

Universitat de Girona

DE L'ANTIQUARISME A L'ARQUEOLOGIA. LA PROTECCIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC A LA PROVÍNCIA DE GIRONA (1835-1876)

Lluís BUSCATÓ i SOMOZA

Dipòsit legal: GI-I356-2011

<http://hdl.handle.net/1xxxxxx>

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei [TDX](#) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio [TDR](#) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the [TDX](#) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Universitat de Girona

TESI DOCTORAL

*DE L'ANTIQUARISME A L'ARQUEOLOGIA.
LA PROTECCIÓ I CONSERVACIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC I
ARQUEOLÒGIC A LA PROVÍNCIA DE GIRONA
(1835-1876)*

Sr. Lluís Jaume Buscató i Somoza

2011

PROGRAMA DE DOCTORAT DE LLETRES

Dirigida per

Dr. Josep Maria Nolla i Brufau

EL FIL D'ARIADNA.....	5
CAPÍTOL I: EL MARC HISTÒRIC I TERRITORIAL.....	19
1.1. ELS PRECEDENTS	19
1.2. UNA RENOVADA ATRACCIÓ PEL MÓN CLÀSSIC: LA IL·LUSTRACIÓ	27
1.3. LES TROBALLES DE PALAMÓS: PROTECCIÓ DEL PATRIMONI O SIMPLE REGALISME	34
a) <i>Unes antiguitats originàries d'on?</i>	39
b) <i>Els Maranges, negocis de família</i>	42
1.4. EL CONTEXT POLÍTIC DE LA PROTECCIÓ.....	47
a) <i>La formació d'un marc provincial</i>	47
b) <i>Els instruments de control: Govern Civil i Diputació</i>	56
1.5. UNA LEGISLACIÓ POC EFICAC	62
c) <i>La Real Cédula de 1803, una primera normativa protectora</i>	63
d) <i>Guerres amb França i el primers intents desamortitzadors</i>	66
e) <i>La desamortització de Mendizábal i l'inici del procés de protecció del patrimoni</i>	70
f) <i>La salvació del patrimoni moble</i>	74
e) <i>Els primers inventaris de monuments</i>	77
f) <i>La Reial ordre de 2 d'abril de 1844</i>	81
g) <i>La creació de les Comissions de Monuments</i>	86
h) <i>Un primer intent de reforma: el reglament de 1854</i>	90
i) <i>Comissions i Acadèmies: el Reglament de 1865</i>	98
j) <i>El Sexenni. Una nova etapa de destruccions</i>	103
k) <i>La Restauració i la decadència del sistema acadèmic</i>	106
l) <i>L'aparició d'una legislació protectora</i>	111
CAPÍTOL II: DESAMORTITZACIÓ, DESTRUCCIÓ I PROTECCIÓ DEL PATRIMONI	119
2.1 LA DIFÍCIL SITUACIÓ DE LES COMUNITATS MONÀSTIQUES	122
2.2. L'ASSALT ALS CONVENTS	127
2.3. ORDENAR L'ANARQUIA: EL DESTÍ DELS BÉNS NACIONALS	134
a) <i>La primera comissió</i>	138
b) <i>Les joies per a la Corona</i>	141
c) <i>El patrimoni immoble, què fer-ne?</i>	145
d) <i>Els objectes útils a les arts, on posar-los? La biblioteca d'Amer</i>	151
2.4. UN NOU INTENT: LA COMISSIÓ DE 1838.....	156
a) <i>Molt soroll per a no res</i>	177
2.5. HEROIS I SEPULCRES.....	187
2.6. LES PETICIONS D'EDIFICIS	200
2.7. L'ACADÈMIA D'ARQUEOLOGIA I GIRONA.....	219
CAPÍTOL III: MODERANTISME I PROTECCIÓ DEL PATRIMONI.....	237
3.1. L'INSTAURACIÓ DE L'ESTAT MODERAT A GIRONA.....	239
3.2. PROTECCIÓ DE MONUMENTS I MODERANTISME	247
3.3. LA INCIDÈNCIA DE LA REIAL ORDRE D'ABRIL DE 1844.....	249
3.4. LA CREACIÓ DE LA COMISSIÓ DE MONUMENTS	252
3.5. LES PRIMERES ACTIVITATS DE LA COMISSIÓ.....	256
a) <i>La creació d'una biblioteca pública</i>	257
b) <i>Un museu provincial</i>	262
c) <i>Protecció de monuments i arqueologia</i>	264
3.6. COM OMLIR UN MUSEU?	271
a) <i>Els orígens del jaciment emporità</i>	272
b) <i>Empúries 1841</i>	276
c) <i>El perquè d'una intervenció arqueològica</i>	279
d) <i>Les excavacions de 1846</i>	284
e) <i>La recerca d'antiguitats</i>	301
f) <i>Particulars i arqueologia: el Sacrifici d'Ifigènia</i>	309
g) <i>Empúries i la inspecció de Monuments</i>	314

CAPÍTOL IV: EL TRIOMF DEL MODEL ACADÈMIC	321
4.1. UN MODEL AMB MÚLTIPLES MANCANCES	324
4.2. RIPOLL, UNA IMPOSICIÓ.....	326
4.3. LA RECERCA D'UNA SEU: SANT PERE DE GALLIGANTS.....	341
4.4. RESTAURACIÓ I PROTECCIÓ DE MONUMENTS: RIPOLL I CAMPRODON.....	350
a) <i>l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona</i>	352
b) <i>Camprodon, un exemple de les mancances del sistema</i>	362
c) <i>Ripoll: la poma de la discòrdia</i>	368
d) <i>Un estat de la qüestió. L'obra de Pedro Martínez Quintanilla</i>	390
4.5. L'EMPENTA ACADÈMICA (1865-68).....	399
4.6. EL SEXENNI, UN PARÈNTESE (1868-74)	416
a) <i>La reorganització de la Comissió</i>	418
b) <i>La lluita pels llibres</i>	426
c) <i>La defensa dels monuments: Ripoll</i>	429
d) <i>Una protecció impossible: Sant Nicolau i Can Pau Birol</i>	439
CONCLUSIONS.....	449
BIBLIOGRAFIA.....	469
ANNEX LEGISLACIÓ.....	499
ANNEX DOCUMENTAL	503

El fil d'Ariadna

Per tots aquells que esperin trobar en aquestes pàgines un estudi aprofundit i definitiu de l'origen, vida i desaparició de la Comissió de Monuments a Girona, els haig d'aclarir que aquest treball no omplirà totalment les seves expectatives per dos motius. En primer lloc, perquè encara que un camí pugui semblar fressat, sempre és possible observar-lo des d'un altre punt i fer-ne noves aportacions. En conseqüència, és impossible pretendre fer un treball definitiu de qualsevol tema històric, ja que l'aparició de nous documents, fins llavors desconeguts, o la lectura més atenta dels ja estudiats, a la llum de nous coneixements, sempre ajudaran a millorar i enriquir el coneixement d'un fet. I, en segon lloc, perquè la història de la protecció del patrimoni històric i arqueològic al territori de l'actual província de Girona és molt anterior a la fundació d'aquesta entitat, com demostra la cronologia que abasta aquest treball.¹

L'objectiu real d'aquesta investigació, ja des dels seus orígens, ha estat estudiar els inicis de l'activitat conservacionista entre els ambients polítics i culturals de la província de Girona, bàsicament durant les dècades que seguiren a la desamortització de Mendizábal, de 1835 a 1876. És a dir, fer una breu història de la política cultural conservadora del patrimoni desenvolupada per les administracions públiques de l'època.

Però per quin motiu he centrat el treball en aquest marc territorial i cronològic concret? Òbviament, quan s'inicia un treball d'aquestes característiques, un dels principals problemes al quals un s'enfronta és decidir quins han d'ésser els marcs espacials i temporals que el delimitin. Aquesta definició és bàsica i necessària per tal d'evitar que les dimensions de la investigació resultin excessives i inabastables. Sovint, però, trobar aquests elements de tall que permetin situar l'estudi pot resultar problemàtic, de forma que existeix el perill que aquests siguin excessivament artificials —de fet, tots els límits temporals tenen una certa artificialitat— i no responguin a una realitat històrica, sinó a la simple necessitat de posar un inici i un final a la investigació. Tanmateix, aquest no

¹ *De iure* les comissions de Monuments no han estat mai dissoltes, sinó que, simplement, en quedar cada cop més buides de contingut anaren esmoreint-se de mica en mica fins a desaparèixer.

ha estat el cas d'aquest treball, la qual cosa agraeixo profundament, atès que això facilità i agilità enormement la seva realització. En concret, només d'iniciar la investigació vaig observar que aquest es trobava emmarcat d'una forma clara per dos elements definits i identificables, els quals li donaven uns marcs temporal i físic molt clars.

En primer lloc, és obvi que la problemàtica objecte d'aquest estudi derivava clarament del procés desamortitzador i de la implantació del nou model de societat burgesa, amb la paral·lela sacralització d'un nou concepte de propietat, on es donava prioritat als drets dels posseïdors d'un bé per damunt de tota altra consideració. Calia, doncs, iniciar el treball amb aquest procés endegat l'any 1835, perquè si bé és cert que hi havia hagut alguns intents anteriors de desamortitzar els béns del clergat regular, aquests no havien afectat al conjunt d'ordes religiosos o bé havien fracassat.² Alhora, també existia alguna normativa protectora anterior que hom podria haver pres com a fita inicial, però aquesta, per circumstàncies diverses que s'estudiaran a continuació, havia tingut un impacte escàs, per no dir nul. En definitiva, l'any 1835 marcava d'una forma clara i definitiva el triomf del procés desamortitzador, el qual portà a la desaparició dels ordes monàstics, amb la consegüent venda de les seves propietats i el saqueig i destrucció de les obres d'art que contenien. Un exemple clar d'això és que la creació de les institucions que s'encarregaren de protegir aquest patrimoni llençat al lliure mercat, tan sols foren un intent del mateix Estat de posar un pedaç a la terrible situació que ell havia ajudat a crear. Pel que fa a l'elecció del límit cronològic superior, aquest era més complicat, atès que hom podia optar per diverses dates. L'anomenada Llei Moyano, de 1857, que posà fi a la Comissió Central de Monuments i suposà la submissió de les Comissions de Monuments a les Reials Acadèmies. El reglament de 1865 de les Comissions de Monuments, pel qual passaven a integrar-se dins l'organigrama de les Acadèmies. La *Ley sobre excavaciones arqueológicas* de l'any 1911, posteriorment desenvolupada en el reglament de 1912, amb la qual per primera vegada la protecció estatal no depenia de la situació jurídica de l'element protegit sinó del valor propi de l'objecte o monument. Originàriament, fou aquesta la meua elecció. Tanmateix, a mesura que avançava la

² Sobre aquest tema, malgrat els anys trascorreguts des de la seva primera edició, encara és de consulta obligada l'obra: TOMÀS i VALIENTE, Francisco. *El marco político de la desamortización en España*. Barcelona: Ariel, 1971.

investigació, observava que aquest període, 1835-1912, era excessivament llarg i que en ell s'hi distingien clarament dues etapes molt diferenciades. Una primera, des de 1835 a 1876, que emmarca uns primers intents de creació d'un model estatal de protecció, el qual fracassà a causa de la manca de mitjans humans i materials; i una segona etapa de consolidació d'un model protector controlat per les grans acadèmies de Madrid. Tot i tenir els seus antecedents en la ja esmentada Llei Moyano, aquesta segona etapa no es consolidà fins l'acabament de la III Guerra Carlina (1872–1876) i l'establiment del govern de la Restauració, moment que a Girona coincidí amb l'aparició d'un grup d'erudits amants dels estudis històrics que tingueren com a màxim òrgan d'expressió la *Revista de Gerona* i en les activitats de la *Asociación Literaria*. En definitiva, tot i que en algun apartat es farà referència a etapes anteriors o posteriors, perquè és obvi que cap període històric és un compartiment estanc, aturaré aquest estudi en aquesta primera fase, on es produí el fracàs d'un sistema estatal de protecció del patrimoni basat en el veí model francès, i el triomf d'un model híbrid, basat en les grans acadèmies fundades al segle XVIII, el qual ha estat poc estudiat fins ara.³

En segon lloc, calia delimitar territorialment la investigació. Arribats a aquest punt em plantejava si centrar-lo en un marc comarcal, provincial o català. Qualsevol de les opcions a primer cop d'ull semblava viable. Tanmateix, per motius obvis l'opció més clara i històricament defensable era centrar-me en un marc provincial, entenent aquest per la delimitació administrativa creada per l'Estat espanyol a l'any 1833. Calia, doncs, deixar de banda termes tan poc definits com comarques gironines (que no deixa de ser una forma subliminal de referir-se a la província de Girona) o Catalunya del nord-est, utilitzats per amplis sectors del nostre país per evitar fer referència a una demarcació territorial que ha estat percebuda com una imposició exterior, realitzada per un Estat que l'utilitzà per jerarquitzar i controlar els seus municipis i població. De fet, allò que em dugué a optar definitivament per aquest marc territorial fou que un cop elegits els límits temporals trobava que l'àmbit on es movien els diversos ens que produïren documentació relativa a l'objecte d'aquest estudi, i els intel·lectuals i historiadors que hi intervingueren, estava políticament organitzat d'acord amb aquesta estructura administrativa. És a dir, tant els ens com les persones que surten en aquest estudi es

³ PEIRÓ MARTÍN, Ignacio. *Los guardianes de la historia*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2006, p. 56 i següents.

trobaven plenament integrades físicament i intel·lectualment en un marc provincial. Per això, era il·lògic negar aquesta evidència, sense la correcta interpretació de la qual aquest treball esdevindria totalment incompreensible.

Un cop elegit el marc històric i territorial detectava que la Comissió de Monuments era un ens de primera importància per estudiar el procés de creació d'una consciència protectora, però no l'únic. Com es pot observar al llarg d'aquest treball, hi hagueren altres institucions privades o pseudopúbliques que participaren en aquest procés: l'Associació Econòmica d'Amics del País, la Diputació Arqueològica de Girona o les comissions de 1835 i 1838; de les quals algunes precediren la Comissió de Monuments i altres competiren amb ella. En definitiva, és per això que aquest treball no se centra únicament en aquesta institució, tot i que li dedica una especial atenció.

Pel que fa al procés d'investigació que s'ha dut a terme, cal dir que la seva realització m'ha suposat una important recerca per multitud d'arxius i fons documentals, atès que en ésser diverses les institucions que intervingueren sobre el patrimoni durant aquest període (Reial Acadèmia de la Història, Reial Acadèmia de Sant Ferran, Diputació de Girona, Govern Civil de Girona, Comissió de Monuments de Girona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi) les dades es trobaven molt disperses. En la realització d'aquesta recerca m'he vist ajudat per la meua pròpia experiència com a treballador de l'administració pública, que ha estat positiva per dos motius:

En primer lloc, perquè la pràctica administrativa actual és hereva directa de la utilitzada per l'administració del segle XIX. Per aquesta raó, els procediments administratius, amb la seva corrua d'informes, dictàmens i acords, m'eren familiars i comprensibles. De fet, mots com: ofici, trasllat, minuta, acta, etc., són encara utilitzats en l'actualitat i fan referència al mateix tipus de documents. Alhora, aquest coneixement previ em permetia entendre quins procediments s'havien seguit per ordenar una documentació i on havia de cercar certes informacions, com: reials ordres, circulars dels governadors o reglaments. Per exemple, només d'iniciar aquest treball vaig fer un buidatge exhaustiu dels diaris oficials (*Boletín Oficial de la Província y Gaceta de Madrid*), poc utilitzats fins a l'actualitat pels historiadors de l'arqueologia, amb la idea que en tractar-se d'entitats pseudopúbliques necessàriament havia de contenir informacions d'interès. En

el cas del primer butlletí, cal agrair que a l'Arxiu d'Història de la Ciutat de Girona es conserva, quasi en la seva totalitat, una col·lecció d'aquesta publicació oficial. Pel que fa a la *Gaceta*, l'existència d'una versió digital consultable per Internet fou un ajut inestimable. El resultat obtingut, doncs, compensà l'esforç esmerçat, atès que aportà un ingent nombre d'informacions de gran importància, com l'acte de fundació de la fins ara desconeguda Diputació Arqueològica de Girona. Un segon exemple és la utilització d'un fons fins ara poc consultat, el qual em proporcionà valuoses dades sobre les primeres actuacions protectores a la província de Girona, la Secció Culte i Clergat del fons Govern Civil. A la pràctica, a ningú no se li havia acudit consultar aquest fons per investigar actuacions protectores del patrimoni, potser perquè seguint la lògica actual semblava que havia de fer únicament referència a temes religiosos. Tanmateix, per un funcionari del segle XIX un monument era, bàsicament, una església o un monestir; d'aquí que s'hi arxivessin informacions de temàtica patrimonial, com les dades relatives als inventaris d'objectes desamortitzats que calia conservar per formar un museu i una biblioteca provincials.

El segon és que per a qualsevol neòfit el caos administratiu que suposa la convivència de diversos ens administratius, amb competències poc clares i àmbits d'actuació que s'encavallaven, resulta extremadament incompreensible. Per exemple, fins fa pocs anys a ningú se li havia acudit cercar les dades més antigues sobre la Comissió de Monuments de Girona a l'Acadèmia de Sant Ferran —que fagocità l'antiga Comissió Central—, semblava més lògic que aquestes es trobessin a la de la Història. En conseqüència, calia tenir un coneixement previ dels difícils i complicats viaranys que havia seguit l'administració a l'Estat espanyol al llarg del segle XIX. De fet, aquest caos administratiu no ha variat gaire en l'actualitat, tot i que a nivell popular això està poc difós, de forma que encara ara és possible trobar diverses administracions que actuen a la vegada sobre un mateix àmbit sense relacionar-se ni tenir constància de les activitats de les altres. Per això, la caòtica organització i distribució de competències que regnà al llarg del segle XIX no fou una sorpresa per a mi.

Per aquests motius, extremada dispersió dels fons i manca d'un bon coneixement del marc general, els treballs realitzats fins a l'actualitat generalment havien utilitzat majoritàriament una única font en la seva realització, la creada per la pròpia Comissió, la qual cosa només podia generar una versió esbiaixada dels fets. En concret, el nombre

de treballs existents a Girona sobre aquest àmbit, tot i que ha millorat en volum i qualitat al llarg dels darrers anys, és escàs. El primer de tots és el de Joaquim Pla Cargol *Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación (memoria)*.⁴ A la pràctica, aquest és un simple buidatge de les actes de la Comissió de Monuments, realitzat en un to gens crític i poc objectiu, quasi laudatori, de forma que moltes actuacions realitzades per la Comissió no hi consten o són esmentades d'una forma molt superficial i poc comprensible. No obstant això, no cal menystenir l'obra, atès que permeté als investigadors posteriors comptar amb un primer resum índex, més o menys fidel, per localitzar informacions que d'una altra manera restaven amagades dins dels diversos volums que conformen aquestes actes. En segon lloc, cal esmentar el treball de Josep Calzada, «La Desamortització i la Comissió de Monuments de Girona», el qual tot i la seva brevetat fou un primer pas en la realització d'un estudi aprofundit de la Comissió de Monuments de Girona i de les seves activitats al llarg de la seva existència.⁵ Posteriorment, tot i que malauradament ha restat inèdit, cal esmentar el treball de Maria Antònia Clarà, *La Comissió Provincial de Monumentos Històrics i Artístics de Girona a través de les seves actes (1847-1870)*,⁶ en el qual estudia per primera vegada d'una forma objectiva la tasca realitzada per aquesta entitat. Alhora, aquest treball compta amb un segon element que el fa extremament valuós: la realització d'una transcripció de les actes estudiades a l'apèndix. Tot i que no hi són totes, aquesta resulta d'una gran utilitat per a futurs investigadors. Finalment, el darrer treball que cal esmentar és el catàleg del fons documental de la Comissió de

⁴ PLA i CARGOL, Joaquim, «Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación (memoria) [I-II-III]», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, Volums 3, 4 i 5 (1948-1949-1950), p. 145-192; p. 194-249; p. 158-218.

⁵ CALZADA i OLIVERAS, Josep, «La Desamortització i la Comissió de Monuments de Girona», *Revista de Girona*, 113, 1985, p. 316-323. Dins l'arxiu del Servei d'Arqueologia de Pedret existeix un treball inèdit, també de mossèn Calzada, sobre el mateix tema, en el qual es féu un estudi més profund (possiblement, cal interpretar l'article de la Revista de Girona com un resum). Malauradament, aquest ha restat inèdit fins a l'actualitat. Vegeu: CALZADA i OLIVERAS, Josep, *La Comissió Provincial de Monumentos i el museu de Sant Pere de Galligants*" (1985).

⁶ CLARÀ, Maria Antònia, *La Comissió Provincial de Monumentos Històrics i Artístics de Girona a través de les seves actes (1847-1870)*, Màster en Museologia i Patrimoni.

Monuments de Girona, publicat recentment per la Generalitat de Catalunya.⁷ Malgrat que no és ni pretén ésser un estudi aprofundit sobre aquest ens, conté una breu i interessant introducció històrica que aporta informacions de gran valor fins ara inèdites; alhora que els llistats de membres de la Comissió, publicacions, bibliografia existent i índexs, resulten d'una gran utilitat.⁸ Malauradament, com ja s'ha esmentat, la major part d'aquests treballs pateixen del desavantatge d'haver utilitzat bàsicament en la seva realització una única font, de forma que donen una visió parcial.⁹

En l'àmbit català, la situació és si fa no fa la mateixa. A la pràctica no existeix cap estudi de conjunt sobre les Comissions de Monuments a Catalunya, si més no que utilitzi totes les fons documentals disponibles. Semblantment com passa amb la de Girona, succeeix el mateix amb la de Barcelona i Tarragona (fins al moment no existeix cap estudi concret sobre Lleida) les monografies són escasses i quan n'hi ha són estudis força desiguals, majoritàriament publicats fa anys amb motiu de la celebració del centenari de la creació de les Comissions de Monuments.¹⁰ Més recentment, pel que fa al cas de Tarragona, cal destacar el volum publicat per celebrar el 150 aniversari de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense, entitat que col·labora i fins i tot, en alguna ocasió, substituï la Comissió de Monuments. Tot i que els articles que el formen tenen un valor desigual, el conjunt de l'obra és d'un gran interès, perquè ens permet conèixer

⁷ LLORENS i RAMS, Josep Maria; PLANA i PAR, Clàudia; COSTA i VIARNÉS, Immaculada. *La Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la província de Girona (1844-1981). Catàleg dels fons documental*. Generalitat de Catalunya: Barcelona, 2006.

⁸ També cal destacar que fou el primer treball que utilitzà fons administratius diferents al de la Comissió de Monuments, com el Butlletí Oficial de la Província o les actes de la Diputació de Girona. De fet, en bona part em sento deutor d'aquest treball.

⁹ Malgrat la seva brevetat i caràcter compilador, també cal esmentar els capítols dedicats a l'estudi de la protecció monumental i la cultura a la Història de Girona de l'ADAC, i a la *Història del Gironès*, editada per la Diputació de Girona. Vegeu: PUIGVERT i SOLÀ, Joaquim, «Romanticisme i patrimoni històric a la Girona decimonònica», *Història de Girona*, Girona: CCG Edicions, 2006, p. 409-413; QUER i CARBONELL, Josep, «1714-1874. Del món modern al món contemporani», dins de *Història del Gironès*, Girona: Diputació de Girona, 2002, p. 517 i següents.

¹⁰ GRAHIT i GRAU, Joaquim. *Comisión de Monumentos históricos y artísticos de la provincia de Barcelona. Memoria de la labor realizada por la misma en su primer siglo de existencia (1844-1944)*, Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos, Barcelona, 1947; OLIVA, C., *Centenario de la Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de la Provincia. Miembros que la han integrado*, Tarragona, 1944.

a fons una de les entitats que col·laboraren i competiren amb les Comissions.¹¹ En l'àmbit de Catalunya, malgrat que no són estrictament estudis sobre les Comissions de Monuments, cal destacar els treballs de Joan Ganau i Casas, que han aportat una visió totalment innovadora a l'estudi de la protecció monumental al nostre país.¹² Finalment, cal esmentar la introducció al catàleg del fons documental de la Comissió d'Antiguitats de la Reial Acadèmia de la Història, on es conserva la documentació tramesa per les comissions catalanes a aquesta entitat. A la pràctica, aquest és l'únic treball de conjunt sobre les quatre comissions catalanes que existeix en l'actualitat. Però, malgrat el seu innegable interès i aportacions, pateix la mateixa problemàtica que la resta de monografies esmentades: centra el seu estudi en un únic fons documental, el de l'Acadèmia de la Història de Madrid. Els mateixos autors així ho reconeixen en la introducció, on es fa esment a la possibilitat d'ampliar els seus estudis als fons de Sant Ferran i als de les mateixes comissions en un futur.¹³

Per sort, en l'àmbit estatal el tema ha estat més àmpliament tractat, sobretot aquests darrers anys, al llarg dels quals l'estudi de la historiografia de l'arqueologia a Espanya ha gaudit d'un creixent interès. No esmentarem aquí tots els treballs realitzats, allargaria inútilment aquest apartat i, a més, el tema ja ha estat magníficament tractat per Jorge Maier, el qual en un extens article recull pràcticament tota la bibliografia existent i en fa un estat de la qüestió.¹⁴ Tanmateix, no em puc estar d'esmentar diverses obres que

¹¹ FERRER i BOSCH, Maria Antonia; DASCA i ROIGÉ, Andreu; ROVIRA i SORIANO, Jordi. *CL anys de la Societat Arqueològica Tarraconense. Una aproximació a la seva història (1844-1994)*. Tarragona: Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 1994.

¹² GANAU i CASAS, Joan. *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català (1844-1931)*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1997; GANAU i CASAS, Joan. *La protección de los monumentos arquitectónicos de España y Cataluña 1844-1936. Legislación, organización i inventario*. Lleida: Universitat de Lleida (Espai temps 34), 1998.

¹³ REMESAL RODRÍGUEZ, José; AGUILERA MARTÍN, Antonio; PONS i PUJOL, Lluís. *Comisión de antigüedades de la Real Academia de la Historia. Catalunya catàleg i índex*, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2002, p. 13. Existeix també una versió anterior en castellà: REMESAL RODRÍGUEZ, José; AGUILERA MARTÍN, Antonio; PONS i PUJOL, Lluís. *Comisión de antigüedades de la Real Academia de la Historia. Cataluña catálogo e índices*, Madrid: Real Academia de la Historia, 2000.

¹⁴ MAIER ALLENDE, Jorge. «La historia de la arqueología en España y la Real Academia de la Historia: Balance de 20 años de investigación», *Una mirada sobre el patrimonio histórico. Líneas de Investigación arqueológica en la Universidad Autónoma de Madrid*. Madrid: Universidad Autónoma, 2007, p. 79-140.

destaquen per la seva qualitat, les quals han estat àmpliament utilitzades en la realització d'aquest estudi. En primer lloc, cal parlar de l'obra d'Isabel Ordieres, que fou una fita en la investigació sobre les polítiques conservadores a Espanya.¹⁵ També cal esmentar el treball de Josefina Bello, que dóna una visió innovadora i sorprenent sobre els orígens i desenvolupament del procés desamortitzador i el destí dels edificis religiosos convertits en béns nacionals.¹⁶ I, per acabar, cal esmentar l'obra de Miguel Ángel Trujillo, *Patrimonio. La lucha por los bienes culturales españoles (1500-1939)*, possiblement el millor i més complet treball existent, que descriu d'una forma entenedora la complicada història del nostre patrimoni cultural (moble i immoble).¹⁷

Pel que fa als fons documentals consultats, primerament cal parlar de l'arxiu de la pròpia Comissió, conservat actualment a la seu que el Museu d'Arqueologia de Catalunya té a Pedret. Òbviament, aquest ha estat el més important en la realització d'aquesta recerca. La consulta de les actes de la Comissió i de la documentació annexa ha estat una font contínua de sorpreses, atès que l'estudi previ fet per Pla Cargol fa més de seixanta anys només era una breu aproximació al seu contingut. Això, juntament amb les aportacions dels posteriors estudis sobre el tema —ja esmentats—, bastiren l'esquelet del treball. Tanmateix, la utilització d'aquest fons com a font única hauria comportat una doble mancança. Per un costat, de la mateixa manera que la resta d'estudis precedents, hauria donat una visió parcial dels fets. I, en segon lloc, aquesta recerca hauria patit importants llacunes cronològiques, sobretot pel que fa a les primeres dècades d'existència de la Comissió de Monuments i els seus precedents. Parcialment, aquesta mancança prové de la no concessió per part de les autoritats de la província, Diputació i Govern Civil, d'un local on encabir la secretaria de la institució, la qual cosa va comportar que bona part dels seus papers es perdessin pel camí —possiblement, molts es confongueren amb el fons documental del que en fou secretari durant molts anys, el poc conegut erudit i antiquari Joaquim Pujol i Santo. Desgraciadament, m'ha estat impossible esbrinar quina quantitat de documents de la Comissió restaren a les

¹⁵ ORDIERES DÍAZ, Isabel. *Historia de la restauración monumental en España (1835-1936)*. Madrid, 1995.

¹⁶ BELLO, Josefina. *Frailes, intendentes y políticos. Los bienes nacionales 1835-1850*. Madrid: Taurus, 1997.

¹⁷ LÓPEZ TRUJILLO. *Patrimonio. La lucha por los bienes culturales españoles (1500-1939)*. Gijón: Ediciones Trea S. L., 2006.

seves mans i on anaren a raure a la mort del seu fill, el també erudit i numismata Celestí Pujol i Camps. Alhora, pel que fa a èpoques més ben documentades, la utilització d'una única font esdevenia perillosa, atès que en moments de conflicte amb altres institucions, que n'hi hagué, m'hagués obligat a quedar-me únicament amb una explicació dels fets.

A la vista d'aquests condicionants, calia investigar altres fons documentals que aportessin més documentació i una visió més general del tema. El primer on vaig plantejar-me iniciar la consulta fou el de la Diputació de Girona/Govern Civil, que es conserva en l'actualitat a l'Arxiu Històric de Girona, a l'històric edifici de Sant Josep. Tot i que a l'índex de l'arxiu ambdues institucions surten diferenciades, s'ha optat per fer servir una denominació conjunta, ja que la documentació d'ambdues es troba molt barrejada. De fet, la separació definitiva dels dos fons no es produí *de facto* fins que el Govern Civil passa l'any 1958 a l'edifici de Jaume I, enduent-se amb aquest la documentació més nova i part de les obres d'art propietat de la Diputació. Dins d'aquest fons les sèries que han donat més bons resultats han estat les de Cultura i la ja esmentada de Culte i Clergat, on vaig localitzar dades molt interessants sobre les primeres comissions conservadores del patrimoni creades els anys trenta del segle XIX. Aquesta recull informació sobre temes que relacionen l'administració civil provincial amb el clergat i l'església en general, al llarg de gran part del segle XIX. Bàsicament, es tracta d'expedients que foren tramitats a través del Consell Provincial,¹⁸ òrgan presidit pel governador civil. En aquesta sèrie hi trobem, doncs, informació sobre processos de desamortització, expedients sobre religiosos exclaustrats, a més de processos a l'entorn del tema de la contribució de culte i clergat, aplicada per l'Estat als ajuntaments. Finalment, dins del mateix fons, també cal esmentar les sèries de personal, que han permès restituir la trajectòria vital de diversos personatges, com: Joaquim Pujol i Santo i Pelegrí Casabó, fins ara poc conegudes.

El segon fons documental que calgué consultar fou el que es conserva a l'Arxiu Diocesà de Girona, que mercès a la tasca de formiga del seu desaparegut arxiver, mossèn

¹⁸ Aquest era un cos consultiu, previst per la nova llei municipal 1845. Estava format pel mateix Cap polític i per quatre o cinc vocals que eren de designació reial. De fet, amb la seva creació es pretenia treure poder polític a la Diputació, que era vista com un òrgan sospitós d'un excessiu liberalisme pels nous governants moderats. Vegeu: SANTANA MOLINA, Manuel. *La Diputación provincial en la España decimonónica*. Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública, 1989, p. 121 i següents.

Marquès, ha esdevingut una font inesgotable per tots els historiadors que s'hi adrecen. En aquest, sobretot, calgué centrar-se en les comunicacions que el bisbat mantingué amb la Intendència¹⁹ i el Govern Civil. De fet, m'hi vaig apropar mercès a la lectura del llibre d'Enric Mirambell *El govern civil de Girona*,²⁰ que si bé no és el magnífic treball històric que podria ser, bàsicament perquè l'autor li dóna un caràcter purament positivista, sense interpretar les dades, les quals, a més, hi són transcrits sense esmentar les fonts originals. Per sort, hi havia prou elements com perquè s'intuís la seva procedència.²¹ Dins del mateix arxiu, tot i que a un nivell inferior, també em resultà molt útil la consulta del fons de la Casa Carles, que tot i ser aliè a la institució eclesiàstica hi ingressà per herència a l'extinció del darrer representant d'aquest casal gironí.

Fora de Girona, com no podia ser d'una altra manera, calgué investigar en els arxius de la Reial Acadèmia de la Història i en el de l'Acadèmia de Sant Ferran, a Madrid. Aquestes dues institucions posseeixen uns fons increïbles i perfectament ordenats que aportaren un conjunt de dades bàsic. En concret, fou d'un gran ajut la magna obra de digitalització del fons de la Comisión de Antigüedades realitzada per la de la Història, a instàncies de Martín Almagro-Gorbea, atès que m'estalvia molta feina i temps.²² Pel que fa a la de Sant Ferran, on el tracte fou exquisit, vaig poder consultar el fons documental de l'antiga Comissió Central de Monuments, el qual contenia les dades més

¹⁹ L'intendent era una figura heretada de l'Antic Règim i emblemàtica del reformisme il·lustrat. Ara es reconduí a l'àmbit de la hisenda, amb caràcter de delegat superior d'aquest Ministeri a la província, on era autònom del cap polític en la seva gestió específica. Desaparegué amb la reforma de 1849 (Reial decret del 28-12-1849), quan les seves competències passaren al governador civil.

²⁰ MIRAMBELL i BELLOC, Enric, *Historia del gobierno civil de Gerona*. Madrid: Ministerio del interior, 1992

²¹ Bàsicament, es tracta de quatre lligalls, que recullen les controvertides relacions entre el bisbat i aquestes dues institucions del nou estat liberal durant els seus primers anys d'existència: ADG. Secretaria de Cambra i Govern. Correspondència amb el Govern Civil. Lligalls (S-72/S-25), (T-428/S-26) i (T-429/S-27); i la Correspondència de la Intendència, T-486/S-32. Desconec per quin motiu mentre realitzava aquest treball el desaparegut mossèn Marquès varià la signatura dels lligalls, per evitar confusions, al llarg d'aquest estudi s'utilitzarà la doble numeració.

²² ALMAGRO-GORBEA, Martín; MAIER ALLENDE, Jorge (eds.). *250 años de arqueología y patrimonio. Documentación sobre arqueología y patrimonio histórico de la Real Academia de la Historia. Estudio general e índices*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2003.

antigues sobre la Comissió de Monuments de Girona i les seves predecessores.²³ Precisament, aquí vaig localitzar l'informe original de les excavacions que aquest ens realitzà a Empúries durant anys 1846 i 1847, que és la primera memòria d'una intervenció arqueològica pública realitzada a la província de Girona —la qual, pel seu interès, es troba transcrita *in extenso* a l'apèndix. Dins dels arxius estatals, també cal esmentar el *Archivo General de la Administración*, d'Alcalá de Henares, on els resultats foren pobres, tot i que també interessants —possiblement, perquè bona part dels seus fons antics foren cremats durant la Guerra Civil. Finalment, per tal d'obtenir una visió contraposada a la de la Comissió en el cas de Ripoll, també vaig consultar l'Arxiu de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, que no aportà novetats documentals, però si em permeté interpretar més correctament el període de col·laboració i, posterior, conflicte que hi hagué entre aquesta institució i la Comissió de Girona. Igualment, fou d'un gran interès la consulta de l'arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, on es localitzaren interessants dades relatives a l'actuació protectora d'aquesta entitat al llarg del segle XVIII i principis del XIX.

Pel que fa a les publicacions periòdiques, llibres, opuscles, etc.; només puc dir que he intentat consultar tot allò que em pogués ser útil. La bibliografia és una prova evident d'això que dic. No obstant això, si no ho fes seria negar una evidència. Es pot donar el cas que algun treball puntual m'hagi passat per alt. El creixent volum de publicacions que actualment van sorgint sobre el tema fa impossible fer-ne un seguiment total, possiblement algun dels darrers estudis publicats no surti esmentat i, en conseqüència, n'assumeixo totalment la responsabilitat.

Respecte a la transcripció de documents, en la major part dels casos he preferit adaptar-los a l'accentuació i ortografia actuals. Igualment, he seguit el mateix criteri pel que fa a les fonts bibliogràfiques i a la còpia de la normativa recollida en el Butlletí Oficial de la Província o a *Gaceta de Madrid*. L'objectiu d'aquesta actuació ha estat facilitar i agilitar la lectura ja prou feixuga en un text on les transcripcions de documents i textos normatius són nombroses.

²³ NAVARRETE MARTÍNEZ, Esperanza. *Inventario de los legajos de las Comisiones Provinciales y de la Comisión Central de Monumentos Histórico-Artísticos*. Madrid, 2001. I també: IDEM, «El Ministerio de Gobernación y la Comisión Central de Monumentos Históricos y Artísticos ¿Dónde se conservan los fondos documentales de las Comisiones Provinciales?», *ANABAD*, núm. LVII (1), 2007, P. 427-448.

Ja per acabar, vull expressar el meu agraïment a tota la gent que ha posat el seu granet de sorra perquè aquesta obra arribés al seu final. En primer lloc, al meu director, el Dr. Josep Maria Nolla, que m'ha encoratjat al llarg d'aquests anys. Al meu bon amic Pablo de la Fuente, que ha llegit i corregit llargs paràgrafs del treball; i que els ha comentat amb mi sempre que les seves múltiples ocupacions com a treballador, historiador, pare i atleta li han deixat un moment lliure. Igualment, agraeixo el suport i ajut que m'han donat Joaquim Alvarado i Jordi Bohigas, que han hagut d'escoltar les meves dissertacions sobre el tema, a vegades a altes hores de la matinada, fent sempre interessants aportacions. Tampoc puc oblidar l'ajut i la col·laboració oferts pel senyor Lluís Bayona i Prats que a través de la feina diària m'ha proporcionat un mestratge incalculable sobre la pràctica de la restauració monumental. Així mateix, el meu agraïment als diferents arxius visitats i consultats durant l'elaboració d'aquest treball, molt especialment al senyor Josep Maria Llorens i Rams, actual encarregat de la conservació del fons de la Comissió de Monuments a Pedret. Igualment, a títol personal, vull expressar el meu agraïment a la senyora Maria Antònia Clarà, que em proporcionà el seu treball sobre la Comissió i m'ajudà en tot el que li fou possible. I, finalment, a la meva bona amiga, l'Ariadna Puig Mont, que hagué de patir aquest treball i a mi durant els intensos anys que vam compartir.

Capítol I: El marc històric i territorial

Los nuestros, decía el inmortal Finestres, amancillaron tan torpemente la Historia de esta Provincia q[ue] necesita no menos q[ue] las caballerizas de Augías de un nuevo Hércules p[ar]a lograr su debida limpieza con efecto (permítaseme usar de las palabras de Thucidides). Nosotros hemos recibido ciegamente todas las tradiciones de nuestros mayores sin examinarlas, aun en las cosas de n[uestro] Propio País, en q[ue] nos sería muy fácil conocer la verdad. Por esta razón corren tan desestimadas y con poca firmeza la más de las noticias que nos dan los escritores de n[uestras] cosas.*

1.1. Els precedents

L'interès per les restes materials d'èpoques precedents i, més concretament, la consolidació de l'arqueologia com a ciència auxiliar de la història no assolí una plena acceptació i maduresa a Europa, en general, fins a finals del segle XIX i a Espanya, en particular, fins a principis del segle següent, amb la seva entrada en món universitari.²⁵ Tanmateix, es té constància d'investigacions en les quals d'una forma voluntària, o més sovint involuntària, s'utilitzà l'excavació de restes d'antigues civilitzacions com a mitjà per obtenir dades per tractar d'interpretar aspectes històrics poc o gens coneguts ja des de la mateixa antiguitat clàssica. Per citar només un exemple, es pot esmentar la coneguda anècdota transmesa per Tucídides, l'historiador grec del segle V aC. Aquest, amb motiu del trasllat de diversos sepulcres existents a l'illa de Delos, que anava a ésser convertida en santuari, deduí que la població que l'havia habitada amb anterioritat no era d'origen grec, atès que les restes materials que contenien eren totalment alienes a aquesta cultura. Tanmateix, malgrat aquests antecedents, els grecs i romans mai no arribaren a desenvolupar tècniques específiques de recuperació i estudi de les antiguitats i, en conseqüència, no foren capaços d'establir una tradició d'investigació arqueològica

*VEGA i DE SENTMENAT, Josep, *Disertación sobre las colonias de los griegos en Cataluña*.

²⁵ DÍAZ-ANDREU, Margarita. *Historia de la arqueología. Estudios*. Madrid: Ediciones Clásicas S. A., 2002, p. 42.

pròpia, de forma que aquestes actuacions quedaren en simples anècdotes.²⁶ S'ha de reconèixer que si haguessin volgut, tenien la capacitat tècnica per desenvolupar-la, però que no ho van fer per manca d'interès, atès que la seva percepció del passat era absolutament diferent de la nostra.²⁷ Concretament, el seu interès anava més adreçat a mantenir la memòria d'un fet o d'un lloc sagrat, que no pas a la conservació d'unes restes concretes relacionades amb aquest. És a dir, sovint els monuments o edificis que s'hi relacionaven es reconstruïen sempre que era necessari, sense que es pensés que això suposava cap alteració del seu valor o interès. Per exemple, hom pot citar la reconstrucció del Partenó d'Atenes al segle v aC, que substituï l'arcaic; la reconstrucció de la Cúria del Senat de Roma, refeta diverses vegades; o les diverses restauracions que patí el temple de Júpiter al Capitoli, centre espiritual de la Roma antiga, el qual fou destruït diversos cops per incendis o conflictes civils.²⁸

Calgué esperar a l'aparició del Renaixement a la península italiana perquè es possessin les bases més antigues de la ciència arqueològica i de l'interès per la conservació dels monuments. Concretament, aquest moviment s'originà a causa del renovat interès que es despertà a finals de la Baixa Edat Mitjana pels textos literaris de l'antiguitat. De retop, aquest creixent interès pel món clàssic suposà també un important estímul per a la recerca de les seves restes materials, ja fos per comprovar la localització de les ciutats que hi sortien esmentades o per nodrir les col·leccions privades que sorgiren durant aquest període. Concretament, aquestes foren el veritable antecedent dels nostres museus i en elles es barrejaren diversitat d'objectes amb un únic element en comú: la seva excepcionalitat, de forma que contenien des d'antiguitats a meravelles de la naturalesa, com vedells amb dos caps o altres andròmines.²⁹ Aquesta atracció per les restes materials del món clàssic era lògica, atès que en rellegir-se els clàssics amb un renovat interès crític els estudiosos podien dubtar dels textos, però difícilment hom podia fer-ho si aquests eren reafirmats amb inscripcions o altres elements materials que

²⁶ TRIGGUER, Bruce Graham. *Historia del pensamiento arqueológico*. Barcelona, 1992, p. 39.

²⁷ SCHNAPP, Alain. *La conquête du passé. Aux origines de l'archéologie*. Paris: Editions Carré, 1993, p. 72 i 73.

²⁸ MARTÍNEZ JUSTICIA, Maria José; SÁNCHEZ-MESA MARTÍNEZ, Domingo; SÁNCHEZ-MESA MARTÍNEZ, Leonardo. *Historia y teoría de la conservación y restauración artística*. Madrid: Editorial Tecnos, 2008, p. 67.

²⁹ BOLAÑOS, Maria. *Historia de los museos en España*. Gijón: Ediciones Trea SL, 1997, p. 58.

els apuntaessin.³⁰ La península italiana en ser posseïdora d'una ingent quantitat de restes arquitectòniques conservades i ben visibles que actuaven com a punt d'atracció dels seus erudits; i en una posició geogràfica òptima per obtenir d'Orient manuscrits clàssics, fou d'una forma natural el seu bressol. És a dir, els humanistes renaixentistes, armats amb un profund coneixement de les fonts clàssiques, foren els pioners en la comprensió i interpretació d'aquest conjunt de restes arquitectòniques.

Pel que fa al cas concret de Catalunya, si bé ja al final de la Baixa Edat Mitjana s'observa algun fet que sembla indicar l'aparició d'una nova sensibilitat cap a les restes antigues en els estrats més alts de la societat, aquest procés no adquirí una certa consistència fins èpoques posteriors. En concret, podem esmentar dos exemples primerencs d'aquesta nova percepció. Per un costat, hi ha l'ordre donada per Pere III el Cerimoniós (1319-1387), l'any 1380, perquè es posés una guàrdia permanent que custodiés l'acròpoli d'Atenes, per protegir-la de possibles destruccions. Mentre que a un nivell més gironí es pot esmentar el sobtat interès que despertaren en el monarca Martí l'Humà uns vasos antics, trobats l'any 1408, a prop de l'església de Sant Basili de Roses. El rei, en ser informat de la troballa d'unes gerres, teòricament de pedra, mostrà per elles un gran interès. Immediatament, el comte-rei ordenà a l'administrador del comtat d'Empúries, recentment incorporat a la Corona (1401), que hi anés amb alguns picapedrers de Castelló d'Empúries i:

fets regonexer les dites gerres si son de pedra o d'altra manera. E si son de pedra tremetets les-nos de continent totes quantes n'i havia, com pus segurament ferse puxa, en manera que nos puxen trencar, e si no son de pedra o eren d'altre materia, tremets nos en tant solament una, la pus petita.³¹

Clarament, es tracta d'un dels primers exemples d'interès per les antiguitats i objectes que sobresortien de la normalitat, la qual cosa denotava uns certs interessos humanistes

³⁰ DURAN, Eulàlia, «Estudis sobre la cultura catalana al Renaixement», València: Edicions Tres i Quatre, 2004, p. 477.

³¹ CARRERAS i VIGORÓS, Enric; BADIA-HOMS, Joan; GAY i FUMADÓ, Pere; PIÑERO i COSTA, Miquel-Dídac, «L'església de Sant Basili. Roses, Alt Empordà», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 32 (1999), p. 91.

i historiogràfics per part del monarca.³² En tot cas, resulta altament clarificador el fet que el rei Martí demanés que se li enviessin totes si eren de pedra, però només una, la més petita, si eren d'un altre material. És a dir, es donava clarament preferència a l'aspecte visual o artístic de la troballa, per sobre de tota la resta. Tanmateix, que en reclamés com a mínim una, tot i que fos de poc valor, demostra l'atractiu gens menyspreable que tenia per al monarca aquesta descoberta. Aquesta valoració règia de les gerres trobades a Roses, que han estat recentment identificades com a urnes funeràries de ceràmica procedents de les necròpolis tumulàries de Puig Alt,³³ no és un *rara avis* en aquest canviant món del final de l'Edat Mitjana i inicis de la Moderna, sinó que en coneixem d'altres casos. Concretament, dins els ambients erudits del vell continent durant aquest període es documenta arreu una certa valoració per les deposicions funeràries fetes a terra, dins de gerres o altres objectes, les quals foren àmpliament estudiades pels antiquaris del segle següent. Per citar només un exemple destacat, podem esmentar que se les considerava prou interessants com perquè quan l'any 1529 Martí Luter, pare de la reforma protestant, visità l'església de Torgau, hom li presentés com a elements extraordinaris diverses urnes tot just acabades de descobrir.³⁴

En definitiva, pel que fa al cas català, foren sens cap mena de dubte els contactes amb els corrents renaixentistes procedents de la Península Italiana, amb la qual per aquestes dates es trobava molt vinculada la Corona d'Aragó, els que endegaren la revalorització dels autors clàssics i posaren les bases del redescobriments de l'antiguitat grega i romana.³⁵ En conseqüència, ja en ple segle XV trobem uns primers representants d'aquest renovat interès per l'antiguitat entre alguns erudits i intel·lectuals que per motius diversos es trobaven íntimament relacionats amb Itàlia.³⁶ Concretament, no ens

³² La historiografia li ha donat el motiu de Martí l'Humà per aquests suposats interessos, però a la seva època era conegut pel motiu de "l'Eclesiàstic". Tanmateix, no es pot negar que tenia una bona formació clàssica, adequada a les possibilitats de l'època, i que sentia interès per la literatura i la història. Vegeu: GARRIDO i VALLS, Josep-David. *Vida i regnat de Martí I. L'últim rei del casal de Barcelona*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2010, p. 45 i següents.

³³ PONS i BRUN, Enriqueta. *Pobles de muntanya, pobles d'aigua al Pirineu oriental (1100-650 aC)*, Roses: Ajuntament de Roses, 2000, p. 51 i següents.

³⁴ SCHNAPP, *La conquête du...*, p. 145.

³⁵ DURAN, Eulàlia, «Historiografia dels temps de l'Humanisme», a: *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 87 i següents.

³⁶ DURAN, «Estudis sobre la...», p. 478 i següents.

podem estar d'esmentar el cardenal i bisbe de la diòcesi de Girona, Joan Margarit i Pau (1422–1484), l'obra històrica del qual a causa de la seva estreta relació vital amb els territoris italians es troba fortament vinculada a l'humanisme italià, fet que alhora el distancia dels seus coetanis catalans.³⁷ En concret, si hom deixa de banda els innegables valors historiogràfics del conjunt dels seus treballs, allò que més ens interessa és l'obra *Paralipomeno Hispaniae libri decem*, on pretén recuperar els fets de la història antiga d'Hispania que havien quedat oblidats o relegats. En ella Margarit esmenta —un xic de passada—, que havia visitat personalment les poblacions antigues que més havien atret la seva atenció: Sagunt, Numància, *Rhode* i Empúries. És a dir, com molt bé ja va assenyalar el biògraf d'aquest cardenal, Robert Brian Tate, probablement aquesta sigui una de les primeres mostres d'interès per les ruïnes, no per les fonts escrites, d'època clàssica que trobem a la Península Ibèrica.³⁸ En el cas concret de les dues antigues ciutats gironines, cal destacar la impressió que li causaren les ruïnes d'Empúries, atès que afirmava: «Quanta fuerit ostendunt ruine ac vestigia colapsae urbis» (Quan gran va ser, ho mostren les ruïnes i els vestigis de la ciutat esfondrada). *Rhode*, en canvi, el deixà força indiferent, atès que pràcticament no hi trobà cap resta visible:³⁹ «eiisque pauca admodum vestigia manent» (en resten molt pocs vestigis). Malauradament, aquests foren només uns primers indicis del canvi que s'apropava.

En origen, aquest interès pel món grecoromà fou més literari que no pas arqueològic, ja que les restes monumentals, tot i ser observades i estudiades, eren sovint utilitzades com a simples pedreres i no fou fins al segle XVI que hom començà a utilitzar els propis

³⁷ LUCERO COMAS, Lluís, «Joan Margarit i la historiografia humanista», *El bisbe Margarit i la seva època*, Girona: Caixa de Girona, 2006, p. 16. En relació amb aquest mateix tema, també cal esmentar l'interessant dossier publicat a la *Revista de Girona*, l'any 2006, núm. 238. I també: SOBREQUÉS i VIDAL, Santiago. *Joan Margarit i Pau. La tràgica fi de l'edat mitjana a Catalunya*. Barcelona: Editorial Base, 2006.

³⁸ TATE, Robert B. *Joan Margarit i Pau. Cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona: Curial, 1975, p. 243-244.

³⁹ No sabem a quines restes es referia l'esmentat cardenal però, si en veié alguna, es difícil pensar que es referís a cap pertanyent realment a l'antiga *Rhode*, atès que per aquestes dates les restes es trobaven cobertes per la Roses medieval. Sobre aquest tema vegeu: BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís, «Noucentisme i arqueologia. Emili Gandia i les excavacions arqueològiques dels anys 1916 i 1917 a Roses», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 35 (2002), p. 11-37. Sobre la Roses medieval, vegeu: PUJOL i HAMELINK, Marcel. *La vila de Roses (segles XIV-XVI)*. Roses: Ajuntament de Roses, 1997.

monuments com a instruments científics.⁴⁰ Ara bé, tampoc cal menystenir la importància que aquestes destruccions tingueren en l'increment del coneixement del món clàssic, atès que posaren a la llum una ingent quantitat d'objectes i estructures que fins aquell moment estaven enterrades per metres de runa. És a dir, es dona la paradoxa que la demolició dels monuments i restes procedents de l'antiguitat per deixar pas a noves construccions o per reaprofitar els seus materials, era una font inesgotable de noves troballes que atreien a propis i estranys. Dins de l'espai geogràfic on se centra aquest treball tenim un magnífic exemple d'aquesta forma d'intervenir en el tracte que donà l'enginyer militar d'origen italià Gianbattista Calvi (1525–1565) a unes restes romanes aparegudes durant la construcció de la plaça forta de Roses, ridículament anomenada en el moment actual “Ciudadella”.⁴¹ Durant el mes març de 1533, Calvi escrigué un informe al secretari del Consell d'Estat Beltran de la Cueva i Toledo, tercer duc de Ledesma, on li exposava la seva preocupació per l'evolució de les obres de la plaça forta. En aquest document manifestava el seu malestar pels continus retards haguts durant l'execució de les obres, aspecte que dificultava la seva marxa de Roses per anar a encarregar-se de la fortificació d'altres llocs. Malgrat aquest cúmul de problemes, però, Calvi trobà temps per fer referència a una troballa arqueològica produïda en excavar-se el fossar situat davant del baluard de Sant Jaume, la qual descrivia amb els següents termes:

Hoggi andando p[er] l'opere si trovo la medaglia qui inclusa nel fosso del baloardo de la punta verso il Castillo [de la Trinitat]: la quale non e, molta antica p[er] essere del Imperatore Gordiano, voglio dire che no[n] e, al Tempo de la ecclesia di li maistri come fu di hadriano et traiano: tutta via mia parso inviarla a V[osta] S[ignoria] accio si

⁴⁰ SCHNAPP, *La conquête du passé...*, p. 126.

⁴¹ Ja fa alguns anys que aquest ha esdevingut el terme habitual per anomenar aquesta fortalesa, el qual ha desplaçat de forma total el més popular de “Muralls”. Tanmateix, com ha demostrat l'historiador Pablo de la Fuente, aquest és un nom relativament recent, els orígens del qual cal cercar-los en la documentació francesa de finals del XVIII i principis del XIX. En concret, el terme provindria d'una total incomprensió de la història urbana de la població per part dels enginyers francesos, els quals en observar una fortalesa al costat d'una població li aplicaren aquest terme. Cal no oblidar que quan es construí aquesta plaça forta (aquest seria el terme més adequat) la població original hi quedà inclosa i no fou fins la seva quasi total destrucció, durant la Guerra dels Segadors, que es produí el naixement del nucli d'habitat exterior. Sobre aquest tema vegeu: DE LA FUENTE, Pablo. *Les fortificacions reials del golf de Roses en època moderna*. Roses: Ajuntament de Roses, 1998, p. 56.

digni di presentarla a su Alt[ez]a: et sini sono trovati molti di questo Gordiano ma ni una tra cossi limpia, et nelli fossi si trova edifity antiqui di bagni con pavimenti richissimi di pietre minute de diversi colori dove si comprende que al tempo di la felicità di Ampurias questo sito de rosas era lucho de porto; V[osta] S[ignoria] si digniera personarmi de una cosi fastidiosa lettera et de la prosuntion mia nil suplicarlo di questa gra[tia]: dove spiro como mio s[ign]or haverà cura del honore de un servitor suo come io sono et qui facendo fine li bascio li mani et la sua gra[tia] quando piu posso mi nasc[ent]to. Di rosas alli XXVII d[i] marzo 1553.⁴²

És a dir, Calvi descriu la troballa d'un conjunt monetari del segle III. En desconeixem el volum, format per monedes de l'emperador Gordià III (238-244), juntament amb el que ell identifica com les restes d'uns banys antics. El valor d'aquesta cita ve donat per dos fets. En primer lloc, perquè Calvi és un home ja plenament renaixentista, culte i format que comprèn els elements que localitza, atès que identifica correctament el monetari i les restes arqueològiques. En segon lloc, perquè era conscient que la notícia de la seva troballa dins d'un context de crisi urbanística i econòmica causada pels escassos recursos econòmics i els conflictes amb els vilatans afectats per la nova construcció, els quals alentien el procés de construcció de la fortalesa, seria ben rebuda per la Cort imbuïda d'ideals renaixentistes.⁴³ Calvi, doncs, utilitzà descaradament les troballes per justificar el seu propi projecte urbanístic sobre la plaça forta, ja que si a l'època clàssica

⁴² «Avui, caminant per les obres, he trobat la moneda al fossat del baluard orientat cap al castell [de la Trinitat], la qual no és molt antiga per ser del temps de l'emperador Gordià, que vol dir, que no és del gloriós temps d'Adrià i Trajà. De totes maneres li envio a la V[ostra] S[enyor]ia per tal que es digni a presentar-la al Príncep [Felip]. I s'han trobat molts d'aquests gordians, però cap d'entre ells net, i al fossat hi ha un antic edifici de banys amb paviments riquíssims de pedres diminutes de diversos colors, d'on es comprèn que durant el temps de la felicitat d'Empúries aquest indret de Roses era un lloc portuari. La Vostra Senyoria es dignarà a perdonar-me d'aquesta incòmoda carta i de la presumpció meva de demanar-li aquesta gràcia. Espero que com protector meu tindrà cura de l'honor del seu servidor com jo sóc. M'acomio de vostè besant-li les mans quan pugui i en vostè confio la meva sort. Roses, 28 de març de 1553». AGS, Estado, leg. 314, f. 5.

⁴³ DE LA FUENTE. *Les fortificacions reials del...*, p. 128 i següents. De fet, aquest interès del príncep Felip per les antiguitats s'emmarca dins del procés de consolidació d'un col·leccionisme modern, a imitació del que realitzaven arreu d'Europa els prínceps més il·lustrats. Vegeu: MORAN, Miguel; CHECA, Fernando, *El coleccionismo en España*, Madrid: Càtedra, 1985, p. 87 i següents.

la població havia estat més gran, com demostrava la recent troballa, això justificava implícitament el seu projecte d'ampliar-la urbanísticament en direcció al camp de la Coromina, precisament on havien aparegut les restes.⁴⁴ Tot i existir aquest interès per les restes del passat i la seva utilització al servei d'una política d'infraestructura estratègica, això no fou suficient perquè es plantegés la seva conservació, ja que foren destruïdes en bastir els fonaments del futur baluard de Sant Jordi (actualment, aquest és conegut popularment com el baluard del totxo, per la utilització d'aquest material en la seva restauració). Aquesta no fou una actuació única del nostre enginyer, que tant en la construcció de la fortalesa de Roses com en la de Perpinyà utilitzà, sense cap mena de remordiment, la pedra procedent de les ruïnes de l'antiga Empúries.⁴⁵

A nivell més historiogràfic fou durant el segle XVI quan es consolidà a Catalunya una nova manera de fer història que deixà enrere les ja caduques cròniques dinàstiques, les quals foren substituïdes per unes històries territorials, on eren àmpliament utilitzades les restes antigues com a documents en els quals basar les pròpies afirmacions. Originàriament, aquest moviment no fou general arreu del Principat i gairebé es pot circumscriure a la zona de Tarragona. Amb tota probabilitat a causa de la seva riquesa en restes romanes; alhora que els seus autors eren, de la mateixa manera que els seus antecessors, persones que havien tingut una certa relació amb Itàlia.⁴⁶ Per esmentar només alguns noms, cal destacar l'erudit i antiquari Cristòfol Despuig (1510–1580), el jurista i historiador Lluís Pons d'Icart (1518/20–1578) i a l'eclesiàstic i jurista

⁴⁴ BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís; DE LA FUENTE, Pablo, «El ingeniero Calvi y la concepción de la Nueva Rhode: historia, arqueología e ingeniería militar en la Rosas renacentista», *Espacio, Tiempo y Forma. Historia del arte*, núm. 14 (2001), p. 57-71.

⁴⁵ Tanmateix, això no exclou que utilitzés la pedra més valuosa procedent de la muralla romana com una mena d'element connector amb el passat. Precisament en la realització dels dos elements arquitectònicament més destacats de la muralla, el cordó i les portes. Sobre aquest tema vegeu: DE LA FUENTE, Pablo, «Les portes de la Nova Rhode: Voluptas, necessitas & commoditas a la Rosas Cincentista», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 34 (2001), p. 361-377. « para los contrafuertes de la obra de las fortalezas de Perpinán y Rosas, varias veces se quitó abundante piedra de las ruinas de esta ciudad». Vegeu: PUJADAS, Jeroni. *Crónica universal del Principado de Cataluña*, Barcelona: Imprenta de José Torner, 1829-32, tom I, p. 158.

⁴⁶ REMESAL RODRÍGUEZ *et alii*, *Comisión de antigüedades de la...*, p. 16. . I per un estat de la qüestió sobre la història de la recerca arqueològica a Tarragona, vegeu: MASSÓ CARBALLIDO, Jaume, «Cinc segles de recerca arqueològica», *L'Avenç*, núm. 269 (2002), p. 24-29.

humanista Antoni Agustí i Albanell (1517–1587), entre d'altres. A nivell gironí, qui més destacà és el cronista Jeroni Pujades (1568-1635), tot i que també mereix ésser citat, malgrat ser d'origen francès i haver escrit sobre un territori més ampli i amb una intencionalitat clarament política, l'eclesiàstic i diplomàtic francès Pèire de Marca (1594–1662). Tanmateix, els cronistes i historiadors locals que tant van proliferar al llarg del segle XVI i XVII, malgrat utilitzar en els seus estudis les restes del món clàssic, sovint van caure en la invenció de fonts i autors. Amb aquestes invencions tractaven de justificar i donar un *pedigrée* de veracitat a les seves afirmacions, la qual cosa fou fortament criticada per la historiografia posterior. Dins del futur territori gironí l'exemple paradigmàtic d'aquesta forma d'actuar serà l'historiador i religiós Joan Gaspar Roig i Jalpí (1624–1691), l'obra del qual, malgrat el seu interès, ha quedat estigmatitzada com a font històrica per aquest motiu.⁴⁷

En definitiva, l'excés d'erudició i la manca de sentit crític, unides a alts nivells de fantasia, que podien portar els autors d'aquestes cròniques a creure's o inventar-se documents clarament falsos, eren un llast difícil d'arrossegar per aquesta mena d'historiografia. Conseqüentment, això, unit a l'excessiva dependència de les fonts clàssiques i a la incapacitat d'extreure dades útils dels objectes antics estudiats, comportà que aquest estil sovint caigués en el ridícul.⁴⁸ La reacció contra aquesta forma de fer història vingué de la mà de la Il·lustració, que actuà com un veritable revulsiu. En concret, pel que fa al cas espanyol, la seva penetració tradicionalment s'ha associat amb l'entronització de la dinastia dels Borbons, que afavorí, protegí i potencià la introducció de nous corrents artístics i ideològics procedents de França.

1.2. Una renovada atracció pel món clàssic: la Il·lustració

El procés de difusió de les noves idees il·lustrades, s'incià amb l'arribada de Felip V (1683–1746) al tron d'Espanya i acabà de consolidar-se entorn dels anys 30 del segle

⁴⁷ MARQUÈS i CASANOVAS, Jaume, «Tercer centenari del llibre de Roig i Jalpí sobre Girona», *Revista de Girona*, núm. 58 (1978), p. 437-440.

⁴⁸ SIMON i TARRÉS, Antoni, «La historiografia del segle del barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu)», a *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 116.

XVIII, més concretament durant els regnats de Ferran VI (1746–1759) i Carles III (1759–1788). Sobretot, cal destacar la figura d'aquest darrer monarca, que era un molt bon coneixedor del món clàssic —anteriorment havia estat rei de Nàpols, on havia protegit i potenciat les excavacions a l'antiga Pompeia. Al llarg d'aquest període, doncs, s'uniren la voluntat de potenciar el progrés econòmic, la necessitat de crear un estat més ben organitzat i un marc cultural diferent del de l'anterior dinastia, amb l'aplicació de mesures administratives i polítiques concretes de reforma. Una bona mostra de l'esperit dels temps fou l'afirmació feta pel capità general del Principat de Catalunya Jaime de Guzmán i Spínola, Marquès de la Mina (1690–1767), en relació amb el trasllat del convent dels caputxins de Figueres per fer espai a la nova fortalesa de Sant Ferran, la major infraestructura bastida fins llavors en el corregiment gironí. Concretament, aquest va afirmar que a Espanya sobraven convents i faltaven oficials per les fàbriques i gent per servir el rei.⁴⁹ Com a resultat d'aquest context general, doncs, la cultura i l'educació van adquirir una gran importància, atès que resultaven bàsiques per obtenir el triomf del projecte il·lustrat.⁵⁰ D'aquí que calgués projectar un nou esperit des del poder que imbuís la resta de la societat de la necessitat d'assolir aquest objectiu. De retop, això comportava la necessitat d'obtenir el recolzament i mobilització de les elits culturals del país, actuació que es realitzà mitjançant diverses mesures, entre les quals cal destacar la creació de les Societats d'Amics del País.⁵¹ Malauradament, cal dir que a nivell gironí aquesta iniciativa fracassà estrepitosament, malgrat que s'intentà crear una Societat Econòmica d'Amics del País els anys 1774, el 1783 i, de nou, el 1784; per culpa del desinterès de les classes dirigents locals.⁵²

⁴⁹ ALFARO GIL, Juan Manuel; DE LA FUENTE, Pablo. *Quan l'Empordà esdevingué frontera: La Reial plaça de guerra de Sant Ferran de Figueres*. Figueres: Fundació les Fortaleses Catalanes, 2003, p. 39.

⁵⁰ WULFF, Fernando. *Las esencias patrias. Historiografía e historia antigua en la construcción de la identidad española (siglos XVI-XX)*. Barcelona: Crítica, 2003, p. 69 i següents.

⁵¹ Aquestes eren societats culturals formades per les elits locals, les quals comptaven amb el recolzament de l'Estat, que tractava de mobilitzar-les en la promoció de les idees del despotisme il·lustrat i, alhora, en el foment de la riquesa nacional. AMALRIC, Jean Pierre; DOMERGUE, Lucienne. *La España de la ilustración (1700-1833)*. Barcelona: Crítica, 2001, p. 121.

⁵² LLUCH i MARTÍN, Ernest, «Les institucions de la Il·lustració a Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 18 (1966), p. 373-376; i també: ALBERCH, Ramon; QUER, Josep. *La Girona del set-cents. Els límits d'una transformació (1700-1792)*, Girona: Ajuntament de Girona & Diputació de Girona, 2001, p. 68 i 69.

Una segona conseqüència d'aquest ambient polític i cultural fou la difusió de les acadèmies, que responien clarament a un model cultural importat de França, amb la doble voluntat de controlar i dirigir les activitats culturals del regne i aconseguir una unificació de criteris mitjançant la seva centralització.⁵³ La difusió d'aquest model també responia a la necessitat d'obtenir centres de formació d'alta cultura, atès que la universitat de l'època, controlada pels ordres religiosos i encara dominada per l'escolàstica medieval, era incapaç de respondre a aquesta necessitat. Per citar només les que afecten directament al nostre treball, cal esmentar que al llarg d'aquest anys es crearen: la Reial Acadèmia de la Història, l'any 1739;⁵⁴ la Reial Acadèmia de Sant Ferran, l'any 1744; i pel que fa a Catalunya, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, l'any 1752.⁵⁵ En relació amb aquesta entitat, cal esmentar que fou el lloc d'on sorgiren els primers estudis relatius al que serà posteriorment el principal focus d'atracció de l'arqueologia catalana: l'antiga ciutat d'Empúries. En concret, cal esmentar el fins ara quasi inèdit treball del destacat membre de l'Acadèmia Ramon Dalmaes i Vilana (1700–1740) sobre aquesta ciutat pel seu caràcter primerenc. Concretament, aquest treball és una recopilació de les dades que sobre aquesta antiga

⁵³ Si bé el model original procedia d'Itàlia, on sorgí amb el Renaixement per definir un cercle d'humanistes protegits per un mecenes, aquestes evolucionaren i s'organitzaren al llarg de l'època moderna, alhora que es difonien per la resta d'Europa. En concret, prengueren la seva forma definitiva a França, on esdevingueren una eina útil al servei del poder absolut i centralitzador del monarca. Les acadèmies, amb l'aparició de la Il·lustració i el seu interès per totes les branques del coneixement humà, reberen una empenta definitiva, de forma que fou al llarg del segle XVIII quan naixeren la majoria. Per una visió general de la formació de les acadèmies a l'Estat espanyol vegeu: AGUILAR PIÑAL, Francisco, «Las academias», a: *Història de España de Ramon Menéndez Pidal*. vol. XXXIX, p. 151-193.

⁵⁴ *De iure*, com Acadèmia Reial fou creada al 1738 per Felip V, però *de facto* existia des de 1735. El seu origen fou una tertúlia que tenia lloc a la Casa de D. Julián de Hermsilla, advocat dels *Reales Consejos*. Per més dades vegeu: MORA, Gloria; TORTOSA, Trinidad. *La Real Academia de la Historia: "In Patriam, Populumque Fluit"*, *La cristalización del pasado. Genesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Malaga: CSIC&Universidad de Malaga, 1997, p. 187-193.

⁵⁵ L'origen d'aquesta acadèmia es troba en l'anomenada Acadèmia dels Desconfiats, creada el 1700 i que mantingué les seves reunions fins el 1703. Posteriorment, fou refundada com a Acadèmia de Bones Lletres l'any 1729 a iniciativa de Bernat Antoni de Boixadors. Finalment, rebé el patronat reial l'any 1752. CAMPABAL i BERTRAN, Mireia. *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII. L'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat & Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2006, p. 27 i següents. I també: PÉREZ LATRE, Miguel; ASENSIO VILARÓ, David, «Cultura histórica en Cataluña: el caso de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, entre 1752 y 1799», *Pedralbes*, núm. 8-11 (1988), p. 227-243.

polis donaven diversos historiadors: Ambrosio de Morales, Lluís Pons d'Icart, Florian de Ocampo, Jeronimo Zurita, Tit Livi, Plini, Jeroni Pujades, per esmentar-ne només uns quants. És a dir, tot i que no aporta noves dades i cau en algun error del qual no en té l'exclusiva, com el de situar el primer establiment grec a les Medes, datar la fundació de la ciutat l'any 547 aC, o fer referència a un suposat setge d'Anníbal l'any 228 aC (quan aquest tot just sortia de l'adolescència), té el mèrit de ser un primer estat de la qüestió breu i clar, on s'hi endevina un cert esperit crític propi de l'esperit de l'època.⁵⁶ Fruit de la mateixa acadèmia, tot i que redactat algunes dècades més tard, trobem el treball de l'erudit i polític Josep de Vega i de Sentmenat (1754–1831), *Disertación sobre las colonias de los griegos en Cataluña*.⁵⁷ Aquesta també és una obra erudita, que recopila les notícies sobre l'antiga Empúries disperses en múltiples obres sense preocupar-se de les restes arqueològiques. Ara bé, allò que s'hi destaca no són les noves aportacions sinó l'esperit crític i la voluntat de destriar allò verídic del que fou simple invenció d'autors anteriors.

La Il·lustració també comportà una revalorització del món clàssic, que esdevingué el model del bon gust i de l'ordre, enfront dels excessos del barroc, la qual cosa de retruc també ajudà a fomentar els estudis sobre Grècia i Roma i les seves restes arquitectòniques.⁵⁸ A aquest factors, a més, s'hi afegí l'inici d'una potent política

⁵⁶ ARABLB, Lligall 14, document núm. 45, del 1-05-1730.

⁵⁷ Aquest document no és inèdit i ja ha estat utilitzat en altres treballs, com els de Joan Ainaud o el de Martín Almagro. Tanmateix, ambdós utilitzaren una còpia procedent del fons Mata de Ripoll. En aquest treball he utilitzat una còpia manuscrita procedent dels fons de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, la qual és anterior, atès que està datada al desembre de 1779, mentre que la còpia de l'arxiu Mata és de 1780. l'exemplar utilitzat tampoc conté les censures que li feren Pere Nolasc i Josep de Cruïlles de Tord. Vegeu: ARABLB, Lligall 2on, document núm. 7. Segons el buidatge que a principis de segle féu de les actes de l'Acadèmia l'historiador Joaquim Miret, el document fou originàriament llegit en la sessió del dia 1 de desembre de 1779. Vegeu: MIRET i SANS, Joaquim, «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. IX (1917-1920), p. 110; Ainaud, Josep, «La Disertación de Joseph Vega i Sentmenat i altres notes sobre Empúries», *Miscelánea arqueológica. XXV Aniversario de los cursos de Ampurias (1947-1971)*, Barcelona: Diputació de Barcelona, 1974; ALMAGRO, Martín. *Las fuentes antiguas referentes a Ampurias*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1951, p. 168 i següents; I també: CAMPABAL i BERTRAN, *La Reial Acadèmia de...*, p. 176.

⁵⁸ Aquesta actuació, a més, contribuïa a consolidar la nova dinastia que s'identificà amb l'antiguitat grecoromana. D'aquí també la difusió de l'art neoclàssic i el menyspreu pel barroc, vist com un fruit de la

regalista per part de la monarquia borbònica, ja des dels inicis de la dinastia, amb la qual es defensava la primacia del poder del rei enfront del papat en tot allò que fes referència a temes econòmics o suposés un benefici per a la Nació.⁵⁹

A la pràctica, el regalisme, conceptualment, es defineix com la defensa de les prerrogatives legals de l'Estat en política religiosa. Aquest aspecte es veié accentuat a la molt catòlica Espanya, en la qual el patronatge regi havia estat, al llarg dels segles, un element vital en el desenvolupament del clergat regular. Així, es tenia la sensació que, a causa de la ignorància, l'Església s'havia apoderat de nombrosos privilegis que no li corresponien. Descobrir l'origen dels beneficis eclesiàstics i les regalies que anteriorment havien estat pròpies de la Corona era la raó principal per protegir les investigacions arxivístiques, les excavacions arqueològiques i els viatges literaris (llegiu culturals), atès que resultaven útils a la Corona per recolzar les seves pretensions hegemòniques.⁶⁰

Probablement, el més destacat d'aquests viatges sigui el realitzat pel religiós i viatger il·lustrat Antonio Ponz (1725–1792). Malauradament, pel que fa als territoris de la futura província de Girona, aquest aporta poques dades d'interès.⁶¹ En canvi, resulta molt més atractiu *El viaje literario a las iglesias de España*,⁶² del religiós d'origen

decadència del segle anterior. Per exemple, l'any 1777 s'obligàels ajuntaments i l'Església a consultar amb l'Acadèmia de Sant Ferran tot allò que fes referència a l'obra pública i restauració o nova construcció d'edificis religiosos. Per a més informació vegeu: BARRERO RODRÍGUEZ, Concepción. *La ordenación jurídica del patrimonio histórico*. Madrid: Civitas, 1990, p. 33 i 34.

⁵⁹ AMALRIC; DOMERGUE, *La España de la...*, p. 100.

⁶⁰ MORA, Gloria. *Historias de mármol. La arqueología clásica española en el siglo XVIII.. Aespa XVIII*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1998, p. 42.

⁶¹ PONZ, Antonio. *Viaje de España*. Madrid: Aguilar S. A., Tom 4, 1988, p. 74 i següents.

⁶² L'origen de l'obra data de l'any 1802 quan amb el seu germà, Joaquim Lorenzo, projectà realitzar un treball sobre la història i els ritus de les antigues esglésies d'Espanya, la qual comptà amb la protecció del secretari d'estat Pedro Cevallos. Posteriorment, el projecte es veié ampliat per reunir tots aquells documents que fossin importants per a la història eclesiàstica espanyola. La protecció reial li vingué donada pel caràcter regalista de l'obra, ja que afavoria els interessos de l'Estat enfront de l'Església. La seva edició, però, es veié afectada pels esdeveniments polítics de l'època de forma que entre 1803-06 es publicaren els sis primers volums, durant el Trienni del sis al deu i la resta, ja morts els autors, ho foren entre 1850 i 1852.

valencià Jaime Villanueva (1765-1824), que realitzà amb la col·laboració del seu germà Joaquín (1757-1837). Concretament, els volums de l'obra que resulten més interessants són el XV, on parla de la diòcesi de Girona, i el VIII, on fa una llarga dissertació sobre el monestir de Ripoll. També cal fer esment, tot i que no es tracta exactament d'un viatge literari i fou escrit amb unes motivacions diferents, l'estudi del funcionari i viatger il·lustrat Francisco de Zamora (1757- 1812), *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. En aquesta obra, que no fou publicada fins ben entrat el segle XX,⁶³ trobem informacions molt interessants sobre els monuments i restes arqueològiques que trobà en els seus viatges, molts dels quals avui dia s'han perdut. Concretament, els breus apartats que dedica a Ripoll, Sant Pere de Roda o Empúries són d'un gran valor i interès. Finalment, també cal fer una breu referència a l'obra d'Alexandre Laborde (1773–1842) *Viatge pintoresc i històric*,⁶⁴ on descriu la Catalunya del tombant de segle XVIII i XIX. En concret, dóna alguna referència interessant sobre destacats monuments de la ciutat de Girona, com són els Banys Àrabs. Malauradament, les dades que aporta sobre altres poblacions com Figueres, Roses o Empúries, són reduïdes.

En definitiva, pel que fa als aspectes relatius al conreu de la història i estudi de les antiguitats, l'objectiu d'aquesta política endegada per la dinastia borbònica serà doble. Primerament, la realització d'una història d'Espanya depurada de les falsedats i mentides que s'hi havien anat acumulant al llarg dels segles, la qual havia estat portada a les seves darreres conseqüències per les múltiples cròniques realitzades al llarg dels segles XVI i XVII. Aquest objectiu s'assolia mitjançant l'estudi crític de les fonts clàssiques, juntament amb el dels objectes materials conservats. D'aquí l'especial importància que agafaren al llarg d'aquest període els estudis numismàtics i epigràfics. I, en segon lloc, aquestes investigacions permetien desmuntar, i això afavoria els interessos regalistes de la monarquia, moltes de les falsedats sobre les quals es sustentaven els privilegis eclesiàstics.⁶⁵ Per tot això, l'Estat il·lustrat potencià la

⁶³ ZAMORA, Francisco. *Diario de los viajes hechos en Catalunya*. Barcelona: Curial, 1973 (edició a cura d'Antoni Pladevall)

⁶⁴ LABORDE, Alexandre. *Viatge pintoresc i històric. El Principat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1974 (traducció i pròleg d'Oriol Vall i Subirà).

⁶⁵ Mostra de la importància que adquiria aquest fet, i de les passions que podia fer esclatar foren les crítiques i atacs que patí l'erudit i historiador Jaume Caresmar, a finals de la dècada dels setanta del segle XVIII, a causa d'un dictamen desfavorable a les fonts relatives al culte a Santa Eulàlia, patrona de

investigació històrica i arqueològica, mitjançant la protecció de les entitats culturals que desenvolupaven aquestes actuacions i l'atorgament de subvencions econòmiques. Fins i tot, per garantir la protecció d'aquest patrimoni històric i arqueològic, s'arribaren a dictar normes sobre com calia protegir i recol·lectar les antiguitats. Un exemple d'això són les precises instruccions fetes l'any 1752 pel secretari de Marina, el marquès de la Ensenada, per tal que es recollissin les restes d'un derelict romà aparegut durant les obres d'excavació fetes per construir un nou dic a l'arsenal de Cartagena. Tanmateix, legalment aquesta mesura, juntament amb altres disposicions semblants, són simplement ordres jeràrquiques concretes amb valor únicament dins de l'Armada Reial. És a dir, afectaven únicament aquesta institució, de forma que no tenien cap mena de vigència fora d'aquest àmbit.⁶⁶ El mateix any en què la marina era protagonista de la primera intervenció arqueològica d'urgència patrocinada per l'Estat, succeïen altres fets que marcaven una línia d'actuació política molt similar. Per exemple, coincideix amb la dotació d'un *viaje literario* al marquès de Valdeflores per tal de descobrir i reconèixer les antiguitats d'Espanya.⁶⁷ L'any següent, un Reial decret, de 14 de juliol, ordenava als corregidors i justícies del regne que fessin arribar a la Cort les peces antigues que es trobessin: estàtues de marbre o metall, mosaics, tota mena d'eines o instruments de fusta i pedra, monedes, làpides; així com una relació detallada del qui conegués aquesta mena d'objectes per escrits, tradicions o altra mena de notícies.⁶⁸ O la Reial ordre de 3 d'octubre de 1777 i la circular de 25 de novembre del mateix any. La primera obligava els magistrats i ajuntaments a consultar a la Reial Acadèmia de Sant Ferran el disseny de tota obra pública, per corregir-ne possibles errors. La segona feia referència als béns de l'Església i establia un deure similar a aquests ens. No cal dir que aquesta segona fou el tret de gràcia per l'art barroc. Més a prop geogràficament, cal destacar l'actuació empresa per la monarquia per evitar la sortida del regne de diverses troballes fetes en el

Barcelona. Per més dades vegeu: MERCADER Joan. *Historiadors i erudits a Catalunya i a València en el segle XVIII*. Barcelona: Dalmau editor, 1966, p. 26 i 27.

⁶⁶ DE BÉTHENCOURT MASSIEU, A., «El Marques de la Ensenada y la arqueología: hallazgos romanos en las obras de cimentación del arsenal de Cartagena (1750-52)», *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, XXIX, (1963), p. 73-87.

⁶⁷ MORA, *Historias de...*, p. 44.

⁶⁸ SALAS ÁLVAREZ, Jesús. *La recuperación del patrimonio arqueológico de Andalucía durante la ilustración (1736-1808)*. Tesis doctoral inèdita de la Facultad de Geografía e Historia de la Universidad de Sevilla dirigida pel Dr. J. Beltrán Fortes, 2004, p. 69.

territori de Palafrugell, tema sobre el qual es parlarà més extensament en el següent apartat.

Finalment, tot aquest conjunt d'actuacions tingueren la seva plasmació més destacada en la Reial ordre circular de 16 d'octubre de 1779, per la qual els cercles acadèmics aconseguiren que la Corona, a instància del Comte de Floridablanca, s'adrecés a intendents provincials prohibint l'exportació sense autorització règia de pintures, de qualsevol mena d'objecte artístic antic o d'autors desapareguts, així com llibres i manuscrits antics d'autors espanyols. A la pràctica, l'esmentada disposició era molt semblant a la que ja s'havia promulgat l'any 1755 a Nàpols per Carles VII, futur Carles III d'Espanya.⁶⁹

1.3. Les troballes de Palamós: protecció del patrimoni o simple regalisme*

L'any 1774 es produí a Catalunya el que s'havia vist fins ara com una de les primeres intervencions proteccionistes sobre el patrimoni històric i arqueològic realitzada per l'Estat en el nostre país. El Govern il·lustrat de la monarquia de Carles III intervingué de forma decidida per evitar que un conjunt d'objectes arqueològics (monedes i un petit bust, tot de bronze), trobats a les proximitats de la baronia de Palafrugell fossin exportats i acabessin en la col·lecció particular d'un estranger. L'actuació de l'Estat il·lustrat, a primer cop d'ull, semblava el resultat lògic de l'estima que el nou ambient cultural havia estès cap a les restes materials del passat grecoromà entre els sectors cultes de la societat. Tanmateix, si bé és cert que una actuació com aquesta no s'hagués entès sense l'embolcall cultural de la Il·lustració, els motius reals que dugueren a les autoritats borbòniques a actuar sobrepassaven llargament l'àmbit del pur i simple amor a l'antiquària.

⁶⁹ PAPÍ i RODES. *Aureliano Ibarra y la Alcudia. Una mirada a la arqueología del XIX*. Alacant: Universitat d'Alacant, p. 28 i següents.

* Aquest tema ha estat tractat a: BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís; DE LA FUENTE, Pablo, «Por un puñado de sestercios. Regalismo y arqueología en el siglo XVIII», *Tiempos Modernos*, núm 19 (2009/2).

Els fets s'originaren amb una carta enviada el 19 de març de 1774 pel Síndic Personer de l'Ajuntament de Barcelona, Josep Francesc Camps i Guitart, a l'acadèmic Francisco Pérez Bayer⁷⁰ En l'escrit es relaciona una col·lecció formada per «*un idolo de bronze dorado, con muchísimas medallas de iguales metales, residuos sin duda de las preciosidades de los Phenicios, Punicos y Romanos*», antiguitats que s'havien trobat en unes excavacions fetes a Palafrugell, jurisdicció del Priorat de Santa Anna de Barcelona. L'esmentat domini era exercit pel cardenal Zelada, conegut pel seu gust per les antiguitats i erudició. Segons Camps, el tresor es trobava momentàniament dipositat a la casa del cavaller Francesc de Clota, apoderat a Barcelona del cardenal.

El paper de les acadèmies és fonamental per entendre el tema que es tracta en aquest apartat. Comunicar precisament a Francisco Pérez Bayer que s'estaven fent unes excavacions arqueològiques per enviar a l'estranger un ric tresor era sembrar l'alarma sobre la falta d'una política en aquest camp. Però, qui, a la Catalunya del moment, creia amb fermesa en la necessitat d'endegar una política d'aquesta mena? La pregunta té una resposta clara: la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

Sota el patrocini regi des de 1752 i hereva de la austriacista Acadèmia dels Desconfiats, aquesta institució pretenia ser una subsidiària de la Reial Acadèmia de la Història per a qüestions catalanes.⁷¹ És simptomàtic que deu anys abans la seva Junta Particular hagués considerat que «*muy frequen[men]te en los edificios que se destruyen, y otros que se levantan con el trabaxo de las excavaciones se encuentran lápidas, monedas y otras memorias antiguas que infelizmente los sepultan la ignorancia, ó desidia de los artífices con perjuicio del público, y de la verdad histórica*». El perjudici al qual fan esment els acadèmics, de fet, és igual a l'erosió del benefici de l'Estat que planteja el síndic Guitart en la seva denúncia. Per tal d'impedir-ho, els acadèmics havien proposat que els «*trabaxadores diessen cuenta [a l' Acadèmia] de sus descubrimientos*». Malgrat que la Junta Particular de la Acadèmia plantejà la realització de tot un seguit de gestions a l'efecte, l'assumpte va quedar finalment en paper mullat.⁷²

⁷⁰ AGS, Gracia y Justicia, llig. 1043, s/f.

⁷¹ CAMPABADAL i BERTRAN, *La Reial Academia de...*, p. 127-128.

⁷² ARABLB, Llibre d'acords de la Junta Particular (1752-1767), f. 195 i 195v.

A més a més, es donaren antecedents similars per les seves característiques i propers en l'espai a allò que suposadament estava succeint a Palafrugell. Així l'any 1756, sis anys abans de les discussions acadèmiques esmentades, es trobà un «*ídolo de mercurio en bronce*» en el paratge anomenat Salt de l'Euga de la vila de Torroella de Montgrí, a prop de l'actual Estarrit, regalia del comtat d'Empúries. L'artífex de la troballa fou un pagès, Joan Vidal, qui oferí l'estàtua a l'Acadèmia de Bones Lletres per mitjà de fra Lluís Verde, un dels membres de la seva Junta Particular que anys més tard, tal com s'ha pogut observar, considerava necessari el paper supervisor de la institució en la arqueologia catalana.⁷³

En lloc d'actuar com en l'esmentat precedent i donar els tresors voluntàriament a l'Acadèmia, ara es pretenia treure el tresor fora del país. Això ja obre la possibilitat que l'origen de la informació provingués de la mateixa institució. Ara bé, la identitat del receptor de la denúncia aclareix qualsevol mena de dubte raonable, perquè Francisco Pérez Bayer era supernumerari de l'Acadèmia barcelonesa des de 1754. Però, a més, l'any 1774 Pérez Bayer era molt més que un simple acadèmic barcelonès, també era un prestigiós intel·lectual a la Cort de Carles III, amb qui mantenia unes immillorables relacions des de feia anys.⁷⁴ Per acabar de reblar el clau, Pérez Bayer sabia, atesa la seva precedent estada a Roma, qui era Zelada: un conegut col·leccionista d'antiguitats i gran expert en numismàtica antiga. Precisament, a causa de la seva dignitat cardenalícia, era l'objectiu perfecte pel regalisme ideològic llençat a la defensa del patrimoni històric de la pàtria.

La resposta no es va fer esperar. El Secretari de Gràcia i Justícia, Manuel de Roda, un cop rebé la denúncia, ordenà al capità general de Catalunya de constrènyer al cavaller Francesc de Clota per tal que fes lliurament de les esmentades antiguitats i s'evités així la seva sortida d'Espanya. El resultat d'aquesta acció fou que Clota va confessar que una primera tramesa formada per catorze monedes i una petita estatueta ja anaven camí

⁷³ ARABLB, Llibre d'acords de la Junta Particular (1752-1767), f. 110.

⁷⁴ MORA, «Francisco Pérez Bayer», en *Pioneros de la arqueología en España. Del siglo XVI a 1912*, Alcalá de Henares: Museo Arqueológico Regional, 2004, p. 48. I també: MORA, Gloria, «La erudita peregrinación. El viaje arqueológico de Francisco Pérez Bayer a Italia (1754-1759)», en *Iluminismo e Illustración. Le antichità e i loro protagonista in Spagna e in Italia nel XVIII secolo*, Roma: L'Erma di Bretschneider, 2003, p. 255-275.

de la frontera dins la valisa del recentment nomenat auditor de la Rota per la Corona d'Aragó, Antoni de Sentmenat i Cartellà, que s'havia ofert a dur-les a Zelada. Això va provocar una expeditiva acció del militar, que aconseguí recuperar la tramesa abans que Sentmenat creues la frontera. A la vegada, Clota també va fer lliurament a l'autoritat d'una segona col·lecció, formada per disset monedes més, que tenien el mateix origen i encara no havien estat enviades.

Per entendre tot l'afer, cal tenir present que la denúncia de Camps s'ha d'emmarcar dins d'un context polític molt concret, on hom considerava l'exportació d'aquestes peces antigues com a lesiva als interessos de l'Estat. De fet, Roda, tot un doctor en Dret, entrà en el terreny dels fonaments legals en utilitzar com a argument que s'estava violant una prerrogativa del rei. Segons ell, les antiguitats eren del monarca, perquè eren pròpies «*de su regalía, y conforme al uso común de todas las Naciones, y Soberanos*».⁷⁵ Aquesta era suposadament la raó per la qual Roda ordenà interceptar el tresor.

El contrapunt a la categòrica afirmació de Roda el posà el cavaller Clota en ésser interrogat pel capità general, atès que afirmà: «*ignorava [que] estubiese prohibida la extracción de antiguallas*».⁷⁶ Sense cap mena de dubte, el procurador del cardenal Zelada tenia raó, atès que la legislació protectora del patrimoni que havia de prohibir-ne l'exportació era inexistent. Per molts discursos creats en l'entorn de la acadèmia barcelonesa sobre si era just o patriòtic evitar-ne la sortida, la realitat era molt diferent, perquè aquesta no era il·legal de cap de les maneres. De fet, el Reial Decret de 1753 afectava només a les regalies reials, de forma que no prohibia el col·leccionisme privat d'antiguitats procedents de terres alienes al domini directe del monarca. La baronia de Palafrugell, d'on sospitava Roda que venien les peces, no es trobava de cap manera inclosa en aquest àmbit. En conseqüència, si la propietat privada de peces arqueològiques era lícita l'any 1774, també ho era la seva exportació. No fou fins cinc anys, amb la Reial ordre de 1779, que s'hi va establir un cert control. Tot al contrari que la Santa Seu, que des de l'època de Sixte IV intentava controlar la sortida d'obres d'art dels seus estats.⁷⁷ Mostra d'aquesta inseguretats jurídica és la sorprenent resolució de

⁷⁵ AGS, Gracia y Justicia, llig. 1043 s/f.

⁷⁶ Això és el que s'interpreta de l'ofici del 29 de maig de 1774 del capità general a Roda sobre l'interrogatori fet a Clota. AGS, Gracia y Justicia, llig. 1043 s/f.

⁷⁷ CHOAY, Françoise. *L'allegorie du patrimoine*, Paris, Éditions du Seuil, 1999, p. 45 i següents.

l'expedient, atès que en ella s'arriba a afirmar que tot i que les peces: «*no parecen merecían el mayor aprecio*», la resolució fou que «*no quiso su devolución, ni embiasen a Roma por no hacer este ejemplar, y dar ocasión, a que sin su Real permiso y consentimiento se extrahigan de sus dominios semejantes antigüedades*».⁷⁸

Per explicar tant la coherència política com la patinada legal de Roda s'han d'aclarir dos aspectes convergents: un que podria qualificar-se com a més contextual i un segon molt més concret, que no s'entén sense l'escenari que proporcionà el primer.

Dins d'un àmbit més genèric, l'especial situació jurídica del priorat de Santa Anna era quelcom irritant per a qualsevol regalista convençut com Roda.⁷⁹ El priorat de Santa Anna de Barcelona era un dels cinquanta-dos beneficis eclesiàstics que quedaven exempts de l'aplicació genèrica del Concordat de 1753, el zenit de la política regalista dels Borbons. Així, la seva clàusula setena donava al Sant Pare sobre aquests beneficis el «*poder proveer y premiar a aquellos eclesiásticos españoles que por probidad e ilibatex de costumbres, por insigne literatura, o por servicios hechos a la Santa Sede, se hagan beneméritos*». Tot i haver nascut a Roma, Francisco Javier Zelada, era fill d'espanyol i, en conseqüència, es podia acollir a l'estatut de naturalitzat.⁸⁰ Alhora, a la previsible suspicàcia que podia provocar que un suposat estranger pogués gaudir d'un d'aquests beneficis calia posar-hi un segon matís. Al llarg de la dècada dels seixanta s'estengué cada cop més per Roma la idea que l'esmentat Concordat era una derrota humiliant; i no eren pocs els membres de la cúria romana que en defensaven la derogació.⁸¹ Des d'un punt de vista diplomàtic, si Roma desitjava tornar a la situació anterior a 1753, la pressió sobre els beneficis pontificis a Espanya es podia contemplar, des d'un punt de vista regalista, com una mesura preventiva.

⁷⁸ AGS, Gracia y Justicia, llig. 1043 s/f.

⁷⁹ OLAECHEA, Rafael. *Las relaciones hispano-romanas en la segunda mitad del siglo XVIII. La Agencia de Preces*. Zaragoza, El Noticiero, 1965.

⁸⁰ Era fill de Juan Jacinto Zelada y Escobar, cavallerís del cardenal Belluga. GIMÉNEZ LÓPEZ, Enrique, «De Moniño a Floridablanca. El soborno en la extinción de los Jesuitas», actes inèdites del "Seminario Floridablanca: 1728-1808, la España de las reformas", Murcia, 2008, p. 6.

⁸¹ ANDRÉS-GALLEGO, José. *El Motín de Esquilache, América y Europa*. Madrid, Fundación Mapfre Tavera: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2003, p. 498-501.

Alhora, hi ha un fet encara molt més determinant. Si Roda va donar ordre al capità general d'aturar l'exportació d'unes antiguitats d'escassa importància fou pel profund significat polític de la mesura. Zelada, futur secretari d'Estat del Sant Pare, havia estat el delegat pontifici en les negociacions que van acabar amb l'aprovació del breu *Dominis ac redentor*, que significà l'extinció de la Companyia de Jesús l'any 1773. De fet, Zelada fou subornat tant per l'ambaixador francès com per l'espanyol, José Moñino comte de Floridablanca. Així, rebé al maig una renda abacial a França de 3.000 escuts, mentre que al mes següent Espanya li concedí dues canongies, una a Sevilla i l'altra a Còrdova, que suposaven una renda de 2.000 escuts, més una prima addicional de 10.000 escuts pels seus serveis.⁸²

Malgrat que els fets analitzats en aquest treball són posteriors al breu d'extinció, això no suposava una disminució de la pressió diplomàtica que s'exercia sobre la Santa Seu. El precari estat de salut del papa Climent XIV i els creixents rumors amb relació a la propera elecció d'un successor al tron de Sant Pere que derogaria el breu, feia que qualsevol mesura que mantingués sota pressió a Zelada fos benvinguda. La reacció de Roda, clarament il·legal, perseguia fer un toc d'atenció a Zelada, atès que les rendes dels dominis de Santa Anna eren, juntament amb els beneficis espanyols rebuts en premi per la seva col·laboració, un puntal de les seves finances personals. En definitiva, tota l'actuació fou una exhibició de fals amor a l'antiquària, utilitzada com a instrument de pressió per fer combregar amb rodes de molí a una destacada figura de la Santa Seu, que havia servit com a interlocutora diplomàtica amb Espanya en delicats temes d'Estat.

a) Unes antiguitats originàries d'on?

Fins ara els estudiosos havien relacionat el material arqueològic amb el jaciment de Llafranc.⁸³ Tanmateix, la documentació de Simancas no concreta amb precisió el lloc de

⁸² GIMÉNEZ LÓPEZ, «De Moñino a...» p. 18 i 21.

⁸³ La bibliografia sobre aquest tema és reduïda: ANÒNIM, «Documentos relativos al busto y monedas halladas en el término de la villa de Palafrugell (provincia de Gerona)», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 6 (1875), p. 99-101; PELLA i FORGAS, Josep. *Historia del Ampurdán*. Barcelona: Luís Tasso y Serra impresor, 1883; p. 259-60; MARQUÈS, Josep Maria, «Descubrimientos arqueológicos en Palafrugell el año 1774», *Revista de Girona*, 78 (1977), p. 57-58; BARTI, Americà; PLANA, Rosa; TREMOLEDA, Joaquim. *Llafranc romà*. Palafrugell, Ajuntament, 2004; I també: AICART HEREU,

les troballes. El capità general de Catalunya simplement afirma en els seus oficis tramesos a Madrid haver interrogat a Clota «y *haviéndome informado de su hallazgo, resulta haver sido con motivo de Plantíos de Viñas en la Baronía de Palafrugell, y cercanías del condado de Ampurias, siendo necesario para juntarlas, por la lentitud con que se encuentran, quasi el término de un año*». ⁸⁴

Davant de la declaració del cavaller Clota, sembla evident que, per tal de precisar l'àrea de la troballa, els contractes de rabassa morta, atorgats en la notaria de Palafrugell durant l'any anterior, 1773, són una font que sense discussió pot certificar l'exposat pels investigadors que fins en el moment actual han treballat aquest afer.

Les dades localitzades, però, donen un resultat molt diferent. En primer lloc, ni un sol protocol d'Antoni Pouplana i Brugarol, titular de la Notaria Pública de Palafrugell, registra un establiment emfitèutic aquest any a Llafranc. ⁸⁵ Què documenta, doncs, la fe pública? De l'anàlisi de la totalitat de la documentació notarial es desprenen un seguit de dades confuses. En primer lloc, el major volum d'emfiteusi a rabassa morta es registra en el Mas Canyet del Bosch, a la parròquia de Santa Eugènia de Vila-romà. Durant l'any 1773, Josep de Maranges i Pi, propietari útil del mas, va establir-hi més de mig centenar de vessanes en catorze contractes.

Maranges pertanyia a un llinatge originari d'Empúries i, malgrat ésser ignorat a l'expedient de Simancas, és la clau de tota la història. En primer lloc, era el procurador particular que el priorat de Santa Anna de Barcelona tenia a la baronia de Palafrugell. Alhora, resulta si més no curiós que els establiments a les terres del Mas Canyet es fessin a la notaria de Palafrugell. De fet, Maranges, prohoms local, utilitzà els serveis del seu sogre, el notari Antoni Pouplana i Brugarol. Això explicaria satisfactòriament la dubitativa resposta del cavaller Clota, quan el capità general l'interrogà sobre l'origen de les antiguitats. Realment, no eren ni la baronia de Palafrugell ni del comtat d'Empúries, com respongué Clota de forma ambigua, sinó que era de les terres de Josep Maranges i Pi, les quals, tot i estar situades al límit de la baronia, no hi eren incloses. És

Francesc; ROCAS GUTIÉRREZ, Xavier, «L'antiguitat». *Història del Baix Empordà*. Girona, Diputació, 2006, p.79 i següents.

⁸⁴ AGS, Gracia y Justicia, llig. 1043 s/f.

⁸⁵ AHG, Protocols Notarials, Notaria de Palafrugell, reg. 331.

a dir, les antiguitats que Maranges, un cognom que a la llarga s'associarà amb l'origen de les excavacions arqueològiques a Empúries, oferia al cardenal Zelada, a qui servia com el seu agent a la baronia de Palafrugell, procedien de les seves propietats, situades al comtat de Palamós.

Una altra de les claus de la declaració de Clota sobre la localització del lloc es que «segun tradicion havia antiguamente una colonia de Romanos, en el tiempo que permanecia la Grande ciudad de Ampurias, existiendo en el dia, varios vestigios de sepulcros, y ruinas q[u]e demuestran haver sido en aquellos tiempos, mui numerosa su Población».⁸⁶ A la pràctica, aquest ha estat el motiu que ha portat alguns investigadors, cap dels quals ha examinat l'expedient original totalment, a concloure que l'origen de la col·lecció era Llafranc. Però, tal com hem vist, no hi ha constància documental de cap establiment de terres per plantar-hi vinya a Llafranc al llarg de l'any 1773. A més, Vila-romà és un sòlid topònim que dóna cos a les explicacions de Clota. Quan ell fa referència al tradicional coneixement sobre l'existència d'una antiga colònia de romans, resulta que les fons medievals són totalment clares: *Villa Romani*, *Vilaromanum* o *Villa Romano*, son variables toponímiques ben suggerents.⁸⁷

A la vista d'aquestes dades, cal que fem atenció al jaciment arqueològic de Castell. L'esmentat topònim es localitza dins del paratge del Puig Adell, on Maranges establí 55,5 vessanes (el total de terres establertes fou de 63,5), més de 12 hectàrees, al llarg de l'any 1773. Pels successius afrontaments, que arriben fins al paratge de Cap de Planes, es pot intuir que els establiments de terres es feren al llarg de la falda meridional del Puig Adell, que precisament presenta les millors condicions per a la vinya. Des d'aquest lloc, a uns escassos centenars de metres seguint en la mateixa direcció trobem l'*oppidum* de Castell. L'únic problema que plantejava aquesta adscripció fins ara era d'interpretació arqueològica. L'*oppidum* de Castell semblava haver-se abandonat poc després del canvi d'era.⁸⁸ En conseqüència, l'existència d'un important volum de monedes del Baix Imperi en les col·leccions que s'intentaren enviar a Zelada semblava

⁸⁶ AGS, Gracia y Justicia, llig. 1043 s/f.

⁸⁷ BADIA HOMES, Joan. *L'arquitectura medieval de l'Empordà (I). El Baix Empordà*. Girona, Diputació, 1977, p. 254.

⁸⁸ NOLLA, Josep Maria; PALAHÍ, Lluís; BURCH, Josep, «L'abandonament de l'oppidum de Castell», *Estudis del Baix Empordà*, 16 (1998), p. 59-78.

negar aquesta possibilitat. Tot i això, les monedes ibèriques i emporitanes trobades sí que concordaven amb la cronologia del jaciment. Tanmateix, les darreres intervencions arqueològiques, realitzades durant els anys 2006 i 2007, han permès allargar la cronologia del jaciment de forma que, com a mínim, podem parlar d'una freqüentació de la zona durant l'època tardoromana.⁸⁹ És per això, que ara sí, es pot plantejar que l'origen de les monedes enviades a Zelada fou el poblat ibèric de Cala Castell a Palamós.

b) Els Maranges, negocis de família

Quan Maranges va decidir trametre el bust i les monedes a Roma sabia perfectament el que estava fent. El prior de Santa Anna i baró de Palafrugell, el cardenal Zelada, era un conegut amant de les antiguitats. Mostra d'això és que només quatre anys més tard va publicar *De nummis aliquot aeris uncialibus epistola*, un estudi sobre les variacions de valor de l'as romà abans i després de la Primera Guerra Púnica.⁹⁰ Buscar el clientelisme de Zelada i així reforçar la seva posició com a cacic local, aquest era l'objectiu prioritari de Maranges. Els indicis que indiquen aquesta conducta són evidents. Maranges havia servit com a procurador de la Baronia als dos darrers priors de Santa Anna: a un d'ells, l'auditor de la Rota castellana Juan Díaz de la Guerra a través d'un procurador general del priorat. Precisament, quan Díaz de la Guerra renuncià al priorat en ser nomenat bisbe de Mallorca, Zelada va decidir prescindir del que havia estat procurador general fins llavors, el canonge Jaume Roig i Gelabert; i traspassà els poders, mitjançant un protocol expedit a la notaria de la cúria romana, al cavaller de Barcelona Francesc de Clota i de Teixidor.⁹¹

⁸⁹ En concret, s'han localitzat tres monedes, una de finals del segle I i dues del segle IV, que concorden amb la cronologia del monetari estudiat per Pérez Bayer. Vegeu: AQUILUÉ, Xavier; AMIGO, Xavier; HERNÁNDEZ, Elisa; Paula SANTAMARIA, «Actuacions arqueològiques efectuades al poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà) als anys 2006 i 2007», IX *Novenes jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*, L'Escala, Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2008, volum-1, p. 135-136.

⁹⁰ L'obra fou editada a Roma per la Typographia Generosi Salomonii l'any 1778.

⁹¹ AHG, Notaria de Palafrugell, reg. 330, f. 299v.

Sembla que Clota, que havia rebut els poders de Zelada el 16 de setembre de 1772, no acabava de confiar en Maranges. Això si més no sembla entreveure's de la presa de possessió que el cavaller féu de la baronia en nom de Zelada, el 2 de juny de 1773. En aquest acte Maranges només era un més dels veïns que hi foren presents, però no gaudia de cap privilegi protocol·lari, atès que no pertanyia al comú de la baronia. No fou fins quatre mesos més tard que Clota li atorgà novament poders a Maranges com a procurador de la baronia de Palafrugell.⁹²

En aquest context, els fets dispersos relatius a la formació de la col·lecció d'antiguitats encaixen a la perfecció. S'ha de recordar que al març de 1774 es diu que la col·lecció d'antiguitats s'havia recol·lectat al llarg de gairebé un any, atès que procedien d'establiments de terres per plantar-hi vinyes. Aquesta data ens situa de forma quasi coetània amb la visita de Clota a Palafrugell i amb la incertesa sobre el futur de Maranges. És davant d'aquesta situació que aquest devia optar per formar, primer, i trametre, més tard, una col·lecció de monedes recollides a la seva propietat, per tal de satisfer els gustos culturals del refinat Zelada, el seu nou senyor jurisdiccional.

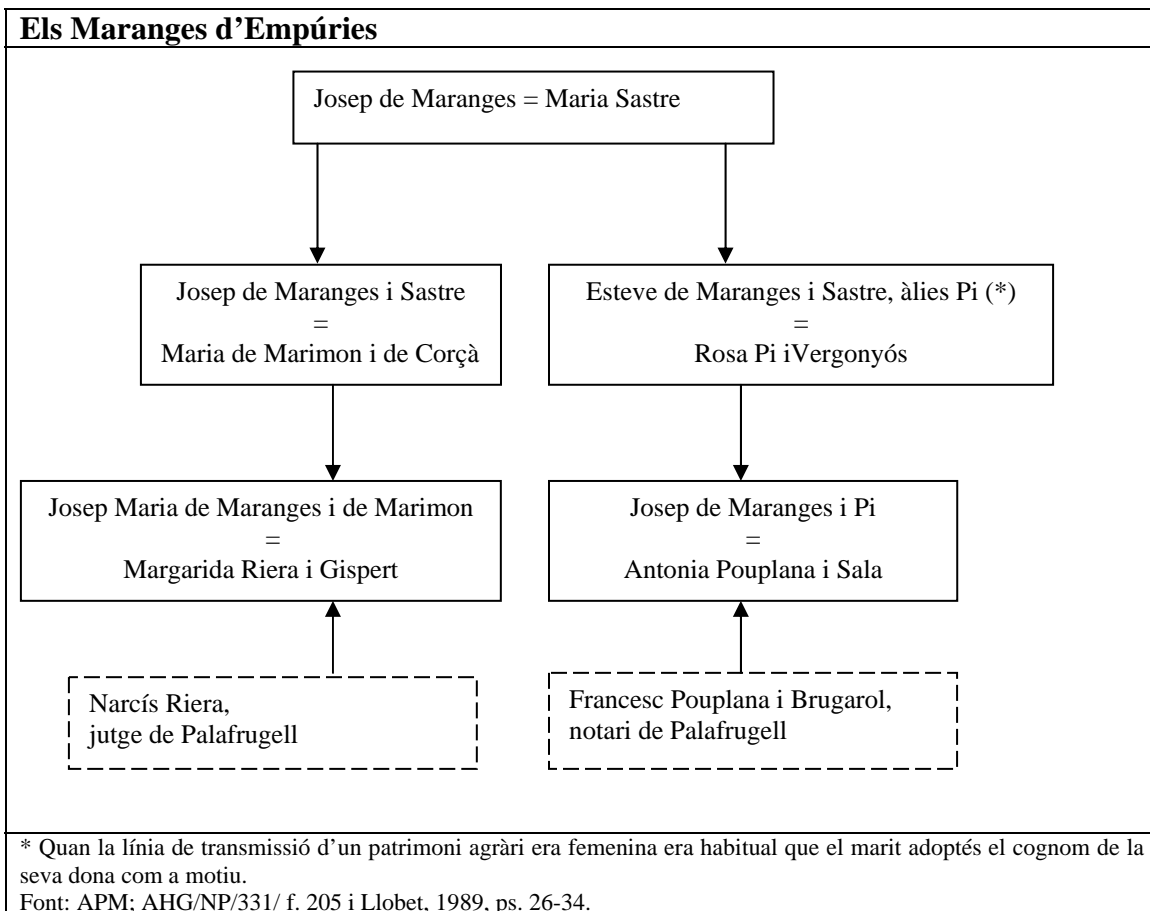
Certament, Clota ho tenia difícil si es volia treure de sobre a Maranges. Aquest unia en la seva persona el coneixement detallat, atesa la seva anterior experiència, amb relació a molts assumptes de la baronia. Alhora, la majoria d'aquests, ja fossin establiments, lluïsmes, llicències o altra mena de privilegis, passaven per les mans del seu sogre, el notari Pouplana. A més d'aquest nepotisme, coetàniament a la designació de Zelada com a baró, Maranges fou acceptat com a familiar del Sant Ofici.⁹³ Molt s'ha escrit sobre la crisi de la Inquisició durant el segle XVIII, i la manca d'atractius que podia tenir ésser nomenat familiar. L'absència d'una remuneració i el retall progressiu dels privilegis semblaven haver reduït l'atractiu del títol. En aquest cas puntual, el primer és una qüestió accessòria i el segon és una valoració històrica resultat d'una anàlisi a llarg termini. De fet, al llarg del segle XVIII el nombre de familiars de la Inquisició en el bisbat de Girona va créixer.⁹⁴ La creació d'una familiatura a Palafrugell a favor de Josep Maranges és d'allò més simptomàtic. Aquest honor era un complement perfecte per la

⁹² AHG, Notaria de Palafrugell, reg. 332, f. 6.

⁹³ AHG, Notaria de Palafrugell, reg. 330, f. 344.

⁹⁴ CERRILLO CRUZ, Gonzalo, «Los familiares de la Inquisición en la época borbónica», *Revista de la Inquisición*, 4 (1995), p. 182 i 189.

seva situació social: un hisendat amb un important patrimoni que gaudia d'un ampli poder polític dins de l'esfera local. Ésser familiar de la Inquisició suposava l'exempció del cadastre personal i de les càrregues edilícies en el territori on exercia.⁹⁵ Però en la seva situació hi ha un seguit d'elements que fan que els privilegis econòmics, que comencen a ésser qüestionats en aquest moment, siguin d'una importància secundària. La neteja de sang acreditada, el lluíment d'un escut amb la flor de lis típica del Sant Ofici i el dret a portar armes anaven a donar-li una dignitat nobiliària davant dels seus administrats. Maranges pretenia donar una imatge de vicebaró de facto, més enllà de la foscor d'un cacic local que tenia la paella pel mànec gràcies a la conxorxa amb el seu sogre.

Dins d'aquesta condició quasi nobiliària adquirida també hi trobem la sensibilitat cultural. Un personatge com Zelada era una oportunitat perfecta per manifestar-la. Josep Maranges, de llinatge emporità, oferia una col·lecció d'antiguitats no com un camperol inculte que es volia guanyar simpaties. Si bé la finalitat era la mateixa, gaudir del favor

⁹⁵ CONGOST, Rosa. *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862*. Vic, Eumo, 1990, p. 226.

del seu senyor, ho feia presentant la col·lecció d'una forma correcta i adjuntant una descripció d'ella —certament no tan detallada com la de Pérez Bayer, el millor numismata de l'època a Espanya— que evidentment hauria agradat Zelada, alhora que li mostrava l'alt nivell cultural del seu procurador a Palafrugell.

La conducta del procurador de la baronia és comprensible si hom té com a paral·lel la del seu cosí germà, el conegut Josep Maria Maranges i Marimon (1735–1808 aprox.). Aquest hisendat emporità era posseïdor d'un important patrimoni agrari, l'explotació del qual complementava amb el comerç i la pesca. Però, si alguna cosa s'ha de destacar d'aquest prohoms és que fou l'autor de la primera monografia editada relativa a Empúries. En el seu *Compendio historico, resumen y descripción de la antiquisima ciudad de Empurias* demostra uns amplis coneixements tant del jaciment com de les fonts. Una mostra clara de la passió que sentí pel tema es desprèn del següent fragment de la seva obra que transcrivim a continuació:

*«El curioso, que desee saber por extenso la verdad de todo lo contenido en este tratado, haga dos cosas: por lo tocante al verdadero examen de los vestigios y monumentos de la antigua ciudad de Empurias, que exige el tiempo y circunstancias presentes, en primer lugar imite la ciega pasión del Autor en materia de monumentos antiguos, y el raro aprecio que hace de ellos, saboreando su agigantado gusto, hasta llegar a registrar por muchas veces a la sombra y quietud de la noche con velas encendidas, las cisternas, grutas, sepulcros, y concavidades de la ciudad de Empurias, mirando, discurriendo, averiguando, y midiéndolo todo con el mas extremado e infatigable conato».*⁹⁶

Un altre vessant és que el famós cosí compregué la possibilitat de promoció social que oferien les antiguitats. Una perfecta via que obria les portes dins de la tancada societat estamental de l'Antic Règim. Tot aquell potentat que visitava l'Escala rebia un lot d'antiguitats: dignitats eclesiàstiques, aristòcrates, alts funcionaris, etc. Així, l'any 1759 oferí al duc de Medinacelli —qui era comte d'Empúries— vint monedes de plata i una petita figura que representava una serp. Aquest obsequi cap al seu senyor jurisdiccional és un perfecte precedent d'allò que féu el nostre Maranges de Palafrugell quinze anys

⁹⁶ MARANGES i MARIMON, Josep Maria. *Compendio historico, resumen y descripción de la antiquisima ciudad de Ampurias*, Barcelona 1803, p. 68 (reedició de 1968 a càrrec de Eduard Ripoll).

després amb el cardenal Zelada. Però, les ambicions del Maranges emporità anaren més lluny.⁹⁷ Les antiguitats serviren per picar l'any 1785 a una porta més excelsa: la del comte de Floridablanca, en aquell moment dominador de l'escena política a la Cort de Carles III. L'excusa fou sol·licitar permís per obsequiar el príncep d'Astúries, el futur Carles IV, amb diversos objectes antics que havia reunit al llarg dels anys precedents. Floridablanca donà el vistiplau i Maranges aprofità l'avinentesa per anar a Madrid. Allà va intentar donar en persona les antiguitats juntament amb un tractat, possiblement una primera redacció manuscrita del seu futur llibre, editat finalment el 1803. Com a mercè, Maranges sol·licità el títol d'Inspector General d'Antiguitats, juntament amb un ajut de 7.500 reals. Certament, no podia haver-hi una mostra més clara de l'ús que hom pretenia fer de les col·leccions d'antiguitats com a mitjà d'ascens social.

En definitiva, tot allò exposat en aquest apartat és paradigmàtic del canvi de percepció que s'operà al llarg del segle XVIII dins de les elits erudites respecte a les restes materials del món clàssic. L'erudició ara evolucionarà centrant el seu objecte d'estudi en una gran varietat de materials arqueològics apareguts en les excavacions. De mica en mica, aquestes antiguitats agafen una més gran importància, atès que permeten aprofundir en el coneixement de la vida quotidiana de les societats antigues. Així doncs, materials que fins llavors havien mancat de valor artístic van començar a ésser estudiats i col·leccionats. Aquest fenomen generà una creixent demanda entre les elits il·lustrades, o que pretenien ser-ho, de forma que es creà de retop un veritable mercat d'antiguitats en contínua expansió. La possessió d'aquests objectes donava al seu propietari un cert

⁹⁷ Un bon exemple d'aquestes pretensions nobiliàries dels Maranges ens l'ha transmès el baró de Maldà, qui en una visita que féu a l'Escala, l'any 1780, hi fou acollit per un destacat membre de la família, Antón[i] Maranges, acompanyat del seu nét. Maldà relata els intents del seu cicerone d'igualar-se amb la noblesa entre divertit i sorprès, atès que el tour guiat que li feren per la població consistí en primer lloc en visitar el panteó familiar, que es trobava en una capella de l'església parroquial: «y luego de resats un poch, seguirem les capellas de la iglésia, vegent los altars o retaules uns despues de altres, detenint-nos més en lo de Sant Antoni de Pàdua, que és lo dels Maranges, per ser lo més pulidet, y lo vell Maranges, avi del Rafel, no sho explicaba tot ab sa casi descaxalada y desdentegada boca». I en segon lloc, en la casa familiar, l'arquitectura de la qual, encara avui dia, recorda una fortalesa: «Des de allí, a vivas instancies dels Maranges, pujarem a prèndrer xocolate a casa sua, y ben cortejats y agasajats forem de aquell avi i nét». És a dir, el portaren a veure el panteó i el castell familiar. Vegeu: AMAT i DE CORTADA, Rafael, *Miscel·lània de viatges i festes majors*. Barcelona: Editorial Barcino, 1994, p. 261 (edició crítica de Margarida Aritzeta)

prestigi social, atès que eren una clara manifestació de la seva sensibilitat cultural i, també, una mostra de la seva alta posició social, ja que calia un bon poder adquisitiu per permetre's aquests luxes. És en aquest context, doncs, on s'emmarca l'actuació dels Maranges.

Els fets explicats en aquest apartat, doncs, han de ser entesos com un precedent. Es pot intuir, a la vista de tot l'exposat, que van influir d'alguna forma en la posterior legislació restrictiva a l'exportació d'antiguitats. També poden ser entesos com un clar antecedent en el funcionament de la cadena burocràtica estatal. Així, a finals de 1775, escassament un any després s'inicia a l'Alcúdia una intervenció arqueològica per tal de localitzar l'antiga ciutat d'Ilici. Els promotors de l'esmentada intervenció foren el rector de Sant Joan d'Elx, el pare Leonardo Soler de Cornellà i tres oficials del Regiment de Mallorca: el tinent coronel José Caamaño, el capità Diego de Cuesta i el subtenent Enrique García de la Huerta. En aquest cas tornen a ser els cercles acadèmics, la Reial Acadèmia de la Història, claus en el seguiment estatal de l'actuació. També es repeteix la participació de Francisco Pérez Bayer en l'estudi del material numismàtic aparegut.⁹⁸

1.4. El context polític de la protecció

Abans d'entrar en matèria i per tal de millorar la comprensió d'aquest treball, a continuació es descriurà breument tant la formació del marc territorial on es desenvoluparen els fets com les normatives jurídiques existents a l'època, seguint un ordre cronològic. No actuar d'aquesta forma suposaria presentar els fets que s'hi descriuen sense els seus precedents o conseqüències més immediates, la qual cosa seria exposar-los com si fossin fruit de la generació espontània i no d'un llarg procés històric.

a) La formació d'un marc provincial

Els primers precedents de la divisió territorial en províncies de l'Estat espanyol cal cercar-lo en el segle XVIII. Concretament, aquest s'ha d'emmarcar en la instauració de la monarquia il·lustrada dels Borbons, i dins del context de creixement econòmic i

⁹⁸ PAPÍ RODES. *Aureliano Ibarra* y...p. 72 i següents.

demogràfic que seguí a la guerra de Successió. Durant aquest període ja es veié la necessitat de reformar l'estructura administrativa de la monarquia, atès que aquesta era extremadament caòtica. Al llarg dels segles precedents, l'organització territorial de l'Estat espanyol modern s'havia anat configurant per l'agregació successiva de territoris molt diversos, amb multiplicitat d'institucions, costums i llengües, la qual cosa comportava que es caracteritzés per la seva diversitat institucional i irregularitat territorial.⁹⁹ Pel que fa a Catalunya, aquesta ja havia patit una forta reestructuració com a conseqüència de la victòria de Felip V, a principis del segle XVIII. Això havia comportat que es substituís el sistema tradicional de vegueries pel castellà de corregiments. Les noves demarcacions territorials foren establertes en nombre més reduït que les desaparegudes vegueries i al seu front es situà un corregidor, que era elegit pel rei i comptava amb àmplies atribucions judicials, governatives i militars.¹⁰⁰ Així i tot, en l'àmbit general de l'Estat la situació encara era extremadament complicada, de manera que des del seu interior sorgiren diversos intents de fer més racional i funcional aquests conjunt heterogeni de territoris. Aquests projectes de reforma, però, no es plasmaren d'una forma general fins als inicis del segle XIX, quan com a conseqüència de la intervenció militar de Napoleó es produí el col·lapse de la monarquia borbònica. Dins d'aquest context de crisi política i social generalitzada i de guerra "popular",¹⁰¹ contra l'invasor tingueren lloc diversos intents de reorganització territorial realitzats per ambdós bàndols.

Primerament, cal esmentar els diversos assaigs de reorganització realitzats per les noves autoritats franceses, els quals però tingueren poc impacte sobre el territori, atès que el país es troba aixecat en armes, de forma que el domini de les tropes ocupants es limitava

⁹⁹ CALERO AMOR, Antonio Maria. *La división provincial de 1833. Bases y antecedentes*. Madrid: Instituto de Estudios de la administración local, 1987, p. 19. I també: BURGUEÑO i RIBERA, Jesús. *Geografía política de la España constitucional. La división provincial*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, p. 22 i següents.

¹⁰⁰ BURGUEÑO, Jesús. *De la vejería a la provincia. La formación de la división territorial contemporánea als països catalans (1790-1850)*. Barcelona: Rafael Dalmau ed., 1995, p. 18 i següents. I també: IDEM. *Història de la divisió comarcal*. Barcelona: Rafael Dalmau ed., 1995, p. 281 i següents.

¹⁰¹ VILAR, Pierre. *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*. Barcelona: Curial, p. 93 i següents.

només a les ciutats i al terreny que trepitjaven.¹⁰² Tanmateix, resulten d'un gran interès, perquè són el primer intent de dotar el país d'un nou model d'organització territorial.¹⁰³ Bàsicament, la seva importància radica en la difusió que feren de la idea que l'antiga divisió territorial havia esdevingut obsoleta. A més, mostraren, i això a la llarga fou més important, a les elits urbanes de les principals ciutats del país susceptibles d'esdevenir caps de demarcació, el món de possibilitats que se'ls obrien en cas que les seves poblacions n'obtinguessin la capitalitat (millores en la seva dotació de serveis, desaparició de la tutela de les antigues capitals, ampliació àrees d'influència, etc.).¹⁰⁴

¹⁰² Per una visió general de la Guerra del Francès a Catalunya vegeu: RAMISA, Maties. *Guerra napoleònica a Catalunya, 1808-1814*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1996. Pel que fa a Girona, tot i que se centra bàsicament a la comarca de la Selva, cal destacar: BOHIGAS, Jordi; MORALES, Francesc Xavier. *La Guerra del Francès a la Selva. L'impacte de l'ocupació napoleònica al món rural*. Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 2008. Finalment, cal esmentar la recent publicació de les dues beques atorgades per la Diputació de Girona per commemorar el bicentenari de la Guerra del Francès: BOHIGAS, Jordi; MORALES, Francesc Xavier. *Girona 1808-1809. Setges, guerra i societat a la Catalunya del nord-est*. Girona: Diputació de Girona, 2010. PONS RAMOS, Albert; SERRANO JIMÉNEZ, Lluís. *Afrancesats i guerrillers: revolució a la regió de Girona (1808-1814)*. Girona: Diputació de Girona, 2010.

¹⁰³ Concretament, al llarg de l'ocupació francesa es realitzaren a Catalunya un total de tres propostes de divisió territorial. La primera fou dissenyada per l'afrancesat Tomàs Puig i Puig (1775–1835). En ella es preveia dividir Catalunya en quatre corregiments, un d'ells amb capital a Girona, amb una extensió semblant a la del bisbat homònim. A la pràctica, aquesta divisió només afectà els anomenats corregiments del Ter i Montserrat (Girona i Barcelona), atès que els altres dos, el del Segre i el de Boques de l'Ebre (amb capital a La Seu d'Urgell i Reus respectivament) encara no havien estat conquerits pels exèrcits francesos. Poc després, davant de les pretensions territorials de Napoleó, que cada cop mostrava més clarament la seva intenció d'annexionar Catalunya a l'imperi francès, l'any 1810, el govern de Josep I decretà una nova divisió a nivell estatal, de forma que es creaven 38 prefectures. Aquesta divisió, però, a la pràctica tingué poca, per no dir cap, influència en el Principat que es trobava *de facto* fora del control de Josep Bonaparte, i sota domini directe dels caps militars de l'exèrcit napoleònic. Tanmateix, cal esmentar que aquesta nova divisió suposava una important ampliació del territori corresponent a la demarcació gironina, atès que es superaven els límits del bisbat, ja que s'hi afegien de bona part de les actuals comarques del Ripollès i Osona. Finalment, amb l'annexió l'any 1812 de Catalunya a França, el territori català fou novament dividit en quatre departaments: el del Ter, amb capital a Girona; el de Montserrat, amb la capital a Barcelona; el de Boques de l'Ebre, amb capital a Lleida i el del Segre, amb capital a Puigcerdà. Aquesta darrera divisió tampoc es consolidà a causa de la derrota de Napoleó, de manera que l'any 1814 els seus exèrcits havien abandonat la Península.

¹⁰⁴ BURGUEÑO RIBERO. *De la vegueria a...*, p. 43. Vegeu també: IDEM. *Geografía política de la España constitucional. La división provincial*. Madrid: Centro de Estudios constitucionales, 1996, p. 79.

Concretament, pel que fa al cas gironí, que és el que ens interessa, cal destacar que a la pràctica la ciutat de Girona exercí de capital napoleònica de Catalunya, alhora en ser l'única demarcació de Catalunya que fou totalment ocupada durant un període perllongat de temps fou on amb més força i durabilitat es posaran en pràctica les disposicions dictades pels ocupants.¹⁰⁵ Aquests fets, molt probablement, devien pesar en la percepció favorable que les elits de la ciutat de Girona tingueren de la divisió provincial de Catalunya i en la concessió d'una de les seves capitalitats a Girona. A aquests fets també caldria afegir-hi que Girona ja havia estat durant segles capital, primer de vegueria i després de corregiment, de forma que era lògic que no volgués perdre la seva posició privilegiada. Ara bé, aquesta relació tampoc no estava exempta de fortes contradiccions, atès que ésser capital comportava unes fortes despeses econòmiques i socials, derivades de les exigències que feia l'Estat al municipi: edificis per les institucions, serveis, allotjament pels funcionaris i militars, etc. En tot cas, que l'ajuntament gironí i les elits que el dirigien estiguessin disposats a afrontar-les denota que els guanys, a la llarga, eren superiors a les despeses.¹⁰⁶

En paral·lel a aquests intents les Corts espanyoles reunides a Cadis, aprovaven a l'any 1812 la primera constitució de l'Estat, la famosa "Pepa" (perquè fou aprovada el dia de Sant Josep). Aquesta en el seu llarg articulat —tenia quasi quatre-cents articles—, descrivia d'una forma força detallada la creació d'una nova organització territorial, la qual seria dirigida per un cap polític, mentre que una Diputació provincial presidida per aquest promouria la prosperitat de la província (articles 324 i següents). El primer intent de dur a la pràctica aquesta proposta de divisió territorial fou realitzat l'any 1813 pel geògraf Felipe Bauza (1764–1834). En ell es proposava dividir l'Estat espanyol en 44 demarcacions, on Catalunya presentava una divisió tripartida amb capital a Barcelona, Tarragona i la Seu d'Urgell —Girona quedava inclosa a la província de Barcelona. A la pràctica, però, aquesta divisió territorial, que ha de ser vista com un simple treball de

¹⁰⁵ MERCADER i RIBA, Joan. *Catalunya i l'imperi napoleònic*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1978, p. 256. I també: PUIG i OLIVER, Lluís Maria de. *Girona francesa 1812-1814*. Girona: Gòthia, 1976, p. 90 i 91.

¹⁰⁶ PUIGVERT, Joan. *La Girona de la restauració. Girona, 1874-1923*. Girona: Diputació de Girona & Ajuntament de Girona, 1995, p. 42-43.

gabinet,¹⁰⁷ quasi no s'arribà a aplicar ja que el retorn de Ferran VII del seu exili daurat a França ho impedí. Posteriorment, el triomf de la revolta liberal iniciada a “Cabezas de Sant Juan” (Cadis), comportà el restabliment de la Constitució de 1812 i de retop la represa del projecte de reformar el marc territorial de l'Estat. Novament s'encarregà a Felip Bauza, que aquest cop comptà amb la col·laboració de l'enginyer de camins José Agustín de Larramendi (1769–1848), la realització de la proposta. Aquesta divisió augmentava el nombre de províncies a 48, entre les quals es creava una amb capital a Girona.

La creació d'aquesta província i l'adjudicació de la seva capitalitat responia a un seguit de condicionants que tractarem de resumir a continuació. En primer lloc, calia crear unes demarcacions físicament governables, atès que la de Barcelona hagués estat, si es mantenia la divisió prevista pel projecte de 1813, excessivament gran. En relació amb aquest fet, cal no oblidar que un dels elements que havien condicionat més la visió favorable a la partició de Catalunya entre les seves classes dirigents foren les dificultats amb què s'havia trobat la Diputació única de Catalunya, restablerta al 1820, per gestionar un territori tan ampli, la qual cosa comportava que la seva reduïda administració quedés ràpidament col·lapsada.¹⁰⁸ En segon lloc, un cop acceptada la divisió, l'obtenció de la capitalitat de la demarcació per la ciutat de Girona era lògica, atès que aquesta ciutat havia gaudit d'una posició central, derivada del fet de ser seu de bisbat i de les demarcacions territorials precedents. En tercer lloc, en concedir la capitalitat calia tenir present que la ciutat havia de tenir prèviament un seguit d'infraestructures (camins, edificis, establiments públics, etc.), que resultaven de gran idoneïtat per la nova funció. Girona, no només podia oferir aquests elements previs, sinó que a més es veia afavorida per la seva posició geogràfica, central i de confluència de camins, que facilitava les comunicacions amb la resta de la demarcació i la seva integració. Finalment, a nivell més ideològic, també es tingué en compte concedir un

¹⁰⁷ BURGUEÑO RIBERO. *De la vegueria a...*, p. 97

¹⁰⁸ ARNABAT MATA, Ramon. *La revolució de 1820 i el trienni liberal a Catalunya*. Vic: Eumo editorial, 2001, p. 75 i següents. I també: BURGUEÑO RIBERO, Jesús, «La gestació de la divisió provincial (1820-1833): entre el pacte i la imposició», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 40 (1995), p. 76 i següents.

cert premi a la ciutat per la seva valerosa defensa durant els setges de 1808-1809.¹⁰⁹ En relació amb aquest fet, cal dir que aquest mèrit ja fou exposat per l'ajuntament de la ciutat en un escrit tramés a les Corts, on reclamava la capital d'una de les futures demarcacions, el qual fou acceptat per la comissió encarregada de la seva realització, atès que en la justificació del projecte s'afirmà: «La heroica Gerona merece dar nombre y presidir como capital a la provincia que ocupa la parte NE de Cataluña». D'aquesta manera, un cop la proposta hagué passat per una comissió parlamentària, on s'hi realitzaren diverses modificacions,¹¹⁰ fou aprovada per les Corts el mes de gener de l'any 1822. En general, cal dir que la recepció d'aquesta nova divisió territorial fou bona a Catalunya, atès que s'entengué com un pas per acostar l'administració als ciutadans. Aquesta acceptació també es donà a la ciutat de Girona, on la creació de la nova província i l'obtenció de la capitalitat foren rebudes de forma entusiasta, a causa de les possibilitats que s'obrien a la ciutat i les seves elits.¹¹¹ Tanmateix, amb prou feines estigué vigent durant poc més d'un any, atès que fou abolida amb la restauració del règim absolutista.

¹⁰⁹ En teoria, la ciutat ja havia rebut un seguit d'honors i premis econòmics, com ara estar exempta de pagar impostos durant un període de deu anys. Tanmateix, fora d'aquelles concessions que eren merament honorífiques, la resta no s'arribaren a aplicar mai. En conseqüència, la concessió d'una capitalitat podia servir, en certa manera, com a premi de consolació. Vegeu: ALBERCH i FUGUERAS, Ramon. *Els orígens de la Girona contemporània. La crisi de començaments del s.XIX*. Girona: Diputació de Girona & Ajuntament de Girona, 1976, p. 119 i 123.

¹¹⁰ La visió de la divisió provincial dictada durant el Trienni com a fruit de l'actuació arbitrària d'un obscur funcionari ja fa temps que ha quedat desfasada. En la realització, perfeccionament i adaptació a la realitat del país hi participaren activament múltiples subjectes i ens que denoten que en bona part fou fruit del consens i no de la simple imposició. Vegeu: BURGUEÑO RIBERO, Jesús, «Del bisbat a la província. La configuració territorial de la regió de Girona», *Estudi general*, núm. 13 (1993), p. 113 i següents; íd., *De la vegueria a...*, p. 146; id. «La gestació de la divisió provincial», p. 81; i també: ídem, *Geografía política de la España...*, p. 135.

¹¹¹ ARNABAT MATA, Ramon. *La revolució de 1820...* p. 79. I també, per la reacció favorable de l'ajuntament gironí: PUIGDEVALL, Narcís et alii. *Història de la Diputació de Girona*. Girona: Diputació de Girona, 1990, p. 14-15.

El primer cap superior polític elegit per a la nova província de Girona fou el militar José de Perol,¹¹² que prengué possessió ja entrat l'any 1822,¹¹³ mentre la Diputació no es constituí de forma oficial fins el dia 13 de maig de 1822.¹¹⁴ Aquesta només estigué activa fins el maig de l'any següent, atès que la seva darrera sessió es va celebrar el 18 de maig a Mataró, quan la totalitat de la província de Girona ja havia estat ocupada per l'exèrcit francès, excepte algunes fortaleses com Hostalric i Figueres.¹¹⁵

La restauració de l'Antic Règim, però, no reeixí i l'Estat absolutista de Ferran VII es veié ràpidament abocat a la crisi econòmica i social, i a la necessitat de fer —per enèsima vegada— una reforma que facilités l'actuació de l'administració. En concret, els canvis polítics i socials soferts pel país al llarg dels anys precedents feien necessari replantejar aquest tema, malgrat l'oposició dels elements més conservadors del règim.¹¹⁶ Tanmateix, un cop fracassat el complot de la Granja (1832), pel qual es pretenia que Ferran VII proclamés hereu al seu germà Carles i no la seva filla, la futura Isabel II, aquests veieren afeblida la seva posició dins el sistema, de forma que el govern derivà

¹¹² José de Perol Otero ingressà de ben jove a l'exèrcit, on assolí el grau de Coronel. També fou membre de la francmaçoneria, com la majoria de militars liberals de l'època. Aquest no era el seu primer destí a Catalunya, atès que l'any 1815 havia estat governador de Manresa. Un cop proclamada la Constitució mantingué el càrrec i es destacà com un perseguidor ferotge de les partides absolutistes. Fou nomenat governador de Girona el mes de març de 1822 i ocupà el càrrec fins a la capitulació de Mina davant les tropes franceses, el novembre de 1823.

¹¹³ De fet, al llarg del trienni el Cap Polític fou a Catalunya un càrrec militaritzat, no tant per les funcions com pel fet que fou ocupat per militars. Vegeu: ARNABAT MATA. *La revolució de 1820...*, p. 98.

¹¹⁴ La bibliografia existent sobre aquest període de la història de Girona es redueix a poc més d'uns quants d'articles. Vegeu: QUER i CARBONELL, Josep, «L'oligarquia gironina durant el trienni constitucional», *Revista de Girona*, núm. (122) 1987, p. 75-81; CLARA, Josep, «Sobre la Girona constitucional, 1820-23», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. XXVII (1984), p. 357-390; BOSCH i PORTELL, Mònica, «De la restauració absolutista a la Revolució liberal», dins de *Història de Girona de l'ADAC, Girona*, Girona: CCG Edicions, 2006, p. 389 i següents.

¹¹⁵ PUIGDEVALL *et alii*. *Història de la...*, p. 16 i següents. I també: CALZADA i OLIVERAS, Josep. *Les seus ocupades per la Diputació de Girona des de la seva primera constitució fins avui*. Treball mecanografiat existent a l'arxiu administratiu de la Diputació de Girona. Posteriorment, aquest fou la base per un llibret publicat per la Diputació de Girona del mateix autor: íd, *Les seus de la Diputació de Girona*, Girona: Diputació de Girona, 1987.

¹¹⁶ BURGUEÑO RIBERO. *Geografía política de la España...*, p. 147. I també: FONTANA, Josep. *De en medio del tiempo. la segunda restauración española, 1823-1834*, Barcelona: Crítica, 2006.

cap als sectors més oberts de l'absolutisme. Aquests, per mirar d'ampliar la base social que recolzava a la jove reina endegaren un seguit de reformes administratives, entre les quals hi havia la implantació d'una nova divisió territorial.¹¹⁷ Aquesta es basava en la de 1822, però introduint-hi algunes modificacions, entre les quals hi havia la seva caracterització com un element exclusivament administratiu, al contrari que la divisió del Trienni que havia tingut un important component polític. Un segon fet que la diferencià clarament de la seva antecessora, i que era tota una declaració de principis, fou la seva forma d'aprovació. L'anterior divisió territorial havia estat objecte d'una llarga redacció, amb l'estudi previ d'una comissió i una posterior discussió a Corts; procés al llarg del qual s'havien presentat per part de les poblacions afectades diverses al·legacions i propostes, però la divisió provincial de 1833 es féu directament sense realitzar consultes prèvies. Pel que fa a les reaccions que produí la seva aprovació, cal dir que no provocà pràcticament cap actuació en contra. Molt probablement, això es degué, en primer lloc, perquè no feria els possibles sentiments provincials, atès que respectava les fronteres preexistents del Principat de Catalunya. I en segon lloc, perquè entre els sectors liberals aquesta divisió territorial era vista com una reedició de la provincial de 1822, atès que esdevenia l'àmbit d'instal·lació de les restaurades institucions constitucionals: les diputacions i els caps polítics.¹¹⁸

Pel que fa a la província i ciutat de Girona, al cap de poc d'haver-se aprovat el decret de Javier Burgos (1778–1849) que instaurava la divisió provincial, aquesta novament es trobà dotada d'un subdelegat del govern, càrrec que recaigué en Serafín Chavier,¹¹⁹ qui prengué possessió el mes de gener de 1834. Tot i així, la instal·lació de la Diputació

¹¹⁷ Sobre la reforma administrativa endegada pels sectors més liberals del règim absolutista vegeu: CORBELLA, Manel. *El govern civil de Barcelona al segle XIX*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 269 i següents. I també: VIVERO MOGO, Prudencio, «La transición al liberalismo: de las reformas administrativa a la reformas políticas (1823-1833)», *Ayer*, núm. 44, (2001), p. 175-95.

¹¹⁸ CALERO AMOR. *La división provincial de...* p. 59, 64, 76 i 78.

¹¹⁹ Serafín Chavier fou governador civil de Girona de gener 1834 a desembre del mateix any. Professionalment, va ser un magistrat de prestigi, atès que havia arribat a ser degà de la *Real Sala del Crimen* de Barcelona i catedràtic d'economia política i grec, on destacà com a traductor dels autors clàssics. Al llarg del seu mandat tingué importants enfrontaments amb l'Ajuntament de Girona, atès que exigí percebre un 20% de l'impost de "propis i arbitris", que era la principal font de recursos del municipi. També fou promotor de la posada en marxa de la Societat Econòmica d'Amics del País a Girona.

provincial es féu esperar a l'aprovació d'un Reial decret, el 21 de setembre de 1835, quan el règim moderat del "Estatuto Real" —intent de trobar una via intermèdia entre l'Antic Règim i el nou estat liberal— ja començava a fer aigües.¹²⁰

En resum, el resultat de tot aquest llarg i complicat procés és que, a partir de 1834, s'estableix una nova estructura administrativa formada per uns ens provincials creats pel mateix Estat, que jerarquitzaven i centralitzaven la vida local. Un cop establertes i consolidades les noves entitats territorials, aquestes esdevenien una baula bàsica en l'organigrama polític i organitzatiu de l'administració central, atès que eren la seva eina transmissora d'ordres i decisions, de manera que tots els ens públics i privats de la província (municipis, bisbat, entitats socials, etc.) l'havien de tenir en compte. En relació amb aquest fet, cal esmentar que ja aquest mateix any el bisbat de Girona s'adreçà al governador civil de la província perquè li clarifiqués quins eren els seus límits territorials, i poder així tenir-los presents en les seves actuacions. L'esmentada petició fou resposta amb un ofici que transcrivim parcialment a continuació:

Los límites de esta Provincia según la división territorial aprobada por S. M en Real Decreto de 30 de noviembre de 1833 son los siguientes: Esta provincia confina por el S. E con el mar Mediterráneo, con el N con el Reyno de Francia, y por el S. O con las provincias de Barcelona y Lérida. Su limite N empieza en la costa en este punto, y sigue la línea divisoria de España y Francia por los Pirineos hasta cerca del valle [...], al N del origen del río Valtova [*sic*]. Su limite S. O és el designado a la Prov[incia] de Barcelona hasta el collado de Tosas, y desde aquí hasta la raya de Francia.¹²¹

Malauradament, el Govern civil no tingué la mateixa deferència cap al bisbat i al llarg de les primeres dècades del segle XIX era habitual que aquest trametés queixes diverses sobre parròquies situades fora de la jurisdicció eclesiàstica del bisbat de Girona, les quals eren respostes lacònicament per part d'aquest ens recordant al Govern Civil que aquestes no pertanyien a la seva demarcació eclesiàstica.

¹²⁰ FONTANA, Josep. *La revolució liberal a Catalunya*. Lleida: Eumo editorial & Pagès edicions, 2003, p. 37 i següents.

¹²¹ ADG, Secretaria de Cambra i Govern, Correspondència Govern Civil, T-428/S-26 (ofici Serafin Chavier al governador de la Mitra, del 22-09-1834).

b) Els instruments de control: Govern Civil i Diputació

La proclamació de la Constitució de 1812 per les Corts de Cadis i la posterior aprovació de la *Instrucción para el Gobierno Económico-Político de la Provincias*, l'any següent, suposà la creació a Espanya d'una estructura territorial basada en demarcacions provincials. Aquestes esdevenien la unitat bàsica de l'administració de l'Estat, amb dos òrgans fonamentals al seu davant: el cap polític, càrrec unipersonal d'elecció directa; i la diputació provincial, de caràcter col·legiat i electiu.¹²² Posteriorment, amb la reforma de Javier Burgos de 1833, es mantingué aquesta organització amb petits canvis; el cap polític passava ara a anomenar-se subdelegat del ministeri de Foment, de manera que a més de ser la primera autoritat política de la província havia de dur a la pràctica les directrius sorgides d'aquest Ministeri.¹²³ De les funcions més destacades d'aquest càrrec cal remarcar l'obligació de fer efectiu el desplegament constitucional de les diputacions i ajuntaments, controlar-ne les activitats i mantenir l'ordre públic. Així, doncs, esdevenia una baula clau de l'administració perifèrica de l'Estat, atès que estava dotat d'àmplies competències polítiques i administratives. Tanmateix, les seves pròpies mancances estructurals i les pressions dels sectors militars —avesats a actuar sense donar explicacions a ningú—, feren que aquest càrrec perdés ràpidament l'hegemonia en un aspecte tan fonamental com era l'ordre públic, de manera que la institució del Govern Civil sempre estigué situada per sota del poder militar. Per un altre costat, el càrrec mai aconseguí adquirir un caràcter tècnic, la qual cosa era en part resultat de la

¹²² El sistema electoral varià al llarg dels anys però, en general, durant el segle XIX predominaran els indirectes, com passà durant el Trienni, i censitaris (en períodes de govern moderat conservador). El sufragi universal masculí només es donà durant el Sexenni (1868-1874) i a finals de la Restauració. Vegeu: SANTANA MOLINA. *La Diputació provincial en...*, p. 187 i següents.

¹²³ La titulació del cap provincial varià al llarg d'aquests anys. Concretament, segons la Constitució de Cadis rebia el nom de cap superior polític. Posteriorment, amb l'aprovació de la divisió provincial de 1833, s'anomenà subdelegat del govern, per passar poc després, de 1834 a 1836, a rebre el nom de governador civil. Més endavant; entre 1836-49 novament serà anomenat cap superior polític. Finalment, a l'any 1849 la denominació de governador esdevindrà irreversible (en aquest treball, en general, ens hi referirem com a governador, per tal d'agilitar-ne la lectura). Vegeu: CAJAL VALERO, Arturo. *El gobernador civil y el estado centralizado del siglo XIX*. Madrid: Ministerio de administraciones públicas, 1999, p. 42 i següents.

mateixa voluntat política que havia presidit la seva creació. De fet, l'intendent o delegat d'Hisenda, que era una mena *d'alter ego* del governador, requeria una important preparació professional, mentre que al governador civil simplement se li exigia habilitat personal i es menystenia la seva professionalització.¹²⁴ En conseqüència, el governador civil sempre fou un delegat del partit que es trobava en aquell moment al poder, la qual cosa dificultava la construcció d'una administració independent, ja que qualsevol canvi en el poder central comportava de retruc un canvi de titular en el càrrec. Per comprovar aquest fet només cal observar que sense comptar els governadors interins des de 1834 fins al 1876, és a dir en poc més de 42 anys 60 persones ocuparen el càrrec, la qual cosa dóna una mitjana de més d'un per any. Tot i aquestes mancances, les seves atribucions feien d'ell un element clau dins de l'organització territorial de l'Estat perquè era el representant del Govern, el cap de l'administració provincial, tenia comunicació directa amb els ministeris i, alhora, gaudia d'àmplies atribucions quant control de les diputacions, ajuntaments, processos electorals, policia (fins allà on li permetien els militars), etc.

Pel que fa a la diputació provincial, aquesta tenia per objectiu desenvolupar el règim local, de forma que exercia de cap jeràrquic dels ajuntaments, sobre els quals també portava a terme una tasca fiscalitzadora. Malgrat tenir aquestes àmplies atribucions la Diputació es trobava sotmesa a un fort control per part del seu president (el governador civil),¹²⁵ de forma que a la pràctica era un òrgan auxiliar al seu servei. Alhora no es reconeixia a les diputacions cap poder de representació, tot i que els seus càrrecs eren electes, ja que la representació només es trobava en el conjunt de la Nació representada a les Corts.¹²⁶

Quant al funcionament administratiu d'aquest sistema, cal dir que en el breu període constitucional vigent des de l'aprovació de la Constitució del 1812 fins el retorn de

¹²⁴ RISQUES CORBELLA, Manel. *El govern civil de Barcelona*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, p. 303 i 448.

¹²⁵ El governador civil fou el president de la Diputació fins l'any 1870, quan amb l'arribada del sexenni s'augmentà l'autonomia administrativa d'aquest ens. Tanmateix, sempre tingué una forta capacitat de decisió sobre aquest òrgan, fins a èpoques relativament recents.

¹²⁶ SANTANA MOLINA. *La Diputación provincial en...*, p. 81 i següents.

Ferran VII, no arribà a formalitzar-se i menys a Girona, que tot just acabava de ser evacuada per les darreres tropes d'ocupació franceses. No fou fins alguns anys després, durant el Trienni, quan per primer cop s'endegaren les institucions previstes en la Constitució i s'executà la legislació aprovada a les Corts de Cadis. Fou, doncs, durant aquest període quan la pràctica administrativa d'aquestes mostrà la necessitat de reorganitzar-les, per tal de fer-les més funcionals. En conseqüència, el 23 de febrer de 1823 s'aprovà la *Ley para el gobierno económico-político de la Provincias*, que reformava definitivament l'anteriorment esmentada *Instrucción*. Aquesta concretava les funcions dels òrgans provincials d'una forma més detallada, limitava l'intervencionisme dels representants del poder central i dotava de més autonomia les diputacions provincials. També se separaren més nítidament les funcions econòmiques, que es reserven a ajuntaments i diputacions, mentre les polítiques es reserven als governadors i batlles. Aquesta reforma, però, no tingué aplicació pràctica a causa de la fi del règim liberal.¹²⁷ Finalment, i després de successives reformes, amb el triomf dels sectors més moderats del liberalisme s'establí un definitiu model provincial. Fou, doncs, a partir d'aquest moment quan d'acord amb dos principis generals: centralització administrativa i jerarquització orgànica i funcional, el nou sistema esdevingué un mitjà de control polític i social. És a dir, el governador concentrà la major part del poder civil en les seves mans, mentre que les diputacions esdevenien uns òrgans auxiliars, gairebé sense capacitats executives o decisòries. Com a conseqüència d'això, l'àmbit d'actuació de les diputacions quedà reduït a un cert control i tutela en el repartiment de contribucions, el reclutament de contingents militars o la resolució de reclamacions, la qual cosa és fàcilment comprovable en els mateixos llibres d'actes de l'ens, on són pràcticament els únics temes tractats.¹²⁸

Abans de continuar, cal aclarir que si bé la configuració estatal que s'imposà a Espanya i es mantingué fins ben entrat el segle XX fou la liberal conservadora, la línia progressista no era gaire més favorable a l'autonomia local, ans el contrari. Els dos sectors del liberalisme que s'enfrontaren al llarg del segle XIX no diferien més que en

¹²⁷ GONZALEZ CASANOVAS, J. A. *Las Diputaciones provinciales en España. Historia política de la Diputación desde 1812 hasta 1985*, Madrid: Mancomunidad General de Diputaciones de Régimen común, 1986, p. 32 i 33.

¹²⁸ PUIGDEVALL et alii. *Història de la Diputació de Girona*, p. 84.

aspectes molt secundaris: ampliació del sufragi, més autonomia local, etc.; però quant a la configuració definitiva de l'Estat com una nació unitària i centralista, foren coincidents.¹²⁹ De fet, això es pot constatar en l'actuació portada a terme pels progressistes durant els curts períodes que estigueren al poder: Bienni progressista (1854-56) o Sexenni Revolucionari (1868-74). En relació amb aquests fets, és revelador observar com al llarg de bona part del segle XIX les diputacions provincials sovint no tingueren treballadors propis i depengueren en tot del Govern Civil.¹³⁰ A tall d'exemple, pel que fa a la Diputació de Girona, hom pot esmentar que això es féu palpable en dues ocasions, quan la seva Secretaria fou dissolta i els seus membres cessats o integrats a la del Govern Civil. En concret, per Reial ordre del 8 de setembre de 1845 es cessaren els treballadors de la secretaria de la Diputació,¹³¹ entre els quals hi havia l'hisendat, polític i erudit Narcís Heras de Puig,¹³² que n'era el secretari. Cal relacionar aquest fet amb l'aprovació d'una nova llei municipal per part del govern moderat, la qual reduïa la capacitat d'actuació de les diputacions provincials. Posteriorment, l'any 1856, novament se suprimí la Secretaria, actuació que aquest cop cal emmarcar en el càstig patit per les diputacions provincials pel suport ofert als governs de l'anomenat Bienni Progressista (1854-56), com es pot observar en el text que es reproduïx parcialment a continuació:

Por último, debiendo incorporarse este Gob[iern]o de provincia, el archivo de esa Ex[celentísi]ma. Diputación, espero se servirá V. E disponer lo conveniente para que a la brevedad posible se efectúe dicha entrega con las prevenciones y formalidades acostumbradas, a fin de evitar el extravío [*sic*] de expedientes y documentos.¹³³

¹²⁹ NIETO, Alejandro. *Historia administrativa de la regencia de María Cristina*. Barcelona: Ariel, 2006, p. 47 i 91.

¹³⁰ SANTANA MOLINA. *La Diputación provincial en...*, p. 238.

¹³¹ AHG, Fons Diputació, Sèries de Personal 1835-1894, D196/46.

¹³² Narcís Heras de Puig (1814–1900) fou un destacat advocat, hisendat, negociant i polític gironí al llarg de tot el segle XIX. L'any 1843 s'establí a Girona, on fou secretari de la Diputació provincial i, posteriorment, diputat de la mateixa entitat, en diverses ocasions. Finalment, assolí la presidència d'aquest òrgan durant els anys 1876-78.

¹³³ AHG, Fons Diputació, Sèries de Personal 1835-1894, D199/9 (ofici del governador civil a la Diputació de Girona, del 25-10-1856).

A més, a això calia afegir-hi les greus mancances estructurals i d'organització que patia l'administració pública a Espanya al llarg de tot aquest període. Bàsicament, el principal problema era que els treballadors públics es trobaven en una situació d'instabilitat en el càrrec semblant a la del governador civil, salvant les distàncies. Tots els funcionaris i càrrecs tècnics dependents del govern vivien en una situació de precarietat permanent, atès que els seus càrrecs eren vistos com una forma de premiar els propis seguidors i d'assegurar fidelitats. És a dir, no s'arribà a consolidar una veritable carrera administrativa, atès que no se separà la funció pública de la política. En aquest context, doncs, el funcionari podia ser remogut discrecionalment i, fins i tot, de forma arbitrària.¹³⁴ Per tot això, els funcionaris, que ja de per si eren pocs per la tasca que tenien encomanada (en general, poc més d'una dotzena), sovint estaven desmotivats, mal pagats i sotmesos a una situació de precarietat laboral increïble. És a dir, qualsevol canvi en el govern (nacional, provincial o local) podia comportar la seva destitució, passant a ésser *cesantes*; i la seva substitució per altres funcionaris més fidels als nous equips dirigents —situació que ha estat magníficament descrita per Benito Pérez Galdós a la seva novel·la *Miau*—. Una mostra clara d'això és que no fou fins a l'any 1857 quan l'Estat creà, per Reial decret de 14 de gener, el Cos d'Administració Provincial que enquadrava els governadors, secretaris i oficials dels governs provincials, permetent una primera definició funcional de la plantilla d'aquest ens.¹³⁵ En l'àmbit gironí, hom pot esmentar el cas del funcionari del Govern Civil Pedro Martínez Quintanilla, que veurem a fons més endavant. Aquest, malgrat haver desenvolupat les seves tasques administratives amb fidelitat i correcció al llarg de més de vint anys, no pogué evitar ésser cessat per motius polítics als quals era aliè.

És a dir, el resultat final de tot això fou la configuració d'un sistema administratiu extremadament centralista i jerarquitzat, però no per això més àgil ni funcional. Aquest, fins i tot, fou incapaç de crear un consens social al voltant del propi fet nacional espanyol, com feren altres estats europeus com França o Itàlia.¹³⁶ Aquest conjunt

¹³⁴ CARRASCO CANALS, Carlos. *La burocracia en la España del siglo XIX*. Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local, 1975, p. 388 i 389.

¹³⁵ RISQUES CORBELLÀ. *El govern civil de Barcelona...* p. 407.

¹³⁶ RIQUER i PERMANYER, Borja de, «La feble nacionalització espanyola del segle XIX», a *Identitats contemporànies Catalunya Espanya*. Vic: Eumo editorial, 2000, p. 21-43.

d'elements, doncs, afectaren fortament la protecció del patrimoni històric i arqueològic de la província perquè el seu màxim responsable, el Govern Civil, era una institució poc estable i desconixedora del territori que no solia intervenir en els aspectes culturals o patrimonials. Com a mostra d'aquesta situació hom pot citar l'exposició feta per la Comissió Central de Monuments al Ministeri de Foment l'any 1856, on sol·licitava poder entendre's directament amb els vicepresidents de les Comissions de Monuments i no amb els presidents, que estaven massa ocupats amb el seu càrrec de governadors civils.¹³⁷ El més normal era que en els aspectes culturals el governador delegués aquesta actuació a la diputació provincial, o que es mogués a instància d'ella. Aquesta forma d'actuar no ens ha d'estranyar, atès que la principal funció del governador era garantir l'ordre públic i la victòria de la seva facció política en les diverses eleccions que se celebressin a la demarcació i no gestionar un patrimoni cultural en perill.¹³⁸ Per exemplificar aquest fet, hom pot esmentar el cas d'un dels governadors que més es destacaren per la seva preocupació pel patrimoni històric gironí, Carles Llauder, de qui parlarem àmpliament en posteriors apartats.¹³⁹ Concretament, aquest dimití del seu primer mandat com a governador —ho fou dues vegades—, l'any 1847, a causa de la victòria obtinguda pels progressistes en unes eleccions a diputats provincials en el districte de Puigcerdà. Llauder considerava que havia fracassat en una de les seves principals responsabilitats, assegurar la victòria electoral dels candidats governamentals.¹⁴⁰

Finalment, pel que fa a la diputació, aquest ens es trobava sotmès al criteri d'un governador civil mancat de coneixements i, sovint, d'interès, que delegava en ella unes actuacions que en principi no eren de la seva competència. A més, es trobava també

¹³⁷ BELLO, Josefina. *Frailles, intendentes y políticos. Los bienes nacionales 1835-1850*. Madrid: Taurus, 1997, p. 251.

¹³⁸ ARTOLA, Miguel. *Partidos y programas políticos 1808-1936*. Madrid: Alianza editorial, 1991, p. 89 i següents.

¹³⁹ Carles Llauder era fill del Capità General de Catalunya Manuel Llauder. L'any 1835 finalitzà la carrera de dret i exercí breument com a advocat a Barcelona. D'ideologia moderada, com el seu pare, aviat entrà en política, de forma que fou elegit diputat per Barcelona a les Corts de Madrid durant els biennis 1843-44 i 1844-45. Posteriorment, fou nomenat en dues ocasions governador civil de la província de Girona. La primera de 1845 a 1847 i, novament, de febrer a desembre de 1848.

¹⁴⁰ AHG, Fons Diputació, Sèries de personal 1835-1894. D 199/3.

mancada de mitjans i de capacitat executiva, raó per la qual sovint només es limitava a atorgar unes migrades subvencions. El resultat final de tot això fou, com veurem en el proper capítol, que aquests defectes administratius inherents al sistema es passaren als ens subordinats encarregats d'intervenir en la protecció del patrimoni —Comissions de monuments—, els quals es trobaven mancats de mitjans humans i materials, de capacitat executiva i ofegats per una excessiva burocràcia administrativa que frenava les seves actuacions.

1.5. Una legislació poc eficaç

La normativa protectora del patrimoni existent al llarg dels anys que cobreix aquest treball era limitada i poc efectiva. I això, malgrat que al llarg del segle XVIII, de mica en mica, l'Estat Il·lustrat havia promogut una reduïda legislació en relació amb aquest tema. La Instrucció per recollir les troballes arqueològiques aparegudes en les obres de l'arsenal de Cartagena al 1752, l'obligació imposada a ajuntaments i Església de consultar a la Reial Acadèmia de Sant Ferran tot allò relatiu a obra pública, restauració o nova construcció; la Reial ordre de 1779, per la qual la es prohibia l'exportació de pintures i altres objectes artístics antics, etc.¹⁴¹ Però, a la pràctica, tot això només era posar pedaços, atès que no existia una normativa general. Aquesta s'intentà crear mitjançant la *Real Cédula* de 1803, el contingut de la qual es detallarà a continuació. Malauradament, a causa del context històric en què fou emesa aquesta normativa no tingué l'efecte que originàriament es pretenia. Per exemple, que les autoritats a les quals anava adreçada i que estaven obligades a posar-la en pràctica desapareguessin poc després amb la fi de l'Antic Règim ja ens permet intuir la seva escassa utilitat. Malauradament aquesta no fou substituïda per una nova normativa que pogués fer front a la situació creada pel procés d'establiment del nou estat liberal i a la desamortització que aquest endegà i, a més, no hi va haver una voluntat clara d'esmerçar recursos en aquesta actuació —de poc serveix una llei sinó és recolzada per un govern disposat a fer-la complir. En conseqüència, al llarg de tot el segle XIX la normativa existent fou reduïda, gens clara i exageradament respectuosa amb la propietat privada. Però això no

¹⁴¹ QUIROSA GARCÍA, Maria Victoria, "El nacimiento de la conciencia tutelar. Origen y desarrollo en Europa durante el siglo XVIII", *Revista Electrónica de Patrimonio Histórico*, núm. 2 (junio-2008), sense paginar.

era la seva principal mancança, ja que no diferia exageradament de l'aplicada per les mateixes dates arreu d'Europa. El principal problema era que no donava capacitat executiva ni mitjans als ens encarregats d'exercir aquesta protecció, de manera que era sistemàticament incomplerta.

c) La Real Cédula de 1803, una primera normativa protectora

La primera veritable mesura legislativa promulgada a Espanya relativa a la conservació i protecció del patrimoni històric, arqueològic i artística ho fou durant el regnat de Carles IV (1748 -1819), l'any 1803. Aquesta era la *Real Cédula de S. M y señores del Consejo por la cual se aprueba y manda observar la Instrucción formada por la Real Academia de la Historia sobre el modo de recoger y conservar los monumentos antiguos descubiertos o que se descubran en el Reyno*. Concretament, fou expedida el 6 de juliol de 1803, i es féu circular de forma immediata, la qual cosa denotava la importància que se li donava. Posteriorment, per tal d'ampliar la seva difusió, fou inclosa l'any 1805 en el compendi legislatiu de la *Novisima Recopilación*¹⁴² com a llei 3ª del títol 20, llibre 8. A la pràctica, era la culminació del procés d'interès, potenciació i protecció de les antiguitats, bàsicament d'època clàssica, que s'havia endegat al segle XVIII amb l'arribada dels Borbons al tron d'Espanya.

¹⁴² Aquesta era una recopilació jurídica de les lleis, ordenances, pragmàtiques i la resta de disposicions legals vigents a l'època que fou realitzada, durant el regnat de Carles IV. L'encarregat de realitzar-la fou el relator de la Cancelleria de Granada Juan de Reguera y Valdelomar, que rebé l'encàrrec l'any 1798. A l'any 1802 es sotmeté a aprovació reial, la qual fou donada el 2 de juny de 1804, de manera que es promulgà per Real cédula el 15 del mes següent. El nom de *Novisima* provenia del fet que venia a substituir la *Nueva Compilación*, realitzada anteriorment. Concretament, estava formada per 12 llibres, el vuitè dels quals s'ocupava de les ciències i oficis. Era aquí on s'inclouïa la *Instrucción*. Per més dades sobre el procés de formació d'aquesta instrucció, vegeu: MAIER ALLENDE, Jorge, «II centenario de la Real Cédula de 1803. La Real Academia de la historia y el inicio de la legislación sobre el patrimonio arqueológico y monumental en España», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Tom CC, quadern III, (2003), p. 447 i següents; i també: MAIER ALLENDE, Jorge. *Noticias de antigüedades de las actas de sesiones de la RAH (1792-1833)*. Madrid: RAH, 2003, p. 22 i 23.

Estructuralment, es tractava d'una normativa molt simple, atès que constava d'un breu articulat, format per un preàmbul i només set articles. El preàmbul s'adreçava, en general, a les autoritats civils i a totes aquelles persones que es poguessin veure afectades per ella, alhora que s'intentava motivar-los perquè la fessin complir. Pel que fa a l'articulat, aquest es desglossava de la següent forma. L'article primer detallava l'àmbit de la llei, atès que s'hi esmentaven els objectes, mobles i immobles, susceptibles de ser conservats. Majoritàriament eren objectes o edificis antics, principalment romans, tot i que també s'hi incloïen alguns d'època medieval. És a dir, era el seu valor històric el que els donava el seu caràcter de protegits, ja que se'n remarcava l'antiguitat. El segon tractava de la propietat i custòdia de les troballes. S'establí un tractament diferent segons si el lloc de la descoberta era privat, públic o de reialme. Els que fossin trobats en terrenys privats eren del seu propietari, a qui li corresponia la conservació. En canvi, els trobats en terreny públic o de reialme quedaven a càrrec dels magistrats i justícies. En tots els casos, però, calia comunicar la troballa a l'Acadèmia de la Història. El tercer demanava la cooperació de les autoritats eclesiàstiques, òbviament necessària, atès que eren els sectors culturalment més ben formats de la població. De fet, hom continuava una llarga tradició de la monarquia il·lustrada, controlar l'Església i convertir-la en una mena de funcionariat religiós que havia d'ajudar a la monarquia a modernitzar el país.¹⁴³ El quart donava normes sobre com registrar les troballes. El cinquè tractava de les antiguitats trobades amb anterioritat i demanava als seus propietaris o als justícies que donessin notícia de les troballes a l'Acadèmia. El sisè indica que l'Acadèmia agrairia «a los buenos patriotas que coadyuven a la ilustración de la patria» la seva col·laboració. A la pràctica, aquesta darrera declaració acabà esdevenint una tradició i una mostra de la manca de mitjans de l'Estat, atès que al llarg del segle XIX sempre que calia fer alguna actuació protectora del patrimoni i no hi havia mitjans materials per efectuar-la s'intentava mobilitzar les elits culturals fent crides al seu patriotisme. En aquest cas concret, tot s'ha de dir, s'especificava que es gratificaria els posseïdors per les coses trobades i que la despesa del seu trasllat aniria a càrrec de l'Acadèmia. I, finalment, el setè recomana als justícies dels pobles vetllar per la preservació dels objectes i monuments, de forma que havien d'evitar-ne l'enderroc i avisar a l'Acadèmia de la Història si aquests amenaçaven ruïna.

¹⁴³ CALLAHAN, William J. *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*. Madrid: Nerea, 1989, p. 11 i següents.

En definitiva, es tractava d'una norma molt general, on l'element més destacat per valorar les troballes objecte de la seva protecció era la seva antiguitat. A més, era poc clara, atès que no distingia entre béns mobles i immobles, ni entre arqueològics ni de cap altra mena, els quals rebien en conjunt el mateix tractament. Si hom deixa, però, de costat aquests elements centrats en la concepció poc definida que es tenia d'allò que era un monument, allà on realment es veu la poca operativitat de la norma és en els mitjans que es posen en mans dels ens públics per intervenir en la protecció del patrimoni. En concret, no es fa referència a l'exportació de les antiguitats, malgrat que era una preocupació bàsica ja des de feia diverses dècades. Tampoc no es donen normes referents a com i qui té dret d'efectuar excavacions arqueològiques, ni s'intenta tenir-hi cap mena de control. I, en darrer lloc, no es preveuen les sancions que cal aplicar als infractors. És a dir, estava plena de bones idees i intencions, però a la pràctica patia nombroses mancances que en dificultaven l'aplicació efectiva. Si a això s'hi afegeix el delicat context històric on s'hagué d'aplicar, amb continus conflictes polítics, socials i militars, no ens ha d'estranyar que la seva plasmació pràctica fos gairebé nul·la. No obstant això, tampoc cal menystenir-la totalment, atès que tingué una gran importància al llarg del segle XIX per dos fets. En primer lloc, perquè en ella es concedia a l'Acadèmia de la Història la inspecció general de les antiguitats que es descobrissin al regne, competència que mantingué, amb alts i baixos, al llarg de tot el segle XIX. Alhora, de *iure* fou vigent al llarg de tot el segle XIX, malgrat els canvis polítics ocorreguts, si bé *de facto* aviat caigué en l'oblit. De fet, la seva validesa fou recordada diverses vegades al llarg del segle, la darrera en una data tan tardana com l'any 1865.¹⁴⁴ Malauradament, com totes les lleis que necessiten ser recordades, això era una mostra palpable del seu nul compliment.¹⁴⁵

¹⁴⁴ GANAU i CASAS. *La protección de los monumentos...*, p. 11 i següents.

¹⁴⁵ Ja a mitjans del segle XIX el romàntic anglès Richard Ford afirmava, en parlar d'un decret que ordenava el trasllat de les cendres del comte Berenguer III de Poble a la catedral de Barcelona, que els decrets espanyols i de retop bona part de la seva legislació, només s'obeïen durant un mes un cop descomptats els trenta darrers dies, és a dir mai. Vegeu: FORD, Richard. *Manual para viajeros por Cataluña y lectores en casa*. Madrid: Ediciones Turner, (reedició de 1983), p. 40.

d) Guerres amb França i el primers intents desamortitzadors

Una de les principals causes que la *Cédula* de 1803 quedés a la pràctica oblidada, i no es continués amb el que podria haver estat l'inici d'una política protectora del patrimoni, s'ha d'imputar a les especials circumstàncies per les quals passà l'Estat espanyol durant les primeres dècades del segle XIX. Concretament, amb l'inici del nou segle es desencadenà una conjuntura bèl·lica, que al nord de Catalunya ja existia des de finals del XVIII (Guerra Gran 1793-95), la qual cosa no afavorí gens la conservació del patrimoni moble i immoble del país.

Durant les primeres dècades del segle XIX es produïren importants destruccions materials, saqueigs i exportacions a l'estranger d'antiguitats molt diverses. Això, es veié agreujat per l'aplicació d'una política desamortitzadora que dugué a la desprotecció i pèrdua de bona part del patrimoni acumulat durant segles per l'Església. Finalment, a més, amb el triomf de la revolució liberal a Espanya, es consolidà un nou concepte i pràctica de la propietat que impossibilità l'intervenció pública en béns de propietat privada.¹⁴⁶ La conseqüència de tot això fou que a partir de llavors quan hom s'enfrontava amb la necessitat de protegir i conservar un objecte o monument, el primer que calia plantejar-se era la seva situació jurídica, atès que l'actuació dels ens públics variava totalment segons quina fos. És a dir, a partir d'aquest moment quan es doni una actuació pública en un bé privat serà només per causes molt concretes, com a resultat de la bona voluntat d'algun personatge o la resposta a unes condicions especials que feien necessària la protecció del monument per evitar greuges majors. A tall d'exemple, del primer cas hom pot esmentar les actuacions endegades per Josep I per protegir les ruïnes de la ciutat romana d'Itàlica.¹⁴⁷ O com a exemple més proper, l'intent de crear una biblioteca pública per part del prefecte francès de Girona, l'any 1812, mitjançant la recollida dels llibres dels diversos convents que hi havia a la ciutat.¹⁴⁸ En teoria, aquesta actuació era fàcil de realitzar, atès que les comunitats religioses s'havien vist molt

¹⁴⁶ CONGOST, Rosa, «Sagrada propiedad imperfecta. Otra visión de la revolución liberal española», *Historia agraria*, núm. 20 (2000), p. 61-93.

¹⁴⁷ CABALLEROS RUFINO, Antonio; MARÍN FATUARTE, Jesús; RODRÍGUEZ, HIDALGO José Maria. *Itàlica arqueològica*, Sevilla: Universidad de Sevilla, 1999, p. 44.

¹⁴⁸ RAHOLA, Carles. *La ciutat de Girona*. (volum II), Barcelona: Barcino, 1929, p. 12.

afectades pel darrer setge, de forma que els convents estaven majoritàriament abandonats.¹⁴⁹ Pel que fa a la segona circumstància, hom pot esmentar dos casos molt semblants ocorreguts a les poblacions de Roses i Girona. L'any 1814 en retirar-se les tropes franceses aquestes volaren les seves defenses per tal d'inutilitzar-les i evitar així que poguessin ésser utilitzades en futures invasions.¹⁵⁰ En el cas de Roses, entre la població s'estengué el temor que les detonacions afectessin les cases de la vila, raó per la qual el batlle demanà al comandant francès que no es fessin. La petició, però, fou ignorada.¹⁵¹ Quant a Girona, el mateix any, les fortes explosions provocades per les tropes franceses en retirada dugué a una comissió municipal a presentar una sol·licitud idèntica, la qual fou ben rebuda pel general Suchet (1770–1826), que ordenà aturar les voladures i es disculpà irònicament per l'excés de zel dels seus sapadors.¹⁵²

Aquests casos, però, foren l'excepció i el que predominà fou la destrucció per accions bèl·liques o saqueigs de poblacions, esglésies i monestirs per part dels exèrcits combatents. En concret, aquests últims foren suprimits als inicis de l'ocupació francesa.¹⁵³ En el cas concret de Girona, això no fou una novetat, atès que ja havia estat la pràctica habitual durant els diversos conflictes que sacsejaren la zona entre el segle XVII i principis del XVIII (hom pot esmentar l'apropiació de bona part de l'arxiu de

¹⁴⁹ ZARAGOZA i PASCUAL, Ernest, «Recuperació dels convents gironins després de la Guerra del Francès», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. XL (1999), p. 257-286.

¹⁵⁰ Prova de la importància d'aquestes destruccions és que ambdues forteses resultaren inútils en conflictes posteriors. En concret, Roses mai més pogué fer front a un setge enemic i Girona, si bé funcionà encara com a plaça de guerra al llarg de tot el segle XIX, presentava un estat total d'abandó. Per més dades vegeu: DE LA FUENTE. *Les fortificacions reials...*, p. 377; BLANC i ILLA, Narcís. *Crònica de la província de Gerona*. Madrid, 1865, p. 162. Tanmateix, tampoc s'han de magnificar, atès que les muralles d'ambdues poblacions ja estaven molt malmeses i antiquades quan aquestes voladures es produïren. Pel cas de Girona veieu: YOUNG, Arthur. *Viatge a Catalunya (1787)*. Barcelona: Edicions Ariel, 1970, (edició a càrrec de Ramon Boixareu), p. 91-92; també: ZAMORA. *Diario de los...*, p. 309-10.

¹⁵¹ JAUVERT DE PAÇÀ, Francesc. *Recherches historiques et géographiques sur la montagne de roses et le Cap de Creus*, París, 1833, p. 56.

¹⁵² PUIG i OLIVER. *Girona francesa...*, p. 170.

¹⁵³ Ja a l'any 1808, per un decret imperial datat el 4 de desembre, es reduïa el nombre de convents en 1/3 part, fet que a l'any següent (decret del 18 d'agost) s'estengué a la seva totalitat. Vegeu: BARRAQUER i ROVIRALTA, Cayetano. *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Barcelona, 1915 (volum I), p. 427.

Jeroni Pujades per Pere de Marca, o de l'anomenada Bíblia de Roda pel mariscal Noailles). Tanmateix, ara el procés d'espoliació del patrimoni històric del país fou molt més general, de manera que el realitzaren tant les autoritats franceses, per tal d'enriquir els seus museus públics i les col·leccions particulars dels principals comandaments de l'exèrcit ocupant; com per expedicions de particulars, que pretenien proveir un mercat d'antiguitats en continua expansió.¹⁵⁴ De fet, aquestes espoliacions suposaren l'inici d'un període al llarg del qual l'Estat espanyol fou *de facto* un dels principals proveïdors d'antiguitats del mercat francès. Aquesta situació es mantingué al llarg de tot el segle XIX i part del XX, quan finalment les autoritats i institucions emprengueren diverses actuacions per intentar posar-hi fi.¹⁵⁵ Tanmateix, la lluita fou llarga i difícil, com ho demostra que en una data tan tardana com l'any 1935 el jaciment ibèric d'Ullastret estigués a punt d'ésser adquirit per un antiquari de Carcassona, Mr. Sarraute, la qual cosa motivà la decidida actuació de la Generalitat republicana per salvaguardar el monument.¹⁵⁶

Un cop evacuades les darreres tropes franceses, a mitjan 1814, els monestirs tornaren a ser ocupats pels monjos, els quals recolliren i recuperaren algunes de les obres d'art. Per desgràcia, les destruccions havien estat extremadament importants, sobretot en aquells que havien patit directament els combats. A tall d'exemple, hom pot esmentar la important biblioteca dels dominics de Girona, que es perdé en la seva totalitat; o l'estat de destrucció que presentaven els claustres del proper monestir de Sant Pere de Galligants, els quals no foren refets fins que la Comissió de Monuments se'n féu càrrec anys després. Aquest breu retorn a la normalitat monàstica, però, es veié novament interromput pocs anys després. Els governs liberals del Trienni (1820-1823) amb

¹⁵⁴ BELLO. *Frailes, intendentes y...*, p. 34-35. Pel cas gironí, vegeu: ZARAGOZA i PASCUAL, «Recuperació dels convents...», p. 257-286. I per un cas de fora de Catalunya, vegeu: ANTIGÜEDAD del CASTILLO-OLIVARES, Maria Dolores, «Arte y coleccionismo en Burgos durante la ocupación francesa», *Espacio, Tiempo y Forma*, Série VII Hª del Arte, tom 2, (1989), p. 329-342.

¹⁵⁵ Un exemple paradigmàtic d'això fou la salvació de les pintures romàniques de la Vall de Boí, que estaven en procés de ser extretes i venudes a l'estranger. Vegeu: RIU-BARRERA, Eduard, «Les pintures romàniques de la Vall de Boí. De la reconeixença a l'extracció (1904-1923)», *l'Avenç*, núm. 282 (2003), p. 18 i 19.

¹⁵⁶ AHG. Fons Diputació. Secció Cultura 1824-1971. D. 28001 (carta de Joan Subias, cap dels Serveis de Cultura, al Comissari de la Generalitat a Girona, del 5-08-1935).

l'excusa de reorganitzar la vida religiosa, restabliren la legislació desamortitzadora de Cadis, que gairebé no s'havia aplicat, la qual cosa suposava la supressió dels convents que no complissin unes condicions determinades i la venda de les seves propietats.¹⁵⁷ En l'àmbit general, però, aquesta actuació no suposà que sorgís una legislació protectora dels béns desamortitzats susceptibles de posseir un valor històric o artístic, probablement a causa de la breu durada del procés i de la situació d'inseguretats en què es realitzà.

En el cas concret de la ciutat de Girona, cal destacar l'intent de crear una biblioteca pública amb els llibres procedents dels monestirs desamortitzats, procés que ha estat ben estudiat per Enric Mirambell.¹⁵⁸ El director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó Pròsper de Bofarull (1777–1855), sembla que a instància del Govern Central, inicià la recollida dels llibres i intentà organitzar una a cada capital de demarcació. El delegat per fer aquesta actuació a Girona fou el Marquès de Capmany, qui intentà reunir i catalogar els llibres al convent de Sant Francesc d'Assís. L'actuació, però, provocà un fort xoc de competències amb el comissionat de béns públics, delegat del Ministeri d'Hisenda per dirigir la venda dels béns desamortitzats. A la pràctica, s'encetava el que esdevingué una tradició al llarg de tot el procés desamortitzador, la rivalitat entre els que volien protegir el patrimoni històric arqueològic i l'actitud la hisenda pública clarament contrària a aquesta actuació. Per entendre aquest fet, cal tenir present que el primer objectiu de la desamortització era obtenir recursos per un Estat espanyol que es trobava proper a la bancarrota. En conseqüència, el principal encarregat de realitzar les vendes era el Ministeri d'Hisenda i els seus delegats a províncies, els quals simplement pretenien vendre els béns desamortitzats d'una forma ràpida i obtenint-ne un bon preu. D'aquí que aquests sempre veiessin amb mals ulls la intervenció d'altres ens públics, els quals dificultaven la seva actuació. Finalment, la biblioteca no s'arribà a crear a causa

¹⁵⁷ La llei de monacals de 1 d'octubre de 1820 només permetia l'existència d'un convent de cada orde, per cada ciutat o terme, i quan no arribés als 24 membres nomenats *in-sacris* aquesta comunitat s'havia de reunir amb el convent més proper del mateix orde. Tanmateix, es permetia que aquesta continués quan era l'únic convent existent a la població, si superava el nombre de 12 religiosos. BELLO. *Frailles, intendentes* y..., p. 35 i 36.

¹⁵⁸ MIRAMBELL i BELLOC, Enric, «Projecte de Biblioteca provincial (1820-1823)», *Revista de Girona*, núm. 136 (1989), p. 75-82; i també: MIRAMBELL i BELLOC, Enric. *Un segle i mig d'història de la biblioteca pública de Girona*. Girona: Central de Biblioteques, 1998.

de la caiguda del règim liberal, de forma que en retornar els religiosos, els llibres recollits pel Marquès de Capmany tornaren als monestirs.

e) La desamortització de Mendizábal i l'inici del procés de protecció del patrimoni

A la mort de Ferran VII (1784–1833) l'Estat espanyol es trobava abocat a una guerra civil que es perllongà al llarg de set anys, de 1833 a 1840.¹⁵⁹ El conflicte, en origen, enfrontà dos sectors conservadors que, bàsicament, lluitaven per una diferent percepció de com s'havien d'afrontar els canvis socials, econòmics i polítics del nou segle. Els seguidors d'Isabel II (1830–1904), eren conscients que el retorn a l'Antic Règim, tal com l'havien conegut era impossible; en conseqüència pretenien acceptar un mínim de reformes per mantenir la seva posició dirigent. Per un altre costat, els sectors més conservadors del règim, els quals s'havien allunyat de Ferran VII en la darrera etapa del seu regnat i havien passat a recolzar el seu germà Carles (1788–1855), intentaven aturar qualsevol mena de canvi, per evitar així la pèrdua de la seva preeminència. De fet, tots dos tenien raó, perquè ni es podia aturar el curs de la història com pretenien els segons, ni es podia evitar l'acceleració del procés de renovació de les estructures econòmiques i socials un cop oberta la porta als canvis.¹⁶⁰

Un cop iniciada la lluita, els seguidors d'Isabel II es trobaren que per garantir la seva victòria els era necessari apropar-se als sectors liberals, si més no a aquells més moderats, per tal d'augmentar els seus suports.¹⁶¹ Fou en aquest context on es posaren de nou en marxa les idees desamortitzadores, les quals responien tant a la voluntat de

¹⁵⁹ Per una visió general sobre la Primera Guerra Carlina a Catalunya vegeu: MUNDET i GIFRE. Josep Maria, *La primera Guerra Carlina a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990; ANGUERA, Pere. *Déu, Rei i fam. El primer carlisme a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. I també: SANTIRSO, Manuel. *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya*. Lleida: Pagès editors, 1999.

¹⁶⁰ FONTANA, Josep, «Crisi camperola i revolta carlina», *El carlisme: sis estudis fonamentals*, Barcelona: l'Avenç, 1993, p. 113.

¹⁶¹ Aquesta actuació ja havia estat proposada a la regent Maria Cristina pel Marquès de Miraflores, amb uns resultats pobres. Vegeu: FONTANA. *La revolució liberal a...*, p. 18.

modernitzar el país i posar al mercat una riquesa que es considerava improductiva, com a l'intent d'intentar eixugar un dèficit econòmic agreujat per la guerra civil. Aquesta actuació es veia afavorida per l'actitud favorable al pretenent carlí que el clergat regular havia pres, o si més no així es percebia des dels sectors més liberals. Això, provocà un creixent i generalitzat odi contra les comunitats monàstiques entre amplis sectors socials.¹⁶²

El toc de sortida el donà el polític i economista Juan Álvarez Méndez “Mendizábal” (1790–1853), en assolir poder l'estiu del 1835. L'objectiu declarat d'aquesta actuació era solucionar els dos principals problemes amb què s'havia d'enfrontar el Govern en aquell moment, els quals es trobaven estretament lligats. Per un costat, la ruïna de la hisenda pública; i per l'altra, la guerra civil, necessitada d'ingents i urgents recursos econòmics per ésser guanyada. En conseqüència, davant d'aquests imperatius, era lògic que s'optés decididament per iniciar un programa desamortitzador dels béns eclesiàstics, amb el qual es pretenia matar dos ocells d'un sol tret. El procés s'inicià amb el Reial decret de 25 de juliol de 1835, pel qual se suprimien els convents i monestirs amb menys de 12 religiosos. Se seguia, doncs, la tradició desamortitzadora liberal que escudava la seva actuació amb l'argument que es tractava d'un procés de reforma del clergat regular i no una simple espoliació. Però, en produir-se atacs generalitzats als convents aquell mateix estiu, el decret ràpidament quedà superat per la realitat existent al carrer.

S'ha discutit molt si fou un moviment manipulat pels liberals més radicals, que pretenien destruir el clergat regular, o un acte espontani dut a terme per les masses revolucionàries contra els màxims representants de l'Antic Règim. Actualment, però, cal plantejar que aquests actes ni foren atacs de masses, ni el fruit d'una conxorxa maçònica i liberal. Ans al contrari, cal veure aquests fets com un desbordament de l'hostilitat general vers els clergues regulars i tot el que representaven. Prova d'això és que en molt poques ocasions els convents foren defensats pels ciutadans o les autoritats, que majoritàriament restaren passius i deixaren actuar a una minoria més decidida i violenta, com sol ser habitual en els processos revolucionaris. En realitat, cal veure els

¹⁶² FONTANA. *De en medio del...* p. 92 i següents.

atacs als convents com una forma de reacció antisenyorial,¹⁶³ resultat de les múltiples enemistats que aquests com a senyors feudals s'havien creat. Alhora, aquests atacs es produïen en un moment especialment delicat pels ordes religiosos, que a causa de l'especial situació política que havia viscut el país al llarg de les darreres dècades s'havien vist greument afeblits econòmicament, políticament i socialment. És a dir, la posició dels regulars era especialment feble, precisament quan les seves propietats eren cobejades per l'Estat i per la nova burgesia liberal desitjosa d'apoderar-se'n. Certament, la barreja de tots aquests elements no podia ser més explosiva.

Els primers atacs a convents s'havien produït l'any anterior a Madrid, els dies 17 i 18 de juliol, però la situació no anà a més i restaren com una pura i violenta anècdota.¹⁶⁴ Posteriorment, a primers de juliol de l'any següent, es produïren un seguit de disturbis a Saragossa, a causa d'un fracassat pronunciament a favor de la Constitució del 1812, que acabaren amb l'atac i la crema de diversos monestirs de la ciutat, algunes cases de destacats absolutistes i uns quants morts. Pocs dies després, com a conseqüència de les suposades atrocitats comeses contra els membres d'un destacament de la milícia urbana de la ciutat de Reus, que havien estat emboscats per una partida carlina on hi havia diversos frares, el 22 de juliol es produí la crema de diversos convents d'aquesta ciutat. Immediatament, el moviment s'estengué a Barcelona, on com a mostra de l'estat d'animadversió que hi havia en contra dels regulars serveixi dir que l'espurna que féu esclatar el motí fou el rebombori provocat per una patètica cursa de braus.¹⁶⁵ D'aquí els atacs s'estengueren com una taca d'oli a la resta del Principat, en onades successives i a partir de focus diferents. La primera tongada afectà les comarques de Tarragona, durant els dies que seguiren al motí de Reus. Després passà a Barcelona i la seva àrea d'influència més immediata, al llarg dels dies 25 i 27 de juliol. Immediatament després, seguint la línia de la costa cap al nord, es desallotjaren tots els convents des de Mataró a la frontera amb França. Alhora, aquest moviment també es desvià cap a l'interior i arribà a Montserrat, Manresa, Vic i Puigcerdà. Finalment, a les primeries d'agost afectà

¹⁶³ SANTIRSO. *Revolució liberal i...* p. 128 i següents.

¹⁶⁴ En concret, s'acusava els frares de ser els culpables de la terrible epidèmia de còlera que afectava el país. Vegeu: FONTANA. *La revolució liberal...* p. 23.

¹⁶⁵ OLLÉ ROMEU, Josep Maria. *Les bullangues de Barcelona durant la Primera Guerra Carlina (1835-1837)*. Vol-I, Tarragona: Edicions el Mèdol, 1993, p. 86 i següents.

la resta del territori, de forma que a finals d'agost no quedava cap convent masculí ocupat.¹⁶⁶ En definitiva, com a resultat d'aquest ràpid procés, en el qual es barrejaren els atacs físics contra alguns monestirs amb els desallotjaments pacífics realitzats en previsió de possibles aldarulls, el Govern de Mendizábal es trobà que quan inicià la seva política desamortitzadora l'exclaustració ja era un fet arreu.

Pel que fa al marc jurídic damunt el qual es fonamentà la desamortització, bàsicament, les normes aplicades, per ordre cronològic, foren les següents:

- El ja esmentat Reial decret del 25 de juliol de 1835, pel qual se suprimien les comunitats de religiosos que no tinguessin com a mínim dotze membres. Els seus béns s'havien d'aplicar llavors a l'extinció del deute públic. Hom seguia, doncs, la tradició desamortitzadora anterior, que amb l'excusa de reformar el clergat regular, que es creia excessivament nombrós, reorganitzava la seva vida mitjançant la reducció del nombre de comunitats. Els fets de l'estiu de 1835 ràpidament la deixaren obsoleta.¹⁶⁷
- El Decret de l'11 d'octubre de 1835, pel qual es tornava a posar en vigència la normativa desamortitzadora del Trienni Liberal (decret de l'1 d'octubre de 1820). A la pràctica, suposava l'ampliació del nombre d'institucions religioses suprimides a la quasi totalitat dels convents i monestirs del Regne.¹⁶⁸
- El Reial decret del 19 de febrer de 1836, pel qual es posaven a la venda tots els béns immobles de qualsevol mena que haguessin estat propietat de les comunitats suprimides, la qual s'havia d'efectuar en pública subhasta.¹⁶⁹

¹⁶⁶ SANTIRSO. *Revolució liberal i...* p. 158 i següents

¹⁶⁷ R.D. de 25 de juliol de 1835, publicat a la *Gaceta de Madrid*, del 29/07/1835.

¹⁶⁸ R.D. de 11 d'octubre de 1835, publicat a la *Gaceta de Madrid*, del 14/10/1835.

¹⁶⁹ R.D. de 19 de febrer de 1836, publicat a la *Gaceta de Madrid*, del 21/02/1836.

- Finalment, el Reial decret de 9 de març de 1836, pel qual s'exclaustrava la pràctica totalitat de convents masculins, alhora que s'assignava una pensió als religiosos exclaustrats.¹⁷⁰

De tota aquesta normativa desamortitzadora, la que més ens interessa en el nostre estudi és la darrera, atès que s'hi recollia la possibilitat que alguns d'aquests immobles fossin exceptuats de la venda pel seu valor històric. Cal puntualitzar, però, que aquesta no era la primera disposició conservadora que es dictava, atès que el decret del 25 de juliol ja preveia la conservació d'arxius, biblioteques, pintures i altres objectes útils a les ciències i les arts. Concretament, a l'article 7 d'aquest decret s'exceptuaven de la venda: «los archivos, bibliotecas, pinturas y demás enseres que puedan ser útiles a los institutos de ciencias y artes, así como de los monasterios y conventos, sus iglesias, ornamentos y vasos sagrados». Mentre que el de 19 de febrer de 1836 esmentava que: «se exceptúan de esta medida general los edificios que el Gobierno destine para el servicio público, o para conservar monumentos de las artes, o para honrar la memoria de hazañas nacionales». Tanmateix, malgrat l'existència d'aquestes normes, els resultats reals foren ínfims. Més encara en el cas del segon, atès que la venda de l'immoble es podia efectuar igualment, sempre que el futur comprador s'obligués a conservar-los. D'aquí que *de facto* tots els convents quedaven disponibles per a la seva possible alienació, ja que aquesta condició no era un fre pels seus compradors en no existir cap mena de mesura coercitiva que els obligués a complir-la.¹⁷¹

f) La salvació del patrimoni moble

Els béns que restaven exceptuats de la venda pel Decret del 25 de juliol, en teoria perquè eren útils a les ciències i les arts, quedaven a càrrec d'unes comissions civils de

¹⁷⁰ R.D. de 9 de març de 1836, publicat a la *Gaceta de Madrid*, del 10/03/1836.

¹⁷¹ Els edificis que entraven en aquesta categoria no per això quedaven alliberats d'una possible alienació. Moltes vegades l'únic que s'exigia al seu nou flamant propietari era que conservés i preservés els elements arquitectònics i històrics de l'edifici. Si hom té present que no hi havia cap normativa que penalitzés l'incompliment d'aquesta clàusula, ni es preveia cap règim de sancions en cas de destrucció o deteriorament d'aquests elements, no hi ha cap dubte que aquesta disposició era paper mullat sense cap valor jurídic. Vegeu: BELLO. *Frailes, intendentes y...*, p. 246.

caràcter temporal, que depenien del Ministeri de Governació. Aquestes foren creades a partir d'una Reial ordre, de 29 de juliol de 1835, amb l'encàrrec de: «examinar, inventariar y recoger cuanto contengan los archivos y bibliotecas de los monasterios y conventos suprimidos, y las pinturas, objetos de escultura ú otros que deban conservarse».¹⁷² A nivell orgànic, estaven formades per tres o cinc individus, nomenats pel governador, el qual havia de ser assessorat per les acadèmies i societats econòmiques de la província o, si aquestes no existien, entre persones de la seva confiança. A aquestes comissions, a més, cal afegir-hi unes altres enviades per entitats de caràcter cultural com: les Reials Acadèmies o la Reial Biblioteca, les quals actuaren, bàsicament, en províncies properes a Madrid. A nivell jurídic aquestes havien de treballar conjuntament amb els funcionaris d'hisenda, tal com preveia la Reial ordre de 29 de juliol de 1835. La seva actuació, però, no fou gens senzilla, tant per les mancances pròpies —havien estat creades *ex novo* per un temps limitat, sense personal adequat ni recursos—, com per la poca col·laboració que tingueren de l'hisenda pública i de les seves comissions d'amortització. I a això, a més, calgué afegir-hi tot un conjunt de dificultats imprevistes a les quals hagueren de fer front sense comptar amb mitjans adequats.¹⁷³ Per exemple, hom pot citar el cas d'una comissió de Barcelona, els membres de la qual arribaren a ser escridassats i apedregats pels sectors més exaltats, raó per la qual sol·licitaren protecció a les autoritats per poder continuar la seva missió.¹⁷⁴ A la vista d'aquesta situació, no ens ha d'estranyar que els resultats obtinguts fossin extremadament pobres.

Un cop fet, millor o pitjor, l'inventari, els objectes recollits podien ésser duts a un lloc segur o deixats en els mateixos convents, on les mesures de seguretat i conservació deixaven molt a desitjar. Sovint el tapiat de portes i finestres era l'única actuació que es realitzava. Això provocà una continua problemàtica al Govern Central, que havia de respondre al gran nombre de consultes que els governadors civils li plantejaven sobre aquest afer. Per tractar de donar-li una resposta, mitjançant la Reial ordre de 27 de maig

¹⁷² R.O. de 29 de julio de 1835, publicada a la *Gazeta de Madrid*, del 4/08/1835

¹⁷³ BELLO. *Frailles, intendentes y...*, p. 85 i 101.

¹⁷⁴ GARCIA i ROVIRA, Anna Maria. *La revolució liberal a Espanya i les classes populars*. Vic: Eumo editorial, 1989, p. 294. I també: VÉLEZ, Pilar. *El desvetllament de la consciència de patrimoni històric a Catalunya (Lliçó inaugural del curs 2003-2004)*. Barcelona: Amics de l'Art Romànic, 2003, p. 13 i següents.

de 1837,¹⁷⁵ es crearen unes Comissions Científiques i Artístiques. A la pràctica, eren una reorganització de les anteriors juntes, però amb més recursos econòmics i un major recolzament i reconeixement per part de les autoritats provincials. Això es pot observar en el preàmbul de la reial ordre, on es detallava amb brevetat i claredat les motivacions que dugueren a la seva creació:

Las diferentes consultas elevadas últimamente al Gobierno de S. M. Por varios jefes [sic] políticos acerca de los obstáculos que entorpecen el total cumplimiento de lo mandado en Reales órdenes de 29 de Julio de 1835 i 14 de diciembre de 1836, relativo a la clasificación, traslación y destino de objetos científicos y artísticos procedentes de los conventos suprimidos, le han persuadido de la conveniencia de hacer extensivas con uniformidad a todas las provincias de la Península e islas adyacentes las reglas dictadas ya en 8 y 25 de Abril último y 7 del corriente, respecto a las de Cuenca, Barcelona, Salamanca y otras; en cuyo pronto y exacto cumplimiento funda S. M. la esperanza de ver en breve a salvo de la codicia extranjera, y convertida en provecho de la ilustración nacional, la vasta riqueza que España posee en obras de literatura, ciencias y artes. Provincias hay en que el celo de las autoridades, superando todos los obstáculos, ha reunido ya en paraje seguro estos objetos, y concluido sus inventarios clasificados; y las hay también en que, llevando a su complemento las miras del Gobierno, erige bibliotecas y museos , que en breve podrán abrirse al público estudioso. Empero a fin de que en todas se logre igualmente el mismo resultado, se ha servido S. M. Mandar lo siguiente.

Estructuralment, la nova normativa constava de vuit articles, que detallaven breument l'organització i forma d'actuar de les comissions. Primerament, es preveia que els caps polítics nomenessin en cadascun dels pobles on hi hagués un convent suprimit una comissió, que formés inventaris dels objectes científics i artístics existents, enviant-los un cop realitzats a la capital de província. El segon esmentava que a cada capital de província es formaria una Comissió Científica i Artística, presidida per un membre de la Diputació o l'Ajuntament, formada per cinc individus "entesos". La seva funció seria reunir els diversos inventaris rebuts i fer-ne un de general, per decidir així quins objectes mereixien ser conservats i traslladats a la capital. El tercer indicava que els

¹⁷⁵ R. O. de 27 de maig de 1837, publicada a la *Gaceta de Madrid*, del 28/05/1837.

objectes serien guardats en un edifici que funcionés, alhora, de museu i biblioteca. També es preveia la possibilitat d'obrir aquesta mena d'establiment en aquelles poblacions que per la seva importància es cregués d'utilitat fer-ho. El quart oferia la possibilitat de vendre aquelles obres que no es consideressin interessants en pública subhasta, per tal de destinar els guanys a cobrir les despeses de l'operació de trasllat. El cinquè donava un termini de dos mesos perquè els governadors enviessin els inventaris detallats al Ministeri de Governació. Finalment, els articles sisè, setè i vuitè, feien referència a l'organització de les biblioteques que s'haguessin de crear i al fet que aquestes disposicions no tenien efecte a la capital del regne.

A través dels anteriors articles hom pot observar que la funció bàsica d'aquestes comissions era posar ordre en el desgavell ocasionat per la desamortització i ordenar el conjunt d'objectes mobles, encara no es parla dels immobles, que havien entrat a formar part del patrimoni de l'Estat. Els resultats, però, foren pobres i en moltes províncies no s'arribaren ni a crear, com mostra el fet que el 8 de març de 1838 s'hagués de reiterar l'ordre anterior. En definitiva, es tractà d'un intent de classificació dels objectes mobles de valor artístic o històric, que tingué uns resultats molt dispars. No obstant, com es veurà més endavant, si més no en el cas de Girona, serví per concentrar a la capital part dels objectes —bàsicament llibres— que havien sobreviscut al saqueig i a més de dos anys d'abandó.

e) Els primers inventaris de monuments

Juntament amb aquests primers intents de crear museus i biblioteques, es donaren les primeres iniciatives per catalogar els béns immobles de caràcter monumental susceptibles de ser conservats existents al país.¹⁷⁶ La primera actuació l'endega la Reial

¹⁷⁶ La definició de què era un monument a mitjan segle XIX no era gens clara. Possiblement, l'explicació més detallada es troba en el *Diccionario de la administración* de Martínez Alcubilla. Segons aquesta obra s'entenia per monument tota obra pública, ja fos en forma d'estàtua, inscripció, temple o panteó... feta per commemorar o perpetuar la memòria d'alguna persona destacada pel seu saber o patriotisme. En canvi, un monument històric era una obra d'art antic (mobles, medalles, quadres, manuscrits, immobles, temples, arcs, paviments, etc...) la conservació dels quals era important per motius de bellesa en la seva execució, raresa, origen o records que els acompanyessin. Finalment, els monuments artístics eren les

ordre de 3 de maig de 1840,¹⁷⁷ amb la qual el Govern pretenia tenir una idea aproximada dels monuments existents a la Nació. Els resultats, però, foren pobres, de forma que hom l'ha definida com una normativa circumstancial que no tingué ni aplicació pràctica ni continuïtat.¹⁷⁸ Concretament, en ella s'ordenava que:

Todos los Jefes políticos remitan a este Ministerio noticia de los templos de su respectiva provincia en que existan sepulcros que por serlo de reyes o personajes célebres o por belleza y mérito de su construcción, merezcan conservarse cuidadosamente, entendiéndose lo mismo respecto de cualquier otro monumento no cinerario que sea digno de conservarse.

Clarament, s'ha d'emmarcar aquesta breu norma dins dels primers intents de creació d'un imaginari nacional, que permetés donar fonaments a la recentment creada nació espanyola. Per entendre això, cal tenir en compte que fou precisament durant aquest període quan el monument commemoratiu passà de ser un difusor més del culte al sobirà a ésser un element públic. És a dir, amb ell ara es pretenia congregar i guanyar a les masses d'espectadors i crear una mena consens social al seu voltant. El monument, doncs, a partir d'ara serà un element difusor i màxima plasmació d'una ideologia determinada. D'aquí que en moments de conflicte es produïssin atacs i actes de vandalisme contra aquests elements que pretenien esdevenir puntals de l'imaginari col·lectiu.¹⁷⁹ A tall d'exemple, hom pot esmentar com a cas primerenc l'ordre donada el 5 de juny de 1823 per la reialista Junta de Govern dels corregiments de Figueres i Girona —quan encara es lluitava a Catalunya— per tal que totes les plaques o inscripcions que fessin referència a la Constitució del 1812 fossin arrencades i destruïdes, mitjançant actes públics que recordaven a veritables “autos de fe”.¹⁸⁰ O per

obres de belles arts, ja fossin antigues o modernes la conservació de les quals fos necessària pel seu mèrit o importància artística, sense tenir en compte la seva utilitat històrica.

¹⁷⁷ R. O., de 3 de maig de 1840, publicada a la *Gaceta de Madrid* del 10/05/1840

¹⁷⁸ MUÑOZ COSME, Alonso. *La conservación del patrimonio español*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1989, p. 27.

¹⁷⁹ MICHONNEAU, Stéphane. *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, Vic: Eumo editorial, 2002, p. 58 i següents.

¹⁸⁰ «Animada, pues, la Junta de Gobierno de los corregimientos de Gerona y Figueras de estos vivos deseos, que son los de todos lo buenos españoles, ordena y manda a los Justicias y Ayuntamientos de los

posar un altre exemple, de diferent signe polític, la destrucció de l'estàtua de Ferran VII que es trobava al Pla de Palau de Barcelona, enderrocada l'agost de 1835.

A això, cal afegir-hi la difusió del moviment romàntic, tot i que aquest s'estengué molt tardanament a Espanya, en part a causa dels recels que despertà entre els sectors conservadors de la societat fins ben entrats els anys quaranta del segle XIX. El motiu d'aquest refús inicial fou que dins dels ambients dirigents aquest corrent cultural era vist com un fenomen pertorbador.¹⁸¹

Patrimonialment parlant, aquest moviment veia en els edificis i restes antigues, sobretot en les de l'edat mitjana, uns elements de gran valor estètic i històric que mostraven les passades glòries de la Nació i que, en conseqüència, calia conservar.¹⁸² A la pràctica, mitjançant la glorificació d'aquest passat la revolució liberal volia establir un nou ordre simbòlic als centres urbans. És a dir, pretenia ocupar l'espai públic amb models de la nova moral patriòtica, els quals havien de servir de justificació a la nova societat i de model a les noves generacions. D'aquí l'interès mostrat pel nou estat liberal per conèixer quins elements històrics eren susceptibles d'ajudar-lo en la construcció d'aquest nou imaginari col·lectiu. La història i l'arqueologia, doncs, esdevenien elements bàsics per justificar el present mitjançant elements del passat que li donaven

Pueblos de dichos corregimientos que, si ya no lo hubiesen hecho, procedan, en el día festivo inmediato al recibo de esta orden circular, a la importantísima y patriótica operación de arrancar la infausta lápida de la Constitución, de que deben hacerse menudos pedazos por las manos del Nuncio, presentándose al efecto el Bayle y Ayuntamiento en cuerpo, y revestidos sus concejales de sus insignias, o condecoraciones, después de la Misa Mayor, en la Plaza, o en cualquier otro lugar donde se halle, tapiándose el vacío que dexa [sic], y poniéndose en su lugar, después de blanqueado, la inscripción de *Plaza Real*; y que así mismo y sin dilación alguna manden borrar las inscripciones relativas a dicha Constitución en cualquiera parte que existieren, de modo que no quede aun memoria de ella". Vegeu: ADG, Secretaria de Cambra i Govern, Govern Civil, Lligalls S-72/S-25 (ordre de la Junta de Govern del Principat, del 5/6/1823).

¹⁸¹ ALVAREZ JUNCO, José. *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*. Madrid: Taurus, 2001, p. 385 i següents.

¹⁸² HEREU, Pere, «L'arquitectura retroba l'Edat Mitjana», a: *El romanticisme a Catalunya 1820-1874*, Barcelona: Pòrtic, 1999, p. 64 i següents.

un cert *pedigree*.¹⁸³ De retop, això comportà que la recerca i obtenció d'antiguitats, del propi país o dutes mitjançant expedicions a l'estranger, donés prestigi i glòria a la Nació, que així afirmava la seva influència política en l'ordre internacional.¹⁸⁴

Inicialment, es donà la màxima importància als sepulcres de reis i personatges coneguts, per això les primeres normatives protectores anaren encaminades a protegir i conservar aquests monuments. Fins i tot, es plantejà la possibilitat de traslladar alguns sepulcres, —més concretament els seus ocupants— a Madrid, on serien enterrats en una mena de panteó especial per a espanyols il·lustres. Curiosament, no tenia cap mena d'importància que la major part d'aquests haguessin viscut i mort molt abans que existís cap mena d'Estat espanyol, l'important era glorificar la Nació.¹⁸⁵ Per desgràcia, les especials circumstàncies polítiques i socials que vivia el país comportaren que aquests primers intents no tinguessin quasi continuïtat. Per exemple, la construcció definitiva de l'esmentat panteó d'espanyols il·lustres no fou aprovada per les Corts fins trenta anys després, l'any 1868; i, tot i així, mai s'arribà fer. Alhora, per citar un altre exemple, un element tant paradigmàtic com el primer monument als herois dels dos de maig no fou inaugurat a Madrid fins a l'any 1840, trenta-dos anys després dels fets.¹⁸⁶

Finalment, cal fer referència a un seguit de normes, publicades per les mateixes dates, les quals tingueren una gran importància en l'evolució i conservació de multitud d'edificis desamortitzats. Concretament, es tracta d'unes normatives dictades a principis

¹⁸³ BALLART, Josep. *El patrimonio histórico y arqueológico. Valor y uso*. Barcelona: Ariel, 1997, p. 193 i 194; RIVIÈRE GÓMEZ, Aurora, «Arqueólogos y arqueología en el proceso de construcción del Estado-Nacional Español (1834-1868)», a: *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Malaga: CSIC&Universidad de Malaga, 1997, p. 131-139; i també: WULFF. *Las esencias...*, p. 103

¹⁸⁴ GRAN AYMERICH, Eve. *El nacimiento de la arqueología moderna 1798-1945*. Zaragoza: Premsas universitarias de Zaragoza, 2001, p. 137.

¹⁸⁵ R. D. de 7 de febrer de 1841, publicat a la *Gaceta de Madrid*, del 10/05/1841. L'origen d'aquesta actuació es troba en una normativa anterior de les Corts de 1837, on s'establí la creació un Panteó Nacional a l'església de San Francisco el Grande. La nova normativa preveia el trasllat al Panteó de les restes dels espanyols il·lustres que les Corts consideressin dignes d'aquest honor, passats cinquanta anys de la seva mort.. Vegeu: R. D. de 5/11/1837, publicat a la *Gaceta de Madrid*, del 12/11/1837.

¹⁸⁶ÁLVAREZ JUNCO. *Mater Dolorosa...*, p. 558.

dels anys quaranta mitjançant les quals bona part dels edificis desamortitzats passaren a ésser destinats a finalitats públiques, amb caràcter cultural, social o administratiu. L'origen de la majoria d'aquestes cessions es troba en la fi de la I Guerra Carlina (1833–1840), quan molts d'edificis fins llavors ocupats per l'exèrcit o la milícia quedaren en desús. En conseqüència, se'ls hi havia de trobar una nova utilitat per evitar que esdevinguessin una font de despeses per l'hisenda pública. En primer lloc, cal esmentar la Reial ordre del 6 de desembre de 1840, per la qual s'ordenava que aquells edificis que no s'utilitzessin per a una finalitat pública es posessin a la venda. Es deixà, però, un termini de seixanta dies per tal que els ajuntaments, per mitjà de les diputacions, es dirigissin al ministeri d'Hisenda i reclamessin aquells que es poguessin destinar al servei públic. Dos anys més tard, novament, per una Reial ordre del 27 de juliol de 1842 —on s'establien les bases per a la concessió d'edificis destinats a serveis públic—, es féu una nova tanda de concessions. Les cessions, en principi, eren de caràcter temporal i en cap cas suposava una transmissió de la propietat d'aquests que seguia en mans de l'Estat. És a dir, només se cedia l'usdefruit,¹⁸⁷ però sovint aquesta cessió esdevingué definitiva, ja fos per desídia o oblit.

f) La Reial ordre de 2 d'abril de 1844

La fi de la Guerra Carlina i el posterior fracàs del Trienni Esparterista, finit amb la derrota de la revolta de la Jamància, va comportar que es consolidés a Espanya un model d'estat liberal de caràcter moderat, centralista i conservador, que tingué la seva màxima expressió en la Constitució de 1845. Aquest integrava d'una forma clara les tres demandes bàsiques de la burgesia liberal, que cada cop era menys revolucionària: Llibertat, Igualtat i Propietat. Però, aquests tres ideals —reconvertit el tercer en l'actualitat en fraternitat— s'havien vist reduïts a la seva mínima expressió, al gust de la minoria dirigent formada per funcionaris, militars, nobles de l'Antic Règim reconvertits a la nova situació i les elits agrícoles i industrials que conformaven la burgesia emergent, com es pot observar en els següents articles d'aquella Constitució que es transcriuen a continuació:

¹⁸⁷ BELLO. *Frailles, intendentes y...*, p. 243-244.

Todos los españoles puedan imprimir y publicar libremente sus ideas sin previa censura, con sujeción a las leyes (art. 2).

No se impondrá jamás la pena de confiscación de bienes, y ningún español será privado de su propiedad sino por causa justificada de utilidad común, previa la correspondiente indemnización (art. 10).

Para ser Diputado se requiere ser español, del estado seglar, haber cumplido veinticinco años, disfrutar la renta procedente de bienes raíces o pagar por contribuciones directas la cantidad que la ley Electoral exija, y tener las demás circunstancias que en la misma ley se prefijen (art. 22).

En ells el dret de llibertat d'expressió es trobava sotmès, malgrat ésser reconegut, a allò que poguessin decidir les lleis de la monarquia. El dret de propietat s'havia sacralitzat en esdevenir un dels pilars de la societat. I, finalment, el dret d'igualtat a nivell polític, malgrat ésser reconegut, es basava en què per ésser elegit o elegible calia tenir uns ingressos mínims. En definitiva, la Constitució del 1845 suposava la consolidació d'un model de societat que amb petites variacions, excepte durant dos petits períodes (Bienni progressista 1854-56 i Sexenni revolucionari 1868-74), es mantingué vigent fins ben entrat el segle XX. És en aquest context general, doncs, en el qual es produí una primera aturada del procés desamortitzador que tingué una gran importància en la conservació del patrimoni i l'estructuració administrativa que es donarà a aquesta actuació. Concretament, amb la pujada al poder del partit moderat, l'any 1844, es procedí a una frenada del procés de venda dels béns desamortitzats, alhora que s'organitzaven les Comissions de Monuments, que eren els nous ens que s'havien de fer càrrec de la seva protecció i conservació. La primera actuació en aquest camí es produí amb la Reial ordre del dia 2 d'abril, mitjançant la qual s'intentà fer un inventari monumental.¹⁸⁸ L'actuació fou encomanada als governadors civils, als quals s'ordenà que fessin un llistat dels monuments que resultaven afectats pel procés desamortitzador. El més interessant d'aquesta actuació és que no fou només un simple acte intern de l'administració, sinó que hi participaren alguns ens locals, com l'Ajuntament de Barcelona, o entitats com l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. En concret, es té

¹⁸⁸ R. O. de 2 d'abril de 1844, publicada a la *Gaceta de Madrid*, del 14/04/1844.

constància que ja l'1 maig el Consistori barceloní sol·licità la intervenció d'aquesta Reial Acadèmia, amb els següents termes:

En vista de una circular del Ministerio de Gobernación de la Península de 2 de abril ult[im]o, disponiendo que en el término de un mes le remitan los Jefes políticos una nota de todos los edificios, monumentos y objetos artísticos de cualquiera especie que sean, que habiendo pertenecido a comunidades religiosas y otras bien por la belleza de su construcción, bien por su antigüedad, por su origen, el destino que han tenido o los recuerdos históricos que ofrecen, merezcan ser conservados, este Ayuntamiento constitucional se ha apresurado a aprovechar la oportunidad de hacer presente al gobierno todo cuanto en Barcelona reclame el cumplimiento de tan sabia disposición. Con este motivo se dirige a esa corporación bien convencido de que amante la misma cual el que más de las glorias de la patria cooperará eficazmente a detener la marea destructora que tantas bellezas y antigüedades arrebató a esta capital y recordara hasta el último resto de aquella clase cuya conservación pueda contribuir a [llenar] las miras de la Real orden y un interés público de tanta trascendencia moral y literaria, indicando a este cuerpo municipal los edificios y monumentos que se hallen en este caso, con las observaciones que puedan mover al gobierno; esperando que tendrá a bien V. S hacerlo a la brevedad que le sea dable a fin de que por última desventura en tan importante objeto no se acudiese a la razón de haber concluido el término.¹⁸⁹

L'Acadèmia respongué ràpidament a la sol·licitud del Consistori barceloní i trameté a aquest una «Descripción, o mejor, apuntes históricos y artísticos relativos a varios edificios ecstistentes [*sic*] en esta ciudad, que unos por su antigüedad, otros por las bellezas de su fábrica y otros por los recuerdos que ofrecen, los considera esta Corporación perfectamente comprendidos en la Real orden» (malauradament el llistat annex no s'ha conservat). Alhora, l'Acadèmia aprofità l'avinentesa per plantejar el que era i seria un dels principals problemes per a la conservació d'aquest patrimoni: que al mateix temps que el Ministeri de Governació endegava aquesta actuació protectora dels edificis desamortitzats, el d'Hisenda i els seus cossos delegats s'afanyaven a

¹⁸⁹ AMAB, Comissió de Governació, Sèrie A, Expedient sobre la conservació d'edificis per la seva bellesa artística 2034 (minuta de l'Ajuntament a l'Acadèmia de Bones Lletres, del 1/05/1844).

vendre'ls.¹⁹⁰ L'Acadèmia, a més, no es limità a respondre al Consistori barceloní, sinó que poc després estengué la seva actuació a la resta de Catalunya. De fet, com ja hem vist en parlar de les troballes fetes a Torroella de Montgrí al segle XVIII, l'Acadèmia de Bones lletres sempre havia tingut l'intenció d'ampliar el seu àmbit d'actuació arreu del país —entengui's Catalunya. Per aquest mateix motiu, ja des dels inicis del procés desamortitzador havia actuat sobre el seu conjunt, a la mesura de les seves possibilitats i, alhora, havia estat repetidament consultada per les autoritats sobre temes patrimonials i de conservació.¹⁹¹ Emmarcat dins d'aquesta dinàmica, en la sessió del 26 de juny, l'Acadèmia decidí elaborar una breu memòria dels edificis de tot Catalunya susceptibles d'ésser protegits i adreçar-la a: l'Ajuntament de Barcelona, a les quatre diputacions provincials i al Ministeri de Governació. La redacció fou encomanada al poeta i literat Pau Pi i Ferrer (1818–1848), com es pot observar a continuació:

Diose cuenta de un oficio de la Diputación Provincial de Lérida de veinte y dos del actual contestando en términos satisfactorios a la comunicación que le dirigió la Academia para que se interesara en la conservación de los edificios y monumentos públicos de que trata la R[ea]l orden de dos de abril último; y con este motivo expuso el S[eño]r Presidente que en razón a la urgencia y sumo interés de la expresada R[ea]l determinación había creído conveniente que el Socio D[o]n Pablo Piferrer extendiese [sic] unas notas o apuntes relativos a los expresados edificios y monumentos que ecsisten [sic] a las cuatro Diputaciones de las provincias en que aquel se divide, en la parte correspondiente a cada uno de dichos cuerpos, y posteriormente al Esc[elentisi]mo S[eñ]or Secretario de Estado y del despacho de la Gobernación de la Península acompañados de una reverente exposición dirigida a igual objeto: todo lo que esperaba que merecería como mereció la aprobación de la Academia tan interesada en la conservación de unos edificios y monumentos que recuerden nuestras antiguas Glorias.¹⁹²

¹⁹⁰ AMAB, Comissió de Governació, Sèrie A, Expedient sobre la conservació d'edificis per la seva bellesa artística 2034 (ofici de l'Acadèmia a l'Ajuntament de Barcelona, signat per Pròsper de Bofarull, del 11/05/1844).

¹⁹¹ MIRET i SANS, Joaquim, «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Vol IX, (1917-20), p. 249 i següents.

¹⁹² ARABLB, Actes de l'Acadèmia, Lligall II (sessió del 26/06/1844).

Malgrat no haver localitzat cap d'aquestes cartes, se sap per les minuts conservades a l'arxiu de l'Acadèmia que foren trameses a les diputacions provincials i al Ministeri de Governació el 14 de juny de 1844.¹⁹³ A continuació es transcriu parcialment l'ofici adreçat al Ministeri, perquè permet entendre les motivacions d'aquesta actuació i els perills que patien aquests monuments:

Guiada la Academia de estos sentimientos y deseosa de secundar los intereses del Gobierno y de las dignas Autoridades que se hallan al frente de las cuatro Provincias que forman el antiguo Principado de Cataluña en favor de una medida que tanto interesa a la gloria Nacional en frase de dicha circular, al tiempo que se ha dirigido y ha foliado a las Diputaciones provinciales respectivas incluyéndoles unas notas o apuntes relativos a los edificios y monumentos de dicha clase que existen en sus respectivo territorio a fin de que gestionen en favor de su conservación, ha acordado dirigir a V. E el adjunto estado o relación comprensiva de todos los mencionados objetos para que la ilustración de V. E pueda tenerlos reunidos y promover en su vista las medidas que considere más convenientes [...]. Al tiempo urge Esc[elentisi]mo S[eñ]or por el Ministerio de Hacienda y por las oficinas superiores y subalternas del ramo de Amortización se están tiempo hace expidiendo las órdenes más apremiantes y practicando las diligencias más extraordinarias para enajenar los bienes eclesiásticos y, entre ellos varios edificios notoriamente comprendidos en la circular de que se trata.

Per tal d'evitar aquesta situació que considerava contradictòria i deplorable, l'Acadèmia creia necessari que el Ministeri actués de forma immediata, alhora que proposava quina mena d'acció s'havia de dur a terme:

La Academia se atreverá indicar que dicha providencia podría ser el que los Intendentes de las Provincias no sacasen a publica subasta ninguno de los edificios públicos que pertenecieron al clero sin consultarlo antes a las respectivas Diputaciones y Academias

¹⁹³ En les actes de la Comissió de Monuments de Girona consta que Joaquim Botet i Sisó féu entrega a la Comissió de la còpia del següent document: *Notas y apuntes de los monumentos arqueológicos e histórico artísticos, dignos de conservación, que la Academia de Buenas Letras de Barcelona dirigió al ministro de Estado y Gobernación en 14 de junio de 1844*. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 8/04/1873).

de bellas artes que ecsisten en sus distritos, y que con los informes de unas y otras lo pasasen al Gobierno para la correspondiente resolución.¹⁹⁴

En definitiva, tal com l'Acadèmia pretenia des de feia temps, es proposava que es donessin mitjans jurídics a les entitats culturals —és a dir, a ella mateixa— per tal de poder actuar en la defensa del patrimoni del país. Malauradament, mai s'oferí ni a aquesta ni a altres entitats interessades en la conservació del patrimoni cap mena de competència sobre el tema. Però, si més no, l'actuació de l'Acadèmia de Bones Lletres ens permet veure que durant aquesta etapa inicial el model provincial encara no havia penetrat en la societat, ja que aquest ens intentà actuar en l'àmbit català, sense que la divisió territorial fos un impediment. Dins la mateixa línia, podem esmentar l'actuació endegada només uns anys abans per l'arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Pròsper de Bofarull (1777–1859), qui havia recollit i portat a Barcelona part dels documents de l'arxiu del monestir de Ripoll durant el Trienni Liberal (1822) i, posteriorment, els pocs documents que havien escapat a l'incendi del mateix cenobi l'any 1835.¹⁹⁵ I això, no es donava només a Catalunya, atès que per les mateixes dates la Reial Acadèmia de la Història, en nomenar inspectors d'antiguitats, tampoc seguia un criteri territorial basat en la província. Per exemple, el pedagog i literat Esteve de Paluzie Cantalozella (1806–1876) fou nomenat inspector d'antiguitats per tots els antics països de la Corona d'Aragó, excepte Tarragona; on actuava l'erudit i historiador Bonaventura Hernández i Sanahuja (1810–1891).¹⁹⁶

g) La creació de les Comissions de Monuments

Un cop fetes aquestes actuacions prèvies, i a la vista de l'ingent volum de béns desamortitzats que encara formaven part del patrimoni de l'Estat —els quals amb la

¹⁹⁴ ARABLB, minutes de cartes trameses l'any 1844 (minuta ofici enviat al Ministeri, del 14/06/1844).

¹⁹⁵ BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña durante...*, p. 197.

¹⁹⁶ MASSÓ CARBALLIDO, Jaume, «Bonaventura Hernández i Sanahuja», dins de *Pioneros de la arqueología en España. Del siglo XVI a 1912*. Alcalá de Henares: Museo Arqueológico Regional, 2004, p. 157-161. I també: MASSÓ CARBALLIDO, Jaume, «Bonaventura Hernández Sanahuja i l'arqueologia urbana de Tarragona», dins *Homenatge a Bonaventura Hernandez Sanahuja. Un home per a la història*, Tarragona: Generalitat de Catalunya, p. 40-55.

frenada del procés desamortitzador semblaven destinats a restar-hi—, s'endegà la creació d'unes entitats públiques encarregades de la seva conservació, les Comissions Provincials de Monuments. El naixement d'aquestes responia a dues motivacions bàsiques. En primer lloc, al procés de consolidació d'una nova sensibilitat cultural arreu d'Europa —el moviment romàntic—, que donava una gran importància a la conservació de les restes d'un passat “nacional”. Per exemple, a la veïna França, l'any 1830 es creà el càrrec d'inspector de monuments i al 1837 la *Commission des Monuments Historiques*. A Prússia, a l'any 1843, es creava el càrrec de conservador de monuments artístics, mentre que a Viena, a l'any 1850, es creava una comissió central, adreçada a l'estudi i conservació dels monuments.¹⁹⁷ I en segon lloc, a una actuació política realitzada pel nou govern conservador per tractar de reobrir contactes amb l'Església. De fet, no era gens casual que s'endegués aquest procés precisament en el moment en què els sectors liberals moderats acaparaven el poder. La revolució, si més no tal com ells l'entenien, ja s'havia produït, ara el que calia era consolidar la nova societat, tant políticament com culturalment; i establir ponts de diàleg amb els seguidors de l'Antic Règim disposats a acceptar-ho. En el fons, i això és una mostra més que el model de protecció cultural espanyol seguia al francès, era el mateix que havia fet la monarquia de Lluís Felip d'Orleans, que recolzada per ministres historiadors, com Guizot i Thiers, féu una revisió i instrumentalització de la història de França. Això, en l'àmbit patrimonial, comportà la creació d'unes institucions nacionals fortament centralitzades: la inspecció de monuments i la *Commission des Monuments Historiques*.¹⁹⁸

Concretament, les Comissions de Monuments es crearen per Reial ordre del 13 de juny de 1844¹⁹⁹ i eren, com reconeixia el seu preàmbul, el resultat de la constatació de la riquesa patrimonial que havia posat al descobert l'anterior ordre del 2 d'abril. Estructuralment, l'articulat estava format per una dotzena d'articles, d'extensió desigual, on es detallava breument què eren, com s'organitzarien i quines funcions tenien. Hom preveia que n'hi hauria una per cada província, formada per cinc persones

¹⁹⁷ GANAU i CASAS. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 28.

¹⁹⁸ LEINAUD, Jean-Michel. *Les archipels du passé. Le patrimoine et son histoire*. Paris: Fagard, 2002, p. 140 i següents.

¹⁹⁹ R. O. de 13 de juny de 1844, publicada a la *Gaceta de Madrid*, del 21/06/1844 i al *Butlletí Oficial de la Província* del 29/06/1844.

«inteligentes y celosas por la conservación de nuestras antigüedades». D'aquestes cinc, tres serien nomenades pel governador, a qui corresponia la presidència, i les altres dues per la Diputació. Pel que fa a les seves funcions, aquestes eren les següents: adquirir notícies dels edificis i antiguitats dignes de ser conservades a cada província, reunir llibres i tota classe d'objectes propietat de l'Estat, fer-se càrrec dels museus i biblioteques de titularitat estatal, augmentar els seus fons, ordenar-los i catalogar-los. Tanmateix, aquestes entitats nasqueren *a priori* amb tres mancances, les quals afectaren el seu normal funcionament al llarg de tota la seva existència. En primer lloc, tenien una manca total de capacitat executiva, atès que eren definides com a òrgans consultius, sense cap facultat d'actuació. En segon lloc, tenien un caràcter honorari, els seus membres eren nomenats pel seu prestigi cultural, però no rebien cap mena de compensació econòmica pel desenvolupament de les seves tasques, de manera que l'actuació dels comissionats depenia de la seva responsabilitat i bona voluntat. En tercer lloc, hi havia una excessiva burocratització de les seves actuacions i peticions, atès que aquestes s'havien de vehicular per mitjà del seu president, però aquesta via sovint era del tot inoperant a causa del desinterès d'aquest pels temes culturals.²⁰⁰ Poc després, el 24 de juliol,²⁰¹ es publicava el reglament pel seu funcionament, que era molt més extens, atès que constava de trenta-quatre articles, organitzats en tres capítols, on es detallava més clarament l'organització interna i funcions que havien d'assumir les Comissions. Vegem-los a continuació amb més detall:

El primer capítol, *De la organización de las comisiones* (art. del 1 al 6), exposava que internament les comissions es dividirien en tres seccions: Una primera secció que es faria càrrec dels arxius i biblioteques. Una segona secció encarregada dels museus de pintura i escultura. I, finalment, la secció tercera s'encarregaria de promoure excavacions arqueològiques i recollir: monedes, medalles, notícies o altres objectes de l'antiguitat.

El segon feia referència a *De los trabajos de las secciones* (art. 7 al 32). En aquest apartat es definien i regulaven quines actuacions havien de desenvolupar cadascuna de les tres seccions de les comissions i com.

²⁰⁰ GANAU i CASAS. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 31-32.

²⁰¹ *Gaceta de Madrid* del 24/07/1844 i *Butlletí Oficial de la Província* del 10/08/1844.

Finalment, el tercer feia esment a *De las obligaciones de los alcaldes de los pueblos respecto a las comisiones de monumentos históricos y artísticos*. En ell es definien les obligacions que tenien els batlles cap a les comissions, atès que havien de ser els seus ulls a la província, alhora també es recomanava que aquests s'associessin amb els rectors de la població, ja que solien ésser les persones més cultes de la població, per tal de desenvolupar aquesta actuació.²⁰² Aquest apartat, però, també és una clara confessió de les mancances de les comissions, ja que per arribar a les poblacions havien de dependre de la bona voluntat i interès dels seus alcaldes, que prou feina tenien com per preocupar-se del patrimoni històric de les seves poblacions.²⁰³

Orgànicament, aquestes comissions tenien per sobre seu una comissió central presidida pel ministre de Governació i formada per un vicepresident i quatre vocals. A la pràctica, aquest era un organisme consultiu del Govern, al qual havia d'informar sobre temes patrimonials, alhora que havia d'impulsar els treballs de les comissions provincials i organitzar-les. Ara bé, no les jerarquitzava atès que no hi tenia cap autoritat, podia assessorar-les però no coordinar-les, la qual cosa només podia anar en menyscapte del seu correcte funcionament. Per un altre costat, i com era lògic d'esperar, la seva creació ferí la susceptibilitat de la Reial Acadèmia de la Història, que segons la *Cédula* de 1803 era l'encarregada d'aquests afers, d'aquí que intentés absorbir-la ja des de la seva mateixa creació.²⁰⁴

²⁰² Sobre els interessos i capacitats historiogràfiques dels rectors locals, vegeu: PUIGVERT, Joaquim Maria. *Església, territori i sociabilitat als segles XVII–XIX*. Vic: Eumo editorial, 2001, p. 94 i següents.

²⁰³ Aquesta forma d'actuar ha estat típica de l'administració espanyola del segle XIX, la qual no solament no dotava dels recursos necessaris als municipis, que patien una situació de crisi financera endèmica, sinó que es sobrecarregava a aquestes institucions amb les funcions que l'Estat no volia o no podia assumir. Sobre la hisenda municipal a mitjan segle XIX, vegeu: CASAS, Jordi, «La hisenda municipal liberal a Catalunya durant la primera meitat del segle XIX», dins de *III Congrés internacional d'història local de Catalunya. Funcionament de les finances locals al llarg de la història*. Barcelona: l'Avenç, 1996, p. 87-107.

²⁰⁴ MAIER ALLENDE, Jorge, «La Real Academia de la Historia y la arqueología española en el siglo XIX», *Eres. Arqueología/bioantropología*, núm. 12 (2004), p. 103 i següents.

Pel que fa a la posició de les comissions dins l'organigrama de l'administració general de l'Estat, inicialment aquestes, igual com les seves antecessores, depenien del Ministeri de Governació, tot i que aquesta adscripció varià amb el pas del temps. En concret, el 13 de maig de 1846 es creava la Direcció General d'Instrucció Pública —que esdevingué així l'immediat superior de les Acadèmies— a la qual corresponia, entre d'altres «cuidar de las bibliotecas, archivos, gabinetes de física e historia natural, jardines botánicos y demás establecimientos análogos destinados a la enseñanza». Poc després, pel Reial decret de 28 de gener de 1847 es creà un nou ministeri, que rebia les competències sobre universitats, instituts de segon ensenyament, acadèmies, societats científiques i literàries, arxius i biblioteques. El mateix any les comissions passaren a dependre d'aquest Ministeri, que rebé el nom de Foment a partir de 1851 (Reial decret del 20 d'octubre de 1851). Posteriorment, se li sumaren els negociats d'Instrucció Pública (1855), de manera que també li foren adscrites les Reials Acadèmies. Finalment, amb la divisió del ministeri de Foment en dos (1900), el d'Instrucció pública i el d'Agricultura, Indústria, Comerç i Obres públiques; el nou Ministeri d'Instrucció Pública assumí les competències de conservació de monuments nacionals i tot allò que s'hi relacionava.²⁰⁵

h) Un primer intent de reforma: el reglament de 1854

Malgrat les esperances que s'havien posat en les Comissions de Monuments, a causa de les greus mancances estructurals que patien des de la seva fundació, a principis dels anys cinquanta, era obvi que no havien assolit l'èxit en les tasques que tenien encomanades. I això, malgrat que amb els seus migrats recursos havien aconseguit algunes petites victòries: impediren l'exportació de nombroses obres d'art, fundaren museus, biblioteques i arxius, intentaren de fer un inventari de monuments, evitaren destruccions d'edificis històrics (Per exemple, a Catalunya aturaren les vendes dels monestirs de Sant Cugat, 1844; i Ripoll, 1850), aconseguiren restaurar-ne alguns o hi destinaren recursos i, finalment, iniciaren algunes excavacions arqueològiques. Però, per si no en tenien prou amb les seves mancances, sovint, les seves actuacions foren objecte de fortes crítiques com succeí, per exemple, amb les intervencions

²⁰⁵ MAIER ALLENDE, Jorge. *Comisión de antigüedades de Madrid. Catálogo e índices*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1998, p. 22 i següents.

arqueològiques que endegaren, les quals foren fortament criticades perquè hom considerava que només servien per malbaratar uns escassos recursos. En particular, això succeí amb la Comissió de Girona, la qual fou objecte d'una denúncia presentada per la Comissió Central davant del Ministeri. El resultat d'aquests atacs fou que el Govern Central dictà diverses normes en què es prohibia la realització d'actuacions arqueològiques sense el permís de la superioritat, com la que es reproduïx parcialment a continuació, emesa l'any 1852:

[...] enterada la Reina (Q.D.G) de una consulta que ha elevado la Comisión central de Monumentos Históricos y artísticos sobre la necesidad de que se corrija el abuso introducido en algunas provincias, en las que se invierten las cantidades destinadas al principal objeto de aquel instituto, en hacer excavaciones, las más veces inútiles, con el objeto de descubrir mosaicos y antigüedades, se ha dignado mandar me dirija a V. S., como de su Real Orden lo ejecuto, a fin de que bajo ningún pretexto permita que, sin previo permiso del Gobierno, la cantidad consignada en el presupuesto de la provincia para las atenciones de la Comisión de Monumentos se aplique a otros gastos que a los de reparo y conservación de los edificios célebres de la misma.²⁰⁶

Davant d'aquests fets, no ens ha d'estranyar que en pocs anys gairebé la meitat de les comissions havien deixat d'existir *de facto*,²⁰⁷ com la de Barcelona que a l'any 1845 hagué de suspendre les seves sessions davant les seves mancances pressupostàries, atès que per continuar en actiu els seus membres haguessin hagut de posar diners de la seva butxaca.²⁰⁸ Per tot això, ràpidament fou òbvia la necessitat de reformar-les, malgrat els escassos anys transcorreguts des de la seva creació. En concret, aquesta s'endegà durant

²⁰⁶ YAÑEZ VEGA, Ana, «Estudio sobre la Ley de Excavaciones y Antigüedades de 1911 y el reglamento para su aplicación de 1912», dins de *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*. Málaga, 1997, p. 425.

²⁰⁷ A la primera meitat de la dècada de 1850 vint-i-quatre comissions no estaven constituïdes. Per més dades vegeu: LÓPEZ TRUJILLO, Miguel Ángel, «Las Comisiones Provinciales de Monumentos, Quijotes del pasado», *Pioneros de la arqueología en España Del siglo XVI a 1912*, Alcalá de Henares: Museo arqueológico regional, 2004, p. 365.

²⁰⁸ GRAHIT i GRAU, José. *Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de la provincia de Barcelona. Memoria de la labor realizada por la misma en su primer siglo de existencia (1844-1944)*, Barcelona: Comisión Provincial de Monumentos, 1947, p. 21.

l'anomenat Bienni Progressista (de juliol de 1854 a juliol de 1856), quan es formà una inestable coalició entre progressistes i moderats, presidida pel general Espartero (1793–1879). Durant aquest període es promulgà una nombrosa legislació, que a la pràctica no arribà a ésser aplicada (la mateixa Constitució, que havia de ser la norma bàsica de l'Estat, no s'arribà a publicar); i s'inicià una nova etapa desamortitzadora promoguda per Pascual Madoz (1805–1870). A primer cop d'ull, no sembla que aquesta tingués gaire efecte sobre els monuments gironins, ja que aquest cop la desamortització afectà més els béns comunals que no pas els eclesiàstics; a més, en no quedar pràcticament res vendible —els edificis que quedaven tenien poca sortida al mercat— l'efecte fou mínim.

Enmig d'aquest context general, l'any 1854, s'intentà impulsar una reforma general de les Comissions de Monuments, mitjançant la publicació d'un nou reglament.²⁰⁹ El més innovador d'aquesta reorganització era que es pretenia que la Comissió Central augmentés les seves facultats perquè tal com afirmava el seu preàmbul: «no solamente ha de ser un cuerpo facultativo, sino también un agente directo del gobierno, que a la ciencia debe reunir la acción y al pensamiento la autoridad necesaria». És a dir, s'intentava dotar a aquesta d'una certa autoritat sobre les comissions provincials, alhora que se li atorgava capacitat executiva per organitzar-les i coordinar-les. En el mateix preàmbul es plantejava que aquesta nova capacitat responia a la necessitat de fer-les més operatives, ja que si se seguia el sistema anterior acabarien convertides en simples òrgans deliberants semblants a, i aquí trobem una crítica gens innocent, una acadèmia:

Esencialmente conservadora, destinada a investigar el verdadero estado de los monumentos de todas clases, patrimonio de la nación y ornamento de los pueblos, siendo uno de sus primeros deberes protegerlos; cuidar de su reparación y mejora, y proponer los medios de conseguirla, preciso es que no se limiten sus funciones a la simple discusión, a reclamaciones estériles, a las tareas de una Academia. Necesita ejecutar; atribuciones propias, la correspondencia directa con los Gobernadores de las provincias; el auxilio eficaz de las comisiones provinciales.

²⁰⁹ R. D. de 15/11/1854, publicat a la *Gaceta de Madrid* del 17/11/1854.

Pel que fa a la seva estructuració, el nou reglament estava format per 36 articles, els quals s'organitzaven en tres grans capítols, on es desgranava l'organització de la Comissió Central i de les provincials, juntament amb les tasques que tenien encomanades i d'altres aspectes col·laterals. Vegem-los a continuació més a fons:

El primer *De la Comisión Central* se centrava en l'organització interna de la Comissió Central i les seves competències (articles de l'1 al 19). Entre les diverses disposicions que recollia cal destacar l'obligació de reservar una partida en el pressupost de l'Estat per les seves activitats (art. 9). A més, la Comissió Central podia decidir per si mateixa la realització de les restauracions que no passessin de 10.000 reals (art. 17), la qual cosa li donava una certa autonomia.

El segon *De las comisiones provinciales* detallava el funcionament d'aquestes (articles del 20 al 28). Dins d'aquest apartat, cal destacar que si bé els seus membres encara eren proposats pel Governador Civil, en canvi eren nomenats per la Comissió Central, que els elegia entre una llista de candidats "terna". Òbviament, sense cap mena de dubte això donava un major marge d'intervenció i control a la Comissió Central.

Finalment, el darrer *Disposiciones generales* (articles del 29 al 36), se centrava en detallar aspectes diversos del funcionament de les Comissions.

Com es pot observar, la nova normativa concedia una major independència i capacitat executiva a la Comissió Central, que d'aquesta forma havia d'esdevenir un revulsiu pel fins llavors endormiscat conjunt de comissions provincials. Pel que fa als temes arqueològics, cal destacar que, a causa de les crítiques rebudes, aquest nou reglament era molt més restrictiu. Concretament, l'article 31 posava un límit clar a les intervencions arqueològiques, atès que: «No podrán las comisiones provinciales destinar los fondos consignados en sus presupuestos a las excavaciones y diligencias practicadas para el descubrimiento de antigüedades y nuevas empresas arqueológicas». Els motius que havien dut a aquesta restricció eren ideològics i econòmics. En primer lloc, amb el triomf del moviment romàntic s'havia passat a valorar les restes del passat medieval, que fins llavors havia estat menystingut, mentre que les intervencions arqueològiques, centrades en la recerca de restes de l'època clàssica quedaven en segon

lloc. De fet, no ressorgí l'interès per aquesta ciència fins a les etapes centrals del segle, quan les classes dirigents compregueren que podia tenir una dimensió política, d'aquí que les primeres excavacions arqueològiques s'adrecessin a jaciments com Numància o Sagunt.²¹⁰ Aquest major valoració pel passat medieval enfront el clàssic, però, no era una novetat del reglament de 1854, atès que ja s'expressava de forma clara i oberta en la primera —i única—, memòria publicada per la Comissió Central l'any 1845:

Resta, pues, la sección tercera, cuyas tareas no podían menos de tener una grande importancia respecto a la historia de la arquitectura española y a la historia local de muchos pueblos y ciudades. El siglo XIX, que con tan señalado empeño vuelve la vista a los pasados tiempos para tomar de ellos enseñanza, para comprender la vida de los antiguos pueblos y tenerlos por norma de sus hechos, ha prestado una latitud inaudita a los estudios arqueológicos, que sin prescindir de las civilizaciones griega y romana, se han fijado mas principalmente en la edad media. Se ha reconocido que a esta grande época, oculta hasta nuestros días entre las tinieblas, y vista con amargo desdén por los hombres doctos de otros siglos, debían referirse los trabajos más importantes de la historia, y la arqueología cristiana, la arqueología de los tiempos medios ha venido a suplantiar hasta cierto punto a la arqueología pagana.²¹¹

En segon lloc, a aquest interès pel món medieval típic del romanticisme, s'hi afegí que les activitats arqueològiques eren cares i drenaven els escassos recursos de les comissions. A més, les noves descobertes augmentaven el volum de monuments i antiguitats que calia conservar i protegir, en un moment en què la feina a fer ja era inabastable. En conseqüència, era lògic que s'intentés impedir l'obertura de nous fronts, pels quals no hi havia ni mitjans humans ni tècnics disponibles. La millor opció, doncs, era deixar en pau allò que estava enterrat, atès que així no es podia malmetre i esperar temps millors, mentre els escassos recursos existents s'abocaven a protegir el patrimoni medieval, que es trobava en greu perill de desaparició a causa del pas del temps i de la mà i desídia dels homes.²¹²

²¹⁰ ALVAREZ JUNCO. *Mater Dolorosa...*, p. 266 i següents.

²¹¹ ANÒNIM. *Memoria compresiva de los trabajos verificados por las Comisiones de Monumentos Históricos y Artísticos del Reino*. Madrid: Imprenta Nacional, 1845, p. 19.

²¹² HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, Francisca, «Las revistas románticas españolas y su visión del patrimonio arqueológico», *Complutum*, núm. 9 (1998), p. 237.

Alguns autors han destacat el suposat caràcter més centralista d'aquesta norma, superior al de la seva predecessora de 1844, perquè marcava clarament la creació d'una relació de jerarquia dins de les comissions.²¹³ Però, això no és tan clar com a primer cop d'ull es podria pensar, perquè a la pràctica tant centralista era l'una com l'altra. De fet, amb l'anterior normativa no existia cap mena de descentralització, atès que no eren les entitats culturals locals les que s'encarregaven de la protecció del patrimoni —com havia proposat la Reial Acadèmia de Bones Lletres uns anys abans—, sinó que qui ho feia era el màxim representant de l'Estat a províncies, el Govern Civil. En conseqüència, parlar de l'aparició d'un sistema d'organització més centralista no respon a la realitat. En el fons, el que hi ha és un simple canvi en l'organització, perquè l'ideal centralista es troba implícit en ambdós reglaments, de la mateixa manera que estava present en tota l'estructura de l'Estat. Un altra cosa és que, a causa de les mancances estructurals inherents al nou Estat liberal espanyol, aquest ideal centralista s'aconseguís imposar. És a dir, malgrat que l'Estat espanyol *de iure* era tan centralista com el francès, *de facto* aquest tenia dificultats per estendre la seva presència arreu del país, i es veia en la necessitat de col·laborar amb les elits locals per poder arribar arreu.

La nova organització de les Comissions, plantejada pel reglament de 1854, suposava clarament una millora del sistema de protecció dels monuments, atès que feia més àgils les seves actuacions administratives, però malauradament finí amb el mateix Bienni que l'engendrà. L'impacte d'aquest canvi de règim, a més, no es limità a la derogació de la reforma proposada, sinó que també suposà una reordenació total del sistema en una línia totalment oposada a la que es volia aconseguir amb la reforma de 1854. Els motius que expliquen això són, bàsicament, dos. Per un costat, cal interpretar la derogació d'aquesta normativa dins el context d'anihilació que patí tota la legislació emanada de les Corts del Bienni per part dels moderats. Si hom té present que es derogaren o no s'aplicaren la totalitat de les lleis emeses, no ens ha d'estranyar que un reglament aprovat durant aquest “perillós” període fos mal vist pels nous governants i eliminat tan aviat com pogueren. En segon lloc, i aquest és un tema més complicat i que requeriria un estudi

²¹³ MAIER ALLENDE. *Comisión de antigüedades...*, p. 25. I també: TORTOSA, Trinidad; MORA, Gloria, «La actuación de la Real Academia de la Historia sobre el patrimonio arqueológico: ruinas y antigüedades», *Archivo Español de Arqueología*, núm. 69 (1996), p. 202.

més aprofundit, cal tenir present el treball d'erosió que venien desenvolupant les Reials Acadèmies, sobretot la de la Història, atès que sempre havien percebut la Comissió Central com una usurpadora de les seves competències.

Les Acadèmies aprofitaren l'avinentesa per sol·licitar i obtenir el control sobre les Comissions, d'una manera que fa pensar en un veritable cop de força. Concretament, aquestes aconseguiren que el ministre de Foment Claudio Moyano (1809–1890), de qui depenien tant les Reials Acadèmies com les Comissions, amb l'excusa que els acadèmics estaven més capacitats, suprimís la Comissió Central i els atorgués el control de les Comissions. Òbviament, això li anava perfecte al Ministeri que Moyano presidia, atès que així es desentenia d'una estructura administrativa problemàtica i poc operativa; i alhora obtenia el compromís des del món acadèmic que les reorganitzarien, sense demanar a canvi ni més diners ni cap mena de capacitat executiva. Un dels elements que més sorprèn d'aquesta decisió és que la trobem no com una Reial ordre o qualsevol altre forma de norma legislativa, sinó com un simple article de l'anomenada *Ley Moyano*, que regulava per primera vegada la instrucció pública a Espanya.²¹⁴ Concretament, l'article que suprimia la Comissió Central i passava les seves competències a la Reial Acadèmia de Sant Ferran es troba dins del títol IV de la llei, *De las Academias, bibliotecas, archivos y museos* (l'article 161), on s'afirmava:

Se pondrá al cuidado de la Real Academia de San Fernando la conservación de los instrumentos artísticos de Reino y la inspección superior del Museo nacional de Pintura y Escultura, así como la de los que debe haber en las provinciales; para lo cual estarán bajo su dependencia las Comisiones provinciales de Monumentos, suprimiéndose la central.²¹⁵

El més sorprenent d'aquest és que no s'esmenta per res a l'Acadèmia de la Història. Aquest silenci ha estat interpretat per algun investigador com un fet anecdòtic i

²¹⁴ GARCIA RUIZ, Yolanda, «Influencia del modelo de relación iglesia-estado en la ley de instrucción de 1857», *Revista de derecho*, núm. 1 (2002). Malgrat que n'hi ha una edició escrita, aquest article s'ha consultat a la següent adreça electrònica www.uv.es/revdret/archivo/num1/yolanda.htm.

²¹⁵ Llei de *Instrucción pública* del 9/09/1857, publicada a la *Gaceta de Madrid*, del 10/11/1857.

innecessari, atès que es sobreentenia que els elements històrics estaven a càrrec d'aquesta Acadèmia com a conseqüència de la *Cédula* de 1803; tot i que també es podria imputar al seu caràcter urgent i poc meditat.²¹⁶ En definitiva, amb aquesta normativa ambdues Acadèmies quasi aconseguien culminar amb èxit la seva croada particular per recuperar les velles atribucions que havien posseït durant l'Antic Règim. Finalment, aquest objectiu l'assoliren l'any 1868, quan a conseqüència de la revolució de setembre, es decretà la desaparició de la Reial Acadèmia d'Arqueologia i geografia del Príncep Alfons, la qual havia competit amb la de la Història per la inspecció d'antiguitats, però havia tingut la mala pensada de lligar excessivament la seva sort amb la de l'odiada dinastia dels Borbons.²¹⁷

El principal problema que aquesta nova reestructuració comportà fou que les Comissions seguiren sense tenir cap poder executiu, que era precisament el que pretenia el reglament de 1854; i a més no obtenien cap mena de recurs econòmic per realitzar les seves actuacions. No obstant, cal reconèixer que a canvi d'obtenir el control de les Comissions les Acadèmies tractaren de reviscolar-les utilitzant tots els mitjans que tenien al seu abast. Finalment, l'absorció definitiva de la Comissió Central per l'Acadèmia de Sant Ferran es produí l'any 1859, quan una Reial ordre, dictada el 18 de febrer pel ministeri de Foment, ordenà que finalitzés les seves funcions i trametés els documents existents en la seva secretaria a Sant Ferran, on encara es conserven en l'actualitat.²¹⁸

²¹⁶ MAIER ALLENDE. *Comisión de antigüedades...*, p. 25.

²¹⁷ CALLE MARIN, Sònia, «La Academia perdida: La Real de Arqueología y Geografía del Príncipe Alfonso (1837-1869)», dins *Excavando papeles. Indagaciones arqueológicas en los archivos españoles*. Alcalá de Henares: AACHE Ediciones de Guadalajara S. L., 2004, p. 143 i següents.

²¹⁸ En realitat, com denota clarament el fet que el fons documental de la Comissió Central fos tramès a Sant Ferran, era aquesta Acadèmia qui obtenia el predomini en el control de la protecció del patrimoni històric i artístic espanyol. L'Acadèmia de la Història, malgrat que en teoria era codirigent, només es feia càrrec dels monuments històrics, és a dir, la minoria.

i) Comissions i Acadèmies: el Reglament de 1865

Tot i que la supressió de la Comissió Central fou decretada l'any 1857 i que el cessament de les seves activitats es produí de forma definitiva l'any 1859, la reorganització de les Comissions es realitzà amb extremada lentitud. Concretament, no fou fins l'any 1864 que es creà una Comissió Mixta entre l'Acadèmia de la Història i la de Sant Ferran per tractar de reorganitzar-les,²¹⁹ la qual redactà una nova normativa que es mantingué vigent, excepte per petits canvis, fins l'any 1918.²²⁰ En l'aspecte estructural aquest nou reglament constava de 47 articles, dividits en cinc capítols, que detallem breument a continuació:

Un primer *Organización, objeto y atribuciones de las Comisiones Provinciales de Monumentos* (de l'1 al 17), en el qual es detallava l'organització i competències d'aquests ens. Dins d'aquest apartat, cal destacar que, com a mostra de la doble direcció de l'òrgan, les comissions a partir d'ara estarien integrades per acadèmics correspodents d'ambdues Acadèmies residents a la província, en l'elecció dels quals es donava preferència a l'antiguitat, juntament amb un seguit d'individus que en formaven part pel càrrec que ocupaven: l'inspector d'antiguitat (si n'hi havia), l'arquitecte provincial, el cap de foment (hisenda), el governador civil.

Un segon apartat, *De las obligaciones de la Comisiones Provinciales de Monumentos* (del 18 al 27), on es definia el caràcter únicament consultiu de les comissions respecte als governs civils i les seves obligacions respecte a aquest òrgan i les Acadèmies de Madrid.

²¹⁹ La *Comisión Mixta Organizadora de las Provinciales de Monumentos* estava formada per membres de les Reials Acadèmies de la Història i Sant Ferran. La seva finalitat principal era reorganitzar les Comissions Provincials de Monuments, sobretot pel que fa al seu personal, que passà a estar format pels correspodents a províncies. A més, havia de delimitar quines competències corresponien a cadascuna de les Acadèmies. La iniciativa sorgí de la de Sant Ferran.

²²⁰ R. O de 21/11/1865, publicada a la *Gaceta de Madrid* de l'11/12/1865.

Un tercer, *De los trabajos académicos de las Comisiones Provinciales de Monumentos* (del 28 al 31), on es numeraven les diverses tasques que tenien encomanades: formació de catàlegs d'edificis i memòries dels objectes artístics i arqueològics existents als museus provincials, catàlegs de despoblats (cal entendre jaciments arqueològics), investigació i aclariment de punts foscos o dubtosos de la història o la geografia, formació de biografies de pintors, escultors o arquitectes, etc.

Un quart, *De los Museos provinciales* (del 32 al 41), en el qual es detallava com s'havien d'organitzar els museus provincials de belles arts i antiguitats. Cal destacar dels seus diversos articles el 40, que com veurem acabà per provocar petits conflictes dins de la Comissió de Girona. En ell s'esmentava que en cas de no poder-se crear algun dels dos museus, les respectives Acadèmies es reservaven el dret de trametre els objectes més destacats al Museu Nacional de Belles Arts o al futur, atès que no estava creat, Nacional d'Antiguitats.²²¹

Finalment, el darrer capítol, *Disposiciones generales* (del 42 al 47), descrivia les obligacions dels batlles envers les Comissions, de la hisenda pública de donar accés als seus arxius o de les Diputacions, que havien de destinar diners de les seves partides per pagar les despeses de funcionament d'aquests ens. Aquest darrer apartat tindrà una gran transcendència, atès que en preveure un sistema tan irregular de finançament —no s'esmenta ni la quantia ni la periodicitat— comportà la inexistència d'una política unànime en l'àmbit nacional, de manera que hi podia haver grans diferències entre unes i altres.²²²

En definitiva, amb aquesta decisió es creava un sistema bicèfal, en el qual les Comissions passaren a ésser representants de les Reials Acadèmies, encarregant-se *grosso modo* la de la Història de les intervencions arqueològiques i museus històrics i arqueològics, que eren els menys; mentre que la de Sant Ferran vigilava i protegia el patrimoni arquitectònic i els museus d'art, que era la part del lleó. Hom ha afirmat que

²²¹ Administrativament fou creat per un Reial decret, de 20/03/1867, però no tingué una seu fins que se li concedí provisionalment l'anomenat *Casino de la Reina*, on s'inaugurà el 9/07/1871. Vegeu: MARCOS POUS, Alejandro, «Origen y desarrollo del Museo Arqueológico Nacional», dins de *De gabinete a Museo. Tres siglos de historia*, Madrid: Museo Arqueológico Nacional, 1993, p. 21-100.

²²² GANAU i CASAS. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 37-38.

aquesta decisió suposava un retrocés en l'organització de la protecció del patrimoni històric, atès que s'encarregava de la seva gestió a unes entitats que directament no formaven part de la seva estructura burocràtica.²²³ Tanmateix, no podem estar d'acord amb aquesta afirmació. Si bé és cert que amb la nova regulació s'abandonava la possibilitat de crear una organització més moderna, a l'estil del model francès, cal fer dues puntualitzacions. En primer lloc, s'ha de tenir clar que les Acadèmies formaven part de l'organització burocràtica estatal, això sí honoraria, atès que eren protegides i subvencionades per l'Estat, dins de la qual actuaven com a òrgans consultius. En concret, depenien de la Direcció General d'Instrucció Pública, que a la vegada depenia del Ministeri de Foment. A més, l'Estat mai tingué la intenció de dotar la Comissió Central de més mitjans humans i materials, com hagués estat necessari si es volia desenvolupar una organització pròpia; ni de fer desaparèixer les Acadèmies, ni de retallar o redefinir les seves competències. En conseqüència, l'absorció de la Comissió Central per l'Acadèmia de Sant Ferran ha de ser vista com una racionalització del sistema, atès que, com a mínim, clarificava qui i com s'havia de fer càrrec de la protecció de monuments i de la inspecció d'antiguitats.

El nou reglament, doncs, definia d'una manera més clara i detallada les funcions d'aquests ens, i marcava com a prioritats la conservació i restauració dels monuments històrics que fossin propietat de l'Estat, la formació dels museus provincials i el control de les excavacions arqueològiques. Per assolir aquests objectius, en primer lloc, les Acadèmies endegaren la reorganització de les comissions provincials, atès que bona part d'elles es trobaven totalment desballestades i inoperants. D'aquesta manera entre els anys 1864-68 es nomenaren més d'un centenar de nous acadèmics i es refundaren aquelles comissions que havien desaparegut, com fou el cas de les de Badajoz,²²⁴ Guadalajara²²⁵ o Barcelona.²²⁶ En segon lloc, es reforçà el paper que tenien els museus

²²³ BOLAÑOS. *Historia de los Museos...*, p. 194. I també: PAPI RODES. *Aureliano Ibarra y...*, p. 29.

²²⁴ La pròpia Comissió de Badajoz era tan conscient de què pràcticament era una organització nova que l'any 1878, en fer un resum de les seves activitats, aquest anava des de la seva instal·lació l'any 1867 fins a 1877; i només feia unes molt breus referències a la seva antecessora, a la qual denominava "Junta de Monumentos" a la introducció del treball: ARAH. CABA/9/7945/09(1).

²²⁵ LÓPEZ TRUJILLO, Miguel Àngel, «La Comisión de Monumentos de Guadalajara (1835-1939). Breve reseña histórica e inventario de fuentes», *La investigación y las fuentes documentales de los archivos*, Guadalajara, 1996, p. 443-456. També es pot consultar a internet a la següent adreça electrònica: www.uah.es/histant/resena.htm.

en les seves activitats, fenomen lògic, atès que amb els mitjans que posseïen, l'organització i formació d'un museu era una de les poques actuacions que podien endegar.²²⁷ Finalment, pel que fa a l'arqueologia, si bé es mantenia una política restrictiva, per primera vegada s'endegaren un seguit d'actuacions adreçades a organitzar i impulsar aquesta ciència en procés d'institucionalització. Per exemple, a partir de l'any 1858, des de l'Acadèmia de la Història s'establí un programa de premis per als descobriments més importants que s'efectuessin sobre el món de les antiguitats. En concret, aquests se centraven en la descoberta i descripció d'antigues vies romanes, així com inscripcions que permetessin situar poblacions desconegudes o que resolguessin punts geogràfics o històrics controvertits. De fet, amb aquesta convocatòria anual s'intentava aconseguir la col·laboració dels enginyers civils, que en aquests moments es trobaven en curs de definir la nova xarxa viària i de ferrocarril del país. El projecte, amb els seus alts i baixos, es mantingué vigent fins el 1873, amb un punt àlgid durant les seves tres primeres convocatòries (1859-61).²²⁸ Alhora, per les mateixes dates es reconegué la necessitat de comptar amb una normativa que regulés les troballes arqueològiques, tema que resultava especialment problemàtic, atès que afectava el *Sagrado derecho de propiedad*. En conseqüència, i a instància d'un informe de la Reial Acadèmia de la Història adreçat al Ministeri de Foment, aquest sol·licità a la mateixa Acadèmia la redacció d'un projecte de llei, el qual fou encomanat a la *Comisión de Antigüedades*.²²⁹ Tot i que aquesta era vista com una necessitat bàsica per totes les entitats implicades en la protecció del patrimoni, mai s'arribà a fer, encara que fou reclamat diverses vegades per l'esmentat ministeri.²³⁰ Com a mostra d'això, es pot esmentar una acta de la mateixa Comissió de Monuments de Girona de l'any 1866, en la

²²⁶ La Comissió de Barcelona entrà en crisi des de la seva mateixa fundació, a causa de les mancances pressupostàries que patí i de la mort de bona part dels seus membres que no foren substituïts, de manera que era pràcticament inoperant des de la segona meitat dels anys quaranta del segle XIX. Vegeu: GRAHIT i GRAU. *Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos...*, p. 41.

²²⁷ GANAU i CASAS. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 46.

²²⁸ MAIER ALLENDE. *Comisión de antigüedades...*, p. 28.

²²⁹ La *Comisión de Antigüedades* era i és un departament de la Real Acadèmia de la Història creat l'any 1792, el qual s'ocupava específicament de tot allò que tingués relació amb les antiguitats. Prengué una creixent importància a partir de la promulgació de la *Real Cédula* de 1803.

²³⁰ Segons Maier el projecte fou reclamat per ofici en les següents dates: 22/07/1862, 30/01/1864, 31/01/1867, 7/03/1867, 7/06/1867, 22/09/1867, 23/12/1867 i 13/03/1868. Vegeu: MAIER ALLENDE. *Comisión de antigüedades...*, p. 30.

qual aquesta plantejava a l'Acadèmia de Sant Ferran la necessitat que es creés una normativa, ja que si no es feia, es trobava incapacitada per intervenir en les propietats privades:

La Comisión (de Girona) prevé y experimenta ya con disgusto que algunos particulares por incuria y falta de instrucción se niegan a ceder al Museo Prov(incial) aquellos monumentos portátiles dignos de conservarse encontrados en la demolición de edificios, excavaciones agrícolas etc., etc., y que ni el oro, en cambio de dichos objetos les hace desistir de su pertinaz negativa prefiriendo a veces destruir estos objetos de arte o emplearlos como material de obra en la construcción de un cimiento o pared. Raros son los casos en que esto sucede; pero sin embargo es fuerza prevenirlos para que la comisión pueda obrar con más autoridad y acierto contra estas profanaciones y revestirse de acción legal con que poder adquirir y conservar los objetos dignos del estudio de la historia y de las artes. Con este fin acordó la Comisión consultar a la Real Academia de S. Fernando, los medios que deberán emplearse en los casos indicados, significando la necesidad de que el gobierno de S. M. adopte una disposición que facilite a las Comisiones provinciales la adquisición legal de los monumentos cuya destrucción o desaparición sea inminente a manos del particular.²³¹

Igualment succeí amb el projecte de fer un Pla General d'Excavacions, que l'any 1868 es plantejà elaborar el Ministeri de Foment, amb la finalitat de: «someterlas a él, e introducir cierta regularidad en el movimiento que por todas partes se advierte respecto de estas exploraciones arqueológicas».²³² El projecte, però, fou acollit amb escàs interès per les Comissions, atès que poques foren les que respongueren i encara menys les que aportaren dades interessants. Finalment, amb la caiguda del la monarquia d'Isabel II, el projecte quedà aturat i oblidat.

Per un altre costat, també cal esmentar que durant aquesta mateixa època, s'endegà la creació d'uns organismes administratius propis per part de l'Estat per gestionar el seu patrimoni històric. Es tracta de l'Escola Superior de Diplomàtica, creada l'any 1856 a imatge de *l'École de Chartes* francesa, la qual introduí la professionalització dels estudis històrics i el Cos Facultatiu d'Arxivers i Bibliotecaris, creat al 1858 (a partir de 1868 s'anomenarà Cos d'Arxivers, Bibliotecaris i Antiquaris), atès que nodria els seus

²³¹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 29/11/1866).

²³² MAIER ALLENDE. *Comisión de antigüedades...*, p. 31

quadres de diplomats en l'esmentada escola. L'objectiu bàsic d'aquestes actuacions era educar a funcionaris professionals capaços d'organitzar i emmagatzemar els vestigis del passat i de fer funcionar les grans institucions que el nou estat burgès creava per propagar la nova versió oficial de la història "nacional": l'Arxiu Històric Nacional (1866) i el Museu Arqueològic Nacional.²³³ És a dir, ens trobem davant d'una mostra més de l'escàs interès que l'Estat sentia per la cultura, atès que abandonava la protecció dels monuments en mans d'entitats pseudopúbliques, perquè no li suposava assumir cap despesa; però per gestionar la seva documentació històrica creava un nou cos administratiu, format per professionals ben preparats.

j) El Sexenni. Una nova etapa de destruccions

La nova organització de les comissions de monuments es trobava tot just en procés de reorganització quan es produí la caiguda d'Isabel II, com a conseqüència de la revolució de setembre de 1868. El resultat més immediata d'això fou que la reina i la seva família hagueren de marxar a l'exili, i s'inicià un període de la història d'Espanya caracteritzat per una forta inestabilitat política, l'anomenat Sexenni revolucionari. En concret, al llarg d'aquest se succeïren d'una forma cada cop més vertiginosa diversos governs i intents d'estructurar l'Estat: primer amb una monarquia parlamentària sense rei, després una sota el govern d'Amadeu I (1845-1890), posteriorment amb una efímera República federal i, finalment, la restauració dels Borbons sota la figura d'Alfons XII (1857–1885). A aquesta inestabilitat política s'hi afegiren greus conflictes socials i militars: revoltes contra les quintes, revolta federal, insurrecció carlina, Guerra de Cuba, revolta dels cantonalistes. I tot això, malgrat que els principals impulsors del moviment només havien pretès provocar un canvi en el govern de la nació, sense tocar les estructures socials i econòmiques. És a dir, desitjaven realitzar un cop d'estat disfressat de revolució.²³⁴ Durant aquest període la inestabilitat política fou la norma general i afectà

²³³ DIAZ-ANDREU, Margarita. *Historia de la arqueología. Estudios*. Madrid: Ediciones Clásicas, p. 39, MAIER ALLENDE, Jorge, «La enseñanza de la arqueología y sus maestros en la Escuela Superior de Diplomática», *Revista General de Información y Documentación*, núm. 18 (2008), p. 173-189. I també: LÓPEZ TRUJILLO, «Las Comisiones...», p. 365.

²³⁴ FONTANA, Josep. *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Barcelona, 1975, p. 127.

des de les més altes institucions de l'Estat (Corts, Govern, etc..) a les més petites (diputacions i ajuntaments).

Al llarg d'aquest període les comissions patiren una veritable aturada tècnica de les seves activitats, en bona part a causa de les estretes relacions que molts dels seus membres havien mantingut amb el règim anterior. Possiblement, si no hagués estat pel seu caràcter honorari, que dificultava trobar candidats, i a la resistència de les Acadèmies, hi hagués hagut una substitució general dels seus membres. Tot i així, aquest intent de reorganització es produí en alguns casos concrets, com els de les Comissions de Segovia, Toledo o la més propera de Tarragona, on s'intentà refondre-la amb la Societat Arqueològica.²³⁵ Aquest, però, no fou el cas de la de Girona, on simplement es produí la marxa momentània de Girona d'alguns dels seus membres més destacats, potser per evitar problemes i veure venir els esdeveniments des d'una distància segura.

A aquesta situació de parèntesi s'hi afegí el nou impuls que es donà al procés desamortitzador, juntament amb l'enderroc de multitud d'edificis religiosos i altres edificacions monumentals de caràcter civil o militar, com eren els antics recintes fortificats de les poblacions. Teòricament, aquestes actuacions es feren amb finalitats urbanístiques i higièniques, és a dir per permetre el creixement urbà de les poblacions i millorar així les condicions de vida dels seus habitants. Aquesta era l'excusa oficial, però en realitat al seu darrere s'amagava un important component polític, atès que sovint amb elles es pretenia donar sortida professional als treballadors desenfeinats, per evitar que l'atur d'aquests dugués a una radicalització del moviment. En conseqüència, fou habitual que les municipalitats fossin les principals impulsores dels enderrocs d'edificis i d'altres obres públiques, ja que en ser l'administració més propera eren ben conscients de la problemàtica existent. Per exemple, es pot esmentar que a finals de 1868 es realitzaren importants treballs a Carmona (Sevilla) per reparar una carretera, els quals comportaren la descoberta i destrucció d'importants restes d'època romana.²³⁶

²³⁵ Fins i tot s'intentà substituir a l'inspector d'antiguitats, el conegut investigador Hernández Sanahuja. Per més dades vegeu: FERRER i BOSCH *et alii*. *CL anys de la...*, p. 182 i 183.

²³⁶ «La Junta Revolucionaria constituída adoptó, entre otras, varias medidas que estaban encaminadas al sostenimiento del orden público y para ello era necesario dar ocupación a las clases trabajadoras. En efecto, en la proclama del 27 de septiembre de 1868 aparece la orden de emplear a cierto número de

L'any següent, l'ajuntament de Barcelona intentà obtenir permisos per enderrocar diversos trams de muralla, bàsicament al sector de la Ciutadella, per mantenir així ocupats als treballadors en atur.²³⁷ Per les mateixes dates, a Madrid es va desmobilitzar a 13.000 activistes republicans armats mitjançant la seva contractació per diverses tasques d'urbanització de la població.²³⁸ I, finalment, per comentar un cas més proper, el mateix any a Girona la Junta revolucionària aprovà l'enderroc d'importants trams de la muralla de la ciutat, malgrat l'oposició del Govern Central que seguia considerant Girona una plaça forta.²³⁹ En definitiva, l'enderroc d'esglésies, monestirs i recintes fortificats esdevingué una pràctica habitual per fer obres públiques que asserenessin els ànims de les classes treballadores. A això, s'hi afegiren les problemàtiques derivades dels múltiples conflictes armats que sacsejaven del país, els quals feien extremadament problemàtica la lliure circulació de persones i béns, a causa dels sovintejats bloqueigs que duïen a terme les diverses partides o als atacs d'aquestes contra els sistemes de comunicacions i transports.²⁴⁰

El resultat final de tot això fou que les comissions es trobaren sense capacitat per actuar en la defensa del patrimoni, reorganitzar-se o enviar notícies, de forma que al llarg d'aquests anys es produí una important davallada de la documentació tramesa a Madrid,

trabajadores en la construcción de una carretera. Es evidente que la decisión municipal se relaciona con la pretensión de hacer compatible la libertad con el orden y de este modo sosegar los ánimos de los braceros y evitar insurrecciones». Vegeu: MAIER ALLENDE, Jorge. *Jorge Bonsor (1855-1930). Un académico correspondiente de la Real Academia de la historia y la arqueología española*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1999, p. 45.

²³⁷ JANUÉ i MIRET, Marició. *Els polítics en temps de revolució. La vida política a Barcelona durant el Sexenni revolucionari*. Vic: Eumo editorial, 2002, p. 100-101.

²³⁸ ORDIERES DÍAZ. *Historia de la restauración...*, p. 87.

²³⁹ NADAL i FARRERAS, Joaquim. *La revolución de 1868 en Gerona. La actuación de la Junta Revolucionaria Provincial (del 30-IX al 23-X de 1868)*, Girona: Cámara Oficial de Comercio e Industria de la Provincia de Gerona, 1971, p. 47.

²⁴⁰ Concretament, els carlins dugueren a terme una veritable estratègia de desballestament de les comunicacions del país, per tal d'evitar els moviments de les tropes liberals i el reforç de les seves guarnicions. Vegeu: TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *La muntanya insurgent. La tercera guerra carlina a Catalunya 1872-1875*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2004, p. 383 i següents.

tant en l'àmbit català com espanyol.²⁴¹ A més, de l'any 1870 al 1877 s'aturà quasi totalment la ja magra inversió en restauració monumental, de forma que a Catalunya de 1867 a 1877 no hi hagué cap inversió estatal.²⁴² Tanmateix, no tot fou negatiu al llarg d'aquest període, atès que durant l'efímera I República es produïren alguns intents per part del Govern Central d'aturar el procés de destruccions, els quals desembocaren en el primer intent seriós de formular una llei protectora dels Monuments, que quedà aturada i oblidada a causa de la caiguda del règim.²⁴³

k) La Restauració i la decadència del sistema acadèmic

El retorn de la dinastia dels Borbons al poder, amb el pronunciament a Sagunt del General Martínez Campos (1831-1900), va suposar la fi del Sexenni i un retorn al poder dels sectors moderats del liberalisme. L'organització de la protecció del patrimoni històric i arqueològic en aquest context històric no en fou una excepció, de manera que a la pràctica es produí una consolidació del sistema creat durant els darrers anys del regnat d'Isabel II. En concret, les acadèmies, però sobretot la de la Història, foren utilitzades com una eina propagandística per part del Govern per legitimar una classe social, un sistema polític i un concepte de Nació espanyola. El principal impulsor d'aquest procés fou el mateix creador del sistema de la Restauració el polític conservador i historiador de prestigi Antonio Cánovas del Castillo (1828–1897) que fins i tot arribà a assolir la presidència de l'Acadèmia de la Història de 1882-1897.²⁴⁴ El model plasmat pel reglament de 1865, doncs, no es modificà. Només es feren algunes posteriors reformes en el reglament de les Comissions l'any 1881, que comportaren un reforçament del paper de les Acadèmies.²⁴⁵

²⁴¹ REMESAL RODRÍGUEZ *et alii*. *Comisión de antigüedades...*, p. 52; ALMAGRO-GORBEA, Martín, «El Archivo de la Comisión de Antigüedades: una visión de conjunto», *250 años de arqueología y patrimonio*, Madrid: Real Academia de la Historia, 2003, p. 214.

²⁴² ORDIERES DÍAZ. *Historia de la restauración...*, p. 89.

²⁴³ Decret del Govern de la República del 16/12/1873, publicat a la *Gaceta de Madrid* del 18/12/1873. Vegeu també: ORDIERES DÍAZ. *Historia de la restauración...*, p. 88 i següents.

²⁴⁴ PEIRÓ MARTÍN. *Los guardianes de...*, p. 33 i següents.

²⁴⁵ R. O. de 30/12/1881, publicada a la *Gaceta de Madrid*, del 18/02/1882.

Pel que fa a la intervenció sobre els monuments, ara s'inicià un període de grans restauracions, que es contraposa amb les magres actuacions fetes al llarg dels anys anteriors. En bona part això s'ha d'imputar tant a la consolidació d'una situació econòmica i social més estable, com a la millora de les relacions entre l'Església i l'Estat. Aquesta nova situació permeté que augmentessin les sol·licituds de les jerarquies eclesiàstiques relatives a restauracions.²⁴⁶

La conclusió d'aquests canvis fou que les Comissions de Monuments passaren per una etapa de forta activitat. Concretament, centraren els seus esforços en la recol·lecció d'objectes històrics i arqueològics, sovint adquirits per compra, per engruixir els nous museus que s'estaven formant en la majoria de capitals de províncies. Aquesta activitat col·leccionista, però, en bona part responia a la manca de mitjans per fer cap altra mena d'actuació, atès que l'augment de feina no suposà un augment dels seus recursos econòmics. A més, durant aquest període es produí una veritable allau de declaracions de Monuments Nacionals, sovint a instància de les mateixes grans Acadèmies de Madrid. Aquesta cursa de declaracions, que a partir de 1877 es publiquen a la *Gaceta de Madrid* per tal que fos pública i notòria la seva nova situació, responia a l'aprenentatge sofert durant el període anterior, quan en no existir cap mena de norma estatal que protegís els monuments, aquests havien estat desamortitzats i derruïts de forma general pels ens locals. La declaració, doncs, era una mesura de caràcter profilàctic amb la qual es pretenia que el monument declarat quedés fora de l'àmbit de les lleis desamortitzadores. Finalment, al tombant del segle, s'intentà endegar novament la realització d'una Estadística Monumental, per tal de catalogar així els monuments del país. Aquesta actuació, però, tingué escassa fortuna. En concret, entorn a l'any 1900, s'aconseguí que el recentment creat Ministeri d'Instrucció Pública, del qual passaven a dependre les Acadèmies, se'n fes càrrec, mentre la direcció tècnica la duia l'Acadèmia de Sant Ferran. Malauradament, l'actuació acabà en un sonor fracàs.²⁴⁷

Malgrat l'empenta amb què reprengueren les seves activitats les Comissions, fet fàcilment observable per l'ingent volum de documentació tramès a les Acadèmies, amb

²⁴⁶ Aquestes actuacions no passaren per les Acadèmies o les Comissions, atès que les subvencions destinades a fer front a aquests nous compromisos es canalitzaven mitjançant assignacions extraordinàries aprovades per les Corts. ORDIERES DÍAZ. *Historia de la restauración...*, p. 89.

²⁴⁷ GANAU i CASAS. *La protección de los monumentos...*, p. 42-58.

els pas dels anys aquestes decaigueren de forma progressiva.²⁴⁸ La davallada es devia tant als defectes intrínsecs que havien acompanyat les Comissions de Monuments des de la seva creació, i que no havien estat resolts per les diverses reformes, com a la mateixa dinàmica biològica dels seus membres. Amb el pas dels anys els elements més actius de les comissions envelliren i moriren, sense que fossin substituïts per noves generacions d'estudiosos que en prenguessin el relleu. A la pràctica, per molts dels nous membres els seus càrrecs eren una cosa totalment honorífica, de manera que sovint ni es prenien la molèstia d'anar a les reunions. A més, la creació d'un Ministeri d'Instrucció Pública suposà que l'activitat de l'Estat dins d'aquest àmbit, que fins llavors havia estat gairebé nul·la, augmentà ràpidament. El resultat d'això fou que en poc temps es retallaren les competències de les Acadèmies, atès que l'Estat creava els seus propis gestors del patrimoni. La mateixa desaparició de l'Escola Superior de Diplomàtica, que tot i haver estat creada per proporcionar a l'administració els seus propis funcionaris gestors de la documentació històrica estava molt influïda per les Acadèmies, era tota una declaració d'intencions.²⁴⁹ A això cal afegir que cada cop es féu més òbvia la necessitat de dictar alguna normativa protectora que marqués definitivament, d'una forma clara i precisa, les línies a seguir en la protecció del patrimoni històric. Mostra d'això és que entre els anys 1900 i 1908 es presentaren fins a tres projectes de llei que no arribaren a bon port. Tot i així, foren l'antecedent directe de les normes protectores que es dictaren a la segona dècada del segle XX, de les quals se'n farà un breu esment en el proper apartat.

En realitat, tot aquest conjunt de transformacions eren la resposta de l'Estat a l'aparició al llarg d'aquests anys d'un canvi en la percepció que tenia la societat del valor i importància del patrimoni històric i arqueològic. Aquest es començà a fer palpable durant les darreres dècades del segle XIX, quan sorgí un estat d'opinió favorable a la seva protecció entre les elits culturals, que posteriorment s'estengué a sectors més

²⁴⁸ REMESAL RODRÍGUEZ *et alii*. *Comisión de antigüedades de la...*, p. 52. Malauradament, no comptem amb un estudi semblant per la Reial Acadèmia de Sant Ferran, però personalment he pogut constatar que dels quatre lligalls en què es conserva la documentació sobre aquest tema en aquesta Acadèmia (47-6/2 1835-1878, 47-7/2 1840-1880, 43-1/4 1876-1909, 58-19/4 1912-1935), més de tres quartes parts dels documents existents són posteriors a l'any 1876.

²⁴⁹ MAIER ALLENDE. *Comisión de antigüedades...*, p. 36.

amplis de la societat.²⁵⁰ A Catalunya aquest procés estigué estretament relacionat amb la Renaixença i l'aparició de les societats excursionistes. Aquest moviment pretenia promoure tots aquells aspectes lingüístics, artístics o culturals que permetessin recuperar la identitat i la cultura catalanes. En conseqüència, era lògic que augmentés l'interès per estudiar el passat de Catalunya, bàsicament el medieval.²⁵¹

Paral·lelament, com a resultat de la revolució burgesa i industrial que havia tingut lloc en els anys precedents, sorgí una nova societat civil que desenvolupà una forta tendència associativa. Aquestes associacions, entre les quals cal destacar la ja veterana Societat Arqueològica de Tarragona —que mantingué i potencià les seves activitats—, l'Associació Artístico Arqueològica de Barcelona o les diverses entitats excursionistes sorgides a partir de l'any 1876, les quals imbuïdes d'aquests ideals renaixentistes tingueren com una de les seves principals finalitats la conservació del patrimoni que havia sobreviscut a les destrosses del període precedent. Per portar endavant els seus objectius aquestes entitats sovint treballaren i col·laboraren amb l'Estat i els seus òrgans delegats, malgrat que en alguna ocasió es produïren xocs d'interessos, atès que els ens oficials consideraven que envaïen les seves competències. Pel que fa a Girona, cal destacar la tasca feta per les associacions excursionistes, que adreçaren les seves activitats cap a l'estudi i difusió de les bel·leses monumentals del país. Això es fa palès en les seves publicacions, on l'interès per l'arqueologia i el patrimoni monumental català era un tema recurrent, ja que s'hi barrejava l'ideal catalanista d'amor al país i la voluntat de conèixer la seva història i monuments ben a fons.²⁵² És a dir, mitjançant una feina de formiga i per mitjans molt diversos, aquestes entitats aconseguiren fer forat en la societat del seu temps. Per exemple, tot sovint, sortiren en defensa del patrimoni històric català, ja fos per mitjà d'articles a les seves publicacions, on criticaven

²⁵⁰ FRADERA, Josep Maria. *Cultura nacional en una sociedad dividida 1838-68*, Madrid: Marcial Pous, 2003, p. 82 i següents (existeix una versió en català anterior, però s'ha optat per consultar l'edició castellana d'aquest treball per ser la més recent).

²⁵¹ MARFANY, Joan-Lluís. *La cultura del catalanisme*. Barcelona: Empúries, 1995, p. 293 i següents.

²⁵² CORTADELLA MORRAL, Jordi, «La investigación arqueológica en las asociaciones excursionistas catalanas (1876-1915)», dins de *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Málaga, 1997, p. 273-285.

actuacions concretes, com amb la presentació de denúncies davant les autoritats.²⁵³ En realitat, malgrat que no tenien competències jurídiques per fer aquesta feina de denúncia, les entitats excursionistes es trobaven molt més ben preparades per fer aquestes tasques de control que no pas les Comissions de Monuments. Això era degut a que aquestes entitats, tot i concentrar la major part dels seus membres a Barcelona ciutat, tenien una important xarxa de socis arreu del país, els quals estaven en contacte mitjançant els seus butlletins interns. Aquesta realitat ens és descrita d'una forma clara i concisa en el següent fragment que reproduïm tot seguit:

Desde luego, pues el delegado nato de las sociedades de excursiones, donde existe algún edificio que admirar, es el anticuario que hizo de él su concha, su pedestal, su amor y regalo. Si no hay anticuario, se acude al cura único elemento intelectual de las poblaciones rurales, como le llama un amigo mío, que no puede ver a los maestros de escuela. Aunque el cura nada sepa, siempre tiene alguna casulla del siglo XV en la sacristía y un archivo parroquial, y suele ser muy catalanista, como el anticuario. Cuando no, se nombra delegado a algún propietario rico que habite en una gran masía, o a uno de esos jóvenes, como se encuentran con frecuencia en los pueblos, condenados a vegetar malogrados y melancólicos en el fondo de una botica, o ejerciendo de cirujanos tras haber soñado con la gloria de Claude Bernard (metge fisiòleg francès, capdavanter en la medicina experimental 1813-1888). Estos son los que forman los hilos de la red que tienden sobre Cataluña las sociedades de excursiones, para transmitir por todos sus ámbitos las pulsaciones de la vida intelectual y artística del centro.²⁵⁴

En definitiva, les entitats excursionistes comptaven amb una massa social reduïda però dispersa pel territori i entusiasta, disposada a informar de qualsevol atac que s'arribés a realitzar contra els seus estimats monuments. En canvi, les Comissions de Monuments eren incapaces de saber l'estat dels edificis monumentals de qualsevol població situada a unes hores de camí de la capital. És a dir, no comptaven amb una xarxa paral·lela de col·laboradors que els servís de suport i d'obtenció d'informacions quan la via oficial no

²⁵³ Per una visió genèrica de l'origen i actuació de les entitats excursionistes al llarg d'aquests anys, vegeu: IGLÉSIES, Josep. *Enciclopèdia de l'Excursionisme*. Barcelona, Rafael Dalmau, 1964, vol I, p. 60 i següents.

²⁵⁴ YXART, Joaquim, «Sociedades excursionistas», *Revista de Ciències Històriques*, Volum V (1887), p. 158.

funcionava. Per això, cal concloure que les associacions excursionistes gaudien d'un clar avantatge en aquest camp.

I) L'aparició d'una legislació protectora

En iniciar-se el segle XX era evident que els resultats del sistema acadèmic bastit a l'Estat espanyol per protegir el patrimoni històric eren extremadament pobres. El marc jurídic que s'havia creat no era un cos legislatiu homogeni i organitzat que servís de protecció del patrimoni, moble o immoble, davant els atacs i abusos que patia. Ans al contrari, la normativa existent era un conjunt de decrets i reials ordres inconnexes i sovint contradictòries dictades com a rèplica a les destruccions que aquests béns patien, però sense tenir una visió global del problema. A més, les entitats teòricament encarregades de vetllar per aquesta protecció, Acadèmies i Comissions de Monuments, es trobaven que aquestes normes no preveïen ni detallaven cap instrument jurídic que els permetés actuar. És a dir, no existia cap mena de mitjà jurídic que els donés eines per motivar als privats amb l'ofertament d'avantatges i honors perquè seguissin les seves directrius voluntàriament. D'igual manera, tampoc tenien eines executives per realitzar una tasca de policia, que els permetés castigar les possibles infraccions. A més a més, a això calia afegir-hi que tota la legislació existent era extremadament respectuosa amb el dret de propietat, de forma que les mesures legals previstes no afectaven a la propietat privada. Concretament, només es legislava sobre els edificis de propietat pública i aquells que depenien de l'Església. Per tot això, les possibilitats reals d'actuar sobre una propietat privada eren totalment nul·les.²⁵⁵

Les motivacions d'aquesta sobreprotecció de les propietats privades eren diverses. El procés de desamortització que havia llençat al lliure mercat multitud de béns que fins llavors havien estat propietat de l'Església. La greu situació d'instabilitat política i social que havia viscut el país al llarg de tot el segle XIX —cal no oblidar que Catalunya romangué la major part d'aquest segle en continu estat d'excepció. La manca de voluntat per part de l'Estat de destinar recursos a la protecció d'aquests béns, d'aquí que delegués la seva protecció a entitats semiprivades en lloc de prendre'n directament la

²⁵⁵ BARRERO RODRÍGUEZ. *La ordenación jurídica del...*, p. 47.

defensa, etc. Aquesta situació, però, començà a variar a la segona dècada del segle XX amb la publicació d'un conjunt de normes legals, les quals, malgrat les seves mancances significaren un pas de gegant. La primera d'aquestes noves normatives protectores fou la *Ley sobre excavaciones arqueológicas*, de 7 de juliol de 1911,²⁵⁶ i la *Ley de conservación de monumentos arquitectónicos*, de 4 de març de 1915,²⁵⁷ que fou una conseqüència de la primera. Vegem-les, però, de més a prop:

La primera, la *Ley sobre excavaciones arqueológicas* en principi pretenia fer una regulació d'aquesta activitat, la qual es trobava totalment desatesa i sense cap mena de control, malgrat que ja la *Real Cédula* de 1803 s'havia dictat en part per això.²⁵⁸ Curiosament, la llei aparegué sense cap preàmbul, com és habitual en aquesta mena de textos, atès que aquest havia estat publicat un mes abans a la mateixa *Gaceta de Madrid*. En concret, aquest era una joia d'erudició en defensa de l'arqueologia com a ciència, de forma que es feia esment d'alguns dels moments més memorables de la seva història: les excavacions de Pompeia i Herculà, Creta, Esparta, el pare de la història de l'art Winkelmann, etc. Tanmateix, allò que realment importa d'aquest text és la definició que féu de l'objectiu principal d'aquesta llei: «la defensa de los vestigios artísticos que vinculan el recuerdo de nuestras glorias pasadas, constituyendo un elemento insustituible de la riqueza nacional». És a dir, deixava ben clar que l'Estat havia entès el valor que tenia aquesta ciència en la construcció de l'imaginari nacional. A tall anecdòtic, però clarificador, podem recordar que per aquestes mateixes dates es reprengueren les excavacions de Numància, les quals en principi foren dirigides per l'arqueòleg alemany Adolf Schulten (1870–1960). Ràpidament, però, se'l féu fora, atès que es considerà vergonyós que un estranger dirigís les excavacions en un jaciment que era considerat una glòria nacional.²⁵⁹ El més important, però, no és la pròpia llei, sinó el seu reglament. El motiu d'això és que, com solia dir el comte de Romanones,

²⁵⁶ Publicada a la *Gaceta de Madrid* del 8/07/1911. El reglament pel seu funcionament fou emès l'1/03/1912 i publicat a la *Gaceta de Madrid* del 5/03/1912.

²⁵⁷ Publicada a la *Gaceta de Madrid* del 5/03/1915.

²⁵⁸ Per una visió ràpida i general, però alhora clara i precisa, de la llei, vegeu: YAÑEZ VEGA, Ana, «Estudio sobre la Ley de Excavaciones y Antigüedades de 1911 y el reglamento para su aplicación de 1912», a MORA, Gloria., Díaz-Andreu, Margarita. (eds.). *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*. Málaga: CSIC&Universidad de Málaga, 1997, p. 423-429.

²⁵⁹ ALVAREZ JUNCO. *Mater Dolorosa...*, p. 267.

l'important no eren les lleis, sinó els reglaments que les desenvolupaven. Les primeres només eren una declaració d'intencions, mentre que eren els segons els que detallaven de forma clara i precisa com s'havia d'interpretar i aplicar.

Estructuralment, el reglament de la llei de 1911 estava format per dos únics capítols, amb un total de 46 articles (la llei només en tenia 13). El primer capítol *De las excavaciones, ruinas y antigüedades* (art. 1 al 26), bàsicament pretenia definir quins elements es trobaven dins del seu marc de protecció i com s'havia d'actuar a partir del moment en què es descobrien antiguitats o restes arqueològiques. En ell es feia una definició clara i precisa d'allò que s'entenia per excavació arqueològica, que eren «las remociones deliberadas y metódicas de terrenos respecto a los cuales existan indicios de yacimientos arqueológicos, ya sean restos de construcciones o ya antigüedades» (art. 1). També es detallava què s'entenia per antiguitat. Ho eren totes les obres d'art i productes industrials pertanyents a les edats prehistòriques, antiga i mitjana, fins el regnat de Carles I, curiosament tot el que vingués després no ho era (art. 2).²⁶⁰ A més, es prohibia el deteriorament intencionat de ruïnes i antiguitats (art. 3). Si això s'incomplia, i vet aquí la novetat més destacada, es preveia sancionar els culpables: «a tenor de lo dispuesto en la Ley, por las sanciones que en ella y en este Reglamento se establecen, en relación con el Código penal». També es preveia la possibilitat de suspendre de forma preventiva les obres que afectessin aquestes restes (art. 5). Es reservava per a l'Estat la propietat de les troballes realitzades casualment, prèvia indemnització dels seus descobridors i propietaris (art. 6). S'establia la possibilitat de fer actuacions en terrenys privats, ja fos mitjançant l'adquisició de la finca o indemnitzant el propietari (art. 8). I, finalment, s'establia la possibilitat que l'Estat utilitzés el dret de “tanteo y retracto”, la qual cosa deixava una porta oberta a la possibilitat que en produir-se un traspàs de propietat l'Estat hi intervingués, i obtingués així l'objecte de la transacció pel mateix preu que el seu possible comprador i amb preferència. Així s'evitava haver d'entrar en una subhasta que només podia fer créixer artificialment el preu.

²⁶⁰ En realitat, amb aquest terme es feia referència al renaixement. Per exemple, així ho estableix l'article 2 del Reial decret del 20 de març de 1867 (publicat a la *Gaceta*, del 21 de març). A la pràctica, aquesta fou la primera vegada que es féu una distinció temporal clara. Amb anterioritat, tal com s'ha vist, la legislació es limitava a donar llargues llistes d'objectes.

El segon capítol, com el seu mateix títol detallava *De la administració*, era per a ús intern de la pròpia administració (art. del 27 al 46). En ell s'encomanava la vigilància i execució de la llei al Ministeri d'Instrucció Pública i a una *Junta Superior d'Excavaciones y Antigüedades*, de la qual es detallava l'organització, funcions i atribucions. Aquesta Junta passava a ésser un òrgan de primer ordre en la protecció del patrimoni històric i arqueològic del país, atès que a partir d'aquell moment seria ella qui concediria i controlaria els permisos per poder realitzar excavacions arqueològiques, tal com detallava l'article 32:

La Junta Superior de Excavaciones, a cargo de su Secretaría, será la encargada de la formación y conservación de los Registros de excavaciones y de sus concesiones, así como de la guarda y conservación de los inventarios de ruinas y antigüedades, del registro de las minas y el de partes y comunicaciones a elles referentes, con el cuidado de los índices y constante renovación al día.

En resum, mercès a aquesta normativa, per primera vegada es posava a l'abast de l'administració un seguit de mitjans jurídics que li permetien actuar dins de l'àmbit privat, els quals ràpidament foren utilitzats per la Comissió de Girona per aturar l'espoli del monestir de Sant Pere de Roda i adquirir un interessant mosaic romà procedent d'Empúries.²⁶¹ Malauradament, tot i aquest caràcter innovador, la llei encara era molt respectuosa amb la propietat privada i l'àmbit de protecció que cobria encara era molt ambigu. Per exemple, persistia una definició poc precisa dels objectes que podia i devia protegir, amb l'establiment d'un límit temporal marcat pel regnat de Carles I. Com a conseqüència d'aquesta cronologia, multitud de monuments, com eren els recintes emmurallats que envoltaven encara bona part de les poblacions catalanes i espanyoles, quedaven totalment abandonats a la seva sort. Tampoc hi havia una distinció clara entre els objectes arqueològics i altres tipus de patrimoni, com eren els edificis monumentals. Aquests només eren parcialment esmentats a l'article 2, on s'afirmava que: «Dichos preceptos se aplicarán de igual modo a las ruinas de edificios antiguos que se descubran;

²⁶¹ BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís, «Propietat privada *versus* patrimoni històric i arqueològic. L'exemple del monestir de Sant Pere de Roda», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 38 (2005), p. 253-275; i també: BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís; PONS i PUJOL, Lluís, «La troballa del mosaic del sacrifici d'Ifigènia a Empúries i la seva posterior adquisició per la Comissió de Monuments de Girona. Uns fets poc coneguts», *Empúries*, núm. 53 (2002), p.195-209.

a las hoy existentes que entrañen importancia arqueológica y a los edificios de interés artístico abandonados a los estragos del tiempo». I a l'article 4 on es prohibia la realització de reformes que «contradigan el espíritu de cultura y de estudio y conservación de las ruinas y antigüedades que inspiró la Ley». A més a més, el procediment d'obtenció de llicències per fer excavacions si bé era un avenç —fins llavors excavava qui volia i on volia sempre que el propietari del terreny no hi tingués cap objecció—, no podia evitar que es donessin abusos. Per esmentar només un dels exemples més destacats, podem parlar del saqueig i destrucció realitzat a les primeres dècades del segle XX a la necròpolis púnica del Puig dels Molins a Eivissa per part de l'historiador i numismàtic Antonio Vives y Escudero (1859–1925).²⁶² Concretament, aquest investigador ja excavava en el jaciment des d'uns anys abans, però en aprovar-se la nova llei per evitar-se problemes i limitacions s'acollí a l'article 35 del seu reglament, on s'afirmava que:

Los excavadores actuales no necesitarán la autorización de que hablan los artículos anteriores, entendiéndose que la tienen concedida siempre que soliciten la inscripción en el libro registro antes de 1º de Agosto de 1912, en cuyo día caducará su derecho. A dicha solicitud acompañarán los croquis y planes debidos.

És a dir, la normativa preveia una mena de procés de transició per les excavacions que ja es trobaven en marxa, les quals fins aquell moment i amb la llei a la mà eren plenament legals. Vives, doncs, s'aprofità d'aquesta esquerda en la llei i del seu prestigi personal, cal no oblidar que era catedràtic de numismàtica i membre de l'Acadèmia de la Història, per sol·licitar a la Junta el permís per continuar les seves recerques. Tanmateix, no es conformà amb demanar aquest, sinó que també pretenia obtenir l'exclusivitat per fer excavacions a la necròpolis del Puig dels Molins. Això ens és descrit per l'arqueòleg i naturalista Manuel Cazorro (1865–1935), en un informe que

²⁶² Sobre aquest tema vegeu: TARRADELL, Miquel. *Eivissa cartaginesa*. Barcelona: Cúrial, 1975; i també: FERNÁNDEZ, Jordi. *Excavaciones en la necrópolis del Puig dels Molins (Eivissa): las campañas de D. Carlos Roman Ferrer: 1921-29*. Eivissa: Govern Balear, 1992. Curiosament, aquesta intervenció l'havia fet amb persones que posteriorment fundaren la Societat Arqueològica Ebusitana, concretament amb Artur Pérez Cabero, futur conservador del museu d'Eivissa i, posteriorment, principal denunciador de l'actuació de Vives. En conseqüència, a tall d'hipòtesi, cal plantejar que darrera la denúncia hi havia una baralla personal per veure qui es quedava amb l'exclusiva del jaciment.

redactà sobre el tema algún temps després per a la Junta Superior, amb els següents termes:

La Junta Superior de Excavaciones, encontrando ajustada la petición del Sr. Vives al citado artículo registró su derecho en los términos que solicitaba al [sic] Sr. Vives y siendo el único inscripto [sic] y acogido, en Ibiza, a los beneficios del citado artículo, resulto el único y con derecho exclusivo a ejecutar excavaciones en la Necrópolis púnica de Ibiza en toda su extensión, en el terreno que limitó en su plano.²⁶³

D'aquesta forma Vives obtingué el certificat d'inscripció en el llibre de registre el dia 21 de maig de 1912. És a dir, gairebé dos mesos abans de la fi del període de transició, que acabava l'1 d'agost, i poc després de la publicació del reglament de la llei.

Tornant al tema que ens interessa, pocs anys després, davant la manca de protecció que tenien els monuments, atès que com hem vist només s'hi feien unes petites referències puntuals en la *Ley de excavaciones*, es dictà la *Ley de Monumentos Arquitectónicos*. Aquesta anava adreçada a la protecció dels monuments arquitectònics i artístics, i aportava importants millores respecte a la normativa precedent. Sobretot és de destacar la definició que feia del seu àmbit d'aplicació, que representava un avenç, atès que es renunciava a fer cap mena de limitació cronològica o estilística. Concretament, en el seu article primer es feia la següent definició:

Se entiende por monumentos arquitectónicos artísticos, a los efectos de esta ley, los de mérito histórico o artístico, cualquiera que sea su estilo, que en todo o en parte sean considerados como tales en los respectivos expedientes, que se incoarán.

És a dir, bàsicament, aquesta nova llei definia el procediment administratiu mitjançant el qual es procedia a declarar un edifici com a monument arquitectònic. A través d'aquest acte l'Estat reconeixia que els monuments presentaven un seguit de valors històrics i artístics d'interès pel conjunt de la societat.²⁶⁴ D'aquesta manera aquests

²⁶³ AGA, 20 (2) Informe de Manuel de Cazorro a la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades relatiu a les excavacions arqueològiques del Puig dels Molins, del 12/01/1914.

²⁶⁴ La indefinició respecte als valors que defineixen un monument també fou una constant al llarg del segle XIX, bàsicament, des de la Cédula de 1803 havia predominat una valoració cronològica. De fet, la primera vegada que s'utilitzen els mèrits històrics i artístics com a criteris de valoració és en el decret de

quedaven sotmesos a un règim jurídic que garantia la seva conservació. Tot i així, també cal dir que tenia alguna mancança, atès que no prohibia el trasllat ni establia un control posterior sobre les reformes que s'hi fessin.

En definitiva, malgrat les mancances d'aquestes noves normes, finalment, s'havia obert una esclatxa en la muralla jurídica que protegia als béns històrics i artístics de propietat privada. Es diluïa, doncs, la línia divisòria que havia separat el patrimoni de propietat pública del que era de propietat privada des del triomf de la revolució liberal i l'inici dels processos desamortitzadors que l'acompanyaren, durant els quals s'establí una nova pràctica de la propietat que la sacralitzava. El resultat d'això havia estat que, fins ben entrat el segle XX, quan hom es trobava davant la necessitat de plantejar-se si un monument era susceptible d'ésser conservat i quines mesures calia endegar per protegir-lo, no es tenia només en compte el seu valor històric *per se*, sinó que també calia tenir present la seva situació jurídica. És a dir, hom es trobava que dos monuments de característiques molt semblants, però sotmesos a règims jurídics diferents, com eren els monestirs de Ripoll i el de Sant Pere de Roda, podien ésser objecte d'un tractament molt diferent. Així doncs, a la mateixa època que un s'intentava primer conservar i, posteriorment, restaurar; l'altre era abandonat i, parcialment, enderrocat pels seus propietaris, sense que l'administració pública fes res per impedir-ho. A partir d'ara, si bé d'una forma encara limitada, els ens públics encarregats de la protecció del patrimoni finalment tenien capacitat per intervenir en l'àmbit privat, però això és una altra història.

16 de desembre de 1873, dictat per l'efímera Primera República. Tanmateix, tot i el seu caràcter puntual, aquest concepte serà recollit per la legislació posterior, superant-se així la valoració basada únicament en elements cronològics. Vegeu: R D de 16 de diciembre de 1873, publicat a la *Gaceta de Madrid*, del 18/12/1873.

Capítol II: Desamortització, destrucció i protecció del patrimoni

No es este el lugar de hacer recriminaciones contra el espíritu revolucionario que ha echado por tierra tantos y tan apreciables monumentos de las artes españolas, ni debe limitarse la comisión a hacer solamente estériles declamaciones. Si España ha visto por desgracia destruidos algunos de los más importantes edificios; que eran en otro tiempo su orgullo y que podían servir de guía para ilustrar su historia; si han desaparecido de nuestro suelo estatuas, cuadros, códices y otros objetos dignos de conservación y de estudio, también otros reinos vecinos han tenido que lamentar iguales pérdidas. La lista de los monumentos de todas clases que en la época de su terrible revolución desaparecieron del suelo francés basta para probar que en medio de nuestros trastornos, en medio de nuestras convulsiones políticas ha habido, no obstante, más templanza y ha producido resultados menos funestos el fanatismo de la muchedumbre.*

En el moment previ a l'inici del procés desamortitzador la situació del patrimoni històric i artístic, entenent dins d'aquest concepte el que era propietat dels diversos ordes religiosos, si bé no era òptima, sí que podem dir que es mantenia en un relatiu bon estat pel que fa als immobles i en una situació de certa degradació pel que fa als mobles. Ambdós havien resultat molt afectats per les guerres d'època moderna,²⁶⁵ especialment per les més recents: la Guerra Gran (1793-95) i la del Francès (1808-14). Les destruccions i saquejos s'havien aferrissat més amb els segons que no pas amb els primers, la qual cosa és lògica ja que era més fàcil robar o destruir totalment joies, llibres i estàtues que no pas edificis.

* Discurs del comte de Clonard en la instal·lació de la Comissió Central de Monuments.

²⁶⁵ SOLÀ i COLOMER, Xavier, «Guerres, destrucció i saqueig del patrimoni eclesial a l'època moderna: el bisbat de Girona (segles XVI-XVII)», dins *L'època del Barroc i els Bonifàs. Actes de les Jornades d'Història de l'art a Catalunya*. Valls, 1, 2 i 3 de juny de 2006, Barcelona: 2007, p. 471-492.

Pel que fa al cas concret dels edificis no religiosos la situació era molt més problemàtica. Aquests no foren vistos com a elements susceptibles de contenir valors patrimonials o culturals i, en conseqüència, de ser conservats fins èpoques relativament recents.²⁶⁶ A la pràctica, hom tenia una visió bàsicament utilitària d'aquests, de manera que es reformaven segons les circumstàncies. Com a exemple d'això, hom pot citar l'actual seu de l'Ajuntament de Barcelona, que perdé a mitjans segle XIX la seva façana gòtica, la qual fou parcialment substituïda per una de neoclàssica.²⁶⁷ No obstant això, el seu estat era prou bo, si ho comparem amb el que ha arribat fins als nostres dies, atès que les ciutats encara no havien sofert la transformació que comportà la industrialització, ni el canvi de model de societat que suposà passar de la d'Antic Règim a la liberal burgesa, de manera que el seu teixit urbà era bàsicament d'origen medieval.²⁶⁸ A més, les seves antigues muralles, tot i que alterades per la seva adaptació a les armes de foc durant l'època moderna,²⁶⁹ encara es mantenien dempeus i força intactes, atès que eren protegides per les autoritats públiques que les consideraven bàsiques per assegurar la defensa de la ciutat. Malgrat que no és un cas català, no ens podem estar de comentar el de la propera ciutat de Narbona, al departament francès del Llenguadoc, on la construcció de la nova catedral de Just i Pastor a finals de la baixa edat mitjana, que preveia sobrepassar el recinte emmurallat, xocà amb l'oposició de les autoritats locals que es negaren a permetre'n l'enderroc. El resultat d'aquest enfrontament és que encara avui dia, si hom visita la catedral d'aquesta vila, es pot observar com la seva construcció s'aturà just allà per on passaven les antigues muralles, de manera que només té acabada la capçalera.

²⁶⁶ BALLART, Josep. *El patrimonio histórico y arqueológico. Valor...*, p. 192 i següents.

²⁶⁷ PLADEVALL i FONT, Antoni. *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura III Dels palaus a les masies*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 186.

²⁶⁸ Per una visió general sobre el creixement de les ciutats espanyoles al segle XIX i el seu procés d'eixample, vegeu: TERAN, Fernando de. *Historia del urbanismo en España III. Siglos XIX y XX*. Madrid: Cátedra, 1999, p. 56 i següents.

²⁶⁹ Sobre aquest tema vegeu: PARKER, Geoffrey. *La revolución militar. Las innovaciones militares y el apogeo de Occidente 1500-1800*. Barcelona: Crítica, 1990, p. 23 i següents. I pel cas concret d'una ciutat catalana: FUENTE, Pablo de la. *La ciudad como problema militar: Perpiñán y los ingenieros de la monarquía española (ss.XVI-XVII)*. Madrid: Ministerio de Defensa, 1995, p. 31 i següents.

Les ciutats i viles, doncs, mantenien encara la seva antiga trama urbana, la qual ben aviat es veuria afectada pels eixamples urbanístics i les noves teories sobre la higiene de les poblacions. Aquests canvis urbanístics seran fomentats per les classes dirigents de la nova societat liberal burgesa, les quals consideraven l'urbanisme d'origen medieval que presentaven les ciutats com a poc adaptat als nous temps i font d'epidèmies i malalties. A tall d'exemple, tot i que és força tardà, es pot esmentar un fulletó escrit l'any 1898 per l'advocat i financer Joan Adolf Mas i Yebra (?-1943), on es feia una defensa aferrissada del Pla Baixeres, el qual preveia reorganitzar totalment el centre de la ciutat de Barcelona, alhora que criticava la situació urbanística existent en aquell moment. L'interès de l'escrit prové del fet que Mas Yebra fou el primer promotor de la urbanització de la plaça forta de Roses, que culminà amb la destrucció parcial del conjunt:

Barcelona se nos presenta en conjunto cual matrona engalanada exteriormente con rico traje de púrpura y oro. Adornándola valiosas joyas, y brillante diadema ciñe sus cabellos; pero sus ropas interiores son miserables andrajos y apenas si se atreve a dejar asomar sus roídas sandalias por debajo del vistoso traje.²⁷⁰

Finalment, pel que fa a les restes arqueològiques d'èpoques pretèrites, tal com hem vist en l'anterior capítol, el seu estudi tot just era incipient i se centrava en la recollida de monedes i inscripcions per part d'un reduït nombre d'erudits, entre els quals predominava una visió purament col·leccionista. És a dir, l'objecte era valorat *per se* i no es tenia en compte el context arqueològic on havia aparegut. A això cal sumar-hi que l'erudició filla de la il·lustració i de l'estima pel món grecoromà s'havia vist frenada i, en certa manera, arraconada per un nou corrent cultural, el romanticisme, que si bé no menystenia l'estudi del passat clàssic donava una major importància al món medieval.

En concret, d'aquest conjunt d'elements patrimonials que es veieren afectats pels canvis polítics i socials que tingueren lloc a la primera meitat del segle XIX, en aquest apartat ens centrarem preferentment en la destrucció del patrimoni que es trobava en mans dels

²⁷⁰ MAS YEBRA, Juan Adolfo. *La reforma de Barcelona. Contribución al estudio de tan importante y trascendental problema*. Barcelona: Luis Tasso, 1898, p. 22.

ordes regulars per dos motius. En primer lloc, perquè fou el que més crida l'atenció dels seus contemporanis, els quals se sentien per motius ideològics i culturals més atrets pel passat medieval que no pas pel món clàssic. I en segon, perquè de retruc fou el que motivà que es comencessin a endegar polítiques protectores davant la constatació del desastre cultural que la seva desaparició suposava.

2.1 La difícil situació de les comunitats monàstiques

El primer que cal dir, és que els monestirs de les terres de Girona no arribaren a l'any 1835 intactes, ni molt menys, atès que ja havien estat objecte de destruccions i robatoris en èpoques relativament recents. Sense voler anar gaire endarrere, s'han deixat de costat els desperfectes ocasionats per les guerres del segle XVII, cal dir que des de l'esclat del conflicte amb la França revolucionària, l'any 1793, els saqueigs i destruccions havien estat relativament habituals. Aquests afectaren sobretot les comarques més properes a la frontera, en especial l'Empordà, que fou la zona on es concentraren bàsicament els combats. En concret, les lluites es delimitaren temporalment entre el fracassat intent d'invasió espanyola del Rosselló, la desastrosa derrota del Roure i el relatiu èxit de la batalla del Fluvià, que permeté aturar la invasió francesa i evitar la seva progressió més al sud. Els desperfectes consistiren, bàsicament, en saqueigs i robatoris d'esglésies parroquials i ermites, amb alguna destrucció puntual provocada pels combats, com succeí amb el santuari de la Mare de Déu del Roure, a Pont de Molins, o l'ermita de l'Àngel a Pontós. Els fets més destacats foren l'ocupació de Ripoll per les tropes franceses, que comportà alguns desperfectes en el monestir; la presa i crema de la vila i monestir de Camprodon, amb la consegüent destrucció de bona part del seu antic arxiu; el saqueig de la col·legiata de Vilabertran, d'on es robà l'arxiu i es destruïren diverses tombes²⁷¹ o l'assalt, per enèsima vegada, del monestir de Sant Pere de Roda, fet que acabà de convèncer als seus estadants de la necessitat de canviar de lloc de residència.²⁷² En aquest cas concret, el saqueig provocà la destrucció de la seva antiga

²⁷¹ BADIA i HOMS, Joan. *L'arquitectura medieval de l'Empordà* (Vol. II-B) Girona: Diputació de Girona, 1981, p. 386.

²⁷² LORÉS i OTZET, Inmaculada. *El monestir de Sant Pere de Rodes*, Barcelona, 2002, p. 257.

biblioteca, ja molt deteriorada per anteriors ocupacions franceses,²⁷³ com es pot observar en la següent descripció feta pel visitador de l'orde un cop acabada la guerra:

Visitamos el archivo y librería, a cuya vista se redobló nuestro dolor, viendo ésta enteramente despojada de todas sus preciosas obras, las que hicieron mil pedazos aquellas bárbaras y destructoras manos, que también devastaron sus exquisitos estantes.²⁷⁴

Tanmateix, en ser aquestes destruccions actuacions puntuals motivades pels combats o el desplaçament de les tropes i circumscrites a un territori limitat això va comportar que els desperfectes fossin relativament poc importants, exceptuant casos molt concrets com l'esmentat de Sant Pere de Roda o el proper santuari de la Mare de Déu del Roure (Pont de Molins). Major impacte i importància tingueren damunt del patrimoni gironí les destrosses produïdes per la Guerra del Francès (1808-1814). Aquesta comportà una corrua de destruccions, saqueigs i robatoris que afectaren el territori amb una duresa que feia més d'un segle que no es patia, de manera que aquesta guerra restà gravada en l'imaginari col·lectiu durant diverses generacions. A tall d'exemple, hom pot esmentar que fins fa relativament pocs anys la ciutat de Girona encara feia servir com a un dels seus títols més destacats el d'*Immortal*, guanyat per la seva heroica defensa davant l'invasor o que un dels principals diaris locals fins fa pocs anys encara es deia *Los Sitios*, en honor a aquest mateix fet. Fins i tot, resulta curiós observar que l'únic heroi d'ascendència hispana que gaudí d'un cert predicament popular a Catalunya fou Don Mariano Álvarez de Castro (1749–1810), cap militar de la defensa de la ciutat.²⁷⁵

Tot i que no hi ha constància que es produís una espoliació sistemàtica de les obres d'art per tal d'engruixir les col·leccions públiques i privades franceses, com succeí a altres zones d'Espanya, probablement perquè poques obres d'art atractives als gustos de

²⁷³ A finals del segle XVII la biblioteca del monestir ja havia patit un important saqueig, realitzat pel Mariscal francès Noailles (1650–1708), que suposà l'espoliació de llibres tan importants com l'anomenada Bíblia de Roda. Actuació que no fou un cas únic, atès que tenim constància que el mateix mariscal també s'endugué llibres de la propera col·legiata de Vilabertran.

²⁷⁴ ZARAGOZA i PASCUAL, Ernest. *Història de la congregació benedictina claustral tarraconense (1215-1835)*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 2004, p. 267.

²⁷⁵ MICHONNEAU, Stéphane, «Gerona, baluarte de España. La conmemoración de los sitios de Gerona en los siglos XIX y XX», *Historia y política*, núm. 14 (2005), p. 191-218.

l'època devien quedar als nostres monestirs, sí es pot afirmar que les destrosses materials foren nombroses i terribles. Pel que fa al cas concret de la ciutat de Girona, cal esmentar que els convents, a més de patir importants destruccions durant els setges, foren saquejats en caure aquesta, de manera que en el moment de retornar els monjos poca cosa de valor hi restava. Per exemple, hom pot esmentar que l'any 1814 el convent dels monjos caputxins estava molt arruïnat, el dels carmelites descalços (Sant Josep) estava quasi enderrocant, el dels dominics, molt arruïnat (Sant Domènec), el dels mercedaris (La Mercè) estava tan destruït que només restaven les parets mestres,²⁷⁶ el de Sant Agustí (actual plaça Independència) estava arruïnat i encara a l'any 1835 no s'havia restaurat²⁷⁷ o que el de Sant Pere de Galligants estava totalment destruït, de manera que l'any 1833 tenia arruïnats el claustre i les habitacions dels monjos.²⁷⁸ Pel que fa a la resta de monestirs de la demarcació, si bé les destruccions físiques no foren tan greus, excepte potser el cas de Besalú on l'ocupació francesa afectà fortament la vila i el monestir,²⁷⁹ la tònica fou semblant. És a dir, allà on les lluites no afectaren directament els edificis i les ocupacions per part de tropes no foren excessivament dures, molts conservaren els seus arxius i part del seu mobiliari. Però aquest fet no es pot generalitzar, atès que sovint la conservació d'aquests elements es degué més a la simple casualitat que no pas a cap altra raó. Per citar només un exemple, cal dir que els benedictins de Sant Pere de Roda un cop retornaren al seu tot just estrenat monestir de Vila-sacra, on no s'havien produït combats, amb prou feines hi trobaren res.²⁸⁰

²⁷⁶ ZARAGOZA i PASCUAL, «Recuperació dels convents...», p. 257-286

²⁷⁷ BARRAQUER i ROVIRALTA, Cayetano. *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, Volum IV. Barcelona: Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, 1917, p. 91.

²⁷⁸ BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (Volum III), p. 141.

²⁷⁹ Cal esmentar que la repressió a Besalú fou tan dura i deixà tal empremta a la població que encara l'any 1818 la presència d'un parell d'arqueòlegs francesos, que preniën mesures precisament de l'antic monestir, fou suficient per provocar la ira de la població i un intent de linxament d'aquests desventurats erudits. Vegeu: SAQUER, Jacques, «Aventures d'un arqueòleg francès a Besalú l'any 1818», *Assemblea dels Amics del Comtat de Besalú*, núm. VII (1991), p. 121-26. En concret, la ruïna del claustre d'aquest monestir es data en aquest període, vegeu: BARTOLOMÉ ROVIRAS, Laura; FUMAROL i PAGÈS, Miquel Àngel; SANJOSÉ i LLONGUERAS, Lourdes. *Sant Pere de Besalú 1003-2003. Una història de l'art*. Besalú: Ajuntament de Besalú, 2003, p. 133.

²⁸⁰ GUITERT i FONTSERÉ, Joaquim. *Monestir de Sant Pere de Rodes*, Barcelona: Imprenta de la casa provincial de caritat, 1927, p. 39 i següents.

Un cop les tropes franceses hagueren desallotjat les seves darreres posicions al nord de Catalunya, els monjos tractaren de reocupar les seves antigues residències i reiniciar la vida monàstica. Pocs anys després, però, quan encara no s'havien restaurat les destrosses produïdes per la guerra, es produí la revolta liberal de Cabezas de San Juan, que suposà l'inici de l'anomenat Trienni Liberal (1820-1823) i un nou abandó dels convents per part dels seus tradicionals ocupants.

Com a conseqüència de tot això, durant aquest període els monestirs de la futura província de Girona no passaven pel seu millor moment, atès que tot aquest conjunt d'alts i baixos havien afectat la seva organització i economia. Alhora, de retruc, això potencià que els seus arrendataris, que ja al llarg del segle XVIII havien mostrat una major resistència als pagaments, davant l'intent dels senyors útils de recuperar dominis que havien quedat gairebé oblidats,²⁸¹ deixessin tot sovint de pagar definitivament les seves pensions aprofitant l'avinentesa.²⁸² Fent un breu incís, també cal reconèixer que la política de recuperació de censos endegada el segle XVIII havia comportat una millora en l'organització dels arxius, atès que obligava els monestirs, parròquies i particulars a endegar una dura i meritòria tasca d'ordenació, que sovint sobrepassà la simple catalogació. A tall d'exemple, es pot comentar el cas de l'arxiver de Montserrat Benet Ribas que l'any 1799 inicià la catalogació de l'arxiu de Ripoll, tasca en la qual encara estava immers quan rebé la *Real Cédula* de 1803. Aquest fet demostra que la seva intervenció anava més enllà d'una simple actuació de caràcter utilitari, atès que ens trobem davant d'un veritable erudit amb estrets contactes amb la Reial Acadèmia de la Història.²⁸³ Posteriorment, la tasca d'ordenació d'aquest important arxiu fou seguida pel

²⁸¹ CONGOST, Rosa. *Els propietaris i els altres*. Vic: Eumo Editorial, 1990, p. 41.

²⁸² MOLI FRIGOLA, Montserrat. *La desamortización en la provincia de Gerona (1835-1854)*. Tesi doctoral (inèdita), Universitat Autònoma de Barcelona, curs 1974-75, p. 143.

²⁸³ «En vista contribuir por mi parte a lo que exhige [*sic*], y pide la R[ea]l Academia: bien que en este Pueblo se hallan muy pocos monumentos de los que expresa la R[ea]l Cedula. Solam[en]te en el Monasterio se ve en el Presbyterio [*sic*]de su Iglesia unos trozos de Mosaico de unas 5 varas castellanas de largo y 3 de ancho con [figuras] de Delfines y florones. Es más tosco que el de la Iglesia de S[an] Miguel de Barcelona. Antes era mucho mayor y lo variarian para hacer nuevas escaleras, acomodar el Presbiterio p[ar]a el nuevo Retablo. Esta obra es del tiempo del gran Obispo y Abad de esta casa D[o]n OLIVA hijo del conde de Cerdaña Oliva Cabreta, que por los años 1020 amplió y adornó ricamen[te] este templo. Sepulcros, los hay de los primitivos Condes de Barcelona, y de los dos ultimos Berengueres, y otros de los de Besalú y Cerdaña, pero no son una gran cosa en magnificencia, y las Inscripciones ya

conegut monjo i arxiver Roc d'Olzinelles (1784–1835), que destacà pels seus interessos historiogràfics i pels estrets contactes que mantingué amb destacats arxivers i historiadors de l'època. Fins i tot, aquesta actuació es donà entre els simples rectors, com succeí amb Francesc Mirambell, que excel·lí per la seva reorganització de l'arxiu parroquial de Sant Martí Sesgueioles i pels interessants estudis històrics que féu sobre la mateixa parròquia.²⁸⁴

Tornant al tema que ens interessa, com a conseqüència de les situacions problemàtiques que havien viscut feia pocs anys, moltes comunitats es trobaven que havien de fer grans despeses en la seva restauració i batallar per mantenir les seves rendes precisament en un moment en què la seva economia passava per una etapa de crisi. Per citar només un exemple, podem parlar del plet que enfrontà des de l'any 1790 l'abat d'Amer i Roses amb Joan i Josep Caritg, pare i fill respectivament. Aquests havien adquirit la possessió del Mas Boscà de Roses, que havia estat propietat de la Companyia de Jesús, en pública subhasta, sense que constés que existia cap mena de domini damunt d'ell. Però, al cap de pocs mesos l'abat d'Amer, que també ho era de Roses,²⁸⁵ els reclamà el lluïisme i que reconeguessin el seu domini directe sobre el mas. En concret, aquest cas és simptomàtic pel fet que l'abat per tal de defensar els seus drets hagué de fer una llarga i infructuosa recerca en el seu arxiu per intentar demostrar als Caritg la realitat de les seves afirmacions. Pel monestir d'Amer era evident que no posseir un arxiu ben organitzat era un greu handicap a les seves pretensions, com ens mostra el següent consell que els Caritg reberen de Francesc Cabot de Besalú, a qui havien consultat sobre l'afer:

borradas». ARAH, CAIGE/9/3930/1(1). El més interessant d'aquest ofici de Ribes a l'Acadèmia és que, a part de donar acusament de recepció de la *Instrucción*, féu una breu descripció dels elements i valors monumentals del Ripoll de l'època. Sobre el mateix tema, vegeu també: CEBRIÁN FERNÁNDEZ, Rosario. *Comisión de Antigüedades de la RAH, Antigüedades e inscripciones 1748-1845. Catálogo e Indices*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2002, p. 14.

²⁸⁴ PUIGVERT. *Església, territori i...*, p. 104 i 105.

²⁸⁵ L'antiga abadia de Roses fou integrada per la monarquia dels Àustries a la d'Amer l'any 1592, que era de patronat reial. Aquesta actuació s'ha d'emmarcar dins una estratègia duta a terme per la monarquia per assegurar la seva posició jurídica a Roses, on feia poc s'hi havia bastit una important fortalesa, atès que el domini directe era del comte d'Empúries, el qual s'havia negat a vendre o permutar el comtat a la Corona. Vegeu: DE LA FUENTE. *Les fortificacions reials del...*, p. 45 i 46.

Sols tinch que dir li que la abadia està tant faltada de títols en quant al terme de Rosas, que no pot justificar cosa [...] y aixís li aconsello de que posía únicament a vereu venir.

També cal destacar aquesta anècdota perquè posteriorment la família Caritg es destacà per la seva militància absolutista durant la I Guerra Carlina (1833-1840), quan arribaren a mobilitzar una nombrosa partida a favor del pretenent. A això, a més, cal afegir-hi que el nét i fill de Joan i Josep, Pau Caritg i Alivès, era monjo del monestir de Sant Pere de Roda en el moment de produir-se l'exclaustració.²⁸⁶ És a dir, aquesta clara militància tradicionalista no els impedí iniciar un llarg procés judicial amb el monestir d'Amer per no pagar-li el lluïisme i altres censos, procés que a l'any 1828 encara durava.²⁸⁷

2.2. L'assalt als convents

Com ja hem esmentat en el primer capítol, els atacs als diversos convents del Principat s'iniciaren a la vila de Reus, el 22 de juliol, i s'estengueren ràpidament cap a Barcelona on foren especialment violents i comportaren nombroses morts dins de les comunitats religioses.

El cas de la província de Girona, però, fou molt diferent al de Barcelona capital, atès que, com ja féu notar Josep Maria Marquès en un petit i interessant article publicat fa més de vint anys, en comparació amb el que havia succeït al sud on l'abandonament dels convents havia tingut lloc enmig de moments d'extrema violència, aquí els fets anaren per altres viarany.²⁸⁸ Tant és així que, exceptuant algun acte concret, l'exclaustració es produí de forma relativament pacífica i sense pràcticament cap mena de violència física; un altra cosa són les amenaces que sí estigueren presents arreu. És a dir, el procés de buidatge dels monestirs es movia a instància de la por generada pel

²⁸⁶ ZARAGOZA i PASCUAL, Ernest, «Els exclaustrats a Girona al 1854», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol XLIV (2003), p. 275-288.

²⁸⁷ BARRIS i RUSSET, Josep Maria; BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís, «Notes sobre un patrimoni agrícola altempordanès. El Coll de Roses (segles XVII-XX)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 31 (1998), p. 302.

²⁸⁸ MARQUÉS, Josep Maria, «Exclaustració i exclaustrats», *Revista de Girona*, núm. 113 (1985), p. 12-16.

succeït a la capital del Principat el 25 de juliol, de manera que en pocs dies no restava cap convent masculí ocupat a les terres de Girona.

Principals comunitats existents a la província de Girona l'any 1835

<i>Població</i>	<i>Nom</i>	<i>Ordre</i>
Amer	Santa Maria	Benedictins
Banyoles	Sant Esteve	Benedictins
Banyoles	Sant Martirià	Servites
Begur	Santa Reparada	Mínims
Besalú	Sant Pere	Benedictins
La Bisbal	Sant Sebastià	Franciscans
Blanes	Santa Anna	Caputxins
Breda	Sant Salvador	Benedictins
Camprodon	Sant Pere	Benedictins
Camprodon	La Puríssima Concepció	Carmelites calçats
Castelló d'Empúries	Sant Francesc d'Assís	Franciscans
Castelló d'Empúries	Santa Magdalena	Agustinians
Castelló d'Empúries	Sant Domènec	Dominics
Castelló d'Empúries	Ntra. Sra. de la Mercè	Mercedaris
L'Escala	Ntra. Sra. de Gràcia	Servites
Figueres	Sant Pere de Roda	Benedictins
Figueres	Santa Maria de Jesús	Franciscans
Figueres	Sant Roc	Caputxins
Girona	Sant Antoni	Caputxins
Girona	Nostra senyora de la Mercè	Mercedaris
Girona	Sant Pere de Galligants	Benedictins
Girona	Sant Francesc d'Assís	Franciscans
Girona	Sant Agustí	Agustinians
Girona	Sant Francesc de Paula	Mínims
Girona	Ntra. Sra. de l'Anunciació	Dominics
Girona	Sant Josep	Carmelites descalços
Hostalric	Sant Francesc de Paula	Mínims
Olot	Ntra. Sra. del Carme	Carmelites

Olot	Sant Francesc	Caputxins
Palamós	Ntra. Sra. de Gràcia	Agustinians
Peralada	Ntra. Sra. del Carme	Carmelites Calçats
Peralada	Sant Domènec	Dominics
Puigcerdà	Sant Francesc	Agustinians ²⁸⁹
Puigcerdà	Sant Domènec	Dominics
Ripoll	Santa Maria	Benedictins
Sant Feliu de Guíxols	Sant Fèlix	Benedictins
Santa Coloma de Farners	Sant Salvi de Claudells	Franciscans
Santa Coloma de Farners	Hospici	Franciscans ²⁹⁰
Torroella de Montgrí	Sant Agustí	Agustinians

En pocs dies, doncs, tots aquests monestirs es buidaren d'una forma més o menys pacífica, tot i que el procés presentà múltiples variants segons la població i les circumstàncies locals. Tanmateix, hom pot distingir, *grosso modo*, tres dinàmiques diferents en la manera com foren desallotjats:

Primerament, hi ha aquells on no es produí cap atac ni amenaça directa contra els monjos fins que aquests prengueren la decisió de marxar —no sabem què hagués succeït si haguessin seguit residint al monestir—. Dins d'aquest primer grup, cal esmentar els casos dels monestirs de Camprodon que foren abandonats pels seus monjos com a conseqüència del temor que els produí la crema del proper monestir de Ripoll. El de Sant Salvador de Breda, en rebre des de Mataró la notícia dels atacs de Barcelona, el paborde Josep Alemany sortí a buscar més notícies. El seu retorn l'endemà amb la confirmació dels fets convencé els monjos que era millor fer-se escàpols per evitar mals majors. El d'Amer, on els monjos marxaren per la por que els provocà la mateixa notícia. Dins del monestir només hi restà com a únic habitant, el monjo Jaume Barceló,

²⁸⁹ En origen aquest havia estat un convent de l'orde franciscà, però posteriorment passà als jesuïtes i, finalment al 1577, als agustins. Sembla que ja es trobava immers en una forta crisi en el moment de produir-se l'exclaustració.

²⁹⁰ Segons Francisco de Zamora aquest era en origen una casa hospici que funcionava com a infermeria del seu convent a Sant Salvi de Cladells. Tanmateix, a finals de segle XVIII estava en procés de creixement, de forma que el mateix Zamora afirmava que “parará en un convento”. Vegeu: ZAMORA. *Diario de los...*, p. 302.

que marxà en rebre avís del batlle de la població que corria perill si no ho feia.²⁹¹ El del Carme d'Olot que fou abandonat el dia 31 de juliol, un cop els monjos obtingueren passaports del governador militar de la vila, que els concedí a desgrat seu atès que no veia un perill imminent. El de Sant Sebastià de La Bisbal abandonat en circumstàncies semblants per temor a un atac dels nacionals de Calonge. Inicialment el governador civil s'havia negat a atendre la sol·licitud de l'abat d'aquest monestir de dissoldre la comunitat, atès que no s'havia produït cap fet que fes témer per la vida dels seus membres. El de Sant Salvi de Cladells, que es buidà el 28 de juliol, a causa de la por que sentien els monjos perquè el seu monestir s'aixecava en un lloc aïllat, on no podien rebre cap mena d'ajut²⁹² –Francisco de Zamora alguns anys abans havia definit el paratge on es trobava com un desert, on enviaven castigats els monjos que volien corregir.²⁹³ Curiosament, aquest fou l'únic cas conegut, juntament amb el de caputxins de Girona, en el qual alguns membres de la comunitat monàstica marxaren a enfortir les partides carlines. El de Sant Francesc de Paula d'Hostalric, on ni l'autoritat obligà els monjos a abandonar-lo ni ningú els amenaçà de cap manera.²⁹⁴

En segon lloc, hem de parlar d'aquells que patiren alguna mena d'atac o amenaces contra la integritat física dels seus ocupants, la qual cosa motivà el seu abandó. Dins d'aquest grup l'exemple més destacat i conegut és el del monestir benedictí de Santa Maria de Ripoll, on l'entrada a la vila d'una columna liberal procedent de Berga inicià un seguit d'esdeveniments que acabaren amb l'incendi del monestir el dia 9 d'agost i la mort d'alguns membres de la comunitat.²⁹⁵ Aquest, però, fou un cas únic, atès que en la resta de convents els atacs es limitaren a simples amenaces i només en un cas hi ha

²⁹¹ Sembla que hi hagué un petit atac per part de la Milícia de les Planes d'Hostoles el dia 10 d'agost. Tanmateix, aquest no degué ser gaire violent, atès que la darrera missa es digué el 15 (festa major de la població). Vegeu: SOLÀ i COLOMER, Xavier. *El monestir de Santa Maria d'Amer a l'època Moderna: Religió, cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les desamortitzacions (1592-1835)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2010, p. 602.

²⁹² BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum VI), p. 177, 490, 550 i 555.

²⁹³ ZAMORA. *Diario de los viajes...*, p. 302.

²⁹⁴ BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum III), p. 133.

²⁹⁵ La bibliografia sobre la destrucció de Ripoll és molt nombrosa, com la de la seva restauració, però per una visió ràpida i simple del procés que portà a la seva crema, vegeu: BOIXES i SABATER, Joaquim. *La destrucció de Ripoll al 1839. El Ripollès en la primera guerra carlina*, Ripoll: Edicions Maideu, 1995, p. 51 i següents.

constància que es produís una mort. Per exemple, el de Nostra Senyora de Gràcia de Palamós, que havia rebut amenaces dels liberals de Calonge prou consistents com perquè els monjos passessin una nit dalt d'un vaixell en previsió d'un possible atac, fou abandonat sense que aquest s'arribés a produir. Cal dir que aquesta mala fama dels liberals de la veïna Calonge no era del tot gratuïta, atès que per les mateixes dates el rector de la parròquia d'aquesta població, Bernat Torrent —home de caràcter autoritari— fou mort per alguns veïns de la població que no compartien les seves idees polítiques.²⁹⁶ El convent de Sant Feliu de Guíxols també fou objecte d'atacs. En concret, durant els dies 28 i 29 de juliol diversos grups d'incontrolats entraren al monestir i amenaçaren els monjos. A més, la situació es veié agreujada pel fracassat intent de fuga del majordom del monestir, que fou abatut en voler sortir d'amagat amb una important suma de diners.²⁹⁷ Davant d'aquesta situació crispada els monjos, a instància de les autoritats de la vila, decidiren marxar, la majoria cap a Mallorca, on la comunitat tenia nombroses possessions i set d'ells cap a Roses, possiblement per estar a prop de la frontera.²⁹⁸ Probablement, darrera la violència d'aquest atac s'hi trobava la sospita estesa de forma general que l'esmentat cenobi era un centre d'activitat a favor del pretendent.²⁹⁹ Igualment succeí amb el de Santa Maria de Gràcia d'Empúries, convent servita fundat a principis del segle XVII per la universitat de Sant Martí d'Empúries per tractar de colonitzar l'immens sorral en què s'havia convertit l'antiga ciutat d'Empúries,³⁰⁰ on els nacionals de la població de l'Escala es presentaren de nit amb l'exigència que fos desallotjat. En un primer moment els monjos es negaren a obeir l'ordre, atès que tenien por del que podia passar, i posaren com a condició que hi fossin

²⁹⁶ MARQUÈS i PLANAGUMÀ, Josep Maria; MARTÍ i BONET, Josep Maria. *Historia de las diócesis españolas. Barcelona, Terrassa, Sant Feliu del Llobregat, Gerona*, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 2006, p. 599.

²⁹⁷ TORRENT i FABREGAS, Juan, «Inventarios y enajenación de efectos del suprimido monasterio de San Feliu de Guíxols (1835-1839)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. XX (1970-71), p. 285.

²⁹⁸ GARCIA i ROVIRA. *La revolució liberal a Espanya i...*, p. 300.

²⁹⁹ Fins i tot el mateix capità General de Catalunya, Manuel Llauder, ho havia arribat a denunciar en una comunicació al Govern. Sobre aquest tema vegeu: FONTANA, Josep. *De en medio del Tiempo. La segunda restauración española, 1823-1834*. Barcelona: Crítica, 2006, p. 353 i 354.

³⁰⁰ FONT, Ramon. *Episcopologio ampuritano. Precedido de una reseña histórica y arqueológica de Ampurias*. Gerona: Imprenta de Tomás Carreras (la data d'edició no surt, però cal situar-la en els darrers anys del segle XIX), p. 125.

presentes els caps de la milícia. Curiosament, un d'aquests era Francesc de Maranges,³⁰¹ un dels principals col·leccionistes d'antiguitats de la província, de qui tornarem a parlar:

La exclaustación perpetróse sin sangre, en modo relativamente pacífico. Parece que una noche los nacionales de la Escala se presentaron ante el convento, intimando a los frailes que se entregaran. Estos se negaron, y reclamaron la presencia de los Jefes de aquéllos, cuyo capitán era Don Francisco Maranges, y oficial Don Ramón Oliveras. Los jefes fueron llamados, y habiendo acudido, bajaron los frailes y fueron conducidos a La Escala, donde se alojaron en casas particulares. El Prior se alojó en la del nombrado Señor Oliveras. Desde La Escala los religiosos se dispersaron.³⁰²

Un altre cas on la sang no arribà al riu és el del monestir de Sant Domènec de Puigcerdà, on la nit del 27 al 28 de juliol un grup de persones l'assaltà, la qual cosa provocà que els monjos es refugiessin al campanar. Per sort no es produí cap dany greu mercès a la intervenció governador militar de la vila, Sr. Francesc Bonet. Ara bé, el convent hagué de ser desallotjat el dia següent per evitar mals majors. Un cas semblant a l'anterior és el del monestir de Sant Pere de Besalú, on les amenaces, fins i tot armades, vingueren del veí poble de Tortellà. Aquest era conegut pel seu liberalisme radical, que sobtava en una comarca tradicionalment conservadora.³⁰³ Concretament, els veïns d'aquest poble arribaren a intentar d'atacar el convent, tot i que foren aturats *in-extremis* per la milícia nacional de Besalú. Vist que la situació no es calmava, els monjos optaren per marxar, de forma que el 10 d'agost el convent estava abandonat.³⁰⁴ Finalment, un cas més complicat d'entendre és el del monestir de Sant Agustí de Torroella de Montgrí, atès que en aquesta població juntament amb el convent, que havia

³⁰¹ Francesc Maranges i Juli (l'Escala 1803-íd 1878) fou un destacat hisendat i polític gironí. Al llarg de la seva vida ocupà diversos càrrecs polítics, per exemple fou diputat a Corts l'any 1859 i president de la Diputació de Girona alguns anys després. També era conegut per la seva afició a l'antiquària, la qual li venia de família, de forma que esdevingué el més important col·leccionista d'antiguitats de la província. Cal destacar la seva participació en les primeres excavacions que s'efectuaren al jaciment, als anys 1846-1848, i la seva intervenció en el descobriment del conegut mosaic anomenat *Del sacrifici d'Ifigènia*.

³⁰² BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum VI), p. 72.

³⁰³ Per una visió de l'ideari polític dels habitants de la població vegeu les impressions que en deixà Élie Reclús, germà del conegut geògraf anarquista, que visita la zona a l'any 1868. Vegeu: CLARA, Josep. *Excursions abans de l'excursionisme*. Girona: Associació d'història rural de les comarques gironines, 2003, p. 132 i següents.

³⁰⁴ BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum III), p. 166.

estat desallotjat amb anterioritat, fou assaltada la casa del batlle, que fugí cames ajudeu-me. Si hom té present que el monestir no tenia precisament la majoria de les seves rendes a la població, atès que aquestes consistien en dues masoveries d'una certa extensió que es trobaven al proper municipi de Bellcaire, els anomenats “Manso Petit” i Manso Gran”,³⁰⁵ i que no coneixem cap altre cas d'atac a una autoritat, potser caldria pensar que aquest responia a unes motivacions diferents. És a dir, podria ésser que ens trobessin davant d'alguna mena una revolta local antisenyorial, que caldria investigar, de manera que els revoltats simplement aprofitaren l'estat d'abandó del convent per saquejar-lo.

Finalment, el darrer model que podem definir és el que es produí a les ciutats més importants de la província: Girona i Figueres. Concretament, aquestes viles es diferenciaven de la resta, excepte Hostalric, perquè en elles existien unes guarnicions militars més o menys nombroses i fidels que permeteren a les autoritats civils i militars mantenir l'ordre i evitar aldarulls. Així els governadors militars de Figueres i Girona, i el civil de Girona, pogueren donar seguretat als monjos que res no passaria i que si calia se'ls protegiria *manu militari*. En aquest aspecte destacà el governador militar de Girona Francesc de Paula i Figueres (1786-1858) qui, recolzat pel civil Miquel de Foixà,³⁰⁶ arribà a visitar un per un els diferents convents de la ciutat per assegurar als monjos que abans l'haurien de matar a ell per poder-los tocar.³⁰⁷ Ara bé, en empitjorar la situació general, sobretot a partir de la mort del general Bassa (1790–1835) a Barcelona, el dia 5 d'agost, i en vista de l'actitud erràtica del capità general Manuel Llauder (1789–1851), convocà als superiors dels convents. Un cop reunits els convencé, davant dels rumors que el batalló de la milícia de Borrell es dirigia a la ciutat, de la necessitat de desallotjar els convents en un màxim de tres dies. A Figueres la situació seguí una dinàmica molt

³⁰⁵ SIMON SEGURA, Francisco. *Contribución al estudio de la desamortización en España. La desamortización de Mendizábal en la provincia de Gerona*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1969, p. 82.

³⁰⁶ Miquel de Foixà fou governador civil de Girona del desembre de 1834 al setembre de 1835. Curiosament, era originari de la mateixa província de Girona, fet estrany entre els governadors civils. Durant els mesos previs a l'atac als convents exercí un important control i vigilància dels ordes religiosos. Quan esclataren els aldarulls actuà seguint les ordres del governador militar i tractà d'impedir, primer, i minimitzar, després, aquests fets. També fou un dels fundadors de la Societat Econòmica d'Amics del País de Girona, de la qual ocupà el càrrec de president durant el seu mandat com a governador.

³⁰⁷ BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum III), p. 537-38.

semblant. Allà el cap militar de la plaça, el brigadier Manuel de Tena (mort en un motí dels seus propis homes l'any següent),³⁰⁸ tampoc permeté en un primer moment que es produïssin atacs contra els monjos. Poc després, en empitjorar la situació general, igual com succeí més tard a Girona, ordenà el desallotjament dels tres convents de la ciutat, de manera que el dia 4 d'agost aquests ja estaven buits. Alhora, sembla que també ordenà l'abandó de la resta de convents empordanesos, com succeí amb el de Sant Francesc d'Assís de Castelló d'Empúries, que fou desallotjat pel comandant de la plaça un cop rebé l'ordre del seu superior de Figueres. O el de Sant Domènec a Peralada que també fou desallotjat per ordre governativa.³⁰⁹

En definitiva, fos per la raó que fos, per por a un atac, per amenaces o per ordre de les autoritats locals, no hi ha constància que cap convent es desallotgés per complir les ordres de desamortització emanades de Madrid amb el decret del 25 de juliol. De fet, es pot afirmar que tots els convents masculins de la província de Girona estaven buits abans de finalitzar la primera quinzena d'agost. I això que la violència contra els religiosos fou mínima, com ho demostra que dels 363 monjos exclaustrats, aproximadament uns 325 mantingueren la seva residència a la província, dedicats sovint a càrrecs relacionats amb el servei pastoral.³¹⁰

2.3. Ordenar l'anarquia: El destí dels béns nacionals

Malgrat que en iniciar el procés desamortitzador hom pretenia que aquest es desenvolupés d'una forma ràpida i organitzada, probablement es volia repetir el model

³⁰⁸ Segons Antoni Papell l'assassinat de Manuel de Tena fou el resultat d'una conspiració carlina. Però, si hom té present la situació d'instabilitat del moment i la manca de disciplina existent en moltes unitats liberals, com la milícia o els miquelets, és probable que aquesta afirmació de Papell no sigui més que un intent d'amagar que el brigadier fou assassinat per les seves pròpies tropes, que es negaven a entrar en combat. Vegeu: PABELL, Antoni. *L'Empordà a la guerra carlina (mig segle d'història empordanesa)*. Figueres: Tipografia Ideal, 1931, p. 55. I també: VEHÍ i CASTELLÓ, Agustí. *Torna el fusell i posa't a treballar. La Milícia Nacional a Figueres a la darrera guerra carlina (1872-1876)*. Figueres: Ajuntament de Figueres, 2008, p. 83.

³⁰⁹ BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum III), p. 549 i 626.

³¹⁰ MARQUÈS i PLANAGUMÀ, Josep Maria. *Una història de la diòcesi de Girona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, p. 176.

seguit en l'expulsió dels jesuïtes realitzada gairebé setanta anys abans,³¹¹ les coses aviat anaren per altres viarany. Certament, el caos subsegüent al desallotjament dels monjos no hauria d'haver estat una sorpresa per les autoritats, si hom té present el context general en què es desenvolupà el procés. En primer lloc, l'actuació s'endegà enmig d'una cruel guerra civil, amb una creixent inestabilitat política i institucional. A més, l'Estat estava mancat de mitjans humans i materials per desenvolupar l'actuació, de manera que fou incapaç de fer-ho amb rapidesa —el decret de desamortització es publicà el 25 de juliol, però les instruccions per dur-lo endavant no foren trameses fins el 12 d'agost—. A això, a més, calia afegir-hi la complexa xarxa de col·laboració administrativa que era necessària per dur l'acció a bon port, no oblidem que s'havien de coordinar tres ministeris (Gràcia i Justícia, Governació i Hisenda). També calia la col·laboració de les autoritats religioses i dels mateixos monjos que havien de ser exclaustats, la qual lògicament deixà molt a desitjar. En resum, tot aquest conjunt d'elements feien previsible que el procés seria caòtic. Si a tot això, a més, se li afegeix l'esclat revolucionari de l'estiu de 1835, la pregunta que cal fer-se no és perquè fracassà el procés d'ocupació ordenada dels convents i d'inventari dels seus béns, sinó com s'ho feren els funcionaris encarregats de l'afer per aconseguir els magres resultats obtinguts.

Inicialment, les institucions públiques només preveien fer una certa actuació protectora sobre els objectes mobles, mentre que pels immobles no es plantejava cap mena d'actuació. En concret, aquests s'havien d'ordenar en quatre grups, segons el destí que les normes legals els preveien. En primer lloc, hi havia aquells que es destinarien a la venda: gra o fruits, mobles comunitaris, eines agrícoles, estris de cuina, etc. En segon lloc, apareixien els béns amb valor artístic, cultural o literari, que havien d'anar a omplir museus i biblioteques de nova creació, dels quals se n'havien d'encarregar unes comissions nomenades per Governació. En tercer lloc, hi havia els objectes de culte, els

³¹¹ L'operació endegada per l'Estat borbònic contra la companyia de Jesús s'ha de qualificar com un èxit en tots els sentits. Probablement sigui l'operació de policia interior més ben organitzada que ha fet mai l'Estat espanyol. L'actuació es dugué en absolut secret, sense que ni la mateixa Marina, on hi havia nombrosos admiradors de la Companyia, tingués notícia de l'afer. Les ordres s'enviaren en secret a províncies. En elles s'ordenava a les seves autoritats que ocupessin les cases i propietats de la Companyia un dia determinat. En el cas concret de Girona, l'actuació seguí la tònica general i els jesuïtes foren detinguts i expulsats sense que en cap moment haguessin sospitat el que se'ls venia a sobre. Vegeu: LYNCH, John. *La España del siglo XVIII*. Barcelona: Crítica, 1991, p. 252 i següents. Pel cas concret de Girona: ALBERCH *et alii*. *La Girona del set-cents...*, p. 76 i 77.

quals s'havien de donar a les parròquies més properes, que sovint eren les mateixes esglésies dels convents que per escapar de la desamortització es convertien en parroquials. Finalment, els mobles i objectes d'ús personal dels religiosos eren considerats com una propietat particular i, en conseqüència, tenien tot el dret de endur-se'ls amb ells en el moment de marxar.

El principal problema que aparegué en el moment d'iniciar els inventaris dels objectes que havien de quedar en mans de l'Estat, a l'espera que es decidís el seu destí, fou que els monjos tractaren de sostreure tot allò que els fou possible, ja fos duent-ho amb ells, posant-ho a la venda o, fins i tot, donant-ho en dipòsit a amics i familiars. Aquesta actuació, però, no deixava de comportar els seus riscos, atès que era molt probable que no fossin retornats, com moltes comunitats havien pogut comprovar durant la desamortització del Trienni. Per citar només un exemple, hom pot esmentar que en el convent de Sant Feliu de Guíxols, majoritàriament els objectes cedits o transferits a llocs llunyans es perderen, mentre que els que restaren al monestir es conservaren.³¹² A això, a més, calgué afegir la manca d'operativitat de l'Estat, que es trobava mancat de mitjans i a més patia conflictes interns entre els ens encarregats de fer l'ordenació d'aquests béns. En concret, aquests foren continu entre les comissions nomenades per Hisenda i les civils, nomenades per Governació. Per exemple, sovint les segones foren informades tardanament de la intervenció de les primeres, la qual cosa provocà agresxocs entre elles. A més, aquestes comissions civils patien una total manca de personal adequat, ja que sovint a províncies no hi havia gent amb la preparació necessària per fer front a la tasca exigida i la poca que hi havia moltes vegades es negava a formar-ne part.³¹³

Immersa en aquest context general la província de Girona no en fou una excepció, ans al contrari, fou un exemple perfecte del terrible caos que envoltà el procés d'exclaustració. En general, pel que fa al sistema d'evacuació dels convents, exceptuant els que patiren atacs més violents (Ripoll i Sant Feliu de Guíxols) o ocupacions per sorpresa (Nostra Senyora de Gràcia d'Empúries), cal destacar que els tres models que s'han descrit, més o menys, respongueren a una idèntica dinàmica. Un cop es decidia per part de la

³¹² TORRENT i FABREGAS, «Inventarios y enajenación de...», p. 285.

³¹³ BELLO. *Frailes, intendentes y...*, p. 101-103.

comunitat o s'ordenava per part de l'autoritat l'evacuació, els monjos tenien uns dies per treure les seves propietats particulars del convent, la qual cosa afavoria que aquests s'emportessin tants objectes com els era possible. Aquests objectes eren amagats en cases de familiars i amics, amb l'esperança de recuperar-los aviat un cop haguessin pogut retornar als seus convents. Per citar només uns quants exemples, cal dir que les comunitats de Girona tingueren tres dies per desallotjar, de manera que hi hagué temps de sobra per treure la major de les seves propietats. Fins i tot, en el cas del convent de Sant Francesc s'arribà a aprofitar la proximitat física de l'hospici per passar llibres del primer al segon, saltant el mur que els separava. Un altre exemple és el del convent benedictí de Besalú, on els monjos repartiren obertament els objectes més valuosos entre els particulars de la població més afins. Un altre és el del monestir d'Amer, on es permeté als monjos endur-se les seves propietats; no així el gra, que fou confiscat.³¹⁴ O, per citar només un cas més, el de Sant Agustí de Torroella de Montgrí on, fins i tot, la biblioteca fou traslladada al proper hospital on, malauradament, es féu malbé atès que ningú se n'ocupà.

La situació, en definitiva, no ajudà de cap manera que es pogués fer el previst inventari i molt menys la recollida d'objectes i llibres. Concretament, pel que fa al cas dels objectes que havien d'anar omplir museus i biblioteques, a la província de Girona no sembla que es fes el més mínim intent de complir la legislació prevista, atès que no es nomenà cap comissió civil que s'encarregués de la recollida en el moment de produir-se l'exclaustració. Només hi ha constància d'un tardà intent a Girona capital, que s'estudiarà més a fons en el proper apartat. Mentre que a la resta de la província la dinàmica habitual fou la recollida per part de les autoritats locals d'allò que els monjos i saquejadors havien deixat als monestirs. Com a mesura preventiva, en algun cas s'intentaren tapiar les portes i finestres per tal que no es toqués res fins que l'autoritat competent decidís què havia de fer dels objectes existents; però això no aturà els saquejadors que, atrets per la llegenda de riquesa de les cases conventuals, aviat les assaltaren fent saltar panys i parets. Per exemple, el convent de nostra senyora de Gràcia d'Empúries, un cop abandonat pels monjos, fou saquejat salvatgement, encara que

³¹⁴ BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum III), p. 166, 177 i 539. I també: SOLÀ i COLOMER. *El monestir de Santa Maria d'Amer a...*, p. 602.

s'havia intentat protegir el seu contingut barrant els accessos.³¹⁵ Els saquejadors, fins i tot, s'emportaren els materials constructius de l'edifici, de manera que en poc temps les seves parets i voltes totalment desprotegides s'enrunaren.

a) La primera comissió

Un cop buidats els convents, els organismes públics que havien propiciat el seu abandó, bàsicament el Govern Civil, es trobaren davant la problemàtica de què fer amb els edificis i, sobretot, amb els béns mobles de les comunitats religioses. En principi, d'acord amb les ordres del Govern de Madrid, la primera acció de les autoritats per tal d'evitar-ne el saqueig, per part dels mateixos monjos o d'elements estranys, hauria d'haver estat prendre'n possessió i inventariar els béns que els monjos o els saquejadors hi havien deixat. Si bé aquests inventaris només tenien un caràcter utilitari, documentar què hi havia en el moment de la pressa de possessió era bàsic, atès que sinó es feia impossible fer cap mena de control posterior. Teòricament, aquests s'havien de realitzar conjuntament entre els delegats d'amortització i una comissió nomenada pel governador, la qual destriaria quins béns mobles eren susceptibles d'ésser conservats com a objectes artístics. Malauradament, les coses anaren d'una forma força diferent. En el cas concret de Girona es té constància d'aquests fets mercès a un interessant i extens informe enviat a Madrid pel governador civil Dionisio Valdés,³¹⁶ poc després de prendre possessió del càrrec, l'octubre de 1835. En aquest, Valdés informava als seus superiors que en la reunió realitzada el dia 7 d'agost amb les autoritats públiques de la ciutat i els caps de les comunitats religioses gironines, on es decidí l'abandó dels convents per evitar possibles conflictes, s'havia acordat que cada comunitat nomenaria a

³¹⁵ «Una vez fuera los frailes, Maranges hizo tapiar el convento; pero no faltó quien rascando y hurgando derribó la tapia o tabique, y entró allá, quedando el convento abandonado a disposición de todo raptor, y todo el mundo acudió a robar materiales». Vegeu: BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum VI), p. 73.

³¹⁶ Dionisio Valdés va ser governador civil de Girona del setembre de 1835 al gener de 1837 i, novament, del juliol del 1839 al maig de 1840. Anteriorment, havia estat diputat a Corts durant el Trienni per la província de Madrid. El seu primer mandat coincidí amb el restabliment de la Diputació Provincial. Posteriorment, fou governador civil de Barcelona i Guadalajara. Finalment, l'any 1842 es trobava instal·lat a Madrid, on ocupava el càrrec de senador per la província de Girona i presidia interinament la *Dirección General de Presidios*.

un procurador. Aquests quedaren encarregats de redactar un inventari dels béns existents als monestirs i de vigilar que no patissin cap mena de desperfecte ni es perdessin. Malauradament, aquest acord quedà en paper mullat, atès que al llarg dels dies següents no es féu cap mena d'acció per evitar el saqueig ni per redactar cap mena d'inventari, la qual cosa era denunciada per Valdés amb els següents termes:

Al tiempo que tengo el honor de manifestar a V. E., que por todos los medios imaginables procuraré cumplir el encargo que se sirve hacerme S. M., en el citado Real Decreto, creo de mi deber poner en el superior conocimiento de VE, que a causa de la flojedad con que miraron este interesante asunto los anteriores Gobernadores Militar y Civil, de la poca delicadeza, mezquino interés y reprehensible abuso de varios Prelados de las Casas religiosas de esta Ciudad, y del desorden que con este motivo ha habido en ellas, no será fácil recoger todos los objetos de que habla la Real orden de 29 de julio, pertenecientes a las expresadas casas, si bien es cierto que por efecto de las desgracias ocurridas en los sitios que sufrió esta inmortal ciudad en la guerra de la independencia, quedaron muy pocos de dichos efectos en estos conventos.³¹⁷

Concretament, no es féu res fins el dia 1 de setembre de 1835, quasi un mes després d'haver-se buidat els convents, quan el nou governador civil interí Sr. Manuel Martínez Rueda³¹⁸ nomenà una comissió formada per cinc individus residents a la ciutat de Girona, que destacaven dins el mediocre ambient cultural de la població. Aquests eren: el funcionari del Govern Civil Benito Calero de Cáceres,³¹⁹ el treballador de l'Ajuntament Segimon Amich,³²⁰ el mossèn de la parròquia del Mercadal Salvi

³¹⁷ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (informe del governador, Dionisio Valdés, a la secretaria d'estat del despatx d'Interior, del 27/10/1835).

³¹⁸ Aquest era el secretari del Govern Civil. Hem de tenir present que, tot sovint, a causa de les dificultats de desplaçament, era habitual que mentre s'esperava l'arribada del nou governador ocupés el càrrec el secretari de la institució.

³¹⁹ Benito Calero de Cáceres era llicenciat en dret i funcionari de l'administració provincial. En el moment de ser nomenat membre de la comissió ocupava el càrrec d'oficial primer de la secretaria del Govern Civil. Posteriorment marxà a Valladolid, on l'any 1842 exercia com a jutge de 1a. Instància i membre de la *Real Academia de Bellas Artes de Valladolid*.

³²⁰ Les dades sobre aquest personatge són molt reduïdes, únicament es té constància que era treballador de l'Ajuntament. En concret, l'any 1847 ocupava el càrrec de col·lector (recaptador municipal) i al 1853 apareix esmentat en una carta on Josep Llinàs donava les gràcies, en nom de Víctor Balaguer, al

Cabruja,³²¹ el professor de dibuix Antoni Bertran i, finalment, el geòmetra i agrimensor Lluís Barnoya.³²² Aquests comissionats, en unió amb els d'amortització (Hisenda) —tal com preveia la llei—, havien de passar a examinar, inventariar i recollir tot el que hi hagués en els arxius i biblioteques dels monestirs. Alhora, també s'havien de fer càrrec de les pintures, escultures i altres objectes que mereixessin ésser conservats. Els resultats però foren nuls, atès que per aquestes dates no quedava res dins dels edificis monàstics, la qual cosa fou denunciada pels mateixos comissionats al Govern Civil amb els següents termes:

Los componentes [de] la Comisión científica y artística nombrados por V. S con fecha 10 de septiembre de 1835 pasaron a inspeccionar por lo tocante a cada uno [de] los suprimidos conventos de religiosos de esta Ciudad; y no habiendo encontrado cosa alguna perteneciente a ciencias y artes a excepción de algunos cuadros que pertenecían a particulares, contestaron cabalmente, lo que ahora hacen por escrito de que no había cosa alguna que pudiese servir al aumento del Museo que S[u] M[ajestad] se había propuesto formar de las preciosidades de los monasterios y conventos suprimidos.³²³

Davant d'aquest magre resultat Benito Calero, que era el president de la Comissió, oficià el 19 de setembre als exprelats dels monestirs, per tal que no permetessin que s'extragués res d'ells i instar-los que es retornés allò que hagués desaparegut. Els resultats d'aquesta actuació, però, foren nuls. Davant d'aquesta situació gens falaguera el governador, Dionisio Valdés, exposà als seus superiors que calia esperar els resultats de l'ordre donada per la recentment establerta comissió d'intendència. Concretament, aquesta havia deixat un termini de tres dies perquè es fes arribar al comissionat

consistori gironí per la seva subscripció a títol particular i col·lectiu a l'obra *Bellezas de la historia de Cataluña*.

³²¹ Salvi Cabruja i Jubert (Torredembarra 1793–Girona 1861) era un membre del clergat secular que gaudia, desconeixem el motiu, d'un cert prestigi cultural. Fou ordenat sacerdot l'any 1820. Poc després, al 1825, es féu càrrec de la 2a rectoria de l'església de Santa Maria de Castelló d'Empúries. Algun temps després, l'any 1828, ocupà la rectoria de Sant Esteve d'en Bas, fins que hi renuncià el 1830. Finalment, l'any 1833, ocupà la rectoria del Mercadal, on hi restà fins a la seva mort, ocorreguda el 1861.

³²² Lluís Barnoya i Matlló (Girona 1780 – *id* ?) fou un destacat geòmetra i agrimensor. En la seva joventut havia participat activament en la defensa de Girona durant els setges de 1808-1809. Treballà repetidament en les feines d'anivellació i aixecament de plànols del riu Ter.

³²³ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D. 168/40 (comunicació de la Comissió científica i artística de Girona al Govern Civil, del 18/04/1838).

d'amortització, Sr. Ignasi Feliu, tot el que es conservés dels esmentats monestirs, si no damunt dels infractors cauria tot el pes de la llei. És a dir, davant la manca de mitjans propis, el governador es trobava que la seva única opció era esperar a veure els resultats de l'actuació endegada pel ram d'hisenda, per veure si així es podia recollir alguns dels objectes detallats en la Reial ordre del 29 de juliol. Malauradament, hom desconeix com finalitzà l'afer, atès que no es conserva cap més document que hi faci referència.

En definitiva, a la ciutat de Girona en el moment de produir-se l'ocupació dels convents aquests estaven buits, excepte per la presència d'alguns quadres que teòricament eren propietat de particulars —possiblement d'algun dels monjos—. És a dir, la relativa calma que havia presidit la marxa del clergat havia permès als regulars treure dels monestirs la major part dels objectes que s'hi guardaven. D'aquí que la comissió nomenada pel Govern Civil no trobés res per inventariar i es limités a donar compte de la situació. A això cal afegir que la comissió no tenia ni l'ordre, ni sembla que la intenció, de passar a recollir objectes a altres poblacions de la província, atès que en la documentació queda clar que el seu àmbit d'actuació es limitava únicament a Girona ciutat.

b) Les joies per a la Corona

Malgrat l'important volum de béns que entrà a formar part del patrimoni de l'Estat amb la desamortització, aquests amb prou feines serviren per cobrir les seves necessitats econòmiques més bàsiques, ja que es trobava en una situació de virtual bancarrota. El motiu principal d'això era el conflicte que enfrontava el govern liberal amb les forces del prenent carlí, de manera que els escassos recursos recaptats eren ràpidament devorats per mantenir operatiu l'exèrcit. Si a això s'hi afegeix la pèssima gestió que es féu dels béns desamortitzats i les grans dificultats que comportà la seva venda, que no donà els resultats econòmics esperats i, a més, sovint es retardà fins a la fi del conflicte; no ens ha d'estranyar que aquest continués patint unes enormes necessitats econòmiques. En conseqüència, per obtenir els recursos que necessitaven per sobreviure els governs liberals ràpidament es plantejaren la nacionalització d'altres béns de l'Església. De fet, això era el que es pretenia l'any 1836, tot i que d'una manera encoberta, amb l'ordre de recollir i dipositar a lloc segur les joies conservades pel

clergat secular. Teòricament, l'ideal que presidia aquesta actuació era evitar el robatori d'aquestes joies, que corrien un greu perill a causa de la inestabilitat política del moment i, de retruc, impedir també que poguessin ser aprofitades com a font de finançament pels carlins.³²⁴

En un primer moment, les autoritats gironines no feren res per posar en pràctica aquesta ordre, atès que creien que només afectava les províncies on s'havia comunicat de manera oficial i directe. Aquesta actitud canvià quan, el 30 de maig de 1837, es rebé una altra Reial ordre on es sol·licitava informació sobre els resultats de l'execució de l'anterior. Davant d'aquest requeriment les autoritats gironines s'excusaren i expressaren els dubtes i dificultats que se'ls plantejaven per dur a terme l'acció ordenada. Ara bé, quan encara no havien rebut resposta a la seva anterior consulta es rebé el decret promulgat per les Corts el dia 18 de setembre i sancionat per la reina el 9 del mes següent, pel qual les esmentades joies passaven a estar a disposició de l'Estat. En principi, d'aquesta recollida només s'exceptuaven: «aquellas alhajas que a juicio de las Diputaciones provinciales y aprobación del Gobierno, tengan un mérito artístico conocido» i les que fossin objecte d'una devoció especial o necessàries pel culte.³²⁵ És a dir, una actuació que en principi es preveia com a inofensiva i realitzada per protegir el patrimoni eclesiàstic, a la pràctica es revelava com una mostra més de la desesperada recerca de recursos econòmics duta a terme per l'Estat. De fet, aquesta forma d'actuar era quasi una tradició ja des de finals de l'Antic Règim, quan per fer front a les seves creixents necessitats monetàries els darrers governs il·lustrats havien anat augmentat la seva pressió fiscal sobre l'Església.³²⁶ Els governs liberals, doncs, simplement portaren aquesta política fins a les seves darreres conseqüències, de manera que les seves exigències econòmiques sobre l'Església quasi fregaren el pur i dur espoli. Un exemple

³²⁴ «Dispuesto por S. M., en Real orden de 6 de octubre del año próximo pasado el depósito en las capitales de provincia o fortalezas cercanas a ellas, de los caudales, alajas de oro, y plata y piedras preciosas de considerable valor que existan en las catedrales, colegiadas, parroquias, santuarios, ermitas, hermandades, cofradías, obras pías y demás establecimientos eclesiásticos». Vegeu: AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 2781/007 (full imprès per la Diputació de Girona per difondre la Reial ordre als ajuntaments, del 18/11/1837). I també: NIETO. *Historia administrativa de...*, p. 486.

³²⁵ ADG, Secretaria de Cambra i Govern, Comunicacions amb el Govern Civil, S-72/S-25 (circular procedent de la Intendència de la província de Girona i tramesa al Bisbat de Girona, que la rebé el 18 d'octubre, on es comunica la Reial ordre i les normes que havien de presidir la recollida de les joies).

³²⁶ CALLAHAN. *Iglesia, poder y...*, p. 77 i següents.

clar d'això, tot i que és un xic tardà, succeí al desembre de 1840, amb la guerra ja acabada, quan a instància del Capità General de Catalunya, la Intendència de Girona exigí un ajut econòmic al bisbat per poder pagar el ranxo de la tropa. Si bé, aquesta petició es féu en uns termes políticament correctes, no per això deixava de ser un pur i dur xantatge, com es pot observar en llegir l'ofici tramès:

(...) suplicándole se sirva poner a mi disposición cuantos fondos procedentes de anualidades y vacantes obren en su poder. No dudo que el acreditado patriotismo y filantrópicos sentimientos [...] y que en el acto se dará aviso para remediar desastres, que es fácil calcular produciría su negativa, la que no espero. Más si desgraciadamente me engañase tampoco puedo menos de manifestarle que escudaría mi responsabilidad en ella, y que irremediabilmente recaería sobre VS.³²⁷

Per tal de portar a bon terme la recollida de joies ordenada per la Reial ordre de 6 d'octubre la Diputació en féu responsables els ajuntaments. En concret, s'havia de crear una comissió, formada pel batlle, el síndic i el rector, la qual havia de fer un inventari de les joies, on calia incloure totes les que no estiguessin exemptes, i enviar-lo a la capital. Un cop allà, una comissió presidida per l'Intendent i formada per dos diputats provincials, dos ciutadans elegits per la mateixa Diputació i un eclesiàstic nomenat pel bisbat (en el cas de Girona ho fou el canonge Narcís Xifreu),³²⁸ farien un inventari general dels objectes rebuts. Alhora, per afavorir la col·laboració de les autoritats locals, que es podien mostrar contràries a espoliar les seves pròpies parròquies, s'intentà donar

³²⁷ El governador del bisbat es negà a acceptar aquesta sol·licitud, atès que en anys anteriors el bisbat ja havia contribuït amb 50.000 rals a la vestimenta i manutenció de la tropa. Vegeu: ADG, Correspondència de la Intendència, T-486/S-32 (ofici a la Intendència, del 7/12/1840).

³²⁸ Narcís Xifreu (Girona 1780–íd 1847) fou un destacat canonge de la col·legiata de Sant Feliu i un gran orador, raó per la qual fou elegit l'any 1814 per fer el sermó d'agraïment a la verge de Loreto pel retorn de Ferran VII, el qual fou llegit a l'església del Carme davant de l'esmentat monarca. També fou examinador sinodial de Girona, director del seminari diocesà i de l'Escola Superior de Mestres. Fora de l'àmbit eclesiàstic fou membre fundador de la *Sociedad de Amigos del País*. A nivell personal, destacà pel seu interès per les antiguitats, raó per la qual fou nomenat membre corresponent de la Reial Acadèmia de la Història a Girona. Dins d'aquesta faceta, col·laborà amb Pau Piferrer, proporcionant-li informacions per la seva obra *Recuerdos y bellezas de España*. També fou autor de poemes amb un cert prestigi, atès que seu era el que decorà el primer cenotafi d'Álvarez de Castro. Sobre el seu nomenament, vegeu: ADG, Secretaria de cambra i govern, Comunicacions amb el Govern civil. S-72/S-25 (ofici de Narcís Xifreu al vicari general i governador del Bisbat, del 14 de novembre de 1837).

a l'afer un marcat aire patriòtic, com es pot observar en el fragment que es transcriu a continuació:

Al comunicar la Diputación a los Ayuntamientos de los pueblos de la provincia las anteriores disposiciones, no puede menos de encomendarles su puntual y exacto cumplimiento, haciéndoles presente al propio tiempo, que si la absoluta necesidad y falta de caudales con que atender a los crecidos gastos que ocasiona una guerra fratricida y devoradora han obligado al Gobierno a echar mano de semejantes alhajas en su alivio, solo ha sido su ánimo valerse de aquéllas, que por ser de mera superfluidad y no precisamente indispensables para el culto divino, pueden, sin menoscabo del servicio sagrado a que se hallan destinadas, aplicarse a restituir la paz tan apetecida y librarles del cúmulo de males que pesan sobre los mismos. Cuando el bien de la Patria lo exige todos debemos hacer costosos sacrificios, y no es esta la vez primera que en semejantes apuros, prendas de esa naturaleza han tenido igual aplicación.³²⁹

Fins i tot, per fer més respectable l'assumpte, s'arribà a acompanyar l'ofici de la Diputació d'una carta del vicari general, que era el governador del bisbat mentre la seu estava vacant.³³⁰ Aquest era Juan Manuel Calleja,³³¹ qui en el seu ofici instava a les

³²⁹ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 2781/007 (circular enviada pel Govern civil als ajuntaments de la província, del 18/11/1837).

³³⁰ Des de la mort del bisbe Dionisio Castaño, ocorreguda l'any 1834, a la presa de possessió de Florencio Lorente, a 1847, el bisbat de Girona estigué vacant, com molts altres de la Península. Això es degué al trencament de relacions que es produí entre els nous governants liberals i la Santa Seu, favorable al candidat carlí. La situació no es solucionà fins a la presa del poder per part dels moderats. Tanmateix, el restabliment definitiu de relacions, però, no es produí fins a la signatura del Concordat de 1851. Vegeu: CALLAHAN. *Iglesia, poder y sociedad...*, p. 161 i següents.

³³¹ Juan Manuel Calleja era un destacat canonge de la catedral de Girona elegit vicari general i governador del bisbat de Girona en substitució de Josep Aguilar, que no havia estat acceptat pel Govern per les seves idees excessivament inclinades cap al carlisme. En conseqüència, quan s'ordenà al Capítol de la catedral que nomenés a una altra persona, l'elegit fou Calleja. Aquest actuà sempre seguint fidelment els dictats del Govern, de manera que no permeté l'exercici del culte per part dels sacerdots que es feien nomenar a Roma per no jurar la Constitució i, fins i tot, l'any 1842 suspengué alguns professors del seminari per ésser poc afectes a les institucions vigents. Com a conseqüència de tot això mantingué agres enfrontaments amb els sectors més conservadors de l'Església gironina. A nivell més cultural, cal esmentar que fou un destacat membre de la Societat d'Amics del País de Girona, de la qual fou secretari l'any 1840. També fou membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1837) i vocal de la Junta de Sanitat Provincial.

parròquies a obeir l'ordre, malgrat que era ben sabut que la majoria tenien greus mancances: «para dar a la majestad del Dios Supremo el culto con el decoro y magnificencia que exige su grandeza». Segons Calleja, les circumstàncies actuals feien necessari: «hacer un último esfuerzo para terminar una guerra que, sobre ir sembrando la desolación y el espanto por la Península toda, exacerba las pasiones, encona los ánimos, suscita la venganza».³³² Els resultats de l'actuació, però, no foren els esperats, atès que la gran majoria de pobles negaren tenir joies supèrflues. El més habitual fou afirmar que només es tenien les bàsiques per al culte o que aquestes eren objecte d'una devoció especial —pràcticament cap fou exclosa pel seu valor artístic—, probablement perquè ni els rectors ni alcaldes no estaven capacitats per valorar aquest aspecte.³³³

c) El patrimoni immoble, què fer-ne?

Com ja s'ha esmentat a l'apartat anterior, des dels inicis del procés desamortitzador es preveia un cert marc protector pels béns mobles procedents dels antics convents desamortitzats, una altra cosa és que aquest es portés a la pràctica. En canvi, el cas dels béns immobles era molt diferent, atès que inicialment per ells no es preveia cap mena de protecció. Concretament, en el Reial decret de 19 de febrer simplement es feia un breu esment que s'havien de conservar aquells edificis que es destinessin a servei públic, a la conservació de monuments de les arts o honorar la memòria nacional. No cal dir, que això tingué poca, per no dir nul·la, aplicació. A la pràctica, el futur dels edificis desamortitzats era ser destinats a pagar als creditors de l'Estat, a l'enderroc per millorar l'urbanisme de la ciutat o a alguna altra utilitat pública com ara tasques burocràtiques, culturals (escoles), presons o la beneficència (hospitals i altres). En principi, l'ens que s'havia de fer càrrec d'aquesta tasca d'adjudicació era la Intendència —delegada del Ministeri d'Hisenda a províncies—. Concretament, aquesta havia de fer un informe sobre l'ús que calia donar a un edifici; alhora que havia de sol·licitar l'opinió de la resta

³³² AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 2781/007 (ofici als rectors parròquies del bisbat, del 18/11/1837).

³³³ Sembla que el bisbat de Girona oferí alguna mena de resistència a la recollida, atès que el governador eclesiàstic arribà a enviar un ofici al civil, on li feia constar que no era just privar les poblacions de les joies que ells o els seus avantpassats havien regalat a les parròquies. Vegeu: MIRAMBELL i BELLOC. *Historia del gobierno...*, p. 37.

d'autoritats provincials. La decisió final sobre el seu destí, però, la donava sempre el Ministeri d'Hisenda.³³⁴

En el cas concret de Girona, dins del fons Diputació/Govern Civil de l'Arxiu Històric de Girona, es conserva el dictamen que la Diputació de Girona féu sobre el destí dels convents desamortitzats de Girona ciutat. Aquest havia estat preparant una comissió composta pels diputats provincials Marià Cors de Niubó³³⁵ i Salvador Armet,³³⁶ que va utilitzar com a base un anterior informe de la "Junta de enagenación de bienes de los conventos suprimidos" (ens relacionat amb la Intendència), elaborat el 13 de juliol de 1836. El dictamen de la Comissió de la Diputació feia una llarga dissertació sobre les utilitats a les quals es podien destinar els diversos edificis, tot i que se centrava en aquells edificis on la seva opinió diferia respecte a la Junta.³³⁷ Concretament, la proposta de la comissió era la següent:

- El convent de Sant Josep, que la Junta volia destinar a quarter d'infanteria, no era vist com una bona opció per fer aquesta funció, atès que no podia encabir la guarnició que ocupava habitualment la població. En canvi, s'oferia com a opció el seminari conciliar Sant Martí, que era un «edificio capaz de mucha solidez, aislado de mucha ventilación y elevado sobre el centro de la ciudad, cuyas circunstancias y la de no tener que gastarse allí una suma de consideración para dedicarse a dicho objeto, le hacen preferible para el presente de cuarteles a todos

³³⁴ BELLO. *Frtales, intendentos y...*, p. 234.

³³⁵ Marià Cors de Niubó fou un destacat hisendat gironí originari d'Olot, amb importants propietats a Celrà. També ocupà importants càrrecs en l'administració provincial, atès que fou elegit diputat en tres ocasions: per Olot (1822-23), Girona (1836) i novament per Olot (1844-47). Malgrat que apareix el seu nom en la llista d'alcaldes de Girona elaborada per Josep Clara, hi ha constància documental que a l'any 1840 signà com a tal, potser interinament atès que l'any 1838 refusà el càrrec, una petició perquè els convents de la Mercè i Sant Josep fossin cedits a l'Ajuntament. També fou membre fundador de la Societat Econòmica d'Amics del País a Girona. Finalment, cal esmentar que formà part de la Secció Conservadora encarregada de la del manteniment del museu provincial.

³³⁶ Salvador Armet fou diputat provincial pel partit judicial de Figueres l'any 1836.

³³⁷ En realitat es tracta de dos dictàmens presentats a les sessions del Ple de la Diputació dels dies 19 de juliol i 6 d'octubre, els quals estan datats respectivament el 18 de juliol i el 2 d'octubre. Aquests han estat parcialment publicats a: PUIGDEVALL, Narcís et alii. *Història de la Diputació de Girona*, Girona: Diputació de Girona, pàg. 33. I també a: LLORENS i RAMS et alii. *La Comissió de Monuments...*, p. 12.

cuantos edificios haya en esta ciudad». El problema era que aquest edifici pertanyia al bisbat de Girona i, en conseqüència, primer calia expropiar-lo —de fet, de forma interina, una part d'aquest ja servia com a quarter des de la Guerra de la Independència—. ³³⁸ En concret, es proposava fer una permuta amb el bisbat per qualsevol altre dels convents desamortitzats.

- El convent de Sant Domènec havia estat proposat inicialment com a hospital per la Junta. Tanmateix, els comissionats eren de l'opinió que pel fet d'estar lluny del centre de la ciutat —qui ho hauria de dir en l'actualitat—; i per la problemàtica que suposava el seu accés, amb “penosas idas i venidas”, no s'adequava a aquesta destinació. Per tot això, es tornava a proposar el seu intercanvi per Sant Martí, de forma que Sant Domènec es destinés a seminari.
- Pel que fa al convent de la Mercè, la Junta s'havia plantejat convertir-lo en presó, però els comissionats tampoc veien adequada aquesta destinació. En concret, en haver estat exclòs Sant Domènec com a possible hospital, l'únic convent que podia rebre aquesta funcionalitat era el de la Mercè. L'opció era lògica, atès que estava situat en un lloc ventilat, posseïa un pou d'aigua abundant, quedava aïllat i tenia prou capacitat per acollir un gran nombre de malalts. A més, la seva configuració interior, amb dependències subdividides per uns murs d'escàs gruix, afavoria la realització d'obres. Això mateix impossibilitava que es destinés a presó, ja que: «las paredes actuales siendo de corto espesor ofrecen poca seguridad para el citado objeto: al mismo tiempo que es un grande inconveniente para cárceles el que dicho edificio esté pegado a la misma muralla con no difícil ascenso y descenso».
- Pel que feia al de Sant Francesc d'Assís, que la Junta volia enderrocar, els comissionats exposaven les possibilitats que oferia, mercès a la seva grandària i solidesa. En concret es proposava que la seva església, ateses les seves dimensions (es plantejava que podria ser una mena de capella per a la guarnició, ja que permetia oir missa a un batalló sencer) fos destinada a parroquial. A més,

³³⁸ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/47 (ofici del bisbat de Girona al Govern Civil on es reclama el retorn de l'edifici de Sant Martí per poder instal·lar-hi el seminari, del 18/07/1836).

el seu claustre es podia destinar a mercat cobert. Finalment, els comissionats criticaven durament la proposta de la Junta d'obrir un carrer que passés per sobre del claustre i el fes desaparèixer, el futur carrer Nou.

- Finalment, pel que feia a la resta d'edificis desamortitzats de la ciutat, l'opinió dels comissionats no era diferent de la de la Junta, de manera que l'informe acabava amb la següent afirmació: «En cuanto empero [sic] al destino que da la Y. Junta a los ex-conventos de San Agustín para caballería y artillería, de capuchinos para enseñanza, de carmelitas para V. E (per residència del governador) y Gobierno Civil, de la iglesia de Galligants para parroquia, ya que lo es, y su monasterio para enajenar, y para lo último también el de mínimos, junto con la parte del de San Francisco de Asís, excepto [sic] la iglesia y sus claustros, se conforma la comisión con el parecer de dicha Y. Junta”.

A la pràctica, el dictamen de la comissió de la Diputació només sembla haver tingut algun efecte en un dels casos proposats, la conversió del convent de la Mercè en hospital militar (i com veurem més endavant aquesta no fou el principal motiu que assolís aquesta destinació). En canvi, Sant Domènec es convertí en caserna i seu del Govern Militar, Sant Josep fou destinat a delegació d'Hisenda, Sant Francesc fou enderrocat igual que Sant Agustí, mentre que el convent de caputxins passà a ésser seu de l'Institut de Segon Ensenyament; el dels carmelites esdevingué seu de la Diputació/Govern Civil i, finalment, el de Mínims fou convertit momentàniament en una caserna d'infanteria.

En definitiva, a la vista d'aquestes dades cal concloure que, durant aquesta primera etapa del procés desamortitzador, dins dels òrgans de govern de la província en cap moment es tingueren en compte els valors monumentals o històrics dels edificis desamortitzats.³³⁹ Més concretament, a Girona no hi ha cap esment a aquests valors dins de la documentació consultada fins l'any 1838 i, curiosament, des d'un àmbit poc propici als nous corrents estètics i culturals, el qual serà comentat més endavant. De fet, l'únic que s'observa és una absoluta indiferència pel destí d'aquests edificis, fos quin

³³⁹ Hom ha interpretat que en el cas concret de Sant Francesc d'Assís hi havia una clara intencionalitat de protegir-lo, però això no deixa de ser una lectura interessada. Vegeu: PUIGDEVALL et alii. *Història de la Diputació...*, p. 42.

fos el seu valor històric o artístic. Això queda palès en la resposta que es donà a una comunicació del Ministeri de Governació que el Govern Civil rebé l'1 de febrer de 1838, que es transcriu parcialment a continuació:

Habiendo hecho presente la Academia de nobles artes de San Fernando la conveniencia de conservar algunos edificios de los antiguos conventos que por sus bellas formas son de interés para las artes y cuya existencia puede conciliarse con el mejor servicio del Estado, destinándolos a oficinas, tribunales, museos, u otros establecimientos de pública utilidad se sirvió mandar S[u] M[ajestad] la Reina Gobernadora en Real Orden circular de 3 de junio del año próximo pasado, que los Gefes [sic] políticos oyendo a las respectivas Diputaciones provinciales, Academias, Sociedades económicas, y demás corporaciones que tuviesen por conveniente informaran, en el término de un mes acerca de lo expuesto por la Academia de San Fernando. Mas como sea muy corto el número de los informes que hasta la presente han llegado al Ministerio de mi cargo y pueda esta dilación hacer ilusoria la resolución que sobre el asunto recayere, es la voluntad de S. M., que inmediatamente mande V. S. suspender en esa provincia toda demolición de edificios de los extinguidos Conventos, y en improrrogable término de un mes evacue V. S., si ya no lo ha hecho, el informe que en la citada circular se le pidió; en la inteligencia de que S. M. verá con el más alto desagrado toda morosidad en el cumplimiento de tan importante encargo.³⁴⁰

La petició del Ministeri responia a les pressions que la Real Acadèmia de Sant Ferran exercia, des dels mateixos orígens del procés desamortitzador, per tal d'evitar la venda i enderroc d'aquells edificis que destaquessin pels seus valors artístics. En concret, ja en una data tan primerenca com el 27 de febrer de 1836 aquesta entitat havia sol·licitat a les autoritats que, si més no, aquells edificis desamortitzats que destacaven per les seves qualitats històriques i artístiques fossin destinats a activitats públiques. Aquesta demanda fou finalment recollida pel Ministeri de Governació, de manera que al mes de juny de l'any següent envià una Reial ordre als caps polítics on els demanava que: «oyendo a las respectivas diputaciones provinciales, academias, sociedades económicas y demás corporaciones que tuvieren por conveniente, remitan a este ministerio en el término de un mes, contado desde el día que reciban la presente orden, su informe a cerca de lo expuesto por la Academia de San Fernando». Es pretenia, així, conèixer quins edificis mereixien ésser destinats a activitats públiques, a causa dels seus valors artístics i culturals. Malauradament, els resultats finals de l'actuació deixaren molt a

³⁴⁰ AHG, Fons GC, Culte i Clergat D 186/24 (ofici del governador a la Diputació, del 21/02/1838).

desitjar, atès que bona part dels Governes Civils ni tan sols respongueren.³⁴¹ Per aquest motiu calgué repetir la demanda l'any següent a tots aquells que no l'havien respost, com fou el cas de Girona.

Un cop rebuda la demanda, el governador civil sol·licità a la Diputació un informe detallat sobre l'afer. Lacònicament aquesta respongué, el 12 de març de 1838, que l'any 1836 ja s'havia format una comissió per tractar aquest tema. En conseqüència, la Diputació creia innecessari perdre el temps en la redacció d'un nou informe i es remetia directament a l'anterior incloent, això sí, alguna breu referència als canvis ocorreguts des de llavors:

(...) añadiéndoles solamente p[ar]a su gobierno que el convento que fue de carmelitas calzados lo ha cedido S[u] M[ajestad] a esta corporación para celebrar en el sus sesiones y establecer sus oficinas y dependencias teniendo prevenido que el que fue de dominicos esta ya valorado para la indemnización que propuso la referida comisión al Diocesano del seminario conciliar de San Martín.

Davant d'aquesta resposta el governador decidí trametre a la Diputació una nova petició, el 17 de març, on detallava que l'informe s'havia de centrar només en aquells antics convents que pel seu mèrit artístic meresquessin conservar-se, atès que la resposta donada per la comissió de 1836 no concretava aquest punt. La contesta de la Diputació, però, tornà a ésser lacònica i poc precisa. Aquest ens es reafirmava en què l'informe de 1836 ja era prou detallat en tots els aspectes relatius als convents de Girona ciutat. En canvi, pel que feia als de la resta de la província es declarava incapaç de donar cap mena de contesta, atès que estava mancada de: «los conocimientos locales y demás datos que al intento se requieren».³⁴² És a dir, amb la seva resposta la Diputació demostrava que no tenia el més mínim interès pel tema, alhora que es declarava incapaç d'informar sobre els edificis situats fora de Girona ciutat, atès que no tenia on adreçar-se per recollir la informació necessària. Tot i que aquesta resposta ens pugui sobtar, cal reconèixer que, en part, era lògica i gens mancada de raó. En primer lloc, perquè per aquestes dates no existia cap mena de catàleg ni inventari on anar a cercar l'esmentada informació, de manera que qualsevol resposta s'havia de basar en el coneixement

³⁴¹ BELLO. *Frailles, intendentes y...*, p. 27.

³⁴² AHG, Fons GC, Culte i Clergat D 186/24 (ofici de la Diputació al Govern civil, del 29/03/1838).

empíric dels seus membres. I, en segon lloc, perquè es tractava d'un moment d'especial inestabilitat al país, on la guerra civil havia assolit uns nivells de brutalitat increïbles, la qual cosa dificultava enormement les comunicacions i desplaçaments; i a això, a més, calia afegir-hi que la Diputació es trobava immersa en greus problemes econòmics i de quintes. En conseqüència, davant d'aquest context general d'inestabilitat i por molt real, no oblidem que a principis d'aquest any el mateix dipositari de la Diputació, Josep Bellver, morí presoner dels carlins,³⁴³ el que menys devia preocupar als seus membres era que se'n feia d'uns quants edificis vells i atrotinats.

d) Els objectes útils a les arts, on posar-los? La biblioteca d'Amer

La Reial ordre del 27 de maig de 1837 va ordenar la creació d'unes comissions científiques i artístiques que havien de donar solució a la problemàtica sorgida per la necessitat de conservar els objectes útils a les ciències i les arts exclosos de ser alienats. Malauradament, els resultats d'això foren extremadament pobres, atès que en la majoria de províncies aquestes comissions ni tan sols s'arribaren a establir. En conseqüència, l'any següent el Govern hagué de reiterar l'ordre per la seva creació (Reial ordre de 8 de març de 1838).

Enmig d'aquest context general, la província de Girona no fou una excepció, atès que no s'hi establí cap comissió fins ben entrat l'any 1838. No obstant això, que la comissió no s'hagués creat no evitava que el Govern Civil es trobés davant la problemàtica de què fer amb els centenars d'objectes que la normativa ordenava conservar. En general, es tenen escasses dades sobre el tracte i destí que aquests patiren en el conjunt de la província, però sembla que majoritàriament restaren als monestirs fins que es perderen per robatori, venda o, simplement, perquè es feren malbé. Concretament, només tenim dades d'algun cas molt concret, com el de la biblioteca de l'antiga abadia d'Amer. Malgrat aquest caràcter gairebé únic, l'estudi d'aquest permetrà fer-nos una idea aproximada de quina era la situació a la qual estaven abocats aquesta mena d'objectes i quins problemes plantejava la seva conservació.

³⁴³ PUIGDEVALL *et alii*. *Història de la Diputació...*, p. 53.

Inicialment, el cas d'Amer fou força típic, atès que en el moment de produir-se la marxa del darrer monjo, l'agost de 1835, el monestir restà abandonat sense que es realitzés cap mena d'acte formal d'ocupació. Igualment, tot sembla indicar que no es produí cap mena de recollida d'objectes ni catalogació, de manera que aquests restaren oblidats al convent, a disposició de propis i estranys. Aquesta situació es mantingué fins que a principis de l'any 1838 el governador civil, Jaume de Burgues,³⁴⁴ fou informat per la Intendència de la província de l'existència d'una important biblioteca abandonada. La troballa s'havia produït de forma casual durant una visita feta pel delegat d'aquesta institució a Santa Coloma de Farners, que s'hi havia desplaçat per veure'n l'estat i aixecar inventari del contingut:

El Comisionado principal del ramo me ha hecho presente le avisa su subalterno de S[an]ta Coloma de Farnes, que habiendo pasado a algunas diligencias del servicio a la villa de Amer ha encontrado en el edificio de aquel Monasterio, entre otros efectos y alhajas, una biblioteca, que aunque robada y sin orden contiene todavía un sin número de obras y otros libros de mucha consideración.³⁴⁵

La conservació d'aquests objectes era obligació del Govern Civil, en conseqüència l'intendent li sol·licità que nomenés algú de la seva confiança per tal de recollir-los i aixecar-ne el corresponent inventari. Davant d'aquesta petició el governador oficià, l'11 de febrer, a l'erudit olotí Francesc Bolòs,³⁴⁶ perquè passés a Amer a realitzar aquesta tasca. Per tractar d'animar-lo en la difícil feina que tenia per endavant el governador no s'estigué de fer una crida al seu patriotisme, però per si aquest no fos suficient, també li

³⁴⁴ Jaume de Burgues fou un destacat hisendat gironí que pertanyia a una coneguda i influent família ennoblida el XVI, la qual tenia forts lligams familiars amb el cabdill militar moderat Leopoldo O'Donnell. Burgues fou governador civil de la província de Girona de gener de 1838 a juliol de l'any següent. El seu mandat no fou excessivament destacat i se centrà en les ja tradicionals funcions de control de l'estament religiós, sempre sospitós de ser procliu al carlisme, i dels ciutadans que mantenien d'actituds polítiques contràries a la Corona.

³⁴⁵ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/29 (ofici de la Intendència de la província al Govern Civil, del 31/01/1838).

³⁴⁶ Francesc Xavier de Bolòs i Germà (Olot 1773–*id* 1844) fou un destacat farmacèutic i estudiós de les antiguitats, de forma que arribà a posseir una important col·lecció d'història natural i una nombrosa col·lecció de monedes. Destacà també en els estudis del vulcanisme, de forma que hom el pot considerar el descobridor dels volcans de la Garrotxa. En relació amb aquest fet, cal esmentar que l'any 1830 col·laborà amb el naturalista i vulcanòleg anglès Charles Lyell.

féu la promesa de pagar les despeses que l'esmentada comissió li comportés.³⁴⁷ Bolòs acceptà l'encàrrec, tot i que informà al governador que la començaria amb un cert retard perquè la zona era insegura a causa de la presència de nombrosos destacaments carlins.³⁴⁸ Un cop rebuda l'acceptació, el governador civil informà la Intendència perquè aquesta pogués informar al comissionat d'amortització d'Amer.³⁴⁹ Aquesta actuació, però, fou innecessària, ja que el 24 d'abril Bolòs ja havia acabat l'inventari dels llibres. Òbviament, a causa de la rapidesa amb què s'havia elaborat aquest, deixava molt a desitjar. Concretament, constava d'un llistat de 1.009 llibres, la majoria (643) es descrivien genèricament com: «de varios asuntos y autores en fo[lio]»; mentre que en la resta, si més no, es detallava títol i autor. Aquests eren majoritàriament de temàtica religiosa i per facilitar-ne el trasllat Bolòs havia marcat els que considerava més interessants amb una petita línia. Juntament amb aquests hi havia una quantitat immensa de documentació de difícil catalogació, que Bolòs definia amb termes clarament despectius: «una infinidad de cuadernos i misceláneas, panegíricos, cédulas, oraciones fúnebres y de obras materias, como también muchos pliegos manuscritos». Finalment, aconsellava com a condició *sine qua non*, per assegurar-ne la conservació, que fossin traslladats a un lloc segur i amb millors condicions, atès que les existents al monestir d'Amer no eren les més adequades per garantir-ne la conservació. En concret, Bolòs definia el local on es trobaven dipositats els llibres, que de cap manera podia ser la biblioteca original, com «una pieza húmeda y enteramente cerrada, sin la menor ventilación, los libros se consumen y hay muchos de totalmente inútiles e inservibles».³⁵⁰

Un cop rebuda la nota, ràpidament, el governador li agrà la seva col·laboració i li sol·licità el detall dels seus honoraris. Bolòs, però, respongué que renunciava a cap mena de compensació econòmica i només demanava els 166 rals que havia hagut de posar de la seva butxaca, pel lloguer i manutenció d'un mosso i un mul durant els dies que havia durat la seva comissió a Amer.³⁵¹ Davant d'aquesta resposta, com era

³⁴⁷ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/29 (minuta d'ofici del GC a Francesc Bolòs, del 11/02/1838).

³⁴⁸ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/29 (ofici de Francesc Bolòs al governador, del 20/02/1838).

³⁴⁹ AHG, Fons GC, Culte i clergat, D 186/29 (minuta d'ofici del governador a la Intendència de la província, del 23/02/1838).

³⁵⁰ AHG, Fons GC, Culte i clergat, D 186/29 (ofici de Francesc Bolòs al GC, del 24/02/1838).

³⁵¹ AHG, Fons GC, Culte i clergat, D 186/29 (ofici de Francesc Bolòs al GC, del 2/03/1838).

d'esperar, el governador li donà novament les gràcies pel seu patriotisme —que de passada estalviava diners a la sempre escassa caixa provincial—, i li comunicava que podia enviar quan volgués un representant a Girona per cobrar-los.³⁵²

Un cop fet l'inventari el problema que ara es plantejava al Govern Civil era com portar els llibres a un lloc segur que reunís unes mínimes condicions de conservació. Finalment, es decidí el seu trasllat a la capital provincial, de manera que al juliol de 1838 el governador ordenà al batlle d'Amer, Manuel Ferrer, que endegués el procés. Aquest, però, es trobà amb un seguit de problemes que alentien enormement la realització de la tasca encomanada:

En cumplimiento de lo mandado por V. S. con su oficio de 25 del mes pasado pase a hacer construir doce cajones de costal cada uno dentro los que hice arreglar los libros que contenía la Biblioteca de este estinguido [sic] Monasterio habiendo quedado como un centenar enteramente nulos e inútiles por estar carcomidos y maltratados. Concluido esto busqué arrieros para que los condujeran [sic] a V. S. y todos se han denegado levantarlos sin escolta correspondiente por miedo de ser maltratados de los facciosos que con pequeñas partidas divagan por estos caminos.³⁵³

En altres paraules, el context d'inestabilitat que es vivia a la zona feia difícil enviar amb rapidesa una petita columna a Girona ciutat, si aquesta no comptava amb una mínima protecció armada. Per donar solució a això el governador, pocs dies després, sol·licità l'ajut del cap militar de la plaça de Girona.³⁵⁴ Desgraciadament, aquí no s'acabaren els problemes, ja que per efectuar el trasllat també calia fer front a un seguit de despeses, com es pot observar en el pressupost redactat pel batlle d'Amer, que es detalla a continuació:

Per dotze caixes	144 rals
Per dos dies de feina	16 rals
<u>Per sis mules</u>	<u>192 rals</u>
Total.....	352 rals.

³⁵² AHG, Fons GC, Culte i clergat, D 186/29 (minuta d'ofici del GC a Francesc Bolós, del 7/03/1838).

³⁵³ AHG, Fons GC, Culte i clergat, D 186/29 (ofici del batlle d'Amer al Govern civil, del 9/03/1838).

³⁵⁴ AHG, Fons GC, Culte i clergat, D 186/29 (minuta d'ofici del GC al Govern Militar, del 13/3/1838).

El principal problema era que el fuster, que ja havia fet les caixes, exigia el seu pagament. A més, el batlle exposà al governador que no sabia què fer amb el centenar d'obres que estaven sense encaixonar per inútils i demanava permís per omplir amb elles un parell de caixes més. La resposta del Governador no trigà a arribar i fou força clara:

(...) que es necesario nombrar en esta (Girona) una persona que le represente a recibir los 160 r[eales] a que ascienden dichos cajones y trabajo de empaquetar los libros; que cuando se haga aquí la entrega de ellos se pagará el importe de la conducción, debiendo abandonarse los demás libros que se hallen sin encajonar y que [en] la clasificación hecha por el comisionado de este Gobierno aparecen ser inútiles.³⁵⁵

Malauradament, els problemes no acabaren aquí, atès que el 2 d'abril el batlle d'Amer comunicà al governador que li era del tot impossible complir aquesta ordre, atès que s'havia perdut la classificació feta pel comissionat Francesc Bolòs, de manera que havia fet triat d'acord amb el seu propi criteri:

(...) en vista de lo que hice encajonar los que me pareció ser útiles, mas como mi concepto en esto podría ser mal fundado, y no avenirse con el del Comisionado [...] estoy casi seguro que no se remitirán todos los que habrá dejado en inventario, y otros si de los que debían abandonarse.

És a dir, en realitat el batlle havia proposat empaquetar la totalitat dels llibres no per un excés de zel, sinó per amagar la seva manca de capacitat organitzativa. De fet, aquesta resposta ens porta a pensar que per aquestes dates els llibres ni tan sols estaven empaquetats. Davant de tal cúmul de despropòsits, molt probablement ja fart de tot, el governador li respongué que empaquetés aquells que li semblessin útils i que els tingués preparats per enviar tan aviat com fos possible.³⁵⁶ Finalment, l'actuació es féu efectiva a finals de maig, quan el tinent de la Milícia Nacional d'Amer, Domènec Monet, lliurà les dotze caixes a la seu del Govern Civil.³⁵⁷ La resta de llibres tampoc restaren gaire temps

³⁵⁵ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/29 (ofici del Govern Civil al batlle d'Amer, del 25/03/1838).

³⁵⁶ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/29 (minuta d'ofici del GC al batlle d'Amer, del 4/03/1838).

³⁵⁷ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/29 (resguard de lliurament, del 24/05/1838).

a Amer, ja que foren reclamats pel governador el juny següent. La seva tramesa es verificà el 6 de juliol, quan el traginer Francesc Coll els féu arribar a l'autoritat civil.³⁵⁸

En la recol·lecció de la biblioteca d'Amer es donaren uns condicionants extremadament favorables perquè l'afer acabés exitosament. Hi hagué una bona comunicació entre la Intendència i el Govern Civil, ja que la primera, un cop tingué notícia de l'existència de la biblioteca, avisà ràpidament al segon i no posa cap resistència perquè s'hi enviés un comissionat, ans el contrari. El Govern Civil no tingué problemes a trobar una persona adient per realitzar l'actuació, l'erudit olotí Francesc Bolòs, qui ràpidament es desplaçà a Amer i organitzà la bibliotecaper al seu trasllat. No hi hagué dificultats per obtenir recursos econòmics, ja que les autoritats estigueren disposades a fer efectives les despeses de l'operació tan aviat com fos possible. Probablement, això sigui l'element més sorprenent, atès que el més normal era que els comissionats per aquesta mena afers haguessin d'esperar mesos i a vegades anys per cobrar els diners que se'ls devien.³⁵⁹ Malgrat tenir tots aquests punts a favor, l'actuació no acabà de rutllar. El retard a trametre a Girona els llibres, gairebé cinc mesos. Els problemes provocats per la inestabilitat política —la por a caure en mans dels carlins era ben present—. I la incapacitat organitzadora de les autoritats locals —no deixa d'ésser ridícula l'actuació del batlle d'Amer—. En definitiva, tot això és una mostra palpable de la problemàtica que envoltava la protecció dels béns teòricament preservats de la desamortització per ser útils a la cultura. Perquè, si en un cas com el de la biblioteca d'Amer, on no es donaren dificultats insalvables per fer l'inventari i trasllat dels llibres, el sistema de protecció públic presentà greus mancances i errors, quin futur podien esperar els múltiples objectes abandonats en la resta de monestirs de la província, on aquests condicionants favorables no es donaren?

2.4. Un nou intent: la Comissió de 1838

El 8 de març del 1838 el Govern Central reiterà, mitjançant una nova reial ordre, la necessitat que es creessin unes Comissions Científiques i Artístiques a les províncies.

³⁵⁸ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/29 (ofici del batlle d'Amer al Govern Civil, del 6/06/1838).

³⁵⁹ BELLO. *Frailes, intendentes y...*, p. 107-108.

L'objectiu desitjat era que aquests ens es fessin càrrec dels objectes procedents dels monestirs que meressuessin ésser conservats. Un cop inventariats havien de ser conduïts a la capital de província, on constituïrien els fons inicials d'una biblioteca i d'un museu provincials. En el cas concret de Girona, fins ara la primera i única notícia que es tenia de la formació d'aquesta comissió procedia de les actes de la Diputació de Girona.³⁶⁰ Concretament, aquest ens nomenà en la sessió del dia 27 de març, a instància del governador civil, al diputat provincial Josep Antoni Barraquer³⁶¹ per tal que hi fos el seu representant:

También se dio cuenta de una R[ea]l Orden que traslada el M[uy] I[lustre] S[eño]r Gefe [sic] S[u]p[er]ior político por la cual S[u] M[ajestad] tiene a bien disponer se forme en cada Capital de Prov[inci]a una Comisión científica y artística presidida por un Individuo de la Dip[utació]n Prov[incia], y pide en su consec[ue]ncia se nombre un[o] p[ar]a proceder a instalarla, y en su vista Acordaron nombrar como nombrado a pluralidad absoluta de votos al Vocal de la misma D. José Antonio Barraquer y q[u]e se le pase el oportuno oficio dando aviso al M[uy] I[lustre] S[eño]r Gefe Político.³⁶²

Per mirar d'activar les actuacions d'aquesta comissió el governador, el ja esmentat Jaume Burgués, sol·licità la col·laboració de la Junta d'Alienació d'Edificis —ens dependent de la Intendència—. Òbviament, una bona entesa amb aquest ens era absolutament necessària, perquè si no era impossible dur a bon port l'operació, atès que aquest disposava dels inventaris originals dels monestirs i tenia cura de bona part del objectes conservats:

(...) me dirijo a us[tede]s a fin de que se sirvan dar las disposiciones convenientes para que por el conducto pr[incip]al de Arbitrios de Amortización de esta prov[inci]a sus subalternos, o delegados en los puntos donde no los haya, se haga la entrega bajo inventario al alcalde de [...] respectivo pueblo y demás personas nombradas por este Gobierno, de los Archivos, Bibliotecas, libros de coro, obras de escultura, pinturas y enseres que existan en los conventos suprimidos y puedan ser útiles a las ciencias y a las artes con el obgeto [sic] de que sean trasladados a esta capital o punto que se designe, para que haciéndose la correspondiente clasificación pueda la comisión científica y artística, apartar los que

³⁶⁰ LLORENS i RAMS *et alii*. *La Comissió de Monuments...*, p. 12.

³⁶¹ Josep Antoni Barraquer fou diputat provincial pel partit judicial de Girona de l'any 1838 al 1840.

³⁶² AHG, Fons Diputació, Actes de la Diputació Provincial de Girona (sessió del 27/03/1838).

merzcan conservarse y pueda entregarse a VS todo lo que no se halle en el caso prescrito. Para que este Gobierno pueda dirigir las ordenes necesarias a los Alcaldes respectivos espero que tendrán la bondad de manifestarles los pueblos de la prov[inci]a donde hay conventos suprimidos; y para que se verifique la entrega de los efectos expresados que existen en los de esta capital pasaran dos S[eño]es de la Junta Científico y Artística a examinar en cada uno los que deben recogerse para cuyo fin será conveniente que se sirvan nombrar una comisión de su seno.³⁶³

L'esmentada Junta donà acusament de recepció el 25 d'abril, alhora que nomenà com a delegats seus a la capital els senyors Joaquim Ferrer i Joan Urgell. A més, seguint les indicacions del Govern Civil, es passà un ofici al comissionat general d'arbitris d'amortització, perquè donés les ordres oportunes als seus delegats a les poblacions on hi havia hagut monestirs.³⁶⁴ L'actuació del governador no es limità únicament a aquesta iniciativa, atès que per conèixer els antecedents de l'afer, que li eren desconeguts, oficià a un membre de la comissió de 1835 (el text no ho deixa clar, però amb tota probabilitat es tractava de Salvi Cabruja, rector de la parròquia del Mercadal). L'objectiu era obtenir informacions de primera mà dels treballs que s'havien desenvolupat en el moment de produir-se el desallotjament dels convents, com es pot observar a continuació:

Constando en este Gobierno Político que con fecha 1 de septiembre del año 1835 se creó una comisión científica y artística a consecuencia de la Real Orden de 29 de julio del mismo que se trasladó a los señores nombrados al efecto; y resultando ser VS la persona más caracterizada de ellos, me ha parecido conveniente designarle expresamente a fin de que tenga la bondad de manifestarme qué trabajos representaron por la referida comisión en virtud de comisionado [...] y si pasada esta contestación fuere necesario reunirse los sujetos [sic] precedentes que componían la comisión, tendrá VS a bien disponer se les convoque.³⁶⁵

Com ja s'ha vist en l'apartat dedicat a la comissió de 1835, la resposta d'aquests antics comissionats aportà poques dades, per no dir cap. En concret, Salvi Cabruja, Segimon

³⁶³ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/50 (ofici del GC a la Junta d'alienació, del 17/04/1838).

³⁶⁴ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/50 (acusament de recepció Junta d'alienació, de 25/04/1838).

³⁶⁵ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/40 (ofici del governador a Salvi Cabruja, del 18/04/1838).

Amich, Antoni Bertran i Lluís Barnoya³⁶⁶ únicament feren constar que no havien trobat res en la seva visita als monestirs que pogués servir per formar un museu.

Un cop fets aquests preliminars el que calia era nomenar la resta de membres de la nova comissió, perquè fins el moment aquesta tenia president, però no vocals.³⁶⁷ Per desgràcia, l'elecció de les persones adequades encara era força problemàtica, ja que els candidats no eren excessivament nombrosos. Si més no, aquesta és la conclusió que cal extreure de l'actuació endegada pel governador civil, que hagué de recórrer majoritàriament als membres de l'anterior comissió de 1835.³⁶⁸ Així doncs, el 4 de maig s'oferí el càrrec a Cabruja, Barnoya i Bertran; als quals s'afegiren pocs dies després dos nous: Francesc Escarrà³⁶⁹ i Francesc Batlle i Cabanelles.³⁷⁰ Concretament, en el cas dels tres primers, l'ofici que els fou tramès era tota una declaració, això sí molt retòrica, d'aquesta manca d'altres opcions:

³⁶⁶ El cinquè membre de la Comissió, el funcionari Benito Calero no surt esmentat en cap moment. Molt probablement, per aquestes dates ja havia marxat de Girona.

³⁶⁷ La Diputació informà oficialment al Govern Civil del nomenament d'Antoni Barraquer el dia 2 de maig de 1838. Vegeu: AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/50 (ofici de la Diputació al Govern Civil).

³⁶⁸ Aquesta mateixa situació es produí en altres comissions, on els comissionats de 1835 foren novament elegits per formar part de la nova comissió. Vegeu: MARTÍNEZ PINO, Joaquín. *La Comisión provincial de monumentos de Murcia. Origen y actuaciones (1844-1918)*. Trabajo de investigación de doctorado, septiembre de 2007, p. 29. Existeix també un resum del treball a: MARTÍNEZ PINO, Joaquín, «La comisión provincial de los monumentos de Murcia (1835-1865)», *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie VII. Hª del Arte, T- 18-19 (2005-2006), p. 135-162.

³⁶⁹ Francesc Escarrà i Feliu (Girona 1781– íd 1866) fou un destacat hisendat de la província i doctor en dret civil i canònic. També fou un conegut escriptor aficionat, atès que fou autor de diversos articles publicats la premsa de local de l'època. Bàsicament, escrigué poesies en català i castellà, així com obres de teatre que majoritàriament restaren inèdites i diversos treballs sobre història de Girona. A nivell polític fou regidor de l'Ajuntament de Girona en diverses ocasions, curiosament, durant el Trienni Liberal i l'anomenada Dècada Ominiosa.

³⁷⁰ Francesc Batlle i Cabanelles fou un important advocat i hisendat Gironí —l'any 1836 era el trenta-setè contribuent de la província—. Fou una persona d'idees liberals conservadores que recolzà obertament la reacció moderada. Gràcies a aquest posicionament polític ocupà diversos càrrecs en l'administració, per exemple l'any 1845 fou nomenat vicepresident del consell provincial (òrgan d'elecció digital que actuava com una junta assessora del governador civil, mentre que les competències de la Diputació provincial eren reduïdes a la mínima expressió). Posteriorment, fou nomenat diputat provincial per Girona, l'any 1856; i, novament, membre del consell provincial el mateix any. L'any 1844 substituí a Francesc Escarrà com a vocal nomenat per la Diputació a la Comissió Provincial de Monuments.

Con arreglo a lo acordado por S[u] M[ajestad] en Real orden de 27 de mayo de 1837, cuyo cumplimiento ha sido recordado en la de 8 de marzo último, debe formarse en esta capital una comisión científico y artística presidida por un individuo de la Exc[elentisi]ma Diputación provincial y como por oficio de 10 de septiembre de 1835 se le hubiere nombrado a U[sted] por este Gobierno individuo de la referida comisión a consecuencia de la Real orden de 29 de julio del 1835, ha venido en rectificación dicho nombramiento en atención a las relevantes circunstancias de inteligencia integridad y celo por el bien publico, debiendo advertir a Ud. que el individuo que ha de presidir la comisión el Sor José Antonio Barraquer nombrado al efecto por la Exc[elentisi]ma Diputación provincial...”.³⁷¹

Ràpidament, els comissionats respongueren afirmativament a la proposta del Governador. El primer fou Salvi Cabruja, qui ja el sis de maig acceptà el càrrec d'una forma molt florida: «lo acepto gustoso, deseando dar pruebas con mis cortos alcances de contribuir al bien público y bienestar de la patria». Si hom té present que precisament fou ell qui dinamità el darrer intent de salvar l'església del convent de Sant Francesc d'Assís de l'enderroc, mitjançant una permuta amb la del Mercadal, (sembla que temia que si retornaven els monjos ell es quedaria sense església), no hi ha cap mena de dubte que aquesta no era una afirmació d'humilitat sinó de sinceritat.³⁷²

L'endemà acceptaren el càrrec Lluís Barnoya i Antoni Bertran. Finalment, ho feren Francesc Batlle i Cabanelles i Francesc Escarrà, que fou el darrer a fer-ho el 16 del mateix mes. En definitiva, la Comissió de Girona estava formada per cinc persones elegides pel governador civil i presidides per un diputat provincial, elegit per la mateixa

³⁷¹ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/50 (minuta ofici de la Diputació als futurs membres de la comissió de monuments, del 4/05/1838).

³⁷² Alguns anys després Barraquer i Roviralta en féu una descripció gens falaguera en la seva obra: «Cuando dos años tenía que predicar en una misma festividad, en el segundo repetía al pie de la letra el sermón del primero; y esto mismo hacía si en la función de las Cuarenta horas predicaba en un mismo día en dos horas diferentes. Tenía un sermón de los Dolores de la Virgen, el cual empezaba con estas palabras: “A un lado señores. Dejad paso a esta pobre viuda”. Cada año en que se le encomendaba el sermón de aquella fiesta, repetía el mismo de guisa que el pueblo ya antes de que él abriera la boca pronunciaba el: “A un lado, señores...”». Vegeu: BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum III), p. 542.

Diputació, amb la qual cosa se seguia al peu de la lletra l'article segon de la Reial ordre del 27 de maig de 1837.

Uns dies abans de constituir la comissió, probablement per guanyar temps, el mateix governador havia oficiat als municipis de la província on havien existit els convents més destacats. Concretament, el 29 d'abril, s'envià als municipis de Figueres, Besalú, Olot, l'Escala (la minuta diu Empúries), Castelló, Torroella, la Bisbal, Begur, Palamós, Ripoll, Breda, Blanes, Hostalric, Sant Feliu de Guíxols, Amer, Banyoles, Santa Coloma de Farners, Sant Miquel de Cladells, Camprodon i Puigcerdà; la següent comunicació:

Por diferentes reales resoluciones comunicadas a este Gobierno político, se ha servido S[u] M[ajestad] ordenarle que recoja de los conventos suprimidos en toda la prov[íncia] sus archivos, bibliotecas, libros de coro, obras de escultura, pinturas y enseres que ecsistan [sic] en los mismos que puedan ser útiles a las ciencias y a las artes. Para llevar a debido complemento lo dispuesto por S[u] M[ajestad], he acordado que en unión del R[everen]do cura Párroco y Regidor sindico del Ayuntamiento se sirvan pasar con el comisionado de Arbitrios de Amortización o persona que delegue para lo cual la junta de enajenación [sic] de las órdenes competentes, a inventariar y recoger cuanto exista de los citados efectos en el convento o conventos suprimidos en esa villa y término, los que se servirá poner en paraje seguro, dando cuenta inmediatamente a este gobierno con remisión del inventario en el que podrá desde luego clasificarse, si les fuese posible las obras y demás efectos que se hallen de los que quedan referidos a fin de acordar enseguida el destino que ha de darse a cada cosa.

El procediment administratiu a seguir, doncs, en principi semblava senzill i clar. En primer lloc, el governador oficiava als municipis on havia existit un monestir fins a l'any 1835. Llavors aquests elaboraven, en col·laboració amb els delegats locals de l'amortització (hisenda), un inventari dels béns susceptibles d'ésser útils a la cultura, el qual trametien immediatament al Govern Civil. Un cop rebut, aquest l'enviava a la Comissió Científica i Artística de la capital, perquè en fes un dictamen on valorés la importància dels objectes conservats i quins eren susceptibles d'ésser duts a Girona per destinar-los al museu i biblioteca provincials. Malgrat aquesta aparent senzillesa, el procés comportà múltiples imprevistos i problemes, com es veurà a continuació. En concret, cal dir que la primera tramesa d'objectes que rebé la comissió foren els llibres

de la biblioteca d'Amer, que ja eren a la capital, on havien estat duts per iniciativa del governador:

Por disposición de este Gobierno Político se han trasladado a él catorce cajones de libros que fueron recogidos de la Biblioteca del escinguido [sic] monasterio de la villa de Amer, los cuales se pondrán a disposición de VS por el oficial de esta [...] D. Pedro Álvarez, con el objeto de que tengan la vondad [sic] de examinarlos y separen los útiles para colocarlos en la Biblioteca que se ha de plantear en esta capital, que aparten los que no sirvan para dicho objeto con el fin de entregarlos a la Junta de enajenación de edificios.³⁷³

Pel que fa als municipis oficials, cal dir que majoritàriament no respongueren amb la celeritat que s'esperava, de manera que el 27 de juny s'hagué de requerir novament als de Figueres, l'Escala (Empúries), Castelló, Torroella, Sant Feliu de Guíxols, Ripoll, Breda, Blanes, Hostalric, la Bisbal i Begur.³⁷⁴ I de nou, a l'agost, s'hagué de repetir l'operació amb els de Sant Feliu de Guíxols, la Bisbal, l'Escala, Begur, Castelló, Torroella de Montgrí i Ripoll (sembla que les respostes dels dos darrers ja estaven en camí).³⁷⁵ S'observa, doncs, que des dels mateixos inicis, malgrat intentar-se endegar la recollida dels diversos inventaris en conjunt i de forma ordenada, aquesta actuació resultà impossible. A la pràctica, la norma fou la lentitud en tot el procés, atès que es produí un important retard en la recepció de les respostes, fins i tot alguns municipis no arribaren a contestar mai. A més, a això s'afegí una bona dosi d'incomprensió per part dels municipis sobre quina informació se'ls sol·licitava. És a dir, tot aquest conjunt de fets allargaren i complicaren increïblement un procés que, en origen, es preveia força ràpid. Tanmateix, les respostes enviades són d'un gran interès pel nostre estudi, raó per la qual a continuació es descriurà detalladament cadascun dels casos, ordenats cronològicament per la data de la seva tramesa al Govern Civil.

El consistori de Santa Coloma de Farners respongué el tres de maig. En el seu escrit el batlle de la població informà al governador que li era del tot impossible fer l'inventari sol·licitat, atès que del convent de franciscans que havia existit a la vila només se'n

³⁷³ AHG, Fons GC, Culte i Clergat D186/50 (minuta Govern civil a la Comissió, del 8/07/1838).

³⁷⁴ AHG, Fons GC, Culte i Clergat D 186/41 (minuta Govern civil, del 27/06/1838).

³⁷⁵ AHG, Fons GC, Culte i Clergat D 186/41 (llistat municipis als quals calia requerir novament els inventaris, del 11/08/1838. Torroella i Ripoll hi apareixen ratllats).

conservaven alguns vestigis. El motiu d'això era, com era públic i notori, que: «en el tiempo que permaneció la facción en esta villa se ocultaron casi todos sus efectos; y los pocos que quedaron, fueron despojados por la fuerza armada que ocupó el punto después de haberse ausentado la facción».³⁷⁶ Alhora, també esmentava en el seu escrit que d'aquesta situació ja havia estat informada la Junta d'Alienació d'Edificis per la seva delegada al partit judicial.³⁷⁷

D'Olot arribà, el 5 de maig, una resposta signada pel batlle de la població, el rector Albert Osona i el regidor síndic Benet Torà. Aquests informaren al Govern Civil que s'havien adreçat al comissionat d'amortització per tal de demanar-li els objectes esmentats en l'ofici del 29 d'abril. Inicialment, aquest s'havia mostrat reticent, però vista la urgència finalment cedí i passaren a visitar l'extingit convent de carmelites de la vila. A més, també informaren que en una habitació de l'església de la Verge del Tura es guardaven diversos objectes que s'inventariaren, els quals quedaren immediatament dipositats en una habitació que també anteriorment havia contingut la biblioteca del monestir.³⁷⁸ Malauradament, es desconeix què va succeir amb aquesta biblioteca, la documentació no ho esmenta, però sí sabem que els nombrosos retaules que contenia el convent —n'hi havia trenta-cinc— foren cremats pels soldats que l'ocupaven per protegir-se de la fred.³⁷⁹

La vila de Banyoles respongué el mateix dia que Olot. En concret, envià un inventari relativament detallat dels objectes existents en el moment de produir-se l'exclaustració en els dos convents de la població. En el cas concret del de benedictins, l'esmentat inventari descrivia que a l'església hi havia vuit altars de fusta decorats amb algunes imatges, quatre quadres amb motius de la passió i sis altars de terra, també amb imatges. A més, també s'esmentava que el cor, format per trenta-set seients de fusta, es trobava

³⁷⁶ Sembla que en iniciar-se la guerra, l'hospital de Nostra Senyora de Bellver fou utilitzat com a parròquia, perquè aquesta era utilitzada com a fort. Tanmateix, a l'any 1836 fou totalment enderrocat pels liberals. Vegeu: MAS i SOLENCH, Josep Maria, «El monestir de Sant Salvi de Cladells i l'Hospital de Nostra Senyora de Bellver», *Quaderns de la Selva*, núm. 1 (1984), p. 149-160.

³⁷⁷ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/26 (ofici de l'Ajuntament de Santa Coloma de Farners al Govern Civil, del 3/05/1838).

³⁷⁸ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/41 (informe recol·lecció objectes dels convents suprimits, del 5/05/1838).

³⁷⁹ BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum III), p. 490.

al mig de l'església. L'orgue de l'església només es conservava parcialment, atès que havia perdut les seves flautes de metall, lògic atès que era un element fàcilment reaprofitable. A la sagristia del convent també hi havia diversos objectes religiosos: un crucifix gran, un altre de petit, una verge dels Dolors, un quadre fi, una calaixera gran i una altra de petita per posar la roba i tres missals vells. Pel que fa al convent dels servites, a l'església hi havia set altars pintats amb algunes imatges i un orgue petit. Mentre que a la sagristia hi havia dos crucifixos grans i una calaixera per roba. Aquests objectes es trobaven guardats en part a la parròquia de la vila i en part a les mateixes esglésies.³⁸⁰

El municipi de Camprodon respongué el 8 de maig que l'any anterior, en concret el 8 de gener, la Junta d'Alienació d'Edificis i efectes dels convents suprimits ja se li havia adreçat perquè fes inventari de tot allò que hi havia en els convents de la vila, el qual es trobava en mans de l'esmentada junta. Davant d'aquesta resposta, el Govern Civil oficià novament a l'Ajuntament, el 15 de maig, aclarint-li que l'inventari sol·licitat no comprenia totes les pertinences dels convents de la vila, sinó que afectava únicament els arxius, biblioteques, llibres de cor, obres d'escultura, pintures, etc. Un cop rebut aquest nou ofici el batlle de la població, associat al rector i al síndic, examinaren ambdós edificis. Els resultats de l'actuació, però, foren pobres, només informaren que: «no existir en ellos ningún archivo, biblioteca ni obra cosa que pueda ser útil a las ciencias y a las artes por su perfección y bondad».³⁸¹

Pel que fa al consistori de Blanes, aquest donà acusament de recepció de l'ofici del governador el 10 de maig, i l'informà que es faria l'inventari tan aviat com es coordinessin amb el representant de l'amortització a la població; i concretava que:

(...) nada existe en este ex-convento por haberse inventariado y extraído cuanto se hallaba en él por orden superior, y como los libros y demás cosas útiles que VS se sirve reclamar están ya en poder de este Sr. Cura párroco, espero que se servirá decirme si

³⁸⁰ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 168/30 (inventari dels objectes dels extingits monestirs de la vila de Banyoles, 5/05/1838).

³⁸¹ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/25 (informe de l'ajuntament de Camprodon, sobre objectes artístics o científics dels convents desamortitzats, del 2/06/1838).

bastará el formar y remitir a VS un inventario de los que sean (els objectes), dejándolos en poder de aquel.

Aquesta comunicació fou contestada pel governador, el 19 de maig, amb l'ordre que es fes l'inventari tal com s'havia indicat. Alhora, en el mateix escrit, el governador informava al consistori que no hi havia inconvenient que els objectes quedessin momentàniament en poder del rector. Finalment, l'esmentat inventari fou tramès el 14 de juliol. Malauradament, era molt simple, atès que no hi constava ni l'autor ni el títol de les obres conservades, únicament se les agrupava d'una forma molt genèrica:

(...) siendo casi todos en cubiertas de pergamino, en estado muy usado, y muchas partes inútiles ya por faltar fragmentos enteros, ya por faltar tomos en las más de las obras que comprenden, hallándose así truncados e inservibles, siendo unos mismos tratados por diversos autores, la mayor parte antiguos, en términos que se considera no ser útil ninguno de los expresados libros para el adorno de Biblioteca, ni instrucción de ciencias.³⁸²

En total, hi havia 50 volums de teologia, 40 tractats més de teologia i escolàstica, 18 de diferents matèries relacionades amb la prèdica, 10 panegírics en espanyol, 70 sobre medicina, 4 toms de la Bíblia i 223 llibres de diversos autors i temes religiosos. Finalment, el 5 de novembre de l'any següent, el governador ordenà a l'Ajuntament que li trametés els llibres. Malauradament, l'execució del trasllat no es produí fins el mes maig de l'any següent, com es pot observar en el següent fragment d'un ofici que el batlle de Blanes envià al governador civil:

(...) en el acto de recibir el oficio de VS de 14 del actual ofrecí a su portador Sr. Torres carromatero de esta, la entrega de los libros procedentes del suprimido convento de esta, y manifestó que se presentaría a recibirlos en el momento que le fuese posible trasladarlos, en su consecuencia se le han entregado hoy y los ha acondicionado en once semales de esparto que pesan veinte y dos quintales, cuyos libros pondrá a disposición de VS esperando que tendrá a bien avisarme de ello para descargo del conductor.³⁸³

³⁸² AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/41 (informe recol·lecció objectes dels convents suprimits, del 14/07/1838).

³⁸³ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/51 (ofici del batlle de Blanes al GC, del 26/05/1840).

Puigcerdà respongué lacònicament el 23 de maig. En primer lloc, informà al Govern Civil que en marxar els frares dels dos monestirs de la vila, dominics i agustinians, no es trobà en ells ni biblioteques, ni llibres de cor, ni cap altre objecte dels esmentats en l'ofici del governador. En conseqüència, davant d'això havia estat del tot impossible realitzar els inventaris que se li demanaven.³⁸⁴

Pel que fa a vila marinera de Palamós, aquesta comunicà al Govern Civil que en suprimir-se el convent d'agustinians de la vila no s'havien trobat cap biblioteca, ni llibres de cor, ni obres d'escultura, ni pintures ni res útil a les ciències i les arts. Aquesta situació ja s'havia fet constar en l'inventari realitzat en el moment de produir-se l'exclaustració, el qual estava en mans de la comissió de crèdit públic de Girona (Hisenda).³⁸⁵

La també marinera vila de Begur respongué el 2 de juliol, amb una comunicació on es feia constar que el batlle, associat amb el rector de la vila i el síndic personer, havien anat a la sagristia de l'església, on es guardaven dipositats alguns llibres molt maltractats, els quals havien format part de la biblioteca del desaparegut monestir:

En obtemperancia de lo que me previene U[sted] en oficio de 27 del espirado junio, asociado del R[everen]do cura Párroco y del Síndico Personero de este Común, he pasado a un aposento que hay en la sacristía de esta parroquial iglesia donde ecsisten [sic] depositados una porción de libros muy maltratados, de obras trucadas e incompletas, correspondientes al suprimido convento de Mínimos de esta villa, no pudiéndose formar un ecsato [sic] inventario por que faltaban pliegos a muchos de ellos, y por lo mismo se ignoran sus autores. Por lo tocante a museos no los había en dicho suprimido convento.³⁸⁶

Malgrat aquesta breu i poc esperançadora resposta, l'11 d'agost, el governador sol·licità que els llibres existents fossin encaixonats i s'enviessin al Govern Civil, on un cop rebuts es pagarien les despeses de conducció i de les caixes d'embalar construïdes per dur a terme l'acció.

³⁸⁴ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/31 (ofici de l'ajuntament de Puigcerdà al GC, del 29/05/1838).

³⁸⁵ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/33 (ofici de l'ajuntament de Palamós al GC, del 29/05/1838).

³⁸⁶ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/41 (ofici Ajuntament de Begur al governador, del 2/07/1838).

L'Ajuntament Hostalric respongué, el 5 de juliol, que a la vila no existien biblioteques, llibres de cor, obres d'escultura ni de pintura que poguessin ésser útils a les ciències i les arts, raó per la qual no s'havia pogut fer cap mena d'inventari. El principal motiu d'aquesta manca d'objectes culturals i artístic era que durant la Guerra de la Independència el convent, igual que la vila, havia estat destruït per les tropes franceses, de manera que el cenobi es trobava: «reducido a solas paredes hallándose rehabilitado una pequeña parte de él, y la Iglesia [sic] sin altares, ni escultura, de modo que tanto dicho Convento como su Iglesia no presentan otra cosa que el cuadro más lastimoso».³⁸⁷

La propera vila de Breda respongué el 3 d'agost. En el seu escrit informà al governador que havia existit una biblioteca annexa a l'arxiu d'aquest monestir, juntament amb rics altars amb les seves corresponents imatges. Per desgràcia, un cop abandonat l'edifici pels monjos, aquest passà a mans de la Milícia Nacional de la vila. Poc després, els llibres, altars i imatges foren cremats pels milicians, per intentar fer front als rigors de l'hivern. En conseqüència, només quedaven uns quants objectes sota custòdia del capità de la mateixa milícia (3 llibres), mentre que l'església formava part de les fortificacions de la població i guardava en el seu interior un dipòsit de municions. La comissió un cop estudiat l'inventari dictaminà, el 28 de setembre, que no hi havia res d'interessant per a les arts o les ciències, de forma que els llibres podien quedar-se en dipòsit en mans de les autoritats locals de la vila.³⁸⁸

La vila de l'Escala contestà als oficis del governador el dia 16 d'agost, després d'haver estat requerida en tres ocasions. Concretament, informà que el delegat d'Hisenda a la població, el Sr. Josep Corominas, ja havia exigit el 3 de juliol anterior mitjançant una carta de l'Intendent els objectes conservats per fer-ne un inventari, de manera que se li havia donat tot allò que el consistori tenia recollit. Davant d'aquesta resposta s'optà per oficiar a l'intendent, el 23 de maig, per tal de sol·licitar-li una còpia d'aquest inventari i poder així enviar-lo a la Comissió Científica.³⁸⁹

³⁸⁷ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/39 (ofici Ajuntament. d'Hostalric al governador, del 5/07/1838).

³⁸⁸ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/30 (ofici de la Comissió al governador, del 28/09/1838).

³⁸⁹ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/41 (ofici del batlle de l'Escala al governador, del 16/08/1838).

Encara trigà més el municipi de Ripoll, atès que el seu batlle, Antoni Pagès, no respongué a les demandes del Govern Civil fins el 5 de setembre. En concret, trameté un petit inventari dels pocs documents històrics que s'havien salvat de l'incendi del monestir —no queda clar a què es referia en parlar de documents històrics—. La resta de documentació, que omplia nou caixes, estava formada per: «cabreos, títulos de las rentas de dicho monasterio y una porción de manuales o protocolos», que estaven en possessió del comissionat d'amortització de la vila. La comissió dictaminà, el 28 de setembre, que l'inventari només contenia volums incomplets de teologia i papers inútils; en conseqüència, recomanava que quedessin en dipòsit de les autoritats de la vila. El governador decidí seguir aquesta proposta, de manera que quedaren en mans del comissionat d'arbitris d'amortització de la vila.³⁹⁰ De fet, aquesta decisió suposà la seva pèrdua, atès que cremà amb la resta de la vila quan l'any següent fou presa per les forces carlines.

Possiblement, el cas de la vila de Castelló d'Empúries sigui un dels més paradigmàtics pel que fa a la manca d'actuació de l'administració local. En principi, el batlle respongué ràpidament a la petició de les autoritats superiors, el dia 9 de maig, per donar acusament de recepció a l'ofici del Govern Civil. No obstant això, no envià cap inventari, ni tan sols després de rebre el segon requeriment. Davant d'aquesta manca d'activitat, el governador l'advertí que prendria les mesures oportunes si no se li trametia la documentació de forma immediata. Malauradament, no sembla que tingués gaire èxit, atès que entre la documentació consultada no hi ha constància que aquest municipi arribés a respondre mai.³⁹¹

El batlle de Torroella respongué el 20 de juliol, mitjançant la tramesa d'una còpia de l'inventari general aixecat en el moment de desallotjar-se el monestir, on s'incloïen tots els béns d'aquest. Davant d'aquesta resposta, que no corresponia a la sol·licitud feta, el governador envià un nou ofici, l'1 d'agost, on sol·licitava la redacció d'un nou inventari on només constessin les dades relatives a l'arxiu, biblioteca i escultures. Un cop rebuda aquesta petició l'Ajuntament de Torroella l'obeí, de manera que el 14 d'agost ja tenia

³⁹⁰ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/28 (dictamen comissió científica, 28/09/1840).

³⁹¹ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/41 (ofici del batlle de Castelló al governador civil, del 9/05/1838. La documentació conservada explicita que li fou novament requerida el 29/04 i el 27/06/1838).

redactat un nou inventari. Aquest era molt limitat i aportava molt poques dades, atès que els objectes esmentats tenien un interès mínim. El motiu d'això era, segons el consistori, que en marxar els monjos s'emportaren la major part i només deixaren alguns d'insignificants. Malgrat aquesta resposta negativa, en tenir constància el governador que entre els objectes es conservaven alguns llibres —tot i que en mal estat—, s'interessà per saber si només estaven desenquadrats o si, en canvi, estaven trencats i inserbibles. En el primer cas, si només eren vells, això no impedia la seva col·locació en una biblioteca. La resposta del batlle de Torroella fou, però, categòrica, atès que el 13 de setembre informà que:

(...) he examinado detenidamente los pocos libros que ecsisten [sic] en el convento suprimido de PP Agustinos de esta Villa, y resulta que no hay obra alguna entera, y que algunos tomos están sin cubiertas faltándoles muchas hojas, por cuya inutilidad los dejaron seguramente.

Finalment, el 21 del mateix mes, es trameté l'inventari juntament amb els antecedents a la Comissió, la qual el 3 del mes següent emeté el següent dictamen:

(...) opina que los libros por inútiles puede U[sted] disponer se guarden en depósito avisando al efecto a la Autoridad local de Torroella; y que los cuadros se traigan a esta para ser inspeccionados por la Comisión, con el fin de poder decir a VS si son útiles a las artes, u adorno de Museo.

Malgrat haver rebut aquesta resposta, el governador encara tenia seriosos dubtes sobre l'afer, de manera que mentre la Comissió dictaminava, ordenà al batlle de Torroella que fes un nou reconeixement i examen dels llibres i quadres pintats. Per garantir l'èxit de l'actuació, aquesta s'havia de fer en col·laboració amb tres comissionats del mateix poble, als quals s'oficià el 7 de novembre, els senyors: Marià Metge, Josep Piferrer i Josep Quintana i Paretas. Els resultats d'aquesta actuació foren novament pobres i decebedors, com es pot observar en la nota que l'esmentada comissió trameté poc després al Govern Civil:

Para corresponder a la comisión que VS tuvo a bien conferirnos en oficio de 7 de los corrientes nos hemos conferido al convento de PP Agustinos que fue de esta villa, y nuestra primera resolución fue de contestar a VS que no había lugar a la formación de

inventario por falta de objetos [sic] que debieren confirmarse en él; pero a fin de no desairar la autoridad de VS se [ha] formado la lista que va adjunta. No se han confirmado los libros con aquel orden que suele requerir los inventarios de esta especie. 1 porque falta en casi todos la portada o epígrafe y es difícil en algunos averiguar su verdadero nombre. 2 porque es tiempo perdido ocuparse de ellos como se convencerá VS por la simple lectura de la lista. En cuanto a los retratos los comisionados deben observar VS su poca censura (coneixement) en este porte, no obstante son de parecer que si alguno de ellos tiene algún mérito es uno cuya imagen desconocen los comisionados.

Davant d'aquesta segona opinió, l'1 de gener de 1839, el governador informà a la Comissió que havia sol·licitat un segon inventari, que els trametia annex perquè fos examinat.³⁹²

Inicialment, Sant Feliu de Guíxols respongué amb la primera tanda de requeriments, el 15 d'agost de 1838, mitjançant la tramesa d'un inventari dels llibres conservats en el monestir. En concret, es trameté un llistat poc detallat, com era habitual, on només constaven els títols de les obres més importants, alhora que s'esmentava que el total era de 2.636 llibres, la qual cosa feia d'ella la biblioteca més important de la província de Girona.³⁹³ Davant d'aquesta constatació el governador sol·licità al batlle un inventari de la totalitat dels llibres i que amb urgència s'enviessin al Govern Civil. A la vegada també sol·licità un inventari de les obres d'art existents, atès que a la vista de la bona conservació de la biblioteca prometien ésser nombroses. De fet, la bona conservació dels béns mobles del convent responia que havien gaudit d'una certa protecció des del principi del procés desamortitzador, ja que el convent no havia estat assaltat i que en posar-se a la venda els seus béns la biblioteca, l'arxiu, els ornaments de culte i quadres havien quedat exclosos d'aquesta.³⁹⁴ Es desconeix per quin motiu el consistori, malgrat la urgència que havia expressat el governador civil, trameté molt tardanament l'inventari sol·licitat ja que no fou tramès fins el 6 d'octubre. A més, no s'enviaren a Girona els llibres fins el 5 de desembre, quan per mitjà del tartaner Josep Blanc s'hi

³⁹² AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/32 (ofici del governador a la Comissió, de l'1/01/1839).

³⁹³ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/41 (ofici Ajuntament de Sant Feliu al Govern Civil, de 15/08/1838).

³⁹⁴ TORRENT i FABREGAS, Juan, «Inventarios y enajenación de efectos del suprimido monasterio de San Feliu de Guíxols (1835-1839)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. XX (1970-71), p. 291.

feren arribar vint-i-cinc caixes de llibres. En total s'enviaren 32,5 quintars de llibres (uns 1.348,60 kg), la qual cosa comportà una despesa de 225 reals (21 pel fuster, 9 pels mossos de corda i 195 pel traginer). Amb aquesta tramesa, però, no s'esgotà l'afer, atès que per estalviar diners s'havien deixat aproximadament una tercera part dels llibres sense empaquetar, probablement els més malmesos, i l'Ajuntament restava a l'espera que es retornessin deu o dotze caixes per acabar de fer l'operació.³⁹⁵ Posteriorment, tot i que la documentació conservada no ho esmenta, per altres fonts se sap que s'enviaren, en una data indeterminada, diversos quadres des del monestir al Govern Civil. Concretament, dins la seu de l'actual sotsdelegació del Govern a Girona es conserven tres quadres de diversos monarques —Carlemany, Carles I i Ferran VI—, propietat de la Diputació de Girona, els quals amb tota probabilitat procedeixen del monestir de Sant Feliu de Guíxols.³⁹⁶

Finalment, cal esmentar el cas dels béns procedents dels monestirs desamortitzats de la vila de Figueres, que destaca per la lentitud i manca d'agilitat demostrada pels diversos òrgans administratius implicats, la qual cosa allargà increïblement en el temps la recollida i tramesa d'objectes. En principi, la població gaudia d'un seguit d'avantatges que haurien d'haver afavorit el procés: facilitat de comunicacions amb la capital, existència de diversos òrgans administratius que podien donar suport al municipi (una important guarnició, delegats d'òrgans estatals com la junta local d'amortització o estatals com el servei de correus, etc). A això, a més, calia afegir-hi una pedrera de gent culte procedent de la burgesia local, entre la qual hi havia una certa tradició en els estudis antiquaris, que podien donar un suport gens negligible a l'actuació.³⁹⁷

³⁹⁵ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/27 (ofici del batlle de Sant Feliu de Guíxols al governador, del 5/12/1838).

³⁹⁶ A l'inventari de béns actual de la Diputació només s'esmenta la seva propietat per part d'aquest ens. Tanmateix, en una nota pintada en el quadre de Ferran VI es fa constar expressament que aquest monarca confirmà els drets del monestir de Sant Feliu de Guíxols. A més, en ser la qualitat i estil dels tres molt semblants, això ens porta a pensar que ens trobem davant d'un conjunt d'obres realitzades per un mateix autor a finals del segle XVIII (agraeixo al Sr. Enric Delgado que em fes a mans aquesta informació).

³⁹⁷ BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís, «Els inicis de les excavacions arqueològiques a Empúries. Una iniciativa empordanesa», *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès*, Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 629 i següents.

El procés de recollida dels objectes s'inicià amb la tramesa d'un inventari —datat el 9 de juliol—, que havia estat elaborat pel comissionat subaltern de l'amortització a la població, Sr. Joan Gay, als comissionats senyors: Baltasar Cremades, batlle de la població; al prevere Lorenzo Camo i al síndic personer —no consta el seu nom. Immediatament després de rebre'l, aquests el trameteren al Govern Civil, que el reenvià a la Comissió Científica i Artística, el 18 de juliol, per tal que n'emetés un dictamen. Els béns detallats en aquest inventari eren els següents:

- Procedents del convent de Sant Francesc: tres missals, tres llibres de rituals, cinc quaderns, un dietari i un quadre *Ecce Homo* pintat a l'oli
- Procedents del convent de caputxins: dos salteris, un breviari gran, un diürn, quatre missals, quatre quaderns de difunts, un breviari inútil, un quadre gran de Sant Roc, un altre de Sant Fidel, un del beat Corleó i un darrer quadre on es representava a Jesucrist sense túnica.
- Finalment, del convent de Sant Pere, un quadre de la Divina Pastora, dos quadres més sense títol, dos missals, un altre de rèquiem i un ordinari en octau.³⁹⁸

És a dir, es tractava d'un conjunt d'objectes religiosos molt pobre. Era obvi que alguns llibres religiosos i uns quants quadres d'idèntica temàtica, a primer cop d'ull, no eren gens atractius com a objectes artístics destinats a omplir la biblioteca i museu que teòricament s'havien de crear a Girona. Per desgràcia es desconeix quin fou el dictamen de la Comissió, si és que s'arribà a fer mai. El que sí se sap és que tot l'afer quedà aturat fins que el 4 de novembre de l'any següent el nou governador, Sr. Dionisio Valdés —que repetia en el càrrec—, oficià al també nou batlle de Figueres per informar-lo que aquell mateix dia havia comissionat al veí d'aquella vila, Sr. Joaquim Francesc Palahí, perquè examinés les pintures i llibres existents; i trametés aquells que considerés dignes a la capital.³⁹⁹ La resposta del batlle a més de ser lenta —trigà gairebé un mes a enviar-se—, també fou sorprenent. En concret, afirmava que no hi havia ni llibres ni pintures

³⁹⁸ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (inventari relitzat el dia 9/07/1838, fou tramès al Govern Civil el dia següent).

³⁹⁹ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (ofici del governador civil, del 4/11/1839).

procedents dels monestirs a l'ajuntament ni es tenia constància que n'hi hagués hagut. En el mateix escrit també es detallava que si hi havia quedat alguna cosa en aquests edificis en el moment de produir-se la desamortització, amb tota seguretat se n'havia fet càrrec el comissionat local d'amortització.⁴⁰⁰ Davant d'aquesta resposta el governador trameté al batlle de Figueres una còpia de l'inventari que es conservava a l'arxiu del Govern Civil; i l'informava que aquests objectes havien estat deixats en dipòsit als tres membres de la comissió municipal encarregada de l'afer.⁴⁰¹ A la vista d'aquestes noves dades el batlle pogué localitzar-los a l'església parroquial de Sant Pere, on restaven a l'espera que el comissionat se'n fes càrrec.⁴⁰² Però, el desgavell no acabà aquí, atès que davant la manca de notícies de l'esmentat comissionat, el 3 d'abril de 1840, el governador ordenà al batlle de Figueres que enviés els objectes cap a Girona.⁴⁰³ Ràpidament, aquest obeí l'ordre i trameté els objectes mitjançant un enviat especial, el Sr. Isidre Almeda. Alhora, aprofità l'avinentesa per sol·licitar disculpes pel seu error anterior, motivat perquè el seu predecessor en el càrrec no li havia donat cap mena d'informació sobre l'assumpte.⁴⁰⁴ A més, també envià una petició feta pel director de l'institut de la ciutat i futur excavador d'Empúries, Julián González de Soto, per tal que un quadre de la Sagrada Concepció que es conservava a la capella del col·legi —que ocupava l'antic convent de Sant Francesc— s'hi mantingués.⁴⁰⁵ Juntament, amb els objectes s'envià també un nou inventari, on ja no es descrivien els objectes segons el seu convent d'origen. El més curiós d'aquest nou llistat és que només s'esmentaven tres quadres: Un de Sant Fidel, un altre de Sant Josep i un darrer de la Divina Pastora.⁴⁰⁶ Davant d'aquest fet, el governador demanà explicacions al batlle de Figueres:

⁴⁰⁰ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (ofici del batlle de Figueres, del 8/12/1839).

⁴⁰¹ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (ofici del governador del 15/12/1839).

⁴⁰² AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (ofici del batlle de Figueres, del 22/12/1839).

⁴⁰³ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (ofici del governador al batlle de Figueres, del 3/04/1840).

⁴⁰⁴ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (ofici del batlle de Figueres, del 22/04/1840).

⁴⁰⁵ Sembla que aquest quadre ja no s'havia inclòs en l'inventari original, perquè es considerava que era de propietat privada, com es pot observar en el següent fragment que es transcriu a continuació: «También fue equivocado lo de la imagen de N[ues]tra S[eño]ra de la Concepción continuando en dicho oficio, puesto que esta era de propiedad particular, por cuyo motivo no se habia descrito en inventario». Vegeu: AHG, Fons GC Culte i Clergat D 186/18 (ofici batlle de Figueres al GC, del 26/04/1840).

⁴⁰⁶ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (inventari realitzat pel batlle de Figueres, del 20/04/1840).

He recibido con inventario los efectos artísticos procedentes de los conventos suprimidos de esa villa y habiendo notado que no se hace mención en él de un cuadro del *Ecce Homo* pintado al óleo procedente del convento de San Francisco, otro grande de San Roque y otro del B[ea]to Bernardo de Corleón o sea del Beato [...] si es aquel y no este el que se ha conducido procedente del ex-convento de Capuchinos encargo a U[sted] me remita los arriba espresados [sic] cuadros bien enrollados para su mas fácil conducción; informándome al tiempo de donde es procedente el de la Concepción y donde paran los dos salterios que resultaron del inventario primitivo.⁴⁰⁷

És a dir, al llarg dels quasi dos anys passats des que es féu el primer inventari havien desaparegut diversos quadres, tot i que sembla que el de Sant Roc no s'havia enviat per la seva grandària (feia 25 pams d'alt per 16 d'ample) i mal estat de conservació.⁴⁰⁸ De fet, si hom compara els dos inventaris constatem que el nombre de quadres desapareguts realment era de quatre, als quals calia afegir dos salteris.

Per un altre costat, el governador inicià paral·lelament les accions necessàries per castigar la manca d'actuació del Sr. Joaquim Francesc Palahí, a causa de la seva manca d'activitat. En concret, el 18 d'abril, envià al governador militar de la fortalesa de Sant Ferran el següent ofici:

Con fecha de 29 de diciembre del año próximo pasado participó a este gobierno Civil el alcalde constitucional de esa villa que había puesto a disposición de Don Joaquín Francisco Palahí los efectos artísticos de los conventos, y como este sugeto [sic] no haya contestado a las diferentes comunicaciones que se le han dirigido sobre el particular ha de merecer a US se sirva hacerle entender, que si a vuelta de correo no me remite una nota exacta de los efectos de q[ue] se haya encargado y del mérito que considere tener los mismos para disponer inmediatamente su traslación, me veré en el paso de tomar otra providencia.⁴⁰⁹

Realment, en rebre aquesta ordre de mans d'un militar el Sr. Palahí li havia de quedar molt clara quina era la "providencia" l'esperava si no obeïa. Tanmateix, com hem vist més amunt, aquesta actuació no s'arribà a realitzar, atès que el batlle envià els objectes a

⁴⁰⁷ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (minuta d'ofici del governador, del 20/05/1840).

⁴⁰⁸ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (ofici batlle de Figueres, del 26/04/1840).

⁴⁰⁹ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (minuta d'ofici governador, del 18/04/1840).

Girona, sense la intervenció de l'esmentat comissionat. Poc després, el 25 d'abril, Palahí respongué al requeriment oficial amb els següents termes:

Este M[uy] YL[ustre] Gobernador militar acaba de trasladarme el oficio de VS de 18 del corriente, cuyo contenido me ha sorprendido sobremanera, pues ninguna comunicación he recibido de ese Gobierno político, relativa a la comisión que se sirvió dispensarme en 4 de noviembre último el antecesor de VS el s[eñ]or D[o]n Dionisio Valdés, la que sólo admite por efecto de las relaciones amistosas que entre los dos mediaban, la cual quedó concluida después del oficio que dirigí a ese mismo gobierno con fecha 13 de enero p[ro]p[asa]do copia del que tengo el honor de acompañar a VS. Muy sensible me son las amonestaciones que en aquel se me hacen pues durante los treinta años cumplidos de servicio que llevo en el ramo de correos, es la primera vez que he tenido [...] y precisamente por una equivocación. Puede VS estar cierto que si hubiesen llegado a mis manos las comunicaciones que se indican, sin pérdida de tiempo habría contestado, pues mi educación y posición como su empleado no me permiten obrar de otro modo.

El més interessant de l'ofici de Palahí és que permet constatar les males comunicacions que hi havia entre dues viles relativament properes i dues persones implicades en l'administració, atès que Palahí era funcionari del ram de correus, a més d'amic personal de l'anterior governador (Sr. Dionisio Valdés).

El cas de Figueres, però, no acabà aquí, atès que per altres fonts se sap que la subdelegació de la Intendència a Figueres conservà en el seu poder alguns objectes procedents dels convents. En concret, es tractava d'un petit nombre de joies que no es trobaven incloses entre els objectes que calia conservar, les quals retornaren a l'Església en el moment d'aturar-se el procés desamortitzador. El procés s'inicià amb una Reial ordre del 20 d'agost de 1846, on la reina es manifestava sorpresa per la pobresa de moltes esglésies. Per tal de millorar aquesta situació ordenava que es donessin les joies que encara es trobaven en poder de les intendències a les diòcesis. Un cop rebuda l'esmentada ordre l'intendent de Girona informà al bisbat i li comunicà que les úniques joies que es conservaven es trobaven a la subdelegació de Figueres, on esperaven que un comissionat de la diòcesi les recollís. Concretament, les joies —la documentació no ho diu, però cal pensar que eren de plata— eren:

- Un calze, patena i una cullereta, de 16 unces de pes, valorat en 325,25 rals

- Un altre calze, de 19 unces, valorat en 385 rals
- Dues corones de 17 unces de pes, valorades en 327,25 rals
- I, finalment, un got de dues unces, valorat en 43,25 rals.

El 6 d'octubre el bisbat nomenà al rector de l'església de Sant Pere de Figueres, el prevere Joan Comes, perquè se'n fes càrrec, el qual les recuperà ràpidament i les repartí entre les esglésies de Darnius, d'Avinyonet i el seminari de Girona. Curiosament, aquesta actuació no fou ben vista per alguns sectors de la mateixa Església, probablement perquè era percebuda com una col·laboració en el saqueig dels monestirs. En concret, Joan Comas no pogué conservar per la seva església les dues corones, com havia estat la seva primera intenció, perquè el sagristà s'hi havia oposat.⁴¹⁰

En resum, a la vista de les dades exposades és difícil fer un resum clar i complet de l'actuació de recollida d'objectes endegada per la Comissió de 1838, atès que els expedients originals no estan complerts ja des de l'època de la seva formació. A tall d'exemple, sobta no trobar cap referència als inventaris dels convents de Besalú i Olot, que sabem que es reberen al Govern Civil i que foren tramesos a la comissió el 25 de juny de 1838. La darrera notícia que posseïm és que el Govern Civil els reclamà el 19 d'agost de 1839, juntament amb els tramesos els dies 8 de juliol (Amer), 11 d'agost i 11 de setembre (Ripoll).⁴¹¹ En tot cas, el fet que no se'n conservi cap esment a l'arxiu de la Diputació/Govern Civil deixa clar que segurament aquests mai foren retornats i si ho foren es perderen pel camí.⁴¹² Tot això, a més, porta a plantejar-se un altre problema, on es reunia i amb quina assiduïtat ho feia la Comissió? És difícil de dir, si hom té present el cas de la seva successora, la Comissió de 1844, trigà forces anys a tenir un local fix. En conseqüència, cal pensar que aquest òrgan devia desenvolupar les seves activitats en el despatx o la casa particular d'algun dels seus membres, amb tots els problemes que comportava. Òbviament, això no ajudava gens a la conservació de la documentació produïda, que degué peregrinar amb el seu secretari, probablement Salvi Cabruja, fins

⁴¹⁰ ADG. Secretaria de Cambra i Comerç. Comunicacions Intendència 1835-1849, Lligall S-32/T-486 (ofici del prevere de Sant Pere al bisbat de Girona, del ?/12/1846).

⁴¹¹ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/18 (minuta ofici del GC a la Comissió, del 19/08/1839).

⁴¹² En tot cas, resulta curiós que amb els inventaris d'aquests dos monestirs també es reclamà el de Banyoles, que sí fou retornat, però sense el seu corresponent dictamen. En conseqüència, es probable que la Comissió mai arribés a dictaminar sobre bona part dels inventaris rebuts.

que s'acabà perdent. En tot cas, a l'arxiu de la Diputació/Govern Civil només es conserven els oficis tramesos a aquesta institució per la Comissió. A més a més, no sembla que les seves reunions fossin gaire regulars, atès que només tenim constància pels dictàmens emesos que es reuní el 28 de setembre, quan dictaminà sobre Breda i Ripoll, i el 3 d'octubre, quan ho féu sobre Torroella de Montgrí. I a tot això, cal afegir que sovint, per no dir quasi sempre, el governador actuava sense esperar el preceptiu dictamen i ordenava el trasllat a Girona de diverses biblioteques o encarregava nous inventaris sense consultar-la. En definitiva, a la vista de les dades exposades cal concloure que la corretja administrativa que havia d'unir els municipis, el Govern Civil i la Comissió, no arribà a funcionar mai amb normalitat.

a) Molt soroll per a no res

Els resultats de les actuacions endegades des del Govern Civil per tal de conèixer i inventariar els béns dels diversos monestirs desamortitzats de la diòcesi foren pobres, malgrat la bona voluntat dels diversos governadors i d'altres administradors locals, atès que la descoordinació i la lentitud administrativa foren la norma. A això, a més, cal afegir-hi que els més de dos anys transcorreguts des de l'abandó dels convents, la realització dels inventaris i la tramesa a la capital dels objectes amb valor artístic i llibres no havien passat en va, de manera que molts objectes ja havien desaparegut, mentre d'altres s'havien fet malbé. Mostra d'això es el següent inventari, realitzat a principis de l'any 1840 pel Govern Civil; «Nota de los libros procedentes de los conventos extinguidos que se conservan en poder de los alcaldes de varios pueblos de la provincia», en el qual es fa un resum dels llibres i objectes descrits en els oficis tramesos per les diverses poblacions:

Llibres

Breda	3
Blanes	401 ⁴¹³
Besalú	88

⁴¹³ Segons l'inventari original havien de ser 415 llibres. Cal pensar que els que falten es devien trobar en tan mal estat que no es devia considerar necessari incloure'ls-hi. Curiosament, tampoc s'hi inclouen ni la biblioteca de Sant Feliu de Guíxols, ni la d'Amer, probablement perquè en aquesta època ja havien estat enviades a Girona.

Figueres	15
Olot	100
Torroella M.	55
Totals	662

Objectes artístics

Breda	Res
Blanes	Res
Figueres	2 salteris, un quadre Ecce Homo, un de Sant Roc, un altre de Sant Fidel, un del Beat Corleó, un de Jesucrist, i, finalment, un de la Divina pastora. ⁴¹⁴
Torroella M.	10 pintures a l'oli
Olot	9 nou pintures en taula i llenç
Besalú	Dos àngels de fusta platejada i 42 mapes d'un diccionari geogràfic universal

Un cop recollides les dades, el principal problema amb el qual s'enfrontava el governador, de la Comissió no se'n tornà a parlar, era traslladar els llibres i objectes artístics a la capital per tal d'iniciar la formació del museu i biblioteca provincials. En conseqüència, com a actuació prèvia s'elaborà un pressupost, l'11 de desembre de 1839, de les despeses que es calculava que podria costar el trasllat a Girona:

Des d'Amer	530 rals
Des de Blanes	380 rals
Des de Besalú	150 rals
Des de Figueres	200 rals
Des d'Olot	270 rals
Des de Sant Feliu de Guíxols	1.400 rals
Des de Torroella de Montgrí	<u>160 rals</u>
Totals	3.090 rals

⁴¹⁴ Tal com hem vist anteriorment, en parlar de Figueres, aquest inventari no quadra amb els objectes tramesos poc després, atès que alguns dels objectes descrits s'havien perdut.

Aquest pressupost fou tramès al Ministeri de Governació, acompanyat d'un breu informe del governador civil Dionisio Valdés, on es detallava la necessitat d'aquesta actuació. Concretament, Valdés esmentava que una part dels llibres ja havien estat traslladats a la capital provincial per «evitar el riesgo evidente de que fuesen quemados o destruidos por el enemigo, dispuso este gobierno y han sido trasladados a esta ciudad de los puntos más amenazados, unos ochenta cajones de libros, en cuya operación se han invertido mil y novecientos reales».⁴¹⁵ Tanmateix, encara quedaven molts llibres pendents de portar a Girona, raó per la qual eren necessaris els diners que es sol·licitaven a la superioritat:

(...) el presupuesto del valor que se calcula ha de invertirse en los que faltan que conducir, y en el cual va incluso lo ya gastado para la traslación de los espresados [sic] ochenta cajones, esperando se servirá V. E prestar su superior aprobación al indicado presupuesto.

En aquest mateix informe, potser per atreure l'aprovació del Ministeri, es feia referència a l'incendi de Ripoll i a les destruccions que aquest fet havia causat en el patrimoni nacional, però d'una forma molt curiosa, ja que es culpava únicament als carlins:

(...) a fin de que se evite la pérdida de esta riqueza literaria, ya que no pudo lograrse otro tanto del precioso archivo que consumieron las llamas en la desgraciada villa de Ripoll, de donde no pudo extraerse anticipadamente por el estado completamente inseguro de los caminos y el bloqueo continuo de la facción que sobre aquel punto ejercía.⁴¹⁶

⁴¹⁵ El més sorprenent d'aquest document és la quantitat de llibres que hi apareixen i les despeses que hom preveu pel trasllat dels documents de les abadies d'Amer i Sant Feliu de Guíxols, els quals no quadren amb altres informacions existents. En concret, s'esmenten vuitanta caixes procedents d'aquests cenobis, quan per d'altres fonts es té constància que aquestes foren 14 i 37 respectivament. L'única explicació possible és que un cop arribades a Girona, els llibres s'encabiren en caixes més petites que les originals. Tanmateix, això no explica l'increïble increment de les despeses derivades del transport dels llibres tramesos des de Sant Feliu de Guíxols, que segons aquest pressupost pujaren a un total de 1.400 reals. En concret, per una altra font es té constància que la primera tramesa de 25 caixes pujà a 225 reals, de forma que resulta poc creïble que la segona, de la qual no es conserva cap dada sobre el cost, pugés a 1.175 rals quan només constava de 12 caixes.

⁴¹⁶ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici del governador civil a Governació, del 10/01/1840).

No cal dir que era una manera molt curiosa d'interpretar els fets, quan era generalment conegut que l'arxiu fou cremat per un destacament liberal. A més, els escassos documents que havien sobreviscut no s'havien traslladat a Girona perquè s'havien considerat poc importants i no per la por a un atac carlí.

La petició del governador fou ben rebuda a Madrid, atès que el 21 del mes següent s'autoritza la inversió dels 3.090 reals, que sortiren de la partida d'imprevistos del Ministeri (aquesta comptava amb un crèdit total de 400.000 reals). Malauradament, no s'ha localitzat cap més dada sobre aquest afer en els arxius consultats. Possiblement, tot i aquesta subvenció, mai s'arribà a ordenar el trasllat de la resta dels llibres a Girona, de manera que la majoria degueren quedar abandonats allà on es trobaven.

A la vista d'aquestes dades sembla evident que en realitat no existí mai una ferma voluntat de crear una biblioteca i un museu públics a Girona, atès que en cap moment s'intentà concentrar els llibres en un edifici que pogués fer aquestes funcions, ni es destinaren els mitjans humans i materials necessaris per ordenar i catalogar els objectes recollits. Ans al contrari, tan aviat com s'oferí una possibilitat de desentendre's de l'afer el Govern Civil s'hi agafà amb força, possiblement per estalviar-se despeses innecessàries. Ja a l'octubre de 1838, quan tot just s'havien endegat els treballs d'inventari, l'autoritat provincial ja s'havia plantejat desempallegar-se d'aquesta enutjosa obligació. Concretament, el 22 de setembre es rebé una Reial ordre on es detallava que en aquelles províncies on existís una universitat aquesta havia de substituir a la Comissió Artística en: «la reunión, colocación y arreglo de los libros procedentes de los suprimidos conventos para que pueda formarse con ellos una biblioteca pública». El governador civil, Sr. Jaume Burgués, conscient que això era impossible a Girona —la ciutat no disposava d'universitat—,⁴¹⁷ proposà al Ministeri de Governació que se'n fes càrrec el seminari, això sí: «bajo las formalidades y demás circunstancias que prescribe la citada Real orden y que sean asequibles con arreglo a las circunstancias y posibilidad del colegio seminario».⁴¹⁸ La resposta del Ministeri fou

⁴¹⁷ Girona només comptà amb una universitat, i de molt escassa importància, durant el Sexenni, la qual no arribà a arrelar i desaparegué ràpidament. Sobre aquest tema vegeu: FERRERONS, Ramon, «La universitat lliure de Girona (1870-74)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXIV (1994), p. 201-216.

⁴¹⁸ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici del governador civil a Governació, del 17/10/1838).

positiva, de manera que el 9 de desembre de l'any següent el governador, Sr. Dionisio Valdés, es posà en contacte amb Juan Manuel Calleja, que exercia el govern de la diòcesi, per sol·licitar-li el seu ajut. La petició es transcriu a continuació *in extenso* pel seu interès:

El exc[elentísi]mo. Señor Secretario de Estado y del Despacho de la Gobernación de la Península con fecha 22 de septiembre de 1838 se sirvió dirigirme la siguiente Real Orden: Varias son las disposiciones que se han dictado hasta ahora para utilizar las riquezas literarias que encerraban los suprimidos conventos y formar con ellos bibliotecas públicas en las capitales de provincia, pero a pesar del laudable celo de las Comisiones creadas al efecto, no se han podido lograr todavía completamente en esta parte los deseos del Gobierno, ya por falta de local conveniente, ya por la escasez de recursos para los gastos indispensables. En tal estado, S[u] M[ajestad] La Reyna [sic] confiando este encargo a corporaciones que por su naturaleza tienen su interés más directo en la realización de esta empresa se lograra llevarla a cabo en muchas partes con más prontitud y acierto; como ha sucedido con la Universidad de Valencia, y que en breve tiempo y con sus propios recursos, ha reunido más de treinta mil volúmenes en una espaciosa biblioteca. Por lo tanto S[u] M[ajestad] ha tenido a bien disponer que en las provincias donde hubiese Universidad reemplace este cuerpo literario a la Comisión artística en la reunión, colocación y arreglo de los libros procedentes de los suprimidos conventos; pero en la inteligencia de que no ha de considerar la biblioteca que se forme como propiedad exclusiva suya aunque sí podrá servirse de ella sino como establecimiento público, de cuya conservación estará encargado, y que deberá estar abierto seis horas alómenos diarias, excepto en el mes de agosto que se destinará a la limpia general y verificación general de índices y como en la realización de este proyecto están interesados los Ayuntamientos y Diputaciones provinciales, es la voluntad de S[u] M[ajestad] que se pongan [...] de acuerdo con estas corporaciones para que señalen fondos sobre sus presupuestos a efecto de conservar y enriquecer las bibliotecas. Finalmente, ansiosa S[u] M[ajestad] de fomentar los establecimientos científicos, artísticos y literarios, así lo que ofrecen de antiguo títulos al aprecio y protección del gobierno, como los institutos nuevamente a impulsar del celo y generosidad de los particulares, se ha servido resolver, que se haga pública la intención en que se halla de concederles un ejemplar de las obras relativas a los objetos de su instituto que resulten dobles en las bibliotecas públicas después de reunidos en ellos los de los suprimidos conventos. Autorizando a los jefes Políticos para hacer las propuestas oportunas sobre las cuales resolverá S[u] M[ajestad] en cada caso lo que estime

conveniente. De Real orden lo comunico a V. S para su inteligencia y efectos correspondientes. Y al trasladarla a V. S para su inteligencia debo hacerle presente, que teniendo reunidos un considerable número de libros, correspondientes a los suprimidos conventos, y careciendo de local para establecer una biblioteca, así como de los fondos para satisfacer el sueldo de uno o más individuos que cuidasen de su conservación, espero se sirva V. S manifestarme si podrá recibirlos en el Seminario conciliar bajo el concepto de Depósito y para tenerlos siempre a disposición del Gobierno, y que en el ínterin pudiesen ser útiles a la juventud del mismo Seminario y demás personas que desearan examinarlos [*síc*] o leerlos.⁴¹⁹

La proposta del governador fou ben rebuda per l'autoritat eclesiàstica, atès que només dos dies després Juan Manuel Calleja respongué afirmativament:

No sólo admito el depósito gustosísimo, sino que doy las más expresivas gracias a V. s por su benéfica memoria y el interés que se ha tomado en esta disposición por la juventud que en el Seminario se instruye para seguir la carrera eclesiástica. Conservaré con el mayor cuidado y esmero los libros que se sirva entregarme, de cuyas obras se formará un inventario para resguardo de su oficina que V. S tan dignamente preside, y los tendré hasta que S. M se digne resolver lo que fuere más de su agrado.⁴²⁰

Davant d'aquesta més que bona disposició del bisbat, el governador ordenà immediatament la tramesa dels llibres al seminari, on el seu bibliotecari n'havia de fer un inventari.⁴²¹ Aquest tingué lloc el 29 de febrer següent, quan els llibres arribaren a les mans de l'administrador del seminari, el prevere Jaume Morell.⁴²² Aquesta actuació, però, ja no fou controlada per Dionisio Valdés, sinó pel seu successor interí, Sr.

⁴¹⁹ ADG, Correspondència amb el Govern Civil, T-478/S-26 (ofici de Dionisio Valdés a Juan Manuel Calleja, del 9/12/1839).

⁴²⁰ *Ibid*, com era tradicional, la minuta va escrita al lateral esquerre de l'ofici original. També es conserva aquest ofici a AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/55 (ofici del Sr. Calleja al governador civil, del 11/12/1838).

⁴²¹ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/55 (minuta ofici governador civil al governador eclesiàstic, del 13/12/1839).

⁴²² MIRAMBELL i BELLOC, Enric, «La biblioteca pública de Girona, fruit de la desamortització», *Revista de Girona*, núm. 113 (1985), p. 36-39.

Francisco Gallardo de Correge.⁴²³ Un cop es féu entrega dels llibres es redactaren uns inventaris molt deficients, on amb prou feines s'hi descrivia el nombre de caixes enviades i la quantitat de volums o pergamins que contenia cadascuna. En conseqüència, és totalment impossible saber-ne la seva qualitat o interès.⁴²⁴ Concretament, en el fons de la Diputació actualment hi ha dos inventaris diferents, un primer annex a la resposta de Juan Manuel Calleja del mes de desembre de 1839, on consten 40 caixes; i un segon annex a un altre ofici del mateix autor del 9 de març de 1840, on consten 25 caixes. En conseqüència, semblaria que en total s'enviaren al seminari 65 caixes. Malauradament, no se sap si aquestes contenien la totalitat de llibres conservats, segons l'inventari detallat al principi d'aquest apartat, als diferents monestirs de la demarcació. Si es deixa de costat això, cal dir que la decisió de dipositar els llibres al seminari a la llarga resultà un encert, atès que permeté la seva conservació. Segurament, si no s'hagués fet el trasllat, els llibres haurien quedat abandonats en qualsevol habitació polsosa, en el millor dels casos, o haurien estat venuts en pública subhasta, com succeí amb 16 arroves (uns 200 quilos) de pergamins procedents del monestir de Sant Feliu de Guíxols, que hom considerà inútils a causa del seu mal estat.⁴²⁵ Els llibres procedents dels convents desamortitzats, doncs, restaren al seminari

⁴²³ El final del segon mandat de Dionisio Valdés fou seguit per un llarg període d'interinatge, durant el qual ocupà el càrrec Francesc Gallardo Correge, que era secretari del Govern Civil. Per aquest raó, aquest no consta ni al llistat de governadors civils elaborat per Josep Clara ni al de presidents de la Diputació, que es troba a la història d'aquesta institució. En relació amb aquest governador interí, cal dir que el seu nom apareix transcrit com a Gallardo Careaga, a l'obra d'Enric Mirambell sobre el Govern Civil de Girona; i com a Gallardo Correge, als índexs de l'Arxiu Històric de Girona. Tanmateix, un cop consultada la documentació d'aquest arxiu es constata que el nom correcte era Gallardo Correge. Francesc Gallardo Correge era funcionari de la Diputació des de l'any 1836. Ascendí ràpidament en la carrera administrativa fins a assolir la secretaria del Govern Civil. Posteriorment, l'any 1842, se'l localitza com a comandant de la Milícia Nacional d'Artilleria de Girona, des d'on participà activament en la persecució de les darreres partides carlines, popularment conegudes com a "trabucaires".

⁴²⁴ «Acompaño a U[sted] por duplicado el inventario que se ha formado en este Seminario de los libros procedentes de los conventos extinguidos, que por orden de su digno antecesor pasaron en depósito a dicho establecimiento para que se utilizasen de ellos los seminaristas mientras el supremo Gobierno disponía lo que le pareciese más oportuno en vista de la esposición [sic] que se le hizo por este gobierno político. Si se hallase conforme con los apuntes de la entrega de volúmenes que tomó el encargado de hacerla, ha de merecer se sirva en uno de ellos certificar la conformidad y devolvérmelo para resguardo». Vegeu: AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 186/54 (ofici del bisbat al Govern Civil, del 9/03/1840).

⁴²⁵ BELLO. *Frtales, intendentes y...*, p. 329.

fins que es van iniciar les tasques de creació d'una biblioteca a l'Institut de Segon Ensenyament.

Si els resultats obtinguts per la recollida de llibres foren francament pobres, què es pot dir de la recollida de la resta d'objectes artístics, els quals ja de per sí, com hem vist en l'inventari de 1840, no eren gaire nombrosos ni excessivament valuosos. Òbviament, la recollida fou descoratjadora. A la pràctica es limità a uns quants quadres que es portaren al Govern Civil. De fet, aquesta fou la tònica general arreu del país, on l'any 1844 pràcticament no hi havia cap museu obert. A més, en els pocs museus que es crearen predominà la quantitat sobre la qualitat, com passà amb el de Guadalajara, que fou el primer en obrir-se al públic el 19 de novembre de 1838.⁴²⁶

Finalment, cal esmentar que les diverses actuacions endegades pel Govern Civil i la Comissió de 1838 foren resumides en un informe l'any 1842. Aquest fou redactat per ordre del governador Tomàs Bruguera⁴²⁷ en resposta a una circular enviada pel Ministeri de Governació del 13 de juliol de 1842, que s'ha d'emmarcar en un nou intent de reactivar la recollida de llibres i objectes artístics un cop acabada la guerra civil.⁴²⁸ A la pràctica, l'esmentada circular era una mena d'enquesta adreçada als governs civils, en la qual se sol·licitaven les següents informacions:

1.- Dentro del término de un mes remitirá V.S. a este ministerio copia de los inventarios clasificados de los objetos literarios y artísticos que existan en esa provincia, expresando su clase, su mérito y el nombre del autor si constare.

2.- Dará V. S. noticia al propio tiempo de si se hallan establecidos en esa capital la biblioteca y museo provincial, manifestando en este caso el número de obras literarias y artísticas que hay colocadas, las que faltan por colocar y las que por su poco o ningún mérito pueden enajenarse para atender con sus productos a los gastos de aquéllos.

⁴²⁶ LÓPEZ TRUJILLO, «La Comisión de Monumentos de...», pàg. 443-456.

⁴²⁷ Tomás Bruguera fou governador de Girona del maig de 1841 a l'agost de 1842. Durant aquest curt govern destacà pel seu intent de fer un cens dels béns dels habitants de la província, probablement amb finalitats fiscals, que fracassà totalment. També destacà pels seus intents de controlar la propaganda i eliminar les restes del derrotat carlisme. Dins d'aquesta dinàmica intentà tancar el seminari diocesà, què suposadament havia esdevingut un focus de propaganda a favor del derrotat pretendent carlista.

⁴²⁸ R. O. de 25 de juliol de 1842, publicada a la *Gaceta de Madrid*, del 14/07/1842.

3.- Si por falta de recursos estuvieren almacenados los libros, pinturas y esculturas destinados a los mismos, excitará V. S. a la diputación y ayuntamiento de la capital para que, como previene el artículo 6º de la mencionada orden de 27 de Mayo de 1837, faciliten los indispensables para los gastos de traslación y colocación.

4.- Cada dos meses remitirá V. S un parte circunstanciado de los adelantos que se hicieren, así como de las nuevas adquisiciones y mejoras que se introduzcan.

El governador, enfrontat a aquesta petició oficial, tractà de justificar la inexistència d'una biblioteca i museu provincials excusant-se en la situació de guerra en què havia viscut la província fins feia poc més de dos anys. Per aquest motiu, segons ell, les autoritats provincials amb prou feines havien recollit: «cinco o seis mil volúmenes escritos en latín casi todos, y algunos cuadros raídos sin mérito alguno eso en mi concepto, amontonándolos sin orden y sin inventario en un sitio escusado de este edificio». Però, un cop finides les causes que havien comportat aquesta manca d'activitat, el governador es mostrava desitjós de complir les ordres i, en conseqüència, tenia la intenció de «mover cuantos obstáculos a ello se opongan, y reunir en esta Capital los restos de varias bibliotecas y algunos cuadros que procedentes de los conventos se encuentran arrinconados y olvidados en diversos parajes unos, y repartidos entre varios particulares otros, que serán los mejores o de algún mérito según lo manifestado por el contador de Arbitrios de Amortización pues que de este asunto ningún antecedente obraba en este Gobierno político». Per aconseguir l'èxit de l'actuació, el governador manifestava a la superioritat que ja s'havia adreçat a la Intendència, ja que aquest era l'únic òrgan administratiu que li podia proporcionar les informacions necessàries per localitzar les obres i fer els inventaris sol·licitats. Alhora, també manifestava que havia oficiat a la Diputació provincial, per tal de sol·licitar-li els recursos econòmics necessaris; i a l'Ajuntament de Girona, perquè li cedís un local on instal·lar els esmentats establiments. Finalment, i aquest és un dels apartats més interessants de l'escrit, manifestava que un cop s'haguessin reunit els objectes que havien de formar la biblioteca i el museu se'n faria càrrec la Comissió Científica i Artística, que havia reinstaurat tres dies abans.⁴²⁹ En definitiva, el Govern Civil reconeixia que no s'havia creat el museu, ni una biblioteca (fins i tot sembla que

⁴²⁹ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (informe de Tomàs Bruguera al Ministeri de Governació, del 14/08/1842).

Bruguera no sabia res del trasllat dels llibres al seminari); alhora tampoc s'havien recollit tots els llibres i objectes que restaven als convents de la província i, ni tan sols, es comptava amb uns inventaris mínims. De fet, que el mateix governador reconegués davant la superioritat que no posseïa cap precedent ja demostra una manca total d'organització administrativa, atès que en l'actualitat dins del fons Diputació/Govern Civil si que se'n conserva algun. Finalment, que hagués hagut de nomenar novament una Comissió, de la qual no hi ha cap més dada sobre si arribà a actuar o no, demostra que la de 1838 ja feia temps que no es reunia; probablement abans que finalitzés el seu primer any de vida, atès que no es troba cap referència posterior al mes de gener de 1839.

Desgraciadament, els resultats obtinguts per l'actuació del governador Tomàs Bruguera tampoc anaren més enllà de remoure un xic l'aviram, atès que l'any 1844 el governador interí i intendent Agustín Hidalgo,⁴³⁰ que a causa del greu moment polític que li tocà viure i del seu càrrec com a cap de la Intendència poc amor devia tenir per les antiguitats, afirmava sense cap mena de pudor: «No existe en esta provincia Museo alguno de pinturas, ni bibliotecas; y lo participo a V. E en cumplimiento de lo prevenido en real orden de 14 del mes anterior».⁴³¹ L'escrit d'Hidalgo responia a una anterior circular del Ministeri, en què sol·licitava rebre informacions sobre l'existència de museus i biblioteques a les províncies. Aquesta nova demanda s'ha d'emmarcar dins les tasques prèvies a la reacció moderada que portà a una major protecció del patrimoni desamortitzat. La resposta negativa, però, fou una veritable sorpresa per la tot just fundada Comissió Central, atès que segons la documentació que posseïa tenia notícia que s'havien recollit diversos milers de llibres i algunes pintures. A més, també li constava que per transportar la resta d'objectes a la capital s'havia concedit una subvenció de 3.090 reals. En conseqüència, la inexistència d'un museu i d'una biblioteca a Girona era inacceptable. Així ho comunicà al Ministeri de Governació, perquè prengué les mesures que considerés oportunes:

⁴³⁰ Agustín Hidalgo fou el més destacat intendent de la província de Girona, ja que arribà a assolir el Govern Civil, fet força insòlit, de forma interina. Concretament, durant la revolta de la Jamància i el consegüent setge de la ciutat de Girona pel general Prim (des de finals de setembre fins a principis de novembre), presidí una Diputació restringida instal·lada al barri del Pont Major.

⁴³¹ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici d'Agustín Hidalgo al Ministeri de Governació, del 2/02/1844).

Estos antecedentes, Ex[celentisimo] S[eñor], son demasiado tristes y, arguyen o descuido o falta de amor a esta clase de establecimientos, que son el norte de la ilustración de los pueblos. La Comisión Central se abstiene, como queda apuntado de dar las otras calificaciones, limitándose a rogar a VE que se digne disponer lo más oportuno.⁴³²

El resultat d'aquesta actuació fou nul, atès que no hi ha constància que es prengué cap mesura al respecte. Cal, doncs, concloure que els resultats de tot el procés endegat l'any 1837 foren extremadament pobres, malgrat els recursos emprats, i es limitaren a una recollida d'objectes, que majoritàriament es perderen,⁴³³ i d'uns quants de llibres. Així doncs, la fundació de la biblioteca hagué d'esperar que es creés la de l'Institut de Segon Ensenyament, mentre que la creació del museu no es produí de *iure* fins que calgué trobar un lloc on guardar els objectes trobats a les excavacions d'Empúries, i de *facto* fins el 29 d'octubre de 1870, quan s'obrí al públic el claustre del monestir de Sant Pere de Galligants.⁴³⁴

2.5. Herois i sepulcres

Fins ara s'ha vist com l'interès que es tenia pel patrimoni immoble en les elits culturals i polítiques al llarg dels anys immediatament posteriors a la desamortització, era nul. Una mostra clara d'això és la negativa de la mateixa Diputació, l'any 1838, a fer un informe sobre els edificis que tenien alguna mena de valor històric i artístic, tot i que li fou requerit pel governador civil en dues ocasions. De fet, calgué esperar a principis de la dècada següent perquè hi hagués una primera declaració en defensa d'un edifici basada en el seu caràcter monumental. En concret, aquesta es troba en un petit expedient, que curiosament no es conserva al fons documental del Govern Civil sinó a l'Arxiu Diocesà de Girona, elaborat com a conseqüència de la Reial ordre de 3 de maig de 1840. Cal recordar que amb aquesta ordre el Govern de Madrid pretenia informar-se dels temples existents a la Nació que continguessin sepulcres de reis o personatges famosos, o que

⁴³² ARABASF/CP/GE 47-6/2 (minuta d'informe de la C. Central a Governació, del 9/10/1844).

⁴³³ En l'actualitat, en el fons artístic de la Diputació de Girona hi ha diversos quadres que per les seves característiques podrien correspondre als duts des dels monestirs desamortitzats. Tanmateix, la brevetat de les fons i, igualment, la dels inventaris d'obres d'art de la Diputació, fan difícil relacionar-los.

⁴³⁴ LLORENS i RAMS et alii. *La Comissió de Monuments...*, p. 17 i 18.

destaquessin per la seva bellesa. A la pràctica, aquesta norma era el resultat de la consolidació del nou Estat liberal, que es trobava amb la necessitat de mostrar el passat com un llegat cultural coherent del qual extreure arguments convincents per justificar el fet nacional espanyol. En d'altres paraules, es volia crear un mite nacionalista que permetés liquidar les velles legitimitats règies, juntament amb els privilegis heretats per les antigues elits nobiliàries i religioses. Per aquest motiu existia un cert interès pels monuments que contenien tombes i restes de personatges històrics coneguts, atès que servien a la perfecció com a puntals damunt dels quals recolzar el nou discurs legitimador nacional.

Davant d'aquesta ordre, el governador de Girona es trobà amb el problema de com obeir-la, atès que l'administració provincial no disposava en aquest moment de cap òrgan propi que la pogués assessorar —la Comissió Científica i Artística havia deixat de ser operativa a principis de 1839—. Així mateix, es trobava que no podia comptar amb els municipis per recopilar aquesta mena d'informació. Aquests encara patien una situació més precària, de manera que en les escasses ocasions en què responien a les demandes del Govern Civil eren incapaços d'aportar dades útils per manca de coneixements. Una mostra clara d'això és la resposta que donà l'ajuntament de Blanes precisament a aquesta Reial ordre, la qual es transcriu a continuació:

(...) que en el término de esta villa existe un pequeño cementerio, en el cual se está construyendo un monumento cinerario que aunque de propiedad particular, por razón de su construcción pertenecerá a la clase de los que serán dignos de mencionar y conservarse.⁴³⁵

Com es pot observar, l'Ajuntament de Blanes no havia entès res de res. El consistori només havien copsat que calia notificar quines tombes d'importància hi havia a la població i, en conseqüència, comunicava al, amb tota seguretat, estupefacte governador que un particular s'estava bastint una gran tomba al cementiri de la població. Davant d'aquest atzucac, doncs, era lògic que aquest es veiés en la necessitat de sol·licitar ajut a l'administració eclesiàstica, que a la pràctica era l'únic ens que disposava d'un capital

⁴³⁵ AHG, Fons GC, Culte i clergat, D 168/51 (ofici de l'Aj. de Blanes al governador, del 3/07/1840).

humà mínimament format arreu del territori. Per tot això, el governador (Josep Soler)⁴³⁶ demanà ajut a l'eclesiàstic, el ja esmentat Juan Manuel Calleja.⁴³⁷ Aquest respongué el 15 de juliol amb un llarg informe, en què es detallava que els elements més interessants que existien a la província (enteneu bisbat) eren el sepulcre de Ramon Berenguer III i el de la comtessa Ermesenda, situats a la catedral de Girona. A més a més, a aquests calia sumar-hi altres tombes, que no detalla, situades a la col·legiata de Sant Feliu i al convent de Sant Domènec. Pel que fa als edificis més destacats fora de la ciutat de Girona, esmentava l'església parroquial de Santa Maria de Castelló d'Empúries i el seu retaule, que malgrat haver estat bàrbarament mutilat durant la guerra amb la República francesa tenia un gran mèrit. També esmentava que no havien mancat obres de valor en els diversos monestirs de la diòcesi, entre els quals destacava el de Ripoll, però a causa de les destrosses patides recentment en aquests edificis li era impossible assegurar què s'havia perdut o salvat:

(...) no es fácil decir los que se habían salvado de este naufragio, ni los que habrán quedado que mereciesen trasladarse a un punto seguro, a cuyo efecto convendría que V. S. se dirigiera a personas inteligentes y celosas de las glorias de la Nación, que habitasen en dichos puntos o cerca de ellos.

Tanmateix, Juan Manuel Calleja no es limità a fer una breu descripció dels sepulcres i monuments existents, sinó que també aprofità l'avinentsa per criticar la venda i enderroc, per un preu irrisori, de l'església de l'antic convent de Sant Francesc.⁴³⁸ Sobretot, lamentava profundament que aquesta no s'hagués destinat a parròquia del

⁴³⁶ Josep Soler fou governador civil del 25 de maig de 1840 a setembre de 1840, de manera que visqué des d'aquest càrrec les darreres fuetades de la I Guerra Carlina. El seu mandat fou breu i s'emmarca en un context d'interinitat durant el qual centrà la seva activitat administrativa en el control de les publicacions, en evitar el pas de possibles agents carlins per la província i en petits conflictes amb les autoritats eclesiàstiques. El seu govern finalitzà amb els alderulls que portaren al nomenament com a regent de Baldomero Espartero, al setembre de 1840. Soler fou cessat i substituït de forma interina pel secretari del Govern Civil Sr. Gallardo Corregge.

⁴³⁷ ADG, Secretaria de Cambra i Govern, Correspondència amb el Govern Civil, S-72/S-25 (ofici del governador civil al governador eclesiàstic, del 1/06/1840).

⁴³⁸ Aquest fou adquirit, el 10 de maig de 1840, per l'industrial cassanenc Joan Carbó en col·laboració amb d'altres industrials: Pau Bosch, comerciant de Barcelona, Joan Planas, fabricant de Girona i Marià Vicenç de Solius. El preu pagat fou de 201.075 rals. Vegeu: CLARA, Josep, «De convent a Fàbrica: Can Barrau del carrer Nou», *Revista de Girona*, núm. 113 (1985), p. 24-27.

barri del Mercadal, malgrat que s'havia sol·licitat en diverses ocasions. Aquestes sol·licituds i els suposats mèrits artístics de l'edifici havien aconseguit aturar momentàniament l'enderroc de l'església.⁴³⁹ Per exemple, l'escriptor i poeta romàntic Pau Piferrer (1818–1848) l'esmentava en la seva obra *Recuerdos y Bellezas de España* com l'únic edifici que tenia un cert interès arquitectònic al barri del Mercadal:

Parte de la ciudad se extiende en el llano, pero este barrio, conocido con el nombre de Mercadal, apenas llama la atención del artista ni por su posición, ni por sus monumentos. Sólo el convento de San Francisco compensa un tanto el fastidio que experimenta el que recorre sus calles, y en medio de aquella porción de la ciudad, ciertamente no muy aseada, ofrécese como un punto de descanso a los sentidos e imaginación del viajero.⁴⁴⁰

Finalment, a finals de juny de 1841, la sort del temple estava decidida, ja que una comissió nomenada pel governador civil —en aquell moment ho era Tomàs Bruguera— per informar dels seus mèrits artístics, dictaminà que:

Hemos reconocido por orden de S[eñ]or Gefe [sic] Superior político de esta provincia la iglesia del extinguido [sic] convento de S[an] Franc[is]co de Asís, y no hallamos en ella mérito alguno artístico; y si bien puede haber en las urnas que contiene algún recuerdo histórico, como el sepulcro de un condestable y algunos de familias pueden ser trasladados al punto que se designe, sin que su arranque pueda perjudicarlos ni al edificio.

⁴³⁹ Barraquer i Roviralta recull la notícia que encara al juny de 1841 s'exceptuava de la venda l'església del monestir: «[...] mientras no se allanen las dificultades promovidas por el Ministro de la gobernación fundada en la suntuosidad del templo y sepulcros notables que encierra». Vegeu: BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum III), p. 543.

⁴⁴⁰ En la realització d'aquest treball hem utilitzat la reedició que féu dels volums dedicats a Catalunya Antoni Aulèstia Pijoan l'any 1884. PIFERRER, Pau; PI i MARGALL, Francesc. *España. Sus monumentos y artes- Su naturaleza e historia. Cataluña* tomo II, Barcelona: Establecimiento tipográfico-editorial de Daniel Cortezo y C^a, 1884, p. 69-70.

Cal destacar que entre els membres d'aquesta comissió⁴⁴¹ hi havia l'arquitecte de la ciutat i futur membre de la Comissió de Monuments Bru Barnoya.⁴⁴² Aquesta participació ens porta a dubtar de la imparcialitat de l'esmentat informe per dos motius. En primer lloc, perquè l'Ajuntament de Girona era un dels principals interessats en l'enderroc del monument, ja que volia obrir a través del convent la que havia de ser una de les principals artèries urbanístiques de la ciutat, el carrer Nou, llavors pomposament anomenat *calle del Progreso* o d'Isabel II. I, en segon lloc, perquè Barnoya també fou l'autor del projecte d'obertura de l'esmentat carrer. És a dir, era jutge i part en el procés.⁴⁴³ Malgrat aquest informe negatiu el governador encara sol·licità a la Diputació la seva opinió sobre el tema, el 3 de juliol de 1841, atès que en l'informe elaborat per aquesta institució a l'any 1836 es donava un cert valor a l'edifici.⁴⁴⁴

Tornant a l'informe emès per Calleja, cal destacar que si bé la principal motivació que l'impulsava a defensar el monument era la religiosa, evitar la destrucció d'un temple cristià, per primera vegada s'invocaven els valors monumentals de l'edifici com un element a tenir present a l'hora de valorar la seva possible conservació. Concretament, Calleja feia servir arguments extrets de l'ideari liberal com eren els conceptes Nació o Pàtria, que si bé eren anteriors a la revolució liberal, ara havien pres una nova

⁴⁴¹ La resta de signataris eren: el coronel d'enginyers Antonio Matamoros, el jutge Narcís Sicars, el catedràtic de matemàtiques Agustí Brugat i els comissionats per l'Associació d'Amics del País, entre els quals hi havia Barnoya i el regidor Joaquim Suquet. Vegeu: AHG, Fons Govern Civil, Sèrie d'Expedients de culte i clergat, D 187/2 (informe de la comissió al governador, del 23/06/1841).

⁴⁴² Bru Barnoya i Xiberta (Girona 1809 – íd 1888) fou l'arquitecte gironí més destacat de les dècades centrals del segle XIX. Era descendent d'una família que mantenia una gran tradició artística des del segle XVIII. En concret, era fill de Lluís Barnoya. Fou nomenat arquitecte municipal de Girona als anys quaranta. També participà activament en la política local, per exemple l'any 1836 fou regidor i el 1844, quan actuava com a secretari del consistori municipal, fou nomenat membre de la Comissió Provincial de Monuments.

⁴⁴³ FABRE, Jaume, «El Mercadal de Girona, un barri transformat per l'expulsió dels religiosos», *Revista de Girona*, núm. 113 (1985), p. 17-23. Sobre el mateix tema, vegeu també: MOLI i FRIGOLA, Montserrat, «Els arquitectes del segle XIX a la província de Girona: Bru Barnoya i Xiberta (1809-1888)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. XXII, (1974-75), p. 365-371.

⁴⁴⁴ Tot i que es conserva la resposta de la Diputació a aquesta petició del governador, el seu estat actual quasi n'impedeix la consulta, de manera que és pràcticament il·legible. Tanmateix, sembla que seguia la mateixa línia de l'informe de la comissió, transcrit més amunt. Vegeu: AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 187/2 (informe de la Diputació al Govern Civil, del 6/07/1841).

connotació.⁴⁴⁵ Això era un fet clarament novell en els àmbits religiosos,⁴⁴⁶ com es pot observar en el següent fragment:

Si así no se hace (salvar el temple) día llegará en que la Nación llore, pero tan tardíamente y sin fruto, pérdidas tan irreparables, y en que no le quede otro desahogo más que maldecir la memoria de sus destructores, y la ignorancia y la vergonzosa apatía de los que teniendo autoridad para impedir tamaños desastres, se callaron y vieron con ojos enjutos y frente severa derruir unos monumentos útiles a la Religión que profesa la Católica España, y que atestiguan el saber y amor a las artes de los Españoles que engrandecieron su patria con obras de su ingenio.⁴⁴⁷

Possiblement que Calleja hagués estat nomenat a instància de les autoritats civils, la qual cosa implica que procedia dels sectors més liberals de l'Església, ajuda a entendre aquesta primerenca assumpció per part d'un dirigent religiós del llenguatge polític liberal. Per esmentar només un exemple d'aquest posicionament polític de Calleja podem citar la carta pastoral que publicà amb motiu de la finalització de la guerra civil, que fou pomposament reproduïda en la *Gaceta de Madrid*. Vegem-ne un fragment a continuació:

Empero no obstante, el memorable convenio de Vergara hirió de muerte la causa enemiga, y si no murió de repente como debiera, fue para prolongar su agonía y dar nuevo lauro a nuestras Reinas para que vinieran en persona a lanzar para siempre de la tierra española las armas rebeldes que sostenían el fuego de la feroz discordia. El adalid más osado y furioso, el azote de Aragón y Valencia, que ha rehusado últimamente medir sus armas con las de la lealtad en aquellos campos que ha dejado empapados en sangre, ha huido cobardemente al reino vecino, estrechado por la invicta espada del pacificador de España, adonde con sus hordas le seguirán los remordimientos de los infinitos y horrendos crímenes con que se ha manchado. Aquellos de sus secuaces que no le han seguido ni le sigan, presentáranse arrepentidos; y S. M., siempre tierna madre,

⁴⁴⁵ Sobre aquest tema vegeu: VILAR, Pierre, «Pàtria i nació en el vocabulari de la guerra contra Napoleó», dins *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*. Barcelona: Curial, 1973, p. 133-71. TORRES i SANS, XAVIER, «Identitat i vocabulari: Nació, terra i pàtria a la Catalunya dels Austria», *Pedralbes*, núm. 23 (2003), p. 41-58.

⁴⁴⁶ ALVAREZ JUNCO. *Mater Dolorosa...*, p. 306.

⁴⁴⁷ ADG, Secretaria de Cambra i Govern, Correspondència amb el Govern Civil, S-72/S-25 (minuta d'ofici del governador eclesiàstic al civil, del 15/06/1840).

añadirá a otras glorias la de acogerlos en el regazo cariñoso de su clemencia. Con este feliz suceso la guerra fratricida contémosla por acabada.⁴⁴⁸

En definitiva, allò que cal retenir d'aquest text és que ens trobem davant de la primera defensa clara i oberta d'un monument de la província per part d'un gironí (encara que ho fos d'adopció), en la qual s'esgrimeixen els seus valors històrics i artístics com a elements bàsics per defensar la seva integritat.

Juan Manuel Calleja, però, no fou l'únic eclesiàstic que es mobilitzà en defensa del patrimoni a causa de la Reial ordre de 3 de maig de 1840. També Martín Matute,⁴⁴⁹ historiador i corresponent de la Reial Acadèmia de la Història, s'implicà en l'assumpte. La seva intervenció vingué motivada per un ofici que li havia tramès la Reial Acadèmia de la Història, el 17 de maig (ell el rebé el 7 de juliol). En aquest escrit, l'Acadèmia li demanava que fes servir la seva influència perquè l'esmentada Reial ordre no quedés només en paper mullat, com es temia que podia passar. Ràpidament, Martín Matute posà fil a l'agulla i proposà al bisbat que s'oficiés als capellans de les parròquies de la província perquè col·laboressin en l'actuació. Per tal d'agilitar la feina féu una llarga i detallada llista dels objectes que caldria controlar, la qual cosa mostra la seva gran cultura i interessos historiogràfics, ja que aquesta sobrepassa enormement les informacions sol·licitades per la Reial ordre, com es pot observar a continuació:

Una relación de los sepulcros de Reyes, Infantes o Personajes célebres en la Historia de la Nación, o Provincia, con mas razón de los baxos [sic] relieves, inscripciones, u otras además de un trabajo prolixo [sic], y de mérito que les acompañen: de las pilas bautismales que por su materia, figuras y labores llamen la atención de los inteligentes: de las columnas, o pilastras que cómodamente puedan separarse, enteras o por trozos, y trasladarse, y de sus

⁴⁴⁸ *Gaceta de Madrid* del 14/08/1840.

⁴⁴⁹ Martín Matute (Viniegra, Logronyo, 1781–Girona, 1868) fou un destacat religiós i antiquari de la Girona de principis de segle XIX. Matute arribà a la ciutat de la mà del seu oncle, Josep Pérez de Tobía, que havia estat nomenat jutge de la croada l'any 1797. Fou un home de gran cultura que començà a destacar durant els setges de Girona, per la tasca que desenvolupava en el *Diario de Gerona*. Aviat se sentí atret per l'estudi de la Història, de manera que l'any 1820 fou admès a la Reial Acadèmia de la Història com a membre corresponent. Posteriorment, col·laborà activament en la continuació de *La España Sagrada*, la qual cosa el posà en relació amb Jaume Villanueva. Finalment, cal esmentar que formà part de la Comissió Provincial de Monuments, on n'arribà a ocupar la vicepresidència.

pedestales, frisos y cornisas que sean de mérito: de las estatuas, imágenes, figuras, altares, medallones, escudos, carros, [...], inscripciones sepulcrales que se hallen en el recinto de la iglesia: de las arquillas en que se guarden reliquias de Santos, custodias y otros objetos sagrados y piadosos de un trabajo precioso y particular: y generalmente de cualquier objeto que por su mérito artístico, singular, raro y notable, pueda interesar su conservación.⁴⁵⁰

Martín Matute era del parer que la consulta no calia que fos general, atès que això complicaria enormement la seva realització, sinó que aconsellava que s'adrecés només a algunes parròquies. Concretament, a aquelles que posseïen edificis que destaquessin, com eren Banyoles, Besalú o Camprodon. Desgraciadament, els resultats de les seves recerques foren pobres. En l'actualitat, només es conserven dues respostes a l'Arxiu Diocesà de Girona (tampoc consta que n'hi haguessin més), una procedent de Besalú i l'altra de Camprodon. La primera fou tramesa al bisbat el 15 d'agost, i havia estat redactada pel prevere domer de Besalú Salvador Salvador, que donà unes informacions força desmoralitzadores:

En contestación al oficio que V S se sirvió dirigirme para saber si en el extinguido Monasterio de esta villa se hallan sepulcros de Reyes, príncipes u otras cualesquiera obras de mérito, como [en] el citado oficio se apuntan, después de haberlo averiguado resulta, que en la actualidad no hay cosa alguna de cuanto se pide; que si bien no dejaba de ser este Monasterio de bastante antigüedad, pero como en la guerra de la independencia no quedaron casi más que ruinas, si algo había de merito quedó todo desquiciado y destruido.⁴⁵¹

La segona fou enviada pels preveres de Camprodon Ramon Prat i Jaume Jubert, el 28 d'agost, i tampoc aportava cap informació d'interès:

Para cumplir con lo dispuesto por V. I. S con el of[icio] de fecha 4 de los corrientes, aunque recibido tarde por haberse detenido el Correo de esta [...] hemos registrado el Monasterio Suprimido de esta villa, y nada hemos observado que sea de trabajo prolixo [sic], ni de mérito particular por su materia, figura, ni labores; y lo único que para la

⁴⁵⁰ ADG, Secretaria de Cambra i Govern, comunicacions del Govern Civil, S-72/S-25 (ofici de Martín Matute al governador eclesiàstic, del 23/07/1840).

⁴⁵¹ ADG, Secretaria de Cambra i Govern, comunicacions amb el Govern Civil, S-72/S-25 (carta del domer de Besalú al governador eclesiàstic, del 15/08/1840).

atención, es que la torre de las campanas es edificada sobre la misma voveda [sic] de la Yglesia solamente.

En definitiva, a través d'aquests fets hom pot observar com el coneixement que es tenia del patrimoni monumental dins de l'administració pública era extremadament pobre. Per aquest motiu el seu màxim representant a la província, el governador civil, es trobava en la necessitat d'acudir a l'estament religiós per obtenir un mínim d'informacions fiables. Aquesta actuació, però, tampoc assegurava l'èxit de l'operació, atès que si bé el bisbat de Girona tenia un millor coneixement dels edificis religiosos de la capital, no passava el mateix amb els de la resta de la província.

Un altre exemple d'aquesta situació el trobem en un afer que tingué lloc paral·lelament a l'anterior, quan el governador Josep Soler oficià, el 22 de juny, novament al Sr. Calleja per demanar-li informacions sobre l'exmonestir de Besalú. El motiu d'aquesta nova petició era que l'Ajuntament de la vila recentment havia rebut una ordre de la Junta d'Alienació de Monestirs de la província,⁴⁵² perquè procedís a la "justipreciación" de l'església (segurament per a vendre-la o llogar-la), malgrat que el consistori volia que esdevingués l'església parroquial. Davant d'aquest fet el municipi, com tots els ajuntaments haguts i per haver, no devia tenir cap mena d'interès en sobrecarregar les seves ja de per sí precàries finances, ja fos llogant o adquirint l'immoble, i en conseqüència cercà una altra sortida. D'aquí que un cop tingué notícia del Reial ordre del 3 de maig, que preveia la conservació de monuments i temples que destaquessin pel seu mèrit, plantegés al Govern Civil la següent petició: «[...] y como el altar mayor y su campanario sean de tal naturaleza esta corporación espera de V. S que en virtud de tal decreto, dispondrá no se venda tal templo». Davant d'aquesta sol·licitud i de la manca d'elements per decidir, el governador s'adreçà a l'única font d'informació segura que tenia a l'abast, el bisbat de Girona, per tal de clarificar els dubtes que se li plantejaven: «[...] y aunque he hallado personas que me digan que uno y otro son de mérito no han sabido fundarme en juicio». La resposta de Juan Manuel Calleja, enviada el 27 de juny, fou extremadament laconica. Aquest expressà el seu desconeixement sobre l'afer i únicament aconsellà al governador que hi enviés alguna persona, perquè aquesta

⁴⁵² La Junta d'Alienació era un òrgan creat pel Reial decret del 30 d'agost de 1836, a cadascuna de les províncies, per tal de gestionar el destí dels edificis desamortitzats. Aquestes estaven coordinades per una Junta Superior, amb seu a Madrid, que depenia del Ministeri d'Hisenda.

elaborés un informe amb coneixement de causa. Tanmateix, s'oposà fermament a la seva demolició o venda, ja que li constava que el poble de Besalú desitjava la seva conservació i conversió com a parròquia. Així mateix, exposava la seva creença que l'enderroc era una acció precipitada i que calia decidir amb calma i coneixement: «[...] creo que es un deber oponerme a la demolición, o cuando menos procurar aplazar estos proyectos de ruina, hasta que la paz restituya la calma de las pasiones, y la razón ilustrada pueda determinar lo más conveniente».⁴⁵³

En definitiva, el resultat de tot aquest llarg i complicat expedient originat per la Reial ordre de 3 de maig fou nul, atès que en cap dels arxius consultats no hi consta que s'enviés cap mena d'informe a Madrid. Molt probablement, el motiu d'això fou la complicada situació política que vivia el país un cop acabada la guerra civil. A més, el governador que havia endegat l'afer, Josep Soler, fou destituït poc després per l'Ajuntament de Girona i la Junta Provisional Auxiliar de Patriotes, en teoria per evitar un desordre;⁴⁵⁴ i fou substituït pel secretari del Govern Civil, el ja esmentat Francesc Gallardo Correge. Òbviament, aquest prou feina devia tenir com a secretari i governador, immers en un context polític i social molt inestable, com per preocupar-se de minúcies culturals.

Posteriorment, pocs mesos després (l'any 1841), des del Ministeri de Governació s'intentà endegar novament la creació d'un panteó nacional d'herois hispànics a Madrid, de manera que es demanaren informes als governadors provincials sobre els sepulcres de les seves províncies que responguessin a aquestes característiques. Pel seu interès es transcriu aquesta circular *in extenso* a continuació:

La Regencia provisional del Reino ha tenido a bien mandar por decreto de este día que en cumplimiento de la ley de 5 de noviembre de 1837 se establezca en la capital de la

⁴⁵³ ADG, Secretaria de Cambra i Govern, comunicacions amb el Govern Civil, S-72/S-25 (ofici del governador civil a l'eclesiàstic, del 22/06/1840 i minuta de l'eclesiàstic al civil, del 27/06/1840). Cal destacar que no deixa d'ésser estrany que els elements arquitectònics adduïts com a més destacats són el retaule, d'origen barroc, i el campanar, que és una obra relativament recent en comparació amb la resta de l'edifici d'estil romànic; elements que en l'actualitat no ocuparien una posició tan destacada.

⁴⁵⁴ BOSCH i PORTELL, Mònica, «De la regència d'Espartero al segon període de govern moderat», *Història de Girona*, Girona: CCG Edicions, 2006, p. 397.

monarquía un Panteón nacional donde se depositen los restos mortales de todos los españoles eminentes. La crítica situación en que se encuentran algunos edificios, donde se hallaban sepultados muchos de nuestros ilustres antepasados, por consecuencia no sólo de los diversos usos a que han sido destinados, sino también por los tristes efectos de las guerras civiles y extranjeras que la nación ha sustentado con tanto heroísmo y bizarría exige de parte de las autoridades de las provincias un celo muy activo e ilustrado, a fin de que los sepulcros que hayan resistido a las desgracias públicas se conserven, se evite con mano fuerte la profanación de todos, y se investigue y certifique debidamente la existencia de aquellos cuya memoria se haya perdido, o acerca de los cuales pueda haber lugar a dudas. La Regencia provisional en esta atención ha dispuesto se encarguen a V. S que comisionando los datos necesarios y dictando todas las providencias que les sugiera su celo y entendimiento dentro del círculo de sus atribuciones, remita a este ministerio a la mayor brevedad posible una razón circunstanciada de los sepulcros de españoles ilustres que subsistan en el territorio de esa provincia, haciendo una descripción sencilla de su mérito artístico y del estado en que se encuentren, y exponiendo asimismo los medios o dificultades que puedan ofrecerse para su traslación al Panteón nacional.⁴⁵⁵

Un cop el governador interí Sr. Gallardo Correge rebé aquesta notificació endegà novament la mateixa dinàmica que el seu predecessor. En primer lloc, encarregà als batlles de la província que li remetessin en el termini de quinze dies una relació circumstanciada dels sepulcres d'espanyols il·lustres que existien en els seus termes municipals. A més, per tal de donar-li una major difusió l'ordre fou publicada en el Butlletí Oficial de la Província.⁴⁵⁶ Els resultats obtinguts, però, foren novament molt pobres. En conseqüència, a la vista de les escasses informacions rebudes el nou governador civil, Sr. Miguel Calafat,⁴⁵⁷ demanà de nou ajut al bisbat de Girona. En concret, el 3 d'abril, es dirigí al governador eclesiàstic sol·licitant-li el seu ajut perquè:

Con dificultad nadie podría dar noticias mas ecsatas [sic] y circunstanciadas de los monumentos de esta clase que ecsisten [sic] en la provincia como el clero, ya porque los

⁴⁵⁵ Circular del 7 de febrer de 1841, publicada a la *Gaceta de Madrid* del 10/04/1841.

⁴⁵⁶ *Boletín Oficial de la Província de Gerona* núm. 29, del 9/03/1841.

⁴⁵⁷ Miquel Calafat ocupà breument el càrrec de governador civil de Girona del març de 1841 al maig de 1841. Les seves activitats se centraren en el control social i polític de la província, sobretot per sufocar les darreres restes de la revolta carlina. Per exemple, a Girona capital ordenà tancar una tertúlia política no autoritzada. Un cop cessà en el càrrec passà a dirigir el govern civil de la província de Lleida.

más de aquellas se hallaran depositadas en los sagrados templos ya también por su ilustración.⁴⁵⁸

Davant d'aquesta petició el bisbat féu una petició general a les parròquies, que fou signada per Manuel Hurtado,⁴⁵⁹ perquè trametessin les informacions requerides. Per donar-li major difusió aquesta fou inserida al Butlletí Oficial de la Província:

Invitado yo a que ecsite [*síc*] el celo del clero en la Diócesis para que por su parte contribuya al laudable objeto que se menciona en dicha real orden encargo a los Reverendos Curas Párrocos, y demás Regentes [de] la cura de almas, me remitan a la posible brevedad una relación de todos los monumentos que ecsistan [*síc*] en sus Iglesias, o demás puntos de su jurisdicción, de aquellos españoles ilustres que por sus virtudes sean acreedores a la gratitud de sus conciudadanos; haciendo una descripción del mérito artístico de sus sepulcros, y del estado y lugar en que se encuentran; exponiendo igualmente las dificultades que se ofrezcan para su traslación al Panteón Nacional. Me prometo del celo que anima al Clero Parroquial, y del interés que ha manifestado siempre por las glorias de su patria, activará la formación, y remisión de la relación indicada, a fin de que pueda yo cumplir con la misma prontitud que se me previene.⁴⁶⁰

Malgrat aquest esforç les respostes foren de nou minoritàries i, a més, aportaren poques informacions, com podem observar per les que s'han conservat, les quals detallem a continuació. Per exemple, el 18 d'abril Joan Lacayo, de la col·legiata de Vilabertran, respongué que en aquella església no existia cap sepulcre d'espanyol il·lustre. El 20 del mateix mes, des de Lladó, Domènec Miralles contestà d'idèntica manera. El 21 d'abril Rafael Dalmau respongué que a Besalú no hi havia res d'interessant. El 28 d'abril Silvestre Jubert, des d'Agullana, contestà semblantment. El 28 d'abril el prevere d'Ullà, Josep Darna, envià un petit escrit on informava que annex es trametia un petit dossier

⁴⁵⁸ ADG, Secretaria de Cambra i Govern. Comunicacions amb el Govern Civil; T-428/S-26 (ofici de Miquel Calafat al governador eclesiàstic, del 3/04/1841).

⁴⁵⁹ Manuel Hurtado fou un destacat canonge de la catedral de Girona, on ingressà l'any 1819 per nomenament reial. Posteriorment, fou nomenat juntament amb Martín Matute governador del bisbat, l'any 1833, la qual cosa indica la seva vinculació als sectors més liberals de l'Església. Interessat pel conreu de la història i les antiguitats participà activament en la fundació de la delegació de Girona de la *Societat Arqueològica*. Posteriorment, fou nomenat membre de la Comissió de Monuments.

⁴⁶⁰ *Boletín Oficial de la Província de Gerona* núm. 45, del 15/04/1841.

documental posat en ordre per Joaquim Jessé i Vidal (advocat), Josep Picasez i l'escrivà Ginés Prat. Malauradament, es desconeix quines dades contenia, atès que el dossier no s'ha conservat. Finalment, el 3 de maig, Rafael Güives de Sant Llorenç de la Muga respongué seguint la tònica general. En resum, si bé les respostes donades pel clergat foren més nombroses que no pas les dels batlles —de fet, no se n'ha localitzat cap—, aquestes tampoc feren grans aportacions. En conseqüència, en remetre el bisbat la seva resposta al governador, el 3 de maig (quan encara estaven arribant algunes informacions), el mateix bisbat de Girona era conscient de la seva pobresa i reconeixia que només tres tenien un cert interès: la de la Catedral, la de Sant Cebrià (?) i la d'Ullà.⁴⁶¹

Davant d'aquestes escasses informacions no ens ha d'estranyar que la resposta del governador a la superioritat fos d'un laconisme extrem. En concret, la informà que només s'havien localitzat dos sepulcres que responguessin a les característiques sol·licitades. En primer lloc, s'esmentava el de Gilabert de Cruïlles, gran senescal d'Aragó i Catalunya, que s'havia de traslladar perquè l'església de Sant Francesc d'Assís, on era, anava a ser aterrada. El mateix governador reconeixia que aquest candidat no acabava de complir les condicions requerides, atès que «no está en el caso de ser trasladado al Panteón Nacional, porque D. Gelaberto de Cruillas vivió antes de la reunión de las coronas de Castilla y Aragón». El segon candidat, com no podia ser d'una altra manera, era l'inefable militar Don Mariano Álvarez de Castro, la tomba del qual es trobava a la col·legiata de Sant Feliu. A més, aquest oferia l'avantatge que el seu trasllat era senzill, atès que les seves cendres es trobaven dipositades en la mateixa caixa on s'havien col·locat quan el seu cos fou exhumat.⁴⁶²

⁴⁶¹ El fet que no s'hagin trobat les respostes de la catedral ni de Sant Cebrià (?) i que la d'Ullà aparegui sense els documents que en teoria portava annexos, podria respondre al seu enviament al Govern Civil, sense que se'n guardés cap còpia. Vegeu: ADG, Secretaria de Cambra i Govern. Comunicacions amb el Govern Civil; T-428/S-26.

⁴⁶² ARAH/SE 11/7986/9(1) (ofici del governador civil al ministre de Governació, 26/05/1841). Sobre la figura d'Àlvarez de Castro i els inicis del seu culte patriòtic a Girona vegeu l'apèndix documental de: BLANCH i ILLA, Narcís. *Gerona histórico-monumental: Noticias históricas de esta ciudad y descripción artística de sus antiguos monumentos*. Gerona: Paciano Torres, 1853.

En definitiva, tot i que aquest cop s'havia dut l'expedient fins a la seva finalització i que la col·laboració del bisbat havia estat òptima, els resultats novament foren pobres. De fet, el governador civil reconegué obertament davant dels seus superiors que els coneixements que s'havien obtingut havien estat quasi els mateixos que es tenien en començar. Aquesta conclusió no ens ha de sorprendre, perquè és obvi que buscar representants de la Nació espanyola a la Catalunya del segle XIX era quelcom extremadament forçat, com demostra que en la mateixa saca s'hagués de posar un noble català baixmedieval, per tal que el conjunt no es reduís a una única persona, el militar Álvarez de Castro.

2.6. Les peticions d'edificis

En iniciar-se el procés desamortitzador tots els monestirs "nacionalitzats" havien quedat a càrrec de la Direcció de "Rentas y Arbitrios de Amortización" i s'havien de destinar a pagar als nombrosos creditors de l'Estat, de manera que en principi es preveia la seva alienació total. Com ja s'ha vist, només s'exceptuaven d'aquest destí aquells que es destinessin al servei públic, per conservar monuments de les arts o per honorar la memòria de passades glòries nacionals. Si hom té present que el segon cas permeté la conservació d'edificis en comptades ocasions, atès que aquesta consideració no evitava la seva venda,⁴⁶³ cal concloure que l'únic que ha permès que a llarga es conservessin múltiples monuments d'alt valor arquitectònic i cultural fou l'existència de la primera possibilitat, la utilitat pública. És a dir, aquesta actuà com una veritable esclatxa dins de la política desamortitzadora i a la llarga provocà una bifurcació pel que fa al destí que seguiren el conjunt de béns immobles nacionalitzats, de manera que aquells que la casualitat i les circumstàncies portaren a mans privades foren llençats al lliure mercat i la destrucció. Mentre que aquells que restaren en mans de les administracions públiques, i que sovint foren reconvertits en casernes, governs civils o altres seus d'organismes públics passaren per un procés, sovint dolorós i traumàtic, però això a llarga assegurà la conservació de la majoria. No obstant, aquesta decisió no es degué a una política "social" de l'Estat, que pretenia així suplir les mancances d'immobles dels ens locals i provincials amb l'oferiment dels convents acabats de buidar. Ans al contrari,

⁴⁶³ BELLO. *Frtales, intendentes y...*, p. 246.

aquesta cessió fou motivada per la manca de compradors per moltes de les propietats desamortitzades, les quals havien esdevingut una càrrega per la ja pobre i inestable hisenda estatal. A més, aquesta cessió sovint no era gratuïta, sinó que es preveia el pagament d'un arrendament que revertiria, com no podia ser d'un altra manera, en els creditors públics, tot i que sovint aquest pagament no es féu mai efectiu. És a dir, la concessió simplement fou temporal, mentre s'hi desenvolupessin les activitats públiques per les quals l'edifici havia estat concedit. Això que diem queda molt clar en el següent fragment d'una Reial ordre tramesa per la Junta Superior de Venda de Béns Nacionals al Govern civil de Girona, l'any 1845, quan el procés desamortitzador ja s'havia estancat:

[...] tomando en consideración las observaciones de esa Junta superior encaminadas a probar que en ninguna de las disposiciones vigentes se establece que semejantes cesiones sean una transmisión plena del dominio de los citados edificios, cuando por el contrario es lo cierto que por el artículo 2º de la Real orden de 19 de febrero de 1836, que tiene fuerza de Ley, se exceptúan de la enajenación los que sirvan para algún objeto de utilidad pública y deben estos conservarse en consecuencia sin que la Nación se desprenda de su propiedad, y que en un principio análogo está fundado igualmente lo que el artículo 6º del de 26 de julio de 1842 establece acerca de que vuelvan al Estado para ser vendidos aquellos que no se hubiesen destinado a los objetos con que se pidieron dentro del término señalado; ha tenido a bien disponer que siempre que se cedan o hayan cedido gratuitamente conventos por motivos de conveniencia pública, se entienda que esto es temporalmente y con opción solo al disfrute de los mismos, conservando la Nación la propiedad absoluta de ellos.⁴⁶⁴

Desgraciadament, ésser considerat d'utilitat pública tampoc era una bicoca per cap edifici, atès que dins d'aquest apartat també s'incloïa l'embelliment de les ciutats, mitjançant les corresponents reformes urbanístiques.⁴⁶⁵ És a dir, dins d'aquesta opció hom preveia fer quarters còmodes, hospitals i presons; però també carrers nous, places i mercats. Dels aspectes urbanístics provocats per aquesta decisió, però, només direm que suposaren una veritable reforma urbana per moltes ciutats del nostre país, les quals fins llavors es trobaven ofegades per les seves muralles. A través d'aquesta via moltes ciutats pogueren fer un primer eixample urbanístic en obtenir un seguit d'espais que

⁴⁶⁴ *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona* núm. 44, del 12/04/1845.

⁴⁶⁵ Reial decret del 25 de gener de 1836, publicat a la *Gaceta de Madrid*, del 26/01/1836.

quedaven alliberats, els quals eren demanats amb urgència per a instal·lar-hi noves indústries.⁴⁶⁶ Pel que fa al cas gironí, si bé els canvis provocats per aquestes reformes foren menors als de grans ciutats com Barcelona o Madrid, hom pot afirmar (manllevant la definició que per la mateixa època s'ha fet de Barcelona) que permeteren que la ciutat deixés de semblar un gran monestir emmurallat i iniciés el seu camí cap a la ciutat burgesa pròpia del nou model de societat liberal.⁴⁶⁷

En el cas concret de Girona l'enderroc d'alguns convents del barri del Mercadal va permetre que es desenvolupés la reforma urbanística d'aquest sector, mitjançant l'obertura de carrers i places, juntament amb la instal·lació de diverses fàbriques.⁴⁶⁸ Aquestes intervencions provocaren que en pocs anys l'evolució urbana i el destí dels monestirs d'ambdues ribes de riu seguissin trajectòries totalment divergents. Aquells que estaven situats al marge dret del riu Onyar, en el nucli antic de la ciutat, acabaren per ser cedits per utilitats públiques, molt probablement perquè no es trobaven compradors. Això es veié afavorit pel fet que aquest sector de la ciutat queda al marge del creixement urbanístic i demogràfic de la nova capital provincial. En canvi, aquells situats al costat esquerre, sector que acollí el principal creixement industrial i demogràfic de la vila, acabaren venuts i parcel·lats per instal·lar-hi indústries o habitatges. Per aquest motiu, actualment només es conserven algunes restes disperses dins la trama urbana d'un barri totalment reformat que ha perdut, i encara perd, tots els seus elements urbanístics d'origen medieval.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ GARCÍA COLMENARES, Pablo, «Transformaciones urbanísticas e industriales», *Ayer*, núm. 9 (1993), p. 175-212.

⁴⁶⁷ GANAU i CASAS. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 170. Ja a finals del segle XVIII Francisco de Zamora s'havia sorprès per l'enorme espai que ocupaven els establiments religiosos a la ciutat de Girona. Vegeu: ZAMORA. *Diario de los...*, p. 309.

⁴⁶⁸ L'aparició de fàbriques modernes a la ciutat de Girona fou tan sobtada, entre finals de la dècada dels trenta i principis dels quaranta, que hom ha arribat a parlar d'un veritable "brot industrialitzador". En concret, cal destacar que durant un curt període de temps, cinc dels vuit convents desamortitzats a Girona, foren ocupats per fàbriques, si bé, només el solar ocupat pel de Sant Francesc d'Assís mantingué aquest ús. CLARA i RESPLANDIS, Josep; CONGOST i COLOMER, Rosa, «Girona a l'era del cotó i de les fàbriques», *Història de Girona*, Girona: CCG Edicions, 2006, p. 417 i següents.

⁴⁶⁹ FABRE, «El Mercadal de Girona...», p. 17-23.

Els responsables de la cessió d'edificis per utilitats públiques era la Intendència, representant a la província del Ministeri d'Hisenda, que era qui tenia la darrera paraula sobre el tema. Ja als inicis del procés desamortitzador Mendizábal havia ordenat que s'elaborés un informe sobre els convents existents, característiques i destí que se'ls podia donar, prèvia consulta de la resta d'autoritats provincials. En conseqüència, l'informe sobre l'estat dels monestirs gironins elaborat per la Diputació l'any 1836, que hem comentat amb anterioritat, s'emmarcava clarament dins d'aquesta dinàmica general de consultes. A partir de l'any 1836, per un Reial decret del 30 d'agost, en l'àmbit provincial el destí dels edificis es gestionà a través de les Juntes d'Alienació, les quals eren coordinades per una Junta Superior establerta a Madrid (substituïda posteriorment al 1840 per una *Junta de Ventas de Bienes Nacionales*).⁴⁷⁰ L'única funció que tenien els caps polítics en aquest procés era sol·licitar per mitjà de les juntes provincials els edificis que consideressin necessaris per a la utilitat pública, mentre que les juntes decidien si la demanada era o no oportuna. De fet, si els governadors prenién una decisió pel seu compte havien de fer front a les despeses derivades de l'arrendament de l'edifici.

Incentivat per aquest marc legal, que anteriorment s'ha descrit molt breument, es produí una veritable allau de sol·licituds per part d'Ajuntaments i Diputacions, que cercaven dotar a la mateixa província d'edificis que donessin un servei o utilitat públics. Malauradament, això entrava en conflicte amb els interessos perseguits per la Intendència —que donava preferència als aspectes econòmics per damunt de tots els altres— i, en conseqüència, es resistia a fer cessions. L'única excepció a aquesta norma era l'estament militar, que fou qui més es beneficià del procés de cessions, atès que ocupà ràpidament, sovint poc després de produir-se la desamortització i sense demanar permís a ningú, nombrosos edificis. A més, això en cap cas comportà que aquest pagués cap mena d'arrendament, ja que per activa o passiva els militars eludiren fer-los efectius, alhora que hisenda no tenia cap mitjà per pressionar-los. Per exemple, hom pot esmentar el cas dels convents de la vila de Figueres, on al gener del 1838 l'intendent oficià al governador militar de la plaça per tal de requerir-li el pagament del lloguer corresponent per l'ocupació dels convents de benedictins i de caputxins. La resposta del ram de la guerra fou considerar la sol·licitud com a extemporània, atès que havien

⁴⁷⁰ Reial ordre del 18 de desembre de 1840, publicada a la *GM* del 19/12/1840.

ocupat els esmentats edificis perquè així ho havia demanat l'Ajuntament de Figueres i no per pròpia voluntat, tal com informava la Comandància d'enginyers⁴⁷¹ de la plaça de Sant Ferran a la seva superior a Barcelona:

Tengo entendido que el Ayuntamiento de Figueras con el fin de aliviar de alojamiento al vecindario, dispuso que se alojase la tropa en el exconvento de S[a]n Francisco; con la misma idea dispuso también el que se alojase una partida de artillería en el de Capuchinos donde para el efecto se ejecutaron en este edificio algunas obras que costeo esa corporación, y las casas del exmonasterio que fue de S[a]n Pedro de Roda, las destinó con el mismo objeto para el de Partidas de cuerpos francos, ocupándolas en su día la Compañía de Rondas Volantes de este Regimiento. En virtud de lo expuesto, no ha sido ni reclamado ni tomado por el ramo militar ninguno de los tres expresados edificios [...] deduciendo de todo que ni han devengado ni devengaran ningunos alquileres los conventos a la hacienda militar.⁴⁷²

Pel que fa a altres finalitats, en general s'elegiren aquells convents més ben conservats, per l'alienació dels quals no s'esperava obtenir uns bons beneficis econòmics. Tot i que en teoria el beneficiari de la cessió havia de pagar un lloguer, en general, aquest no el solia fer efectiu, de manera que de mica en mica la major part d'edificis cedits s'alliberen ràpidament d'aquest arrendament. Concretament, els destinats a instrucció pública ho foren molt aviat, per un Reial decret de 31 de maig de 1838. Posteriorment, aquesta gratuïtat s'estengué a tots els establiments de caràcter social: hospitals, hospicis, escoles, quarters de la milícia nacional, presons, parròquies, ajuntaments, etc.⁴⁷³

⁴⁷¹ *La comandància de Ingenieros* era l'organisme tècnic i facultatiu que assessorava el comandament militar i entenia de la realització tècnica de projectes i direccions d'obres. A la pràctica, l'enginyer militar, com a cos tècnic clarament definit, sorgí a Espanya a principis del segle XVIII amb l'aparició d'un exèrcit permanent. Aquest era un departament altament especialitzat en el qual els seus membres, que tenien una molt bona formació, accedien prèvia oposició. Els enginyers militars tenien al seu càrrec àmplies competències tècniques, fins i tot en àmbits que avui dia considerariem civils, com la construcció de carreteres, ponts o urbanització. A nivell militar les seves tasques se centraven en la construcció de fortificacions, regulació i control de zones polèmiques i la realització de qualsevol altra tasca tècnica que requerís l'exèrcit. A tall anecdòtic, i com a mostra del caràcter estrictament tècnic d'aquest cos, cal esmentar que mai participà de forma activa en cap pronunciament, alhora que el conegut coronel Macià, primer president de la Generalitat republicana, en formà part durant bona part de la seva vida.

⁴⁷² ACA, Comandància d'enginyers, Exp. 1314 (ofici de la comandància d'enginyers de Sant Ferran a la seva superior de Barcelona, del 22/01/1838).

⁴⁷³ R.D. de 26 de juliol de 1842, publicat a la *Gaceta de Madrid*, del 27/07/1842.

Pel que fa al procés seguit per sol·licitar antics cenobis per a usos públics, a la província de Girona el podem dividir *grosso modo* en tres períodes més o menys clars. En primer lloc, si hom deixa de costat les ocupacions fetes pels militars, tenim una primera tanda força reduïda que aniria des del mateix moment de produir-se l'exclaustració fins a l'any 1840. Concretament, tot i que és probable que hi hagués més sol·licituds que no s'han conservat, es conserven quatre peticions. La primera tingué lloc a finals de l'any 1835, quan l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols reclamà la cessió de l'antic monestir de la vila d'acord amb uns suposats drets històrics que posseïa sobre ell:

Bien penetrado [sic] el Ayuntamiento del derecho de propiedad que tiene esta villa en el antiguo monasterio de ella ya por el patronato que corresponda la Universidad desde el acto de admisión de la fundación de aquella casa religiosa en el siglo X, ya por diferentes otros [...] que robustecen el dominio indicado, ha resuelto acudir bajo los superiores auspicios de V. S a la Reyna N. S, exponiendo y ampliando este hecho, y manifestando los varios objetos de utilidad pública que puede prestar el monasterio por su situación y capacidad para el establecimiento de las escuelas públicas, hospital militar, lazareto, escuela náutica, cuartel, biblioteca, punto formidable de fortificación y de retirada, habitación decente del rector, de los vicarios y de los preceptores de la enseñanza de la juventud, y sala para las juntas parroquiales. Expone también el Ayuntamiento a S. M los grandes perjuicios que resultarán de dar al edificio otra aplicación porque no puede servir para fábricas ni otros usos particulares, porque es invendible, y porque en caso de derribo, el suelo es inútil para cultivo y para edificar, y concluye suplicando a Nuestra Augusta Soberana que se digne destinar el Monasterio a favor de la población para los usos preferentes de utilidad general que van especificados.⁴⁷⁴

En primer lloc sorprèn la rapidesa amb què actua el consistori ganxó, atès que la petició es féu només tres mesos després de produir-se el desallotjament forçat dels monjos. Possiblement, aquesta agilitat era un intent d'evitar la seva privatització, com demostren les referències al nul valor i utilitat de l'edifici, ja fos per fàbrica o per urbanitzar (qui ho diria en l'actualitat). En segon lloc, també sorprèn que es fonamenti en uns suposats drets que el municipi tenia sobre el monestir en el moment de produir-se la seva

⁴⁷⁴ AHG. Fons GC, Culte i clergat, lligall D 186/38-42 (sol·licitud de l'Ajuntament de Sant Feliu a la reina, datada, del 2/11/1835).

fundació. Tot i que vist amb els ulls actuals això pugui semblar una petició forassenyada —reclamar un bé cedit quasi un mil·lenni abans—, cal no oblidar que ens trobem davant d'una societat que ha sacralitzat el dret de propietat, de manera que si hom podia demostrar algun dret previ sobre el conjunt monàstic fàcilment podia obtenir-ne l'adjudicació.⁴⁷⁵ La petició de l'Ajuntament de Sant Feliu, però, no va prosperar, de manera que pocs anys després aquest hagué de refer-la novament, acompanyant-la d'una recomanació particular del governador. Malauradament, això tampoc serví per gaire, atès que no fou atesa pel Govern de Madrid.⁴⁷⁶

El segon cas conegut és el de l'Ajuntament de Torroella de Montgrí que sol·licità, el 23 de gener de 1837, que li fos cedit el convent de la població com a hospital de caritat, atès que l'edifici existent era petit, es trobava a mig fer i les obres no es podien finalitzar per manca de fons. El dictamen de la Diputació davant aquesta petició fou lacònic i jurídicament impecable: «No está en las atribuciones de la Diputación el conceder lo que pide el Ayuntamiento Constitucional de Torruella [sic], y por consiguiente acuda donde competa». És a dir, d'acord amb la legislació vigent la Diputació indicava al consistori que no era l'ens adequat on havia de presentar la sol·licitud i que anés a atabalar a algú altre.⁴⁷⁷ El tercer és una sol·licitud de l'Ajuntament de Girona, on demanava que li fos cedit el convent de Sant Francesc d'Assís per tal d'encabir-hi «durante las actuales circunstancias a las viudas, militares retirados, expatriados y demás». Tanmateix, tot i que la petició anava adreçada a una finalitat tan concreta i de beneficència, com era afavorir els mateixos partidaris de la reina, fou desestimada pel Ministeri d'Hisenda el 18 de novembre de 1839.⁴⁷⁸ Finalment, la darrera sol·licitud també és de l'Ajuntament de Girona, del mes d'agost de 1840. En ella el consistori demanava que li fos cedit el convent de la Mercè com a presó, atès que la que hi havia en aquell moment era insalubre i pròpia dels temps inquisitorials:

⁴⁷⁵ CONGOST, «Sagrada propiedad imperfecta...», p. 61-93.

⁴⁷⁶ AHG. Fons GC, Culte i Clergat, lligall D 186/48 (ofici del governador civil al Ministeri de Governació, del 9/09/1838). Probablement, aquesta petició no acabava de tenir una fonamentació jurídica clara, atès que el monestir no era una fundació del consistori. Ans al contrari, els problemes de jurisdiccions entre la universitat i el cenobi havien estat constants. Vegeu: BADIA i HOMS. *L'arquitectura medieval de...*, (Vol-I) p. 357.

⁴⁷⁷ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, lligall D 186/ 42 (dictament Diputació, sense datar).

⁴⁷⁸ AHG, Fons Govern Civil, Culte i Clergat, lligall D 186/36 (ofici de trasllat del Ministeri de Gvoernació al Govern Civil, del 29 de setembre de 1838).

En efecto, Señora, un edificio moruno de corta capacidad y consiguiente estrechez de sus escasas habitaciones, la lobreguez y humedad de sus reducidos y espantosos calabozos, con la falta de ventilación por hallarse unido a las casas inmediatas, el hacinamiento de criminales amalgamados con los detenidos por excesos de menor gravedad, y con otros meramente sospechosos, quizá inocentes [n]i será conveniente a la moral pública, ni decoro a la filantropía de una Nación católica y regenerada que continúe destinado a contener unos seres infelices a quienes se imposibilita de ser en lo sucesivo útiles a la sociedad, aún cuando vuelvan a recobrar su primitiva libertad, a causa no sólo de los vicios, si [no] que también de las enfermedades malignas o crónicas que por precisión han de contraer.⁴⁷⁹

Curiosament, es considerava que l'edifici amb millors condicions per realitzar aquesta funció era el convent de carmelites calçats, que ja havia fet aquesta funció des de la Guerra de la Independència fins l'any 1825, quan havia estat retornat als monjos. Però, per aquestes dates aquesta opció ja no era viable, atès que aquest estava ocupat per la Diputació, el Govern Civil i Intendència. En conseqüència, es plantejava que la Mercè podia ser un bon substitut, malgrat que en el dictamen de la Diputació de 1836 ja s'havia desestimat aquesta possibilitat a causa de les seves especials característiques constructives.

En definitiva, el resultat d'aquesta primera tanda de sol·licituds fou clarament negatiu, ja que l'Estat no cedí cap edifici per a utilitat pública. Aquesta manca de comprensió cap a les demandes dels municipis s'ha d'entendre pel context en el qual es produïren. Feia poc que s'havien desallotjat els monestirs i encara es preveia obtenir importants beneficis econòmics de la seva venda. Tanmateix, cal exceptuar aquells edificis que l'Estat, de *iure* o de *facto*, cedí a l'exèrcit per quarters i magatzems militars, juntament amb els que foren ocupats per oficines de diversos ens delegats de l'administració pública, la cessió dels quals anà per una altra via i respongué a unes motivacions totalment diferents.

⁴⁷⁹ AHG. Fons Govern Civil, Culte i clergat, lligall D 186/52 (minuta d'ofici de l'Ajuntament de Girona, del 28/08/1840). Per més dades sobre la presó municipal i les seves mancances vegeu: RIPOLL i MASFERRER, Ramon. *L'arquitecte, l'arquitectura i la ciutat: Girona 1760-1835*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 184 i següents.

La segona tanda de sol·licituds es produí un cop acabada la Primera Guerra Carlina, quan multitud d'edificis foren desocupats pels militars. En concret, el seu detonant fou la Reial ordre del 9 de desembre de 1840, on s'ordenava que tots aquells que no es trobessin destinats a una finalitat pública, bé perquè el seu ús no estigués autoritzat pel Govern o perquè es trobessin en estat ruïnós, fossin posats a la venda. En ella es donava un termini de seixanta dies perquè els ajuntaments, per mitjà de les diputacions provincials, dirigissin al Ministeri d'Hisenda les seves sol·licituds. Si el Govern accedia els edificis havien de destinar-se a l'activitat esmentada en la petició en el termini dels sis mesos següents a la seva adjudicació. Si no es feia així la cessió quedava sense efecte. Naturalment, i com era d'esperar, un cop es publicà aquest decret al butlletí de la província es produí una forta demanda per part de diversos municipis.⁴⁸⁰ En aquesta ocasió el procés es desenvolupà d'una forma administrativament impecable, atès que la Diputació recollí les catorze sol·licituds que es presentaren, les acompanyà d'un dictamen i, finalment, les envià a la Intendència. Les sol·licituds presentades foren les següents:

- l'Ajuntament de Palamós demanà que li fos retornat l'antic hospital de pobres de la població, que havia estat cedit l'any 1701 als agustinians. Aquests havien perdut el seu convent com a conseqüència dels conflictes armats de l'any 1694-1695 (enmarcats en la Guerra dels Nou Anys), i se'ls havia cedit l'hospital a canvi d'assistir els malalts i d'atendre religiosament els vilatans. En haver desaparegut l'esmentada comunitat, es considerava que l'acord havia prescrit i que l'edifici havia de retornar al seu legítim propietari, la vila.⁴⁸¹
- El de Girona sol·licità que li fossin concedits el convent de caputxins per destinar-lo a la instrucció pública, el de mínims per quarter de la Milícia Nacional i, novament, el de la Mercè, com a presó.
- Figueres demanà la cessió del convent de Sant Francesc d'Assís, per establir-hi l'ensenyament elemental i superior.

⁴⁸⁰ *Boletín Oficial de la Província de Gerona*, del 7/01/1841.

⁴⁸¹ TRIJUEQUE i FONOLLERAS, Pere. *El convent dels agustinians de Palamós*. Palamós: Ajuntament de Palamós, 1991.

- Olot volia el convent i església dels carmelites calçats per dedicar-lo a l'ensenyament públic.
- Ripoll només sol·licitava diverses estances de l'antic convent benedictí de la vila per establir-hi l'ajuntament i l'ensenyament públic, atès que la població es trobava en ruïnes a causa de la guerra.
- Torroella de Montgrí demanava l'antic convent de la població per destinar-lo a hospital de caritat i a l'ensenyament públic.
- Besalú sol·licità l'aula capitular de l'antic convent i la casa annexa, per establir-hi els serveis d'ensenyament públic; i l'església del cenobi per sufragània de la parroquial de Sant Vicenç.
- Camprodon demanava l'antic monestir per situar-hi les escoles, el quarter de la guarnició de la plaça i per allotjar-hi els veïns que havien perdut les seves cases durant la guerra.
- Sant Feliu de Guíxols, novament, intentava obtenir el monestir per destinar-lo a escola, habitatge parroquial, hospital militar, llatzeret, quarter i punt de defensa de la població.
- Banyoles volia que li fos cedida l'església i casa dels servites com a escoles i el monestir de benedictins com a hospital i església parroquial, atès que la vella presentava un estat ruïnós.
- Peralada pretenia obtenir el convent del Carme, per destinar-lo a quarter. A més, també sol·licitava el de monges com a escola i el de Sant Domènec com a hospital.
- Hostalric volia destinar l'església i sala capitular del suprimit convent de mínims per destinar-lo a escoles i presó de la població.

- Amer demanava la cessió del monestir per poder així encabir-hi els quarters, l'escola, l'hospital i casa del comú de la població.
- Finalment, Calonge pretenia recuperar la casa del rector, que originàriament havia estat una donació de la universitat a la parròquia, per encabir-hi l'Ajuntament i les escoles.

Totes les sol·licituds foren informades favorablement per la Diputació, que les trameté el 4 de març a la Intendència, per tal que les fes arribar al Ministeri, excepte la darrera, atès que no tenia cabuda dins dels supòsits que preveia el decret.⁴⁸² Ara bé, el gran nombre de sol·licituds fetes a tot l'Estat i la lentitud de l'administració pública a finalitzar els expedients comportà que el procés s'allargués d'una manera exagerada. Aquest retard fou la principal raó per la qual l'any 1842 s'ordenà d'obrir una nova tanda de concessions, amb la qual es pretenia agilitar el procés, tal com es reconeixia en el mateix preàmbul de l'esmentat ordre:

Esto obligó a la Regencia provisional a dictar su decreto de 9 de Diciembre de 1840, que señaló el término improrrogable de 60 días para que los ayuntamientos solicitasen los conventos que necesitaren para ser aplicados a objetos de utilidad pública, y esta disposición ha producido un cúmulo inmenso de reclamaciones, cuya resolución no ha llevado hasta aquí el rápido curso que hubiera deseado el Gobierno, ya por falta de bases fijas y claras, ya por otros motivos independientes de su voluntad.⁴⁸³

A la pràctica, aquesta reial ordre tractava d'establir unes bases clares per a la concessió d'edificis destinats a serveis públics, de manera que eren gratuïtes aquelles que afectessin a edificis destinats a serveis de caràcter social per un o diversos pobles, com a hospitals, hospicis, escoles, quarters de la milícia, parròquies, ajuntaments, etc. Tanmateix, la cessió encara tenia un caràcter temporal, atès que mai es transmetia la plena propietat la qual seguia en mans de la Nació, és a dir l'Estat. Pel que fa al cas gironí, novament es repetiren les sol·licituds, que d'acord amb la documentació existent

⁴⁸² AHG, Fons Govern Civil, Culte i clergat, D 187/2 (expedient de correspondència amb els ajuntaments sobre la propietat dels edificis dels convents).

⁴⁸³ R. D. Del 26 de juliol de 1842, publicat a la *Gaceta de Madrid*, del 27/07/1842.

al fons del Govern Civil/Diputació (no s'han conservat totes les sol·licituds, atès que, per exemple no surt esmentada l'església del monestir de Ripoll que se sap que fou momentàniament cedit) foren menys nombroses. Concretament, es conserven vuit peticions, que es detallen a continuació:

- L'ajuntament de Sant Joan de les Abadesses demanà la cessió d'una casa, anomenada abadia, per destinar-la a presó, escola, magatzem i fleca per a les tropes (quan n'hi hagués a la població).
- El de Llers sol·licità la casa de la confraria de la Santa Creu per instal·lar-hi l'escola. Es donava la circumstància que aquesta havia estat construïda originàriament pels veïns i que des de l'any 1806 servia d'escola i seu del consistori.
- El de Blanes demanava el convent de caputxins, per llatzeret dels mariners que estiguessin passant la quarantena.
- El de Palera volia l'església de Sant Domènec, pertanyent a l'antic priorat del Sant Sepulcre de Palera, per destinar-la a parròquia.
- El de Lladó pretenia aconseguir la col·legiata, per destinar-la a escola, casa del mestre, hospital de tropes i seu del consistori.
- El de la Bisbal volia obtenir l'antiga abadia per destinar-la a hospital de pobres.
- I, finalment, el de Besalú, en dues peticions diferents, demanava l'església de Sant Ferriol (es tracta de l'església de Sant Martí de la Capellada, molt propera a la població) com a sufragània pels habitants que vivien fora del nucli urbà. I en segon lloc, refeia la seva anterior demanda sobre les propietats del monestir però ampliant-les, atès que ara es sol·licitava la plaça de l'antic claustre i arcs per quarter de la milícia, la casa als peus del campanar i aula capitular per escola i habitació del mestre i l'església per sufragània. El més interessant d'aquesta sol·licitud és que en el dictamen de la Diputació es fa esment a que ja s'havia sol·licitat l'aula capitular i l'església a l'any 1840, però que es donava tràmit a

aquesta nova petició perquè les demandes havien augmentat. És a dir, aquesta sol·licitud confirma que les peticions de 1840, en bona part, encara no s'havien resolt.⁴⁸⁴

El resultat final de tot aquest procés fou la concessió de múltiples edificis procedents de la desamortització per diverses utilitats públiques. No obstant això, com només es cedia l'usdefruit mentre durés l'activitat per la qual havia estat concedit, sovint la situació legal dels edificis podia variar al llarg dels anys. En conseqüència, alguns dels monestirs que foren cedits al cap d'un temps van retornar a l'Estat, la qual cosa obria la possibilitat que fossin novament posats a la venda. Mentre que d'altres iniciaren un *via crucis* particular que, fins i tot, en alguns casos comportà el seu retorn al patrimoni eclesiàstic. Per tot això, a continuació només es detallaran alguns casos que considerem emblemàtics de les diverses situacions que es produïren, per donar simplement una visió general del procés:

Primerament, hom troba aquells que foren cedits i aconseguiren consolidar la seva condició d'immobles d'ús públic, tot i que sovint tingueren trajectòries erràtiques. Dins d'aquest cas hom pot citar el convent dels mínims d'Hostalric, que fou cedit al consistori homònim perquè el destinés a ajuntament, escola i presó. El dels Carmelites calçats d'Olot que l'Ajuntament obtingué per dedicar-lo a l'ensenyament —tot i que posteriorment fou ocupat per l'exèrcit—. ⁴⁸⁵ El convent de Sant Feliu de Guíxols fou finalment cedit, l'abril de 1843, per la Junta de Béns Nacionals. Un cas un xic més difícil d'encabir és el del Carme calçat a Girona, el qual fou destinat a seu de la Diputació, tot i que durant un temps compartí local i dependències amb la Intendència i el Govern civil. Concretament, l'edifici ja estava parcialment ocupat per aquest ens des del setembre de 1837, quan li fou oficialment concedit sota la condició que la Diputació pagués el cànon corresponent. ⁴⁸⁶ El proper convent dels caputxins fou cedit per dedicar-lo a l'ensenyament. D'aquesta manera amb el temps esdevingué la seu de l' Institut de

⁴⁸⁴ AHG, Fons GC, Culte i clergat, D 187/2 (expedient de correspondència amb els ajuntaments sobre la propietat dels edificis dels convents).

⁴⁸⁵ BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum III), p. 491.

⁴⁸⁶ AHG, Fons GC, Culte i Clergat, D 188/17 (ofici de remissió del governador civil a la Diputació de Girona, del 31/12/1837).

Segon Ensenyament de Girona, per Reial ordre del 12 de juny de 1841.⁴⁸⁷ O el de Sant Francesc de Figueres que fou cedit per establir-hi una escola elemental i superior — funció que encara compleix en l'actualitat—. Però, dins d'aquest grup també es donaren casos que trenquen amb la dinàmica general i que resultarien difícils d'entendre si no fos pel caràcter caòtic del procés. És el cas de l'antic convent dels agustinians de Palamós. Originàriament, aquest havia estat sol·licitat pel consistori palamosí, que basava la seva petició en el fet que havia estat una cessió del mateix consistori als monjos agustinians, perquè s'hi instal·lessin metre refeien el seu antic convent derruït per les guerres amb França. El retorn dels monjos al seu antic monestir, però, no es produí, atès que les autoritats s'hi oposaren, com es pot observar en la següent carta de l'enginyer militar Miguel Martin Cermeño adreçada al comte de Glimes (Capità General de Catalunya), que reproduïm parcialment:

Con papel de 16 del corr[iente] se sirve U[ste]d. Remitirme un memorial del P[adre] Prior, y Religiosos del comb[en]to [sic] de S[a]n Agustín de la Villa de Palamós, presentado a S[u] M[ajestat] q[ue] el Ministro de G[ue]rra ha remitido a U[ste]d con carta de 7 del corr[ien]te sobre la instancia que hazen [sic] p[a]ra continuar la fabrica de su comb[en]to q[ue] antecedentemente poseyan en el castillo q[ue] actualmente se halla arruynado: a lo q[ue] debo dezir [sic] a U[ste]d q[ue] en el mes de Julio del año de 1737 passé al reconocimiento de d[ic]ha Villa, y Puerto de Palamós y hallé d[ic]ho comb[en]to empezado en el estado que hoy queda existente; y habiendo encontrado q[ue] en aquel parage no combenia edificio, y mayormente de comb[en]to, expuse al M[inis]tro de la G[ue]rra en mi relacion del 27 del mismo mes, y año que era esencial y preciso parase aquella obra, respecto de hallarse situada en lo mas eminente de aquel terreno, y en su consecuencia mandó d[ic]ho M[inis]tro al Governador de Girona D[o]n Joseph de Cordova suspendiese la referida obra.⁴⁸⁸

La conseqüència d'aquesta oposició fou que una solució momentània esdevingué definitiva, atès que els monjos no pogueren retornar al seu antic monestir. Un cop produïda la desamortització era tan gran l'interès del consistori per ocupar l'edifici que

⁴⁸⁷ OLÒRIZ, Joan. *L'institut de segon ensenyament de Girona (1845-1900)*. Girona: CCG Edicions, 2008, p. 47 i següents.

⁴⁸⁸ Carta de l'enginyer Miquel Martin Cermeño al Comte de Glimes, del 22/12/1740. Agraieixo a la Fundació les Fortaleses Catalanes que em proporcionessin aquesta documentació.

ja al mes febrer de 1840, és a dir amb anterioritat a la segona tanda de sol·licituds d'edificis per ús públic, l'ocupà i habilità com a escola i llar dels professors; i només després el sol·licità de forma oficial. Finalment, al febrer de 1843, el convent fou cedit a l'Ajuntament per l'oficina de l'amortització. Però la història no acabà aquí, ja que l'any 1848 les escoles foren traslladades i, immediatament, s'arrendà l'edifici a un industrial del suro. El més sorprenent és que aquest arrendament obtingué el beneplàcit de les autoritats públiques, tot i que l'edifici conservà la classificació de finca de l'Estat.⁴⁸⁹

En segon lloc, hi ha aquells que foren retornats a l'Església, aquí no es comptem els nombrosos temples que foren reconvertits en parròquies per tal de sostreure'ls a la desamortització, com passà amb els dels convents del Carme i de Sant Pere de Galligants a Girona ciutat. Concretament, dins d'aquest grup cal destacar els antics convents de Sant Martirià de Banyoles i el de Sant Sebastià a la Bisbal. El primer fou cedit l'any 1842 al consistori, juntament amb el de servites (aquest acabà enderrocat), per escoles, hospital i parròquia. Posteriorment, però, després de passar per diverses utilitats (hospital, habitatge, quarter, etc.) fou transferit al bisbe Constantí Bonet (1808–1878) per establir-hi un seminari i una casa missió. En relació amb aquest fet, cal esmentar que entre 1868 i 1873 fou ocupat pels jesuïtes, entre els quals hi havia l'insigne historiador i futur conservador perpetu de la Reial Acadèmia de la Història, Fidel Fita (1835–1818). Pel que fa al de Sant Sebastià de la Bisbal, aquest originàriament fou cedit per servir com a hospital, col·legi i quarter, però l'any 1882 fou adquirit pel notari Francesc Pujol i posteriorment per Julià Ferrer, que el retornà als religiosos.⁴⁹⁰ Finalment, també val la pena esmentar el cas de l'església del monestir de Breda, que una vegada desamortitzada havia servit de quarter de la Milícia Nacional de la població. Un cop acabat el conflicte civil l'edifici passà a servir com a església parroquial —sembla que al 1821 ja s'havia acordat aquesta traspàs—, atès que l'Estat féu un intercanvi amb la que ho era fins el moment, que finalment també fou cedida al municipi. El resultat d'aquest ball d'edificis és que la vila de Breda posseeix, en l'actualitat, un dels ajuntaments arquitectònicament més curiosos de les nostres comarques.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ TRIJUEQUE i FONOLLERAS. *El convent dels...*, p. 53 i següents.

⁴⁹⁰ BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña durante...*, (volum III), p. 550 i següents.

⁴⁹¹ COLL i CASTANYER, Jaume. *Breda històrica i actual*. Granollers: Montblanc, 1971, p. 80 i següents.

En tercer lloc, hom troba aquells edificis que foren retornats als seus suposats propietaris, és a dir, als descendents dels casals nobiliaris que originàriament havien dotat els monestirs. Aquesta no era una via nova, anteriorment ja s'ha vist que el municipi ganxó tractà de seguir-la en dues ocasions, inicialment amb escàs èxit. Concretament, dins d'aquest grup hi ha dos casos emblemàtics. Primerament, el convent del Carme de Peralada que fou sol·licitat pels comtes de Rocabertí. Un cop l'obtingueren els comtes el reformaren i restauraren, de la mateixa manera que feren amb el castell de Requesens o el castell palau de Peralada.⁴⁹² Òbviament, aquestes actuacions foren àmpliament aplaudides a l'època, però també crítiques per l'excessiva intervenció que es féu en els edificis, com podem observar en el text que es reproduïx a continuació:

En Perelada pogueren observar la restauració que ab més bon desitj que acert esta portant a cap en son casal lo senyor comte d'aquell nom baix la direcció d'un facultatiu estranger, que fent desaparèixer los últims venerables restos de l'antiga fesomia de la construcció ha alsat alguns edefessis, entre'ells duas mal concebidas y desatinadas torras.⁴⁹³

Semblantment, els mateixos Rocabertí tractaren de fer-se amb el convent de Sant Domènec de Peralada, però aquest cop sense obtenir els resultats esperats.⁴⁹⁴ En segon lloc, cal fer referència a l'antic monestir de Sant Pere de Roda. Aquest havia estat abandonat l'any 1798 pels monjos que marxaren a Vila-sacra.⁴⁹⁵ Un cop efectuat el trasllat de la comunitat, el monestir inicià un inexorable procés de degradació, atès que els mateixos monjos es vengueren part de les pedres. Per exemple, aquesta actuació fou la causa de la destrucció de la magnífica portalada de l'església l'any 1833, a causa de l'extralimitació dels picapedrers que actuaven amb el permís dels monjos. Posteriorment, un cop desamortitzat el monestir fou "recuperat" per la casa de Medinaceli, d'acord amb la donació feta pel comte Gausfred a l'any 974 prohibia

⁴⁹² BADIA i HOMS. *L'arquitectura medieval de...*, (vol-II A) p. 332.

⁴⁹³ ANÒNIM, «Excursió a l'Empordà», *L'Excursionista*, núm. 9 (1879), p. 90 i 92.

⁴⁹⁴ BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum III), p. 626.

⁴⁹⁵ PUJOL i CANELLES, Miquel, «Trasllat de la comunitat del monestir de Sant Pere de Roda al castell de Vila-Sacra», *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 326 i següents.

explícitament la seva alienació. En conseqüència, el duc de Medinaceli reclamà els béns cedits al monestir pels seus suposats avantpassats. Concretament, ja a l'any 1847 l'intendent de la província declarà adjudicat al duc tot el territori esmentat en l'escriptura de cessió del comte Gausfred i, finalment, la propietat li fou confirmada l'any 1850.⁴⁹⁶ D'aquesta estranya manera el monestir passava a formar part del patrimoni privat de la casa ducal dels Medinaceli, la qual cosa suposà la seva sortida del magre àmbit de protecció que li podrien haver ofert les institucions estatals i de retruc permetia als seus propietaris fer-ne allò que en volguessin, sense haver de donar explicacions a ningú.⁴⁹⁷

En quart lloc, tindriem aquells que foren originàriament cedits, però que per la retractació per part de l'Estat que els volia donar un destí més d'acord amb els seus interessos o per la desídia dels ens perceptors, retornaren al patrimoni estatal i foren novament susceptibles d'ésser posats a la venda. Un exemple clar del primer cas és el que succeí amb els convents de la Mercè i dels carmelites descalços de la ciutat de Girona. Sembla que aquests havien estat cedits a l'Ajuntament l'any 1844. Tanmateix, pocs mesos després, l'Estat es retractà d'aquesta primera cessió, atès que es preferia destinar el primer a l'exèrcit i el segon a seu de l'administració de rendes.⁴⁹⁸ Pel que fa al segon cas, l'exemple més destacat és el del monestir de Santa Maria de Ripoll, per l'interès històric i arquitectònic del monument, i per la rocambolesca història que envoltà el seu fracassat intent de cessió. Concretament, aquest fou el convent de les comarques gironines que patí un atac més virulent, atès que fou saquejat, cremat i alguns dels membres de la seva comunitat assassinats, demanera que la seva ocupació és equiparable als atacs que patiren pocs dies abans els de Barcelona o Reus. A les destrosses provocades per aquest fet, que comportaren la destrucció de bona part del seu arxiu, calgué afegir les produïdes pel terrible atac que les faccions carlines efectuaren

⁴⁹⁶ DÍEZ-PICAZO, Luís. *Estudios sobre la jurisprudencia civil*. Madrid: TECNOS, 1975, p. 167 i següents. I també: RIU-BARRERA, Eduard, «La fortuna d'unes obres. Sant Pere de Rodas, del monestir al museu», *Quaderns del Museu Frederic Marès*, núm. 12 (2006), p. 39 i següents.

⁴⁹⁷ BUSCATÓ i SOMOZA, «Propietat privada versus patrimoni...», p. 262 i següents.

⁴⁹⁸ AHG, Fons GC, Culte i clergat, D 187/7 (trasllat de l'ofici del Ministeri d'Hisenda a l'Ajuntament de Girona, del 9/12/1844. Sobre aquest tema vegeu també: HOSTA i REBÉS, Montserrat; SOLER i SIMON, Santi. «El convent dels carmelites descalços de Girona en el primer terç del segle XIX», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLIX (2008), p. 205-225.

contra la població l'any 1839. La vila fou arrasada i, de retruc, desaparegué el poc que havia quedat de l'arxiu del monestir i que la Comissió Científica i Artística de Girona no havia considerat necessari traslladar, la qual cosa fou lamentada amargament per l'erudit local Eudald Ragner⁴⁹⁹ alguns anys després:

Nombrado en 13 de set[iembre]de 1836 subdelegado en este punto del expresado Archivo (el de la Corona d'Aragó), tuve con este cargo ocasión de practicar algunos servicios, reuniendo entre otras cosas a través de mil orígenes, luchas y hasta de padecimientos, algunos quintales de documentos diplomáticos y de crédito únicos restos del archivo del convento, que desgraciadamente desaparecieron con la mayor parte de mi fortuna al [ocurrir] tres años después la devastación de este pueblo. Si se hubiere llevado a cabo su traslación a Barna o a un punto seguro, conforme había [solicitado] repetidas veces, sin duda no deploraríamos hoy su pérdida.⁵⁰⁰

Un cop acabada la guerra, els habitants supervivents van retornar a la població, però es trobaren amb el handicap que la major part de les cases eren inhabitables, això els obligà a ocupar els edificis, cremats però encara dempeus, del monestir:

La Curia, el palacio Abacial, las casas de los monjes, el alfolí, el molino, el colegio Mayor eran los únicos puntos habitables y habitados; allí se instalaron las Casas Consistoriales, el hospital, las tiendas en que se vendían los artículos de primera necesidad, y aquellos infortunados que preferían vivir con sus recuerdos en el vasto cementerio que había sido Ripoll al regalo de populosas ciudades, impulsados por el hábito visitaban de continuo el templo de SANTA MARIA ennegrecido por las llamas, ávidos de antiguos consuelos que en el sagrado recinto habían siempre encontrado.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Eudald Ragner (Ripoll 1809 – íd 1878) fou un destacat metge. En concret, s'havia graduat l'any 1830 com a llicenciat i doctor. L'any següent, a proposta de la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona, fou nomenat subdelegat de medicina del partit judicial de Ripoll. Posteriorment, l'any 1834 féu oposició a les places de l'exèrcit, on fou nomenat segon ajudant sanitari militar. Per les actuacions i interès que mostrà per intentar salvar les restes del monestir de Ripoll, la *Real Academia de Bellas Artes de Sant Fernando* el nomenà el seu delegat a la població, des d'on vetllà per la conservació de l'esmentat monument pràcticament fins a la seva mort.

⁵⁰⁰ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (carta reservada d'Eudald Ragner a Valentín Carderera, 15 de —el mes és il·legible— de 1850).

⁵⁰¹ PELLICER PAGÈS, Josep Maria. *Santa Maria del Monasterio de Ripoll. Reseña Histórica*. Mataró: Tipografía F. Horta, 1888, p. 268.

Però això no hagués passat d'una simple anècdota, sinó fos perquè la reconstrucció de la població comportà que el monestir esdevingués, deixant de costat les vendes de materials fetes per la Intendència, una de les principals pedreres per fornir les obres de restauració i rehabilitació dels habitatges de la vila. De fet, l'extracció de materials del monestir arribà a tal punt que l'any 1850 el batlle de la població i cosí d'Eudald Raguer, Antoni Raguer, hagué de publicar un ban on es prohibien aquestes actuacions:

Observando que desaparecen de los claustros, y edificios derruidos del Monasterio de esta villa piedras, maderas y despojos, causando los autores perjuicios a los restos que por su preciosidad merecen conservarse, a fin de poner coto a tales desórdenes, ordeno y mando: El que sin mi permiso, nadie extraiga del Monasterio de esta villa piedras, maderas tejas ni otros despojos, y el que fuere hallado en contravención o se hubiese noticia de haber extraído despojos, será considerado como ladrón, y sumariado para aplicarle el castigo a que se hubiese echo acreedor con arreglo a las leyes. Se exceptúan de esta medida, los edificios enajenados que quedan a la libre disposición de sus dueños. Y para que nadie pueda alegar ignorancia, se manda publicar y fijar el presente en los parajes de costumbre.⁵⁰²

Els resultats d'aquestes tardanes mesures de protecció foren pobres, ja que ràpidament diverses parts del convent, incloent-hi la volta de l'església desprotegida de les seves teules i afeblida pels repetits atacs que havia patit, s'ensorraren poc temps després. En relació amb l'església, cal esmentar que alguns anys abans, el 1842, una gairebé desconeguda junta de restauració, de la qual formava part l'esmentat Eudald Raguer, obtingué de l'Estat la seva cessió per ser destinada a parròquia de la vila, la qual cosa podria haver suposat la seva salvació.⁵⁰³ Malgrat que el més difícil ja s'havia aconseguit, a causa de la negativa dels religiosos seculars de Ripoll a dir-hi missa, al cap de poc temps l'edifici retornà a l'Estat. Segons Raguer aquesta sorprenent negativa responia a l'odi que aquest religiosos sentien cap als regulars:

(...) los curas, enemigos jurados y sempiternos de los monjes, se negaron siempre a celebrar una sola misa semanal, que se les pedía, en la iglesia del convento, y en cuanto

⁵⁰² ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ban del batlle de la població de Ripoll Antoni Raguer, del 25/10/1850).

⁵⁰³ MASCARELLA i ROVIRA, Jordi, «Els darrers temps del monestir de Ripoll», *Annals 1992-1993. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès* (1994), p. 217.

a la sacristía, que hacía de hospital [...] se declaró ruinoso, y falta de fondos el común la abandonó.⁵⁰⁴

En definitiva, com s'ha pogut observar, el destí dels béns cedits per utilitat pública fou més divers i variat del que a primer cop d'ull hom podria haver imaginat, de manera que resulta extremadament difícil fer-ne un seguiment general, atès que cada cas fou un món.

2.7. L'Acadèmia d'arqueologia i Girona

L'aparició de l'arqueologia moderna és en bona part deutora de la troballa de les ciutats vesuvianes de Pompeia i Herculà a mitjan segle XVIII.⁵⁰⁵ La seva descoberta, en un estat de conservació immillorable, fou el veritable catalitzador que permeté deixar de veure els objectes antics com a simples curiositats, que eren col·leccionats i classificats pels antiquaris, per passar a ésser objectes d'estudi i investigació, els quals s'havien d'interpretar dins del seu context històric.⁵⁰⁶ De fet, les referències a aquestes dues ciutats en els escrits dels estudiosos de les antiguitats, de finals del XVIII i principis del XIX, són contínues i reiterades, fins al punt que quan esmenten un jaciment qualsevol en els seus escrits pràcticament se'l compara sempre amb Pompeia o Herculà.

En el cas concret de la província de Girona aquesta comparació esdevingué força habitual en parlar de l'antiga ciutat d'Empúries. Per exemple, això es pot observar en el següent fragment de l'escriptor romàntic Víctor Balaguer (1824-1901), on lloava l'actuació desinteressada d'alguns erudits i col·leccionistes que l'excavaven per obtenir-ne antiguitats:

⁵⁰⁴ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (carta reservada d'Eudald Ragner a Valentín Carderera, 15 de —el mes és il·legible— de 1850).

⁵⁰⁵ Tot i que fou durant el govern Carles III a Nàpols quan es descobriren ambdues ciutats i que el primer excavador d'aquestes fou l'espanyol Don Roque Joaquín de Alcubierre, el seu impacte a la Península fou relativament tardà, exceptuant alguns erudits molt concrets i alguns objectes procedents d'aquelles antigues ciutats que arribaren amb l'equipatge del rei o posteriorment amb comptagotes, vegeu: MORA. *Historias de mármol. La arqueología...*, p. 113 i següents.

⁵⁰⁶ Per una visió ràpida i amena, però no per això menys interessant, de la descoberta de les ciutats vesuvianes i del seu impacte en els àmbits erudits de l'època, vegeu: CERAM, C. W. *Dioses, tumbas y sabios*. Barcelona: Orbis, 1985, p. 19 i següents.

Los Sres. Maranges i Molina, con una abnegación como sólo pueden darla el amor al arte y el cariño á los recuerdos antiguos, se habían constituido entonces en una especie de custodios, mejor diré, de depositarios de aquellos escombros, haciendo ellos solos lo que en otro país hubiera hecho el Gobierno. Su celo, su actividad, su constancia se han mostrado en mil ocasiones. Si Ampurias no ha sido aún descubierta, si no existe ya acaso en Cataluña otra Pompeya ú otra Herculano, cúlpese á otros, que no á ellos. Ellos dos solos han hecho más que una Academia toda.⁵⁰⁷

A més, a això s'hi afegí l'aparició d'un nou moviment cultural que sentia una gran atracció pel passat, sobretot el medieval, el romanticisme. En conseqüència, era lògic que un cop que els ideals d'aquest corrent van ser assumits per les elits culturals i polítiques del país l'Estat mateix en promocionés la investigació.⁵⁰⁸ Cal, però, tenir present que el concepte romàntic d'arqueologia era molt més ampli que l'actual. Bàsicament, dins d'aquest s'incloïa l'estudi de totes les coses antigues, ja fossin restes arquitectòniques, escultòriques o pictòriques, però amb una gran preponderància de les primeres.⁵⁰⁹ Per aquest motiu durant aquest període predominà una arqueologia de caràcter monumental, centrada en l'estudi del període medieval i només marginalment en el romà. A la pràctica, el passat anterior a l'Edat Mitjana quedà relegat i només s'hi feia esment per motius purament nacionalistes, atès que dins de la construcció del mite nacional espanyol existia un cert interès cap a l'època preromana. El motiu d'aquest interès era que aquest període històric era vist com una època lliure i feliç, anterior a la submissió de la Nació als poders estrangers.⁵¹⁰ Per això, aquells jaciments que més atragueren l'atenció dels erudits i literats foren Numància (de la qual no s'estigué segur

⁵⁰⁷ BALAGUER, Víctor. *Historia de Cataluña y la corona de Aragón*, Madrid 1885-1887, tom I, p.173 i següents (hi ha una edició anterior a Barcelona del 1860-1863).

⁵⁰⁸ De fet, aquest corrent cultural ajudà a mitigar el contingut revolucionari original de l'ideari liberal i crear el miratge d'una pàtria única, amb un destí comú. I això malgrat que alguns erudits i historiadors des de Catalunya s'esforçaven, amb escàs èxit a la resta de l'Estat, a donar-li un aire plural. Sobre aquest tema vegeu: ÁLVAREZ JUNCO. *Mater Dolorosa...*, p. 248. I també: GRAU i FERNÁNDEZ, Ramon, «La historiografía: a la recerca de l'emoció patriòtica», dins *El romanticisme a Catalunya 1820-1874*, Barcelona: Pòrtic, 1999, p. 47-51.

⁵⁰⁹ HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, «Las revistas románticas...», p. 238.

⁵¹⁰ WULFF. *Las esencias...*, p. 103.

de la seva identificació fins ben entrat el segle XIX) i Sagunt, els quals no destacaven ni per la seva importància històrica ni per la conservació de les seves restes.⁵¹¹

Una mostra clara d'això és la relativa decepció que tingué l'erudit i investigador nord-català Jaubert de Paça (1785-1856) en visitar l'any 1819 la vila de Murvedre.⁵¹² Concretament, aquest autor deixà en els seus escrits una descripció un xic desencisada de la població, de la qual només en destacà l'antic teatre romà:

J'avais fait un halte à Murviedro pensant étudier en amateur sa vieille forteresses, et je n'y ai trouvé que des souvenirs. Il y a mieux que cela en quittant por descendre dans la ville. Le théâtre romain es à mi-côte. Ce monument était à peu pres intact a l'époque où le maréchal Suchet jugea convenable d'en démolir une partie, sous prétexte de rendre plus facile la represe du château à son prochain retour. Mais les maréchal avait trop de jugement pour ne pas comprendre que l'heure de la retraite avait fatalement sonné à Moscou et Leipzig, et il était trop éclairé pour ne pas prévoir que la dégradation inutile d'un beau monument serait une tâche volontaire dans sa vie militaire⁵¹³.

Malgrat l'atenció i interès que despertà la nova ciència, atès que en aquest context polític les antiguitats arqueològiques adquirien un valor simbòlic i instrumental de primera magnitud en el procés de consolidació de la cultura de la Nació espanyola, aquesta trigà força a consolidar-se com a tal. Per exemple, no començà a ensenyar-se en establiments de titularitat pública fins l'any 1856 quan es creà l'Escola Superior de

⁵¹¹ Cal puntualitzar que aquest interès era més literari i erudit que no pas d'una altra mena. Per exemple, Numància, paradigma de les arrels pàtries, si bé fou objecte d'alguns primerencs intents d'excavació, aquests es limitaren a breus intervencions. En concret, el jaciment no fou declarat Monument Nacional fins el 1882, alhora que no s'aixecà un monument commemoratiu públic (amb anterioritat s'havia alçat algun per part de privats) i s'inicià una intervenció continuada fins ben entrat el segle XX. Sobre aquest tema vegeu: JIMENO, Alfredo; DE LA TORRE, José Ignacio, «Numancia y regeneración», a: MORA, G.; DÍAZ ANDREU, M. (eds.). *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*. Málaga: CSIC&Universidad de Málaga, 1997, p. 471-484.

⁵¹² Aquest era el nom original de la vila. Mentre que l'actual de Sagunt fou una recuperació força tardana del nom antic, resultat de la glorificació que féu el nacionalisme espanyol al segle XIX del setge que patí la ciutat per part de les forces del cap púnic Anníbal. En concret, fou el Govern provisional de l'any 1868 qui n'ordenà el canvi de nom.

⁵¹³ JAUBERT DE PAÇA, François. *Souvenir du voyage de 1819 en Espagne*. Perpignan: Société Agricole Scientifique et littéraire des Pyrénées Orientales, 1998, p. 180.

Diplomàtica. D'igual manera, no es creà oficialment un cos de funcionaris, més o menys especialitzats en el tema fins dos anys després, quan es fundà el Cos Facultatiu d'Arxivers i Bibliotecaris de l'Estat, els quals es formaven en l'esmentada Escola. És a dir, al llarg de tot el segle XIX l'arqueologia no fou ni tan sols una disciplina universitària. A la pràctica, només era una font més auxiliar de la història, com l'epigrafia i la numismàtica. La seva entrada en el món universitari no es produí fins l'any 1900, quan es tancà l'Escola de Diplomàtica i es passaren les seves càtedres d'arqueologia a la universitat.⁵¹⁴ Per tot això, no ens ha d'estranyar que el desenvolupament i difusió de l'arqueologia com a ciència al llarg del segle XIX es trobés vinculat a personalitats i entitats que de forma particular en realitzaven estudis.

Dins d'aquest grup de persones, destacà amb llum pròpia Basilio Sebastián Castellanos y Losada.⁵¹⁵ Sens dubte, aquest erudit fou un dels principals introductors de la nova ciència a Espanya i del terme que la definia.⁵¹⁶ Una de les seves principals realitzacions fou la fundació d'una entitat privada, però íntimament relacionada amb la casa reial, dedicada a la investigació de les antiguitats. Originàriament, aquesta es fundà el dia 1 d'abril de 1837 amb el nom de *Sociedad Numismática y Matritense*. Juntament amb el ja esmentat Castellanos y Losada, també participaren en la seva creació: Francisco Bermúdez de Sotomayor, catedràtic d'àrab i oficial de la Biblioteca Nacional; Pedro González Mate, artista i autor dramàtic i l'escultor Nicolás Fernández. El seu objectiu era difondre per Espanya, per tots els mitjans possibles, l'estudi i examen científic de

⁵¹⁴ BERLANGA PALOMO, José Maria, «La enseñanza de la arqueología en el siglo XIX: de las cátedras de Castellanos de Losada a la introducción en los estudios universitarios», *Anales de Arqueología Cordobesa*, núm. 12 (2001), p. 13-33.

⁵¹⁵ Basilio Sebastián Castellano y Losada (Madrid 1807–*id* 1891) fou una persona de gran erudició, que destacà com a escriptor i arqueòleg. Des de molt jove estigué íntimament lligat a la casa reial, on fou secretari i gentilhome de cambra de Ferran VII. En l'àmbit professional fou oficial del cos d'arxivers, bibliotecaris i antiquaris, director i fundador de la *Real Academia de Arqueología y Geografía*, director de l'escola Normal de mestres i del Museu Arqueològic Nacional. Extraoficialment donà cursos d'arqueologia a l'Ateneu de Madrid. També fou autor de múltiples treballs històrics, arqueològics i religiosos. Finalment, cal esmentar que formà part de l'equip redactor del *Diccionario* de Pascual Madoz.

⁵¹⁶ Per exemple, quan n'inicià l'ensenyament, els periodistes per poder escriure les seves cròniques es trobaren en la necessitat de sol·licitar-li el significat, atès que no la trobaven en els diccionaris. Vegeu: BERLANGA PALOMO, Josep Maria, «Algunas referencias sobre el concepto de arqueología en España en el siglo XIX», *Gerión*, núm. 21 (2003), p. 383.

les antiguitats en totes les branques del saber. Buscar les obres inèdites d'autors espanyols que tinguessin prou mèrit per ésser publicades, sempre que tractessin de temes arqueològics. Evitar la destrucció dels monuments antics espanyols i, en cas de no poder fer-ho, fer-ne descripcions, dibuixos i gravats. Finalment, pretenia fomentar que els erudits en el tema, de qualsevol nació, s'auxiliessin mútuament, s'acollissin en els viatges i col·laboressin en la creació d'un llenguatge arqueològic universal i en el progrés d'aquesta ciència.⁵¹⁷

La societat tenia delegacions a les capitals de cada província, anomenades *Diputaciones Arqueológicas*. Aquestes estaven formades per un mínim de cinc individus i un màxim de set, tot i que en casos excepcionals podien tenir-ne més. Les diputacions provincials s'havien de reunir un cop al mes o quan ho cregués convenient el seu president. Alhora, també es preveia la possibilitat que es fundessin noves diputacions subalternes a altres poblacions de la província, si s'assolia el número mínim de cinc individus. Aquesta descentralització, unida a l'existència de la figura del soci corresponsal,⁵¹⁸ li permetien tenir una gens negligible implantació damunt del territori. És a dir, aquests dos elements li donaven una clara superioritat sobre d'altres entitats com les Acadèmies Reials o les futures Comissions de Monuments, atès que no depenia de la lenta i inoperant estructura estatal per obtenir informacions. En certa manera, salvant les distàncies, aquest model d'organització recorda al que adoptaren anys després les entitats excursionistes a Catalunya i que tan bons resultats els donà.

Al llarg de la seva curta vida la societat canvià diverses vegades de nom. Per exemple, poc després de ser fundada, l'any 1839, passà a denominar-se *Sociedad Arqueológica Matritense y Central de España y sus colonias*. I, finalment, pocs anys abans de desaparèixer passà a dir-se *Real Academia Española de Arqueología y Geografía del príncipe Alfonso*. Com era lògic que succeís, malgrat els intents del seu fundador

⁵¹⁷ MADÓZ, Pascual. *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar* (reedició) vol. 10, Almedralejo: Biblioteca Santa Ana, 1989-1891, p. 827.

⁵¹⁸ Les obligacions d'aquesta mena de soci eren: [...] dar cuenta a la Sociedad de los descubrimientos monumentales que se hagan en las provincias; de la situación de los pueblos antiguos que no existen y de su historia; de las escavaciones que pudieran hacerse para descubrir los monumentos; de las costumbres antiguas de que se originen las que existan; de los adelantos que se noten en el estudio de la ciencia, y de ejecutar las comisiones y cargos que les cometa la Sociedad».

d'evitar conflictes,⁵¹⁹ ràpidament xocà amb la Reial Acadèmia de la Història, atès que aquesta considerava que usurpava part de les seves funcions. L'enfrontament arribà a l'extrem que l'Acadèmia de la Història sabotejà, l'any 1844, l'atorgament del patrocini reial a aquesta entitat, amb l'obtenció de la derogació d'una concessió que ja s'havia publicat a la *Gaceta de Madrid*.⁵²⁰ Tanmateix, no pogué evitar que la concessió es fes efectiva novament l'any 1863, mercès a les estretes vinculacions que l'entitat tenia amb la casa reial. Malauradament per la nova acadèmia, aquesta vinculació que l'havia afavorit també fou l'origen de la seva ruïna. L'any 1868 el nou govern de l'Estat sorgit de la revolta de la "Gloriosa" n'ordenà el tancament, precisament a causa de l'estreta vinculació que existia entre aquesta i la deposada dinastia dels Borbons.⁵²¹

Pel que fa al cas gironí, durant els primers anys del segle XIX hi ha poques dades que denotin l'existència de cap mena d'interès per les antiguitats dins dels ambients erudits de la Girona de l'època. I això, malgrat que en el període anterior havien existit uns petits però destacats nuclis d'il·lustrats atrets per l'antiquària, els quals arribaren a perdurar en l'imaginari col·lectiu. Per exemple, en una obra literària tan poc relacionada amb l'arqueologia com és *Gerona* de Benito Perez Galdós (publicada l'any 1874), una part de la trama té lloc a la casa d'un canonge que posseïa un veritable museu. En concret, el personatge ens és descrit d'una forma molt irònica, amb els següents termes:

Dejando para más tarde la exploración al mercado, marché a la abandonada vivienda de don Juan Ferragut, canónigo de la catedral, que desde los primeros días del sitio huyó de Gerona buscando lugar más seguro. Aunque este veterano de las milicias docentes de Cristo no figura en mi relación, debo indicar que era el primer anticuario de toda la alta Cataluña; hombre eruditísimo e incansable en esto de reunir monedas, escarbar ruinas, descifrar epígrafes y husmear todos los rastros de pisadas romanas en nuestro suelo. Su colección numismática era célebre en todo el país, y además poseía inapreciable tesoro

⁵¹⁹ JIMÉNEZ AZNAR, Emilio, «La Diputación Arqueológica de Zaragoza», *Cuadernos de Estudios Borjanos*, núm. LIII (2010), p. 192.

⁵²⁰ En concret, la societat ja havia intentat obtenir, sense èxit, el patrocini reial l'any 1839 i, novament, el 1844 quan li fou concedit el 5 d'abril i publicat a la *Gaceta* del dia 11. Tanmateix, a instància de la Reial Acadèmia de la Història, aquesta concessió fou derogada.

⁵²¹ CALLE MARIN, Sònia, «La Academia perdida: La Real de Arqueología y Geografía del Príncipe Alfonso (1837-1869)», dins *Excavando papeles. Indagaciones arqueológicas en los archivos españoles*. Alcalá de Henares: AACHE Ediciones de Guadalajara S. L., 2004, p. 121-152.

en vasos, lámparas, arneses y libros raros; pero el grande amor que tenía a estos objetos no fue parte a detenerle en su huida, abandonando la historia romana y carlovingia por poner en seguro la más que ninguna inestimable antigualla de la propia vida. Luego una bomba arregló el museo a su manera.⁵²²

En conseqüència, cal concloure que igual com passà amb la resta d'Espanya, les guerres i la inestabilitat política de principis de segle comportaren un trencament amb l'època il·lustrada, on havien florit els interessos col·leccionistes i antiquaris, la qual cosa havia dut al quasi abandó d'aquesta mena estudis.⁵²³ Concretament, la primera referència documental relativa a l'interès que suscitaven les antiguitats dins els ambients erudits de la província data de l'any 1834. Aquesta apareix en la còpia d'una memòria sobre l'antiga ciutat d'Empúries, escrita el mes d'octubre pel president d'una desconeguda Junta d'Antiguitats de l'Escala, mossèn Josep Casas⁵²⁴ Actualment, aquest document es conserva a l'arxiu de la Reial Acadèmia de la Història, on fou tramès annex a una sol·licitud enviada l'any 1841 per demanar que s'iniciessin excavacions a Empúries — més endavant tornarem sobre aquest tema—. El problema que es planteja en estudiar-la és saber què era aquesta Junta i per què va elaborar l'esmentada memòria? La resposta la dona el mateix expedient on va inclosa, atès que s'hi esmenta que l'original es conservava a l'arxiu de la Societat Econòmica d'Amics del País de Girona. Aquesta societat s'havia fundat a la tercera dècada del segle XIX i tenia el seu origen en una Reial ordre del mes de maig de 1834, on es plantejava la necessitat d'establir aquesta mena

⁵²² En relació amb aquest fet, cal que no oblidem que la relació de Galdós amb Girona fou molt puntual i limitada en el temps. Concretament, només visità Girona un parell de dies de l'any 1868, de manera que la major part d'informacions que utilitzà en la redacció de la seva obra foren bibliogràfiques o procedents d'un jove estudiant d'arquitectura anomenat Almeda —probablement es tracti de Manuel Almeda, futur membre de la Comissió de Monuments i arquitecte municipal de Girona—. En conseqüència, cal pensar que fou d'aquesta font d'on rebé el record de l'existència d'un clergat vinculat a la catedral, culte i interessat per les antiguitats. Vegeu: PERÉZ GALDÓS, Benito. *Gerona*. Madrid: Castalia, 2004, p. 48 (edició a càrrec de Bastons i Vivanco, Carles). I també: CANAL, Jordi, «Homenatge a Girona: Pérez Galdós, *Gerona* i els setges», *Revista de Girona*, núm. 251 (2008), p. 92-97.

⁵²³ FONTANA, Josep, «La historiografía española del siglo XIX: un siglo de renovación entre dos rupturas» dins *La historia social en España. Actualidad y perspectivas*. Madrid: Siglo XXI, 1991, p. 325-335.

⁵²⁴ Recentment, ha estat transcrit i comentat. Vegeu: OLIVERAS, Carme, «Els precedents de la recerca. Una visió de l'Empordà», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 39 (2008), p. 31-48.

d'entitats a totes les capitals de província i poblacions importants, per tal d'incentivar-hi la indústria i la cultura. Davant d'aquesta ordre el governador civil, Serafín Chavier, manà inserir-la en el butlletí de la província, per tal que tingués la major difusió possible, alhora que inicià els contactes necessaris per endegar la seva constitució. Finalment, els seus esforços es veieren recompensats, ja que es constituí el 24 de juliol. Els òrgans directius de la nova entitat foren els següents:

- Primer director: Serafín Chavier, governador civil. Aquest fou substituït al cap de poc temps per Narcís de Carles,⁵²⁵ per evitar la inestabilitat que provocaven els canvis de govern.
- Vice-director: Miquel de Foixà, advocat, regidor i futur governador.
- Censor: Manuel Hurtado, canonge de la catedral.
- Vice-censor: Francesc Escarrà, advocat i regidor.
- Secretari: Juan Manuel Calleja, canonge de la catedral.
- Vice-secretari: Narcís Puig de la Bellacasa,⁵²⁶ canonge de la col·legiata.
- Comptador: Pau Cortada, professor de farmàcia.
- Tresorer: Francesc Carreras,⁵²⁷ advocat.

És a dir, dins de la seva direcció trobem personatges importants de la ciutat que destacaren socialment pel seu interès per la història i les antiguitats. A més, a aquests cal afegir alguns altres noms de la nòmina de socis que també hi tingueren un paper destacat, com foren: el canonge Martín Matute, el també canonge Narcís Xifreu, Marià Cors, Francesc Bolòs, d'Olot; el ja esmentat rector del Mercadal Salvi Cabruja, Narcís

⁵²⁵ Narcís de Carles era un important hisendat gironí. L'any 1836 fou el dinovè contribuent de la província. La família era originària de Torroella de Montgrí, però l'any 1772 es traslladà a Girona, on adquirí una casa propera al consistori, l'actual Casa Carles.

⁵²⁶ Narcís Puig de la Bella Casa era un religiós originari de Banyoles, que pertanyia a l'homònima família d'hisendats d'aquesta població. L'any 1794, a presentació de Maria Sala de Pujades, obtingué el benefici de Sant Joan, Nicolau i Trobat de l'església de Sant Feliu de Girona. Posteriorment, gaudí d'altres beneficis eclesiàstics fins que l'any 1825 hi renuncià en obtenir una canongia també a Sant Feliu, per promoció del també canonge Josep Callís.

⁵²⁷ Probablement, es tracti de Francesc Carreras, advocat gironí que exercí com a secretari i comptable de l'hospital provincial de 1856 a 1866.

de Pastors,⁵²⁸ Miquel Ametller.⁵²⁹ A la vista d'aquests noms, no ens ha d'estranyar que la Societat s'interessés per les antiguitats de la província. Però, per què manaren a la Junta de l'Escala fer aquest informe sobre Empúries? Possiblement, cal relacionar la redacció amb els objectius generals que la Societat s'havia imposat en ser fundada. En concret, aquesta pretenia fomentar l'economia i difondre la cultura a la província, per la qual cosa, en primer lloc, s'autoimposava la tasca de recopilar dades sobre aquesta, per poder així actuar amb bon coneixement de causa. De fet, així ho havia expressat obertament en la "nota de premsa" que havia publicat al butlletí de la província en el moment de la seva fundació:

Para emprender una obra de duración, forzoso es reunir antes los materiales con que se ha de empezar. Esto ha hecho y está haciendo la Sociedad para edificar con fundamento. [...] Proyectos tan bastos no pueden improvisarse, y si han de realizarse, menester es de antemano adquirir las noticias y datos sobre que han de fundarse.⁵³⁰

És a dir, la Societat d'Amics del País inicià les seves activitats endegant una tasca de recopilació de dades diverses sobre la província amb la finalitat de millorar-ne l'administració —no oblidem que la informació existent a la capital provincial sobre la resta de la demarcació era molt reduïda—. Dins d'aquesta actuació general, doncs, cal emmarcar la memòria realitzada sobre Empúries, que es degué fer en col·laboració amb alguns destacats veïns de l'Escala que per realitzar l'actuació formaren una Junta, atès que la Societat d'Amics del País no tenia cap soci a la vila.⁵³¹ Aquesta intervenció no fou un cas únic en les activitats de l'esmentada entitat, atès que alguns anys després, el 1841, arribà a oferir un premi a la memòria que proposés els millors mitjans per evitar

⁵²⁸ Narcís de Pastors i de Sala (Girona 1782–1859) fou un destacat militar d'origen gironí, *Maestrante* de la Real Ronda i ajudant d'Àlvarez de Castro durant els setges de Girona. També fou batlle de Girona l'any 1836.

⁵²⁹ ANÒNIM, *Memòria que publica la Sociedad Económica Gerundense de Amigos del País en el centenario de su fundación*, Gerona: Sociedad Económica de Amigos del País, 1935, p. 16 i següents.

⁵³⁰ *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona*, núm. 52, del 19/11/1834.

⁵³¹ Si bé la Junta de l'Escala es va fundar amb anterioritat, l'11 d'abril, a la Societat d'amics del País, això no invalida l'argumentació esposada, ja que la redacció de l'informe és posterior, del 27 d'octubre. De fet, s'ha de veure la creació d'ambdues entitats com el resultat d'una clara intervenció de la nova direcció política provincial (la creació de la província com a demarcació era molt recent) per exercir la funció de foment que la nova organització li atorgava. Vegeu: NIETO. *Historia administrativa de...*, p. 236.

les avingudes d'aigua del Ter i l'Onyar.⁵³² A la pràctica, es considerava tan necessària l'existència d'aquesta societat que al cap de poc temps s'estengué a les principals ciutats de la província, atès que no n'hi havia prou amb tenir-hi membres delegats, sinó que calia crear societats germanes que hi actuessin directament. Concretament, el febrer del 1841, es dotà d'una nova direcció a la de Girona⁵³³ i es crearen les d'Olot i Figueres (el director d'aquesta fou Julián González de Soto, futur excavador d'Empúries i director de l'institut de Figueres). La Societat gironina es mantingué en actiu fins l'any 1843, quan veié afectades les seves activitats per la conjuntura política general i, *de facto*, deixà de reunir-se i actuar com a tal.⁵³⁴

La segona referència existent sobre un cert interès per les antiguitats entre els ambients cultes de Girona és un breu article aparegut a la revista el *Postillón*, el 2 de maig de l'any 1837. Aquest consta d'una única pàgina (una extensió relativament llarga per la revista en qüestió que en solia tenir 4), i en aquest es fa una descripció de les ciutats vesuvianes de Pompeia i Herculà i de la impressió que causaven als seus visitants. A l'article s'hi destacava que les restes conservades d'ambdues ciutats permetien fer-se una idea clara i precisa de com vivien els romans, atès que la vida s'hi havia aturat de cop:

La vida de los Romanos, hasta aquella época sólo había podido contemplarse en los libros y monumentos, quedando de consiguiente un vacío que la interpretación más ingeniosa y las suposiciones mejor fundadas, llenaban sólo de una manera incompleta. Era un cuadro viejo, mutilado al que faltaban sus más bellos coloridos. En Pompeya se ha encontrado la antigüedad intacta y admirablemente conservada en todos sus más pequeños detalles.⁵³⁵

⁵³² En concret, el premi que fou concedit al comandant d'enginyers de la plaça Don Antonio Matamoros, el 5 d'agost del mateix any, i fou publicada poc després. Vegeu: VILA, Pep. *La renaixença a Girona. Antologia de textos i documents*. Girona: Diputació de Girona, 1986, p. 98.

⁵³³ En realitat era més aviat una refundació, atès que a causa de l'especial situació d'inestabilitat política i social, provocada per la guerra civil, la Societat gironina no s'havia tornat a reunir des de l'any 1835.

⁵³⁴ «En virtud de Real Decreto y Reglamento de 2 de abril de 1835, se creó la Sociedad de Amigos del País de Gerona y cumplió con los fines de su institución hasta el año 1843, en que, por efecto de los disturbios y vicisitudes que fueron sucediendo, no le fué posible seguir funcionando con el buen éxito que hubiera sido de desear, quedando al fin extinguida en los presentes tiempos por haber fallecido la mayor parte de sus individuos». Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall número 9/9, (comunicació de la Societat d'Amics del País on notifica la seva refundació, del 23/04/1876).

⁵³⁵ OLIVA, «Antigüedades. El Herculano y Pompeya», *El Postillón*, del 2/05/1837, p. 4.

Malgrat la seva brevetat, aquesta és una notícia de gran interès, atès que permet intuir com l'estudi i l'atracció per l'antiguitat tenia un cert públic a la ciutat, perquè sinó quin sentit tenia que un diari d'informació general hi dediqués una quarta part del seu contingut?

De tota manera, aquests dos fets són simples anècdotes, que per si soles no permetrien sostenir seriosament l'existència d'un nucli d'erudits atrets per l'arqueologia i les antiguitats a la Girona de principis del segle XIX. Allò que permet afirmar-ho sense cap mena de dubte és que aquest interès per les antiguitats acabà cristal·litzant en la creació a Girona i, poc després a Figueres, d'unes delegacions de la *Sociedad Arqueológica Matritense y Central de España y sus colonias*. L'origen de la fundació d'aquesta entitat a Girona es troba en dos oficis que la Societat d'Arqueologia envià al governador Tomàs Bruguera, els dies 17 d'agost i 5 de setembre de l'any 1842, en resposta a un seu anterior ofici del 17 de juliol. És a dir, la idea de crear l'esmentada societat procedí del governador, a qui la Societat en l'ofici del 17 d'agost es referia com a “primer corresponsal de la província de Gerona”. Alhora, en la mateixa missiva li donava unes primeres instruccions sobre com havia d'actuar la Diputació Arqueològica de Girona un cop constituïda:

La Sociedad desea que instalada que sea la Diputación se ocupe en tanto se la piden otras noticias en formar una estadística de los monumentos que de todas épocas ecsistan [sic] en esa provincia, su estado de conservación, y noticias históricas que les pertenezcan, así como también de los hombres ilustres que en ella se hallen enterrados, y noticias que de ellos haya a fin de completar los trabajos en que se ocupa la sociedad actualmente.

Un cop rebut aquest ofici Bruguera respongué, el 31 d'agost, amb la petició d'una còpia dels estatuts de l'entitat, que li foren tramesos amb l'ofici del 5 de setembre. A més, en aquest mateix escrit el president de l'entitat Basilio Sebastián Castellanos li agraià el seu interès per ajudar a instal·lar una delegació de la Societat, atès que aquesta es trobava en procés d'expansió arreu d'Espanya —segons ell només un cop constituïda la delegació de Girona només faltarien quatre províncies—. Finalment, li demanava que remetés com més aviat millor l'acta amb els nomenaments dels càrrecs de la Diputació

arqueològica, per tal de poder trametre-li ràpidament els títols corresponents. A més, li recordava que calia nomenar corresponsals en tots els partits judicials de la província, fent-li memòria que a Figueres ja hi havia un soci, el senyor Miquel Sans Serra.⁵³⁶ Finalment, la nova societat es constituí el dia 13 de setembre a les cinc de la tarda al saló de sessions de l'Ajuntament de Girona, amb l'assistència del més florit del món cultural gironí. Concretament, els assistents a l'acta foren l'exgovernador Tomàs Bruguera, Pedro Nicanor González⁵³⁷ (en qualitat de nou governador), Ignacio Irigoyen,⁵³⁸ José Maria Muñoz,⁵³⁹ Narcís Sicars,⁵⁴⁰ Josep Tomàs i Sala,⁵⁴¹ Joan

⁵³⁶ Miquel Sans Serra fou un important propietari figuerenc de principis del segle XIX, extremadament interessat en la millora agrícola del país, que participà activament en la dessecació dels estanys de Ciurana a Cistella. També fou un gran afeccionat a l'arqueologia, de manera que ingressà en la Societat Arqueològica i fundà una *Diputación Arqueológica* a Figueres, des de la qual intentà endegar la recerca arqueològica a l'antiga Empúries. A tall anecdòtic, cal esmentar que l'actual casa Fages de Figueres originàriament era coneguda com a casa Sans, sembla que passà a aquesta família per herència materna.

⁵³⁷ Pedro Nicanor González fou governador civil de Girona d'agost del 1842 a novembre de 1843. El seu mandat no es diferencia gaire del de Tomàs Bruguera. Bàsicament, se centrà en la realització de tasques de policia administrativa i control de la propaganda carlina, molt activa a la província. Potser el més destacat del seu mandat és que viatjà per la província per tractar de tenir-ne un coneixement directe.

⁵³⁸ Ignacio Irigoyen fou funcionari del Govern Civil de Girona, on arribà a assolir el nivell d'oficial de primera. El mes de gener de 1844 fou cessat del seu càrrec, suposadament per haver-se absentat sense justificar-ho. Probablement, aquest cessament fou una depuració encoberta per castigar la seva suposada col·laboració amb els revoltats de la Jamància. Suposada, perquè hi ha constància que un cop esclatà el conflicte si bé no fugí al barri del Pont Major com feren alguns diputats i treballadors, Irigoyen emmalaltí i restà a casa seva fins que la situació es calmà.

⁵³⁹ José Maria Muñoz fou un treballador del Govern Civil de Girona, on l'any 1841 assolí el grau d'oficial de 2a, tot i que anteriorment, durant la Guerra civil, havia estat oficial de *cueros francos* —és a dir, de voluntaris pagats—. Durant la revolta de la Jamància es mantingué en el seu càrrec, la qual cosa li suposà ser cessat en rendir-se la ciutat al general Prim.

⁵⁴⁰ Narcís Sicars i Lligonya (Sant Feliu de Guíxols 1801–Barcelona 1877) fou un destacat advocat i funcionari de l'administració local. S'havia graduat en ambdós drets a la universitat d'Osca l'any 1825 i inicià la seva carrera administrativa a l'ajuntament de Mataró, però aviat passà a la carrera judicial. Fou jutge de 1a. instància de Girona en dues ocasions i magistrat de l'Audiència de Barcelona. Home extremadament actiu participà en multitud de societats i entitats: membre de la Societat Econòmica d'Amics del País, membre de la direcció del ferrocarril de Girona a Mataró, de la junta directiva de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, també participà activament en la reconstrucció de l'hospital municipal de Sant Feliu de Guíxols, individu de l'Acadèmia de Legislació i Jurisprudència de Barcelona, etc. Durant la revolta de la Jamància, a causa del desbordament del torrent del Galligants, perdé la major part de la seva família (la dona i set fills).

Martell,⁵⁴² el canonge Manuel Hurtado, Josep Clapés,⁵⁴³ Jaume Albertí,⁵⁴⁴ Francesc Albertí,⁵⁴⁵ Francesc Camps i Roger,⁵⁴⁶ Narcís Ametller,⁵⁴⁷ Ferran Nieuwant,⁵⁴⁸ José Blanco i Cordoba (?) i Miguel Ametller.⁵⁴⁹ L'acte força formal, com corresponia a una societat d'aquestes característiques, s'inicià amb la lectura de les dues comunicacions trameses per la Societat Arqueològica, per passar immediatament després a preguntar un per un als assistents si acceptaven el nomenament. Finalment, el Sr. Bruguera pronuncià un petit i sobrecarregat discurs al gust de l'època, que es transcriu a continuació perquè detallava fil per randa els objectius que movien la seva constitució:

Señores –La Sociedad Arqueológica Matritense y central de España me ha conferido la comisión de designar los socios corresponsales que deben constituir definitivamente la Diputación Arqueológica de esta provincia conforme al art. 11 de las constituciones de la sociedad. –La ilustración de las personas a este efecto reunidas dice el acierto de mi

⁵⁴¹ Josep Tomàs i Sala fou diputat provincial per Santa Coloma de Farners i Girona en diverses ocasions. Concretament, ho fou per Santa Coloma entre 1840-44, per Girona entre 1847 i 1852 i, novament, per Santa Coloma de Farners els anys 1854-56 i 1868-69. Tot i que no en tenim confirmació, per les dates en què ocupà aquests càrrecs, cal deduir que era d'ideari progressista.

⁵⁴² Probablement, es tracti de Joan Martell Domènech, batlle de la població l'any 1842.

⁵⁴³ Josep Clapés i Casañas fou funcionari del Govern Civil i polític gironí. Concretament, fou diputat provincial per Girona en dues ocasions, els anys 1860-62 i del 1862 al 1866. L'any 1845 se'l localitza com a membre de la Comissió de Monuments de Girona, creada un any abans. Es jubilà l'any 1876 quan exercia el càrrec de registrador de la propietat.

⁵⁴⁴ Jaume Albertí (? – Girona 1849) fou mestre de gramàtica llatina a Girona, càrrec que era retribuït pel consistori gironí, fins a la seva jubilació l'any 1843. També fou un col·laborador habitual de tots els actes culturals que es feien a la ciutat, on obtingué un cert renom pels seus poemes en castellà i llatí.

⁵⁴⁵ Francesc Albertí regidor de l'Ajuntament de Girona l'any 1841.

⁵⁴⁶ Francesc Camps i Roger fou un destacat hisendat que ocupà l'alcaldia de Girona de 1839 al 1840.

⁵⁴⁷ Tot i que no podem estar-ne segurs, es podria tractar de Narcís Ametller i Cabrera (Banyoles 1810 – *íd* 1877). Aquest fou un destacat militar, escriptor i polític. En concret, va lluitar a la guerra dels Set Anys i en la revolta de 1843 contra Espartero. De fet, fou el principal cap militar de la Jamància, on es mostrà molt inferior al seu oponent Joan Prim.

⁵⁴⁸ Fernando Nieuwant fou funcionari del Govern Civil.

⁵⁴⁹ Miquel Ametller i Marill (1804–1867) inicialment es formà al seminari diocesà de Girona en gramàtica i retòrica, però després es llicencià en medicina l'any 1829. Bàsicament, exercí la seva activitat pedagògica a Girona ciutat, on obtingué una càtedra de retòrica i poètica. Posteriorment, fou nomenat director de l'Institut de Segon Ensenyament i membre de diverses entitats culturals com les acadèmies de medicina de Barcelona, Madrid i Girona; i de les societats econòmiques d'Olot, Girona i Figueres.

elección más que a su encomio pueda yo expresar. – Es colosal el objeto de la Sociedad: edificar sobre un mundo antiguo otro mundo moderno dando a las ciencias toda la extensión que pueda abarcar el conocimiento del hombre. – Mucho hay oculto bajo la denominación de los viejos siglos transcurridos; pero los tiempos y el imperio de la oscuridad están subordinados a las investigaciones humanas. Tal es el fin de la ciencia. –Por el estímulo arqueológico avanzase el historiador, el literato y el artista y llegan a lo pasado para levantar de sus sepulturas las creaciones que no volverán sujetarlas al daguerrotipo de su imaginación y transmitir a la posteridad los grandes hechos y las inspiraciones del genio. –Tras de ellos viene el Geógrafo y a su paso describe cuanto ve; una medalla antigua llama la atención del numismático y mientras éste contemplativamente goza en su descubrimiento el palagrafo [sic] mas feliz por una inscripción conoce la existencia de una populosa ciudad o halle el depósito de las cenizas de un Héroe tan halagüeño sobre interesante es el estudio de la Arqueología. Yo siento S[eño]res que la traslación de un destino a Ciudad Real donde tendré que pasar por no haber tenido a bien S. A el Regente del Reino admitirme la renuncia que de dicho nombramiento había hecho; sea motivo de no contarme como individuo de esta Diputación Arqueológica, de la cual, si no tengo la satisfacción de sus glorias literarias, tendré la de ser otro de sus admiradores.

Un cop fets tots aquests preliminars es passà a elegir els càrrecs directius de la societat. Es va nomenar a Pedro Nicanor president de l'associació, pel fet de ser el governador civil. El canonge Manuel Hurtado fou nomenat vicepresident. El càrrec originàriament no estava previst en els estatuts, però li fou atorgat per cobrir les previsibles baixes del president, que ja tenia prou feina com a governador. Com a secretari es nomenà Josep Clapés. Finalment, pel que fa als corresponsals als diversos partits judicials de la província es nomenà a:

- Miquel Sans Serra pel partit judicial de Figueres.
- Miquel Montagut⁵⁵⁰ pel partit judicial de Puigcerdà.
- Josep Antoni Marimón⁵⁵¹ pel partit de la Bisbal.

⁵⁵⁰ Miquel Montagut fou un destacat hisendat i polític progressista de la Cerdanya, que estava fortament compromès amb la revolució liberal. També fou un destacat comprador de béns desamortitzats i cap de la milícia nacional de Puigcerdà. Com a polític, cal esmentar que va ser diputat provincial per Ribes de Freser en diverses ocasions: de 1838-40, de 1840-43, de 1848-52 i, finalment, de 1854-56, coincidint amb períodes de predomini progressista.

- Francesc Bolòs pel d'Olot.
- Tomàs Berdaguer (?) pel de Santa Coloma de Farners.

L'endemà, Tomàs Bruguera trameté a la seu de la Societat Arqueològica a Madrid un ofici on comunicava la instal·lació de la Diputació Arqueològica a Girona. Aquest fou contestat per un altre ofici d'aquesta societat el 21 del mateix mes, on felicitava Girona per la formació d'una *Diputació germana*, alhora que remetia els nomenaments oficials dels membres de la diputació gironina.⁵⁵²

Quadre comparatiu dels membres fundadors de la Societat d'Arqueologia de Girona, corresponents de l'entitat de fora de la capital i socis de la Societat d'Amics del País que van pertànyer a més d'una entitat cultural gironina *

Noms	Oficis	Acadèmies (RAH i RABLB)	Comissions (1835-38-44) i Sec. Conser.	Societat d'Amics del País
Tomàs Bruguera	Governador i propietari			
Pedro Nicanor	Governador			
Ignacio Irigoyen	Funcionari GC			
José Maria Muñoz	Funcionari GC			
Narcís Sicars	Advocat i funcionari			
Josep Tomàs Sala	Propietari i diputat prov.			
Joan Martell	?			
Manuel Hurtado	canonge		X	X

⁵⁵¹ Marimon, Josep Antoni. Hisendat de la Bisbal. Hereu d'una gran propietat familiar emprengué diversos viatges a les principals capitals d'Europa, on malbaratà bona part de la seva fortuna. Retornat a la Bisbal a l'any 1825 gestionà el patrimoni familiar amb més bona voluntat que capacitat. Fou un dels principals col·leccionistes d'antiguitats del Baix Empordà, només superat pel seu parent Francesc Maranges i de Juli.

⁵⁵² Es té constància de la constitució de l'esmentada Diputació i de l'intercanvi epistolar hagut entre el governador Tomás Bruguera i la Sociedad Arqueológica mercès que es publicà en un suplement del *Boletín Oficial de la Província* núm. 119, del 4/10/1842.

* Sovint, hi hagué col·laboracions puntuals, com les ofertes per Francesc de Maranges i Gabriel de Molina a les excavacions de la Comissió de Monuments de l'Escala, que no surten representades en el quadre. Alhora, tampoc cal oblidar que alguns dels representats també foren membres d'altres entitats de fora de la ciutat. Per exemple, Juan Manuel Calleja ho fou de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona o Narcís Xifreu que ho fou de la Reial Acadèmia de la Història.

Josep Clapès	Funcionari i diputat prov.		X	
Jaume Albertí	Mestre de gramàtica			
Francesc Albertí	?			
Francesc Camps i Roger	Propietari			
Narcís Ametller	Militar i polític			
Ferran Niuelant	Funcionari GC			
José Blanco i Córdova	?			
Miquel Ametller	Professor institut		X	X
Miquel Sans Serra (Figueres)	Propietari			
Julián González de Soto (Figueres)	Professor i religiós		X	X
Miquel Montagut (Puigcerdà)	Propietari			
Josep Antoni Marimón (la Bisbal)	Propietari			
Francesc Bolòs (Olot)	Farmacèutic			X
Tomás Berdaguer (St. Coloma Fa.)	?			
Francesc Maranges i Juli (l'Escala)	Propietari i polític			
Gabriel de Molina (l'Escala)	Funcionari duana de l'Escala			

Societat d'Amics del País

Juan Manuel Calleja	Canonge	X		Bones Lletres (Barna)
Salvi Cabruja	Mossèn		X	
Francesc Esquerrà	Propietari		X	
Narcís de Pastors	Propietari		X	
Narcís Xifreu	Canonge	X		RAH

En definitiva, si hom observa el conjunt de membres de la Diputació Arqueològica (si més no dels que en tenim alguna dada), podem veure que aquests formaven un grup social força homogeni, atès que tots eren membres de la burgesia liberal (advocats i hisendats), funcionaris, alguns militars i clergues, aquests majoritàriament canonges (possiblement continuaven una tradició que enfonçava les seves arrels al segle XVIII) i, finalment, algun membre de la petita noblesa. És a dir, es tractava d'un grup de persones representants de les classes dirigents de la província, on predominaven els grans propietaris de terres, aquells que s'autoanomenaven hisendats. Aquest grup ja

controlava el poder econòmic de la província amb anterioritat, però com a conseqüència de la revolució liberal prengué consciència d'ell mateix i es féu també amb el control polític de la demarcació. Per aquest motiu no ens ha d'estranyar que molts d'ells ocupessin destacats càrrecs polítics o administratius en les institucions locals o provincials.⁵⁵³

Molt probablement, la major part de persones que conformaven aquest grup es veieren atretes per l'estudi del passat a causa d'una necessitat o moda social, cal no oblidar que en el cas de la Societat Arqueològica és el mateix governador qui endega la seva creació. En conseqüència, potenciat pel poder polític i ben vist socialment, era lògic que l'estudi de les antiguitats es veiés afavorit i atragués aquesta mena de persones, atès que esdevenia un element que els permetia fer mèrits davant de la societat i l'Estat. Un segon element a destacar és que moltes d'aquestes persones eren també membres d'altres entitats, com la Societat Econòmica d'Amics del País, les Reials Acadèmies — les menys— o, com veurem al proper capítol, la Comissió de Monuments. A la vista de tot això, s'ha de concloure que, tal com afirma José Beltran en un estudi que féu sobre l'arqueologia sevillana de la mateixa època, la cultura erudita no era patrimoni només de l'academicisme oficial, sinó que aquesta es trobava difosa per capes poc nombroses però importants de les classes dirigents. En suma, la participació d'aquests personatges en el món cultural era una mena de compromís social, la incidència del qual variava segons les persones i els seus interessos o formació, la qual cosa les portava a actuar d'una forma associada, sense que hi hagués contradicció entre els membres d'associacions particulars i públiques, ja que sovint eren la mateixa gent.⁵⁵⁴

⁵⁵³ BOSCH i PORTELL, Mònica, «La formació d'una classe dirigent: els hisendats de la regió de Girona. L'exemple del patrimoni Carles (1750-1850)», dins *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 373.

⁵⁵⁴ BELTRAN FORTES, José, «Arqueología sevillana de la segunda mitad del siglo XIX», *Arqueología fin de siglo. La arqueología española de la segunda mitad del siglo XIX (I reunión andaluza de historiografía arqueológica)*, Sevilla: Universidad de Sevilla, 2002, p. 13 i següents.

Capítol III: moderantisme i protecció del patrimoni

¿Veus com la mar blavenca esclata en mitj de runes
Dexades en la costa del poble català?
¿Ay dol! Allí s'hi alçava, y res avuy ne resta,
Ciutat expletorosa, reina del Ampurdà
[...] ¿Veus aquell munt de pedres per tot arreu voltades
D'improductiva sorra, al mitj d'aquell sauló?
Un jorn muralles foren, que resistiren fortes
L'embat y la bravesa de tot estrany penó*

El model d'Estat liberal sorgit de la llarga i sagnant guerra dels Set Anys (1833-1840), tot i haver vençut les importants però heterogènies forces que defensaven el manteniment de l'Antic Règim, tenia unes bases extremadament dèbils. Aquesta debilitat estructural li venia donada, en bona part, per la seva incapacitat d'integrar els grups polítics que havien quedat fora del sistema (carlins, progressistes i republicans). Això comportà una creixent inestabilitat política que, de retop, provocà que els diversos governs que regiren el país al llarg d'aquests anys tendissin a cercar l'ajut de l'estament militar per assegurar l'*status quo* vigent. Alhora, com a conseqüència de la mateixa inestabilitat, amb contínues guerres i revoltes, l'exèrcit adquirí una creixent autonomia respecte a l'administració civil, mentre el cos d'oficials derivava cap a posicions polítiques conservadores.⁵⁵⁵ En definitiva, les elits dirigents del país cada cop s'abocaren més cap a un exèrcit que esdevingué àrbitre de la situació política i darrere trinxera davant la subversió, de manera que la seva seguretat interna fou assegurada per aquest i no per uns cossos policials febles, que a més també es trobaven sotmesos al control militar. Prova d'aquesta creixent importància és que durant aquest període l'administració militar fou predominant dins del conjunt administratiu de l'Estat espanyol, tant en recursos financers com humans. Per citar només un cas, es pot

* CANADELL i JACAS, Jorge, «Ampurias», *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona*, Girona: Imprenta Torres, 1869, p. 69.

⁵⁵⁵ CHRISTIANSEN, C. *Los orígenes del poder militar en España 1800-1854*. Madrid: Aguilar, 1974.

esmentar que al llarg de la primera meitat del segle XIX el governador civil de Barcelona, malgrat ser el teòric encarregat de l'ordre públic, amb prou feines dirigia poc més d'un centenar de policies, mentre que el Capità General de Catalunya comandava una força armada d'uns 40.000 homes a tot el Principat.⁵⁵⁶ Alhora, en l'organització i coordinació d'aquest exèrcit, a més dels recursos humans i materials esmerçats, s'hi aplicaren amb més o menys fortuna les tecnologies més noves de l'època.⁵⁵⁷ Dins d'aquest context general era, doncs, lògic que els sectors moderats ràpidament veiessin les possibilitats que se'ls obria de donar un tomb conservador al procés d'implantació del liberalisme a l'Estat espanyol. En conseqüència, aquests sectors recolzats en un exèrcit cada cop més intervencionista i protector dels seus propis interessos, donaren un gir conservador a la revolució liberal, que quedà clarament plasmat amb l'aprovació de la constitució de 1845.

De retop, aquesta deriva conservadora comportà que també es produís una aturada del procés desamortitzador i que s'endegués una política conservadora/protectora dels edificis monumentals del país. La nova forma d'actuar per part de l'Estat respecte al patrimoni monumental, però, no responia a l'aparició d'una consciència protectora sorgida de la constatació del desastre produït pel procés desamortitzador. Ans al contrari, la principal motivació que dugué a aquest viratge fou l'intent endegat pel nou govern moderat de llimar conflictes amb la Santa Seu i aconseguir amb aquesta un nou *modus vivendi*. L'objectiu desitjat d'aquesta política era assegurar a l'Església el manteniment d'unes importants quotes d'influència en la societat i una certa estabilitat econòmica, a canvi que aquesta recolzés la monarquia isabelina.⁵⁵⁸ Per tot això, abans d'entrar a fons com afectà tot això al patrimoni històric i arqueològic gironí, farem una breu introducció històrica del procés d'establiment d'aquest nou model d'estat a la província. El propòsit d'aquesta marrada és veure clarament com l'actuació protectora endegada per les autoritats era només un element més dins la política d'ampliació de suports cap a la dreta del govern moderat.

⁵⁵⁶ RISQUES CORBELLA. *El govern civil de...*, p. 448.

⁵⁵⁷ LEN i CURRIUS, Lluís; PERARNAU i LLORENS, Jaume. *La telegrafia òptica a Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2004, p. 40 i següents.

⁵⁵⁸ CALLAHAN. *Iglesia, poder y sociedad...*, p. 183 i següents.

3.1. L'instauració de l'estat moderat a Girona

Un cop finalitzada la Primera Guerra Carlina amb l'expulsió *manu militari* de les darreres tropes comandades pel general Ramon Cabrera (1806–1877), les quals passaren la frontera amb França el mes de juliol de 1840, s'obrí un període de lluites entre les diverses famílies liberals vencedores del conflicte. En un primer moment una part de les elits liberals intentaren una reacció moderada, dirigida per la mateixa regent vídua de Ferran VII, Maria Cristina de Borbó (1806–1878), que pretenia reduir la influència dels sectors més progressistes, que eren forts sobretot en l'àmbit local, mitjançant un seguit de normes legals. En concret, la bandera d'aquesta política fou una nova llei d'ajuntaments que retallava enormement el poder local, atès que garantia a l'executiu el nomenament digital, és a dir, a dit, dels batlles i tinents alcaldes del municipis. La reacció provocada per aquesta actuació comportà que Maria Cristina hagués de renunciar a la regència i marxés a l'exili.⁵⁵⁹ Immediatament, assumí el càrrec el general Baldomero Espartero (1793–1879), que era la primera espasa del liberalisme més progressista. Ràpidament, Espartero demostrà que les virtuts militars (que en el seu cas ja no eren del tot clares) no asseguren una igual capacitat com a polític. En concret, es conduí públicament d'una manera poc acurada, la qual cosa li suposà perdre suports i guanyar enemics tant entre els sectors conservadors, com entre els liberals progressistes, com ja observà a l'època el mateix Carl Marx:

Cuando Cristina se vió obligada en 1840 a abandonar la regencia y huir de España, Espartero asumió la autoridad suprema dentro de los límites de un gobierno parlamentario, contra los deseos de un sector muy amplio de los progresistas. Se rodeó de una especie de camarilla y se dio aires de dictador militar, sin llegar empero a alzarse realmente por encima de la mediocridad de un rey constitucional. Sus favores se dirigieron más a los moderados que a los viejos progresistas, los cuales, con pocas excepciones, fueron excluidos de los cargos públicos. Sin valor para romper las barreras del régimen parlamentario. No supo tampoco aceptarlo, ni gobernarlo, ni transformarlo en un instrumento de acción. Durante sus tres años de dictadura el espíritu revolucionario fue agotándose poco a poco a fuerza de innumerables compromisos, y las disensiones en el partido progresista llegaron a alcanzar tal intensidad que

⁵⁵⁹ NIETO. *Historia administrativa de...*, p. 130.

permitieron a los moderados volver al poder exclusivo mediante un simple *coup de main* [...]. Entendió tan poco su situación que ofreció una resistencia a ultranza a la opinión pública en un momento en que ésta no esperaba más que un pretexto para destrozarle.⁵⁶⁰

Espartero, doncs, perdé ràpidament partidaris entre els sectors més liberals del progressisme, sense guanyar-ne entre els moderats. La seva posició, a més, es veié erosionada per una política de mà dura caòtica, que encara l'afeblí més. Una clara mostra d'això fou el sagnant bombardeig de Barcelona que ordenà a principis de desembre de 1842. Lògicament, aquesta actuació acabà de segar-li l'herba sota els peus i propicià que, en relativament poc temps, es creés una poderosa coalició entre els enemics del regent, formada per elements molt diversos únicament units per l'odi que li tenien, ja que en ella s'hi barrejaven des de moderats a progressistes i republicans. La insurrecció esclatà l'any següent amb el pronunciament dels militars progressistes Prim (1814–1870) i Milans del Bosch (1820-1880) el 27 de maig a la vila de Reus. Malgrat el fracàs inicial d'aquesta revolta, l'acte fou l'espurna que encengué la lluita arreu de l'Estat. Espartero, mancat de suports i després d'un cruel i inútil bombardeig de la ciutat de Sevilla, s'exilià a finals de juliol.

El resultat més visible de l'esclat revolucionari fou la creació de diverses juntes provincials, que donaren suport a la revolta i al que havia esdevingut el seu principal valedor, el general Francisco Serrano (1810–1885). Aquest cap militar, per tal d'obtenir el suport popular prometé, entre altres coses, imposar la Constitució de 1837, proclamar la majoria d'edat d'Isabel II (per evitar noves regències) i constituir una Junta Central a Madrid que representés les juntes provincials que havien dirigit l'alçament contra Espartero. Un cop obtinguda la victòria, però, el nou govern oblidà ràpidament les promeses realitzades. En primer lloc, es negà a convocar la Junta Central i, per si amb això no n'hi hagués prou, ordenà la dissolució de les provincials. La gran majoria de juntes així ho feren, però algunes es negaren i exigiren la convocatòria de la Junta Central. És a dir, era només qüestió de temps que es produís un trencament entre els antics aliats contra Espartero.

⁵⁶⁰ MARX, Carl; ENGELS, Friederich. *La revolución en España*. Barcelona: Ariel, 1970, p. 37.

Grosso modo els juntistes eren partidaris d'impulsar un aixecament que comportés la constitució de l'anhelada Junta Central, formada per representants de totes les províncies, amb l'objectiu d'incrementar les llibertats públiques i reduir les prerrogatives de la Corona. A més a més, aquests desitjaven potenciar una certa descentralització i dur les reformes liberals cap a l'obtenció de beneficis materials per a tots els ciutadans.⁵⁶¹ A la vista d'aquestes peticions, no deixa de ser curiós que un moviment més aviat federalista rebí el nom de "centralista" o, més popularment, de la "Jamància".⁵⁶²

Finalment, el conflicte esclatà el mes de setembre de 1843, amb la revolta de la ciutat de Barcelona. Ràpidament, la revolta quedà circumscrita a Catalunya, malgrat que originàriament s'hi havien compromès la majoria de juntes provincials,⁵⁶³ de manera que el Govern de Madrid pogué ofegar-la d'una manera relativament ràpida.

Pel que fa al cas concret de Girona, la revolta contra Espartero s'inicià a la Bisbal, on el dia 12 de juny s'havia instal·lat una Junta Provisional de Govern de la Província de Girona, presidida per l'hisendat Ramon Cabrera.⁵⁶⁴ El governador civil, Pedro Nicanor, intentà decretar l'estat de setge per fer front a la subversió, però amb escàs èxit.⁵⁶⁵ Pocs dies després, el 14 del mateix mes, es pronunciaren les principals ciutats de la província Figueres i Girona. Immediatament, s'instal·là a la capital una Junta Popular Directiva

⁵⁶¹ OLLÉ i ROMEU, Josep Maria. *L'oligarquia i la construcció de l'Estat centralista. Estat de setge a Catalunya (1844-1847)*. Barcelona, 2003, p. 155.

⁵⁶² El mot jamància està relacionat amb els termes gitanos "jamar" o "jalar", és a dir, menjar. Amb tota probabilitat prové del caràcter popular dels seus membres, un exèrcit d'extracció popular que sovint passava gana, de manera que el nom era utilitzat un caire despectiu per indicar el suposat motiu del seu alistament: obtenir un mitjà de manutenció.

⁵⁶³ CURET, Francesc. *La jamància 1842-1843*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1961, p. 45.

⁵⁶⁴ Ramon Cabrera i Ciurana (Begur 1794–Torroella de Montgrí 1874) fou un destacat hisendat i polític de la província de Girona. Inicià les seves activitats públiques durant el Trienni Liberal, quan es destacà per la seva defensa del liberalisme i la propietat, atès que participà activament en la repressió contra els veïns d'alguns pobles de l'Empordà que havien ocupat terres particulars. L'any 1836 fou elegit diputat provincial i poc després a Corts. Durant la revolta de la Jamància fou un dels principals caps del moviment, atès que arribà a ocupar la presidència de la junta de Girona. A nivell personal, cal esmentar que l'any 1859 s'emparentà amb la família Maranges de l'Escala, en casar el seu fill Nemesi de Cabrera amb Francesca Maranges.

⁵⁶⁵ MIRAMBELL i BELLOC. *Historia del gobierno...*, p. 45.

Provisional, entre els membres de la qual cal destacar la presència de l'hisendat Manel Maria Barber —de 1851 al 1854 fou membre de la Comissió de Monuments—. Aquesta junta es dissolgué quasi tan ràpidament com s'havia format i donà pas a una altra anomenada Junta Suprema de Govern de la Província de Girona, la qual s'instal·là el 29 de juny, presidida també pel ja esmentat Ramon Cabrera. Posteriorment, durant el mes d'agost, d'acord amb les disposicions del govern provisional la Junta cessà en les seves funcions, malgrat que alguns dels seus membres més destacats s'hi van oposar.⁵⁶⁶

Les primeres espurnes del nou conflicte s'encengueren a Girona el 4 de setembre, quan hi hagué un primer aldarull provocat per uns homes que penetraren a la ciutat per la porta de l'Areny. Aquests cantaren i donaren visques a la Junta Central, però sense que de moment la cosa anés a més.⁵⁶⁷ L'esclat definitiu tingué lloc el dia 7 del mateix mes, quan a primera hora del matí es produí l'entrada de diversos grups de persones a la ciutat, que acabaren per concentrar-se davant de l'Ajuntament, on reclamaren la formació de la Junta Central. En aquests fets tingueren una actuació destacada diversos treballadors de l'administració provincial, entre els quals cal destacar Joaquim Pujol i Santo,⁵⁶⁸ que posteriorment esdevingué un dels puntals de la futura Comissió de Monuments de Girona. Poc després, la guarnició de la plaça es pronuncià a favor dels

⁵⁶⁶ BOSCH i PORTELL, «De la regència d'Espartero al...», p. 256. Sobre les discrepàncies a la dissolució de la Junta vegeu: *Boletín Oficial de la Província*, del 15/08/1843.

⁵⁶⁷ BLANCH i ILLA. *Gerona histórico-monumental...*, p. 160.

⁵⁶⁸ Joaquim Pujol i Santo era originari del País Valencià, però aviat s'assentà a Girona, on visqué fins a la seva mort, ocorreguda l'any 1885, possiblement per motius de feina. De fet, durant el Trienni Esparterista fou funcionari de la Intendència de la província, on destacà pels seus ideals liberals exaltats. A causa de les seves idees polítiques, i com a conseqüència de la revolta de Barcelona de l'any 1842, fou cessat en les seves funcions i empresonat. En esclatar la revolta de la Jamància hi prengué part ràpidament, de forma que era present en l'aldarull que acabà amb el pronunciament de la ciutat. Durant el setge a què sotmeteren la ciutat les tropes de Prim reingressà a l'administració pública com a oficial de primera, en part a causa de la manca de mitjans humans que patia aquesta institució, alhora que fou nomenat tinent d'artilleria de la Milícia Nacional. Posteriorment, un cop finalitzada la revolta, fou perseguit políticament pel govern moderat. En l'àmbit cultural, fou un destacat col·leccionista d'antiguitats i formà part de nombroses organitzacions culturals de l'època: membre de la Comissió de Monuments de Girona gairebé des dels seus orígens (1846), soci honorari de la Societat Arqueològica Tarraconense (1847), corresponent a Girona de la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1865), membre corresponent de la Real Acadèmia de la Història. En l'àmbit particular era posseïdor d'una important col·lecció arqueològica i numismàtica que passà al seu fill, Celestí Pujol i Camps.

sollevats, la qual cosa va assegurar el triomf de la revolta, de forma que el mateix dia es constituí una Junta Suprema de la Província, que llençà una violenta proclama contra el govern central:

Barcelona ha dado el grito y Gerona y otros puntos la han secundado como lo secundará la Nación entera. La Nación ha retirado su confianza a los hombres del poder, que débiles y alucinados unos, y traidores otros, han cedido a influencias perniciosas que la Nación no quiere tolerar. La Provincia de Gerona se presta a la lucha y su Junta de Gobierno se ha propuesto seguir una marcha tanto más decidida, cuanto mayor sea la resistencia del poder: teniendo por exclusivo [*sic*] objeto la salvación de la libertad española que no duda conseguir contando con el apoyo del pueblo de la benemérita milicia ciudadana y del ejército liberal, que alrededor de la sagrada enseña de JUNTA CENTRAL, CONSTITUCIÓN, ISABEL II E INDEPENDENCIA NACIONAL se agrupan para salvar estos objetos por los que combatirán con denuedo e infatigable constancia.

Immediatament, com era habitual a l'època, les noves autoritats cessaren els treballadors sospitosos de mantenir-se fidels al Govern, actuació que afectà sobretot els membres de la Intendència.⁵⁶⁹ Concretament, patiren aquesta repressió el mateix intendent, el Sr. Agustín Hidalgo, el comptador Sr. Juan Miguel Montoro, el secretari d'aquest, Sr. Blanc i els oficials Domínguez i Vilamalla. Els dos primers, a més, foren desterrats de la província.⁵⁷⁰ Ràpidament, aquesta actuació es mostrà com un greu error, atès que ambdós es refugiaren entre les tropes de Prim que assetjaven Barcelona, de forma que el primer esdevingué governador interí i el segon, intendent. Per un altre costat, el Govern Central també actuà contra els treballadors que es mantingueren als seus llocs de treball, que també foren cessats, si bé aquesta decisió només fou una declaració d'intencions fins que les tropes governamentals aconseguiren ocupar

⁵⁶⁹ El *Boletín Oficial de la Provincia de Girona* del 19 de setembre de 1843 ja denunciava obertament aquesta situació amb els següents termes: «No ha podido menos de llamar la atención de esta Junta la coalición de la mayor parte de los empleados de la Provincia, especialmente de Hacienda, para no adherirse al actual pronunciamiento, llegando muchos hasta el extremo de haber dejado de asistir al desempeño de sus destinos antes de que se les hubiese comunicado la destitución, ni provisto el reemplazo, sin atender a los males que podían causar al servicio público [...]».

⁵⁷⁰ *Gaceta de Madrid* del dia 20/09/1843. A tall anecdòtic, cal esmentar que Juan Miguel Montoro és esmentat com a Sr. Maroto, probablement a causa d'un error de transcripció.

militarment la ciutat. Concretament, ho foren l'administrador de rendes Miguel de Joaristi, el tresorer Francesc Sagristà i Font i l'administrador de béns nacionals Francesc Miralles.⁵⁷¹ De forma paral·lela, s'inicià una campanya de desprestigi contra els insurrectes als quals s'acusava de ser "ayacuchos",⁵⁷² és a dir, seguidors del derrocat Espartero. Per exemple, a la *Gaceta de Madrid* s'hi escrivien frases com: «Cada día nos convencemos más de que este semi-pronunciamiento es ayacucho-republicano».⁵⁷³ L'acusació en sí no deixa de ser curiosa, perquè el moviment juntista estava format majoritàriament pels sectors més esquerrans del liberalisme, precisament aquells que més enfrontaments havien tingut amb Espartero en els darrers mesos del seu govern. En conseqüència, l'esmentada acusació s'ha d'interpretar com un clar intent de desprestigiar i aïllar el moviment.

Respecte a l'extensió de la revolta, cal dir que en un primer moment tingué un cert èxit a la província de Girona, atès que els jamancis dominaren l'eix Figueres-Girona, on s'incloïa tot l'Empordà; alhora que també ocuparen momentàniament la vila d'Olot i el castell d'Hostalric. Davant d'això, l'estratègia de Prim, que no comptava amb prou forces per assaltar les fortificacions de Barcelona, fou assetjar aquesta ciutat. En aquesta tasca comptà amb el gran avantatge de dominar el castell de Montjuïc i la Ciutadella, des d'on la podia batre impunement i evitava possibles sortides de les forces centralistes. Un cop acomplert aquest primer objectiu, Prim inicià l'ocupació *manu militari* del territori revoltat —augmentava així l'aïllament de la capital—. En conseqüència, avançà ràpidament cap a Girona, deixant de banda el castell d'Hostalric —aquest fou assetjat per milicians i sometents dels voltants—, i li posà setge. Per motius diversos la ciutat no estava preparada ni físicament ni anímicament per resistir un atac d'aquestes característiques, que es perllongà de l'1 d'octubre al 7 de novembre. En primer lloc, s'havien produït greus dissensions entre els batallons de la Milícia

⁵⁷¹ *Gaceta de Madrid*, del 17/09/1843.

⁵⁷² El nom original prové de la batalla d'Ayacucho, ocorreguda a Perú l'any 1824, en la qual fou derrotat el darrer exèrcit espanyol d'Amèrica. Un cop consumada la derrota, els oficials supervivents, entre els quals hi havia Espartero, reberen permís per retornar a Espanya, on en reincorporar-se a l'exèrcit formaren un important grup de pressió.

⁵⁷³ *Gaceta de Madrid* del 20/09/1843.

Nacional de la ciutat,⁵⁷⁴ la qual cosa afeblia la resistència. En segon lloc, a això calia afegir-hi la riuada que afectà el barri de Sant Pere la nit del 18 al 19 de setembre, que va provocar la mort d'aproximadament un centenar de veïns i la destrucció de les defenses situades prop de la porta de França. En conseqüència, la defensa no fou aferrissada, si bé hi hagué alguns combats força sagnants, com l'atac a la torre de Sant Joan que acabà arrasada a causa del bombardeig efectuat des de la bateria instal·lada al Puig d'en Roca.⁵⁷⁵

En l'àmbit administratiu, cal esmentar que a recer de la protecció de les tropes de Prim al barri del Pont Major, el 20 d'octubre, es constituí una nova Diputació sota la presidència del retornat intendent Agustín Hidalgo.⁵⁷⁶ Ràpidament, a aquest s'hi afegí bona part de l'Ajuntament, que marxà de la ciutat assetjada amb l'excusa d'efectuar una comissió.⁵⁷⁷

Finalment, i després d'un breu bombardeig i d'alguns febles intents d'assalt, la ciutat es rendí amb la condició que la guarnició, juntament amb la del castell d'Hostalric, pogués marxar a Figueres on el castell de Sant Ferran esdevingué el darrer baluard dels insurrectes, fins la seva rendició el 10 de gener de 1844.

Un cop vençuda la revolta s'inicià la construcció del nou estat moderat a la província. En primer lloc, es nomenà un nou cap polític, el Sr. Josep March i Labores,⁵⁷⁸ que inicià

⁵⁷⁴ Vegeu: *Manifiesto que da a la Nación el batallón de Milicia nacional de Gerona 2º de línea, sobre su conducta con motivo del sedicioso movimiento ocurrido en esta capital el dia 7 de setiembre último. Gaceta de Madrid* del 9/01/1844.

⁵⁷⁵ Curiosament, tot i ser el penúltim militar que bombardejà Girona sense miraments, si comptem l'aviació franquista, encara avui dia existeix una làpida commemorativa que presideix el saló de plens del consistori gironí i l'honora com un ciutadà exemplar.

⁵⁷⁶ *Gaceta de Madrid* del dia 20/10/1843.

⁵⁷⁷ Un cop instal·lat al barri del Pont Major el consistori llençà una proclama on demanava la rendició de la ciutat. Vegeu: *Gaceta de Madrid* del 5/11/1843.

⁵⁷⁸ Josep March i Labores fou governador civil de la província de Girona de març de 1844 a novembre del mateix any. Probablement, fou un dels governadors amb un currículum cultural més ampli. Per citar només alguns dels seus títols, cal esmentar que era *comendador* de la Reial Ordre d'Isabel la Catòlica, acadèmic de Bones Lletres de Barcelona (1844), acadèmic d'honor de l'acadèmia de *Nobles Artes de Zaragoza* i de Sant Carles de València. Durant l'exercici del seu càrrec destacà per les actuacions policiaques i de control que endegà. Posteriorment, fou traslladat a Múrcia, on hagué d'intervenir en la

el seu mandat amb la publicació d'un llarg ban, motivat per l'esclat d'una nova revolta contra el Govern al sud del País Valencià i Múrcia.⁵⁷⁹ Aquest era tota una declaració de principis sobre la política que es pretenia seguir, raó per la qual es transcriu un fragment a continuació:

Decidido está el Gobierno de S. M a terminar de una vez y para siempre los movimientos anárquicos. Fuertes, terribles son las disposiciones que al efecto ha dado, cuanto precisas para que los ciudadanos honrados y pacíficos vean afianzada la verdadera libertad civil, el derecho de propiedad y el libre y expedito ejercicio de su respectiva facultad o profesión. Ni son ni pueden ser otras las miras del Gobierno. Descansen pues los buenos en esta persuasión, y viviendo alerta y prevenidos contra las asechanzas y artificios de los malos, en vez de escucharlos, en vez de disimularles siquiera la más leve tentativa o sugestión, únense estrechamente a las autoridades constituidas, cooperen a descubrir los conspiradores, y cumpliendo con un deber sagrado ayuden a que sean entregados prontamente al brazo de la justicia, persuadidos de que obrando, como obran, muy de acuerdo las autoridades superiores, militar y política de esta provincia, breve será el término que medie desde la captura del delincuente hasta la aplicación del delito de la pena que merezca. De la paz, de la observación de la Constitución, del respeto al trono y de la obediencia al Gobierno depende el bienestar y prosperidad de esta provincia, sus honrados habitantes gozarán de estos bienes sin precio, manteniéndose, como se mantendrán cortantemente, leales a Isabel II y a la Constitución, y así lo asegura al Gobierno de S. M vuestro gefe [sic] político.⁵⁸⁰

Un cop consolidats en el poder el moderats iniciaren, ara sí de *facto*, la purificació dels escassos funcionaris que s'havien mantingut fidels a la junta gironina, alguns dels quals foren empresonats o s'hagueren d'exiliar. Com a mostra de la duresa de la repressió exercida contra aquest grup es pot esmentar que encara l'any 1845 alguns d'ells eren perseguits i detinguts, com succeí amb Joaquim Pujol i Santo o amb Manel Badia, ex-

reorganització de la seva Comissió Provincial de Monuments, que a causa de la manca de comunicació amb el seu predecessor, a la pràctica, era inoperant.

⁵⁷⁹ Poc després de finalitzar a Catalunya la Jamància esclatà a Alacant una insurrecció d'ídèntiques característiques, la qual fou fàcilment derrotada per les tropes governamentals, malgrat que els revoltats arribaren a controlar les ciutats d'Alacant, Cartagena i Múrcia. Vegeu: OLLÉ i ROMEU. *L'oligarquia i la construcció de...*, p. 33.

⁵⁸⁰ *Gaceta de Madrid* del 22/02/1844.

treballador de la secretaria de la Diputació. En concret, en el cas del primer la cosa no acabà aquí i, fins i tot, l'any següent el nou governador Carles Llauder demanà informes sobre ell a l'Ajuntament.⁵⁸¹ Mentre que d'altres patien anys d'exili, des d'on sovint participaven en intents de desestabilització política, com passà amb el cessat administrador de rendes Miguel de Joaristi, que l'any 1848 fou detingut per les autoritats franceses i internat, a causa de la seva col·laboració amb les partides republicanes que tractaven de penetrar a Espanya.⁵⁸² Així doncs, la victòria del moderantisme fou aclaparadora, malgrat alguna resistència puntual, i se celebrà de forma oficial amb la *rentree* de l'exiliada Maria Cristina de Borbó —havia estat expulsada per la revolta de 1840—, que inicià un recorregut triomfal des de la frontera fins a Madrid. Concretament, passà per Girona el dia el 29 de febrer, suposadament a petició popular.⁵⁸³

3.2. Protecció de monuments i moderantisme

Un cop feta aquesta llarga introducció, i abans d'entrar en matèria, cal recordar novament que si amb la consolidació dels moderats en el poder es produí una certa frenada del procés desamortitzador fou bàsicament per tal d'intentar atreure's l'Església i apuntalar així el nou Govern moderat.⁵⁸⁴ Una mostra clara d'això és el tracte que les institucions de l'Estat van passar a tenir amb l'Església, que evolucionà d'una clara confrontació a una deferència extrema. Per exemple, al juliol de 1844 se sol·licità al bisbat de Girona un llistat amb el nombre exacte de religiosos exclaustrats, per tal de poder organitzar millor el pagament dels subsidis retardats, com si aquest fos fruit només d'un error burocràtic. Poc després, el mes de maig de 1845, es comunicà al governador eclesiàstic del bisbat de Girona una Reial ordre per la qual es preveia

⁵⁸¹ *Gaceta de Madrid* del dia 3/06/1845. I: MIRAMBELL i BELLOC. *Historia del gobierno...*, p. 50.

⁵⁸² *Gaceta de Madrid* del dia 20/10/1848. Malgrat que la revolta dels Matiners fou liderada pels carlins, en el seu interior s'hi barrejaren elements molt diversos, de forma que s'arribaren a crear partides republicanes que col·laboraven amb els carlins en la seva lluita contra el govern moderat. Sobre aquest tema vegeu: VALLVERDÚ i MARTÍ, Robert. *La guerra dels Matiners a Catalunya (1846-1849). Una crisi econòmica i una revolta social*. Barcelona: Publicacions de l'Abat Oliba, 2002, p. 242 i següents.

⁵⁸³ La petició fou enviada el 10 de febrer a la regent per l'Ajuntament de Girona i fou publicada a la *Gaceta de Madrid* del 22/02/1844.

⁵⁸⁴ FRADERA. *Cultura nacional en una...*, p. 270 i següents

destinar al culte les campanes procedents dels convents desamortitzats, que fins llavors s'havien destinat directament a la fosa i sense consultar-ho a ningú:

Enterada S. M., de la consulta elevada por V. S., en 10 de diciembre último sobre venta de diferentes campanas útiles e inútiles procedentes de conventos suprimidos, ha tenido a bien disponer que todas las existentes de la primera clase en las provincias del Reino se pongan a disposición de los prelados diocesanos respectivos a fin de que las distribuyan entre las parroquias e iglesias abiertas al culto que más las necesiten o necesitaran en adelante; y que respecto a las inútiles, se proponga por esa junta lo conveniente para darles una aplicación que no sea la enajenación de ellas.

Fins i tot, s'arribà a consultar als òrgans eclesiàstics sobre quin destí es podia donar als edificis religiosos desamortitzats, que per aquestes dates encara no havien estat venuts:

En 9 de junio último pase a manos de V. S., una lista nominal de todos los edificios conventos que hay para enajenar a fin de que al margen de ellos se sirva estampar su parecer sobre el destino más útil que considere podría darse a cada uno de ellos, y como hasta la hora presente no la haya recibido, considero oportuno recordarle a V. S., el despacho de este asunto, esperando de su fina atención se servirá condescender con mis deseos a la mayor brevedad posible, pues las noticias de V. S., son ya las únicas que me faltan para poder dar cumplimiento a lo prevenido en la Real Orden de 22 de abril último.⁵⁸⁵

Com a resultat d'aquesta nova dinàmica conciliadora, de retruc, sorgiren els primers ens públics governamentals encarregats de la protecció dels béns immobles, les comissions de monuments. Malauradament, el procés de creació d'aquests i de la nova política mínimament protectora endegada per l'Estat presenten una certa problemàtica a l'hora de descriure'ls, bàsicament perquè aquest no fou un procés unidireccional ni seguí un estricte ordre cronològic. Com es podrà observar a continuació, les ordres de les autoritats centrals se succeïren sovint sense rebre una resposta immediata, si és que la rebien. A més, les diverses actuacions endegades des del poder central sovint es barrejaven, d'aquí que demandes fetes a un ens concret, per exemple el Govern Civil, fossin contestades per la Comissió de Monuments de Girona, malgrat que aquest ens no

⁵⁸⁵ ADG, Secretaria de Cambra i Comerç, Comunicacions amb la Intendència 1835-1849, Lligall T-486/S-32 (ofici de l'intendent d'Agustín Hidalgo al bisbat de Girona, del 20/08/1845).

existia quan es féu la petició. D'igual manera, la Comissió Central sol·licità informacions a la Comissió de Monuments que, segons aquesta entitat, ja havien estat enviades al Ministeri de Governació pel governador. Fins i tot, per complicar més l'afer, peticions fetes amb mesos de diferència foren contestades amb un únic document, sovint sense fer referència a l'ofici original. En definitiva, a la vista d'aquest batibull de dades, sovint disperses i inconnexes, es fa totalment impossible continuar la relació de fets d'una forma estrictament cronològica, com s'ha intentat fer fins ara. En conseqüència, tot i que es mantindrà l'ordre temporal sempre que sigui possible, en els següents apartats del treball s'adoptarà una estructura més oberta, centrada en les diverses actuacions protectores localitzades i, al mateix temps, d'acord amb l'estructura interna de les mateixes comissions.

3.3. La incidència de la Reial Ordre d'abril de 1844

La primera actuació protectora pròpiament dita dels moderats fou la Reial ordre del 2 d'abril de 1844, mitjançant la qual es pretenia fer una mena d'inventari monumental, la qual es transcriu a continuació:

Entre los edificios que pertenecieron a las comunidades religiosas y otras corporaciones suprimidas, y que han pasado a dominio del Estado, existen algunos cuya belleza es la admiración de los inteligentes, o que encierran en su recinto monumentos que por más de un título son dignos de respeto y conservación. Desgraciadamente la mano de la revolución y de la codicia ha pasado por muchos de ellos, y ha hecho desaparecer tesoros artísticos que eran la gloria de nuestra patria, y deseando la Reina que se salven de una vez los restos preciosos que todavía quedan se ha servido disponer que en el término de un mes pase V. S., a este ministerio de mi cargo una nota de todos los edificios, monumentos y objetos artísticos, de cualquiera especie que sean, que se hallen en este caso, y que bien por la belleza de su construcción, bien por su antigüedad, por su origen, el destino que han tenido o los recuerdos históricos que ofrecen, merezcan ser conservados, a fin de que en su vista se adopten las medidas convenientes. S. M., espera que penetrándose V. S., de cuánto interesa esta medida a la gloria nacional, no omitirá diligencia alguna para que estas noticias sean tan extensas y exactas como requiere su objeto, para lo cual se informará V. S., de los artistas y personas inteligentes que residan en esa provincia, y que puedan suministrar datos útiles o dar su voto en la materia.

Com es pot observar aquesta no era una ordre per endegar un catàleg general, sinó que simplement s'ordenava la formació d'un llistat d'elements susceptibles, pel seu interès, de ser protegits i sostrets a la desamortització. En tot cas, resulta clarificador el paràgraf on s'acusa a la mà de la revolució de la seva destrucció, si es té en compte que els ara moderats abans havien estat revolucionaris i compradors de béns nacionals, no es pot negar que conté una important carrega de cinisme. A més a més, cal no d'oblidar que aquesta norma no suposava una aturada total del procés desamortitzador, que en part seguí endavant. En concret, només es produí una de cautelar amb el lacònic Reial decret d'11 d'abril de 1845, que preveia una suspensió momentània de les vendes:

Conformándome con el parecer del Consejo de ministros vengo en mandar se suspenda hasta nueva resolución la venta de los edificios-conventos de las comunidades religiosas suprimidas, acordada por decreto de 26 de julio de 1842.⁵⁸⁶

Els encarregats de desenvolupar aquesta nova normativa foren els governadors civils, que havien de retornar les respostes obtingudes en el termini d'un mes, la realitat però no fou tan senzilla. De fet, l'ordre no fou contestada d'idèntica manera per totes les províncies, en part per la manca d'interès dels mateixos governadors i en part per la manca de mitjans de l'administració provincial, que prou feina tenia amb les seves activitats habituals com per preocupar-se per fer llistes d'edificis en procés de ruïna. Així doncs, les respostes s'allargaren en el temps, de forma que trigaren a produir-se en general entre dos i quatre mesos i, fins i tot, en algun cas mai foren enviades.⁵⁸⁷

Pel que fa a la província de Girona, l'esmentada ordre fou publicada al Butlletí Oficial de la Província pocs dies després de la seva tramesa per part del Govern. El governador Josep March, a més, hi afegí un petit preàmbul en què ordenava als batlles de les poblacions que tan aviat com la rebessin fessin les indagacions necessàries per descobrir on existien, dins dels seus termes municipals, els objectes artístics esmentats. Teòricament, les respostes dels municipis s'havien de reenviar al Govern Civil en el termini de 10 dies.⁵⁸⁸ Finalment, la resposta de Girona al Govern Central es produí el 26

⁵⁸⁶ *Gaceta de Madrid*, del 14/04/1845.

⁵⁸⁷ ORDIERES DÍAZ. *Historia de la restauración...*, p. 46. I també: BELLO. *Frailles, intendentes y...*, p. 267.

⁵⁸⁸ *Boletín Oficial de la Província de Gerona*, del 20/04/1845.

de maig, quan es trameté un ofici al Ministeri de Governació on s'esmentaven únicament el monestir de Ripoll, del qual es feia una breu descripció, i el de Camprodon. Probablement, el motiu d'aquesta relativa rapidesa fou l'interès personal que hi tingué el governador civil Josep March, que com hem vist tenia una sòlida formació cultural. Prova d'això és que s'excusà en l'informe per les poques dades relatives a Camprodon que contenia, les quals prometia ampliar en una nova relació més extensa que trametria a la superioritat tan aviat com recollissin noves informacions.⁵⁸⁹ L'informe es rebé a Madrid el 20 de juliol —això no diu gaire sobre el sistema de correus de l'època atès que trigà quasi un mes en arribar a destí—, i d'acord amb aquest el pintor i historiador de l'art Valentín Carderera (1796–1880), destacat membre de la recentment creada Comissió Central, en féu el següent dictamen:

Cree la sección que los Monasterios de Ripoll y Camprodon son monumentos cuya conservación es indispensable por su mérito superior por lo tanto es necesario saber cuál sea su estado actual y a qué se los pudiera destinar para que no sufran mayor deterioro. Por ser la Provincia de Gerona una de las más ricas de España en Monumentos, espera por lo tanto más noticias de otros que aunque no sean de un orden tan superior como los anteriores puedan sin embargo ilustrar infinito la historia de las artes.⁵⁹⁰

Realment, a la vista d'aquest fragment no es pot negar que Girona tenia bona premsa a Madrid, tot i que es desconeix d'on havia tret Carderera la informació que era una de les províncies més riques de l'Estat en monuments (potser d'Eudald Raguier, amb qui mantingué un contacte sovintejat al llarg dels anys següents). Davant d'aquest dictamen, el vicepresident de la Comissió Central, Serafín María de Sutton comte de Clonard (1793–1862), decidí sol·licitar més dades al governador civil de Girona. Malauradament, la resposta a aquesta nova petició es barrejà amb la normativa posterior relativa a la creació de la Comissió de Monuments i, en conseqüència, fou extremadament lenta, per això serà comentada en els apartats següents. A més, tampoc cal menystenir la possibilitat que el cessament de March, el mes de novembre, i la seva

⁵⁸⁹ ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (ofici de Josep March al Ministeri de Governació, del 26/05/1844).

⁵⁹⁰ ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (minuts comunicacions rebudes per la Comissió Central, relatives als monuments de Girona).

substitució com a governador pel militar Antoni Lasauca,⁵⁹¹ amb tota seguretat menys amant de la cultura, necessàriament hagués de tenir alguna relació amb la lentitud de la resposta.

3.4. La creació de la Comissió de Monuments

La fundació de la Comissió de Monuments de Girona tradicionalment havia estat datada de forma incorrecta l'any 1847.⁵⁹² La confusió ve de lluny i té diverses motivacions. En primer lloc, cal dir que l'investigador que primerament estudià a fons la Comissió, Joaquim Pla Cargol, no coneixia la data exacta de la seva constitució, però intuïa que devia ser just abans de la seva primera acta, de novembre de 1847. En segon lloc, la Comissió de Monuments de Girona no es va tornar a reunir fins l'any 1851, de manera que es considerava la seva existència durant el període 1847-1851 com a purament formal. A això cal afegir que el primer document ben datat generat per aquesta entitat que es conservava a la Reial Acadèmia de la Història —únic fons que s'ha publicat— és de juliol de 1850.⁵⁹³ Per tot això, no hi havia cap motiu per no acceptar la datació tradicionalment proposada, que ha estat mantinguda fins i tot en la bibliografia més

⁵⁹¹ Antonio Lasauca y Sebastián (Oviedo 1789 - ?) fou un destacat enginyer militar. Ingressà a la milícia de ben jove, l'any 1805, a l'Acadèmia d'Enginyers d'Alcalá de Henares. Participà puntualment en la Guerra de la Independència, atès que al novembre de 1808, a la batalla de Burgos caigué presoner i fou conduït a França, d'on no retornà fins el 1814. Fou un aferrissat defensor de la Constitució durant el Trienni Liberal. L'any 1823 participà en la defensa de la torre del Trocadero de Cadís. Com a enginyer fou autor del projecte de cobriment de la rambla de Figueres, raó per la qual la vila de Figueres encara li té dedicat un carrer. Més tard participà activament a la Primera Guerra Carlina, de forma que esdevingué cap de l'Estat Major de l'exèrcit a Catalunya. Finalment, fou governador i comandant general de la província de Girona, moment en el qual també fou nomenat governador civil. Probablement, l'ocupació del càrrec per aquest militar s'ha de relacionar amb la situació d'excepcionalitat que es vivia a la província com a conseqüència de la derrota del moviment de la Jamància. En conseqüència, per controlar aquest territori poc fidel era lògic que es nomenés per ocupar el màxim càrrec de l'administració civil la màxima autoritat militar de la província qui, alhora, posseïa contactes i coneixement directe de la zona.

⁵⁹² En anteriors treballs, havia donat com a bona aquesta data. Vegeu: BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís; PONS i PUJOL, Lluís, «La Real Academia de la Historia y los yacimientos de Rhode y Emporion en el siglo XIX», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom CXCVIII (2001), p. 158.

⁵⁹³ ARAH/CAGE 9/7954/2(3). En els fons de la Reial Acadèmia de Sant Ferran sí que existeix documentació anterior, però aquest encara està pendent de ser publicat.

recent,⁵⁹⁴ malgrat que des de mitjans anys vuitanta algun autor ja intuïa que podria ser errònia.⁵⁹⁵

En concret, l'origen d'aquest ens es troba en la Reial ordre de 13 de juny de 1844, per la qual s'ordenava la creació d'una Comissió de Monuments Històrics i Artístics a cada província, alhora que se'n detallava breument les competències. L'esmentada ordre fou publicada ràpidament al *Boletín Oficial de la Província* el 29 de juny, precedida d'un petit text explicatiu, que es reproduïx a continuació perquè permet veure de forma clara que la Reial ordre de 2 d'abril en realitat havia estat una mena de “prova” o “sondeig” per conèixer la situació general:

Por Real Orden de 2 de Abril último se sirvió la Reina (Q. D. G) mandar que los jefes políticos remitiesen a este ministerio de mi cargo una nota de todos los edificios, monumentos y objetos artísticos de cualquiera especie que fuesen que, procedentes de los extinguidos conventos, existan en sus respectivas provincias, y que por la belleza de su construcción, por su antigüedad, el destino que han tenido o los recuerdos históricos que ofrecen sean dignos de conservarse, a fin de adoptar las medidas oportunas para salvarlos de la destrucción que les amenaza. Aunque no todos los jefes políticos han podido cumplir con este encargo por la dificultad de reunir las noticias pedidas, son bastantes ya los datos que se tienen para conocer la gran riqueza que en esa parte posee todavía la nación, y la necesidad urgente de adoptar providencias eficaces que contengan la devastación y la pérdida de tan preciosos objetos, procurando sacar de ellos todo el partido posible, en beneficio de las artes y de la historia.

Pel que fa al cas concret de la Comissió de Monuments de Girona, aquesta es creà de *iure* el 20 de juliol de 1844, quan la Diputació de Girona nomenà els dos vocals que li corresponien (els altres tres ho foren, com establia la normativa, pel governador civil),⁵⁹⁶ Francesc Escarrà i Miquel Ametller. A tall anecdòtic, per acabar de reblar el clau, en relació amb l'estreta imbricació entre la Reial ordre de 2 d'abril i la creació de les comissions de monuments, cal dir que en l'acte de nomenament dels 2 vocals que corresponien a la Diputació, aquest ens es confongué i cita com a fonament legal la

⁵⁹⁴ REMESAL RODRÍGUEZ et alii. *Comisión de antigüedades de la...*, p. 31.

⁵⁹⁵ CALZADA i OLIVERAS, Josep, «La desamortització i la Comissió de Monuments de Girona», *Revista de Girona*, núm. 113 (1985), p. 29.

⁵⁹⁶ AHG, Fons Diputació, Llibres d'actes de la Diputació, volum III (sessió del 20/07/1844).

primera Reial ordre, i no la de 13 de juny. Pocs dies després ja es produïa la primera baixa en dimitir Francesc Escarrà, que fou substituït per Francesc Batlle i Cabanelles. El més interessant d'aquests nomenaments és que també s'hi veu una clara continuïtat en el grup de persones que formaven la nova comissió, atès que tant Escarrà com Cabanelles havien format part de la creada l'any 1838. Alhora, tant Francesc Escarrà i com Miquel Ametller eren membres de la Societat Econòmica d'Amics del País, que també havia demostrat un important interès pel patrimoni de la província al llarg dels anys anteriors.

Pel que fa a la resta de membres de l'entitat, els que foren nomenats directament pel governador, no s'ha conservat cap mena d'informació sobre qui foren els elegits en el moment inicial. La dada més propera que es posseeix és una llista que aparegué en la *Memoria* publicada per la Comissió Central l'any 1845. En ella són esmentats com a membres de la Comissió de Monuments de Girona: el canonge Manuel Hurtado, l'arquitecte municipal Bru Barnoya, el funcionari i polític Josep Clapés, el prevere Gabriel Esteve i el professor Miquel Ametller. Concretament, mercès a aquest llistat s'observa que Francesc Batlle havia tingut una breu possessió del càrrec, atès que havia estat substituït al cap de poc temps, probablement per Josep Clapés que per la seva carrera professional i política té un perfil que permet intuir el seu nomenament per la Diputació. Alhora, aquest també permet observar com en el cas dels membres de la Comissió elegits directament pel governador igualment s'optà per la continuïtat, atès que es nomenà a un exmembre de les comissions anteriors, Bru Barnoya. Concretament, aquest prohoms ja era tot un veterà, atès que havia participat en pràcticament totes des de l'any 1835 (es deconeix qui formava la comissió de 1842, que quasi podríem qualificar de virtual, atès que no tenim cap dada que arribés a actuar com a tal). I Finalment, s'observa com hi ha dos membres de la Diputació Arqueològica de Girona, el canonge Manuel Hurtado i el ja esmentat Josep Clapés. En definitiva, a la vista d'aquestes dades, és innegable la continuïtat del personal que formava les comissions, possiblement per manca d'altres opcions.

Aquesta manca de material humà per omplir les comissions de monuments no fou un problema únic de la gironina, sinó que es donà arreu de l'Estat. Els motius d'això són múltiples, però bàsicament es resumeixen en dos. En primer lloc, perquè no hi havia una pedrera prou àmplia de persones amb una formació adequada. I en segon, perquè les

persones disponibles, tot sovint, es negaven a participar en una activitat que els podia crear enemics sense rebre cap mena de compensació a canvi.⁵⁹⁷ Fins i tot, aquest fet era reconegut obertament pel mateix governador de Girona, Antonio Lasauca, qui en un ofici tramès el 14 de març de 1845 a Madrid afirmava que no trobava cap artista distingit ni persona intel·ligent que volgués col·laborar en aquesta tasca.⁵⁹⁸

Membres de les diverses comissions de 1838 al 1845

	Professió	1835	1838	1844	1845
Benito Calero Cáceres	Funcionari	X			
Segismon Amich	Funcionari	X	X		
Salvi Cabruja	Religiós (mossèn)	X	X		
Antoni Bertran	Professor de dibuix	X			
Lluís Barnoya	Geòmetra i agrimensor	X	X	X	X
Francesc Escarrà	Hisendat/Advocat		X	X	
Francesc Batlle i Cabanelles	Hisendat/Advocat		X	X	
Miquel Ametller	Director Institut			X	X
Manuel Hurtado	Religiós (canonge)			probable	X
Josep Clapés	Funcionari				X
Gabriel Esteve	Religiós (prevere)			probable	X

Pel que fa a la seva organització interna, aquesta fou establerta per una nova Reial ordre el 24 de juliol, on es detallaven meticulosament les funcions que havia d'assumir, la qual en ser publicada el 10 d'agost en el Butlletí Oficial de la Província suposava la fundació *de facto* de la Comissió de Monuments de Girona. Finalment, pel que fa als recursos econòmics atorgats a la nova entitat aquests eren extremadament pobres, la qual cosa fou un handicap que la llastà al llarg de tota la seva història. En principi, ni la reial ordre que n'ordenà la creació ni el posterior reglament detallaven quin havia de ser el seu mitjà habitual de finançament, de forma que les comissions depenien de la bona voluntat de l'administració pública. Una mostra clara d'aquesta inestabilitat econòmica és que enlloc de destinar-hi una quantitat fixa, la Diputació de Girona inclogué les

⁵⁹⁷ BELLO. *Frailes, intendentes* y..., p. 331.

⁵⁹⁸ ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (ofici d'Antoni Lasauca al Ministeri de Governació, del 14/03/1845). Aquest escrit s'ha d'entendre com una resposta força tardana a la sol·licitud enviada des Madrid, el 21 d'agost del 1844, on se sol·licitava nota detallada dels artistes de més anomenada existents a la província.

despeses que pogués tenir la Comissió de Monuments de Girona en la partida de “Gastos imprevistos” del seu pressupost. Concretament, aquesta partida pujava a un total de 14.580,00 rals i en ella s'inclouïen despeses tan diverses com la conservació de la seu del Govern Civil i Diputació (el convent del Carme), el sou dels escriptors auxiliars, el pagament d'impressions, etc.⁵⁹⁹ En conclusió, com era habitual en l'administració espanyola del segle XIX, l'Estat, en lloc de destinar recursos a una actuació que teòricament li corresponia, traslladava aquesta càrrega a una administració local, en aquest cas la Diputació provincial. En conseqüència, ràpidament la Diputació tractà de treure's de sobre aquesta càrrega, atès que els seus recursos eren reduïts i ja estaven prou sobrecarregats.

3.5. Les primeres activitats de la Comissió

Fins a l'actualitat es desconeixia pràcticament tot el que fa referència a les actuacions endegades per la Comissió de Monuments de Girona durant els seus primers anys d'existència. Com s'ha vist en l'apartat anterior, fins i tot, s'ignorava quelcom tan fonamental com era la data exacta de la seva fundació. A la pràctica, les úniques dades disponibles sobre aquest període procedien de la poc consultada *Memoria* editada per la Comissió Central l'any 1845, on es resumien les activitats del seu primer any d'existència. Actualment, mercès a la consulta dels arxius de les Reials Acadèmies, curiosament molt poc investigats fins ara, hom pot fer-se una idea més clara de com es desenvoluparen les primeres passes d'aquesta entitat. En concret, i d'acord amb la mateixa divisió interna que establia el reglament de les Comissions, aquestes estructuraren les seves actuacions en tres àmbits principals: La formació de biblioteques i arxius, encomanada a la primera secció. La inspecció de museus de pintura i escultura, a la segona secció. I la promoció d'excavacions i conservació dels edificis dignes de ser-ho, a la tercera. En el cas concret de la Comissió de Girona, aquesta divisió tripartida es plasmà en les següents actuacions:

⁵⁹⁹ LLORENS i RAMS et alii. *La Comissió de Monuments...*, p. 14.

a) La creació d'una biblioteca pública.

La formació d'una biblioteca amb la documentació i llibres procedents dels convents desamortitzats era quelcom que s'intentava fer a Girona des de l'època napoleònica. Malauradament, aquesta actuació mai arribà a materialitzar-se i el màxim que s'aconseguí fou recollir un cert nombre de llibres que, finalment, acabaren a la biblioteca del seminari, única institució que comptava amb prou espai per encabir-los. Allà hi restaren fins que el director de l'Institut de Segon Ensenyament de Girona, el Sr. Miquel Ametller, els reclamà per ampliar amb aquests la biblioteca de l'institut. Veiem que ens diu la *Memoria* de la *Comisión Central* sobre aquest afer:

GERONA. La única comunicación de esta provincia que existe en la Secretaría de esta Central, fecha en febrero del pasado año, dice no existir en ella Biblioteca alguna, sin mencionar antecedente de ninguna especie. Examinados los que existían en esta Secretaría a consecuencia de esta negativa, se hallaron comunicaciones de años anteriores en que no solamente se mencionaba haberse recogido en la provincia de 5 a 6.000 volúmenes, sino que también se expresaba una cantidad que se había destinado para trasladarlo y acomodarlos en la capital. Con motivo de semejante contradicción se recurrió a V. E. En octubre del pasado año, exponiendo estos hechos.

A primer cop d'ull, doncs, semblaria que la Comissió de Monuments de Girona va fracassar estrepitosament en una de les seves principals responsabilitats i que l'actuació de recollida dels llibres del seminari i el seu trasllat al nou institut fou realitzada sense la seva participació. Però, realment les coses anaren així?

La primera dada que tenim sobre la biblioteca provincial és un ofici enviat a la Comissió Central pel governador civil de Girona, Sr. Carles Llauder, el 4 de juny de 1845, en resposta a una anterior sol·licitud del Ministeri de Governació. En ell el governador esmentava que el 31 de maig de 1844 s'havien tramès dos inventaris, un amb les obres complertes que s'havien recollit dels convents suprimits i un l'altre amb les incompletes, les quals en conjunt s'havien dipositat al seminari fins que fos possible obrir una biblioteca. Aquesta situació però canviaria si s'aprovava la partida consignada per aquell objecte en el pressupost provincial de l'any,⁶⁰⁰ de forma que llavors la

⁶⁰⁰ Durant aquest període el control que exercia l'Estat sobre els ens locals i la seva manca d'autonomia era tal que aquests ens no podien aprovar els seus propis pressupostos sense el vistiplau de l'autoritat

Comissió de Monuments de Girona s'encarregaria d'establir la nova biblioteca.⁶⁰¹ La resposta de la Comissió Central fou comunicar al governador de Girona, el 17 de juny, que aquest ens no tenia en el seu poder els inventaris suposadament enviats l'any 1844, atès que per aquelles dates no existia com a tal i no li havien estat transferits en el moment de constituir-se. En conseqüència, la Comissió Central esperava la seva ràpida i urgent remissió. La resposta a aquesta sol·licitud del Govern Civil de Girona fou relativament ràpida, atès que fou enviada el 28 de juny, però a la vegada força contradictòria:

En la reunión que celebró esta Comisión en el día de ayer, se ha resuelto encargar la formación del estado de los libros existentes, en clase de depósito, en este seminario conciliar a una persona inteligente que a un precio módico lo haga a la brevedad posible. Lo cual no puede verificar ningún individuo de la Comisión, en atención a que el número de aquellos volúmenes es de 700 a 800 (cal suposar que es refereix als que estaven en bon estat, atès que per altres fonts sabem que eren diversos milers) y ofrece un trabajo material en que deben ocuparse algunos días.⁶⁰²

El més sorprenent d'aquesta contesta és que s'hagués d'encarregar a algú que fes l'inventari de llibres quan, en teoria, aquest ja estava fet. Realment, la resposta a aquesta aparent contradicció és difícil. Possiblement, l'única explicació raonable és que els inventaris suposadament enviats fossin còpies dels que actualment es conserven al fons del Govern Civil/Diputació (esmentats a l'anterior capítol en comentar la tramesa dels llibres recol·lectats a la biblioteca del seminari). Aquests són uns documents molt simples, ja que en ells amb prou feines s'hi descriu el nombre de caixes enviades i la quantitat de llibres o pergamins que contenia cadascuna. És a dir, podria ser que l'inventari de desembre de 1839, on consten 40 caixes, i el de març de 1840, on consten 25, en realitat representessin dos conjunts diferenciats, el primer seria el dels llibres mal conservats, mentre que el segon seria el de llibres en bon estat. No obstant això, tampoc es pot negar la possibilitat que s'hagués fet un inventari posterior, però a la vista de l'escassa inversió realitzada en l'organització dels llibres en el moment de recollir-los i,

superior, com detallava clarament l'article 60 de la Llei d'organització i atribucions de les diputacions provincials. Vegeu: *Gaceta de Madrid* del 15/01/1845.

⁶⁰¹ ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (Ofici de Carles Llauder al Ministeri de Governació, del 4/06/1845).

⁶⁰² ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (Ofici del Govern Civil al Ministeri de Governació, del 28/06/1845).

posteriorment, d'enviar-los al seminari, no sembla que aquesta opció sigui factible. Finalment, el 8 de juliol, un cop la Comissió Central fou informada de l'aprovació del pressupost provincial (per Reial ordre del 2 de juliol), escrigué al governador Girona, com a president de la Comissió de Monuments, informant-lo i encoratjant-lo per tal que no es retardés la inauguració de la biblioteca.⁶⁰³ Però, aviat l'afer es veié novament aturat, probablement a causa de la problemàtica situació del país, que frenava l'actuació de les comissions. En concret, la darrera notícia existent sobre l'afer és que el 29 de setembre de 1845 la Comissió Central encara reclamava els índexs de llibres, atès que no li havien estat enviats. Així doncs, la creació de la biblioteca havia quedat novament aturada, però només de forma momentània.

Oficialment, l'Institut de Segon Ensenyament de Girona fou creat l'any 1845, tot i que ja havia tingut uns antecedents clars en un anterior institut provincial, promogut per la Diputació l'any 1841; i en el col·legi d'humanitats promogut per l'Ajuntament.⁶⁰⁴ Poc després d'establir-se aquesta institució es prengué la decisió de crear en el seu interior una biblioteca amb els fons procedents de la desamortització. Aquesta actuació fou promoguda principalment pel nou director de l'Institut, Sr. Miquel Ametller, que passà a ocupar el càrrec en produir-se la precipitada marxa de Julián González de Soto.⁶⁰⁵ En concret, Ametller gestionà personalment la tramesa dels llibres i nomenà bibliotecari al catedràtic d'història Josep Antoni Secret,⁶⁰⁶ el 4 de desembre de 1847, per tal que iniciés els treballs previs a la creació de la biblioteca.⁶⁰⁷ Poc després, a principis de

⁶⁰³ ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (minuta ofici de la Comissió Central a la de Girona, del 8/07/1845).

⁶⁰⁴ BATLLE PRATS, Luís, «La creación del Instituto Provincial gerundense como precursor del Instituto Nacional de Enseñanza media», *Revista de Girona*, núm. 75-77 (1976 fascicle II), p. 117-120.

⁶⁰⁵ AHG/VV, Llibre Junta Inspectora 1845-1851, lligall 1042 (actes del 22/09, 15/11/1847 i 15/01/1848).

⁶⁰⁶ Josep Antoni Secret va ser un destacat professor de l'Institut de Segon Ensenyament de Girona des de l'any 1847, on ocupava la càtedra de Geografia i Història. El mateix any fou nomenat bibliotecari d'aquesta institució, fins que al 1857 la biblioteca fou declarada pública i dotada de personal. Finalment, fou nomenat director de l'esmentat Institut, càrrec del qual fou cessat per la Junta Revolucionària de Girona l'octubre de l'any 1868, a causa de la seva estreta relació amb el règim d'Isabel II. Concretament, dins dels ambients liberals gironins era considerat un informador de les autoritats borbòniques. Tanmateix, recolzant-se en les seves coneixences a Madrid tractà de ser readmès diverses vegades, amb un èxit relatiu, ja que si bé s'arribà a ordenar el seu retorn, a la pràctica mai es dugué a terme.

⁶⁰⁷ ABPG, lligall número 21, sense classificar (*Resumen histórico de la biblioteca provincial agregada al instituto de Gerona des de su formación hasta 1-09-1859*).

l'any 1848, Ametller reclamà al cap polític de la província, Sr. Domingo Portafaix,⁶⁰⁸ la recuperació del fons bibliogràfic del seminari (sembla ser que coneixia la seva existència perquè el seu antecessor en el càrrec, Julià González de Soto, li ho havia comunicat).⁶⁰⁹ La petició fou ben rebuda pel governador, que ordenà l'immediat trasllat dels llibres a l'Institut. En total, des del seminari s'hi van portar 4.541 llibres.⁶¹⁰ Un cop rebuts Secret hagué de ordenar-los, catalogar-los, netejar-los i restaurar-los; tasca que li ocupà força temps, de forma que en un principi només cinc-cents pogueren posar-se a la sala de lectura.

En definitiva, davant de la rapidesa amb què es succeïren els fets, després d'anys de deixadesa, cal interpretar que el trasllat dels llibres no es féu d'esquenes a la Comissió de Monuments, sinó que necessàriament comptà amb el seu beneplàcit i, possiblement, en fou la principal promotora. Possiblement, el que es féu fou aprofitar que un dels seus membres era director de l'Institut Provincial (Miquel Ametller) per traslladar-hi allà els seus llibres, atès no posseïa cap local propi on instal·lar-los. Alhora, l'Institut també en sortia beneficiat, atès que el Pla d'Estudis de 1845 insistia en la creació de biblioteques provincials adscrites als instituts. Lògicament, aquesta actuació també fou promoguda per la Diputació que, com a mínim, des de l'any anterior també propugnava el seu trasllat a aquesta institució, com es pot observar en el text que es reproduïx a continuació:

⁶⁰⁸ Domingo Portafaix era un militar d'origen cordovès que exercí el càrrec de governador civil de Girona de l'octubre 1847 al febrer de 1848 —de fet, en ser nomenat tenia el grau de coronel d'infanteria—. Aquest inicià la seva carrera a l'exèrcit l'any 1824 com a soldat ras. Mercès a la guerra carlina prosperà ràpidament en el cos, atès que en esclatar aquesta només era sergent i en finalitzar tenia el grau de capità. Portafaix combinà la carrera militar amb l'exercici de diversos càrrecs a l'administració pública i el cos de carabiners. Molt probablement, cal relacionar el seu nomenament amb l'embranchida que estava prenent la Guerra dels Matiners (1846-49) a la província de Girona, la qual cosa feia aconsellable establir una bona coordinació entre el Govern Militar i el Civil.

⁶⁰⁹ GRAHIT i GRAU, Josep, «Centenario de la Biblioteca Provincial de Gerona», *Los Sitios*, del 18/03/1948).

⁶¹⁰ MIRAMBELL i BELLOC. *Un segle i mig d'història de...*, p. xv. Grahit en el seu article al diari *Los Sitios* parla de només 3.000 volums, però si es té en compte que la quantitat expressada per Mirambell coincideix amb la d'un document original del segle XIX, el qual surt citat més amunt, cal pensar que aquesta era la correcta.

Acordado por este cuerpo provincial en sesión del 20 del corriente que una Comisión de su seno se entienda personalmente con el S[eñ]or Director del Instituto de 2ª enseñanza de esta ciudad, respecto a disponer lo que considere más acertado en todo lo perteneciente a la parte económica de la Biblioteca pública provincial y en lo que haga referencia a la traslación de obras a la misma, ha nombrado a V. S. (Joaquín de Carles i de Mendoza) y al S[eñ]or D[on]. Narciso Pagés y Prats para que se sirvan llevar a efecto cuanto antes este servicio, autorizándoles para adoptar cuantas medidas consideren conducentes al efecto. En su consecuencia se pasa con esta fecha el oportuno oficio a dicho Director del Instituto dándole conocimiento del nombramiento de la Comisión, así como también al adm[inistrad]or del Hospital de Santa Catalina mártir de esta ciudad, para que con arreglos a lo dispuesto por la Junta de Beneficencia del 21 del corriente se entienda con la misma para la entrega de los volúmenes que obran en aquel establecimiento, y han de servir para la citada Biblioteca.⁶¹¹

L' actuació donà tan bons resultats que, com es veurà a continuació, també s'intentà aplicar el mateix procedimenten el cas del museu provincial. De fet, no era una novetat, sinó que fou una opció presa per d'altres comissions immerses en la mateixa problemàtica com, per citar només un cas, la de Guadalajara. Aquesta entitat per estalviar-se les despeses de manteniment d'una biblioteca pròpia integrà els llibres que hi estaven destinats en la de l'Institut de Segon Ensenyament de la seva província.⁶¹² En definitiva, allò que féu la Comissió de Monuments de Girona fou optimitzar els escassos mitjans que tenia al seu abast, de forma que aprofità l'estructura de l'institut per crear la biblioteca provincial que la llei l'obligava a obrir amb els fons de la desamortització, amb una despesa mínima i uns resultats més que correctes. Mostra d'aquest èxit és la descripció de la biblioteca que en féu alguns anys després Pedro Martínez Quintanilla a la seva obra *La província de Gerona. Datos estadísticos*:

⁶¹¹ ADG/ACC, Lligall en quart núm. 25 (ofici del Govern Civil a Joaquim Carles de Mendoza, del 27/08/1846). Si bé en aquest ofici només es fa referència a un fons procedent de l'hospital de Santa Caterina, la referència a l'existència d'una biblioteca pública provincial a l'institut és ben clara i no deixa espai a cap mena de dubte.

⁶¹² LÒPEZ TRUJILLO, «La Comisión de Monumentos de...», p. 3.

Existe una provincial (biblioteca), agregada al Instituto de segunda enseñanza de Gerona. En 1859 constaba de 7.579 volúmenes impresos, y por el orden de mayor a menor número, le correspondía el lugar 22 entre las 56 que había en todo el Reino.⁶¹³

b) Un museu provincial.

La *Memoria* de la Comissió Central tampoc era excessivament elogiosa respecte a la secció segona, on es preveia la creació d'un museu provincial, ans al contrari:

GERONA. Menos feliz la Comisión de esta provincia en lo relativo a la Sección segunda que lo ha sido, como V. E., verá en su lugar, respecto a la tercera no debe sin duda haber obtenido éxito alguno de sus indagaciones puesto que ni una sola comunicación suya obra en la Secretaría de esta Central, a que pueda referirse la misma para conocer el estado en que actualmente se encuentra la formación del Museo provincial, pues la única que existe, remitida a V. E., en febrero del año pasado, no hace más que negar simplemente y sin otra explicación la existencia de aquel establecimiento. Sin embargo, el examen de expedientes anteriores ofrece a esta Central entre otras cosas una comunicación del Gefe político, fecha en 14 de Agosto de 1842, donde se expresa terminantemente haberse recogido y custodiado en el edificio del Gobierno político algunos cuadros, si bien añade que estaban raídos, y eran en su concepto obras de escaso mérito. La Central ha tenido el honor de exponer a V. E., estos precedentes, a fin de que se sirva en su virtud pedir acerca de ellos las aclaraciones que estime oportunas.

La visió que aquesta descripció dóna és força negativa, però alhora real. Cal no d'oblidar que l'especial situació dels convents gironins no havia afavorit gens la conservació del seu patrimoni moble. En primer lloc, perquè les guerres, tant les del segle XVII i de finals del XVIII com les de principis del XIX, havien colpit fortament aquestes comarques. En conseqüència, els saqueigs i destruccions havien estat nombrosos i generalitzats. A més, a això, calia afegir-hi l'especial forma com s'havia produït l'exclaustració, que exceptuant els casos de Sant Feliu de Guíxols i Ripoll, havia donat prou temps a les comunitats per treure dels monestirs i repartir entre familiars i amics tot allò que pogués tenir algun valor. Si a tot això se li afegeix que molts convents

⁶¹³ MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro. *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Gerona: Imprenta de F. Dorca, 1865, p. 160.

quedaren durant un cert temps abandonats i sense vigilància, la qual cosa facilità els saquejos, no ens ha d'estranyar que la recollida d'objectes fos pràcticament nul·la. El resultat de tot això fou, tal com descriu la *Memoria*, que simplement es recolliren alguns quadres que es guardaren al Govern civil, la majoria en molt mal estat. Així doncs, a la vista dels resultats obtinguts, la idea de crear un museu provincial a partir dels objectes recollits en els monestirs desamortitzats era completament impossible de realitzar, de forma que calia recórrer a altres fonts. Un exemple d'això és la nota publicada al *Boletín Oficial de la Província* del 30 d'octubre de 1845, per ordre del governador Carles Llauder, on es demanava la col·laboració dels particulars en tan lloable causa:

COMISIÓN PROVINCIAL DE MONUMENTOS HISTÓRICOS Y ARTÍSTICOS.

Deseosa esta Comisión de establecer un museo provincial, en el que se recojan cuantos objetos artísticos puedan ser habidos en la provincia, con el objeto de cumplir por una parte con las órdenes superiores, y por otra contribuir a dar impulso a la ilustración del país, ha resuelto dirigirse a los propietarios y particulares invitándoles a que presenten por sí o por medio de los respectivos Alcaldes en el Gobierno superior político de esta provincia cuantos fragmentos de estatuas, vasos, lápidas sepulcrales, dedicatorias y monedas antiguas se encuentren, cuyo servicio será recompensado según el interés y valor del objeto presentado, haciendo al propio tiempo particular mención en los partes que esta Comisión eleve a el Gobierno de S. M de los sujetos que se ofrezcan más espontáneamente al brillo y buen éxito de semejante establecimiento.⁶¹⁴

Desgraciadament, sembla que la iniciativa tingué poc èxit, atès que en els fons consultats no apareix cap referència a donacions d'aquesta mena d'objectes per part de particulars. Mostra del nul èxit de la proposta és que en una comunicació tramesa pel mateix Carles Llauder a la Comissió Central, el 4 de juny de l'any següent, s'esmentava que els fons disponibles per crear el museu encara es limitaven als escassos objectes recollits en el moment de produir-se la desamortització:

En contestación a la comunicación de esa Comisión Central de 13 del corriente respecto a que se de una noticia de los cuadros de suprimidos conventos que se hayan recogido por esta provincial y el estado en que se encuentran las diligencias practicadas para el definitivo arreglo de este museo debe manifestar a V.E. que no habiéndose encontrado

⁶¹⁴ *Boletín Oficial de la Província de Gerona*, del 30/10/1845; *apud*: LLORENS et alii. *La Comissió de...*, p. 17.

sino dos o tres cuadros que existen en este Gobierno político de los que por su ningún mérito, no debía hacerse mención, no ha sido posible pensar siquiera en el establecimiento de dicho museo.⁶¹⁵

De la mateixa manera, en una línia coincident, trobem una altra comunicació que Llauder envià pocs dies després a la Comissió Central:

Los conventos existentes en esta provincia fueron saqueados en la época de su supresión, y el largo tiempo que desde entonces ha transcurrido, sembrado además de trastornos y revueltas políticas, ha impedido que al dirigir posteriormente la Comisión sus investigaciones hacia [sic] este negocio, se encontrase objeto alguno referente a los mismos, a pesar de los esfuerzos practicados para lograrlo y que aún siguen practicándose en el día, pero todo inútil puesto que los expresados edificios han estado a merced de unos y otros y ocupados constantemente para cuarteles, por lo que no sólo han desaparecido las curiosidades que encerraban si [no] que la mayor parte han sido arruinadas, sin respetar la destrozadora mano de la revolución, algunos que por su antigüedad, mérito y restos de personajes célebres que descansaban en sus sepulcros, debían por todos títulos conservarse.⁶¹⁶

En conclusió, si hom volia obtenir materials històrics i artístics per crear un museu caldria cercar-los en un altre lloc, ja que no existien pràcticament objectes procedents dels desamortitzats convents i la generositat dels particulars tampoc semblava ser una bona opció com a font d'aprovisionament.

c) Protecció de monuments i arqueologia

Pel que fa a l'anomenada secció 3a, aquesta s'havia de fer càrrec dels temes relatius a l'arqueologia i l'arquitectura. La unió d'ambdues no era innocent, sinó que mostrava clarament la forta vinculació que encara unia a l'arquitectura amb aquesta jove ciència, bàsicament a causa de l'amor al classicisme heretat de la Il·lustració. Concretament, la descripció que es feia dels resultats obtinguts en aquests dos àmbits a la *Memòria*, igual

⁶¹⁵ ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (ofici de la Comissió de Monuments a la Central, del 4/06/1846).

⁶¹⁶ ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (ofici de Carles Llauder al ministre de Governació, del 14/07/1846).

com en les dues seccions anteriors, era mediocre; sobretot en l'apartat arquitectònic i un xic menys en l'arqueològic.

GERONA. Antes de instalarse en esta provincia la Comisión de Monumentos había participado el Gefe político que los dos únicos dignos de conservarse en el territorio de su mando eran los monasterios de Ripoll y Camprodon, célebres por la multitud y belleza de sus ornatos. En el primero, edificado por Vifredo el velloso, existen los sepulcros de los Condes de Barcelona Vifredo I y II, Mir, Suñé, Sinofredo, Borrell II y D. Ramón Berenguer. Creada la Comisión, y pedidas por esta Central nuevas noticias, nada se ha adelantado, por responder aquella negativamente. D. Manuel Sanz y Serra,⁶¹⁷ vecino de Figueras, persona de buen juicio y muy adicta a los estudios arqueológicos, recurrió entre tanto a esta Junta, manifestándole la facilidad que ofrecía el proyecto de formar en la citada villa un Museo de antigüedades romanas; proyecto que pareció tanto más ventajoso cuanto que se prestaba el referido Sanz a llevarlo a cabo gratuitamente. Reconociendo, pues, esta Comisión la utilidad que podría obtenerse de los trabajos con que se le brindaban, no pudo menos de recomendar al presidente de la de Gerona el proyecto del Sr. Serra, rogando a este al mismo tiempo que se sirviera informar sobre el estado de la antigua Ampurias, ciudad que por haber sido sepultada en el mar, podía ofrecer un interés inmenso, retirado ya este a gran distancia, pareciendo permanecer en pié sus muros, casas y palacios. En Mayo próximo pasado participa últimamente dicho Sr. Serra que se disponía a hacer un detenido reconocimiento de aquella célebre población, reservándose remitir una memoria arqueológica sobre la misma.

És a dir, en el moment de produir-se la redacció de la *Memoria* la Comissió Central amb prou feines tenia constància de la resposta que havia donat el Govern Civil de Girona a la Reial ordre de 2 d'abril, en la qual només es feia referència als antics monestirs de Ripoll i Camprodon. I això malgrat que poc després d'haver-se instal·lat la Central

⁶¹⁷ Realment, resulta curiós l'error que es dona amb relació al nom d'aquest prohom, ja des de l'any 1845. En concret, a la *Memoria* de la Central surt esmentat com a Manuel Sanz, quan en la documentació signa clarament amb el nom de Miquel Sans. Això s'ha d'interpretar com un error de transcripció d'algun buròcrata madrileny, que posteriorment ha passat a tota la bibliografia posterior. En realitat, es tracta de Miquel Sans Serra, propietari figuerenc de la primera meitat del segle XIX. Aquest era un home interessat en la millora agrícola del país, la qual cosa el dugué a participar activament en la dessecació dels estanys de Ciurana a Cistella. A nivell particular Sans era un amant de l'arqueologia i l'antiquarisme, raó per la qual endegà diverses actuacions per millorar el coneixement de la història antiga de la comarca.

havia tramès una circular a tots els governadors civils, el 23 d'octubre de 1844, amb un petit qüestionari annex on calia respondre amb urgència les següents preguntes:

1. *¿Qué recuerdos históricos encierran los Monumentos de más nota de esta Provincia y en qué época se construyeron?*
2. *¿A qué género de arquitectura pertenecen y en qué consiste su mérito artístico?*
3. *¿En qué estado de conservación se encuentran y si han sufrido muchas restauraciones?*
4. *¿Si pertenecen al Estado o si han sido enajenados a particulares?*
5. *¿Si no pertenecen al Estado y son de un interés artístico e histórico de primera nota, de qué medio se podría valer el Gobierno de S. M. para recuperarlos?*
6. *¿Si están destinados o no a algún establecimiento de utilidad pública, y no estándolo qué uso podrían tener que más convenga a los intereses del estado?*

A la pràctica, l'esmentat qüestionari era la primera iniciativa empresa per la Comissió Central per tal d'obtenir un mínim coneixement dels béns que estaven al seu càrrec, atès que la sol·licitud anterior no havia estat emesa per aquest ens, que encara no existia, sinó pel Ministeri de Governació. Malauradament, la resposta de la Comissió de Girona fou breu i només s'adequà parcialment a la petició de la Central. En concret, únicament s'enviaren tres informes a Madrid on s'afirmava que els edificis propietat de l'Estat a la província i dignes de conservar-se eren: els exmonestirs de Santa Maria de Ripoll, el de Camprodon i la col·legiata de Vilabertran.⁶¹⁸ És a dir, els mateixos que s'havien esmentat en la resposta a la Reial ordre de 2 d'abril, amb l'únic afegit de la col·legiata de Vilabertran. De fet, l'afegit d'aquest monument es degué a la recepció per part de la Comissió de Monuments de Girona d'un informe redactat per l'arquitecte neoclàssic Josep Roca i Bros (1815-1877), que encara es conserva dins el fons d'aquest ens. L'esmentat informe havia estat redactat a instància del batlle de Vilabertran i en ell es descrivia de forma detallada la situació i estat del monument.⁶¹⁹ Cal dir, però, que

⁶¹⁸ ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (minuta de la Comissió Central al Govern Civil, del 21/01/1845).

⁶¹⁹ És a dir, és el document més antic del fons de la Comissió de Monuments que actualment es conserva. Aquests porta el títol *Relación de los hechos históricos y bellezas arquitectónicas que contiene la iglesia*

l'esmentat informe només s'adequava parcialment a la petició de la Comissió Central, atès que s'estenia molt mínimament en la data de construcció dels edificis, els records històrics lligats a aquests i el seu mèrit artístic. Alhora, que també indicava la finalitat més oportuna a la qual es podien dedicar, en cas de ser exclosos de la desamortització. Concretament, es proposava que l'església del monestir de Ripoll es convertís en parroquial, un cop reparada, atès que era l'única part del conjunt que podia rebre una aplicació útil. Pel que feia a Vilabertran, igualment es proposava dedicar l'església a parròquia, mentre la resta del conjunt es podia destinar a habitacions del rector i vicari, escola de primeres lletres, seu de l'ajuntament, etc. I finalment, en el cas de Camprodon només es veia utilitzable la casa de l'abat, que es podria destinar a escola i caserna. Un cop el rebé la Comissió Central l'informà positivament, amb els següents termes:

Esta Central persuadida según el contesto [sic] de cuanto expone la provincial de Gerona de q[u]e los medios expresados son los únicos a propósito p[ar]a conservar del mejor modo posible los mencionados monasterios de Ripoll, Vilabertran y Camprodon, suplica a V. E., se digne, si lo cree igualmente oportuno, disponer lo conveniente a fin de q[u]e aquellos se destinen a los usos manifestados, facilitando los recursos mas indispensable p[ar]a su habilitación.⁶²⁰

Pràcticament, sense haver donat temps a contestar a l'anterior qüestionari, la Comissió Central n'envià un de nou (que fou distribuït entre desembre de 1844 i juliol de 1845), encara més detallat, per tal d'informar-se millor de la situació dels monuments i objectes artístics.⁶²¹ Aquest era descaradament una còpia del qüestionari que el *Comité*

y edificios antiguos de la colegiata de Vilabertran i està datat el 13 de juny de 1844, és a dir, és anterior a la creació de la Comissió de Girona i la seva redacció s'ha de relacionar amb la Reial ordre de 2 d'abril. En conseqüència, originàriament, devia ser enviat al Govern Civil i d'aquí passà a la Comissió. Un fet curiós i que explica la seva conservació, al contrari que la resta de documentació d'aquest període, és que restà en mans de Joaquim Pujol i Santo, secretari de la Comissió, fins que l'any 1873 el seu fill, Celestí Pujol, en féu donació a aquest ens. Sobre aquest tema vegeu: MAC-Gi/CM, Llibre d'actes núm. 2, (sessió del 8-04-1873). Vegeu també sobre el mateix tema: CERVERA i FLOTATS, Benet, «El conjunt arquitectònic de Santa Maria de Vilabertran», *Santa Maria de Vilabertran 900 anys*, Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 2002, pàg. 89-90.

⁶²⁰ ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (minuta informe Comissió Central al Govern Civil, del 21/01/1845).

⁶²¹ «Comisión central de monumentos históricos y artísticos.= Esta comisión, deseando adquirir con la prontitud posible cuantos datos contribuyan a la realización del pensamiento del Gobierno de S. M., consignado en la Real orden del 13 próximo pasado Junio, ha formado y circulado a todas la provincias,

des Arts et Monuments havia dissenyat i enviat a tots els departaments francesos entre 1835 i 1838. El seu redactat era, per una part, transcripció literal del document francès, però per l'altra, també hi havia un meritori esforç d'adaptació, atès que l'original no s'adequava a les necessitats de la Comissió Central ni a la realitat espanyola. El motiu que havia empès a la seva tramesa era l'encertada idea que sense un inventari global era impossible gestionar d'una forma eficaç el patrimoni. El format del document era una llista de senzilles preguntes que podien respondre breument, amb un sí o un no, el batlle o rector del poble —teòricament les persones més cultes de la localitat—. Estructuralment, doncs, estava dividit en quatre apartats amb setanta-una preguntes, que es repartien de la següent manera:

- Monuments romans, amb 16 preguntes
- Monuments de l'edat mitjana, amb 36 (aquí s'incloïen els convents)
- Monuments àrabs, amb 10
- Renaixement, amb 9

Malgrat l'interès que hauria tingut aquest interrogatori per conèixer la situació dels monuments existents, majoritàriament els resultats foren una absoluta decepció, atès que en deixar la seva realització a mans de particulars aquests, majoritàriament, no respongueren o ho feren amb vaguetats.⁶²² Pel que fa al cas concret de Girona, no consta que Govern Civil arribés ni tan sols a enviar-lo als pobles de la província, de forma que les contestes procedents de Girona existents a l'arxiu de l'Acadèmia de Sant Ferran responen únicament a les preguntes del primer interrogatori.

És a dir, malgrat els bons desitjos que presidiren les primeres actuacions de la Comissió Central els resultats obtinguts foren nuls, atès que l'únic monument que rebé alguna subvenció i protecció per part de l'Estat fou Ripoll; i això només es produí a partir de 1850.⁶²³ A això cal afegir que la tasca de la Comissió de Monuments de Girona deixava

para que las comisiones de monumentos lo hagan a los alcaldes de los pueblos, el siguiente interrogatorio, reservándose ampliarlo a medida que vayan adquiriéndose los resultados que se promete obtener del celo e ilustración de las comisiones provinciales». Vegeu: circular del 6/08/1844 publicada a la *Gaceta de Madrid* del 15 del mateix mes.

⁶²² LÓPEZ TRUJILLO. *Patrimonio. La lucha por...*, p. 206 i 207.

⁶²³ GANAU i CASAS. *La protección de los monumentos...*, p. 71.

molt a desitjar, ja que en els informes tramesos per aquest ens, com ja hem vist, no es corresponien amb exactitud a les informacions sol·licitades per la Central. Una clara mostra d'això és que ja en una data tant primerenca com el 20 d'agost de 1845 aquesta hagué d'oficiar al governador per demanar-li dades sobre l'estat de les tasques de la Comissió, atès que aquesta no la informava amb l'assiduitat necessària. Posteriorment, el 5 de setembre de 1845, la Comissió Central féu una lleugera estirada d'orelles a la de Girona, perquè aquesta en una comunicació anterior, del dia 14 de març, havia informat a la Central que no existien a la província altres monuments notables que els ja expressats. La Comissió Central es mostrava d'acord amb aquest fet, però no es podia estar de fer notar que: «[...] no puede ocultarse a U[sted] quedaron por llenar los requisitos pedidos por esta junta en el transcrito oficio y en las circulares respectivas, a esta sección».⁶²⁴ Probablement, aquest fou el motiu pel qual la Comissió de Girona tornà a enviar informació detallada dels tres monuments ja descrits com a susceptibles de ser protegits i exceptuats de la desamortització:

En noviembre de 1845 remite la comisión de Gerona cuatro comunicaciones numeradas, respectiva a los exmonasterios de las villas de Ripoll, de Vilabertran y de Camprodon, manifestando los recuerdos históricos, el genero de arquitectura, el estado de conservación, y los usos que puede tener cada uno.

La primera comunicació feia referència a Ripoll i descrivia de forma clara i detallada el seu estat. La segona era una còpia d'una d'anterior del batlle de Ripoll a l'intendent de la província, de novembre de 1842, en la qual aquest sol·licitava mitjans econòmics per a la restauració del monestir. La tercera feia referència a la col·legiata de Vilabertran i, finalment, la quarta, al monestir de Camprodon.⁶²⁵ Si hom deixa de costat la número 2,

⁶²⁴ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (minuta d'ofici de la Comissió Central a la Comissió de Monuments de Girona, del 5/09/1845).

⁶²⁵ Dels esmentats informes només s'ha localitzat la minuta resum de la Comissió Central, excepte el relatiu a Ripoll, que fou redactat pels olotins Eudald Ragner i Eudald Mirapeix, a instància de l'ajuntament de Ripoll, el juny de 1845. En aquest apareixen de forma detallada les preguntes esmentades més amunt. Probablement, una consulta més detallada del fons de *l'Academia de Sant Fernando* duria a la localització de la resta de documents originals. ARABASF/CP/GE 47-6/2 (minuta d'ofici de la Comissió de Monuments de Girona a la Comissió Central, de novembre de 1845); ARABASF/CP/GE 47-7/2 (ofici del governador Carles Llauder al Ministeri de Governació, que conté l'informe d'Eudald Ragner i d'Eudald Mirapeix, sobre Ripoll, de juliol de 1845). I també: LLAGOSTERA FERNÁNDEZ,

els informes responien a quatre preguntes concretes, basades clarament en el primer interrogatori tramès per la Comissió Central:

1. “Qué recuerdos históricos encierra el monasterio de esta villa, y en que época se construyó”.
2. “A qué género de arquitectura pertenece y en qué consiste su mérito artístico”.
3. “En qué estado de conservación se encuentra y si ha sufrido muchas restauraciones”.
4. “A qué puede destinarse que más convenga a su conservación y a los intereses del Estado”.

En definitiva, aquestes comunicacions respondrien a un tardà intent de la Comissió de Girona per contestar a la demanda de més informacions que li havia fet la seva superior, la qual cosa denotava la lentitud i manca d'activitat d'aquest ens. La situació, però, encara empitjorà i arribà a ser tan galdosa que, fins i tot, l'any 1846 la Comissió Central arribà a presentar una queixa al Govern Central per la manca d'activitat de la gironina. Davant d'aquesta denúncia el Govern oficià al governador civil per tal que l'informés dels motius que havien portat a la paràlització de la Comissió de Girona. La resposta d'aquest fou reconèixer obertament la manca d'activitat de l'ens, però l'excusava. Segons ell la inactivitat no era fruit de deixadesa, sinó que responia a la manca d'oportunitats, atès que els convents havien estat saquejats i no quedava res per recollir ni conservar.⁶²⁶ Davant d'aquesta evident mostra de desmoralització, la Comissió Central canvià d'estratègia i tractà d'insuflar nous ànims a la de Girona, de forma que li recomanà que no es donés per vençuda i investigués més a fons i continués la recollida de tota mena de restes:

Esta central ha ecsaminado [*síc*] atentamente la apreciable comunicación de V. S. fecha del próximo pasado julio, y de acuerdo con el dictamen de la sección correspondiente ha resuelto recomendar al celo ilustrado de esa comisión que entre los edificios de esa provincia destruidos desgraciadamente por las causas que V. S. manifestó se sirva investigar si existen restos de que deban conservarse, tales como fragmentos de

Antoni. *Eudald Mirapeix i Illa “Crónica de la villa y monasterio de Ripoll” Història i memòria*, Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 2010, p. 51.

⁶²⁶ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici del governador civil al Ministeri de Governació, del 14/07/1846).

escultura, portadas de capillas, sepulturas, lápidas y otros objetos de la misma especie, que aun podrán salvarse de una inminente ruina. Aún cuando estos objetos se hallen mutilados.⁶²⁷

3.6. Com omplir un museu?

En les pàgines precedents s'ha pogut observar com un dels principals problemes amb què s'hagueren d'enfrontar els membres de la Comissió de Monuments de Girona en el moment de la seva formació fou la creació d'un museu i d'una biblioteca públiques. No cal dir que la manca de mitjans econòmics, humans i d'un lloc adequat on instal·lar-los pesaren enormement en la creació d'ambdues institucions. Concretament, en el cas de la biblioteca, a causa d'aquestes mancances s'hagué d'optar en un primer moment per guardar els llibres en el seminari conciliar i, en un segon, a integrar-los a la biblioteca de l'Institut de Segon Ensenyament. Tanmateix, la creació d'una biblioteca oferia menys dificultats que la d'un museu, bàsicament perquè el seu contingut principal, els llibres, ja s'havia recollit. Si bé les pèrdues a les biblioteques monàstiques havien estat nombroses durant el procés desamortitzador, la quantitat de volums conservats i recollits, sobretot procedents dels monestirs d'Amer i Sant Feliu de Guíxols, eren prou importants quantitativament, no tant qualitativament, com per arribar a crear una petita biblioteca integrada a la de l'Institut.

La creació d'un museu era un afer totalment diferent. La recollida d'objectes de 1835 havia estat un total i absolut desastre. Les pèrdues produïdes per l'exclaustració, a causa tant del temps que tingueren els monjos per extreure els objectes artístics dels convents, com de les destruccions sofertes durant l'ocupació, saquejos i espoliacions fets a posteriori, provocaren que el volum de materials recollits es limitessin a uns quants quadres en força mal estat. Per tot això, la creació d'un museu era una pura utopia, encara que s'haguessin comptat amb mitjans humans, econòmics i materials necessaris; i d'un lloc per establir-lo, atès que no hi havia pràcticament res per exposar. Davant d'aquesta situació, per intentar obtenir objectes artístics susceptibles de ser exposats, fins i tot s'arribà a demanar l'ajut dels particulars perquè cedissin algun objecte de la seva propietat, la qual cosa era una clara mostra de la desesperació dels promotors del

⁶²⁷ ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (minuta d'ofici de la Comissió Central a la de Girona, del 18/11/1846).

museu i la seva ingenuïtat. En conseqüència, si hom volia complir amb les ordres del Govern Central calia cercar alguna font d'aprovisionament d'objectes antics prou rica i important com per generar un fons artístic que permetés obrir un museu a la capital provincial. Fou llavors, d'una forma potser anecdòtica, però totalment lògica, quan els ulls de la Comissió de Monuments de Girona i del seu president, el governador civil, es giraren cap a les restes d'Empúries. Aquesta antiga ciutat restava abandonada i en ruïnes des de feia molts segles, tot i que mai havia estat totalment oblidada pels erudits i historiadors, que coneixien les seves possibilitats com a pedrera d'on extreure els preuats i necessaris fons per crear museu provincial. L'interès de l'afer és tal que els apartats posteriors centraran en la descripció detallada d'aquest procés, en part fracassat, de recerca arqueològica, atès que no és només la primera intervenció d'aquestes característiques feta a Girona de la qual tenim notícia, sinó que també és una de les primeres realitzades a l'Estat espanyol. No obstant això, la importància aquesta intervenció fou ràpidament oblidada, de forma que fins a l'actualitat era pràcticament desconeguda.

a) Els orígens del jaciment emporità

Si hom vol entendre la situació en la qual es trobava el jaciment d'Empúries en aquest període cal, sobretot, tenir en compte que fins a principis del segle XVIII aquest no existia com a tal, la qual cosa no vol dir que no s'hi fessin sovintejades excavacions per recuperar-ne materials. Aquestes, però, no responien a cap voluntat arqueològica, ans el contrari, el que es pretenia era recuperar-ne els materials reaprofitables per tal de donar-los un nou ús. És a dir, Empúries era simplement una pedrera de materials per a noves construccions. Aquesta mena d'actuació tenia uns precedents molt antics, com demostra el fet que quan a l'antiguitat tardana es construï una església martirial a la neàpolis s'aprofitaren estructures i materials de l'antiga ciutat grecoromana.⁶²⁸ Posteriorment, ja a l'època moderna, mercès al cronista Pujades se sap que les ruïnes foren aprofitades com a font de materials per les obres de fortificació de Roses i Perpinyà.⁶²⁹ A més,

⁶²⁸ NOLLA i BRUFAU, Josep Maria; SAGRERA, Jordi. *Ciuitatis impuritanae coementaria. Les necròpolis tardanes de la Neàpolis*. Girona: Universitat de Girona, 1995, p. 61 i següents.

⁶²⁹ PUJADES, Jeroni. *Crònica universal del Principado de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de José Torner, 1829-32, Tom. I, p. 158.

també hi ha constància documental que l'actual església de l'Escala i el convent servita que s'alçà sobre les ruïnes de la ciutat grega, actual museu d'Empúries, foren construïts amb materials procedents del jaciment, com ja constata a finals del segle XVIII el viatger il·lustrat Francisco de Zamora:

Medí la muralla de mar, cuyos peñascos asombra. Pero los han arrancado con barrenos para las obras de Rosas, Castellón de Ampurias y la Escala y de las iglesias de San Salvador y de Gracia, de Servitas, en cuyo pago vi una piedra de mármol blanco destrozada, en la que vi en hermosas letras, lo siguiente: GIOAI/SFRCIO.COF. En la iglesia (la del convent dels servites, actual museu de les ruïnes d'Empúries) hay un resto de estatua colosal, del que han hecho los frailes una pila para agua bendita.⁶³⁰

En relació amb això, també cal esmentar que en una data tan reculada com l'any 1802, es té notícia que diverses estàtues de marbre trobades al jaciment foren utilitzades, un cop convenientment tractades, per emblanquinar la façana principal de l'església de l'Escala. Ara bé, aquesta explotació del jaciment com a font de materials per a la construcció no era necessàriament contradictòria amb una limitada activitat de recerca d'antiguitats. Probablement, un dels casos més curiosos sigui la recol·lecció de restes antigues que hi féu el Duc de Noailles (1678-1766),⁶³¹ amb una clara voluntat antiquarista als inicis de la Guerra de Successió (1706). En concret, aquest aprofità l'extracció de materials que s'hi feien per fortificar la plaça forta de Roses, fidel a Felip V i ocupada per tropes franceses, per manar als seus homes que busquessin monedes antigues entre els enderrocs.⁶³²

L'arribada del segle XVIII comportà un canvi en la percepció del jaciment, a causa de la nova visió del món antic que tingué la cultura il·lustrada. Fins a aquell moment els estudis sobre aquest període històric s'havien basat quasi únicament en la lectura dels

⁶³⁰ ZAMORA. *Diario de los viajes...*, p. 361.

⁶³¹ La tradició antiquària, amb certs tocs de banditadge, ja li venia de família, atès que el seu pare alguns anys abans ja havia requisat documents i llibres dels monestirs de la zona. El cas més destacat fou el de la bíblia romànica de Sant Pere de Roda, que precisament rep el nom de Bíblia de Noailles.

⁶³² BOTET i SISÓ, Joaquim. *Data aproximada en que'ls Grechs s'establiren a Empories y estat de la cultura dels naturals del país al realisarse aquell establiment. Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 27 de diciembre de 1908*. Gerona, 1908, p. 61. I també: DE LA FUENTE. *Les fortificacions reials del...*, p. 213 i següents.

clàssics, l'epigrafia, la prosopografia i l'estudi de les lleis. Però ara, a partir de la primera meitat d'aquest segle, aparegué un nou tipus d'erudit consagrat a l'estudi de les antiguitats, que gaudia col·leccionant els objectes trobats en les excavacions. En conseqüència, i per cobrir aquesta creixent demanda, s'excavà el jaciment a la recerca de tots aquells objectes arqueològics que encara restaven enterrats sota les sorres que el cobrien.

Inicialment, la recerca arqueològica fou realitzada per estudiosos amb voluntat antiquarista i erudita. En concret, tenim notícia que l'erudit local Josep de Maranges i Marimon⁶³³ ja recollia objectes al jaciment.⁶³⁴ L'objectiu d'aquesta actuació era doble, per un costat fer créixer la seva col·lecció privada i per l'altre utilitzar les troballes com a elements de prestigi per regalar a coneguts i protectors. Aquest no era un cas únic, atès que per d'altres fonts se sap que un dels monjos del convent servita que s'aixecava sobre el jaciment, Fra. Manuel Romeu, també recol·lectà multitud d'antiguitats. De fet, sembla ser que arribà a reunir una important col·lecció i, fins i tot, va demanar al comte d'Empúries (duc de Medinaceli) la seva exclaustació per poder dedicar-se més a fons a la recollida d'aquests objectes.

Dins l'àmbit geogràfic més proper, també es té constància de l'existència d'altres col·leccionistes i interessats per les antiguitats a la veïna vila de Figueres, entre els quals es destaquen: el tinent de la guàrdia valona Josep Lebrun, un dels futurs fundadors de Colera; el pare Bonfill de la capella dels Dolors, de la mateixa vila;⁶³⁵ l'abat Claveria del monestir de Sant Pere de Roda (instal·lat a Vila-Sacra), gran afeccionat a l'antiquària⁶³⁶

⁶³³ Josep Maranges i Marimon (1735-1808/1816) fou un important hisendat de la vila de l'Escala, de la qual arribà a ser batlle en quatre ocasions. Bàsicament, és conegut per ser l'autor de la primera monografia sobre la història de la ciutat i per la important col·lecció d'antiguitats procedents d'aquest jaciment que arribà a posseir.

⁶³⁴ Curiosament, l'any 1780, en visitar Empúries, Rafael d'Amat i de Cortada, el Baró de Maldà, malgrat contactar amb la família Maranges i visitar Empúries no féu cap referència a les restes de l'antiga ciutat ni a la recol·lecció d'antiguitats. Vegeu: AMAT i DE CORTADA, RAFAEL (edició crítica de Margarida Aritzeta). *Miscel·lània de viatges i festes majors*. Barcelona: Editorial Barcino, 1994, p. 261.

⁶³⁵ «Mr. Lebrun, oficial valón, tiene una buena colección de monedas del Ampurdán; y el Padre Bonfil de los Dolores, algunas alhajas sobre el mismo asunto». Vegeu: ZAMORA. *Diario de los...*, p. 380.

⁶³⁶ VILLANUEVA, Jaime. *Viaje literario a las iglesias de España*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, volum XV, p. 38.

i, possiblement, d'Ignasi Aloy que fou informador de Francisco de Zamora i probable avantpassat de l'homònim membre de la Reial Acadèmia de la Història,⁶³⁷ que a la segona meitat del segle XIX endegà unes interessants i poc conegudes excavacions arqueològiques en aquesta població. Finalment, ja fora de la pròpia vila de Figueres, també cal fer esment del militar d'origen cadaquesenc Joan d'Escofet (1720–1808), que fou un destacat membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, on presentà diversos estudis històrics.⁶³⁸ Cal dir, que en el cas concret de Figueres, amb tota seguretat, en la formació d'aquest petit nucli de col·leccionistes atrets per les antiguitats hi tingui molt a veure el fet que per les mateixes dates s'estava bastint la fortalesa de Sant Ferran de Figueres, on intervingueren enginyers militars imbuïts dels nous gustos pel món clàssic que predominaven a la Cort i a les Reials Acadèmies.

Posteriorment, l'interès col·leccionista i erudit desembocà en l'espoli i comercialització de les restes per proveir un mercat d'antiguitats en continu creixement. Aquesta actuació fou duta a terme, principalment, per part dels camperols de la zona, que així obtenien un ingrés extra per a la seva pobra economia. Aquest espoli ja es donava a principis del segle XIX, atès que per aquestes dates fou observat per l'erudit i arqueòleg francès François Jaubert de Paça (1785-1856), que l'esmentà un xic de passada amb els següents termes:

Après beaucoup de soins et quelques tentatives infructueuses, je réussis à découvrir des ruines inconnues, et des débris qui avaient échappé jusqu'alors au vandalisme des laboureurs.⁶³⁹

En definitiva, a mitjan segle XIX el jaciment d'Empúries havia deixat de ser un simple camp ple de ruïnes susceptibles de ser reutilitzades, per passar a ésser percebut com un lloc ric en antiguitats que atreïen un nombre no gens menyspreable de persones. Comprensiblement, l'objectiu d'aquests excavadors, antiquaris i camperols, no era

⁶³⁷ ZAMORA. *Diario de los..*, p. 334. Vegeu també: BERNILS i MACH, Josep Maria, «Les fonts i les aigües de Figueres», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 24 (1991), p. 303.

⁶³⁸ CAMPABADAL i BERTRAN, «La Reial Acadèmia de Bones...», p. 144 i 150.

⁶³⁹ NOLLA i BRUFAU, Josep Maria, VILA, Pep, «Notice historique sur la ville et le comté d'Empúries de Francesc Jaubert de Paça» (Presentació i facsimil de l'edició de 1823), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* (XLI), 2000, p. 525.

estudiar el jaciment, sinó obtenir uns objectes que engrandissin les seves col·leccions, els uns, o susceptibles d'ésser comercialitzats, els altres.

b) Empúries 1841

La primera vegada que des d'una institució pública es plantejà la possibilitat d'endegar una intervenció arqueològica a Empúries data de l'any 1841. En concret, fou el governador civil de Girona, Josep Soler,⁶⁴⁰ qui féu arribar al Ministeri de la Governació una instància en la qual se sol·licitava el permís i els diners necessaris per tal d'iniciar-les. Poc després, el 7 de març de 1841, Pedro Miranda, subsecretari d'aquell Ministeri, remeté al secretari de la Reial Acadèmia de la Història l'esmentada petició per tal que se n'emetés un informe. El 20 de març de 1841, el secretari d'aquest ens, l'historiador i religiós José de la Canal (1768–1845), signà un esborrany de l'informe en el qual es troben diverses i interessants dades. En primer lloc, al·ludia a la instància del governador de Girona i indicava que la seva petició estava justificada basant-se en descobriments fets fins aquell any. En segon lloc, n'exposa els objectius: «Se promete encontrar objetos útiles a las artes, y además dar de comer a los infelices que tanto han padecido en la cruel guerra que ha assolado aquella provincia». En tercer lloc, indicava que, per tal de valorar adequadament les possibilitats del jaciment, era necessari que el governador civil de Girona els remetés una memòria escrita l'any 1834 per la *Junta de Antigüedades* de l'Escala, que es guardava a l'arxiu de la Societat Econòmica d'Amics del País de Girona, de la qual ja se n'ha parlat en el capítol anterior. Finalment, el 23 de març, l'Acadèmia redactà la minuta de l'informe en qüestió del qual n'eliminaren — entre d'altres— aquestes dues referències, sense alterar el sentit de la resposta. Posteriorment, un cop rebuda la citada memòria de Girona, el Ministeri de la Governació va reenviar-la, el dia 25 d'agost, a la Reial Acadèmia per tal que n'emetés

⁶⁴⁰ El document original no s'ha conservat, però per les dates en què fou redactat cal suposar que es tracta de Josep Soler, que havia estat nomenat a finals del mes de maig de 1840, que ocupà el càrrec fins el mes de maig de l'any següent. Durant el seu mandat, i a instància de la *Real Academia de la Historia*, el Govern de Madrid li sol·licità informació sobre els temples monumentals que continguessin tombes de personatges reials. També tingué una certa intervenció en el darrer intent d'evitar que s'enderroqués el convent de Sant Francesc d'Assís de Girona; i en una sol·licitud adreçada al bisbat de Girona, per tal que aquest informés dels valors artístics i monumentals del monestir de Sant Pere de Besalú.

un nou informe.⁶⁴¹ Veiem a continuació les dades que aportava la memòria, datada el 27 d'octubre de 1834 i signada pel president al la Junta creada per ordre del governador civil l'11 d'abril de 1834, mossèn Josep Casas.

Estructuralment, aquesta es dividia en tres parts: la primera, titulada “Monumentos existentes”, es limitava a detallar breument les ruïnes de la ciutat visibles a l'època i, a grans trets, estava copiada de l'obra de Josep Maria Maranges. La segona part, titulada “Monumentos descubiertos en épocas señaladas”, descriu en primer lloc les restes que havia trobat l'esmentat Josep Maria Maranges⁶⁴² i després detallava algunes de les propietats privades que ocupaven el jaciment aleshores, juntament amb les restes d'arquitectures i materials que en elles havien aparegut. Concretament, es feia esment d'onze terrenys, conreats generalment de vinya, dels quals s'indica el propietari o la persona que el treballa. Pel que fa a les restes aparegudes, aquestes van tenir diferents finals en funció de la seva grandària i pes. Les restes de murs o parets van aparèixer mentre es treballava la terra, especialment en el moment de plantar les vinyes existents aleshores i, en ser molestes per a les tasques agrícoles, van ser arrasades sempre que fou possible.⁶⁴³ En el cas de restes de petites dimensions (monedes, estatuetes, ceràmica)⁶⁴⁴

⁶⁴¹ ARAH/CAIGE 9/3930/2(2, 3, 4 i 5).

⁶⁴² «Seguramente que nadie habrá hecho más descubrimientos (a lo menos que se sepa) sobre la consabida ciudad de Empurias, ni ha reunido más preciosidades que el aficionado D. José Maranges y de Marimon, antes vecino de esta villa de La Escala, pues que consta que en el año de 1789 había ya reunido más de 550 monedas de plata y cobre de varios Emperadores, y principalmente de Escipión, Catón, Mario, Agrippa y Julio César; un ídolo de cobre, una culebra de plata con dos cabezas, ágatas y cornelinas con varias figuras, un riquísimo camafeo, muchas piedrecitas finísimas, un busto de Tiberio Cesar, una diosa Venus dorada y vestida a la romana, un topacio oriental finísimo y guarnecido en una sortija de oro, una cornelina muy rica con dos bustos gravados en fondo, de Otón y Silvio: vasos de vidrio y barro de raro modelo y extrañas figuras; un pórfido manifestando haber sido pedestal de una columna con la siguiente inscripción: *Septumia / C L Secunda / V S F H M H N S*”. La inscripció correspon a IRC III, nº 83: “*SEPTVMIA / C(ai) L(iberta) SECVNDA / V(iva) S(ibi) F(ecit) H(oc) M(onumentum) H(eredem vel -es) N(on) S(equetur)*». Vegeu: FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I., *Inscriptions romaines de Catalogne. III. Gerone*, París, 1991.

⁶⁴³ «[...] se descubrió a una vara de profundidad una muy larga pared de unos dos pies de espesor, y muy dura, de piedra y cal [...] las dejaron intactas, a causa de haber sido muy costoso el demolerlas por su rara dureza» (terreny nº 1), «[...] aposentos que arrasaron» (terreny núm. 2), «[...] muchas paredes que labrando incomodan bastante [...]» (terreny núm. 3).

foren sens dubte venudes a col·leccionistes i aquí hi degué jugar un paper destacable Josep Maria Maranges.⁶⁴⁵ Tanmateix, s'adverteix que només es feia referència a les dades més importants de les que la Junta va recopilar,⁶⁴⁶ de manera que la troballa de restes antigues devien haver estat constants en aquella àrea. A la tercera part, titulada "Esperanzas de nuevas adquisiciones", la Junta conclouia que, en haver estat arrasat el terreny pels conreus, l'única manera de trobar més restes antigues fora fer excavacions profundes i que aquestes requeririen: «cuantiosas sumas, no tanto para indemnizar a los dueños de aquellas tierras, como por la multitud de trabajadores sería necesario emplear para dicho trabajo».

Fou a partir d'aquesta informació, doncs, que la Reial Acadèmia de la Història va emetre un informe negatiu, on recomanava al Ministeri de la Governació no autoritzar la intervenció a Empúries. Vegem-ne a continuació de forma detallada els fonaments d'aquesta sorprenent declaració:

1^a, la imposibilidad en que actualmente se halla la Nación de destinar los considerables fondos que serán necesarios para indemnizar a los dueños de los terrenos, en que hubieran de hacerse las excavaciones. 2^a, los otros grandes gastos que deben ocasionar unas excavaciones que han de ser necesariamente profundas y prolongadas. 3^a, la falta que por de pronto se presenta de persona a propósito que las dirija con inteligencia y con los menores gastos posibles. 4^a, el escaso fruto que hasta aquí han producido para la Nación las hechas en Itálica y otros puntos. 5^a, que los descubrimientos útiles para la

⁶⁴⁴ «han hallado los trabajadores varias monedas de plata y cobre con otras muchas frioleras de barro que por su poco aprecio las inutilizaban o las dejaban enterradas [...] dos piezas de mármol, al parecer bases agujereadas de columnas [...]» (terreny núm. 1), «piedras grandes labradas, varias monedas de plata y cobre, varios vasos de barro, piedrecitas ricas y preciosas [...]» (terreny núm. 2), «restos de personas de extraordinaria estatura» (terreny núm. 3), «varias monedas de distinto metal [...] varios vasos de barro, piedrecitas transparentes con figuras gravadas muy ricamente» (terreny núm. 8), «monedas, piedrecitas ricas y muy bien trabajadas, clavos de cobre, mangos o puños de cuerno de ciervo [...]» (terreny núm. 9), «vasos de barro con varias figuras pintadas y amoldadas sobre los mismos [...]» (terreny núm. 10).

⁶⁴⁵ «[...] el referido D. José Maranges y de Marimon les hacía un cambio de dicha pieza [terreny] con otras de mucha más estima, confiando hacer en dicha pieza preciosos descubrimientos [...]», (terreny núm. 2).

⁶⁴⁶ «[...] sólo las presentes merecen alguna atención por alguna variedad entre ellas, y así es que se omiten las otras varias porque no son más que meras repeticiones que las antes puestas [...]».

ilustración general pueden ir a para más bien en aumento de la riqueza de los museos extranjeros. Y por fin, que la falta de moralidad, bastante común, y el interés de muchas gentes hacen que desaparezcan los objetos más preciosos, que siendo generalmente de poco volumen, son más fáciles de ocultarse y perderse para la Nación.⁶⁴⁷

És a dir, els motius pels quals no s'acceptà la proposta d'endegar una intervenció arqueològica a Empúries, proposada pel governador civil de Girona, foren molt diversos. El principal fou d'índole econòmica i, curiosament, es basava en la memòria de la Junta d'Antiguitats de l'Escala. D'ella es conclouia que en haver-se arrasat i espoliat ja la superfície dels camps de conreu que ocupaven el jaciment caldria excavar en profunditat per trobar nous materials, la qual cosa comportava una gran despesa en les compensacions que caldria donar als propietaris i en els salaris dels treballadors. Un segon motiu era la manca de personal qualificat per dirigir l'actuació, atès que hom no preveia trobar amb facilitat una persona científicament competent per a dur-les a terme. En tercer lloc, tot i que estretament relacionat amb el primer, segons la Reial Acadèmia, no es preveia que els resultats compensessin la inversió realitzada, atès que les excavacions fetes a Itàlica i altres punts de l'Estat amb diners públics havien estat, en general, poc productives. Davant d'aquest colpidor informe, doncs, no ens ha d'estranyar que el Govern, que en origen ja devia estar poc inclinat a fer cap mena de despesa, acceptés de bon grat el dictamen de l'Acadèmia de la Història i prengué la decisió de no realitzar la intervenció.

c) El perquè d'una intervenció arqueològica.

La motivació final de la intervenció arqueològica realitzada per la Comissió de Monuments de Girona a Empúries l'any 1846 cal cercar-la en un seguit de fets succeïts l'any anterior. Concretament, d'aquest any data la primera i gairebé única referència que fins fa poc es tenia sobre afer, la qual procedeix de la *Memoria* que realitzà sobre el seu primer any d'existència la Comissió Central de Madrid. En aquesta s'esmentava que el veí de Figueres Miquel Sans i Serra, i no Manuel Sanz i Serra com erròniament sovint

⁶⁴⁷ ARAH/CAI-GE 9/3930/2(8) (minuta de l'informe, del 21/09/1841. El document ARAH/CAI-GE 9/3930/2(7), primer borrador de l'informe, data del 17/09/1841).

és esmentat, president de la Diputació Arqueològica⁶⁴⁸ d'aquesta vila, tenia la intenció d'endegar una intervenció de recerca d'antiguitats a la zona, amb l'objectiu de crear un museu a Figueres. L'interès d'aquesta societat per Empúries no era cap novetat, atès que es té constància que ja l'any 1842 havia adreçat al seu soci corresponsal de l'Escala, Gabriel de Molina, un seguit de preguntes, el qual les respongué mitjançant un informe el 6 de setembre del mateix any.⁶⁴⁹

Òbviament, la intervenció era vista amb molts bons ulls per la Comissió Central, la qual mancada de recursos com estava no podia deixar passar aquesta oportunitat. En conseqüència, per tal d'afavorir aquesta actuació privada i mantenir-hi un cert control passà informe a la seva delegada a Girona, recomanant-li que recolzés la intervenció arqueològica i en fes un seguiment. Però, al llarg dels primers mesos de l'any 1846 es produïren un seguit de fets, estretament imbricats, que canviaren totalment la situació. En primer lloc, tingué lloc una major intervenció de la Comissió de Monuments de Girona en l'afer, de forma que aviat es deixà de costat l'actuació de Miquel Sans i Serra. Les raons exactes que portaren a aquest canvi no són clares, atès que quasi no es conserva documentació de la Comissió de Girona d'aquest període. Tanmateix, les dades existents a l'arxiu de la Reial Acadèmia de Sant Ferran ens permeten intuir les motivacions que dugueren a la marginació del projecte original de creació d'un museu arqueològic a Figueres. Molt possiblement, hi tingué molt a veure que, un cop havia estat informada per la Central, la Comissió gironina no es podia permetre quedar al marge d'una actuació que semblava oferir unes immillorables possibilitats d'obtenir unes bones informacions històriques i unes precioses restes antigues, que tan útils li podien ser per bastir el seu propi museu a Girona. I menys encara, quan aquesta intervenció tenia lloc en l'àmbit territorial de les seves competències —no oblidem que la Comissió de Monuments de Girona era un ens oficial i la Societat Arqueològica un de

⁶⁴⁸ Concretament, en una de les seves comunicacions amb la Comissió Central Sans Serra la informava que en breu aniria a Empúries «[...] acompañado de la Diputación arqueológica de este Ampurdán, que llevo a mucha honra el presidir, y cuyos dignos miembros tendrán en ello grande complacencia [...]». ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (ofici de Miquel Sans i Serra adreçat a la Central, del 12/05/1845).

⁶⁴⁹ BOTET i SISÓ, Joaquim. *Notícia històrica y arqueològica de la ciudad de Emporion*. Madrid: Imprenta de Alejandro Gómez Fuentenebro, 1879, p. 107.

privat.⁶⁵⁰ A això, a més, s'hi afegí un segon element de major importància, l'obtenció d'una subvenció de 6.000 rals de la Diputació de Girona per realitzar les excavacions.⁶⁵¹ Originàriament, aquesta quantitat s'havia de destinar a adquirir objectes arqueològics procedents del jaciment, com es pot observar en el següent fragment que es transcriu a continuació:

Se ha resuelto así mismo emplear una parte de la cantidad consignada en el presupuesto provincial, en la adquisición de aquella clase de antigüedades que son a propósito para figurar en un museo y que abundan en esta provincia por encontrarse fácilmente en el terreno que ocupó la antigua Ampurias, si bien tienen mucho valor por no faltar aficionados que procuren adquirirlas; y al objeto de hacerse con las mismas con ventaja, se ha conferido la Comisión a D. Miguel Sans y Serra vecino de Figueras, de cuyo sujeto y de las circunstancias que le adornan tiene conocimiento esa Comisión Central.⁶⁵²

És a dir, inicialment l'actuació prevista era una simple intervenció de compra que pretenia utilitzar els coneixements del col·leccionista figuerenc, Miquel Sans, per tal de dotar d'un bon fons d'antiguitats el futur museu provincial de Girona —del museu de Figueres ja ni tan sols se'n parla—. Finalment, un cop concedida la subvenció i obtinguda la seva gestió (d'una forma sibil·lina que es comentarà més endavant), la Comissió gironina decidí donar un pas més i intervenir directament en el jaciment sense dependre de mitjancers. Possiblement, en tenir una quantitat gens menyspreable per invertir, els seus membres decidiren que era més àgil fer-ho a través d'uns comissionats propis, alhora que es passà de voler realitzar una intervenció de simple compra dels objectes trobats per tercers a realitzar una excavació arqueològica directa. Molt probablement, cal atribuir aquesta decisió a motivacions econòmiques, atès que l'alt preu dels objectes arqueològics en el mercat lliure aconsellava anar a cercar-los directament per tal d'abaratir-ne les despeses. En relació amb això, cal esmentar que

⁶⁵⁰ De fet, el mateix fundador de la Societat d'Arqueologia, Sebastián Castellanos, amb motiu de la refundació de la Diputació Arqueològica de Saragossa (1847) havia recomanat mantenir les millors relacions possibles amb la Comissió de Monuments. A la pràctica, considerava que les activitats d'ambdues entitats podien ser perfectament complementàries. Vegeu: I també: JIMÉNEZ AZNAR, «La Diputación...», p. 192.

⁶⁵¹ ARABASF/CP/GE, 47-6-2 (informe personal de Francesc Xavier Roses, del 25/05/1869).

⁶⁵² ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (ofici del governador Carles Llauder, a Governació, del 28/06/1846).

aquest no fou un fet excepcional a l'Espanya de l'època, atès que altres ens enfrontats a situacions semblants havien pres una decisió idèntica. Un exemple proper és el de l'Associació Arqueològica de Tarragona, que l'any 1845 ja tenia les seves pròpies excavacions a la pedrera del Port de Tarragona, on utilitzava com a mà d'obra a vuit presidiaris.⁶⁵³

Pel que fa als motius que dugueren a la Diputació de Girona, a instància del Govern Civil, a donar aquesta subvenció, aquests són menys clars. Quin fou el desencadenant d'aquest sobtat interès per l'arqueologia i pel jaciment d'Empúries per part d'aquest ens? Perquè, si bé és cert que aquesta entitat fou l'única font de recursos de la Comissió de Monuments de Girona al llarg de la seva vida, rarament fou tan generosa. Amb tota probabilitat, la resposta a aquesta pregunta s'ha de cercar no en la valoració de les riqueses arqueològiques que es podien descobrir, sinó en l'especial conjuntura que vivia el país durant aquest període.

A mitjans de la dècada dels quaranta del segle XIX, a causa de l'agreujament d'una crisi econòmica i social que es venia covant des de feia alguns anys, el conflicte de baixa intensitat que es mantenia viu en algunes comarques des de la fi de la Primera Guerra Carlina, manifestat per l'existència de múltiples partides de trabucaires, prengué una nova embranzida.⁶⁵⁴ El detonant final fou que amb l'aprovació de la Constitució moderada de 1845 s'inicià la posada en vigor d'una extensa legislació liberalitzadora i privatitzadora en el conjunt del món rural, la qual transformà totalment el sistema de propietat fins llavors vigent. Alhora, a aquest procés que portava a la proletarització del camperolat, a més, s'hi afegí una important crisi de la indústria, de forma que aquesta no només no pogué absorbir la mà d'obra rural excedent, sinó que s'enfrontà a un creixent atur que afectava als seus propis treballadors. Davant la creixent situació de crisi econòmica i social, que feia témer a les autoritats l'esclat de noves revoltes, tot sovint, l'actuació més immediata que es prenia era iniciar alguna obra pública. Generalment, aquestes obres consistien en l'obertura o reparació de camins, per tal d'evitar així que els aturats provoquessin aldarulls o anessin a engruixir les partides

⁶⁵³ FERRER i BOSCH et alii. *CL anys de la...*, p. 140.

⁶⁵⁴ MIRÓ i SOLÀ, Lluís. *L'alba dels Matiners. El procés dels trabucaires (Perpinyà, 1845-1846)*. Afers: Catarroja, 2008, p. 83 i següents.

matineres.⁶⁵⁵ En conseqüència, vist el context general on se situa la concessió d'aquesta subvenció, cal pensar que en realitat responia a aquesta necessitat. És a dir, en certa manera, amb ella es premiava la fidelitat de la vila de l'Escala, població que tenia una trajectòria liberal inequívoca.⁶⁵⁶ De fet, aquesta proposta ja s'havia fet l'any 1841, quan el governador civil de Girona havia plantejat la possibilitat de realitzar excavacions al jaciment d'Empúries per tal d'ajudar econòmicament a uns súbdits fidels:

Se promete encontrar objetos útiles a las artes, y además dar de comer a los infelices que tanto han padecido en la cruel guerra que ha assolado aquella provincia.⁶⁵⁷

A més, aquesta proposta es veu reforçada per l'estudi fet ja fa alguns anys per Josep Clara, centrat a descobrir la identitat dels matiners al nord-est de Catalunya, en què es constata que l'Escala fou una de les escasses poblacions que no van donar cap activista al moviment.⁶⁵⁸ I això, malgrat que l'Empordà fou una les comarques de Catalunya que aportaren un major percentatge de membres a les partides matineres.⁶⁵⁹

En conclusió, tots aquests elements indiquen que allò que decidí a la Diputació de Girona, a instància del Govern Civil, a donar una subvenció econòmica per iniciar unes excavacions arqueològiques a Empúries foren les especials circumstàncies polítiques que vivia el país. És a dir, la utilitat social de la inversió, tot i no ser l'únic motiu, degué pesar molt en la decisió d'intervenir d'una forma més directa en el jaciment.

⁶⁵⁵ VALLVERDÚ I MARTÍ, Robert. *La guerra dels Matiners a Catalunya (1846-1849)*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 14-36. I també: NIETO. *Historia administrativa de...*, p. 533.

⁶⁵⁶ L'any 1837 la població de l'Escala patí un important setge per part d'una partida carlina comandada pel destacat capitost carlí Benet Tristany, la qual havia anat a l'Empordà a cobrar contribucions. La resistència de la població, dirigida pel propietari, polític i antiquari Francesc Maranges i Juli, fou ferotge i provocà la retirada dels carlins després de patir prop d'una cinquantena baixes. Sobre aquest tema vegeu: MUNDET i GIFRE, Josep Maria. *La primera Guerra carlina a Catalunya. Història militar i política*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 244.

⁶⁵⁷ ARAH/CAIGE 9/33930/02(03) (esborrany d'informe de José de la Canal respecte a la possibilitat de fer excavacions a Empúries, del 20/03/1841).

⁶⁵⁸ AHG, Fons Govern Civil, *Registro de rebeldes* 1847. I també: CLARA i RESPLANDIS, Josep, «Sobre la identitat dels matiners de les comarques del N. E de Catalunya», *Estudi general*, 1 (1981), p.179-183.

⁶⁵⁹ VALLVERDÚ I MARTÍ. *La guerra dels Matiners...*, p. 377.

d) Les excavacions de 1846.

Un cop es prengué la decisió d'intervenir en el jaciment, el principal problema amb el qual s'enfrontava la Comissió de Girona era la necessitat, també expressada en l'expedient de 1841, d'elegir una persona que s'encarregués de vigilar i dirigir les excavacions. Inicialment, aquest càrrec recaigué en el religiós Julián González de Soto, que rebé l'encàrrec de fer-se càrrec d'aquesta tasca per una Reial ordre de juliol de 1846. Però, qui era aquest religiós interessat per l'arqueologia; i per quins motius fou nomenat precisament ell per realitzar-la?

Les dades que hom posseeix sobre la seva vida són minses i a la pràctica es limiten a una petita biografia escrita al primer terç del segle XX, la qual es concentra bàsicament en la seva activitat com a pedagog.⁶⁶⁰ Mercès a aquest treball se sap que Julián González de Soto havia nascut a Egea de los Caballeros (Saragossa), el 28 d'abril de 1803, i que era fill de Pedro González de Soto i Joaquina Serrato Escudero. L'any 1818 va ingressar a la congregació de la Missió a Barcelona, on inicià uns acurats estudis filosòfics i teològics que es perllongaren fins el 1827. De 1827 a 1835 es dedicà a l'exercici de l'activitat religiosa a les ciutats de València i Barbastro. Posteriorment, a conseqüència de les bullangues de 1835 i de l'inici del procés desamortitzador hagué d'exiliar-se a França, on es dedicà a l'ensenyament fins que retornà a Espanya l'any 1839. En concret, aquest any fou nomenat professor i director del recentment creat Col·legi d'Humanitats de Figueres, al front del qual hi restà fins que l'any 1845 passà a exercir idèntics càrrecs a l'Institut de Segon Ensenyament de Girona. En relació amb els estudis arqueològics, es té constància que l'any 1843 ingressà a la Societat Arqueològica creada per Basilio Sebastián Castellanos, de la qual sembla que rebé un primer encàrrec per investigar les ruïnes d'Empúries.⁶⁶¹ Finalment, un cop establert a Girona, fou nomenat membre de la Comissió de Monuments de Girona.

⁶⁶⁰ PARADELA, Benito. *Un gran pedagogo desconocido. Apuntes biográficos del P. Julián González de Soto*. Madrid: imprenta de Cleto Vallinas, 1930.

⁶⁶¹ NOLLA et alii. *Ciuitatis impuritanae ...*, p. 33. Malgrat haver-se realitzat una exhaustiva recerca en diversos arxius gironins (AHG, Arxiu de l'institut Muntaner de Figueres, MAC-Girona, no s'ha localitzat cap document que confirmi aquesta afirmació).

En definitiva, per tot això, en el moment de decidir qui s'havia de fer càrrec de la direcció de les excavacions a Empúries era lògic que la persona escollida fos ell, ja que reunia un seguit de qualitats que el feien únic. En primer lloc era un membre destacat de la Comissió de Girona des del seu trasllat a la capital. En segon, tenia una bona formació clàssica, atès que havia cursat estudis de teologia, escolàstica, filosofia, Sagrades Escripures, llatí, llengua hebrea, etc; mèrits que feien difícil trobar un altre candidat més ben format. A més, gaudia d'un fort prestigi personal com a persona capacitada i organitzada, atès que havia ajudat a fundar un dels dos únics instituts de la província i els havia dirigit tots dos. I finalment, i això segurament fou un dels elements determinants de la seva elecció, havia residit durant diversos anys a Figueres i era membre de la Societat d'Arqueologia. Concretament, això li permetia actuar com a baula de contacte amb els membres de la Diputació Arqueològica de Figueres, presidida per Sans i Serra —que havia endegat tot l'afer—, i la Comissió de Monuments de Girona. Així s'evitava ferir excessivament la susceptibilitat d'aquests i facilitar la seva col·laboració. En definitiva, amb el seu nomenament la Comissió de Monuments de Girona demostrà una gran intel·ligència i mà esquerra, perquè això li permeté maniobrar tot l'afer al seu favor sense produir cap mena de fricció indesitjable amb altres entitats culturals, com havia passat feia pocs anys amb les excavacions d'Itàlica, que era un exemple conegut i a evitar.⁶⁶²

El nomenament de González de Soto, doncs, tingué lloc el mes de juliol i en principi s'inicià amb la realització de diverses visites de tempteig al jaciment, que ens són descrites per ell mateix amb els següents termes:

Porque desde que principiaron las vacaciones, a la toma de grados se han juntado repetidos viajes ejecutados para tomar indicaciones y noticias [...] de las riquísimas

⁶⁶² L'any 1839 s'iniciaren unes excavacions finançades per la Diputació de Sevilla i dirigides per Ivo de la Cortina que generaren una agra polèmica a la premsa i enfrontaments entre la Reial Acadèmia de la Història, el Ministeri de Governació i la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Sevilla. El desencadenant d'aquest conflicte fou que Ivo Cortina, funcionari del govern civil, havia estat nomenat directament pel Governador i no pel Ministeri, la qual cosa va fer que la Reial Acadèmia de la Història les considerés il·legals (el problema es va resoldre quan de la Cortina fou nomenat pel Ministeri). Tot i així, a finals de 1840, aquest abandonà la direcció de les excavacions pels continuats enfrontaments entre el governador civil i la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Sevilla.

ruinas de Ampurias, en el tanteo de cuyas excavaciones debo ocuparme en virtud de una apremiante real orden, sin que mis reclamaciones, ni el manifestar el atraso de mis asuntos profesionales, haya recabado de la Autoridad otro alivio que el hacerme el honor de decirme que por ser asunto de alta importancia y que exigía conocimientos y reserva en modo alguno se me exoneraría; en efecto reconozco que la excavación es acaso la más importante de Europa, porque en el mes y medio que hace, se me confió esta comisión, las preciosas noticias confidenciales que he recibido difícilmente pueden ser inventadas, y los tesoros que he visto en manos de particulares que los han hallado sin trabajo alguno no me han dejado duda de la riqueza artística y arqueológica de estas ruinas. Sírname esto de excusa por mi tardanza, E. S. y prometo V. E. darle ulteriores noticias extraoficiales sobre este último asunto si han de serle placenteras.⁶⁶³

És a dir, Julián González de Soto no es limità només a fer unes quantes visites a les ruïnes, sinó que també recollí informacions d'alguns col·leccionistes particulars, per tal de recopilar el màxim d'informacions prèvies a la intervenció. Però, alhora, també podem veure que la tasca li resultava feixuga, atès que no li permetia dedicar-se a les seves obligacions habituals. Probablement, aquest fet, unit al seu posterior trasllat a Madrid, explica la seva ràpida desaparició, atès que no es té constància que arribés a dimitir com a director de les excavacions.⁶⁶⁴

Pel que fa a la intervenció arqueològica pròpiament dita, aquesta es desenvolupà, en una primera fase, entre els dies 11 i 15 de setembre de 1846. Cal dir, però, que no s'ha conservat als diversos arxius consultats la documentació relativa al procés burocràtic previ de consultes entre la Diputació, la Comissió de Monuments de Girona, la Reial Acadèmia de la Història i el Govern, com sí ha passat amb en el cas del primer intent de 1841. Això sí, es conserva un informe força detallat sobre els resultats d'aquesta

⁶⁶³ AHG/VV, Comunicacions trameses al ministeri i a la direcció general 1845-1859, Lligall 1339 (minuta d'ofici al Ministeri de Governació, del 22/08/1846).

⁶⁶⁴ Sembla que el pas per Girona de González de Soto fou molt puntual, atès que tan aviat com obtingué una plaça a Madrid marxà sense dimitir com a director de l'institut. Concretament, els directius d'aquest es queixaren a la superioritat d'aquesta inexplicable absència des de principi del curs 1847-48 amb els següents termes: «[...] sin autorización de la Junta, y sin saber donde se halla, aunque estra judicialmente se tiene noticia que se encuentra en la Corte dirigiendo en escuela politécnica». Vegeu: AHG, Fons Vicens Vives, Llibre de la Junta Inspectora 1845-1851, lligall 1402/1 (sessió del 15/09/1847).

primera intervenció. Es tracta de la *Memoria sobre las excavaciones practicadas en las ruinas de Ampurias en el mes de Setiembre del presente año de 1846*, signada per Julián González de Soto a Girona el 20 de Setembre.⁶⁶⁵ En aquest document, González de Soto, com a director de les excavacions, descriu el procediment dut a terme i les troballes que hi apareguren. En tractar-se d'un document de gran valor i interès és útil transcriure'l *in extenso*, adaptant-lo a l'ortografia castellana actual.

Memoria sobre las excavaciones practicadas en las ruinas de Ampurias en el mes de Setiembre del presente año de 1846.

Por Don Julián González de Soto, director del Instituto Provincial.

En virtud de un oficio del Sr. Presidente de la Comisión de Monumentos Históricos y artísticos de esta provincia, de fecha de 6 del corriente Setiembre, en que me confiaba la dirección de las excavaciones de Ampurias, me trasladé a ellas el día 9. Empleé todo el día en recorrerlas, junto con el muy entendido y apreciable socio D. Gabriel de Molina, dos aficionados, el Sr. Alcalde y otras personas de La Escala, nos hicieron también el obsequio de acompañarnos. Después de esta visita acordamos y convinimos con el Sr. de Molina en algunos datos generales que nos suministró la impresión del terreno; tales fueron:

Clarament, González de Soto fa referència expressa a que el seu nomenament prové de la Comissió de Monuments de Girona, ja que la normativa indicava que era aquesta institució, en representació del Govern, la que l'havia d'atorgar. A més l'informe també documenta que González de Soto rebé el 6 de setembre l'ordre d'iniciar les excavacions a Empúries, a on es dirigí al cap de tres dies. Un cop allà va dedicar tot un dia a visitar la ciutat, ja que li calia conèixer-la a fons per saber on començar a excavar i no malbaratar ni el seu temps ni els diners públics. Aquesta actuació només es pot qualificar de sorprenent, atès que en teoria ja l'havia visitada repetides vegades al llarg dels mesos anteriors. L'acompanyaren Gabriel de Molina, gran coneixedor de la zona i també membre de la Societat d'Arqueologia,⁶⁶⁶ i l'alcalde de la població. En tot cas, el

⁶⁶⁵ ARABASF/CP/GE, 47-6/2 (*Memoria sobre las excavaciones practicadas en las ruinas de Ampurias en el mes de Setiembre del presente año de 1846*).

⁶⁶⁶ Gabriel de Molina fou administrador de la duana de l'Escala i secretari del seu ajuntament de 1844 a 1852. Hom desconeix la majoria d'aspectes de la seva vida, però se sap que era posseïdor de la Reial Ordre d'Isabel la catòlica i membre de la Societat d'Arqueologia. Finalment, també cal dir que fou l'autor

fet d'emprar un dia per a la observació del terreny reflecteix, com d'altres trets que hom veurà més endavant, la metodologia que va aplicar en aquesta excavació. Cal dir que, des del punt de vista actual, la principal mancança d'aquests primers excavadors d'Empúries no era la tècnica o la prudència amb què actuaven, encara que no seguien el mètode estratigràfic; sinó la manca de coneixements sobre els materials i restes descobertes. És a dir, aquests eren incapaços d'interpretar i contextualitzar les troballes en el seu conjunt, com a màxim podien interpretar els elements més destacats, com inscripcions i monedes. Mostra d'això és el següent fragment que es transcriu a continuació:

1º, que Ampurias carecía de fuentes, aún en la parte más baja e inmediata al mar. El estar situada en un montecillo aislado por todas partes, el no verse vestigios de acueductos, ni ser estos posibles atendidos los conocimientos hidráulicos de aquella época, por la inmensa y dilatada profundidad que debían salvar, y finalmente el hallarse aljibes en todos los puntos, aun en el mismo puerto, prueban suficientemente esta asección. Las aguadas se harían probablemente en la desembocadura del río Fluviá o en la fuente cuyas aguas van hoy en día a La Escala y que corrieron por un acueducto.

Òbviament, és un fragment molt positivista, on es descriu l'existència de cisternes entre les restes de les cases, però els seus autors són incapaços d'entendre el seu funcionament, per ells l'única opció plausible per obtenir aigua era un aqüeducte o fer aiguades al riu. Fins i tot, s'arriba a afirmar que la tècnica romana per construir obres hidràuliques era deficient, la qual cosa que demostra un escàs coneixement de l'obra de Vitruvi, que hauria d'haver estat la guia principal en estudiar el jaciment. Un cop feta aquesta sorprenent afirmació, a continuació, González de Soto esmenta un fenomen conegut per tothom que ha intervingut a Empúries i que serà de gran importància per entendre la percepció que tindran del jaciment els historiadors al llarg de tot el segle XIX:

2º, convinimos también en que las arenas han viajado por toda la parte N. O. De la ciudad, aún por la cumbre, fenómeno que sigue reproduciéndose con mucha regularidad

del capítol dedicat a Empúries en el *Diccionario Geografico-Estadístico-Histórico* de Pascual Madoz, on reclamà insistentment la necessitat de fer excavacions al jaciment per tal d'evitar que es perdessin tots els tresors que contenia per la ciència.

en varios puntos cercanos y es causado por los vientos del N. que hallan en su dirección y barren constantemente una costa baja de tres leguas”

És a dir, la sorra havia cobert la part nord-oest de la ciutat. Aquesta situació era el resultat de la seva acumulació en dunes litorals, que mogudes pel vent avançaven pels camps i ho cobrien tot al seu pas. A la llarga, aquest fet prengué tal importància que obligà, a finals del segle XIX, que l'Estat intervingués a la zona per tal d'aturar-ne l'avenç mitjançant la seva fixació amb barreres vegetals, la qual cosa ha donat a la zona la seva actual fesomia. A continuació, en relació amb les restes d'antigues construccions encara visibles per sobre el mantell de sorres, esmenta que:

3º, finalmente convinimos también en que los paredones que hoy día asoman a la superficie, eran guía poco segura para dirigirnos por ellos: se hallan tan diseminados, se occultan tan pronto y son tan distintos en direcciones, que la imaginación se turba; y para lograr algún resultado con poco dispendio, creímos deber consultar, no menos que al terreno, a la experiencia y a las tradiciones perdurables de los plantadores de viñas. En efecto, la sencillez de los mismos, la sincera cooperación del Sr. Cura, del Sr. Alcalde y del celoso D. Francisco Maranges nos auxiliaron en esta investigación tan poderosamente como nos habíamos prometido.

Per conèixer la part de la ciutat que restava sota les vinyes, doncs, segons González de Soto no era suficient amb les dades aportades directament per l'observació dels murs que en sobresortien, sinó que calia l'ajuda dels habitants de la zona que coneixien el territori. Per aquest motiu contactà amb els treballadors que conreaven les terres, però també amb Francesc de Maranges,⁶⁶⁷ descendent de l'antiquari Josep Maria de Maranges, qui al llarg dels anys havia format una important col·lecció d'antiguitats mitjançant l'adquisició dels materials que els pagesos de la zona anaven trobant. D'aquest conjunt d'informacions orals havia extret les següents conclusions:

⁶⁶⁷ Francesc Maranges i Juli (l'Escala 1803 – íd 1878) fou un important hisendat escalenc i un destacat polític liberal. Concretament, fou diputat a Corts a l'any 1859 i president de la Diputació de Girona alguns anys després. Popularment se'l recorda per haver comandat l'any 1837 la desesperada resistència de la vila de l'Escala a l'atac de la partida carlina comandada de Benet Tristany. També era conegut per la seva passió per l'antiquària, àmbit on esdevingué el més important col·leccionista d'antiguitats de la província.

De las varias relaciones que oímos, pudimos deducir:

1º, que hay varias cavidades y habitaciones sepultadas en distintos puntos que aproximadamente están ya designados, viven los que han bajado a ellas y describen unos pavimentos, pinturas y distribución con tales circunstancias que solo podría inventarlas el que tuviere noticia experimental de antigüedades y más luces que las que alcanza un pobre jornalero.

Possiblement, les informacions d'aquest i dels dos paràgrafs següents, foren aportades per Francesc de Maranges, que en tenia un perfecte coneixement, que li venia per tradició familiar. Cal no oblidar que el seu avantpassat Josep Maria Maranges ja havia mesurat i dibuixat aquestes ruïnes; alhora que animava en la seva obra sobre Empúries que la gent les visités.⁶⁶⁸ Per aquest motiu González de Soto devia indicar que les dades provenien de gent entesa i no de camperols. És a dir, discriminava entre les informacions aportades per diverses vies. Disposava, per una banda, dels estudis anteriors, des de Pujades fins a Josep Maranges; per altra banda, de les informacions directes dels jornalers que conreaven les vinyes; i a més de les aportades pels aficionats Maranges i Molina. Les dades aportades per aquests dos aficionats i pels erudits que l'havien precedit en l'estudi d'aquesta ciutat, però, eren per González de Soto més valuoses que les dels jornalers. Clarament, no es tractava d'un elitisme cultural vuitcentista, sinó que reflectia un fet objectiu: els aficionats podien interpretar millor les restes antigues que els jornalers ja que hi estaven més avesats i coneixien la bibliografia de l'època.

2º, que debe haber estatuas sepultadas, pues en 1802 se sacaron algunas enteras y otras mutiladas, de sola una viña de corta extensión. Estas estatuas se pulverizaron para estucar la Iglesia del Convento de N. S. de Gracia; vive aún y he hablado con el pintor que ayudó en este trabajo y describe con una candidez que desespera la belleza de una de ellas.

En un anterior apartat ja s'ha esmentat que la reutilització de les pedres d'Empúries com a element constructiu era àmpliament coneguda: les muralles de Roses i de Perpinyà, així com l'església de l'Escala i del convent servia utilitzaren tant pedres com calç procedent de les restes emporitanes. Aquest fenomen, malauradament no era una

⁶⁶⁸ MARANGES i MARIMON. *Compendio histórico...*, p. 68.

excepció, atès que fou lamentablement ben usual en la majoria de jaciments arqueològics d'època clàssica.

3º, que debía ser població rica o de artistes. Las pruebas son inconclusas: en el espacio de unos doce años se ha hallado un número exorbitante de sellos y grabados en cornalinas,⁶⁶⁹ ópalos, calcedonias, rubíes, etc; puede asegurarse que se han encontrado casi tantos sellos como medallas y que las que están o han estado en manos de solo cinco o seis individuos que viven hoy día en esta provincia no bajan de dos mil. Todas se han descubierto en la superficie de los campos y muy pocas estaban montadas. He examinado un buen número y hallado que son de exquisito gusto, de muy buen dibujo y con detalles que solo percibe el ojo afinado de un buen señor.

Aquest paràgraf és indicatiu de la magnitud del saqueig a què fou sotmesa la ciutat per part d'excavadors particulars. I si es té en compte que els col·leccionistes estaven més interessats en objectes com ara pedres precioses o semiprecioses gravades o bé estatuets de bronze, monedes, etc., es pot pensar que la quantitat d'objectes que ells no valoraven i es van perdre, com ara aretines, sigil·lades, àmfores, tegulae, etc., hagué de ser enorme.

Con estos y otros antecedentes que sería difuso referir, principiamos los trabajos de tanteo el día 11 del corriente y se continuaron a presencia mía el 12, 14 y 15. En estos cuatro días se halló:

1º, cinco sepulcros comunes formados con mucha sencillez de grandes ladrillos de cuatro palmos cuadrados de superficie cada uno: debajo del esqueleto había cuatro ladrillos, igual número a cada lado colocados de modo que se tocaban por la parte superior, uno vertical a los pies y otro a la cabeza. Uno de estos sepulcros tenía encima una capa de cal y canto y otra superior de mezcla de cal y ladrillo en figura semi-cilíndrica. Los huesos estaban reducidos a polvo y no se halló objeto alguno mortuorio dentro de los sepulcros; solo en el centro de todos ellos se descubrió un gran ánfora colocada horizontalmente con heces de vino: el ánfora estaba muy cascada, pero los

⁶⁶⁹ Segons el DRAE (*Diccionario de la Real Academia Española*), cornalina: 'ágata de color de sangre o rojiza'; ópalo: 'mineral silíceo con algo de agua, lustre resinoso, translúcido u opaco, duro, pero quebradizo y de colores diversos'; calcedonia: 'ágata muy translúcida, de color azulado o lechoso'.

trozos se hallaban colocados cada uno en su lugar. Hemos conservado para el museo los quince mejores y más enteros ladrillos que han salido.

Aquestes tombes probablement corresponen a les núm. 383, 439, 402, 403, 381, les cinc tombes de tegulae —no pas de rajols— i la núm. 384, l'enterrament en àmfora.⁶⁷⁰ En concret, quatre d'elles apareixen referenciades al catàleg de la necròpolis d'Empúries amb el mateix text recurrent: «sense dades. Explorada, probablement, pels “forestals”». Surt al plànol publicat el 1908 a l'Anuari». L'al·lusió als forestals fa esment als treballs duts a terme pels enginyers del *Cuerpo de Ingenieros de Montes* per a fixar les dunes mòbils que entre la desembocadura del Ter, al sud, i la del Fluvià, al nord, envaïen els camps de conreu. Es desconeix el grau d'afectació d'aquests treballs sobre la neàpolis emporitana, però sembla que reexcavaren completa la *cella memoriae* i les cambres funeràries del seu entorn, tal com recordava ja l'any 1909 Puig i Cadafalch.⁶⁷¹ A continuació es veurà com es pot completar el que se sap sobre aquests enterraments. La tomba núm. 383 correspon, segons el catàleg, a una «fossa simple a terra amb les despulles protegides per tres tegulae». Però la descripció de González de Soto indica clarament que es tractava d'enterraments formats per quatre tegulae a cada banda i una a cada extrem: aleshores, o bé González de Soto va obviar el fet que aquest enterrament en concret n'estava format només per tres, si la resta estava generalment format per unes deu; o bé, l'opció més probable és que les set *tegulae* que manquen es trobaven en bon estat i formaven part del grup que fou retirat per a ser conservades en el Museu. La tomba 439 és descrita com un enterrament «molt fet malbé». De fet, si s'observa la fig. 99 del catàleg es veu que està pràcticament arrasat. Les tombes 402, així com la 403, sembla que fou «explorada el dia 9 d'agost de 1946 per Almagro. Es conserva *in situ* molt arruïnada». Possiblement, malgrat “l'exploració” d'Almagro, ja va ser descoberta el 1846. La tomba que tenia una «capa de cal y canto y otra superior de mezcla de cal y ladrillo en figura semi-cilíndrica» correspon a la núm. 381 (fig. 106), descrita al catàleg com a «sarcòfag de tegulae de secció triangular i amb un recobriment sòlid de qualitat, fet de pedruscall i morter de calç, conformant un monument notable. Potser havia anat cobert d'una capa de signinum de la qual, però, no queden evidències. Trencat i

⁶⁷⁰ NOLLA et alii. *Ciuitatis impuritanæ* ..., p 124, 210, 225, 264-269.

⁶⁷¹ PUIG i CADAVALCH, J.; FALGUERAS, A.; GODAY, J., *L'arquitectura romànica a Catalunya. I. Precedents: l'arquitectura romana; l'arquitectura cristiana preromànica*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1909, p. 304. I també: NOLLA et alii, *Ciuitatis impuritanæ* ..., p. 35.

malmès, conserva una llargària de 1'75 m i l'amplada és de 0'80 m (fig. 106)». La hipòtesi de l'existència de la capa de *signinum* queda, doncs, confirmada per les informacions aportades per González de Soto. La tomba 384 és un «enterrament en àmfora. El recipient, cilíndric i pràcticament sencer presentava la boca a l'est i amidava 1'95 m de llargària (...) S'hauria de classificar dins de la forma Keay XXV».

Un fet interessant de la descripció que fa González de Soto d'aquestes tombes, és que entre les peces, que pel seu estat de conservació havien de ser destinades al museu provincial per tal de ser estudiades i exposades, hi apareix un tipus de material arqueològic les *tegulae* —confoses amb rajols (*lateres*)—, que no era gaire estimat en aquella època dins dels àmbits erudits.

2º, una lápida casi entera de dos palmos y medio de anchura y seis de alto en la cual se lee: [dibuix esquemàtic de la làpida] I.O.M. / VEXILLATO / EG. VII CF / VB: CVRA / VNI. VICTO / RIS DIEC. ES / SD. OBNA / LEM. AQVILAE.

Aquesta inscripció correspon a I.R.C. III, núm. 14.⁶⁷² Es tracta d'un *cippus* commemoratiu d'una *vexillatio* de la legio VII Gemina Felix, reutilitzat com a *stipes* per a sostenir una *mensa altaris*, amb la qual conformava l'altar i la zona central i neuràlgica de la basílica. Les dades aportades per l'informe de González de Soto permeten confirmar la hipòtesi proposada per Nolla i Sagrera segons la qual aquesta inscripció i la placa marmòria reconvertida en *mensa altaris* foren trobades en les primeres excavacions de 1846-1848 i ingressades al Museu de la Comissió de Girona en aquells anys. La inscripció, doncs, es trobà en l'excavació de 1846, feta sota la direcció de González de Soto i —com es veurà més endavant— la placa marmòria es trobà en la fase posterior, dirigida per Gabriel de Molina, en el mes de novembre del mateix any.

4º, en el campo que media entre el convento de N. S. de Gracia y el mar, hallamos una cisterna compuesta de dos cámaras que se comunicaban por una puerta:

⁶⁷² “I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / VEXILLATIO / [L]EG(ionis) VII (septimae) G(eminae) F(elicis) / [S]VB CVRA / [I]VNI VICTO / RIS (centurionis) LEG (ionis) EI / [V]SD(em) OB NA / [TA]LEM AQVILAE”. Depositada a Sant Pere de Galligants, núm. inv. 1484. El *Gabinete de Antigüedades* de la *Real Academia de la Historia* conserva un calc d'aquesta inscripció. *Vegeu*: NOLLA et alii. *Ciuitatis impuritanae...*, p. 98-102, fig. 57, 59.

bajamos a ella, examiné el enlucido y me sorprendió verle compuesto de cal, arena y carbón graneado: caté las paredes en varios puntos y me cercioré de que el enlucido era uniforme: esto me probó que las propiedades reconocidas recientemente en el carbón fueron ya apreciadas y aplicadas por los antiguos.

Diverses cisternes emporitanes presenten dos compartiments separats per un mur amb porta. Es tracta de les núm. 2, 31, 32 i 41. La núm. 2, en el context de l'Asklepèion, es troba massa al sud per a poder dir que està entre el convent i el mar. Qualsevol de les altres tres podria ser la referida en el text, ja que es troben sota mateix de l'*stoa*. Les núm. 31 i 32 foren "descobertes" per Gandia els anys 1916 i 1913 respectivament, mentre que la 41, fou "descoberta" durant una intervenció de neteja l'any 1991. No foren objecte de cap descripció per part de Gandia, ni apareixen en els plànols de Gudiol.⁶⁷³ La *Memoria* no ho indica, però González de Soto va arrancar part del recobriment en *signinum* de la cisterna i el va enviar a la Comissió, ja que entre la documentació que conserva la Comissió de Monuments de Girona hi ha una fitxa que indica «[Sense numerar] Enlucido de cal arena y carbón arrancado por D. Julián González de Soto de una cisterna que se halla en el campo que fue del convento de Gracia situado entre el citado convento y el mar. Excavaciones del mes de setbre[síc] de 1846».⁶⁷⁴

5º, se halló también una cornalina con [?] y rojizas; es ovalada, de unas seis líneas en su eje mayor y tiene grabada un cupido de formas puras pero algo obesas, parece mucho al amor perezoso de Rafael.

6º, se hallaron también dos estilos, algunos trozos de mosaico de poco mérito y una piedra de toque para ensayar metales.

7º, se encontraron también trozos de enlucido pintados con colores, que a pesar de los siglos y del contacto inmediato con la tierra de labor, se conservan vivísimos sobre todo uno que parece bermellón y es más subido y acarminado que el bermellón mejor de la China.

⁶⁷³ BURÉS, L. *Les estructures hidràuliques a la ciutat antiga: l'exemple d'Empúries*. Monografies emporitanes 10, Barcelona: MAC, 1998, núm. 2, p. 279-280; núm. 31, p. 285-288; núm. 32, p. 288-289; núm. 41, p. 290.

⁶⁷⁴ MAC-Gi/CM, lligall 22/1 (fitxes d'objectes trobats a Empúries durant el setembre de 1846).

8º, entre los varios trozos de barro saguntino rojo, negro y jaspeado, hemos logrado recoger varios trozos en que están los nombres de los alfareros; uno de ellos dice: cn. ate.zoili. No hemos leído todavía los demás.

9º, he traído para el gabinete una coleccionita de trozos de argamasa y de almadrado muy curiosos en variedad y solidez.

Aquest és un altre tret de la relativa modernitat de l'actuació de González de Soto, atès que recull mostres dels diferents tipus de paviments per tal de fer-ne una col·lecció i poder efectuar comparacions en el futur. Probablement, els *trozos de argamasa* fan referència al *opus signinum* i els de *almadrado* fan referència a l'*opus caementicium*.

10º, casi en la orilla del mar encontré un trocito de vidrio azul con volutas interiores blancas; lo enseñé al instante al apreciable socio Sr. Molina manifestándole mi sorpresa y este Sr. me aseguró que hallaríamos otros y no pocos. Vueltos a casa el Sr. de Molina me presentó una colección de varios trocitos de vidrio semejantes al que había encontrado pero muy variados. Los he examinado muy detenidamente; hay uno del género de losafiligranados de Venecia del siglo 15º; otros son de los mille fiori de Alemania, pero hay tres que no pertenecen a ningún género de que yo tenga noticia. M. Bontemps, director de la cristalería de Choisy-le-Roi, acaba de publicar una memoria histórico-práctica sobre el modo de trabajar los vidrios que él llama mosaicos y son los mille fiori; pero yo puedo asegurar, que, si dicho Sr. viese los de Ampurias, confesaría la insuficiencia de sus medios para la ejecución de los que yo tengo a la vista; confío mucho que esta provincia poseerá en breve una rica colección de trozos de vidrio de estas y acaso otras especies que serán visitados con placer por los curiosos.

En concret, els afiligrants de Venècia del s. XV són vidres decorats amb la tècnica, consistent a formar barnilles de vidre (*lattimo*) i combinar-los per formar una filigrana. Els anomenats vidre mosaic o millefiori consisteixen en una barnilla de vidre de diferents colors i que és tallada en diverses peces. Pel que fa a la referència a l'industrial i científic francès George Bontemps (1799-1883), cal dir que aquest fou el fundador de la cristalleria de Choisy-le-Roi, que va destacar a mitjans segle XIX per la fabricació de vidre pintat; i ell mateix va ser el primer a Europa a fabricar vidre vermell. D'entre els seus treballs cal destacar l'article «Mémoire sur la fabrication du flint-glass et du

crown-glass», a *Comptes rendues de l'Académie des Sciences* (n° 10 de 1840, p. 129), el llibre *Peinture sur verre au XIX siècle* (París, 1845), que és l'obra a la que fa referència la memòria, i el llibre *Guide du verrier: traité historique et pratique de la fabrication des verres, cristaux, vitraux* (París, 1868). També diversos fragments de vidre foren enviats a la Comissió de Girona.⁶⁷⁵ Finalment, aquesta primera aproximació al jaciment acabà sobtadament el dia 16, a causa de les tasques inajornables que a González de Soto li esperaven a Girona, com es pot observar en el següent fragment:

El día 16 por la mañana, después de haber gastado unos 600 reales en los hallazgos anteriores, salí de Ampurias porque la matrícula y toma de grados de los alumnos del Instituto Provincial reclamaban mi presencia en esta ciudad.

Com el mateix González de Soto indica al principi de la memòria, era director de l'Institut de Segon Ensenyament i, en conseqüència, li calia tornar a Girona per atendre les seves obligacions. La despesa total que féu fou ben modesta, atès que el total destinat a les excavacions arqueològiques fou de 6.000 reals.⁶⁷⁶

Sensible en extremo me ha sido el separarme de aquellas ruinas, pero me queda el consuelo de haber quedado en mi lugar D. Gabriel de Molina, tan benemérito de la ciencia arqueológica como conocedor de aquellos lugares.

En efecte, les posteriors excavacions de 1847 foren dirigides per Gabriel de Molina, que fou auxiliat en la seva actuació per l'hisendat i col·leccionista de l'Escala Francesc de Maranges, ambdós membres de la Societat d'Arqueologia.

⁶⁷⁵ MAC-Gi/CM, lligall 22/1 (fitxes d'objectes trobats a Empúries al setembre de 1846, fitxa núm. 18).

⁶⁷⁶ «Una sola vez que la provincia ha dirigido una benévola mirada sobre aquel inmenso arenal, ya ha satisfecho las justas aspiraciones de la Comisión de Monumentos, que existía antes de la actualmente organizada, concediéndole 6.000 reales para practicar algunas excavaciones en aquellos eriales [...]». ARABASF/CP/GE 47-6/2 (informe inèdit de Francesc Xavier Rosés, membre de la Comissió de Monuments de Girona i acadèmic corresponent de Sant Ferran, sobre la situació dels monuments artístics de la província; del 25/05/1869). El text no ho precisa, però cal suposar que la quantitat era la destinada per a la totalitat de les excavacions, atès que no s'ha localitzat cap referència que faci pensar en la seva renovació.

Al terminar este escrito recomiendo a V.I. a D. Francisco Maranges, propietario de La Escala, que me ha auxiliado con sus conocimientos teóricos y prácticos del país y de sus antigüedades.

Òbviament, aquesta recomanació responia tant a la faceta de col·leccionista de Francesc de Maranges, com a la seva posició social i immillorables contactes polítics. És a dir, Maranges podia ésser un bon col·laborador i alhora un millor proveïdor, en cas que calgués seguir actuant a la zona o comprar noves peces per al museu. Finalment, González de Soto acabà la memòria amb la següent afirmació:

Después de mi salida se han descubierto ya varios mosaicos; una, al parecer, herrería, dos sepulcros superiores de los arriba mencionados; una piedra preciosa grabada para sello y otros objetos de que daré cuenta en otra memoria luego que los haya visto.

Gerona, 20 de Setiembre de 1846

Julián González de Soto”.

Com ja s'ha avançat, posteriorment les excavacions continuaren sota la direcció de Gabriel de Molina. Tanmateix, aquesta segona fase de les excavacions és poc coneguda, atès que no existeix cap memòria detallada de les troballes. Se sap, però, que al mes de novembre del mateix any es posaren totalment al descobert les restes de la basílica paleocristiana de la neàpoli. Sorprenentment, aquest edifici fou correctament identificat pels seus descobridors, contràriament al que farà la majoria d'investigadors posteriors fins que Puig i Cadafalch, l'any 1908, la identificà correctament. Aquest fet, és descrit en els següents termes en una comunicació del governador civil, Carles Llauder, al vicari general de la diòcesi:

De las últimas comunicaciones recibidas del encargado de las excavaciones que se practican sobre el terreno que fue ciudad de Ampurias, resulta haberse descubierto fragmentos de un pequeño templo, al extremo del cual se ha hallado una especie de Altar, elevado algunos palmos del pavimento común a manera de nuestros Presbiterios. Esta Comisión no ha podido [...] hasta ahora con exactitud a que época y religión pertenecen los indicados fragmentos por que no suministran los datos suficientes para calificarlos con acierto, pues no se ha presentado todavía signo alguno Cristiano; pero como pudiera pertenecer a los tres primeros siglos de nuestra Era, en este caso, fácilmente se concibe el interés que ofrecería el mencionado altar por si puede ocultar

en el pavimento al pie del mismo, algunos sepulcros de Mártires del Cristianismo; por cuya atención ha dispuesto esta comisión suspender los trabajos, prohibiendo toda especie de investigación, y acordando al propio tiempo dirigirse a V. S. como lo hace, a fin de que se sirva nombrar el Reverendo o Cura Párroco de la Escala ú otro Ministro del sacerdocio que tenga V. S. por conveniente, para que representando a la Autoridad eclesiástica, forme parte de la Comisión que ha de proceder al reconocimiento de dicho pavimento y de lo demás que en adelante se obtendrá en las excavaciones, y que [diese] alguna sospecha; cuya comisión la compondrán un individuo de esta Corporación, Alcalde de la Escala y un Escribano, para que levante auto formal de los reconocimientos que tengan lugar. De su conformidad y de la persona nombrada, ruego a V. S. se sirva dar conocimiento a esta comisión, quien en su vista señalará el día del citado reconocimiento, y avisará a los que deban presenciarlo.⁶⁷⁷

És a dir, es donà prou importància a la troballa com per aturar les obres i sol·licitar l'ajut del bisbat de Girona en la tasca de reconèixer les restes localitzades. En concret, se sol·licità la col·laboració del capellà de l'Escala o algun altre sacerdot, atès que en cas que es confirmés el caràcter cristià del temple seria un dels més antics de la Península. A això, a més, calia afegir, com feien notar el governador civil i el secretari de la Comissió de Girona, Joaquim Pujol i Santo, la possibilitat que es localitzessin sepulcres de màrtirs del cristianisme, a la qual cosa es donava la major importància. En resposta a aquesta sol·licitud, el vicari general de la diòcesi va nomenar al capellà de l'Escala, qui ja havia participat en la Junta escalenca que havia redactat la memòria de l'any 1834:

Con esta fecha nombro al Cura Párroco de La Escala para que en representación mía asista siempre que sea conveniente en unión de un individuo de esa Comisión de monumentos artísticos, del alcalde de aquella villa y de un escribano, al reconocimiento de todo cuanto tenga relación con nuestra Religión Divina en las excavaciones que con tanto acierto se practican en el terreno que fue ciudad de Ampurias. Lo digo a V. S. en contestación a su atento oficio de 30 de noviembre p[roximo pasa]do.⁶⁷⁸

La següent notícia que hom posseeix relativa a les excavacions són unes llistes d'entrades de materials procedents del jaciment al museu provincial, que es publicaren

⁶⁷⁷ ADG, Secretaria de Cambra i Govern, Correspondència Govern Civil, T-428/ S-26 (ofici del governador, Carles Llauder, al vicari general, del 30/11/1846).

⁶⁷⁸ *Íbid* (minuta d'ofici adreçada al Govern Civil, del dia 3/12/1846.)

en el Butlletí Oficial de la Província al llarg dels mesos de febrer a maig de 1847,⁶⁷⁹ les quals confirmen que les excavacions continuaren com a mínim fins l'abril. Això sembla indicar que es treballà en el jaciment de forma ininterrompuda fins a l'esgotament de la subvenció. Aquesta actuació no lligaria gaire amb una actuació científica, atès que suposava enfrontar-se al mal temps i als temporals de tramuntana, que devien omplir les rases practicades ràpidament. Tanmateix, sí ens permet relacionar-ho amb la hipòtesi que s'ha plantejat en un apartat anterior. És a dir, és dóna preferència al caràcter d'obra pública de la intervenció per apaivagar possibles revoltes socials, malgrat que això suposà desapropiar els mitjans humans i materials. Finalment, en esgotar-se la subvenció i no renovar-se, les excavacions quedaren paralitzades. Concretament, per les actes de la mateixa Comissió de Monuments de Girona es té notícia que a finals de 1847 les excavacions s'havien aturat per manca de fons, que eren insuficients, fins i tot, per tornar a cobrir el que s'havia descobert, com es pot observar en el següent paràgraf:

Nada más justo y conveniente que la pretensión de los recurrentes, quienes por un acto de deferencia y respeto a esta comisión, prestaron generosamente sus terrenos para hacer en ellos los reconocimientos arqueológicos que fueron de conocida utilidad. La comisión, celosa de su buen crédito, y para conservar el prestigio con las personas que están en el caso de prestar iguales servicios hubiera providenciado terraplenar las zanjas en cuestión, antes de reclamarlo la necesidad que alegan los recurrentes, si la absoluta escasez de fondos que experimenta hace medio año, no la hubieran impedido de cumplir este deber y atender dichos servicios.⁶⁸⁰

En definitiva, la manca de recursos havia comportat l'aturada de les excavacions públiques, com a mínim des del mes d'abril de 1847. Això, permet afirmar que la dada que recull Pedro Martínez Quintanilla en la seva obra, referent a les excavacions que es desenvoluparen al llarg de tres anys, 1846, 1847 i 1848, no era del tot exacta. Concretament, l'error deu provenir de la realització en els anys següents d'intervencions arqueològiques per part de particulars, alguns dels quals havien participat en la intervenció de la Comissió de Girona. L'aspecte més destacat d'aquestes excavacions és que culminaren amb la troballa del conegut mosaic anomenat del *Sacrifici d'Ifigènia*, raó per la qual tractarem l'afer a fons en el proper apartat.

⁶⁷⁹ *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona*, del 5/02, 5/03, 16/04 i 12/05 de 1847).

⁶⁸⁰ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 22/09/1847).

La conclusió de tot això fou que malgrat els diversos i interessants materials recuperats en aquesta actuació arqueològica, els resultats foren considerats per la Comissió de Girona com a pèssims. Fins i tot, els erudits de la província arribaren a pensar que Empúries era un jaciment de poca importància, arrasat ja pel temps i els col·leccionistes; i que no podia aportar gairebé res al coneixement històric del país.⁶⁸¹ Per exemple, aquesta és l'actitud que prengueren coneguts historiadors gironins com Joaquim Botet i Sisó⁶⁸² i Celestí Pujol,⁶⁸³ que consideraven totalment destruït el jaciment, la qual cosa feia innecessària la realització d'excavacions arqueològiques, atès que els resultats no compensarien l'esforç esmerçat. Posteriorment, molt poques veus defensaren el potencial arqueològic d'aquells terrenys,⁶⁸⁴ de forma que el jaciment fou abandonat a la

⁶⁸¹ «En los años 1846, 1847 y 1848 se hicieron excavaciones por cuenta de la Diputación, y aun cuando los trabajos se dirigieron hábilmente por la Comisión provincial de Monumentos históricos y artísticos y por el delegado de la misma D. Gabriel de Molina, entendido anticuario y administrador, que era entonces de la Aduana de la Escala, los objetos hallados parece que no correspondieron a las esperanzas que se habían concebido, sin que su valor compensase, por concepto alguno, los gastos que ocasionaron las obras». Vegeu: MARTÍNEZ QUINTANILLA. *La provincia de...*, p. 166-169. «Con efecto, después de los escasos hallazgos procedentes de la antigua Emporiae en las excavaciones verificadas con fondos provinciales por los años 1846, 47 y 48; los restantes objetos son, ó dono de particulares ó despojos de algunos edificios de la localidad que siempre ha procurado recoger esta Comisión, por más que algunas veces se hayan inutilizado sus deseos, ora por la avaricia ó ignorancia de los propietarios, ora por falta de los más precisos recursos para la recogida de aquéllos», ARAH/CAGE 9/7954/12(2) (informe signat per Enric Claudi Girbal l'any 1870 sobre el Museu Provincial de Girona i les peces en ell dipositades).

⁶⁸² Joaquim Botet i Sisó (Girona, 1846–íd 1917) fou el millor historiador i numismàtic de la Girona de finals del XIX i principis del XX. Membre de la Comissió de Monuments de Girona des de l'any 1873, hi ocupà diversos càrrecs fins a la seva mort, entre ells el de conservador del museu. També participà en la política local, on fou un dels primer representants públics que es manifestà defensor del regionalisme.

⁶⁸³ Celestí Pujol i Camps (Girona, 1843-Madrid, 1891) fou un destacat historiador, advocat i numismata. L'any 1868 ingressà a la Comissió de Monuments de Girona, de la qual fou nomenat secretari. Posteriorment, es traslladà a Madrid, on ingressà en a la Reial Acadèmia de la Història, l'any 1886. També cal esmentar que treballà amb l'escriptor i polític Víctor Balaguer, de qui fou el secretari personal. Dins l'àmbit històric fou autor de diverses obres relatives a la numismàtica antiga de la Península, tot i que també estudià amb profunditat altres aspectes de la història com la Guerra dels Segadors, que fou el tema del seu discurs d'entrada a la Reial Acadèmia.

⁶⁸⁴ Entre elles, Francesc Xavier Rosés, que en l'informe abans esmentat comenta sobre les primeres excavacions: «[...] podría, a mi humilde entender, ser de las [provincias] que mejores resultados podrían ofrecer, por lo menos, a la arqueología, si se facilitasen los medios necesarios para explotar la inagotable mina que posee en el recinto de la antigua Ampurias, de entre cuyas arenosas ruinas se

seva sort. A partir d'aquest moment, doncs, els ens públics simplement es limitaven a adquirir les troballes que s'hi feien a pagesos i antiquaris, sense que durant anys s'intentés realitzar novament una intervenció arqueològica.

e) La recerca d'antiguitats

Tot i que les excavacions a Empúries van portar a l'aparició d'un sentiment de desencís dins dels ambients erudits respecte a les possibilitats arqueològiques de la ciutat,⁶⁸⁵ si més no serviren per crear el tan reclamat per les autoritats i desitjat per la Comissió de Girona Museu Provincial. Sens cap mena de dubte, sense aquesta intervenció molt difícilment s'hagués aconseguit reunir les antiguitats que tan urgentment es necessitaven per justificar la seva fundació. En concret, no se sap en quina data exacta es creà el museu provincial, però, mercès a les referències a entrades de materials al "Museo de Antigüedades de esta capital", que anaven apareixen al Butlletí Oficial de la Província, es té constància que de *facto* existia des de principis de 1847, tot i que de *iure* la seva creació devia ser de finals de l'any anterior. Aquest ens, com s'ha indicat, es trobava situat a l'Institut Provincial, on sembla ser que ocupava de forma més o menys provisional una sala.⁶⁸⁶ L'elecció d'aquest indret per a instal·lar-hi aquest embrió de museu cal interpretar-la com una actuació idèntica a la realitzada amb la biblioteca.

extraen todos los días curiosísimos objetos de arte, que comprados por inteligentes extranjeros a los labradores que cultivan aquellos campos, pasan a enriquecer los museos de otras naciones [...] debe citarse, como digno de especial mención, un magnífico y completo sepulcro de mármol blanco con interesantes relieves de figuras las más completas y bien acabadas, sepulcro que por si solo, es bastante para ser considerado como una joya para cualquier museo. Innumerables y de todo género son los mosaicos que allí se encuentran, habiéndose descubierto entre otros, uno de mérito tan notorio que obligó al propietario a construirle una especie de caseta para evitar que manos profanas y destructoras acabasen con aquella obra que habían respetado los tiempos. Cornalinas grabadas del más relevante mérito se han descubierto a centenares, ánforas, vasos lacrimatorios, urnas cinerarias, estatuas, anillos,[?] y otros objetos de uso particular, como y también medallas y monedas, que han contribuido no poco a dar a luz sobre la historia de aquella que fue población tan importante».

⁶⁸⁵ BUSCATÓ i SOMOZA; PONS i PUJOL, «La Real Academia de...», p. 166.

⁶⁸⁶ RIURÓ, Francesc, «Empúries i la Comissió Provincial de Monuments de Girona», *Associació Arqueològica de Girona. Quadern de Treball núm. 8* (1995), p. 58; PUIGVERT i SOLÀ, «Romanticisme i patrimoni...», p. 411. I també: LLORENS et ali. *La Comissió de...*, p. 17.

És a dir, la millor opció que tenia la Comissió de Monuments era optimitzar els seus recursos i instal·lar les seves antiguitats al recentment fundat Institut Provincial, del qual precisament n'era director un dels seus membres que, a més, dirigia en persona les excavacions que s'estaven realitzant en aquell moment a Empúries. Certament, aquesta opció era la més lògica. Malauradament, al contrari que la biblioteca, aquesta instal·lació del museu dins de les dependències de l'Institut de Segon Ensenyament de Girona fou puntual, atès que aviat despertà forts malestars dins del mateix claustre de professors. El motiu d'això era la manca d'espai dins de l'antic convent de Sant Antoni, on s'hi havien encabit diverses entitats relacionades amb l'ensenyament i la cultura, que competien per l'espai. Lògicament, en aquest context, si l'Institut volia créixer necessitava fer fora totes aquestes altres entitats. Això ja era reconegut obertament pel mateix director de l'Institut l'any 1848, malgrat que també era membre de la Comissió:

Las necesidades del establecimiento son purgar el edificio de las muchas plantas parásitas que tiene, tales como la escuela teórica y práctica normal, el colegio titulado de internos que más bien es una escuela de educación primaria, la escuela de dibujo a cargo del Excmo. Ayuntamiento y el gabinete de arqueología porque siendo de si sumamente reducido el establecimiento lo es infinitamente más sirviendo a tantas dependencias heterogéneas.⁶⁸⁷

Malauradament, poques dades més hi ha de la primera instal·lació museística de la ciutat de Girona. L'única referència que es posseeix, a part de les ja esmentades més amunt, és una breu referència a la seva existència que apareix en la primera acta conservada de la Comissió de Monuments de Girona, del 22 de novembre de 1847, la qual es reproduïx a continuació *in extenso*:

En la ciudad de Gerona a los veinte y dos días del mes de nov[iembre] de mil ochocientos noventa y siete: Reunidos la Comisión de Monumentos artísticos de esta Prov[incia] y la sección conservadora, representadas respectivamente por los Sres. del margen en el despacho del M. I. S. Gefe Superior Político, su Presidente, se dio

⁶⁸⁷ OLÒRIZ, Joan. *L'institut de segon ensenyament de Girona (1845-1900)*. Girona: CCG Edicions, 2008, p. 53. Malgrat haver cercat aquest informe dins del fons de l'Institut, no s'ha pogut localitzar. En concret, aquest s'havia de trobar dins *Comunicacions trameses al Ministeri i la Direcció General*, Lligall 1339, subcarpeta del mes de juny de 1848. Tanmateix, dins d'aquesta falten els documents 50 i 51, sense que els encarregats de l'arxiu hagin pogut donar cap resposta a aquesta sorprenent desaparició.

principio a la sesión ordenando las medidas siguientes: Que se abra un libro en el que se extenderán las actas y acuerdos de la comisión empezando por la de la presente sesión. En dicho libro y por su parte opuesta se abrirá el inventario de los objetos que han tenido ingreso en el Museo Provincial hasta la fecha, especificando su procedencia, y continuando en él los que sucesivamente ingresen: de este inventario sacará una copia exacta [sic] la Sección Conservadora para los efectos de la institución. Como hasta el día ha existido la Sección conservadora sin un Estatuto especial que marque sus verdaderas atribuciones; y movidos del mas exquisito celo los S. S. que la componen de ajustar sus funciones a las facultades que les correspondan por su instituto, se acordó (satisfaciendo sus ruegos) la formación de un reglamento que de a conocer con claridad y distinción las facultades que conciernen a la sección, arregladas a la idea que la creó, y al conocimiento que ha suministrado la practica de este servicio. Conformes los Sres. que la componen de tomar a su cargo la redacción de dicho documento, quedaron nombrados para mancomunadamente se ocupen en reuniones frecuentes de este trabajo, ofreciendo presentarlo terminado dentro de 15 días a fin de discutirlo y aprobarlo.⁶⁸⁸

És a dir, en l'esmentada reunió no només es feia referència a l'existència d'un museu provincial, on havien anat a raure els objectes procedents d'Empúries, sinó que també es preveia que es formés un inventari dels seus fons. Aquesta actuació, però, quedà en una simple declaració d'intencions i no es dugué a bon port fins molts anys després. Alhora, en aquest text també s'esmenta l'existència d'una Secció Conservadora, encarregada de la conservació del museu, amb unes funcions gens clares, atès que els mateixos redactors de l'acta feien referència a la necessitat de fer un reglament que delimités les seves atribucions. En relació amb aquest fet, els investigadors que han tractat el tema han ofert diverses hipòtesis sobre què era exactament aquest Secció Conservadora. Bàsicament, s'ha plantejat que es podria tractar d'una mena de comissió, diferent i anterior a la Comissió de Monuments de Girona, encarregada de tenir cura dels materials recollits en la sala habilitada com a museu a l'Institut⁶⁸⁹ o de la de la comissió fundada l'any 1838 que hauria continuat les seves tasques d'inventariar els objectes artístics procedents de la desamortització durant aquest anys.⁶⁹⁰ A la vista de les dades

⁶⁸⁸ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 22/12/1847).

⁶⁸⁹ RIURÓ, «Empúries i la Comissió...», p. 58. Dins de la mateixa línia: CALZADA i OLIVERAS, «La desamortització i la...», p. 31.

⁶⁹⁰ LLORENS et alii. «La Comissió de...», p. 21. I també: CLARÀ i BLANQUERA, Maria Antònia. *La Comissió Provincial de Monuments Històrics i Artístics de Girona a través de les seves actes (1847-1870)*, Màster en museologia i patrimoni (inèdit), p. 30 i següents.

exposades en les pàgines precedents cal concloure que cap de les dues hipòtesis pot ésser correcta. La primera queda desmentida pel fet que fou la Comissió de Monuments de Girona qui creà el museu en prendre entre les seves mans la intervenció arqueològica a Empúries, de forma que no es pot sostenir que aquest ens es trobà el museu ja fet. La segona hipòtesi tampoc té sentit perquè els membres de la Comissió de l'any 1838 formaren, majoritàriament, també la de 1844. En conseqüència, per intentar clarificar l'afer cal que ens plantegem dues coses. Primerament, qui eren els membres de la denominada Secció Conservadora? I, en segon lloc, quines eren les seves funcions?

El primer punt és el més fàcil dels dos, malgrat que en l'acta citada més amunt només s'esmenta els cognoms dels quatre membres de l'ens, els senyors: Carles, Pastors, Cors i Martínez. Sens dubte, el citat Cors no pot ser un altre que Marià Cors de Niubó, mentre que l'anomenat Martínez ha de ser l'hisendat i polític conservador Felipe Martínez Davalillo,⁶⁹¹ personatges amb una gran influència a la Girona de l'època. Respecte als altres dos membres de la Secció la cosa ja semblava més complicada, però necessàriament també havien de ser destacats membres de les elits gironines, atès que ambdós cognoms pertanyien a dues de les famílies amb més prestigi de ciutat. Possiblement, l'esmentat Pastors fos Joaquim de Pastors,⁶⁹² com ha proposat en el seu treball sobre la Comissió de Monuments de Girona Maria Antonia Clarà. Finalment, el darrer membre de la Secció Conservadora era Joaquim de Carles i de Mendoza.⁶⁹³ La localització del seu nomenament com a membre de l'esmentat ens dins del fons de la

⁶⁹¹ Felipe de Martínez Davalillo (1789-1864) fou un important hisendat i polític gironí de la primera meitat del segle XIX. En l'àmbit polític va ser un destacat membre del partit moderat, on ocupà importants càrrecs. Dins les llistes d'aquesta formació fou candidat pel partit judicial de Santa Coloma de Farners al Congrés a les eleccions de 1844 i electe l'any 1846 i 1850. També fou diputat provincial de 1843 a 1844 i de 1860 a 1864. A més, fou nomenat senador l'any 1864, tot i que no arribà a jurar el càrrec. A tall anecdòtic es pot esmentar que encara hi ha un casalot a Girona que porta el seu nom i que a la novel·la *Nárvaez* de Benito Pérez Galdós s'esmenta la gran qualitat de la seva perruca, descrita com tota una obra d'art.

⁶⁹² Joaquim de Pastors i de Sala (1794-1884) seguí com el seu germà Narcís la carrera militar, en què arribà a assolir el grau de general de Brigada. Alhora, participà activament en la vida política i social de la ciutat, raó per la qual ocupà diversos càrrecs en entitats públiques i privades.

⁶⁹³ Joaquim de Carles y de Mendoza (Girona 1824-*íd.* 1895) fou un dels hisendats més importants de Girona. Tingué una molt bona preparació intel·lectual, de forma que estudià a França i Itàlia. L'any 1844 retornà a Girona, on finalitzà la restauració de la casa familiar.

Casa Carles, actualment conservat a l'Arxiu Diocesà de Girona, no deixa lloc a dubte sobre la seva identificació.⁶⁹⁴

És a dir, clarament, es pot afirmar que la Secció Conservadora estava formada per destacats membres de l'oligarquia gironina, amb estrets contactes amb les elits polítiques, intel·lectuals i econòmiques de la ciutat. Per esmentar només un exemple, cal destacar que Felipe Martínez Davalillo per les mateixes dates fou president del *Casino Gerundense*, entitat de la qual, precisament per aquestes dates, era secretari Joaquim Pujol i Santo. Alhora, aquesta extracció social i política dels membres de l'ens concorda perfectament amb el caràcter clarament reaccionari que anava prenent la recuperació de les antiguitats i monuments durant aquest període. Serveixi com a clar exemple d'això el següent fragment del discurs d'inauguració de la Comissió Central pronunciat pel seu vicepresident el comte de Clonard:

Señores: Creada esta comisión en virtud de la Real orden que acaba de leerse, su deber primero es manifestar al Gobierno de S. M., la gratitud que no puede menos de inspirarle la confianza que en ella ha depositado. Deseoso el Gobierno de salvar de la destrucción que por todas partes amenaza a los más preciados monumentos de nuestra antigua gloria y de poner coto al vandalismo y la rapiña, que para mengua de nuestro nombre se ha ejercido sobre ellos hace algunos años, no ha titubeado, siguiendo el ejemplo de otras naciones, en adoptar los medios que ha creído oportunos para conseguirlo. No es éste el lugar de hacer recriminaciones contra el espíritu revolucionario que ha echado por tierra tantos y tan apreciables monumentos de las artes españolas, ni debe limitarse la comisión a hacer solamente estériles declamaciones.⁶⁹⁵

Pel que fa a les seves funcions exactes d'aquest ens, aquestes no són gens clares, però a la vista dels documents esmentats més amunt, no sembla que tampoc ho fossin pels mateixos membres de la Secció. Segons el nomenament de Joaquim de Carles, les seves funcions eren purament consultives i de control. A més, l'acte de la Comissió de

⁶⁹⁴ ADG/ACC, Lligall en quart núm. 25 (ofici Comissió de Monuments a Joaquim Carles de Mendoza, del 15/12/1846). I també: BOSCH i PORTELL, Mònica, «La formació d'una classe dirigent: els hisendats de la regió de Girona. L'exemple del patrimoni Carles (1750-1850)», *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 404.

⁶⁹⁵ *Gaceta de Madrid*, del 5/06/1844 (discurs pronunciat a Madrid, el dia 3/06, al convent de la *Trinidad*).

Monuments del 1847 sembla anar en la mateixa línia, una funció controladora de la gestió del *Museo de objetos literarios, históricos y artísticos* i dels objectes que aquest contenia, és a dir, una mena de comissariat polític. A la pràctica, això és el que es desprèn de l'acta de la Comissió, quan s'especifica que no és aquesta secció qui ha de realitzar l'inventari del museu, sinó que se li farà arribar una còpia.

Aquest sistema de gestió bicèfal no ens ha d'estranyar, atès que trobem paral·lels en d'altres museus creats per les comissions de monuments. Per exemple, a Valladolid existia un museu des de l'any 1842, dins del col·legi de Santa Cruz, amb un fons format per 1.400 quadres (pintures, taules i coures) i més de cent escultures. Per tenir-ne una gestió més directa i conjunta de totes les administracions provincials teòricament interessades en la promoció de la cultura, l'any següent es creà una Junta Conservadora del museu. Aquesta Junta estava presidida pel governador civil i en formaven part un diputat provincial, un membre de l'Ajuntament i un altre de l'acadèmia de belles arts.⁶⁹⁶ En conseqüència, a la vista de les persones que formaven l'òrgan, membres de l'oligarquia política i econòmica de la ciutat, cal plantejar que, en realitat, la Secció Conservadora era un organisme format per destacats prohoms de la societat gironina, probablement amb càrrecs en altres administracions a les quals representaven. La seva principal funció, doncs, seria realitzar un control polític i institucional del museu. Possiblement, l'ens tenia un caràcter més o menys semblant al de la Junta Inspectora de l'Institut de Segon Ensenyament, que era l'òrgan de govern d'aquest (les seves funcions eren molt àmplies i anaven des del nomenament de càrrecs i revisió de comptes a la simple inspecció). Aquest òrgan estava format pel governador, un diputat provincial, un membre de l'Ajuntament, un canonge i un hisendat. Curiosament, formaren part d'aquesta Junta persones estretament relacionades amb Comissió de Monuments de Girona com: el canonge Manuel Hurtado, Joaquim Pujol i Santo, que feia d'auxiliar de la secretaria; Francesc Batlle i Cabanelles, que actuava com a representant del Consell Provincial; i el ja esmentat Joaquim de Pastors, que era el representant de l'Ajuntament.⁶⁹⁷

⁶⁹⁶ BELLO. *Frailes, intendentes* y... p. 312.

⁶⁹⁷ AHG/VV, Llibre Junta Inspectora 1845-1851, lligall 1042 (sessions dies 10/12/1845 i 22/09/1847).

En definitiva, aquest caràcter de control de la gestió pública del museu és el que explica també la seva ràpida desaparició, ja que només es tornà a esmentar la seva existència, i molt de passada, en la següent acta de la Comissió, del 12 d'agost de 1851. És a dir, en no consolidar-se el museu, atès que fou expulsat de l'Institut, no tenia cap mena de raó de ser que aquest ens continués existint, ja que no hi havia res a controlar ni a gestionar.

Un cop clarificat aquest punt, però, cal plantejar-se que era realment el *Museo de objetos literarios, históricos y artísticos* o *gabinete arqueológico*, que són els dos noms amb que fou descrit pels seus contemporanis. Pel volum i nombre d'objectes ingressats, que eren bàsicament monedes, fragments de vidre i ceràmica i alguns sarcòfags; l'espai necessari per encabir-ho no havia de ser excessivament gran. Probablement, amb una única sala de l'antic convent de Sant Antoni n'hi havia prou. En conseqüència, més que no pas d'un museu provincial, seria més lògic parlar d'una col·lecció de titularitat pública. De fet, aquest caràcter queda clarament definit en el text de la l'acta de 1847, on es detallen un seguit d'actuacions que la museística actual trobaria poc curoses:

Se dio cuenta por el vocal Secr[etari]o, de una exposición de D[on] Juan Cortada⁶⁹⁸ manifestando deseo de adquirir algún objeto de arqueología del Museo Provincial, de aquellos que por haber más de un ejemplar no merezcan la pública atención. Discutido detenidamente dicha solicitud; considerando que el peticionario es persona de extensos conocimientos en materia arqueológica, poseedor de un rico gabinete de antigüedades, de distinguida posición social, digno de la gratitud de los habitantes de esta Inmortal ciudad por la distinción en que los honró dedicando en parte a su Exmo. Ayuntamiento la Historia de España que aquel publicara en 1844, perpetuando la memoria de este hecho con una magnífica medalla de oro que S. E. mandó acuñar en justa recompensa de sus talentos literarios: atendiendo a que uno de los medios de difundir la Ciencia Arqueológica para despertar y engrandecer la memoria de nuestras glorias nacionales,

⁶⁹⁸ Joan Cortada i Sala (1805–1868) fou un destacat escriptor i historiador català de la primera meitat del segle XIX. Malgrat que inicia la seva activitat professional com a agent fiscal, l'any 1840 passà a dedicar-se a l'ensenyament i les lletres. Dins d'aquest àmbit assolí el càrrec de professor d'història a la Universitat de Barcelona. També fou membre de l'Acadèmia de Bones Lletres (on exercí els càrrecs de bibliotecari i primer conservador del seu museu), membre corresponent de l'Acadèmia de la Història i president de la Societat Econòmica d'Amics del País. També destacà dins de la literatura amb la publicació de diverses narracions totalment impregnades de l'estètica romàntica pròpia de l'època. En l'àmbit gironí, cal esmentar que l'Ajuntament de la ciutat li concedí una medalla d'or per haver dedicat la seva història d'Espanya a la ciutat.

es el proteger y aumentar los Museos, Gabinetes y exposiciones de este ramo, ya sean de interés Provincial o particular: visto finalmente que en el Museo de esta Provincia existen objetos dobles y triples de una misma forma, valor, mérito y procedencia y que en nada perjudicaría esencialmente la extracción de una de ellos con el laudable fin de adjudicarlo a otra exposición: la comisión provincial y sección conservadora acordaron unánimemente regalar a D[on] Juan Cortada, una caja de plomo que contiene los restos de un cuerpo humano de época gentil; un jarro de barro con igual contenido, ambos procedentes de las excavaciones que se efectuaron a principios del cor[rien]te año sobre el terreno que fue Ciudad de Ampurias; dos vasos lacrimatorios de barro, y dos pesas de a libras, o As Romano de igual material; que se entregan desde luego dichos objetos a D[on] Felipe Florez de la Comisión de esta Ciudad encargado al efecto de remitirlos al interesado oficiando a este lo conveniente en contestación a su precitada solicitud, excitando al propio tiempo su buen celo para que de los objetos dobles que embellecen su gabinete ceda alguna a este Museo Provincial imitando el procedimiento de esta Comisión; y finalmente que se proponga al reiterado D[o]n. Juan Cortada que se le hará cesión absoluta de un sepulcro gentil de argamasa de cuerpo entero, con restos humanos, que se halla en las excavaciones de Ampurias a condición de que traslade de su cuenta otro igual al Museo de la ciudad bien acondicionado y sin fractura: a cuyo fin remítesele un trozo de dicha argamasa para su conocimiento”.

És a dir, davant la sol·licitud d'un prestigiós col·leccionista privat, però molt ben relacionat amb entitats semipúbliques com la Reial Acadèmia de Bones Lletres o públiques com la Comissió de Monuments de Barcelona, la Comissió de Monuments de Girona acceptà fer-li donació d'una petita part de les restes arqueològiques que amb tant d'esforç havia extret a l'antiga Empúries. L'objectiu d'aquesta cessió no era només honorar aquest prohò, sinó que es feia amb l'esperança que Cortada proporcionés algun objecte per al museu provincial, ja fos per la cessió d'un de la seva pròpia col·lecció o mitjançant el trasllat un sarcòfag des d'Empúries, a canvi d'obtenir-ne un per a ell.⁶⁹⁹ Malauradament, no sembla que aquests desitjos s'arribessin a realitzar, atès

⁶⁹⁹ La col·lecció de Joan Cortada responia a un gust eclecticista i heterogeni, com era habitual en les col·leccions d'aquesta època, de forma que en ella abundaven objectes tan diversos com espases, armadures, ídols de pedra, monedes, llànties romanes i àmfores. Concretament, segons inventari de béns post mortem, posseïa un total de 70 objectes corresponents a antiguitats celtes, gregues i romanes. Vegeu: QUÍLEZ i CORELLA, Francesc Miquel, «La història del col·leccionisme públic a la Barcelona vuitcentista», dins *Col·leccionistes, col·leccions i museus. Episodis de la història del patrimoni artístic de Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2007, p. 51.

que no hi ha cap dada que esmenti ni el trasllat del sepulcre romà a Girona ni que es produís cap mena de donació per part de l'esmentat Joan Cortada. Ara bé, sí que és té constància que d'altres col·leccionistes de la província cediren alguns objectes per al museu, com Joaquim Pujol i Santo, Gabriel de Molina o Leandro Ejea Saavedra, de l'Escala. La conclusió que hom extreu de tot això és clara, el gabinet d'arqueologia només era una de les múltiples col·leccions que durant aquest període i els anys immediatament posteriors s'estaven creant a la província de Girona.⁷⁰⁰ Per citar només alguns exemples, i en l'àmbit provincial, durant aquestes dates s'estan formant les col·leccions de: Joaquim Pujol i Santo, heretada posteriorment pel seu fill Celestí Pujol; la de Francesc de Maranges, la de Gabriel Molina, la de Romuald Alfaras, un xic posterior,⁷⁰¹ etc. Cal destacar que socialment la creació d'aquestes col·leccions per part de particulars no era vista com un atac a la cultura i el patrimoni, sinó com un puntal, atès que amb la seva actuació evitaven que els objectes històrics i artístics sortissin a l'estranger. En conseqüència, no ha d'estranyar que es trobin destacats membres del món cultural gironí, estretament implicats amb la Comissió de Monuments de Girona, actuant alhora com a col·leccionistes particulars. Dins d'aquest àmbit, probablement, l'afer més destacat i paradigmàtic fou la troballa del mosaic del Sacrifici d'Ifigènia, anomenat així pel mite que s'hi representa.

f) Particulars i arqueologia: el Sacrifici d'Ifigènia

⁷⁰⁰ Aquesta no era una particularitat del museu de Girona, sinó que era una actuació habitual a l'Espanya de l'època. A tall d'exemple es pot esmentar que el *Gabinete de Antigüedades*, que a la pràctica era el museu de la Reial Acadèmia de la Història, actuava d'una forma idèntica. Vegeu: ALMAGRO-GORBEA, Martín, «El Gabinete de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Pasado, presente y futuro», a ALMAGRO-GORBEA, Martín (ed.). *El Gabinete de Antigüedades de la Real Academia de la Historia. Ciclo de Conferencias pronunciadas en la Real Academia de la Historia del 3 al 17 de mayo de 1998*. Madrid 1999, p. 15-17, esp. 17

⁷⁰¹ Romuald Alfaràs era un destacat col·leccionista d'antiguitats de Figueres i arqueòleg aficionat. Durant les seves recerques efectuà importants descobriments prehistòrics a la zona de Port de la Selva i la Selva de Mar, Cova dels encantats, Taula dels Lladres i necròpolis de Punta Pi. A tall anecdòtic, cal esmentar que fou el promotor de la primera excavació subaquàtica de Catalunya. També tingué importants contactes amb el món de l'excursionisme, atès que fou el delegat del Centre Excursionista de Catalunya a Figueres.

L'any 1847 finalitzà amb l'aturada total de les excavacions arqueològiques a Empúries, bàsicament a causa de la manca de liquiditat econòmica de la Comissió de Monuments, que no disposava ni tan sols dels diners necessaris per tornar a cobrir les rases obertes durant les excavacions:

Se dio cuenta por el vocal secretario de una exposición que dirigen al M. I. S Gefe [sic] Superior Político de esta prov[inci]a. Martín barras y Pedro Martí y Pujol vecinos de la Escala, solicitando se terraplenen las zanjas abiertas en el terreno de su propiedad por orden de la Comisión para las investigaciones arqueológicas; en cuyo escrito se lee el decreto siguiente: *Gerona 19 de Nov[iembre] de 1847 informe la Comisión de Monumentos artísticos de esta Prov[inci]a y manifieste las razones por las que no se ha cubierto las zanjas de que se hace mención en el presente recurso.* En su vista la Comisión acordó manifestar lo que sigue, que se confirmó el indicado recurso por vía de informe. Nada más justo y conveniente que la pretensión de los recurrentes, quienes por un acto de deferencia y respeto a esta comisión, prestaron generosamente sus terrenos para hacer en ellos los reconocimientos arqueológicos que fueron de conocida utilidad. La comisión, celosa de su buen crédito, y para conservar el prestigio con las personas que están en el caso de prestar iguales servicios hubiera providenciado terraplenar las zanjas en cuestión, antes de reclamarlo la necesidad que alegan los recurrentes, si la absoluta escasez de fondos que experimenta hace medio año, no la hubieran impedido de cumplir este deber y atender dos servicios. Al consignar esta opinión para atenuar el cargo que en cierto modo pesa inmerecidamente sobre esta Comisión prov[incia]l. Rogamos a V. S. se sirva mandar la prov[ision] de algunos fondos de los que existen consignados para estas atenciones en el presupuesto de la Prov[inci]a. Con cuyo auxilio se atenderá a este importante deber y otros que están reclamando una pronta y conveniente ejecución.

És a dir, un cop acabats els fons econòmics, resultava del tot impossible continuar cap mena de treball a l'antiga Empúries. Tanmateix, Pedro Martínez Quintanilla en la seva obra *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, afirmava clarament que les excavacions havien continuat al llarg de l'any 1848. En un primer moment, hom podria pensar que aquesta declaració era fruit d'un error, però, realment fou així? O, en realitat el que feia Quintanilla era documentar la continuïtat dels treballs a l'antiga Empúries, però ara realitzats a títol particular per alguns dels prohoms que havien participat en la intervenció de la Comissió.

Mercès a la consulta dels fons notarials de l'Arxiu Històric de Girona es documenta que a finals de l'any 1848 es va constituir a l'Escala una societat, amb un capital equivalent a 2.500 pts,⁷⁰² formada per diversos veïns de la localitat i un gironí. Aquesta tenia com a objectiu adquirir una finca, segregació d'una altra, al preu de dues-centes setanta-cinc lliures catalanes, per intentar trobar objectes artístic de l'antiguitat:

En el termino de la villa de la Escala provincia de Gerona, a primero de diciembre del mil ochocientos cuarenta y ocho: los padre e hijo Pedro y José Puig trabajadores de dicha villa, para atender a sus deberes de familia, con espontaneidad por ellos y sucesores otorgan venta perpetua a favor de los SS. Pedro Caner, D. Juan Torrent, D. José Manegat y Casademont, D. Gabriel de Molina, D. Joaquín Pujol y Santo, D^a. Esperanza Ros y Dalfau, viuda, D. Ramon Oliveras y D. Franc[isc]o. Maranges, vecinos todos de la Escala, excepto el Sr. Pujol que reside en Gerona y obra en su representación el Sr. Maranges, y a sus [respectivos] herederos, media vesana de tierra, que deberá medirse y es parte y de la de oriente de aquella finca de mayor cabida, sita en este termino y paraje que le llaman las murallas de Ampurias; cual media vesana de tierra adquieren, al objeto de buscar preciosidades y conservar las antigüedades o restos de edificios que la casualidad ofreciere o quizá se hallaren.⁷⁰³

L'interès per aquesta peça de terra venia donat perquè en el moment de plantar-hi una vinya, el seu propietari, Josep Puig, havia localitzat entre les ruïnes d'un antic edifici un mosaic d'una magnífica qualitat. A la vista del seu valor i interès, ràpidament, es formà l'esmentada societat que adquirí el terreny on es trobava.

Probablement, el més sorprenent és la presència dins de la societat de tres persones íntimament relacionades amb les entitats que en el període immediatament anterior havien endegat la intervenció arqueològica a Empúries: la Comissió de Monuments i la Societat d'Arqueologia. Concretament, s'ha de fer esment a Gabriel de Molina, que havia dirigit *in situ* la intervenció un cop marxà González de Soto; Francesc de Maranges, també membre de la Societat i col·laborador en les excavacions; i a Joaquim Pujol i Santo, secretari de la Comissió de Monuments durant aquest període. La seva

⁷⁰² “[...] *emitiendo una especie de acciones hasta completar un capital de unas 2.500 pts*”, ARAH/GAGE 9/7954/47(2) (ofici de Manuel Almeda a l'Acadèmia de la Història, del 27/10/1909).

⁷⁰³ AHG/NT, Protocols Notarials núm. 2635/4 (escriptura de compra venda autoritzada per D. José Bataller, notari de Torroella de Montgrí, 1/12/1848).

col·laboració en una intervenció privada de recerca de restes arqueològiques, que anys després fou definida per la Comissió com una actuació adreçada a espoliar el jaciment per tal de vendre al millor postor les restes que hi apareguessin, resulta difícil d'acceptar. De fet, vist el seu *currículum*, la hipòtesi d'una excavació iniciada de bon principi amb una clara voluntat d'obtenir guanys econòmics del saqueig del jaciment resulta excessivament elemental i poc creïble. Però, llavors com cal interpretar aquesta actuació de privats en l'àmbit del jaciment d'Empúries?

Si hom té present que tres de les persones esmentades Francesc de Maranges, Gabriel Molina i Joaquim Pujol i Santo, eren importants col·leccionistes d'objectes procedents d'Empúries. Que amb tota seguretat aquesta activitat era compartida per la resta de compradors. I que la pràctica d'excavacions per part de privats per a augmentar les seves col·leccions era habitual i, fins i tot, ben vista dins dels àmbits erudits de l'època. Cal afirmar que es tractà d'una intervenció arqueològica realitzada amb clara una voluntat antiquarista, la qual era vista com l'única factible donades les característiques del jaciment i la manca de mitjans econòmics i d'interès per part de les entitats públiques. En tot cas, resulta reveladora l'afirmació que Celestí Pujol i Camps, fill de Joaquim Pujol i Santo, féu a la seva obra *Estudio de las monedas de Empurias y Rhode con sus imitaciones*. En aquesta Pujol afirmava que l'actuació dels col·leccionistes no era només bona per la conservació de les restes descobertes, sinó que considerava que el reduït nombre d'aquests que hi havia hagut a la província de Girona havia estat una de les principals causes de la destrucció de la major part de les troballes que havia ofert fins a aquell moment el jaciment:

Las monedas de Empurias se encuentran principalmente en los arenales del término de San Martín de Ampurias. Hasta mediado este siglo grandes cantidades de bronce emporitanos y romanos halladas en dicho sitio, han sido destruidas por los veloneros de Figueras: la provincia de Gerona contaba con pocos coleccionistas inteligentes que salvaran estos recuerdos del pasado de una pérdida irreparable, llamándolos a su revisión con el poderoso incentivo de un buen precio. El que hoy se ofrece por las monedas de Empurias piedras grabadas y cualquiera otro objeto que se descubre entre

los despojos de la ciudad, han creado algunos industriales que al rebuscar afanosos por el despoblado han casi agotado lo que guardaban las primeras capas de terreno".⁷⁰⁴

Un cop adquirit el mosaic, per tal de protegir la troballa *in situ* i evitar-ne el deteriorament o robatori, els membres de la societat construïren una sòlida caseta d'obra al seu damunt, tancada amb pany i forrellat, la qual ja estava feta l'any 1851. Evidentment, aquesta era l'única opció possible, atès que la divisió del mosaic entre tots els membres de la societat d'acord amb el nombre d'accions que posseïen era del tot impossible,⁷⁰⁵ ja que això hagués suposat la seva total destrucció:

Accions de la societat

Pedro Carner	2 accions
Joan Torrent	2 accions
Josep Manegat	2 accions
Francesc de Maranges	2 accions
Ramon Oliveres	1 acció
Esperança Ros i Dalfau	1 acció
Gabriel de Molina	1 acció
Joaquim Pujol i Santo	1 acció

Malgrat que, en principi, la societat tenia previst continuar les seves activitats, no hi ha cap constància documental que realitzés cap més actuació, a part de l'esmentada compra del terreny i construcció de la caseta protectora. Probablement, pel caràcter restrictiu que aquesta tenia, atès que en el document en què es descriuen les accions dels socis, es feia clara referència que no es podia descobrir cap de les preciositats que la casualitat oferís, si no era amb el consentiment de tots els membres de la societat. En tot cas, aquesta actuació permet veure clarament la difusa separació que existia entre les

⁷⁰⁴ PUJOL i CAMPS, Celestino. *Estudio de la monedas de Empurias y Rhode con sus imitaciones*. Sevilla 1873, p. 8.

⁷⁰⁵ Fons familiar de la casa Maranges (l'Escala), sense classificar (contracte manuscrit on es detallen les accions que posseïa cada soci i les aportacions fetes en una derrama extraordinària, de l'1/12/1849). El document no és clar, però d'ell sembla despendre's que ja en una data tan primerenca alguns dels socis s'havien desentès de la societat, atès que no consta la seva participació econòmica en les actuacions de la societat.

activitats d'ens públics i de particulars durant aquest període, atès que en tots dos àmbits es movien les mateixes persones.

g) Empúries i la inspecció de Monuments.

Finalment, per acabar aquest capítol, cal parlar de les actuacions endegades per la Reial Acadèmia de la Història en relació amb el jaciment d'Empúries, atès que aquesta entitat en rebre notícies de la seva suposada riquesa també tractà, en la mesura de les seves possibilitats, d'intervenir-hi. En concret, aquestes actuacions es feren mitjançant una institució encara molt desconeguda la *Inspección de antigüedades*. Aquest era un ens creat per l'Acadèmia l'any 1838, que es mantingué en vigor, amb més o menys sort, fins el 1876, quan fou eliminat.

En concret, el càrrec d'inspector d'antiguitats sorgí per unes motivacions i en un context històric molt concrets. La Reial Acadèmia, malgrat que tradicionalment tenia atribuïda la inspecció d'antiguitats (*Real Cédula* de 1803), a causa de la desaparició de l'estructura administrativa a la qual anava adreçada aquesta ordre, de l'aparició dels nous òrgans administratius de l'Estat liberal (municipis i províncies) i de la creació de nous ens que competien amb ella en aquesta tasca (comissions de Monuments), és trobà amb la necessitat de tenir uns delegats a províncies. La funció concreta d'aquests era actuar com a informadors i interlocutors amb les noves autoritats. Tanmateix, malgrat la necessitat que tenia de posseir uns ulls a províncies, l'Acadèmia fou poc generosa en el seu nomenament, atès que sempre es tractà d'un càrrec extraordinari, de forma que els nomenats amb prou feines arribaren a deu per al conjunt d'Espanya. Potser, el motiu d'aquesta gasiveria fou la por a delegar les seves funcions juntament amb el fet que els primers inspectors eren inicialment funcionaris, és a dir, calia remunerar-los.⁷⁰⁶

Pel que fa a Catalunya, només es nomenaren tres persones per al càrrec. El primer a ser-ho fou Bonaventura Hernández Sanahuja (1810-1891), l'any 1853, inicialment pels regnes de Catalunya i València. El segon ho fou Esteve Paluzie i Cantalozella (1806-

⁷⁰⁶ MAIER ALLENDE, Jorge; SALAS ÁLVAREZ, Jesús, «Los inspectores de antigüedades de la Real Academia de la Historia en Andalucía», *Las instituciones en el origen y desarrollo de la Arqueología en España*, Sevilla, p. 176 i següents.

1873) l'any 1859, per tots els territoris de l'antiga Corona d'Aragó, excepte Tarragona, que es mantingué sota el control de Sanahuja. Probablement, no s'ha de veure aquesta reducció de l'àmbit territorial de Sanahuja com un càstig, sinó com un reconeixement de la importància històrica de l'antiga Tarragona, que requeria la seva atenció *full time*.⁷⁰⁷ Finalment, alguns anys després (1874), es nomenà inspector d'antiguitats de Girona l'erudit gironí Enric Claudi Girbal, de qui es tornarà a parlar.

La primera notícia que hom troba dins de l'arxiu de la Reial Acadèmia de la Història relativa a l'antiga Empúries i a les excavacions que s'hi desenvoluparen a finals dels anys quaranta, és un breu informe de l'any 1850, signat pel polític i historiador Antonio Delgado Hernández (1805–1879).⁷⁰⁸ Segons es desprèn del document en la junta ordinària de l'entitat, del dia 1 de març de 1850, Delgado ja havia presentat un dibuix del mosaic trobat a Empúries l'any 1848, el qual li havia estat tramès per l'exgovernador de Girona Carles Llauder. A la vista d'aquest dibuix l'Acadèmia li encarregà un informe sobre la importància d'aquest descobriment i de la conveniència de la seva conservació. L'informe, relativament extens amb les seves 11 pàgines, feia una petita relació de la història de la ciutat abans d'entrar en les circumstàncies de la troballa del mosaic:

Plantando José Puig (a) Sagtret, una viña sobre las ruinas de un edificio en el año pasado de 1848 descubrió un pavimento de mosaico, y el cuadro que aparece de este dibujo ocupa entre grecas una parte de sus variados detalles.

⁷⁰⁷ DASCA i ROIGÉ et alii; «Reial Societat...», p. 151.

⁷⁰⁸ Si més no dins del fons documental de la *Comisión de Antigüedades* de l'Acadèmia, que és el que s'ha consultat per realitzar aquest treball. Tanmateix, per altres referències, hi ha notícia que es podrien localitzar altres documents dispersos per la Secretaria de la Reial Acadèmia. Concretament, en la recensió al discurs d'entrada a la institució de Celestí Pujol, Víctor Balaguer féu esment que en aquesta existien multitud de comunicacions del seu pare Joaquim Pujol, que malauradament no s'han pogut localitzar. «En nuestro Archivo se conservan, inéditas aún, algunas memorias que sobre puntos difíciles de ciencias históricas escribió el Sr. Pujol i Santo; en nuestra Secretaria constan los informes y consultas que evacuó, así como las minutas de diferentes comunicaciones, que se le dirigieron en distintas épocas, ya con plácemes, ya con votos de gracias, ya encomendándole delicadas comisiones, ya excitando su celo». Vegeu: PUJOL i CAMPS, Celestí. *Melo y la revolución de Cataluña en 1640. Discursos leídos ante la Real Academia de la Historia*, Madrid: Imprenta y fundición Manuel Tello, 1886, p. 93 i 94.

Immediatament després, Delgado feia una llarga descripció de l'escena representada, la qual no acabava d'interpretar correctament, malgrat que hi reconeixia la presència de la deessa Diana:

Difícil es acertar la causa de la ceremonia representada en el cuadro, por que no conviene a ninguna fábula conocida de la mitología, ni a hecho marcado por la historia. Parece más bien concerniente a las costumbres en uso, por el tiempo en que se construyó el pavimento. Presumo que representa las libaciones preliminares a una función cívica.

Alhora, malgrat ser un bon coneixedor de la història de l'art el datava incorrectament al segle III. Ara bé, sí que en reconeixia la importància, atès que el considerava com un dels més rics trobats fins al moment a Espanya i comparable als millors localitzats a Pompeia i Herculà. Finalment, Delgado acabava el seu informe exposant que el mosaic es trobava en mans de «una sociedad de vecinos acomodados de Castelló de Ampurias (la confusió entre Sant Martí d'Empúries i Castelló era habitual a l'època en àmbits no gironins), y aficionados al estudio de las antigüedades». En definitiva, aquest document permet observar com dins de la Reial Acadèmia de la Història, malgrat no haver intervingut directament en l'excavació, ja existia un cert interès per les descobertes que per aquelles dates es feien a l'antiga ciutat. Malauradament per ella, en haver-se realitzat la intervenció des d'una altra entitat, es trobava que depenia de les relacions personals dels seus membres per obtenir informacions sobre l'afer. Posteriorment, l'entitat inicià una política més intervencionista, com es veurà a continuació.

Concretament, això es produí a partir de l'octubre de 1857. En aquesta data un membre de la Reial Acadèmia, l'escriptor i historiador Modesto Lafuente (1806–1866). comunicà a aquest ens que el corresponent de l'Acadèmia i amic personal seu, Esteve Paluzie, li havia tramès una carta des de l'Escala. En ella Paluzie esmentava que entre diversos i interessants descobriments havia localitzat un destacat mosaic de gran mèrit, el del Sacrifici d'Ifigènia. Davant la importància del descobriment, Paluzie exposava que no es considerava prou entès com per fer-ne una reproducció facsímil, per la qual cosa sol·licitava que se li proporcionés un artista a qui encarregar el treball. El més sorprenent d'aquest escrit és veure que la Reial Acadèmia havia perdut tota constància

de l'anterior troballa del mosaic d'Ifigènia, atès que hom el presentava com una novetat. Davant d'aquestes informacions, el 5 de novembre, s'envià la següent nota a Paluzie:

Habiendo hecho presente a nuestra R[ea]l Academia de la Historia el Sr. D[on] Modesto Lafuente, su individuo de número, el contenido de una carta particular dirigida al mismo por V. S des de la Escala, dándole noticia del descubrimiento de un mosaico, de tres palmos de longitud por dos y medio de latitud, hallado en el fondo de un pavimento: y deseando la Academia tener una descripción exacta de este monumento ha acordado encargar a V S, que a expensas de la misma, y valiéndose V. S., de un dibujante inteligente, a quien abonará sus justos honorarios, haga sacar una copia del mosaico referido, la cual en su día procurará enviar con las explicaciones necesarias.⁷⁰⁹

Poc després Paluzie donà l'acusament de rebuda de l'escrit de l'Acadèmia, alhora que exposava que l'afer es dilatava un cert temps ja que calia esperar la primavera, quan la llum seria prou bona per realitzar aquesta tasca. També comunicava que aquest retard no afectaria a la conservació del mosaic, atès que «está cubierto y cerrado con buena puerta y tengo encargada su custodia». És a dir, que el mosaic es trobava dins la caseta que la societat descobridora havia fet construir quasi deu anys abans. Probablement, el que més sobta d'aquest escrit és que la realització d'un simple facsímil esdevingué motiu de discussió dins de l'Acadèmia de la Història. Per entendre-ho no s'ha d'oblidar que al llarg del segle XIX la conservació mitjançant dibuix, quan no es podia fer per un altre mitjà, era habitual. Lògicament, si el mosaic era de propietat privada la Reial Acadèmia de la Història no podia apoderar-se d'ell. En conseqüència, la realització d'una còpia era una immillorable opció. A més, juntament amb aquestes informacions, Paluzie trameté alguns objectes procedents d'Empúries, els quals descrigué de la següent forma:

Adjunto van las papeletas para que V. E se digne mandar acoger la memoria que trae la silla correo, y un cajón por las galeras de José Balada del 15 del actual. El cajón contiene además del mostruario comprobante de la memoria, un vaso cinerario hallado en una viña a muy poco trecho de donde está el mosaico, y en un cajoncito varios fragmentos romanos que me entretuve a recoger, con cinco monedas que hallé entre la multitud de restos que se ven hacinados en todas direcciones. Me decidí a incluirlos en

⁷⁰⁹ ARAH/CAGE 9/7954/4 (2 i 3) (nota de Modesto Lafuente, del 29/10/1857, i minuta ofici a Paluzie, del 5/11/1857).

el cajón, no por lo que valen, sí para que V. E se hiciese cargo de que si puedo conseguir del Gobierno, al que solicitaré, fondos para practicar excavaciones, estoy seguro de encontrar objetos preciosos e interesantes. El vaso cinerario lo pedí al Sr. D. Francisco Maranges para la Academia juntamente con un ánfora grande, que sembraré cuando tenga alguna cosa más recogida.⁷¹⁰

A la primavera de l'any 1858, doncs, Paluzie es desplaçà de nou a Empúries (en total ho féu en tres ocasions). Durant aquests dos darrers viatges fou quan realitzà directament la còpia del mosaic, amb la col·laboració d'un ajudant, potser per motius econòmics. Finalment, la tramesa de les còpies del mosaic (se'n feren diverses)⁷¹¹ es féu el gener de 1859, acompanyades d'un breu informe de quatre fulls anomenat *Breve descripción de lo que es hoy Ampurias*, on es reconeixia que el descobriment havia estat fet per una associació a instàncies de Francesc de Maranges. El més interessant d'aquest escrit és que, per primera vegada s'interpretava de forma correcta l'escena mitològica que s'hi representava, la qual cosa demostra els seus amplis coneixements.⁷¹² Un cop rebuda la tramesa, l'Acadèmia, molt contenta amb el resultat, reclamà el compte de despeses a Paluzie, qui poc després el trameté acompanyat de la següent carta:

No he contestado más pronto al oficio que V. E., me honra por estar ausente de esta Capital. Me es muy satisfactorio hayan sido gratos a la R[ea]l Academia mis trabajos, y puede contar V. E., que mis desvelos siempre serán en hacerme digno del aprecio de V. E. Si mi fortuna pudiera atender a los excesivos gastos que continuamente hago para el descubrimiento de antigüedades, mi delicadeza se resistirá en expresar los ocurridos en el mosaico de Ampurias, más deseando V. E satisfacerlos importan dos mil quinientos sesenta y seis reales.⁷¹³

⁷¹⁰ ARAH/GA 1857/2 (2) (ofici de Paluzie, del 25/11/1857).

⁷¹¹ Curiosament, es realitzaren tres còpies una per a l'Acadèmia de la Història, una altra per la Reina i una tercera per l'emperador francès Lluís Napoleó, que era un gran afeccionat a la història antiga. Probablement, n'hi hagué més, atès que en la documentació de l'Acadèmia es parla de dues còpies, alhora que anys després Paluzie en cedí una a la Comissió de Girona i una altra a la de Barcelona. Vegeu: PUIG i REIXACH. *Esteve Paluzie...*, p. 172 i següents.

⁷¹² ARAH/CAGE 9/7954/6(1) (informe de Paluzie).

⁷¹³ ARAH/CAGE 9/7954/6(3) (compte despeses, de l'1/03/1859).

Pel que fa a les despeses, a continuació s'inclou el desglossament, atès que resulta d'un gran interès:

Cuenta de los gastos del mosaico de Ampurias

Primer viaje a Ampurias

Carril de Barcelona a Arenys	11 rals
Coche de Arenys a Gerona	42 rals
Tartana de Gerona a la Escala	12 rals
Tres días de manutención por haber de esperar en Gerona la tartana	48 rals
Ocho días de manutención en la Escala y Traer la comida a Ampurias	160 rals
Carruajes de vuelta	65 rals
Dos días de manutención	32 rals

2º Viaje con un ayudante

Carruajes y manutención hasta la Escala	226 rals
Nueve días de manutención en la Escala a 24 rl	216 rals
Vuelta con dos días de manutención	194 rals

3er Viaje con el Ayudante

Carruajes y manutención hasta la Escala	226 rals
Vuelta	194 rals
23 días de manutención en la Escala	552 rals
Marcos, colores, telas, cajón	348 rals
Gratificación al ayudante	<u>240 rals</u>

Total **2.566 rals**

Realment, aquest compte només es pot qualificar de sorprenent. En primer lloc perquè la realització d'unes simples còpies havia pujat gairebé la meitat del pressupost de les excavacions de 1846-47. En segon lloc, pel temps esmerçat en els viatges, que durant el primer viatge Paluzie hagués d'esperar tres dies per anar de Girona a l'Escala o que per

tornar a Barcelona en trigués dos, diu molt poc de la xarxa de comunicacions de l'època. I finalment, allò que més sorprèn són els dies dedicats a l'estudi del mosaic: 8 durant el primer viatge, 9 durant el segon i 23 durant el tercer. Realment, per realitzar unes simples còpies, per molta qualitat que tinguessin, la despesa de temps i diners era exagerada. En tot cas, aquest fet permet observar les bones relacions que tenia Paluzie amb la Reial Acadèmia de la Història, atès que per les mateixes dates aconseguir una subvenció per la restauració d'un monument tan paradigmàtic com Ripoll o perquè la Comissió de Monuments de Girona ampliés els fons del seu museu, era totalment impensable. En definitiva, a la vista d'aquest fet, cal interpretar aquesta actuació com un dels múltiples esforços que durant aquest anys la Reial Acadèmia realitzava per tal de mantenir sota el seu control la inspecció d'antiguitats del regne. Concretament, el mateix any que s'havia endegat l'actuació la *Llei Moyano* havia suprimit la Comissió Central i havia passat les seves competències a la Reial Acadèmia de Sant Ferran. En conseqüència, l'interès de l'Acadèmia de la Història responia, clarament, a una voluntat de fer-se notar i marcar territori en un moment en el qual es preveia que hi hagués una reorganització total de la protecció i inspecció de les antiguitats.

Capítol IV: el triomf del model acadèmic

Temps es de fer comprendre a tots l'importància dels monuments, temps es de no permetre baix cap concepte cap mena de profanació en las iglesias, palaus y casas particulars; la veneració deu estendres a tot , tot absolutament es digne d'estudi y de gran respecte; los monuments de nostres antepassats sols son bens vincles que devem deixar a nostres hereus, sols l'us-de-fruyt tenim en ells, mes no lo de propietat absoluta.*

En els capítols precedents s'ha pogut observar com la desamortització va suposar que s'abandonés a la seva sort i al lliure mercat bona part del patrimoni monumental i històric del país. L'Estat, que havia iniciat aquest procés, no havia pogut ni volgut controlar-lo, de forma que les pèrdues havien estat nombroses. Només a contracor, en bona part per rentar la seva mala consciència, les elits dirigents havien endegat actuacions de recollida d'objectes artístics i llibres procedents dels convents desamortitzats, amb el teòric objectiu de crear museus i biblioteques. Aquestes actuacions, però, no havien evitat que bona part es perdessin o malmetessin. De fet, no fou fins que es produí l'arribada dels moderats al poder, moment que coincidí *grosso modo* amb la consolidació del romanticisme com a corrent cultural hegemònic, que s'intentà endegar una nova política de gestió i protecció d'aquest patrimoni. Lògicament, aquesta s'emmirallà en el sistema creat pel veí estat francès, com succeí a bona part de l'Europa de l'època, atès que era un model ja consolidat i que havia demostrat la seva eficàcia.⁷¹⁴

* PLANELLA, Macari, «Del respecte als monuments arquitectònichs», *La Renaixensa*, IV (1874), p. 54-55 i 70-72.

⁷¹⁴ LÓPEZ TRUJILLO, Miguel Ángel, «French influences on the first administrative inventory of Spanish cultural heritage (1844)», *Actas del congreso ibérico de arqueología (Faro-Portugal)*, 2001, www.lopeztrujillo.com/recursos.html.

A primer cop d'ull, la nova organització apareixia com un ens innovador i simple a la vegada. Per un costat abandonava totalment l'antic sistema d'acadèmies, que feia anys que patia una forta crisi motivada per la seva inadaptació al nou sistema polític, bàsicament perquè en ser una de les poques institucions de l'Antic Règim que havien sobreviscut, les noves classes dirigents les observaven amb una certa antipatia i menyspreu. I per un altre, es creava una nova organització, basada en l'existència d'una Comissió Central amb seu a la capital i unes comissions delegades a les províncies. Hom creia que aquesta descentralització provincial, inexistent en el model francès on només existia una *Commission des Monuments Historiques* a París, seria el seu més gran avantatge, ja que permetria a l'Estat donar un servei més homogeni al conjunt del país en comptar amb una xarxa de delegacions estesa arreu del territori nacional. Malauradament, la realitat fou molt diferent, perquè en tractar-se d'uns ens que depenien orgànicament de l'administració territorial de l'Estat, amb un nul marge d'actuació independent, es perdé qualsevol mena d'avantatge que l'organització descentralitzada li hagués pogut donar. És a dir, la Comissió Central i les seves delegades a províncies depenien totalment del ministre de Governació i dels governadors civils, respectivament, de forma que no gaudien de cap mena de capacitat executiva. Òbviament, en un estat que es definia com a centralista era lògica aquesta supeditació i no tenia perquè ser necessàriament negativa, com demostrava el proper l'exemple francès, on malgrat sobrecarregar de feina un reduït nombre d'institucions funcionava amb una relativa agilitat.⁷¹⁵ En realitat, el problema sorgia del majoritari desinterès i inhibició de l'administració pública cap a la protecció del patrimoni, la qual cosa deixava a les comissions totalment òrfenes i inoperants. A més, aquestes tampoc comptaven amb mitjans econòmics ni materials, ja que s'esperava que els seus membres treballessin per amor a la pàtria de forma desinteressada i gratuïta. En definitiva, en unir-se a aquesta estructura rígida una manca de recursos i de voluntat d'actuació, el resultat previsible només podia ser un absolut fracàs. Per tot això, ràpidament les comissions entraren en crisi i bona part d'elles aturaren totalment les seves activitats, fins i tot, poc després d'haver-se constituït.

⁷¹⁵ CHOAY, Françoise. *L'allégorie du patrimoine*. Paris: Editions du Seuil, 1999, p. 109.

Davant d'aquest clar fracàs, a principis de la dècada dels cinquanta; i a les portes d'una nova desamortització —la de Madoz—, s'intentà dotar les comissions d'una nova normativa reguladora, augmentant-ne la jerarquització interna respecte a la Comissió Central i l'autonomia envers els altres òrgans de l'Estat (ministeris i governs civils). Malauradament, la reforma arribà amb retard i coincidí amb una represa d'activitats de les grans acadèmies nacionals (Història i Sant Ferran), les quals tractaren de recuperar algunes de les seves competències i influència pública. En aquesta línia destacà sobretot la Reial Acadèmia de Sant Ferran, que fou la que abans s'adaptà a la nova situació política i als nous corrents culturals, d'aquí la seva preponderància sobre la de la Història en temes de patrimoni al llarg de tot el segle XIX.⁷¹⁶ Així doncs, amb la fi de l'anomenat Bienni Progressista (1854-56) —que suposà la represa del poder per part dels sectors més moderats del liberalisme—, les acadèmies aconseguiren fer-se amb el control de la protecció del patrimoni històric mitjançant la desaparició de la Comissió Central i el pas sota el seu control de les comissions provincials de monuments. D'aquesta forma, sense estridències, es produí el triomf del model acadèmic heretat de l'Antic Règim. A la pràctica, aquest traspàs de les comissions a les acadèmies no li suposà a l'Estat espanyol cap pèrdua i sí molts avantatges, atès que es desfeia d'una administració inoperant i els traspassava la responsabilitat de protegir el patrimoni. A canvi, les Reials Acadèmies es comprometien a posar les comissions de monuments de nou en marxa, això sí, sense reclamar a canvi ni més diners ni més competències.

Inicialment, el procés de reorganització endegat per les Acadèmies fou extremadament lent, de forma que durant uns anys *de facto* la situació interna de les comissions no experimentà cap canvi. Per exemple, la Comissió Central no desaparegué fins l'any 1859 —de fet fou fagocitada—,⁷¹⁷ alhora que no es féu un nou reglament de les comissions provincials fins el 1865, quan es posaren d'acord la Reial Acadèmia de la Història i la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Ferran sobre la nova organització i quines competències els corresponien a cadascuna. A més, el procés es veié novament alentit per la crisi política i econòmica que acompanyà els darrers anys del regnat

⁷¹⁶ LÓPEZ TRUJILLO. *Patrimonio. La lucha por...* p. 193 i següents.

⁷¹⁷ A la pràctica la Comissió no se suprimí, simplement entrà a formar part de l'Acadèmia de Sant Ferran, on durant un temps, fins i tot, mantingué la seva denominació. Possiblement, més que no pas d'una supressió, més aviat caldria que parlessim d'una incorporació. Vegeu: PAPÍ RODES. *Aureliano Ibarra y...* p. 37.

d'Isabel II i els no gensmenys crítics anys del Sexenni Revolucionari (1868-74), durant els quals es frenà la consolidació d'aquest nou model de gestió. Per tot això, aquest no s'estabilitzà i obtingué els seus majors èxits fins la consolidació de la monarquia d'Alfons XII, que dirigia amb mà ferma Cánovas del Castillo, qui curiosament també fou director de la Reial Acadèmia de la Història. Per desgràcia, en no solucionar-se les mancances tradicionals que havien entorpit fins llavors el funcionament de les comissions, l'actuació de les Acadèmies no deixà de ser un pedaç que, simplement, permeté tirar endavant mentre durà la inèrcia inicial.

Tot això succeí en l'àmbit estatal, però com es materialitzà aquest procés a la província de Girona? Tal com s'ha pogut veure en el capítol precedent, la Comissió de Monuments havia aconseguit fer el que les seves predecessores havien intentat amb escàs èxit: crear finalment un museu i una biblioteca provincials. Fins i tot, havia comptat amb prou capacitat econòmica i d'actuació com per endegar unes excavacions arqueològiques a Empúries, on maniobrà d'una forma curosa i intel·ligent per apoderar-se d'una intervenció que originàriament havia endegat una altra entitat sense entrar-hi en conflicte. A la vista d'aquests fets, cal plantejar-se diverses preguntes. En primer lloc, cal demanar-se si realment la Comissió de Girona havia fracassat i calia que fos reorganitzada. En segon lloc, caldria veure com l'afectà l'adopció d'una nova normativa l'any 1854. És a dir, si aquesta fou un revulsiu o, simplement, una anècdota més en la història de l'entitat. I, finalment, és bàsic veure quins canvis comportà la desaparició de la Comissió Central i el seu pas a control acadèmic, tant en la seva organització interna com en la seva capacitat d'actuació. Aquestes, doncs, són les preguntes que caldrà respondre, juntament amb d'altres, en el següent capítol.

4.1. Un model amb múltiples mancances

El model de protecció del patrimoni històric i arqueològic que adoptà l'Estat espanyol a la dècada dels quaranta del segle XIX patia ja d'origen un seguit de greus mancances estructurals. Aquestes, bàsicament, se centraven en la nul·la capacitat executiva de les comissions de monuments, en el caràcter honorari dels càrrecs i en la seva excessiva dependència d'altres òrgans administratius. Dins d'aquest context general, la Comissió de Monuments de Girona no en fou una excepció i ràpidament entrà en una dinàmica de

deixadesa i alentiment de les seves activitats. Una mostra clara d'això és la pèssima gestió que portava de la seva administració interna, la qual cosa ha comportat que actualment es conservin molts pocs documents de les seves primeres activitats. Fàcilment, hom podria culpar d'aquest fet a la manca d'una seu pròpia, atès que això obligava al seu secretari a peregrinar amunt i avall amb els papers, perdent-ne molts pel camí. Tanmateix, en haver-se conservat el primer llibre d'actes de la Comissió, que s'inicia l'any 1847 amb una anotació on queda clar que amb anterioritat les reunions de l'entitat no es recollien per escrit, és obvi que no cal buscar culpables externs i que durant els seus primers anys d'existència l'organització interna de la Comissió simplement deixava molt a desitjar.⁷¹⁸ Si a això s'afegeix que des del moment en què es començaren a redactar les actes fins l'any 1854, les reunions de l'entitat no arriben a deu, queda clar que els seus membres no patien d'hiperactivitat. Per exemple, ja l'any 1846, el governador civil havia hagut excusar aquesta manca d'operativitat davant de la Comissió Central, perquè segons ell no existien possibilitats de fer cap mena d'actuació protectora a la província, atès que els convents havien estat saquejats i no quedava res per recollir ni conservar.⁷¹⁹

De tota manera, també cal reconèixer que en l'alentiment de les activitats de la Comissió hi tingué molt a veure la retallada de recursos econòmics que patí a partir de l'any 1847. Concretament, en aprovar definitivament el 6 d'abril el pressupost econòmic per aquell any, la Diputació de Girona acordà suprimir la partida prevista per fer front a les excavacions i indemnitzacions als propietaris d'objectes d'art que calgués conservar, que pujava a 8.000 rals. El motiu oficial d'aquesta retallada era l'escassetat econòmica del moment i la situació de conflicte armat que vivia el país, la qual cosa obligava a les autoritats a fer economies.⁷²⁰ Aquesta decisió a la pràctica condemnava a mort les excavacions d'Empúries, atès que en una societat on el dret de propietat havia estat sacralitzat, la inexistència de recursos per compensar els propietaris feia del tot

⁷¹⁸ «Que se abra un libro en el que se extenderán los asuntos o acuerdos de la Comisión empezando por la presente sesión. En dicho libro y por su parte opuesta, se abrirá el Inventario de los objetos que han tenido ingreso en el Museo Prov[incial] hasta la fecha, especificando su procedencia y continuando en él los que sucesivamente ingresen; de este inventario se hará una copia exacta [sic] la Sección Conservadora para los objetos de la institución». Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 22/11/1847).

⁷¹⁹ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici del governador civil al Ministeri de Governació, del 14/07/1846).

⁷²⁰ LLORENS et alii. *La Comissió de...*, p. 19.

impossible la continuació de cap mena d'activitat arqueològica. Davant de tot això, era lògic que la Comissió pràcticament aturés les seves activitats i centrés les seves escadusseres actuacions en activitats molt concretes i, sovint, superficials. Bàsicament, de 1847 a 1854, l'únic tema d'una certa importància que es tractà a les sessions de la Comissió fou la restauració del monestir de Ripoll i; amb tot, aquest interès no sorgí dins de la mateixa entitat, sinó que li vingué imposat des de fora. Mentre que la resta de temes que s'esmenten a les seves actes ho foren de forma molt puntual i anecdòtica, com es veurà a continuació.

4.2. Ripoll, una imposició

Sense cap mena de dubte, el motiu que en un primer moment empenyé la Comissió de Monuments a intervenir en el monestir de Ripoll fou la frenètica activitat que el metge i erudit Eudald Ragner endegà per tractar de salvar-ne les restes. En aquesta actuació, a més, comptà sempre amb el recolzament i el suport del pintor, escultor, arqueòleg i destacat membre de la Comissió Central Valentín Carderera. Ragner inicià les seves activitats quan fou nomenat subdelegat de l'arxiu de la Corona d'Aragó a Ripoll per l'arxiver d'aquest ens, Pròsper de Bofarull. Ràpidament, l'elecció es mostrà un encert, atès que sense la seva intervenció i esforç, amb tota probabilitat, les restes materials i bona part dels documents actualment conservats d'aquest monestir haguessin desaparegut sense remei. La passió i la capacitat d'organització que Ragner demostrà foren hercúlies i, en algun cas, fins i tot adquiriren caràcters novel·lescos. Per citar només un exemple, podem esmentar que l'any 1835, tot just quan s'havia produït l'assalt al monestir, Ragner arribà a entrar-hi disfressat davant la mirada distreta dels assaltants, per tal de salvar tants documents i objectes com li fou possible —cal no oblidar que el mateix dia que es produí l'assalt, els atacants no dubtaren a disparar contra els veïns que intentaren apagar les flames o rescatar part dels documents del seu arxiu.⁷²¹

⁷²¹ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (carta reservada de Ragner a Valentín Carderera, 15/11/1850). I també: PELLICER i PAGÈS, Josep, «El monasterio de Ripoll. Memoria descriptiva de este célebre monumento en sus relaciones con la religión, las ciencias y el arte», dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona de 1872*. Gerona: Establecimiento tipográfico de Manuel Llach, 1873, p. 65-66.

Quant a la ruïna del monestir, sovint s'ha assenyalat que les obres de restauració que s'hi efectuaren a la segona dècada dels anys vint del segle XIX, amb la reducció de les cinc naus originals de la basílica a tres, van suposar un important afebliment de l'estructura de l'edifici que sens dubte afavorí la seva posterior ruïna.⁷²² A això, a més, s'hi afegiren les destruccions que patí com a conseqüència de l'assalt sofert l'agost de 1835 i les posteriorment patides durant la presa i destrucció de la vila per part de les forces carlines l'any 1839. Per intentar recuperar i protegir, si més no, una part del monestir l'any 1842, a instància del tot just retornat Raguer, que era el "decano" de l'ajuntament (és a dir, n'era el membre de més edat), s'intentà convertir el temple en la parròquia de la vila. Malauradament, a causa de la manca de col·laboració dels religiosos seculars de la població el projecte fracassà.⁷²³ Per empitjorar les coses, en la reconstrucció de la vila els seus habitants feren servir com a pedrera l'antic monestir, d'on obtenien bàsicament fustes i teules. En conseqüència, la volta de l'església, ja molt afeblida, quedà exposada a una climatologia adversa gens favorable a la seva conservació, la qual cosa en poc temps en provocà la caiguda. Aquest fet ja fou descrit i durament denunciat en el ja esmentat informe que Raguer i Mirapeix⁷²⁴ redactaren l'any 1845, a petició de la Comissió de Monuments de Girona, per tal de trametre'l a la Central, on descriuen la situació amb els següents termes:

En el exterior es tanto el abandono que han desaparecido muchos miles de tejas, y entre sus techos y murallas se ven crecer arbustos de increíble elevación que vegetan y se robustecen admirablemente.

Posteriorment, a instància del governador civil Sr. Carles Llauder, que havia manifestat directament a dos membres del consistori de Ripoll Eudald Raguer i Eudald Pigrau el seu desig que es poguessin conservar les restes del monestir, el 10 de juny de 1846 l'Ajuntament decidí encarregar un projecte de rehabilitació. Aquest fou realitzat pels

⁷²² BARRAL i ALTET, Xavier. *Catalunya Romànica*. Barcelona: Enciclopèdia catalana, vol X, 1987, p. 266 i següents. Per una descripció del monestir abans de la restauració de principis del segle XX, vegeu: VILLANUEVA, Jaime. *Viage literario a las...* 1821, volum VIII, p. 25 i següents.

⁷²³ Alguns anys després Pellicer negà aquest conflicte d'una forma rotunda, però la documentació enviada per Raguer a Sant Ferran no deixa cap mena de dubtesobre això. Vegeu: PELLICER PAGÈS. *Santa Maria del Monasterio...*, p. 269 .

⁷²⁴ Eudald Mirapeix i Illa (1791-1858) notari i erudit local, fou l'autor d'un primer estudi històric sobre el monestir de Ripoll, que ha restat inèdit fins a l'actualitat.

arquitectes Francesc Alives i Ramon Serra, en col·laboració amb els fusters Pere Ferrer (pare i fill). La redacció fou molt ràpida, atès que el 16 de juny l'Ajuntament ja l'havia rebuda. En concret, en aquest només es detallaven les actuacions indispensables per la conservació de l'església, claustre i pòrtic; actuacions que pujaven a un total de 35.428 rals (8.872 pessetes). Finalment, fou tramès al Govern Civil, que el reenvià a la Comissió de Monuments.⁷²⁵ A la pràctica, cal interpretar aquest projecte de conservació com una actuació més de les endegades a iniciativa de Raguer, que tenia unes immillorables relacions amb el consistori durant aquesta època, per obtenir algun migrat recurs econòmic que permetés salvar el monument, que tot just es trobava en estat incipient de ruïna.⁷²⁶

La inestabilitat política i social del moment, amb la vila en reconstrucció i un estat de guerra no declarada arreu del país (l'anomenada Guerra dels Matiners 1846-49), no permeté que s'hi fes aquesta ni cap actuació fins a finals dels anys quaranta, quan la derrota de Cabrera a la batalla del Pasteral i la posterior desbandada dels seus homes permeté pacificar mínimament la zona. Com a mostra d'això, a continuació es transcriu una breu nota de l'any 1849, enviada des de Ripoll per un autor desconegut a la *Gaceta de Madrid*, on d'una forma grandiloqüent i propagandística es descriu la nova situació creada per la derrota de les forces carlines:

En esta no ocurre por ahora novedad digna de atención. Estamos disfrutando de los beneficios de la paz, tanto más agradables y satisfactorios para nosotros, por haber durante [...] años sufrido los males, alarmas, exacciones, trastornos y desastres que son

⁷²⁵ MAC-Gi/CM, lligall 20/1 (pressupost de restauració de Ripoll, del 8/07/1846). Segons Conxa Peig el pressupost era de 37.428 rals, però aquesta diferència deu provenir d'un error de lectura, possiblement perquè la suma final del pressupost és poc clara. Vegeu: PEIG i GINABREDA, CONXA, «El proceso de una transformación: Santa Maria de Ripoll y los proyectos de recuperación del edificio (1846-1893)», *Monasterios intervención en el patrimonio arquitectónico*, Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 2001, p. 47-61.

⁷²⁶ Per les mateixes dates Narcís Heras de Puig visità la població. En la descripció que féu del monestir, si bé esmentà les destruccions que havia patit, no el descrigué com si fos una ruïna, atès que únicament sol·licitava, com a mesura preventiva de protecció, que l'entrada al claustre fos paredada tal com s'havia fet amb la de l'església per així evitar possibles pillatges. Vegeu: CLARA i RESPLANDIS, Josep. *Excursions abans de l'excursionisme. Quatre recorreguts per terres gironines a mitjan segle XIX*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2003, p. 49.

natural consecuencia de la guerra. Por fin van volviendo las cosas a su estado normal. El país cansado de tantas guerras y revueltas, anhela la tranquilidad y el sosiego para reponerse de tantos quebrantos y desgracias. La paz de que disfruta le parece un sueño. Puede por ahora viajar en todas direcciones con seguridad. No se oye hablar de ladrones ni bandidos. Es tanto lo que el país desea la paz, que siempre teme que vuelva a turbarse por esos hombres turbulentos, cuyo elemento es el desorden, y que de los levantamientos y rebeliones hacen ya una especulación de comercio.⁷²⁷

Un cop aconseguida l'estabilitat política, doncs, es pogué plantejar novament la conservació i restauració del conjunt. L'espurna que li donà embranzida fou el nou intent d'alienació que patí el monument el juliol de l'any 1850, atès que durant un breu període de temps fou posat a la venda. Davant d'aquest imprevist atac la Comissió Central, que precisament per aquestes dates es plantejava invertir una petita quantitat en la seva restauració,⁷²⁸ hagué de fer mans i mànigues per salvar-lo. Una mostra de l'aferrissada defensa que en féu és l'encesa nota que des de la Comissió Central es trameté al director de finques de l'estat, l'escriptor, metge, polític i futur membre de la Reial Acadèmia de la Història, Felipe Canga Argüelles (1805-1863):

El célebre monasterio de Ripoll prov[inci]a de Gerona ha llamado constantemente la atención de la Com[isió]n Central de Monumentos por su venerable antigüedad, por sus grandes recuerdos históricos y por la extraordinaria que conserva de escultura y arquitectura y por su pórtico preciosísimo único en su género. Así es que en la 1ª nota de las siete de los monumentos más importantes que presenté dos años ha al Sr. Ministro de Instrucción pública reclamando con urgencia algunos recursos pecuniarios para su reparación, las venerables ruinas del monasterio de Ripoll figuran en 1er lugar y de la 2ª suma que debe percibir el día último de Agosto pensaba en remitir la Central una cantidad para restablecer una cubierta del pórtico y apuntalar varios trozos del claustro de la Iglesia. En tiempo de Espartero se pensó seriamente en la restauración de estos dos departamentos se proyecto también trasladar a ellos la parroquia del Pueblo

⁷²⁷ *Gaceta de Madrid*, del 6/07/1849.

⁷²⁸ L'any 1849, per primera vegada, la Comissió Central va comptar amb un pressupost propi, que li permeté fer front a la restauració d'alguns monuments. En concret, disposà d'una consignació de 53.000 rals. Malauradament, aquesta no es mantingué, de forma que en els anys següents la partida varià enormement. Concretament, pels tres anys següents (1851-53) fou de 30.000 rals; de 1854 al 1855 es tallà l'aixeta; l'any 1856 s'invertiren 245.100 rals i, novament, del 1857 al 1859 l'assignació fou inexistent. Vegeu: GANAU i CASAS. *La protección de los monumentos...*, p. 68.

que es muy vieja y muy pequeña para la Población. Se formaron presupuestos que deben existir en el Ministerio de Gracia y Justicia o en el gobierno político de Gerona. No se concibe pues cómo se haya pensado vender el citado claustro e iglesia monumentos que se presentaron hasta en la época en que ardían más vivas las pasiones revolucionarias.⁷²⁹

Aquesta i d'altres queixes adreçades a la Cort aconseguiren que la Corona derogés la venda del monestir. Així Ripoll passà a ser considerat *de facto* un monument propietat de l'Estat que calia conservar, malgrat que la declaració oficial no tingué lloc fins l'any 1931 —mitjançant una Reial ordre del 3 de juny d'aquell any—. ⁷³⁰ Un cop aturada la venda la Comissió Central envià ràpidament a la de Girona 5.906 rals destinats a la restauració del monument, juntament amb el consell d'iniciar els treballs de forma immediata. Curiosament, aquesta quantitat no corresponia a cap petició feta per la Comissió de Girona, sinó que es basava en un pressupost redactat pel mestre d'obres de Ripoll Joan Pujol, el qual havia estat tramès prèviament per Eudald Raguer a la Comissió Central. Alhora, en el mateix ofici, la Comissió Central també indicava a la de Girona que calia nomenar Eudald Raguer delegat a Ripoll, perquè hi hagués algú a peu d'obra.⁷³¹ El més curiós d'aquesta actuació fou que Raguer ja havia rebut una comunicació idèntica de Valentín Carderera. Òbviament, aquestes dades indiquen que tot l'afer responia a una planificació prèvia realitzada entre aquest destacat membre de la Comissió Central i Raguer. Aquesta hipòtesi, a més, es veu confirmada per una carta que Raguer envià poc després a Carderera, un fragment de la qual es transcriu a continuació:

Muy estimable Señor mío, al día siguiente de haber recibido su última apreciada de 5 de mes p[roximo] p[asad]o mi primo el alcalde de cita villa me trajo una del S[eñor] gobernador interino de la provincia una copia del oficio que esa central le pasó en

⁷²⁹ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (minuta d'ofici de la Comissió Central al director de finques de l'Estat, Sr. Felipe Canga Argüelles, malgrat que no està datada cal situar el seu enviament a finals del mes de juliol de 1850). El subratllat és de l'autor.

⁷³⁰ En teoria, la diferència fonamental entre els monuments declarats per Reial decret i els no declarats era que en el cas dels primers l'Estat es feia càrrec de la seva conservació i restauració. A la pràctica, però, declarar un monument simplement suposava exceptuar-lo de la llista d'edificis susceptibles de ser alienats i poca cosa més. Vegeu: GANAU i CASAS. *La protección de los monumentos...*, p. 50.

⁷³¹ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (minuta d'ofici de la C. Central al Govern Civil de Girona, del 5/10/1850).

aquella fecha de cuyos términos ya me habló U[sted] en la suya [...] guardando el carácter confidencial se dirige al efecto a mi con mucha cortesía y encarecimiento pidiéndonos la discreción y vigilancia de las obras y [...] la admisión de la libranza que se halla en su poder contra D[on] Lorenzo Coca de Barna.⁷³²

A més a més, per acabar de reblar el clau, aquesta connivència entre els dos prohoms es veu reafirmada pel contingut d'un informe reservat que Raguer trameté a Caderera, juntament amb l'anterior carta,⁷³³ en el qual exposava cruament els seus dubtes quant a voluntat i capacitat de la Comissió de Girona per protegir i conservar Ripoll:

Desde que estas comisiones están creadas, esa de Gerona ha sido la comisión más apática e indolente de toda la Nación, pues nunca ha contestado a las comunicaciones de esta central y esta circunstancia tapaná la boca a cualquier entidad que extraña de que esta Central se había valido de una persona particular para el presupuesto.⁷³⁴

És a dir, ja des dels mateixos orígens de la intervenció restauradora l'encarregat de controlar-la a la població, Eudald Raguer, mostrava desconfiança envers la voluntat d'actuació de la Comissió. A la pràctica, a la vista de la documentació consultada, sembla que l'únic motiu pel qual estava interessada col·laborar-hi era perquè aquesta li podia oferir protecció legal i algun recurs econòmic per restaurar el seu estimat monument.

Pel que fa a la restauració, un cop rebuts els diners, Raguer es posà mans a l'obra i en poc més de quinze dies havia fet les reparacions previstes en el pressupost, bàsicament

⁷³² ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de Raguer a Valentín Carderera, del 15/11/1850).

⁷³³ De fet, la bona relació i sovintejats contactes entre Raguer i Carderera no eren cap secret a l'època, tal com es pot observar en el següent fragment, extret de l'informe sobre la restauració del monestir que molts anys després publicà Elies Rogent: «Merece eterna recordación, el dignísimo escritor y artista, académico de San Fernando y vocal de la Comisión Central de Monumentos, excelentísimo Sr. D. Valentin Carderera, también difunto, quien, en un período, 1851, en que Catalunya no se acordaba del cenobio benedictino, siendo él aragonés, hizo gestiones en los centros oficiales, entabló relaciones con el expresado señor Raguer, logró que el gobierno le confiriera la Cruz de Carlos III, como premio de sus afanes y servicios, y que destinara fondos para la conservación del monumento». Vegeu: ROGENT, Elies. *Informe sobre las obras realizadas en la basílica y las fuentes de la restauración*. Barcelona: Imprenta de la viuda e hijos de J. Subirana, 1887, p. 11.

⁷³⁴ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de Raguer a Valentín Carderera, del 15/11/1850 informe reservat).

al claustre del monestir, on es cobrí una nau, es netejaren les runes i es recolliren diversos fragments de sarcòfags. També s'aprofità l'avinentesa per publicar un ban des de l'Ajuntament, el 25 d'octubre de 1850, pel qual es prohibia l'extracció de pedres, fustes o teules. Naturalment, s'exceptuava d'aquesta normativa municipal els edificis que ja havien estat alienats, no fos cas que algun legítim propietari s'esperverés.⁷³⁵ Ara bé, si més no en el cas de Ripoll, que la nova societat sorgida de la revolució liberal hagués esdevingut una defensora aferrissada del dret de propietat no era negatiu, atès que això permetia reclamar davant la justícia ordinària en cas que es produïssin sostraccions de materials o escultures. Mostra d'això, fou la comunicació que rebé l'any 1853 la Comissió de Girona del jutge de 1a Instància del Partit Judicial de Puigcerdà, en què la informava que havia detingut diverses persones que havien robat la reixa de ferro d'una finestra del monestir.⁷³⁶ Si hom té present que per aquestes dates la major part de monestirs de Catalunya eren veritables pedreres a cel obert, que un jutge detingués algú per haver-se endut una simple reixa no deixava de ser curiós. En la mateixa línia, cal esmentar la petició que féu poc després la Comissió de Monuments de Girona al governador civil, l'any 1858, per tal que incités el batlle de Ripoll a evitar les extraccions de materials del monestir i posés ordre davant dels múltiples abusos que es cometien amb els mitjans que establien les lleis. O, per citar un darrer exemple, la petició que la Comissió adreçà sis anys després, també al governador, per tal que la Guàrdia Civil vigilés les obres i evités el robatori de materials.⁷³⁷ És a dir, si el monestir no hagués estat una propietat de l'Estat aquestes actuacions protectores haguessin estat del tot impossibles i llavors les seves restes haurien estat saquejades legalment pel seu propietari.

Pel que fa a la Comissió de Monuments de Girona, a causa de la seva escassa activitat —des de la primera sessió, de la qual guardem constància escrita, fins a la segona passaren quasi quatre anys—, en la mateixa reunió on es llegí l'ofici de la Central en el qual es demanava el nomenament de Ragner, també es donà lectura a una carta d'aquest, tramesa el 13 de gener, on la informava de la finalització de les obres de restauració al monestir. L'esmentada carta de Ragner, a més, anava acompanyada d'una nota addicional on es feien constar els 534 rals i 17 mil·lèsimes que per feines

⁷³⁵ ARABASF/CP/GE 47-7/2 (ban del batlle de Ripoll, del 25/10/1850).

⁷³⁶ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 2/03/1853).

⁷³⁷ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessions del 20/04/1858 i del 12/03/1864).

extraordinàries havia hagut d'avançar de la seva butxaca. La justificació que donava a aquest increment de la despesa era que havia permès salvar 3.000 teules i molta fusta, que s'haurien perdut si s'enrunava una part de la volta de l'església que es trobava en molt mal estat. Raguer també aprofità l'avinentsa per sol·licitar un ajut extraordinari per fer front a la restauració del sostre del claustre, actuació que segons ell seria relativament econòmica, atès que es podien aprofitar els materials salvats de la volta. A més a més, per si hom té encara cap mena de dubte quant a la connivència i bones relacions entre Raguer i la Comissió Central, en la mateixa sessió es llegí un ofici, en què aquest es demanava a la de Girona que fes servir els fons que tingués per acabar de cobrir els claustres de Ripoll, atès que no disposava de més recursos econòmics. Davant aquesta petició, la Comissió de Girona acordà demanar un nou pressupost a Raguer i d'acord amb aquest destinar-hi part dels diners que preveia obtenir del pressupost provincial de l'any en curs. Finalment, també s'acceptà la proposta de la Central per nomenar Raguer delegat a Ripoll, càrrec que de fet aquest prohom ja tenia coll avall.⁷³⁸

Les coses, però, no anaren tal com es preveia, atès que poc després Raguer dirigí a Valentín Carderera una missiva on criticava la manca d'actuació de la Comissió de Girona. En concret, l'informava que no havia tingut cap notícia dels diners promesos i que ni tan sols se li havia tramès la jurisprudència que havia sol·licitat per basar les seves actuacions —reials ordres i reglaments—, ni tampoc paper segellat per la seva correspondència oficial.⁷³⁹ Aquest fet el preocupava, atès que el greu estat del claustre li feia témer el pitjor, de forma que se'n queixava amb els següents termes:

Es una lástima, S[eño]r D[on] Valentín, que por tres o cuatro mil reales con que salvaríamos el claustro, tengamos que exponernos a ver como desaparece en uno de los fuertes vendavales que ahora reinan y se me figura que no lo evitaremos si el remedio

⁷³⁸ Malgrat que no hi havia hagut cap reunió de la Comissió des de 1847 sembla que la secretaria, portada des de 1846 per Joaquim Pujol i Santo, funcionava amb una relativa regularitat, atès que segons les actes ja s'havia traslladat la nota de la Central a Raguer el mes de novembre de 1850. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 12/08/1851).

⁷³⁹ Les queixes de Raguer estaven totalment fora de lloc i demostraven un clar desconeixement de la situació interna de la Comissió de Girona. A la pràctica, aquesta no tingué paper imprès ni segell propi fins molts anys després. A més, la petició de jurisprudència era inútil, atès que la normativa existent es limitava al reglament de creació de les comissions i poca cosa més, la qual es podia localitzar fàcilment a la *Gaceta* o el *Boletín de la Provincia*, tot i que de poca utilitat li podia ser.

nos va venir de Gerona. Estoy tan azorado por ello, que si conoce U[sted] que esa central puede mandar un día dicha cantidad, yo la adelantaré, pues me ruboriza estar metido en el cuidado de un negocio, que tan mal pueda acabar pasando el tiempo en escritos y palabras, cuando aquí lo que realmente importa son OBRAS y obras prontas. He dicho a U[sted] mil veces, que yo no tengo fe con los de Gerona, allá veremos.

Davant la greu situació, en el mateix escrit Raguer arribà a exposar un pla desesperat per a conservar una nau de l'església i una capella, annexes a la part del claustre que darrerament s'havia cobert. La resta ho veia impossible, atès que no disposava dels recursos necessaris per fer res més. A més, l'actuació li permetria fer servir els materials que tenia recollits, atès que sinó en breu li desapareixerien de l'obra, perquè la gent, malgrat les amenaces, encara se'ls emportaven:

Sucede con los despojos del monasterio que nadie se hace escúpulo de robarlos, mientras que tratándose de comprarlos, no basta el concordato (es referia al Concordato signat l'any 1851 entre Espanya i la Santa Seu) para tranquilizar conciencia alguna, así es que no espero sacar una peseta de nada por ahora.⁷⁴⁰

Davant d'aquesta suposada passivitat, doncs, no ha d'estranyar que la Comissió Central fes arribar una queixa al Ministeri, on exposava que diverses vegades s'havia demanat a la de Girona que invertís uns tres mil rals en la restauració del monestir. Fins i tot, Carderera havia aprofitat un viatge d'inspecció a les obres de restauració del monestir de Poblet per visitar Girona i pressionar a favor de Ripoll, de forma que davant seu la Comissió s'havia compromès a fer l'esmentada inversió.⁷⁴¹ De fet, aquesta no fou l'única activitat que hi realitzà, atès que tenim constància que també visità el monestir de Sant Pere de Roda, acompanyat d'Elies Rogent i Pau Milà i Fontanals, destacats membres de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi.⁷⁴² Malgrat aquestes promeses,

⁷⁴⁰ ARABASF 47-6/2 (ofici Raguer a Valentín Carderera, del 21/11/1851).

⁷⁴¹ Malgrat que les actes de la Comissió no esmenten clarament aquesta visita, hi ha una referència indirecta en la sessió del 12/08/1851, on es llegí un ofici de la Central, que recomanava que s'auxiliés a Carderera en la seva comissió d'examinar els monuments de la província. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 12/08/1851). Pel que fa a Poblet, l'any 1850 la Comissió havia atorgat 20.000,00 rals per desenrunar la volta i arreglar el teulat de les tres naus de l'església. Amb tota seguretat, la visita de Carderera es relacionava amb aquestes obres.

⁷⁴² RIU-BARRERA, «La fortuna d'unes...», p. 99 i 107.

però, l'arribada de recursos no s'havia produït, mentre que, segons la Central, els diners es malbarataven en actuacions sense seny i sense futur:

Hasta el día de la fecha Exc[elentísimo] S[eñor] es decir después de transcurridos 18 meses justos, todavía no sabe esta Central q[ue] haya sido cumplida la 1a medida de la q[ue] dependía la salvación o la ruina de un monumento tan insigne. Resulta pues q[ue] desde la creación de las Comisiones en 1844 aquella junta ha debido invertir desgraciadamente toda la asignación en hacer excavaciones en Ampurias las cuales hasta ahora, ya sea por falta de plano, impericia de los q[ue] la dirigían, no han dado resultado alguno satisfactorio, si se atiende a los objetos recogidos en la pequeña celda de un convento donde ninguno de ellos ofrece interés por lo que respecta al arte ni por las nuevas luces q[ue] den a la ciencia arqueológica. No desconoce Ex[celentísimo] S[eñor] la importancia q[ue] tienen las ruinas de la antigüedad clásica de cierta época y por consiguiente la conveniencia de hacer excavaciones con buen plan y dirección; pero por fortuna casi todos estos tesoros la tierra los conserva para época más prospera y bonacible [sic]. No así sucede con los monumentos de los monasterios por que abandonados más de 16 años van desplomándose lastimosamente los pocos q[ue] han escapado a la piqueta revolucionaria y a la codicia e ignorancia de los compradores en gran mengua de las artes y del lustre español.⁷⁴³

L'autor del text era sens dubte Carderera, qui malgrat tenir una bona formació clàssica era ja un home totalment imbuït d'idees romàntiques, de forma que se sentia més atret pel món medieval que pel clàssic i, en conseqüència, no podia entendre que es dediquessin els escassos recursos existents a actuacions que no creia prioritàries.⁷⁴⁴ Finalment, malgrat la duresa original de les acusacions, aquestes queixes arribaren a la Comissió de Girona d'una forma molt suavitzada. Aquesta moderació era força lògica,

⁷⁴³ ARABASF/CP/GE 47-7/2 (ofici de Valentín Carderera al ministre de Foment, del 10/02/1852). Segons Joan Ganau, per les mateixes dates el governador civil de Girona havia enviat una queixa redactada amb els mateixos termes a la Central. Tanmateix, en consultar la documentació de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Ferran no s'ha localitzat. Podria ser que hom confongui aquest suposat ofici amb l'escrit de Carderera i un breu resum de la sessió de la Comissió Central del 6 de febrer, annex a l'anterior, on es decidí presentar una queixa al Ministeri. Vegeu: GANAU i CASAS. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 57.

⁷⁴⁴ GARCIA GUATAS, Manuel, «Carderera: un ejemplo de artista y erudito romántico», *Artigrama*, núm. 11 (1994-95), p. 425-450.

atès que els seus membres eren merament honoraris, de forma que una crítica punyent podia provocar la seva indesitjable dimissió. Concretament, el Ministeri de Foment envià un ofici, el 26 d'abril, on demanava saber els motius pels quals no s'havien dut a terme les projectades obres de restauració del monestir. La resposta de la Comissió fou que el pressupost enviat per Raguer, el 24 de setembre de 1851, pujava a 6.670 rals i no pas als 4.000 previstos originàriament. En conseqüència, per fer front a la despesa calia esperar a l'arribada dels fons reservats a la Comissió en el pressupost de la Diputació de l'any en curs. A la vista d'aquesta dada, és evident que les acusacions fetes per Raguer i Carderera no tenien cap mena de fonament i responien a altres motivacions, com veurem a continuació.⁷⁴⁵

Pel que fa a la implicació de la Comissió de Girona en la restauració de Ripoll, a la vista de les dades exposades, resulta evident que Raguer era l'home de Valentín Carderera a Ripoll i que ambdós maniobraren perquè aquest ens hi participés. Per entendre aquest fet, cal no oblidar que per aquestes dates la Comissió de Girona estava formada, en bona part, per persones interessades en les antiguitats clàssiques, les quals compaginaven el seu afany pel col·leccionisme privat amb la creació d'una col·lecció de propietat pública, el museu provincial. Per aquest motiu s'havien sentit atrets per la idea d'endegar unes excavacions a Empúries, ja que els permetia compaginar ambdues facetes. Intervenir en una obra de la dificultat de Ripoll, que quedava lluny de Girona i requeria unes inversions ingents i continuades, no els havia de resultar *a priori* gens atractiu. En canvi, la Comissió Central sí estava interessada en la restauració d'un monument que combinava el medievalisme amb la religiositat, la qual cosa es corresponia amb ideals romàntics dels seus membres. Malauradament, aquesta entitat no disposava ni de mitjans econòmics ni de capacitat executiva per donar ordres directament a les comissions —l'article 11 de la Reial ordre de 13 de juny de 1844 li negava cap mena d'autoritat—. En conseqüència, l'única opció que tenia per intervenir-hi era implicar la de Girona en l'afer i, alhora, per tal de mantenir-ne el control, pressionar-la perquè nomenés com a delegat i encarregat de dirigir les obres un home de plena confiança. Un cop aconseguit aquest primer objectiu la Central envià una primera i única subvenció per iniciar els treballs, amb l'esperança que la de Girona es faria càrrec a partir d'aquell moment de la major part de les despeses. Si no es té present

⁷⁴⁵ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 28/05/1852).

això, és impossible entendre les queixes de Raguer i Carderera; i els atacs que feren contra la intervenció feta a Empúries per la Comissió de Girona. És a dir, aquests crítiques eren el resultat del temor que ambdós sentien davant la possibilitat que els diners que havien d'anar a pagar la restauració de Ripoll es perdessin en una actuació que els deixava, com a mínim, indiferents.

Però, per un altre costat, es té constància que les excavacions a Empúries per part de la Comissió de Girona havien finalitzat feia anys. En conseqüència, les queixes eren extemporànies i sense sentit, però, llavors com és que foren tan contundents? El problema provenia de la manca de comunicacions sovintejades i directes entre la Comissió Central i la de Girona i entre aquesta i Eudald Raguer, motivada per l'excessiva burocratització del sistema que obligava passar qualsevol comunicació pel Govern Civil i el Ministeri. Amb tota probabilitat la Comissió Central havia estat informada en els anys anteriors de la intervenció feta a Empúries i de la inversió realitzada, és a dir, tenia una informació verídica, però antiquada. En conseqüència, això originà el pla per a implicar la comissió gironina en la restauració de Ripoll. Malauradament, en aquell moment la situació havia variat totalment, atès que la retallada pressupostària realitzada l'any 1847 havia deixat la Comissió gironina, per dir-ho suaument, un xic escassa de recursos. De fet, com ella mateixa reconeixia, aquest fou el motiu pel qual trigà tant a destinar un ajut econòmic a Ripoll, retard que des de Madrid era percebut com una desídia imperdonable, sense tenir en compte que quasi no disposava de mitjans per mantenir les seves activitats. Una mostra clara d'això és que, fins i tot, per no haver de destinar-hi ni un ral, la Diputació intentà dissoldre-la l'any 1854 —malgrat que no tenia competències per fer-ho—, ja que segons aquesta no existia a la província cap monument artístic i, en conseqüència, aquest ens no tenia raó de ser.⁷⁴⁶

És a dir, hom pot afirmar que la Comissió de Girona no tenia cap mena d'interès per Ripoll durant aquets primers temps, tot i que aquest augmentà a partir del moment en què un tercer intentà fer-se amb el control de l'edifici. En concret, això tingué lloc el mes de setembre de 1852, quan l'administrador diocesà de Vic dirigí un ofici a Eudald

⁷⁴⁶ «Se suprime la Comisión de monumentos artísticos por no existir en la provincia edificio alguno de esta clase». AHG, Fons Diputació, Actes de la Diputació Provincial de Girona, lligall núm. 11 (sessió del 20/12/1854).

Raguer on li demanava les claus del monestir, atès que l'administració d'hisenda de Girona havia traspassat a aquest bisbat tots els béns que havien estat propietat del monestir —és a dir, els pocs que no s'havien desamortitzat—. ⁷⁴⁷ Raguer, òbviament sorprès, sol·licità el seu parer a la Comissió de Girona, ja que administrativament era el seu superior immediat i tenia un accés més directe al governador civil. Aquesta, un cop superada la sorpresa inicial, es negà en rodó a fer-ne els traspàs i; ahora que informava a la Central, respongué negativament a la petició del bisbat de Vic, amb els contundents termes que reproduïm a continuació:

Atendiendo esta comisión a que el edificio de que se trata está considerado y es en realidad un monumento histórico-artístico que recuerda épocas gloriosas de nuestra historia, por su remota antigüedad y porque sirve de admiración y modelo a las academias de bellas artes que estudian el género elegante de su arquitectura. Considerando que el gobierno de su Majestad, de los fondos del presupuesto general del Estado, y esta Comisión de los que la consigna en el provincial, han acudido y están subsidiando [*síc*] a los gastos de las obras de reparación y conservación de los objetos precisos que contiene en su fábrica aquel monumento y finalmente, teniendo en cuenta que la Comisión Central del Reino por delegación del Gobierno es la única autoridad competente en la materia a quien toca conocer en este asunto y que esta comisión provincial posee el Monasterio en cuestión por orden de la misma y como objeto Monumental perteneciente a su instituto, acordó en sesión de ayer la misma por unanimidad desestimar la pretensión de la diocesana de Vich. ⁷⁴⁸

Curiosament, aquesta mateixa defensa de la propietat del monestir per part de la Comissió de Girona era un clar reconeixement que els seus títols no eren gens clars, ja que exposava obertament que només hi havia intervingut perquè la Comissió Central li havia ordenat que així ho fes. És a dir, com passava amb tants altres monuments de la província, no hi havia cap document escrit on l'Estat fes cessió de l'edifici en propietat.

⁷⁴⁷ Aquesta cessió es feia d'acord amb l'article 35 del Concordat de 1851 entre la Santa Seu i el regne d'Espanya: «Se devolverán desde luego y sin demora a las mismas, y en su representación a los Prelados diocesanos en cuyo territorio se hallen los conventos o se hallaban antes de las últimas vicisitudes, los bienes de su pertenencia que están en poder del Gobierno y que no han sido enajenados». En haver mort el darrer abat, l'any 1845, el delegat apostòlic que havia de fer-se càrrec de l'abadia era el bisbe de Vic.

⁷⁴⁸ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de la Comissió de Monuments de Girona a la Central, del 15/10/1852). I sobre el mateix tema: MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 14/10/1852).

Com era previsible, la Comissió Central aprovà la decisió de Girona, que orgullosa de la seva actuació, fins i tot, va oficiar al batlle de Ripoll demanant-li que donés tot el seu suport a Raguer en les obres de restauració del monestir que s'estaven duent a terme.⁷⁴⁹ Probablement, aquesta fou una de les poques ocasions en què tots els implicats en la restauració de Ripoll (Comissió Central, Comissió de Girona i Eudald Raguer) estigueren d'acord, perquè les queixes de Raguer a Carderera contra la Comissió continuaren al llarg dels anys següents.⁷⁵⁰

Tot i aquests problemes, de forma incansable el delegat a Ripoll tractà de continuar fent obres al monestir, per exemple el mes de maig de l'any 1853 trameté una nova sol·licitud de subvenció, partint d'un nou pressupost de Joan Pujol, que pujava a 1.603 rals (400,75 pessetes):

La demora que por mi parte ha sufrido este negocio, es efecto de mi insistente deseo en procurar el que las obras y trabajos salgan siempre bien y lo más económico posible; pero como las primeras notas sacadas de varios albañiles fuesen muy altas y de consiguiente inadmisibles; no he podido fiarme hasta ahora más que en el estado que remito por ser el más ventajoso a los intereses de la comisión y del monasterio [...] estas reunidas no ascienden más que a 1.603 reales de vellón, suma, por escaso, insignificante atendida la extensión e importancia de una obra que puede calibrarse de indispensable una y de muy necesaria otra. Si esta comisión lo estima asimismo, y se sirve darme la orden oportuna, haré empezar los trabajos desde luego; pues nos hallamos ya en la época en que nuestras preciosas históricas ruinas son visitadas de inteligentes y curiosos, así nacionales como extranjeros, y considero, por tanto, muy decoroso para la comisión, y en especial para su insigne representante en este punto, el que se vean en estado más posible de conservación y cuidado”.⁷⁵¹

⁷⁴⁹ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 2/03/1853).

⁷⁵⁰ «Muy agradable Señor mío: de [...] he diferido la contestación a sus apreciadas del 15 y 22 de este último para ver si en el [...] tendría algo de Gerona; pero en vano he estado aguardando no obstante las promesas, que hizo el secretario (Joaquín Pujol i Santo) de aquella comisión al albañil que expresamente mande allí con las cuentas y otras instrucciones». Vegeu: ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici d'Eudald Raguer a Valentín Carderera, del 7/03/1858).

⁷⁵¹ MAC-Gi/CM, lligall 20/02 (ofici de Raguer a la Comissió del 16/05/1853).

La petició de Raguer no tingué cap mena de resposta, ni positiva ni negativa, de forma que poc després hagué de refer-la, oferint-se a avançar els diners si se li confirmava la seva tramesa. Malauradament, aquesta nova petició tampoc fou contestada.⁷⁵² Fins i tot, per tal d'obtenir recursos Raguer intentava aprofitar la informació privilegiada que rebia directament de Madrid —a través de Carderera—, sense aconseguir cap mena de resultat, com demostra el següent ofici:

Muy señor mío y amigo: tengo noticias para esa, que va a ingresar en el Tesoro varias cantidades procedentes de asignaciones hechas a algunas comisiones provinciales en destino a la reparación de monumentos por no haber estas verificado trabajo alguno; y [...] entiendo, que si solicitaban algo, el Gobierno lo concedería. Por lo tanto, si esa Comisión tenia a bien, podría practicar las gestiones necesarias en cuyo recurso haríamos en el claustro de este monasterio los reparos indispensables, que he manifestado en los varios presupuestos que la tengo remitidos; sobre todo la prolongación del tejado sobre la fachada que tanto sufre por esta falta, y que dentro de poco no parecerá tal si se hunde.⁷⁵³

A la pràctica, a part de la seva escassa participació en la restauració de Ripoll, la Comissió de Girona visqué al llarg d'aquest anys en un estat de total d'apatia, atès que en les actes de les seves escadusseres reunions només s'hi tractaren, i de forma molt puntual, dos afers més d'una certa importància. En primer lloc, hi trobem el fracassat intent d'apropiar-se una creu de terme feta amb restes escultòriques procedents del monestir de Sant Pere de Roda que el seu secretari, Joaquim Pujol i Santo, havia vist a l'entrada de la vila de Llançà. I, en segon lloc, en la petició que es féu a l'arquitecte provincial, Martí Sureda i Deulovol,⁷⁵⁴ per tal que col·laborés en la redacció d'un informe, sol·licitat per la Comissió Central, on es detallessin els monuments històrics i

⁷⁵² MAC-Gi/CM, lligall 20/02 (ofici de Raguer a la Comissió del 24/08/1853). Tot i que la documentació no és clara, podria ser que finalment Raguer ho hagués avançat de la seva butxaca, atès que l'any 1855 se li pagaren diverses quantitats per les obres realitzades al llarg dels anys 1850, 1851, 1852 i 1853.

⁷⁵³ MAC-Gi/CM, lligall 20/03 (ofici de Raguer a Joaquim Pujol del 5/11/1856).

⁷⁵⁴ Martí Sureda i Deulovol (l'Escala 1822–Girona 1890) fou un destacat arquitecte i dinamitzador cultural a la Girona de la segona meitat del segle XIX. L'any 1847 obtingué el càrrec d'arquitecte municipal de Girona i des de llavors tingué un paper destacat en les institucions públiques i ens culturals de la província. Com a arquitecte provincial (1848) intervingué en la recuperació i la conservació de monuments arreu de les comarques gironines, sobretot a partir del seu ingrés en la Comissió de Monuments de Girona.

artístics de la província que calia conservar i restaurar. Bàsicament, la importància d'aquesta petició ve donada perquè per primer cop es fa referència a Martí Sureda, que amb el pas dels anys esdevingué un dels màxims puntals de l'entitat.⁷⁵⁵

4.3. La recerca d'una seu: Sant Pere de Galligants

L'aparició d'un nou reglament, l'any 1854, no sembla que fos un revulsiu per la Comissió de Girona, tot i que no es pot negar que millorà mínimament l'esclerosi que patien les seves activitats. En primer lloc, es produí una certa renovació dels seus membres, atès que la nova organització ho feia necessari i, a més, calia cobrir diverses baixes. Ja l'any 1851 havia calgut nomenar Manel Maria Barber de Jalpí, per cobrir les marxes de Julián González de Soto i Bru Barnoya. Fins i tot, s'havia ofert als membres de la Comissió Conservadora que ocupessin les vacants, però no hi ha cap mena de constància que ni tan sols responguessin a l'oferta. Això, juntament amb el posterior canvi de residència de Barber, aviat deixà les coses igual com estaven. En conseqüència, un cop la Comissió fou informada que s'havia aprovat un nou reglament regulador, nomenà com a nous membres l'oficial del Govern Civil Miguel Maria Castillo i, tal com exigia l'article 23 del nou reglament, l'arquitecte provincial Martí Sureda. Els dos nomenaments són simptomàtics de les mancances de l'entitat. El primer responia a la necessitat de tenir algú dins de l'administració de la província, per tal que actués com a baula de comunicació directa amb aquesta.⁷⁵⁶ L'altre venia a cobrir un dels majors problemes que patia l'ens, el de tenir una persona formada amb nocions d'arquitectura per fer front a les obres i restauracions que calgués realitzar.

Un cop reorganitzada la Comissió, amb l'entrada de saba nova, i d'acord amb l'article 27 que exigia que el governador proporcionés un local adequat com a seu de l'entitat, aquesta comissionà a Sureda per tal de buscar-ne un on «establecer la secretaría,

⁷⁵⁵ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 14/07/1852).

⁷⁵⁶ Aquest fet era tan obvi que, fins i tot, la mateixa Comissió el reconegué poc temps després en les seves actes: «El vocal Secretario manifestó la conveniencia de nombrar vocal de esta Comisión a un Oficial del Gobierno de la Provincia, reconociendo la necesidad de que [halla] una persona en dicha oficina interesada por el buen servicio de la Comisión con el fin de despachar aquellos asuntos que tengan conexión con la misma y esté más en contacto con el Ilmo. Gobernador Presidente». Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 7/11/1862).

archivo y la exposición de los objetos arqueológicos e históricos que vaya recogiendo la Comisión».⁷⁵⁷ Tot i que els membres de la Comissió en aquest moments no n'eren conscients, aquest fou l'origen de la més important les seves actuacions, la creació del museu d'antiguitats i belles arts. Realment, la recerca d'una nova seu pel museu era una necessitat imperiosa, atès que en haver estat expulsada de l'habitació que posseïa en l'Institut de Segon Ensenyament la Comissió ja no disposava d'un lloc on encabir la seva col·lecció d'objectes arqueològics.⁷⁵⁸ Aquest no era un afer menor, ja que l'existència d'un museu era una de les principals obligacions de la Comissió, alhora que els continus desplaçaments provocaven pèrdues inacceptables, malmetien la col·lecció i en minvaven les possibilitats de creixement.⁷⁵⁹ Concretament, en la següent sessió de la Comissió Sureda exposà que l'única opció que veia viable era l'adequació del claustre de l'antic monestir de Sant Pere de Galligants, prèvia realització d'algunes obres de millora. D'aquesta forma s'obtenia un local on encabir el museu i s'aconseguia salvar de la ruïna un remarcable monument de la ciutat.

Cal dir que en el moment de prendre's aquesta decisió el claustre presentava un aspecte deplorable, atès que els setges de 1808-1809, la desamortització i les inundacions de l'any 1843 l'havien deixat totalment en ruïnes.⁷⁶⁰ La Comissió es mostrà d'acord amb la proposta de Sureda i, immediatament, acordà de sol·licitar al governador civil, Santiago

⁷⁵⁷ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 28/11/1854).

⁷⁵⁸ Es desconeix en quina data exacta es produí aquest desnonament, però cal situar-lo amb posterioritat a la visita que hi féu Valentín Cardedera. De fet, ja des de l'any 1848, el director de l'Institut de Segon Ensenyament en desitjava el trasllat, com hem vist amb anterioritat. En tot cas, resulta sorprenent que enlloc de les actes de la Comissió s'esmenti per a res Miquel Ametller, malgrat que fou membre d'aquest ens com a mínim durant els anys 1844-45. Possiblement, aquest silenci denoti que la seva marxa fou conflictiva.

⁷⁵⁹ Alguns anys després en la memòria de les millores que s'havien fet al museu i catàleg de les seves peces, que Enric Claudi Girbal envià a la *Real Academia de la Historia* l'any 1871, afirmava que la inexistència d'un museu obert al públic havia esta la causa de la pèrdua de múltiples objectes artístics i arqueològics. En concret, Girbal plantejava que en ignorar la gent l'existència d'aquest establiment, aquest no havia actuat com a dinamitzador cultural, la qual cosa hagués suposat un increment de l'interès per les antiguitats, que de retop haguessin suposat una major protecció i un increment dels ingressos procedents de donacions. ARAH/CAGE 9/7954/15 (3) (memòria millores dutes a terme al museu provincial i apèndix amb catàleg, del 30/04/1871).

⁷⁶⁰ CALZADA i OLIVERAS, Josep. *Sant Pere de Galligants. La història i el monument*. Girona: Diputació de Girona, 1983, p. 91 i següents.

Picó,⁷⁶¹ permís per ocupar el claustre i la part de l'església que fos necessària.⁷⁶² Picó no hi veié cap inconvenient i el 6 de juliol hi donà el vistiplau. Fins i tot, possiblement per donar-li un caràcter més oficial, el governador arribà a fer una visita protocol·lària a l'edifici, la qual fou àmpliament difosa mitjançant la publicació d'una breu nota al butlletí de la província:

Ayer por la tarde, según nos han informado, el M[uy] I[lustre], S[eño]r Gobernador Civil de esta provincia, acompañado del S[eño]r Ingeniero del distrito y S[eño]r Secretario de la Comisión de Monumentos artísticos, pasó a visitar e inspeccionar los claustros de la iglesia de San Pedro de Galligans, al objeto, no sólo de restaurarlos en lo posible, sino también para mirar como puede arreglarse en aquel local el depósito de antigüedades, o sea levantar en él el museo artístico de la provincia.⁷⁶³

Desgraciadament, la felicitat de la Comissió durà poc, atès que el 13 d'octubre de 1856 tingué notícia que per Reial ordre el monestir havia estat cedit al bisbat, per tal que hi restablís el culte.⁷⁶⁴ Sorpresa per aquesta notícia la comissió gironina decidí investigar l'afer i els termes en què s'havia fet la concessió, això sí, intentà evitar qualsevol possible fricció que pogués sorgir amb l'estament eclesiàstic.⁷⁶⁵ És a dir, malgrat

⁷⁶¹ Santiago Picó fou governador civil del novembre de 1855 al juliol del 1856. No fou un governador excessivament destacat i sembla que el seu major mèrit era ser amic personal del general Espartero. Igual com la resta de governadors del període, la seva activitat es limità a prendre mesures per controlar els elements discordants amb l'ordre establert: carlins, sectors tradicionalistes de l'Església, liberals progressistes i l'incipient moviment obrer.

⁷⁶² MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 28/06/1855) i lligall 7/3 (ofici del Govern Civil a la Comissió del 6/07/1856).

⁷⁶³ *Gaceta de Madrid*, del 18/10/1856.

⁷⁶⁴ Malgrat que l'any 1843 el bisbat publicà un edicte de reorganització de les parròquies de Girona, pel qual se suprimia la de Sant Pere de Galligants, no sembla que el culte a l'església s'hagués aturat gaire temps. Concretament, ja l'any 1851 s'havien produït diverses queixes al bisbat per l'existència de prostitució al barri de Sant Pere que: «ocasionan el que muchísimas personas, según me han informado extrajudicialmente y en particular los eclesiásticos, se retraen de acudir a las funciones religiosas que se celebran, para no tener que pasar por frente de unas casas de corrupción». Vegeu: ADG, NOTARIA 1802-1947, G-174 i també Secretaria de cambra i govern, Govern Civil, T-429/S-27).

⁷⁶⁵ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 13/10/1856). De fet, la Comissió evità sempre que li fou possible el conflicte amb la institució eclesiàstica. Per exemple, l'any 1857, en trobar-se una imatge de Sant Martí prop de l'església homònima durant unes obres de rehabilitació, l'arquitecte provincial, Martí Sureda, es negà a lliurar-la al col·legi tridentí (seminari) malgrat que el seu director ho exigí, atès que considerava

aquestes dificultats la Comissió encara tenia com a objectiu prioritari la restauració del conjunt. Prova d'això, és que en tenir notícia que la Comissió Central havia sol·licitat que se li enviés un pressupost de les obres que calia fer en els monestirs que estiguessin al seu càrrec, per invertir els fons aconseguits del pressupost general de l'Estat, la gironina en trameté un de Sant Pere de Galligants que pujava a 32.000 rals. En teoria, amb aquests diners es podria tancar el claustre i condicionar el conjunt per dipositar-hi dignament els objectes conservats. Malauradament, el resultat no fou el que s'esperava —possiblement la Central no preveia rebre una petició que no fes referència a Ripoll—, de forma que la de Girona hagué de dependre dels seus sempre escassos recursos per endegar la restauració del monument. Tot i així, per deixar constància de la necessitat d'aquest ajut i evitar cap possible futura acusació per manca d'actuació, la Comissió reféu la petició algun temps després, malgrat que era plenament conscient que el silenci de la Central era clarament negatiu.⁷⁶⁶

Per si això no fos prou, també calgué dialogar amb el bisbat per tal d'arribar a una *entente cordiale*, atès que amb la cessió feta per l'Estat aquest ens semblava ser el propietari legítim de tot el conjunt. Finalment, en una reunió mantinguda amb el bisbe Florencio Lorente (ocupà el càrrec del 1847-1862), el 10 de setembre de 1857, s'arribà a l'acord verbal que aquest accedia a l'ocupació del claustre a canvi que es construís una nova sagristia per l'església —la vella era al claustre—. ⁷⁶⁷ Com ja va assenyalar fa anys Josep Calzada, aquesta era una solució volguda per les dues parts, que aconseguien així els seus objectius. La Comissió obtenia el claustre per establir-hi el seu desitjat museu, mentre que el bisbat es desfeia d'un monument en estat de ruïna que només li podia portar disgustos i despeses.⁷⁶⁸ Com a resultat visible d'aquest acord, els primers

que pertanyia a la Comissió. Tanmateix, aquesta li ordenà que així ho fes tan aviat com en fou informada pel mateix Sureda. Vegeu: MAC-Gi., lligall 7/4 (informe Sureda a la Comissió del 7/04/1857).

⁷⁶⁶ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 21/09/1857).

⁷⁶⁷ Quan alguns anys després es produí un petit conflicte entre la Comissió i el bisbat pel tancament de la porta que donava accés al claustre des de l'església, aquest basà la seva decisió en el fet que no hi havia cap constància escrita d'aquest acord. Tanmateix, no en negà l'existència i estigué disposat a arribar a un nou acord que respongués a les necessitats dels dos ens. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 7/14 (ofici del governador general a la Comissió del 31/07/1862).

⁷⁶⁸ Així l'Església no en perdia la propietat, però en canvi n'obtenia la restauració i la possibilitat de recuperar-lo algun dia en el futur. Vegeu: CALZADA i OLIVERAS, Josep. *La Comissió provincial de*

recursos invertits a Sant Pere de Galligants no ho foren per restaurar el conjunt, sinó per pagar la nova sagristia de l'església, el cost de la qual pujà a 6.972,7 rals —dels quals 1.698 hagueren de sortir de la butxaca del secretari—. ⁷⁶⁹ En relació amb aquest fet, cal dir que fins i tot en l'actualitat la propietat dels claustres de Sant Pere de Galligants no és gens clara, atès que si bé el bisbat n'era el teòric propietari, a la pràctica mai sol·licità la seva reversió. Alhora, a causa de la seva llarga ocupació i de les inversions realitzades per la Comissió i la Diputació de Girona (el museu actualment està integrat en la xarxa de museus d'arqueologia de la Generalitat de Catalunya), és dubtós que mai en pugui reclamar la propietat. De fet, aquesta és la conclusió a la qual arribà un dictamen sol·licitat per la secretaria del bisbat de Girona al religiós i historiador Jaume Marquès, que es transcriu parcialment a continuació:

El Bisbat no pot al·legar vàlidament cap dret sobre el claustre de Sant Pere de Galligants perquè jamai no n'ha tingut ni la propietat ni la possessió i si hi hagués tingut algun dret ja l'hauria perdut temps ha per prescripció o usucapió en favor de la Comissió de Monuments. Ara bé, tampoc la Diputació Provincial no hi pot al·legar cap dret de propietat ni d'usdefruit si no és sobre les peces concretes del Museu que ella hagi adquirit i els hi hagi dipositat. Havent quedat reduïda la Comissió Provincial de Monuments a un cos merament consultiu, que només actua a mercè del Governador Civil de la Província, és de creure que si hom suscités la problemàtica de la propietat de l'immoble, aquesta es resoldria a favor de l'Estat, el qual fa temps que exerceix la direcció i el manteniment efectiu del Museu sense demanar permís de ningú; fora del bisbe en el que toca al temple. ⁷⁷⁰

A més a més, aquest interès per restaurar Sant Pere de Galligants suposà que les inversions de la Comissió a Ripoll pràcticament s'aturessin, de forma que les referències a aquest monestir dins les actes de la Comissió cada cop foren més esparses. La darrera subvenció per Ripoll de la qual hi ha notícia durant aquesta primera etapa fou l'any 1855, quan Raguer trameté un compte detallat de les obres realitzades al monestir al llarg dels anys 1850, 1851, 1852 i 1853. Aquest pujava a 3.118 rals, dins dels quals

Monuments i el museu de Sant Pere de Galligants. Treball mecanoscrit dipositat al MAC-Gi. (1985), p. 7 i següent. I també: CALZADA i OLIVERAS. *Sant Pere de...*, p. 92 i següents.

⁷⁶⁹ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 30/12/1857).

⁷⁷⁰ Arxiu de la Cúria del Bisbat de Girona —sense classificar— (dictamen relatiu a la propietat dels claustres de Sant Pere de Galligants emès pel canonge Jaume Marquès, del 3/11/1976).

s'incloïen els 534 rals que se li devien des de feia anys. La Comissió no havia de fer front a la totalitat de la despesa, atès que 1.510 s'havien cobert mitjançant la venda de diverses peces de fusta que havien sobrat de les obres, mentre que la resta els havia avançat el mateix Raguer.⁷⁷¹ A més, Raguer demanava permís per llogar algunes hortes, jardins i patis del monestir, que ja estaven ocupats per particulars, per tal d'obtenir algun recurs econòmic més. Com era previsible, la Comissió ho trobà tot correcte i va acordar pagar-li els 1.608 rals que havia avançat. Únicament, li demanà nota detallada dels espais que pensava arrendar i de les persones interessades, per tal de poder prendre la seva decisió basant-se en uns fonaments més clars.⁷⁷² A la pràctica, doncs, no s'invertí res més fins que acabà la dècada, atès que la Comissió de Girona es desentengué totalment de les obres que s'hi realitzaven, la qual cosa provocava les desesperades queixes d'Eudald Raguer.⁷⁷³ Aquest desinterès arribà a nivells sorprenents alguns anys després, quan Raguer escrigué a la Comissió per denunciar que la gent robava les pedres i llençava brossa dins les ruïnes del monestir, aprofitant que hi havia diversos forats per on entrar-hi. És a dir, demanava recursos per poder paredar-los. Davant d'aquesta situació la Comissió es limità a deplorar els fets i excusar-se políticament:

La Comisión al par que lamenta la escasez de fondos que experimenta por costear las obras más necesarias a fin de cerrar el recinto del edificio, oyó con sumo disgusto el relato del citado escrito, acordando impeler al Sr. Gobernador de la Provincia una orden enérgica y terminante para el Alcalde de Ripoll, a fin de que por los medios que establecen las leyes corrija los abusos que se mencionan.⁷⁷⁴

⁷⁷¹ Probablement, es tracta de les obres descrites en un ofici que Raguer envià a la Comissió de Girona a mitjan 1853, juntament amb dos pressupostos del ja esmentat Joan Pujol, un per 848 rals i un altre per 755. En el primer es detallava la cobertura de la línia d'arcs annexos a la casa municipal, enderroc de fortificacions recents i neteja d'enderrocs del claustre. En el segon, es preveia tancar l'entrada al claustre i el pòrtic de l'església. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 20/2 (ofici de Raguer a la Comissió del 16/05/1853 – els pressupostos són del 23/04/1853).

⁷⁷² MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 17/07/1855).

⁷⁷³ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici d'Eudald Raguer a Valentín Carderera, del 7/03/1858).

⁷⁷⁴ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 20/04/1858).

Inversions al claustre de Sant Pere de Galligants (1850-1877)

Any	Entitat	Quantitat
1857	Comissió de Monuments	6.972,70 rals
1863	Comissió de Monuments	10.608,00 rals
1864	Comissió de Monuments	15.745,00 rals
1877	Comissió de Monuments	3.725,00 rals
		37.050,00 rals (és a dir 9.962,50 ptes)

La manca de recursos provenia de les escasses inversions econòmiques que l'Estat destinava a la restauració monumental a la província de Girona, que foren mínimes i, fins i tot, molt inferiors al que hom havia proposat fins al moment. Segons Joan Ganau —que és l'investigador que més profundament i acuradament ha estudiat aquest tema—, les inversions en monuments a l'Estat espanyol, de 1850 a 1880, foren de 936.662 rals (unes 234.166 pessetes), de les quals correspongueren a Catalunya aproximadament un trenta per cent. En el cas concret de la província de Girona aquestes inversions s'havien concentrat únicament en els monestirs de Ripoll i Sant Pere de Galligants, monuments que en teoria havien rebut 65.154 i 17.262 pessetes respectivament.⁷⁷⁵ Tanmateix, aquests números s'han de prendre només com una aproximació i no com una realitat, perquè que una quantitat aparegui consignada en la documentació no vol dir que s'arribés a fer mai efectiva. Per exemple, pel que fa al monestir de Sant Pere de Galligants aquest autor comptabilitza els 32.000 rals que foren sol·licitats a la Comissió Central l'any 1857, dels quals no hi ha cap constància documental que s'atorguessin i menys que es rebessin. De fet, la inversió real en el monestir de 1857 a 1877 fou de 37.050,00 rals (és a dir 9.962,50 pessetes). Aquesta quantitat coincideix, *grosso modo*, amb les dades que l'any 1870 Enric Claudi Girbal exposà en una memòria sobre el museu enviada a la Reial Acadèmia de Sant Ferran, on afirmava que fins aquella data les obres al monestir pujaven a més de 30.000 rals.⁷⁷⁶ És a dir, a la restauració de Sant

⁷⁷⁵ GANAU i CASAS. *La protección de los monumentos...*, p. 65, 69 i 70. I també: GANAU i CASAS. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 70-72. Tot i que en el treball de Ganau no queda clar, les inversions donades per Ripoll i Sant Pere de Galligants s'han d'entendre com a pertanyents a un període més llarg, fins el 1900 —tal com es detalla en el gràfic que hi apareix annex—, atès que la seva suma ja equivaldria al total d'inversió feta a Catalunya de 1850 a 1880.

⁷⁷⁶ ARAH/CAGE 9/7954/12(2) (catàleg del museu i ressenya històrica enviat per Enric Claudi Girbal a la Real Acadèmia de Sant Ferran, el 31/03/1870).

Pere de Galligants els òrgans centrals de l'Estat no hi invertiren ni un ral, els diners vingueren en part de la pròpia Comissió i, la majoria, de subvencions de la Diputació. Pel que fa a Ripoll, les inversions pujaren *grosso modo* unes 55.553,50 pessetes, fins l'any 1881. Tot i que, també caldria sumar-hi alguna quantitat no consignada en l'obra de Joan Ganau. Per exemple, aquest autor no inclou en el quadre de subvencions del seu treball la inversió feta per la Comissió de Monuments l'any 1871-1872, que pujava a 278,27 rals. Ni els 4.460 rals que aportà l'any 1879 la societat minera *El Veterano*.⁷⁷⁷ A primer cop d'ull, la quantitat sembla encara prou important, però aquestes inversions estatals s'han de d'agafar amb pinces, ja que en realitat una part no vingué directament de l'Estat sinó d'altres entitats: diputacions, particulars i privats. És a dir, en realitat les subvencions que l'Estat espanyol destinà entre 1850 i 1881 a les obres de restauració de Ripoll foren de 175.526 rals (43.881,05) pessetes. Tot i que, també s'hi podrien sumar els 12.000 rals que aportà el rei Alfons XII a títol particular, dins d'una subscripció impulsada per l'Associació d'Excursions Catalana l'any 1880.

En definitiva, les inversions estatals a Girona en particular; i probablement a la resta de Catalunya en general, encara foren més minses d'allò que hom havia calculat fins al moment, ja que una bona part dels recursos sortiren del propi país i no d'unes reduïdes subvencions estatals —llevat que hom consideri, com era *de iure*, la Diputació de Girona part de l'Estat.⁷⁷⁸

⁷⁷⁷ Les inversions estatals en monuments, fetes a través del Ministeri de Foment, foren publicades en el *Boletín de la Academia de San Fernando* del 1881. També hom les pot trobar a l'apèndix documental núm. 27 de l'obra d'Isabel Ordieres, tot i que no s'hi inclou la primera inversió feta a Ripoll a través de la Comissió Central, atès que per aquestes dates aquest ens depenia del Ministeri de Governació. Vegeu: ORDIERES DÍAZ. *Historia de la restauración...*, p. 254. Finalment, també cal esmentar la *Revista de Girona*, Volum XVII (1893), p. 214 i següents, on en nota, sota la transcripció de l'acta de col·locació al monestir de les restes de Ramon Berenguer III i altres il·lustres personatges, s'hi detallen les inversions realitzades. No s'han inclòs en aquest càlcul les aportacions amb materials i treballs voluntaris, atès que són difícilment quantificables.

⁷⁷⁸ Al llarg del segle XIX el patrimoni i la història de Catalunya foren vistos des de Madrid primer amb una certa indiferència, però posteriorment, a mesura que el naixent regionalisme català feia bandera de les glòries passades, aquest sentiment passà a ésser d'una certa aprensió. Això, en part, explicaria les minses inversions en patrimoni o les propostes, afortunadament no realitzades, de tancar l'Arxiu de la Corona d'Aragó i traslladar als seus arxivers a altres institucions de l'Estat. Vegeu: CATTINI, Giovanni C., *Historiografia i catalanisme*, Catarroja: Editorial Afers, 2007, p. 222.

Inversions per a la restauració de Ripoll (1850-1881)

Any	Entitat	Quantitat
1850	Comissió Central	5.906 rals
1852	Comissió Monuments de Girona	6.670 rals
1855	Comissió & Ragner (venda materials sobrants)	3.118 rals
1861	Acadèmia de Sant Ferran	7.820 rals
1862	Aportacions diputacions i subscripció popular	23.060 rals
1867	Ministeri de Foment	10.000 rals
1871-72	Comissió de Monuments	278,27 rals
1878	Ministeri de Foment	32.000 rals
1879	Societat <i>El Veterano</i>	4.460 rals
1880	Ministeri de Foment	32.000 rals
1880	Subscripció AEC	13.840 rals
1881	Ministeri de Foment	87.800 rals
		226.952,27 rals (56.738,06 ptes)*

A la vista d'aquestes dades, cal concloure que el nou reglament regulador de les comissions de monuments de l'any 1854 no havia resultat el revulsiu que s'esperava. El problema era que només s'havia variat mínimament la seva organització, però sense solucionar les mancances estructurals que havien patit des del seu naixement. A la pràctica, doncs, en l'àmbit gironí la reforma no representà cap mena de canvi, de manera que ni tan sols es produí un augment en el nombre de reunions de l'ens —que foren dos, màxim tres per any—. L'únic fet a destacar d'aquest període fou l'inici de les obres de restauració del claustre de Sant Pere de Galligants, la qual cosa aturà la tramesa de recursos a Ripoll. Mostra d'aquesta certa deixadesa és que l'any 1857 la Comissió Central trameté un ofici al Govern Civil de Girona en què exposava que feia més de dos anys que no tenia cap notícia de la de Girona. Curiosament, en aquesta mateixa comunicació la Central expressava la seva sorpresa per no haver rebut cap mena d'informació relativa a unes recents descobertes arqueològiques —possiblement es tracta de la intervenció que per les mateixes dates realitzava Paluzie a Empúries per

* No s'han inclòs en el quadre les inversions posteriors a l'any 1876, atès que surten de l'àmbit temporal del present treball.

encàrrec de l'Acadèmia de la Història—, malgrat que per altres fonts tenia constància de la seva importància:

La Comisión de Monumentos de esa Provincia que V. S. preside hace cerca de dos años que no da señales de existencia y la central se halla en el caso de manifestar a V. S. el profundo disgusto con que lo advierte por los graves perjuicios que puedan seguirse a los importantes objetos que están confiados a su cuidado y pasa prevenirle de la responsabilidad en que pueden incurrir. En 18 de junio del año próximo pasado la Central dirigió una circular a las comisiones de Monumentos y a pesar de haberse [...] su cumplimiento a la de esa ciudad hasta la fecha no se ha dado al servicio que por la misma se encargaba. Recientemente la Central se ha enterado por los periódicos de esta Corte de los descubrimientos que se han hecho en unas excavaciones que han sacado a la luz objetos que pueden ser de interés para la historia de nuestra patria y sin embargo esa comisión continua en su prolongado silencio. En su vista la Central espera del celo de V. S. que acusando en breve recibo de este oficio se servirá manifestar las causas que han originado tan lamentable abandono.⁷⁷⁹

4.4. Restauració i protecció de monuments: Ripoll i Camprodon

La notícia de la supressió de la Comissió Central i del pas de les provincials a control de la Real Acadèmia de Sant Ferran fou rebuda a Girona amb una absoluta indiferència. Aquesta actitud no ens ha de sorprendre, atès que no canviaren ni les seves atribucions ni l'organització. A la pràctica, l'únic element que denotà el traspàs de competències fou la recepció d'un petit interrogatori procedent de la Reial Acadèmia, on se sol·licitava informació sobre el personal que formava la Comissió i els edificis que estaven al seu càrrec. A la pràctica, la resposta que la Comissió donà a aquesta sol·licitud fou una mostra clara d'aquesta continuïtat, ja que es féu referència al monestir de Ripoll i al claustre de Sant Pere de Galligants, però només se sol·licità ajut pel segon.

Pel que feia a la que havia estat la principal activitat de la Comissió durant els seus primers anys, la recerca arqueològica per dotar al seu museu d'una bona col·lecció, havia quedat totalment abandonada. En concret, només hi ha constància d'una actuació

⁷⁷⁹ ARABASF/CP/GE 47-7/2 (ofici de la Comissió Central de Girona al Govern Civil, del 14-04-1857).

en aquest sentit durant aquest període, la recollida d'antiguitats d'època clàssica realitzada a Girona amb motiu del desballestament de l'antiga presó de Girona; la qual es trobava situada dins d'una antiga torre d'origen romà que s'alçava a la plaça del Correu Vell.⁷⁸⁰ L'actuació, però, no estigué exempta de polèmica, atès que el diari *El Gerundense*, en el seu número del 29 de maig, acusà a la Comissió de descuidar les seves obligacions, ja que no recol·lectava ni conservava els objectes que s'anaven descobrint a mida que s'enderrocava l'antiga muralla. Les crítiques fins i tot arribaren a Madrid, de forma que des de la Reial Acadèmia de Sant Ferran s'exigiren explicacions. La resposta fou negar-ho i informar-la que ja s'havia comissionat a l'arquitecte Martí Sureda perquè efectués l'esmentat control. Segons la Comissió l'acusació era fruit d'un excés de zel i del desconeixement de l'autor de l'article. Teòricament, l'error provenia del fet que Sureda, que tenia múltiples ocupacions, havia deixat que fossin uns obrers de confiança els que recollissin els objectes que anaven apareixent, per després enviar-los tots junts al museu. No cal dir, que era una forma curiosa de controlar unes troballes arqueològiques, atès que deixava en mans d'uns paletes no qualificats el seguiment i la conservació de les restes arqueològiques que s'anaven trobant. Òbviament, a la vista d'aquest generós control, no ens ha d'estranyar que els resultats obtinguts fossin pobres, possiblement la majoria foren destruïts o amagats pels mateixos obrers que els havien de seleccionar, ja que es limitaren a un got de vidre lacrimatori, un fragment de capitell, dos troncs de columna i un bust.⁷⁸¹

Pel que fa a Sant Pere de Galligants, es continuaren les obres ja endegades, amb algun petit conflicte amb el bisbat provocat per una inundació produïda l'any 1861.⁷⁸²

⁷⁸⁰ CASAS, Josep; NOLLA i BRUFAU, Josep Maria, "La porta meridional de la Força Vella de Girona", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Núm. L (2009), p. 27-39.

⁷⁸¹ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de la Comissió de Girona a la de Sant Ferran, del 9-05-1860). Tanmateix, en el primer catàleg que féu Enric Claudi Girbal dels fons del museu l'any 1870 s'afirma clarament que les peces trobades foren: un fragment de baix relleu romà amb cap humà i part de les espatlles, un petit cap de marbre i dos caps humans units per la part occipital. En conseqüència, cal pensar que les troballes havien estat més nombroses que no les descrites en l'anterior document, alhora que alguna s'havia perdut. Vegeu: ARAH/CAGE 9/7954/12 (2) (informe catàleg del museu provincial, realitzat per Enric Claudi Girbal i enviat a la Real Acadèmia de Sant Ferran, del 31-03-1870).

⁷⁸² La inundació tingué lloc a l'octubre d'aquest any i produí nombroses destrosses al claustre, de forma que obligà a la Comissió a desviar una bona part dels seus recursos per netejar-lo i condicionar-lo de nou. En concret, la despesa fou de 5.634,25 rals (aproximadament 1.408 pessetes), els quals no s'han inclòs en

Concretament, el rector de l'església de Sant Pere havia tancat la porta que permetia accedir al claustre des de dins de l'església sense consultar a la Comissió, per tal d'evitar que posteriors inundacions afectessin l'edifici. L'afer, però, tingué escassa importància i se solucionà ràpidament amb un petit acord amb el bisbat i l'obertura d'una nova porta.⁷⁸³ Quant al monestir de Ripoll, la seva restauració havia quedat totalment aturada, tant pel desinterès de la Comissió de Girona, com per la seva endèmica manca de recursos. Davant d'aquest fet, Raguer hagué de cercar altres fonts d'ajut i recursos, la qual cosa motivà la intervenció d'altres entitats, que si bé inicialment foren ben rebudes per la Comissió, a la llarga desembocaren en un greu conflicte de competències, com es veurà a continuació.

a) l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona

L'escàs ajut rebut de Girona al llarg de la dècada dels cinquanta no havia fet més que augmentar el desencís que Eudald Raguer sentia cap a aquesta institució, de forma que fins i tot havia arribat a plantejar-se presentar la dimissió com a delegat de la Comissió de Monuments de Girona a Ripoll l'any 1861.⁷⁸⁴ Davant d'això, Raguer cercà altres maneres de reactivar les tan urgents obres que necessitava el monestir. Concretament, es posà en contacte amb l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona –que en certa manera actuava com a delegada al Principat de la de Madrid–, que ràpidament mostrà interès en participar en la restauració del monument, mercès a l'interès que per l'afer tenia el seu secretari Andreu de Ferran i Dumont (1816-1903).⁷⁸⁵ Primerament, l'entitat creà una

el quadre anterior. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 7/10 (factura del mestre d'obres Esteve Muxach, del 10-02-1862).

⁷⁸³ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessions dels dies 28-08 i 7-11-1862).

⁷⁸⁴ Com s'ha vist al llarg d'aquest treball Raguer, que ja de principi no tenia cap confiança en la col·laboració de la Comissió de Girona, patí una decepció rere l'altre mentre veia com el cenobi queia de mica en mica davant dels seus ulls. Tanmateix, sembla ser que el motiu darrer que provocà aquest intent de dimissió fou la notícia que s'havia proposat vendre les restes del monestir com a pedra per a la construcció, tasant-se el conjunt en l'equivalent a 8.000 ptes. Davant d'aquesta amenaça Raguer presentà la dimissió i només demanà que es conservessin els elements artístics més destacats en un local. Vegeu: PELLICER i PAGÈS, *Santa Maria del...*, p. 280.

⁷⁸⁵ Andreu Ferran també era secretari de l'Institut Agrícola de Sant Isidre, de fet en fou un dels fundadors, i coneixia personalment a Raguer, que era president de la subdelegació a Ripoll d'aquesta

petita comissió per tal que estudiés l'afer i redactés una exposició sobre l'estat de Ripoll i l'urgent necessitat que s'adoptessin mesures enèrgiques per evitar-ne la ruïna complerta.⁷⁸⁶ El resultat d'aquesta actuació fou un breu informe en què l'acadèmia barcelonina deplorava l'estat del conjunt, el qual es trameté juntament amb un pressupost de les obres que calia realitzar per evitar la ruïna del monestir, signat pel llavors jove arquitecte Elies Rogent (1821-1897). Aquest petit projecte, si se li pot dir així, només era una actuació d'urgència que se centrava en la restauració del claustre i la portalada de l'església.⁷⁸⁷ Alhora, aquesta intervenció coincidí amb una mena de campanya propagandística a la premsa barcelonina en pro del monestir, on destacà el periodista i escriptor Joan Mañé i Flaquer (1823-1901), que ajudà a la creació d'un estat d'opinió favorable a la seva restauració entre les elits de la capital.⁷⁸⁸ A més a més, el primer escrit de Mañé contenia un crítica destructiva contra la Comissió, que només podia procedir d'algú que conegués perfectament la situació de Ripoll i el seu total estat d'abandó:

Levantemos siguiera una tapia alrededor de aquel osario, y sobre el pedestal de escombros una cruz con esta sencilla inscripción: FINIS CATALUNIAE. Al pié de este monumento colóquese una lapida con los nombres y títulos de los individuos de la Comisión de monumentos históricos, que bien merecen este honor los que tanto contribuyeron con su indiferencia a aquella memorable obra de destrucción: cuique suum.

De fet, com a demostrat l'historiador Antoni Llagostera, darrera d'aquesta campanya s'hi trobava la mà d'Eudald Ragner, que mantenia unes inmillorables relacions amb

entitat. En concret, la seva relació està documentada des de l'any 1855. Vegeu: LLAGOSTERA, Antoni, "La gènesi dels articles de Joan Mañé i Flaquer al *Diario de Barcelona*, "Cataluña y sus ruinas" (15 de setembre i 27 d'octubre de 1861", *Annals del Centre d'Estudis del Ripolès 2003-2004*, (2005), p. 73.

⁷⁸⁶ AABAB, Actes de l'Acadèmia (Sessió del 3-02-1861).

⁷⁸⁷ El pressupost signat per Rogent porta la data del 7-04-1861, fou tramès a Madrid el 29-04-1861 i la junta directiva de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi en ple fou informada el seu enviament en la sessió del 12-05-1861. Vegeu: ARABASF/CP/GE 47-7/2 (ofici de l'Acadèmia de Belles Arts a la de Sant Ferran, del 27-01-1862).

⁷⁸⁸ MAÑÉ i FLAQUER, Joan, "Cataluña y sus ruinas", *Diario de Barcelona*, núm. 259-300 (15-09 i 27-10-1861).

aquest escriptor i periodista.⁷⁸⁹ Això, a més, es veu confirmat per la següent carta que Raguer li trameté poc després de la publicació dels articles sobre Ripoll:

Mi muy apreciado señor y amigo: no habiendo obtenido respuesta a mis consultas de los SS Arquitecto provincial de Gerona y vocal a un tiempo de aquella comisión de monumentos ni del secretario de esta Sr. Pujol y Santo, como tampoco de los SS Ferran y Rogent; no tengo más recurso, que acudir a U. siempre paciente y bondadoso.

En el caso, que nuestros adversarios, con su característica desvergüenza, llevan sus proyectos adelante, y por de pronto están hoy levantando los cimientos de una capilla cuya erección no debiera permitirse, ni por los fueros del monasterio, ni por las leyes del Reino. Me cansa ya esta lucha, y sobretodo el ver que la provincial me tiene aquí como un monigote o comodín y aun temo, que al cabo no sea víctima de alguna felonía. Por Dios dígame U. lo que sepa, y si la Academia de Bellas Artes piensa tomar a pecho alomenos la defensa del templo y su claustro; procurándome, si es dable, informaciones directas; o haciendo de manera que me lleguen de Gerona cuanto antes, al objeto de embargar la obra referida. [...] Debo a U. las mil gracias por la inserción de mi pobre correspondencia y sobretodo por su inmerecida recomendación en lugar preferente del Diario.⁷⁹⁰

Finalment, la resposta de l'Acadèmia de Sant Ferran fou favorable, ja que hi destinà una petita partida econòmica de 7.820 rals (1.955 ptes), amb els quals s'endegaren les obres. Un cop rebuts els diners, Raguer sol·licità a la Comissió de Girona instruccions sobre com s'havia de portar a terme l'actuació i més recursos, atès que amb els tramesos des de Madrid no n'hi havia prou –amb tota seguretat Raguer estava més interessat en el primer que no pas en el segon.⁷⁹¹ La Comissió, però, es limità a comissionar a l'arquitecte Martí Sureda perquè anés amb urgència a Ripoll on havia de redactar, un

⁷⁸⁹ LLAGOSTERA, “La gènesi dels articles de..., p. 57 i següents.

⁷⁸⁹ AABAB, Actes de l'Acadèmia (Sessió del 3-02-1861).

⁷⁹⁰ AABAB, Secció Arquitectura, Capsa 69.9 (ofici d'Eudald Raguer a Joan Mañé i Flaquer, 27-11-1861). El Subrallat és de l'autor.

⁷⁹¹ Poc després, un cop ja endegades les obres i després de la visita dels comissionats de l'Acadèmia de Belles Arts a Ripoll s'elaborà un nou pressupost per part d'Elies Rogent que pujava a 25.820 rals. Finalment, les obres costaren 22.649 rals, els quals sortiren dels diners de la subscripció endegada per l'Acadèmia de Barcelona. Vegeu: GANAU i CASAS. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 59. I també: AABAB, Secció Arquitectura, Capsa 69 (pressupost obres per conservar els set absis i el creuer de l'església de Ripoll, d'Elies Rogent, 5-04-1862).

cop vista la situació, una nota de les obres més urgents i a demanar al governador un ajut, que mai arribà. A la pràctica, doncs, la relació entre la Comissió i Raguer no havia canviat gens, atès que ell seguia reclamant recursos i aquesta entitat continuava sense donar resposta, si més no ràpida, a les seves peticions, com demostra el següent ofici - enviat per Raguer al secretaria de la Comissió de Monuments-, que es transcriu tot seguit:

Según el silencio, no parece sino que estamos muertos o venidos, déme U[sted], pues, doble fe de su existencia y de la de nuestra amistad, sirviéndose contestarme lo que sepa acerca la venida a esta (Ripoll) de ese señor gobernador civil, quien dice, ha escrito hace tiempo, y vuelto a escribir recientemente iba a hacer una visita al puente de madera, que sobre el Ter acaba de construirse. Si así fuese, sentiría no saberlo con alguna anticipación por la contingencia de hallarme ausente, porque hace tiempo que deseo su venida, o alomenos la de algún individuo de esa Comisión provincial de monumentos, pues, en mi concepto, así lo exigen los intereses bien entendidos del monasterio, especialmente en ciertos puntos cuya resolución no incumbe tanto a la Academia, como a la Comisión, y aun me atreviere a decir a U., que interesa puede a la misma Comisión. Siendo esta y la Diputación depositaria de los fondos que se alleguen, destinados a las obras de nuestra restauración, también necesito, me diga U., como debo componérmelas, en lo sucesivo para la rendición de cuentas, y como ahora para conseguir el reembolso de unos 2.200 reales, que en su mayor parte he garantizado, y en lo restante he pagado de mi peculio hace dos meses, no habiendo satisfecho el todo por hallarme sin un cuarto. No crea U., por eso, que los acreedores vayan a tirarme de la casaca, son amigos, y se conforman con aguardar su cobro el tiempo que me acomode, pero por eso mismo deseo pagarles lo más pronto posible.⁷⁹²

Finalment, pel que fa a les obres pròpiament dites, per fortuna aquestes comptaren amb una àmplia acceptació a la vila de Ripoll, on part de la població col·laborà de forma desinteressada, la qual cosa fou vista amb enorme plaer per l'acadèmia barcelonina que informà amb els següents elogiosos termes a la de Belles Arts de Madrid:

Los primeros pasos dados con seguridad y con fe en la buena senda, acostumbran a ser augurio de que ha de llegarse felizmente al término que se desea. Bastó E[xcelentísimo] S[eñor] que se divulgara la noticia de haberse destinado por V. E., esa cantidad a la

⁷⁹² MAC-Gi/CM, lligall 20/5 (ofici de Raguer a Pujol i Santo del 26-06-1862).

conservación de un objeto tan querido, para que la villa de Ripoll y su comarca llena de entusiasmo, se prestara sin excepción de sexos ni edades, a cooperar con materiales, con dinero y con sus brazos a la conservación del fin de todos apetecido, dando el hermosísimo ejemplo algún tanto raro en nuestra época, de que muy cerca de doscientas personas se ocuparan diariamente en las pocas horas que les dejaban libres sus tareas ordinarias y la mayor parte de las del domingo, previa licencia de la autoridad eclesiástica, en quitar los escombros, conducir materiales y dedicarse a todas las operaciones en que podían ser utilizados, según el oficio a que cada cual estaba dedicado.⁷⁹³

A més, per tenir un coneixement directe de tot l'afer, l'Acadèmia de Barcelona decidí enviar dos comissionats a inspeccionar les obres: l'arquitecte Elies Rogent i el pintor Claudi Lorenzale (1815-1889). Òbviament, aquesta visita fou molt ben rebuda per Raguer, tant pel que representava d'ajut tècnic, com moral, atès que la presència de tots uns senyors de Barcelona a la petita vila de Ripoll per col·laborar en la restauració del monument li donaren un cert prestigi entre els seus veïns:

Puede U. felicitar a los SS comisionados en nombre nuestro por haberse llevado el respecto y las simpatías de la mayor parte de estos vecinos, y si en su misión no han alcanzado provecho, en cambio habían alcanzado honra porque al Sr. Rogent se le hace pasar poco menos que por un arquitecto de Madrid enviado expresamente por la Reina para reedificar el monasterio; al Sr. Lorenzale por un extranjero no se si con carácter de embajador o de ingeniero, y al Sr. Pedrosa, que se lleva la mejor parte, pasa, en el circulo de beatas benedictinas, por un descendiente de Vifredo con la misión de llevarse a nombre de la familia los restos del conde de Cerdaña y Rosellón, a no se de donde, que encontramos en un nicho junto a la puerta al capítulo el mismo día en que estaban aquí los esperados señores. De todos modos, y no es broma, bueno fuera que menudearan visitas en lo posible, siquiera por el aliento que infunden en todos los ánimos.⁷⁹⁴

La conclusió que aquests comissionats presentaren a l'Acadèmia de Sant Jordi fou que si bé els treballs realitzats fins al moment havien permès reconstruir el pòrtic que cobria la portalada, assegurat l'estabilitat del claustre i evitat la caiguda de la torre del

⁷⁹³ ARABASF/CP/GE 47-7/2 (ofici de l'Acadèmia de Sant Jordi a la de Sant Fernando, del 27-01-1862).

⁷⁹⁴ AABAB, Secció Arquitectura, Capsa 69.9 (ofici d'Eudald Raguer a Andreu Ferran, 12/11/1861).

campanar, a la pràctica eren actuacions que aïllades no tenien cap mena de sentit.⁷⁹⁵ De fet, corrien el perill d'ésser inútils, com havia passat amb les obres realitzades deu anys abans, que no havien servit pràcticament per a res en no tenir cap mena de manteniment. En conseqüència, l'única solució que hi veien era la reconstrucció de l'edifici, en un primer moment de la part del creuer; i que fos destinat novament al culte.⁷⁹⁶ Un cop informada pels seus comissionats, l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi tragué la conclusió, i així ho trameté a la de Sant Ferran, que calia fer un projecte general de restauració, que havia de servir de base a les obres que en el futur s'hi realitzessin. Òbviament, la mateixa Acadèmia s'oferia per redactar aquest projecte. A més, per obtenir recursos econòmics, inicià una subscripció voluntària entre particulars i diputacions catalanes, a les quals trameté un llarg i sentit escrit en què se sol·licitava el seu ajut econòmic.⁷⁹⁷ Naturalment, Sant Ferran no hi trobà cap mena d'inconvenient i acceptà encantada l'oferiment:

Enterada con satisfacción esta Academia de la atenta comunicación de V. E., de 27 del pasado, sobre medios de ocurrir a la restauración del célebre Monasterio de Ripoll ha acordado manifestarle que ha visto con particular agrado el celo digno de todo aplauso desplegado por esa Academia en beneficio de un monumento de notable interés histórico y artístico y deseosa de secundarle hasta donde se lo permitan sus facultades y Reglamento, ha convenido en que V. E. Puede proceder desde luego utilizando la desinteresada e ilustrada cooperación tan dignamente ofrecida para ello de sus celosos individuos, a la formación y remisión del presupuesto de las obras más urgentes, sin perjuicio de que estudien así mismo el plan general de restauración y que V. E., se servirá remitir a esta Academia, la cual aunque imposibilitada de señalar como desearía una cantidad anual fija para el indicado objeto, gestionara sin embargo con el mayor interés para obtener la cantidad que dicho presupuesto exija y procurara además la remisión necesaria de la que pueda y exija el plan general de restauración. Esta Academia al aceptar en extremo complacida, el ofrecimiento de la que V. E.,

⁷⁹⁵ Malgrat que l'acadèmia comunicà a la Comissió de Girona l'enviament d'aquests delegats, no és pot negar que era una clara intromissió en les seves competències. Inicialment, però, en ser-ne informada la Comissió no li donà importància. MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 4/12/1861).

⁷⁹⁶ ARABASF/CP/GE 47-7/2 (còpia de l'informe presentat a la junta general de l'Acadèmia del 5/01/1862).

⁷⁹⁷ AABAB, Secció Arquitectura, Capsa 69.2 (minuta de l'escrit de l'ABA adreçat a les diputacions catalanes, 25/01/1862).

dignamente preside, lo hace con la seguridad de que cumpliéndose lo dispuesto por la legislación vigente sobre Comisiones de Monumentos, V. E velará para que no se emprenda obra alguna sin previo conocimiento y aprobación de esta Academia como Central de Monumentos del Reino.⁷⁹⁸

Al mateix temps que acceptava la proposta de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, la de Sant Ferran nomenava, en la seva junta general del 9 de març, com a encarregats de redactar el projecte els arquitectes Elies Rogent i Francesc de Paula i Villar (1821-1901).⁷⁹⁹ Poc després, aquest nomenament fou més delimitat, probablement per evitar indesitjables conflictes entre Barcelona i Girona. El resultat d'això fou que es creà una mena de direcció bicèfala per tal de controlar les obres de restauració. Per un costat, l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona es faria càrrec de la direcció de les obres de restauració, mentre que la Comissió de Girona, a qui corresponia teòricament el control del monestir, fou encarregada de la gestió econòmica dels fons recaptats.⁸⁰⁰ Per fer front a aquesta responsabilitat, l'acadèmia barcelonina creà dins d'ella una comissió especial formada per destacats artistes i escriptors barcelonins, entre els quals cal esmentar: Manuel Milà i Fontanals, Andreu Ferran, Claudi Lorenzale, Francesc de Paula Villar i Elies Rogent, als quals s'afegiren posteriorment Nicolau de Peñalver, Terenci de Thos i Codina, N Brosa i Joan Mañé i Flaquer.⁸⁰¹

Objectivament, no es pot negar que la repartició de competències era extremadament encertada, atès que Girona no comptava ni amb el personal ni amb el temps necessari per redactar el projecte de restauració, mentre que Barcelona no tenia les competències per intervenir a Ripoll ni per gestionar els diners recaptats. A la pràctica, doncs, només es donava existència jurídica a una situació que ja existia *de facto*, atès que des del mes de desembre de 1861 l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi ja vetllava per la protecció del monestir. Concretament, aquest mes l'acadèmia barcelonina, influïda per les denúncies fetes per Raguer, ja féu arribar la seva queixa a la Comissió de

⁷⁹⁸ ARABASF/CP/GE 47-7/2 (minuta ofici acadèmia de Sant Ferran a la de Sant Jordi, del 15/02/1862).

⁷⁹⁹ Sembla que, originàriament, el treball de redacció del projecte es dividí entre ambdós arquitectes. Rogent s'encarregava de la part gràfica i Villar de l'informe tècnic. Vegeu: GONZÁLEZ-VARAS IBÁÑEZ, Ignacio, «La reconstrucción de Santa María de Ripoll por Martín Sureda y Elías Rogent (1880-1893)», *Espacio, tiempo y forma*, Sèrie VII (1996), núm. 9, p. 261.

⁸⁰⁰ ARABASF/CP/GE 47-7/2 (minuta ofici acadèmia de Sant Ferran a Sant Jordi, del 30/04/1862).

⁸⁰¹ PELLICER i PAGÈS. *Santa Maria del...*, p. 284.

Monuments i a la Reial Acadèmia de Sant Ferran per la construcció d'una capella annexa a l'església parroquial, les obres de la qual afectaven les restes del monestir.⁸⁰² Aquest sistema col·legiat funcionà durant uns anys i fou plenament acceptat per la Comissió de Girona, que per tot afer relatiu a l'obra o als seus aspectes artístics delegà en l'acadèmia barcelonina, sense que en la documentació consultada s'hi detecti cap mena de malestar. Per exemple, només uns anys després, quan Raguer sol·licità permís per vendre la pedra sobrera per tal d'obtenir algun ral més, la Comissió es desentengué de la petició i li indicà que per qualsevol qüestió relativa a l'obra s'adrecés a l'Acadèmia de Sant Jordi.⁸⁰³ En resum, la Comissió de Monuments de Girona inicialment no se sentí amenaçada ni veié les seves competències usurpades per la intervenció de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi. Ans al contrari, aquesta li anava com anell al dit, ja que així disposava d'uns recursos i mitjans tècnics absolutament necessaris per tirar endavant l'obra, la qual fins aquell moment havia estat un pes inamovible amb els escassos mitjans amb què comptava. Probablement, allò que més degué pesar en aquest estat d'esperit favorable de la Comissió fou l'entrada d'una gens negligible quantitat de diners, procedents de la subscripció endegada per l'acadèmia barcelonina. Aquests recursos vingueren majoritàriament de la participació de tres de les diputacions catalanes, que per primera vegada actuaren de forma conjunta en un afer d'aquestes característiques.⁸⁰⁴ Curiosament, en el cas de la Diputació de Girona, que fou la que féu l'aportació més gran, quan comunicà a la de Belles Arts de Barcelona la seva voluntat de col·laborar-hi, esmentà clarament que ja era conscient de la necessitat d'intervenir a Ripoll; tot i que la Comissió de Monuments de Girona mai li havia manifestat res sobre aquest assumpte.⁸⁰⁵

⁸⁰² ARABASF/CP/GE 47-7/2 (Minuta ofici acadèmia de Sant Ferran a Sant Jordi, del 16/12/1861). I també: MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 4/12/1861).

⁸⁰³ «Con otro oficio del mismo Sr. Raguer también fechado en 15 de febrero último solicita que le autorice la Comisión para vender la piedra sobrante del monasterio, y la Comisión acordó preavisarle que estando a cargo de la Academia el proyecto y dirección de estas obras, no puede la Comisión determinar si la piedra que dice sobrante podrá ser útil para invertirse en algún objeto preferente». Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 12/03/1864).

⁸⁰⁴ GANAU i CASAS. *La protección de los monumentos...*, p. 60. L'única Diputació que s'excusà fou la de Tarragona. Aquesta manifestà que donava suport a l'actuació, però que ja tenia prou feina per conservar i rehabilitar els monestirs de Santes Creus i Poblet.

⁸⁰⁵ AABAB, Secció Arquitectura, Capsa 69.4 (ofici de la Diputació de Tarragona a Belles Arts, 18/05/1863). El mateix Mañé expressà la seva sorpresa per aquesta comunicació a Eudald Raguer en carta

Desglossament de les aportacions de la subscripció**Promoguda per l'Acadèmia de Belles Arts**

Col·laboradors	Rals
Diputació de Girona	14.000,00 rals
Diputació de Barcelona	6.000,00 rals
Diputació de Lleida	2.000,00 rals
Particulars	1.060,00 rals
Total	23.060,00 rals

Els diners obtinguts s'invertiren ràpidament en l'obra de restauració del monestir, de forma que el 25 de juny de 1863 ja quasi s'havien esgotat els 14.000 rals aportats per la Diputació de Girona. Llavors es posaren a la disposició de Raguer la resta diners, els quals es trobaven en mans del secretari de la Comissió, Joaquim Pujol i Santo.⁸⁰⁶ Aquestes obres, de la mateixa manera que les precedents, tingueren una molt bona acollida a la població, ja que en el mateix moment d'encetar-se, el 21 de febrer, prop de cent cinquanta persones respongueren a una petició d'ajut de la junta que dirigia les obres des de la localitat —la qual havia estat nomenada per l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi i no per la Comissió de Girona—. ⁸⁰⁷ Fins i tot, per llimar possibles asprrs amb el Govern Civil l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi envià a Girona Francesc de Paula i Villar, per tal de plantejar-li les actuacions que hom preveia fer-hi. A tall anecdòtic, cal esmentar que durant la visita li féu d'acompanyant i cicerone l'antic

que li trameté el 6 de maig de 1862: «El donativo de la de Gerona es cierto y lo más notable es que en el oficio que pasó a la Academia se muestra muy entusiasta y dice que ignoraba el estado de ese monasterio. Si esto no es un solemne bofetón a la Comsión de Monumentos de Gerona, no se lo que significa». *Apud*: LLAGOSTERA, «La gènesi dels...», p. 66.

⁸⁰⁶ Aquest havia estat nomenat dipositari per la Comissió de Monuments de Girona el novembre de 1862. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 7/11/1862).

ARABASF/CP/GE 47-7/2 (Minuta ofici acadèmia de Sant Ferran a la de Sant Jordi, del 16/12/1861).

⁸⁰⁷ La mobilització popular a la vila, si més no entre els fills de bona família, es vehiculà a través de la societat *El joyel de Wifredo*, dirigida pel destacat prohoms ripollès Joan Ponci Deop i Madeu. Aquesta entitat divulgava els seus ideals mitjançant un petit diari *La Perla del Pirineo*. Vegeu: PELLICER i PAGÈS, «El monasterio de...», p. 90. La notícia original fou publicada al diari *La Perla del Pirineo*, del 15/03/1863. I vegeu també: PELLICER i PAGÈS. *Santa Maria del...*, p. 285.

membre de la desapareguda Comissió Conservadora Felipe Martínez Davalillo.⁸⁰⁸ Aquest contacte directe amb la màxima autoritat de la província era necessari per tal de solucionar alguns petits desacords que havien sorgit al llarg dels darrers temps. La causa d'aquests foren unes obres que l'industrial Josep Graells pretenia fer a prop del monestir, les quals ja havien estat denunciades per Raguer l'any 1862.⁸⁰⁹ El problema sorgí de les pressions que aquest personatge féu per tirar endavant l'esmentada obra, amb crítiques punyents cap a la Comissió, l'Acadèmia i Raguer, que foren parcialment secundades pel mateix batlle de Ripoll. L'assumpte, a més, prengué un aspecte de conflicte institucional quan el governador de Girona exigí a l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi que li retornés un expedient que aquesta no tenia constància d'haver rebut mai —en teoria se li havia tramès la sol·licitud de Graells, acompanyada d'uns plànols—. Tot i que l'Acadèmia negà repetidament estar-ne en possessió, el Govern Civil li exigí el seu retorn diverses vegades. Quina, doncs, no fou la sorpresa dels acadèmics en trobar-se, durant una visita a Ripoll feta els dies 1 i 2 de febrer, que l'arquitecte provincial Martí Sureda, present a l'obra, estava en possessió de l'esmentat expedient. En conseqüència, per aclarir aquest malentès i exposar l'opinió negativa a la realització de l'obra propugnada per Graells, s'envià l'acadèmic Francesc de Paula a parlar amb el governador.⁸¹⁰

Però, si hom deixa de costat aquest petit conflicte, les obres anaven endavant, de forma que al mes de maig ja s'havia netejat de ruïnes bona part del conjunt i s'havien consolidat les restes existents, d'acord amb les indicacions fetes per Martí Sureda.⁸¹¹ Finalment, al març de l'any següent la intervenció ja estava finalitzada i Raguer presentà els comptes a la Comissió de Monuments per a la seva aprovació.⁸¹² És a dir, a primer cop d'ull semblava que la col·laboració entre la Comissió i l'Acadèmia de Sant Jordi havia estat un èxit total i que aviat el monestir seria restaurat; malauradament les

⁸⁰⁸ AABAB, Secció Arquitectura, Capsa 69.5 (ofici de Francesc de Paula a l'Acadèmia Belles Arts, 11/02/1863). L'acord d'enviar a Francesc de Paula havia estat pres per la Junta General de l'entitat el passat 8/02/1863.

⁸⁰⁹ AABAB, Secció Arquitectura, Capsa 69.1 (ofici d'Eudald Raguer a Andreu Ferran, 29/03/1862).

⁸¹⁰ AABAB, Actes de l'Acadèmia (sessió del 8/02/1863). Sembla que l'origen del conflicte fou un malentès administratiu, atès que l'expedient fou enviat a la Comissió de Monuments, que els treballadors del Govern Civil confongueren amb l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi.

⁸¹¹ AABAB, Secció Arquitectura, Capsa 69.1 (ofici d'Eudald Raguer a Sant Jordi, 31/05/1863).

⁸¹² MAC-Gi/CM lligall 1/1 (sessions del 25/06/1863 i de 12/03/1864).

coses anàrem per d'altres viarany. En primer lloc, perquè en esgotar-se els recursos disponibles no s'obtingueren noves subvencions per continuar l'obra i, en segon lloc, perquè les relacions entre les dues entitats que havien fet possible el seu inici aviat havien d'empitjorar.

b) Camprodon, un exemple de les mancances del sistema

El fracassat intent de convertir el monestir de Sant Pere de Camprodon en un dels escassos monuments protegits de les nostres comarques resulta d'una gran utilitat per dos motius. Per un costat, permet entendre les mancances del sistema de protecció monumental espanyol, per l'altre ens permet constatar que la col·laboració i bones relacions que existiren en un primer moment entre la Comissió de Monuments de Girona i l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona, no es limitaren únicament a Ripoll.

En relació amb el primer punt, cal aclarir que en inspirar-se en el model francès hauria estat lògic que el sistema de protecció de monuments espanyol hagués donat una major importància a la declaració de monuments nacionals. Lògicament, si hagués funcionat correctament aquesta hauria d'haver estat l'eina jurídica mitjançant la qual s'assegurés la protecció del patrimoni monumental del país, tal com feia el *classement* francès. Des de l'any 1837, al país veí un monument *classé* era aquell al qual l'Estat reconeixia el seu excepcional valor històric o artístic i, en conseqüència, els que obtenien aquesta classificació havien de ser protegits, restaurats i conservats, amb càrrec als pressupostos de l'Estat. En el cas espanyol, en canvi, el sistema de declaracions es definí sobre la marxa, de forma que no hi hagué cap normativa que el regulés fins una data tan tardana com l'any 1915.⁸¹³ El més habitual fins llavors era que el monument fos declarat mitjançant una reial ordre o un decret, però fins 1877 no fou obligatòria la seva publicació a la *Gaceta de Madrid*, la qual cosa dificultava enormement la difusió de la suposada protecció. A més, per més *inri*, aquesta declaració només suposava exceptuar-lo dels béns susceptibles d'ésser desamortitzats, sense que impliqués cap més obligació per part de l'Estat. Fins i tot, com ja hem comentat en parlar de Ripoll, es donava el

⁸¹³ Llei del 4/03/1915, sobre la conservació de Monuments Artístics, *Gaceta* del dia següent.

sorprenent cas de monuments sota protecció oficial que no havien estat objecte de cap anunci públic.⁸¹⁴ A això, a més, cal afegir la inexistència d'un inventari detallat, la realització del qual havia fracassat cada cop que s'havia intentat endegar, convertí de fet la llista de monuments declarats en la seva substituta. És a dir, un monument per ésser protegit calia que prèviament fos declarat —malauradament la situació en l'actualitat no ha variat tant—, sinó l'Estat no hi podia fer res, atès que la intervenció pública en una propietat privada era impensable. I, per si no fos prou, aquest sistema de declaracions és caracteritzà al llarg de tot el segle XIX per la seva inoperància. Concretament, de 1844 a 1856 el nombre de declaracions es limità a 3, cap d'elles a Catalunya; i l'any 1870 només n'hi havia 9, mentre que per les mateixes dates al país veí ja se n'havien declarat més de 1.500. En resum, malgrat copiar-se en teoria el model francès, la seva plasmació a Espanya fou un veritable despropòsit. A la pràctica, el batibull jurídic que envoltava la declaració d'un monument semblava fet exprés per afavorir-ne la deixadesa i l'abandó, possiblement per evitar destinar-hi cap mena de recurs econòmic, que sempre es podia abocar a altres actuacions més profitoses per la classe dirigent.⁸¹⁵

Pel que fa al cas de l'església de l'antic monestir de Sant Pere de Camprodon, el primer crit d'alarma que es donà públicament a favor de la seva protecció vingué de l'olotí Esteve Paluzie, que per aquestes dates era l'inspector de monuments de bona part dels antics territoris de l'antiga Corona d'Aragó. En concret, el 15 d'octubre de 1857, aquest prohoms havia adreçat un escrit al batlle de Camprodon en què li sol·licitava que emprengués alguna acció per protegir-lo:

Siéndome recomendado muy particularmente por el Gobierno de S. M., la conservación de las antigüedades existentes en las provincias de mi cargo y perteneciendo el campanario e Iglesia de ese Monasterio a las de más interés su conservación en esta Provincia de Gerona por el mérito artístico que reúnen, oficio a U., en vista del abandono en que se hallan esos edificios, dignos de más respeto para que bajo su más estricta responsabilidad tome aquellas medidas que crea conducentes para que quede cerrado el edificio.

⁸¹⁴ LÓPEZ TRUJILLO. *Patrimonio. La lucha por...*, p. 176 i següents. I també: GANAU i CASAS. *La protección de los monumentos...*, p. 49 i següents.

⁸¹⁵ PRO RUIZ, Juan, «Poder político y poder económico en el Madrid de los moderados (1844-1854)», *Ayer*, núm. 66 (2007), p. 27-55.

Tot i que el consistori féu un cert cas de la sol·licitud i tancà l'edifici, això només impedí que hi continués el saqueig d'objectes i materials, però no evità que la degradació del conjunt avancés a passes de gegant —igual com el monestir de Ripoll, el de Camprodon fou utilitzat com a pedrera pels habitants de la vila, tant per obres públiques com per refer les seves cases destruïdes durant la guerra—. ⁸¹⁶ Alguns anys després el consistori de Camprodon decidí intervenir-hi d'una forma més activa, però la difícil situació econòmica per la qual passava encara la població, a causa de les destruccions patides durant els conflictes precedents, feia impossible que l'Ajuntament assumís la conservació del conjunt. En conseqüència, es trameté una sol·licitud d'ajut tècnic i econòmic al Govern Civil, el 29 de maig de 1863, signada pel batlle i els majors contribuents de la població, l'inspirador de la qual segurament fou el mateix Paluzie. El governador, mancat de cap mena de criteri sobre l'afer; i segurament amb poques ganes de destinar cap mena de recurs a una església en ruïnes situada als límits de la seva jurisdicció, reenvià la sol·licitud a la Comissió Provincial de Monuments, que la discutí breument en la sessió del 25 de juny. La Comissió tampoc se sentí capacitada per prendre una decisió, atès que abans li calia conèixer exactament els mèrits artístics del monument. En conseqüència, i en una clara demostració de les seves mancances, decidí trametre la sol·licitud i tot l'expedient original a l'Acadèmia de Sant Jordi, amb la qual mantenia fins al moment unes immillorables relacions. La resposta de l'acadèmia barcelonina es féu esperar fins el 18 d'octubre i es limità a dir que prenen nota de l'assumpte, però que a causa de la manca de fons que patia no podia fer res pel moment. Ara bé, aquesta es comprometia a enviar tan aviat com pogués uns delegats que hi fessin una visita per tal de: «hacerse cargo de éste y de otras obras del arte monumental, respecto de las cuales, se creyera conveniente aconsejar su conservación o restauración». ⁸¹⁷

A partir de llavors l'assumpte quedà aturat a l'espera de l'informe de l'Acadèmia i, probablement, així hagués continuat pels segles dels segles si no hagués estat per l'incansable inspector d'antiguitats Esteve Paluzie. Aquest, després d'esperar gairebé tres anys sense rebre resposta, adreçà un ofici al Govern Civil de Girona on demanava saber com estava l'afer. Davant d'aquesta petició el governador s'adreçà a la Comissió

⁸¹⁶ MONSALVATGE i FOSSAS, Francesc. *Monasterios del antiguo condado de Besalú*, Olot: Imprenta y librería de Juan Bonet, 1895, p. 15.

⁸¹⁷ ARABASF/CP/GE 45-4/2 (minuta d'ofici de Sant Jordi a la Comissió de Girona, del 29/10/1863).

per saber-ne el resultat. Naturalment la Comissió de Girona, que ja ni devia pensar-hi, hagué d'oficiar a l'Acadèmia de Belles Arts Sant Jordi per sol·licitar-li el retorn de l'expedient —del qual ni tan sols n'havia conservat una còpia—, i saber-ne el dictamen.⁸¹⁸ Òbviament, l'Acadèmia de Sant Jordi també es degué trobar en fals, però en coincidir la petició de la Comissió amb les dates en què els acadèmics Villar, Llorens i Rogent havien d'anar a Ripoll a reunir-se amb uns comissionats de Girona, decidí aprofitar l'avinentesa. Per tot això, la junta del 2 de desembre acordà que els comissionats es dirigissin també a Camprodon per tal de formular el dictamen sobre el mèrit artístic del monestir de Camprodon que se li havia sol·licitat anys abans, alhora que es reenviava l'expedient original a Girona. Finalment, l'informe relatiu a Sant Pere de Camprodon, signat per Rogent i Villar, i acompanyat per diversos croquis on es detallava l'estat actual del monument fou llegit en la junta general de l'Acadèmia de Sant Jordi del 13 de gener de 1867. El més interessant d'aquest és que s'hi veia clarament, com no podia ser d'una altra forma, la mà d'Elies Rogent, atès que s'hi exposaven unes idees i propostes idèntiques a les propugnades en la restauració de Ripoll. Per exemple, es plantejava expurgar al monument de tots els elements que no eren originals de la primitiva construcció romànica. I, en segon lloc, es proposava reinstaurar-hi el culte catòlic, tant per motivacions religioses com per creure que aquesta era l'única forma d'assegurar-ne la conservació, tal com es pot comprovar en el fragment que es transcriu a continuació:

Hay en el interior de la importantísima Iglesia de que se trata restos de la época barroca, pero afortunadamente son en su mayor parte de yeso y argamasa y adosados de modo que es fácil hacerlos desaparecer. Bien que a no ser porque la materia es inerte pudiera creerse que como avergonzadas aquellas estatuas en las pechinas del crucero, van desapareciendo a trozos dejando naturalmente plaza a la primitiva construcción. Así pudiera describir un poeta la merecida lección dada por la materia misma al descarrilado juicio de las gentes capaces de atreverse a bastardear las venerandas construcciones llevadas a cabo por la piedad de nuestros antepasados. [...] Relativamente a su importancia se la puede salvar a poco coste de la ruina que se vendrá pronto sobre ella si sigue en aquel incalificable abandono. En efecto: su bóveda que ha resistido a la inclemencia del tiempo y a la barbarie de ciertos hombres que debieron y no quisieron conservarla, se halla hoy día rota en dos puntos, y dispuesta en toda su extensión a la

⁸¹⁸ ARABASF/CP/GE 45-4/2 (minuta d'ofici de la Comissió de Girona a Sant Jordi, del 9/10/1866).

filtración de aguas pluviales por falta de tejado. [...] Cuando la iglesia de que se trata se halle en estado de poderla destinar al culto lo que debe hacerse desde luego si el país se estima en lo que debe, es indispensable que sean trasladadas a aquella las reliquias del santo que hemos tenido ocasión de venerar en la Iglesia parroquial, al mismo tiempo que hemos admirado la importante estructura de la mitra y faz de San Paladio escultradas al natural en plata esmaltada, conteniendo dentro un trozo del cráneo del Santo, así como también el notabilísimo sarcófago-urna del mismo metal que contiene el osario del mismo.⁸¹⁹

L'Acadèmia no es limità a enviar el dictamen a Girona sinó que, potser per curar-se en salut —haviem començat a sorgir problemes entre les dues institucions—, també envià una còpia a la de Sant Ferran de Madrid, per tal que s'endegués el procés de declaració.⁸²⁰ De fet, a Girona només hi envià còpia del dictamen i es negà a trametre-li cap còpia dels plànols, malgrat que la Comissió de Girona li ho sol·licità.⁸²¹ Alhora, també es va fer una certa difusió de l'afer a la premsa barcelonina, mitjançant la publicació d'un breu article al *Diario de Barcelona*, amb tota probabilitat a instància de l'Acadèmia, possiblement per cridar l'atenció del públic culte i generar un estat d'opinió que afavorís la declaració.⁸²² Finalment, un cop rebuda a Madrid, la petició fou informada favorablement per l'acadèmic de Sant Ferran Sr. Federico Madrazo Kuntz (1815-1894). En aquest informe, a part d'algunes interessants reflexions sobre la importància de l'edifici com a monument catòlic dins d'una Espanya cristiana, hi féu un breu comentari que demostra la foscor en la qual es movien encara les entitats encarregades de protegir el patrimoni, raó per la qual es reproduïx a continuació:

⁸¹⁹ ARABASF/CP/GE 45-4/2 (informe Villar i Rogent sobre Camprodon, del 24/12/1866).

⁸²⁰ ARABASF/CP/GE 45-4/2 (ofici Acadèmia de Belles Arts a l'Acadèmia de Sant Ferran, del 26/01/1867). Aquest procés està perfectament descrit dins de l'obra que Francesc Monsalvatge dedicà al monestir de Camprodon. Vegeu: MONSALVATGE i FOSSAS. *Monasterios del...*, p. 17.

⁸²¹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 8/02/1867).

⁸²² *Diario de Barcelona*, del 11/02/1867. Curiosament, en el seu darrer paràgraf l'article afirmava que segons les lleis vigents corresponia a la Comissió de Monuments de Girona continuar el procés. Actuació que difícilment podia fer sense els plànols que l'Acadèmia de Sant Jordi s'havia negat a lliurar. En conseqüència, cal entendre aquest article com una crítica gens velada a la Comissió, resultat del recent conflicte que havia esclatat entre les dues institucions. Així, en cas que la declaració del monument no es produís, davant del públic barceloní, la culpa requeïa en la seva totalitat en la Comissió de Girona.

Entiende por tanto esta comisión que la Real Academia, bajo el supuesto de que el monumento de que se trata sea aún propiedad del Estado, está en el caso de excitar al Gobierno de S. M., a que, con cargo al artículo correspondiente del presupuesto de reparación de templos, se mande ejecutar con toda urgencia por el Ministerio del digno cargo.⁸²³

En resum, es desconeixia totalment la situació jurídica de l'immoble, ja que es deixava ben clar que si era de propietat privada no s'hi podia actuar. Finalment, la Reial Acadèmia de Sant Ferran decidí elevar l'expedient al Govern; i així ho comunicà a la de Barcelona el 29 d'abril del 1867. L'afer però morí aquí, possiblement perquè en uns moments en què la monarquia d'Isabel II trontollava la conservació d'un vell temple romànic no era cap prioritat. En resum, la implicació en l'afer de dues acadèmies sota patronat reial, del consistori de Camprodon, del Govern Civil i de personatges tan destacats com Rogent, Madrazo i Paluzie, a la pràctica, només havia servit per marejar la perdiu i malbaratar temps i papers. Curiosament, a la llarga, allò que salvà l'església de Sant Pere de Camprodon del desastre fou —si hem de creure Barraquer i Roviralta—, precisament, el mateix motiu que l'havia conduït a la ruïna, la guerra civil. Durant la Tercera Guerra Carlina (1872-1876) la vila de Camprodon esdevingué una mena de capital de la zona alliberada per les tropes de Don Carles, que l'escriptor Marià Vayreda descrigué amb els següents termes:

Camprodon que, des que havíem perdut la plaça d'Olot, era la capital de la província de Girona o, millor dit, de la gran comarca natural que abraça dita província i bona part de la de Barcelona, bullia de gent. Allí hi havia les Maestranes, on es fabricava material d'artilleria i fuselleria; l'Hospital i Convalescència, la Duana, la Intendència, l'Administració de Correus i altres entitats i títols més o menys il·lusoris, més o menys motivats i més o menys inútils.⁸²⁴

Com a conseqüència d'aquesta ingent presència d'òrgans administratius i militars calgué condicionar diversos espais de la petita vila, per tal d'encabir-hi els serveis de l'exèrcit carlí. En aquest context general, doncs, lògicament es decidí donar-li una utilitat al vell edifici de Sant Pere —sembla ser que es s'intentà instal·lar-hi una foneria—,

⁸²³ ARABASF/CP/GE 45-4/2 (informe de Madrazo a l'Acadèmia de Sant Ferran, del 12/04/1867).

⁸²⁴ VAYREDA, Marian. *Records de la darrera carlinada*. Barcelona: Avenç, 2003 (originàriament fou editada l'any 1898), p. 118.

motiu pel qual la seva volta es tornà a cobrir. Sens cap mena de dubte, aquesta actuació salvà momentàniament a l'edifici i li permeté resistir fins que fou objecte d'una veritable restauració, atès que les filtracions d'aigua i humitats a la seva volta sense protecció era la principal patologia que l'afectava.⁸²⁵

c) Ripoll: la poma de la discòrdia

En els anteriors apartats s'ha pogut observar com inicialment les relacions entre la Comissió de Girona i la Reial Acadèmia de Sant Jordi estigueren marcades pel respecte a la divisió de funcions proposada per la de Sant Ferran. A la pràctica, aquesta era una situació que afavoria més a la primera entitat que no pas a la segona, atès que en controlar els diners *de facto* controlava l'obra. És a dir, la Comissió de Monuments de Girona es descarregava dels aspectes tècnics, que a causa de la seva manca de mitjans humans, limitats a la bona voluntat i disponibilitat de l'arquitecte provincial Martí Sureda, li eren difícilment assumibles. Malauradament, en dependre la bona entesa d'ambdues institucions d'una organització administrativa poc àgil —els contactes entre ambdues havien de passar per Sant Ferran i el Govern Civil— era fàcil que amb el temps sorgissin malentesos i problemes que acabessin enfrontant-les. Precisament, això fou el que ocorregué pocs anys després quan la nefasta gestió d'un petit malentès, magnificat per la problemàtica comunicativa esmentada, provocà el sorgiment d'un abisme entre les dues institucions i, de retruc, un alentiment del procés de restauració de Ripoll. Teòricament, l'espurna que encengué el conflicte fou quelcom tan inofensiu com la necessitat que hi havia de fitar amb seguretat els límits del monument. Aquesta actuació era una condició *sine qua non* per continuar la restauració, atès que en haver-se alienat parcialment l'antic monestir bona part del terreny i edificis que el formaven originàriament estaven ocupats per particulars, alguns dels quals posseïen títols de propietat i altres no. En conseqüència, per tal de continuar les obres i evitar conflictes

⁸²⁵ «Las tejas del monasterio, creo del templo, eran robadas, y luego vendidas a los que edificaban de la población después del incendio de los carlistas en la guerra de los siete años. Más los carlistas en la guerra del 1870 aprovecharon el templo para fundición de balas de artillería, y con este fin lo retejaron, y así libraron del hundimiento la bóveda que con las lluvias hubiera caído». Vegeu: BARRAQUER i ROVIRALTA. *Los religiosos en Cataluña...*, (volum III), p. 184.

jurídics, gens desitjables, calia conèixer amb exactitud quins edificis i parcel·les de l'antic convent eren propietat de l'Estat i quines no.

El primer que compregué la necessitat d'efectuar aquesta delimitació fou Eudald Ragner, atès que era qui patia més de prop els problemes que se'n derivaven. Concretament, exposà aquesta idea per primera vegada a la Comissió de Monuments de Girona el mes juny de 1863, quan l'Ajuntament de Ripoll li sol·licità que enderroqués la casa de Don Rafael, dita així pel darrer monjo que hi residí —abans de l'exclaustració havia estat la seu de la sagristia major del monestir—. Ragner es mostrà sorprès per la petició, atès que a principis dels anys quaranta havia estat cedida a l'Ajuntament perquè hi instal·lés un hospital. Poc després, en fer-se evident la necessitat de realitzar-hi obres de reparació, el consistori l'abandonà, així sí, després de vendre's els materials aprofitables. Molts anys després, en denunciar un veí el perill que representava el seu avançat estat de ruïna, l'Ajuntament ordenà a Ragner que la demolís, atès que segons la seva opinió aquest edifici formava part del monestir. Ragner, tot i oposar-s'hi de ple, sol·licità consell a la Comissió; alhora que també demanà que s'hi enviés algú per tal de delimitar clarament el terreny que formava part del monument i el que no, i així estalviar futurs problemes.⁸²⁶ Malauradament, en no fer-se res, els problemes es repetiren amb diversos veïns de Ripoll que tenien interessos sobre parts del monestir com Josep Graells i Jacint Mata, que volien construir a l'anomenat cementiri dels Gavatxos (*grosso modo* davant la portalada actual del conjunt). Aquests conflictes s'afegiren al que ja havia esclatat poc abans amb la confraria de la Puríssima Sang, que intentava bastir una nova capella gairebé annexa al monestir, a l'església de Sant Pere. Davant d'aquests fets l'any següent Ragner, novament, tornà a fer la mateixa petició a la Comissió de Monuments en un breu informe que acompanyava els pressupostos de despeses per les obres fetes a Ripoll.⁸²⁷ Finalment, davant de la creixent problemàtica

⁸²⁶ «Aunque sea extralimitarme, permítame Ud., en gracia de lo importante del caso hacer observar, cuán conveniente sería en mi concepto, mandar aquí una persona competente y autorizada a deslindar los solares, terrenos y fueros que están bajo la inspección y custodia de la Comisión los que pertenecen a la Hacienda Pública, al común o particulares, tomando aquellas medidas que se juzguen oportunas, a fin de poner término a reclamaciones, como las que hoy nos ocupan, y de otra las molestias consiguientes que enojan a U[ste]d[e]s». Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 20/6 (informe de Ragner a la Comissió del 12/06/1863).

⁸²⁷ MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 8/01/1862).

que la no delimitació del monestir comportava, la Comissió de Monuments de Girona, en la sessió del 15 de setembre de 1865, proposà a la de Belles Arts crear una comissió mixta que afrontés d'una vegada per totes aquest espinós assumpte:

La necesidad imperiosa de que desaparezcan de una vez el cúmulo de incidentes que más o menos directamente tienden a adquirir derechos en beneficio particular y en detrimento de la integridad del Monasterio y teniendo muy presentes las saludables advertencias que en distintas ocasiones han dirigido el Sr. vocal arquitecto D. Martín Sureda sobre la conveniencia de que una Comisión especial se encargue sobre el terreno de proponer las soluciones que reclame la naturaleza distinta de cada expediente, acordó la Comisión invitar a la Academia de Bellas Artes de Barcelona para que uno o más individuos de su seno, unidos a los vocales D. Martín Sureda y D. Joaquín Pujo y Santo, y un delegado de la Adm[inistración] de Fincas del Estado, formen la Comisión informativa que debe trasladarse, revestida de las facultades necesarias para examinar todas las cuestiones pendientes que tengan afinidad con los intereses del Monasterio, proponiendo al Sr. Gobernador de la provincia las providencias que tengan relación con su autoridad administrativa.⁸²⁸

La creació de la comissió mixta, però, es veié aturada per un seguit de problemes interns de la Comissió de Monuments de Girona. Per un costat, a nivell general, les comissions de monuments es trobaven immerses en un procés de reorganització, que finalitzà amb la publicació d'un nou reglament, que les integrava definitivament dins del sistema acadèmic, el mes de novembre de 1865. Òbviament, això ja era prou important com per aturar l'actuació de la Comissió de Girona, atès que a la pràctica aquesta reorganització fou una veritable refundació. És a dir, malgrat que dins de les comissions hi hagué una certa continuïtat de personal i activitats, l'aplicació del nou reglament suposà una reorganització interna general, atès que hi entrà un important contingent de persones procedents de les acadèmies de la Història i de Sant Ferran. De fet, les mateixes comissions sorgides del procés es consideraven entitats diferents de les precedents i així ho expressaren obertament en la documentació que generaren.⁸²⁹ I, per si això no fos

⁸²⁸ MAC-Gi/CM, lligall 20/10 (informe d'Eudald Ripoll a la Comissió de Girona del 31/01/1864). Possiblement, aquesta proposta no s'arribés a trametre mai a l'Acadèmia de Sant Jordi, atès que no consta la seva recepció ni en les actes d'aquesta institució ni en la seva correspondència.

⁸²⁹ Aquest fet era lògic si hom té present que bona part de les comissions s'hagueren de fundar de nou, atès que la majoria de les anteriors feia temps que eren inoperatives i gairebé no havien deixat cap traça

prou, aquesta reorganització coincidí en el temps amb una greu epidèmia de colera. Ambdós fets units provocaren que la Comissió de Monuments de Girona no fos operativa fins ben entrat l'any 1866.⁸³⁰

Davant d'aquesta total aturada d'activitats, Eudald Ragner quedà orfe d'una administració on adreçar-se i per això s'hagué de dirigir, de forma lògica, a l'entitat directora de la restauració en la qual tenia més confiança i que, a més, seguia operativa: l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi. Ragner, doncs, anà en persona a Barcelona i exposà la problemàtica amb la qual es trobava enfrontat a la comissió que dins de l'Acadèmia de Belles Arts estava encarregada de la restauració de Ripoll. Aquesta, a la vista a la situació exposada, proposà a l'Acadèmia el nomenament d'uns comissionats perquè anessin a Girona a discutir l'afer amb el governador i plantejar-li una possible solució. En concret, la proposta consistia a formar una comissió mixta on hi hagués un representant del Govern Civil, un altre d'Hisenda, uns de la Comissió de Monuments, de l'Acadèmia de Belles Arts i l'alcalde de Ripoll. Aquests, reunits a Ripoll, estudiarien les diverses queixes existents i delimitarien, d'una vegada per totes, el terreny que corresponia a l'Estat.⁸³¹ Poc després, uns comissionats de l'Acadèmia visitaren al governador de Girona a primers d'abril.⁸³² Aquest, enfrontat a la inexistència efectiva de la Comissió de monuments, convocà el seu anterior secretari, Joaquim Pujol i Santo, per tal d'intentar coordinar les dues institucions mentre no es refundava l'entitat:

de la seva existència. Un bon exemple és el resum d'actes i activitats que féu la comissió de Badajoz l'any 1877, en què el relat s'inicia amb la instal·lació de la comissió sota el nou reglament de 1865, el 16 d'abril de 1867. Vegeu: ARAH/CABA 9/7945/09(1) (*Resumen actas y tareas de la Comisión Provincia*, 31/10/1877). Vegeu també: LÓPEZ TRUJILLO, «Las Comisiones...», p. 366.

⁸³⁰ ARABASF/CP/GE 47-7/2 (còpia ofici enviat per la Comissió de Monuments de Girona a l'Acadèmia de Belles Arts, 24/04/1866).

⁸³¹ ARABASF/CP/GE 47-7/2 (minuta informe comissió especial de Ripoll a la junta general de l'Acadèmia de Sant Jordi, del 6/04/1866; i en la mateixa línia també trobem un informe de Valentín Carderera presentat a l'Acadèmia de Sant Ferran el 10/04/1867).

⁸³² La data exacta de la trobada ens és desconeguda, però la documentació consultada permet situar-la amb posterioritat al dia 12 d'abril, quan l'Acadèmia comunicà per escrit les seves intencions al governador de Girona i el 18 del mateix mes, quan es constituí la nova Comissió de Monuments. Tot i que originàriament els comissionats havien de ser tres, sembla ser que al final només foren dos. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 20/16 (ofici de l'Acadèmia de Sant Jordi al governador civil, 12/04/1866).

Muy Sr. mío y apreciable amigo: Acabo de tener una entrevista con una comisión de la Academia de Bellas Artes de Barcelona, que ha venido expresamente para acordar el medio de evitar la ruina de los restos monumentales del monasterio de Ripoll. Me han entregado al mismo tiempo una comunicación de la referida Academia al indicado objeto, y como desean regresar mañana a Barcelona en el tren de las doce y media, hemos quedado en que [...] mañana a las diez, esperando me hará el obsequio de asistir a la conferencia, ya que no se halla instalada la nueva Comisión de Monumentos Artísticos, para que enterado U. del objeto de la comisión podamos acordar lo conveniente el día que aquella se instale, que será tan luego como salga de casa Gelabert, que será de [...] dos o tres días.⁸³³

Finalment, la Comissió de Monuments de Girona aconseguí reconstituir-se oficialment el dia 18 d'abril de 1866, en un acte, més o menys solemne, que tingué lloc a les onze del matí al despatx del governador civil.⁸³⁴ Estranyament, sembla ser que ningú comunicà a la nova Comissió, malgrat que Joaquim Pujol i Santo continuà com a secretari, els acords presos amb relació a Ripoll. En conseqüència, quan aquest ens despertà de la seva letargia i reinicià les seves sessions es trobà davant d'uns fets consumats, en què no havia tingut ni veu ni vot. Naturalment, això ferí la sensibilitat dels seus membres, tal com es pot comprovar en el següent fragment de l'acta de la primera sessió ordinària que féu la Comissió, el qual es reproduïx a continuació:

Se leyó una extensa comunicación de la Academia de Bellas Artes de Barcelona de 12 del corriente, encareciendo la necesidad de que una comisión compuesta de individuos de este cuerpo y de la Academia se trasladase a la villa de Ripoll para deslindar la propiedad del Monasterio y zanjar las cuestiones suscitadas por los propietarios colindantes sobre derechos que menoscaban la integridad del Monasterio; pero como el servicio para que exhorta la Academia, es un pensamiento propio del celo de la antigua comisión de Monumentos, manifestada en sesión de 15 de septiembre último, se acordó contestar a la Academia que su indicación coincide con lo resuelto ya en dicha sesión, de la que se le remitirá copia, y que si no han tenido efecto por las tristes circunstancias de la epidemia (l'any 1865 s'havia produït la tercera gran epidèmia de còlera del segle, les anteriors ho foren el 1834 i el 1854) y por haber suprimido las Comisiones Provinciales el Real Decreto

⁸³³ MAC-Gi/CM, lligall 20/16 (ofici del governador civil a Joaquim Pujol i Santo, sense datar).

⁸³⁴ MAC-Gi/CM, lligall 20/17 (acta de constitució de la Comissió de Monuments, 18/04/1866). Possiblement, l'actuació de l'Acadèmia de Sant Jordi fou el què donà l'embranchida definitiva a la creació de la nova Comissió de Monuments de Girona.

orgánico de 24 de Noviembre de 1865, ha llegado el caso de que se lleve a cabo dicho servicio.⁸³⁵

Tot i aquest petit senyal de malestar, en la mateixa reunió la Comissió acordà nomenar els membres que li corresponien de la comissió mixta que havia d'anar a Ripoll. Aquest foren tres, un més que els proposats originàriament per l'Acadèmia de Sant Jordi: Joaquim Pujol i Santo, Martí Sureda i Alfons Gelabert.⁸³⁶ Per part del Govern Civil es nomenà l'oficial del mateix, Baltasar Montero. Un cop fets els nomenaments s'informà, com era lògic, a l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi per tal que actués de forma idèntica. Aquesta respongué el 4 de maig amb el nomenament d'Elies Rogent, Francesc de Paula i Villar i Francesc Xavier Llorens. Un cop aclarida la seva composició, per agilitar l'afer, la Comissió de Girona decidí deixar plena llibertat als membres de la comissió mixta per acordar el dia que es realitzaria la visita conjunta al monument.⁸³⁷ Finalment, es fixa com a data més adequada per efectuar la trobada el 17 de novembre i així es notificà als diferents comissionats i a Eudald Ragner. Aquesta decisió també es comunicà al governador civil, juntament amb la petició que nomenés un oficial de l'administració d'hisenda per substituir Baltasar Montero, que en l'interval havia cessat en el càrrec. La reunió, però, no es pogué realitzar ja que el governador la desconvocà —potser perquè encara no s'havia nomenat un funcionari civil perquè acompanyés a la comissió—, en ordenar verbalment als comissionats gironins que suspenguessin el viatge.⁸³⁸ El canvi de data fou força mal rebut per l'Acadèmia de Sant Jordi, atès que els seus delegats no en foren informats fins el dia 16, quan ja havien adquirit el bitllets per desplaçar-se a Ripoll; i per Eudald Ragner que escrigué una dolguda carta a l'acadèmic de Barcelona Andreu Ferran, on es mostrà molt afectat pel fet: «El chasco, amigo, es

⁸³⁵ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 23/04/1866).

⁸³⁶ Alfons Gelabert i Buxó fou un membre destacat dels cercles literaris gironins de mitjans segle XIX, on presidí l'Associació pel Foment de les Belles Arts i fundà la institució de breu vida *Ateneo Gerundense*. Pel que fa a la seva relació amb la Comissió de Monuments, hi ingressà l'any 1866, on després de la revolució del 68 ocupà, de forma provisional, el càrrec de conservador del museu i, posteriorment, de vicepresident. Professionalment fou professor de dibuix de l'Escola Municipal d'Art.

⁸³⁷ D'abril a octubre la Comissió no féu cap més reunió, la qual cosa retardà enormement l'organització de la comissió mixta. Vegeu: MAC-Gi/CM Lligall 1/2 (sessió del 17/10/1866).

⁸³⁸ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 22/11/1866).

harto pesado para aventurarse a más y como por cierto no es el primero, ni acaso sería el último de esta índole». ⁸³⁹

Davant d'aquesta situació, potser per fer-se perdonar, la Comissió de Girona sol·licità a l'Acadèmia de Sant Jordi que fixés un altre dia per efectuar l'esperada visita, proposant-li que fos entre el 28 de novembre i el 3 de desembre. L'Acadèmia, a causa de les múltiples obligacions dels seus comissionats, proposà el 7 de desembre; i en no rebre cap comunicació en contra procedí en conseqüència. ⁸⁴⁰ Desgraciadament, l'ofici enviat per Sant Jordi el dia 3 no es rebé a Girona fins el 9, per això no hi hagué temps material per preparar el viatge dels comissionats gironins —si més no això fou el que ells argumentaren—, ⁸⁴¹ de forma que en la següent reunió aquesta entitat expressà aquesta impossibilitat amb els següents termes:

Se leyó la respuesta dada por la Presidencia en que se manifiesta a la Academia que el retardo con que se recibió el aviso, y la ausencia de algunos señores, habían imposibilitado la salida de la Comisión, añadiendo que para evitar esta ocurrencia, procedía dejar a los individuos de uno y otro cuerpo ponerse confidencialmente de acuerdo por conducto de los respectivos secretarios. ⁸⁴²

Òbviament, aquesta excusa no satisféu gens els acadèmics barcelonins. La seva delegació en arribar a Ripoll es veié sola i abandonada, atès que no hi trobà ningú ni cap nota que li fes saber el per què de la incompareixença dels gironins. Fins i tot, per tal de donar un temps prudencial els comissionats decidiren, un cop avisaren de la situació a l'Acadèmia de Sant Jordi, per si podia comunicar-se amb Girona; visitar en primer lloc l'església de l'antic monestir de Camprodon. D'aquesta manera donaven temps als gironins per arribar, en cas que estiguessin en camí; i es documentaven per respondre la

⁸³⁹ AABAB, Secció Arquitectura, Capsa 69.6 (ofici d'Eudald Ragner a Andreu Ferran, 19/11/1866).

⁸⁴⁰ En algun treball precedent es fa esment que només existí un únic intent de posar-se d'acord, atès que es dona com a data de la fracassada visita a Ripoll el 7 de novembre. Això s'ha d'imputar a una mala lectura de les fonts. Vegeu: MAESTRE ABAD, Vicente, «Elias Rogent arqueólogo y restaurador», *Revista de Girona*, núm. 83 (1978), p. 204.

⁸⁴¹ El dia 10 la Secretaria de la Comissió ja envià a l'Acadèmia de Sant Jordi un ofici excusant-se per la impossibilitat d'anar a la trobada del dia 7. Vegeu: ARABASF/CP/GE 47-7/2 (minuta ofici de la Comissió de Girona a l'Acadèmia de Sant Jordi, del 10/12/1866).

⁸⁴² MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 13/12/1866).

sol·licitud que la Comissió de Girona els havia fet uns anys abans. De res serví aquest interval, atès que en retornar a Ripoll només trobaren una carta del secretari de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, on els informava que havia telegrafiat al governador de Girona sense rebre cap resposta. Davant d'aquesta situació, els comissionats feren el que pogueren i intentaren informar-se de la problemàtica que els havia dut allà. Un cop retornats a Barcelona, clarament molestos, proposaren a la Comissió gironina que els seus delegats, ja que eren els que havien faltat a la reunió, anessin a Ripoll a informar-se també i, després, passessin a Barcelona a discutir l'afer a la seu de l'Acadèmia.⁸⁴³

Quan la Comissió de Girona rebé aquesta proposta la reacció fou totalment negativa. Pels gironins això suposava dos fets que no volien admetre de cap de les maneres. Per un costat, era carregar amb la culpa del fracàs de la trobada. I, en segon lloc, la proposta que anessin a Barcelona era entesa com un reconeixement públic de la superioritat de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, la qual cosa no era de cap manera admissible. Així ho feren saber a l'Acadèmia mitjançant una contundent resposta, on exposaren obertament la seva negativa a anar-hi:

Finalmente, después de lo manifestado a V. E. En oficio de 10 de Diciembre último, sobre las causas imprevistas cuanto involuntarias que impidieron la reunión de la Comisión mixta en Ripoll, juzga estéril e inconveniente recordar lo ocurrido; como tampoco puede admitir inmixtición alguna que desconozca la autonomía de esta Provincia, ni reconocer otro superior jerárquico que las dos Reales Academias de que son correspondientes los vocales que componen esta junta artística y arqueológica; pero si esta junta Comisión provincial de monumentos ha resuelto no desprenderse de las atribuciones peculiares de su instituto, bien definidas por el Real decreto orgánico que le ha dado forma, en su vivo amor al arte, desea la confraternidad artístico-científica y comprende la solidaridad de las glorias de nuestra patria.⁸⁴⁴

⁸⁴³ ARABASF/CP/GE 47-7/247-7/2 (còpia informe presentat pels delegats a l'Acadèmia al seu retorn de Ripoll el 24/12/1866). Cal tenir present que per anar a Ripoll d'una manera relativament ràpida calia baixar a Barcelona per agafar-hi el tren. En conseqüència, la petició de l'Acadèmia no era gens forassenyada.

⁸⁴⁴ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 24 i 25/01/1867).

Com es pot observar tot l'assumpte semblava ser només un petit malentès, però realment era així, o darrera d'aquest en realitat s'entreveia un conflicte larvat que només havia esperat el moment adequat per sortir? Realment, respondre aquesta pregunta amb rotunditat és difícil, però el que no es pot negar és que, si més no, el secretari de la Comissió, el senyor Joaquim Pujol i Santo, no jugava net. Si bé és veritat que l'ofici de l'Acadèmia arribà amb força retard, de cap manera es podia negar que la Comissió de Girona no havia estat informada amb prou temps, atès que ja el 28 de novembre el secretari de l'Acadèmia s'havia posat en contacte amb Pujol, com es pot comprovar en el següent ofici que es copia parcialment a continuació:

Muy S[eñ]or. mío y de todo aprecio no me ha sido posible contestar antes a su favorecida del 18 del presente, esperando que los comisionados por la academia se reunieran oportunamente para fijar de nuevo el día de la marcha a Ripoll, ya que Uds. han tenido la amabilidad de dejarlo a su elección. Cosa bastante difícil porque siendo el S[eñ]or. Llorens catedrático de la Universidad y los Sres. Villar y Rogent de la Escuela de Bellas Artes, hubieron de buscar antes y han debido buscar ahora dos días festivos, seguidos, para que con los de ida y vuelta no pierdan más que dos días de cátedra, y aún esto suponiendo que podían obtener la autorización correspondiente de sus respectivos Jefes. Así que, reunidos ayer noche, no tuvieron más medio que el de escoger como día de salida el 7 del próximo diciembre, con la idea de permanecer en Ripoll el 8 y el 9 (días festivos, destinando el 10 para el regreso a esta capital. Mucho sintieron no poder atender la indicación de U. respecto a señalarse algunos de los días que median desde el 28 del actual al 3 de diciembre, por las razones expresadas. Si como Uds. lo tenían pensado se deciden a venir a Barcelona para emprender des de aquí la marcha a Ripoll, no me parece difícil que se reúnan Uds. la noche anterior para ponerse de acuerdo.⁸⁴⁵

És a dir, davant d'aquestes dades s'ha d'interpretar que la direcció bicèfala de les obres de restauració de Ripoll finalment havia comportat un xoc entre les dues entitats implicades. Com ja s'ha fet esment, aquest, tot i no ser volgut era previsible, sobretot a

⁸⁴⁵ MAC-Gi/CM, lligall 20/17 (ofici d'Andreu Ferran a Joaquim Pujol, 28/11/1866). En el fons de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, existeix un petit escrit de Joaquím Pujol i Santo on exposa la impossibilitat d'anar a Ripoll els dies convinguts perquè coincidia amb el casament de la seva filla. És a dir, possiblement en no poder anar a Ripoll, Pujol i Santo preferí torpedinar la trobada que no quedar-ne exclos. Posteriorment, per excusar-se davant dels seus companys, s'agafà a la tardana recepció de l'ofici de Belles Arts per justificar la seva actuació.

partir del moment en què la de Sant Jordi s'emportava tot el mèrit de l'actuació. A tall d'exemple, hom pot esmentar el discurs fet el 4 de febrer de 1863 per Francesc d'A. Aguilar al *Círcol Literari de Vic*, reproduït al diari l'*Ausonense*, on es lloava els instigadors de la restauració de Ripoll, però sense fer cap esment de la Comissió de Girona:

¡Gloria, prez y alabanza a Ripoll que a todos ha sobrepujado con su justo y general entusiasmo! ¡Gloria, prez y alabanza a D. Eudaldo Raguer particularmente y a los Sres D. Pedro Pellicer, D. Juan Puig i demás que le han auxiliado! ¡Gloria también a los ilustres y esclarecidos sabios que de Barcelona vinieron a darles aliento y parabién! Grande es la misión que están cumpliendo; sus resultados en bien de la religión y de la patria son incalculables. Como catalán y como sacerdote, les doy a todos inmensas y afectuosas acciones de gracias, y si el Circulo literario de Vich se digna a unir sus votos a los míos, mi ambición quedará colmada”.⁸⁴⁶

A més, per molt raonada que fos la no acceptació dels dies inicialment proposats per la Comissió, l'establiment d'un dia posterior als assenyalats devia molestar força els membres de la Comissió de Monuments, o si més no el seu secretari. Era, doncs, lògic que Girona, que de fet era a qui corresponien legalment les competències sobre l'assumpte, reaccionés malament davant d'una intervenció que era percebuda com un atac a les seves competències. A això, a més a més, s'hi ha d'afegir que ja feia temps que es covava un creixent distanciament entre els dos ens. De fet, per les mateixes dates ja havia aparegut en la premsa barcelonina algun escrit on es denunciava la manca d'activitat dels ens gironins en la protecció dels seus monuments:

De San Juan de las Abadesas escriben al *Eco de la Montaña*, que desde lo que era patio inmediato a la iglesia del monasterio de benitos se ve que la bóveda de aquel hermoso edificio bizantino tiene ya abierto un boquete de unos dos palmos en la parte izquierda del tronco de su nave y hacen observar que la reparación de este desperfecto podría ser cosa de poco coste. Con este motivo se lamentan, no sin falta de motivo, del descuido en que se tiene a este antiguo edificio, asegurando que a no pertenecer como el

⁸⁴⁶ Suplement a l'*Ausonense* del 25/02/1863. Vegeu també: JUNYENT, Josep, «Les campanyes de Jaume Collell», *Ausa*, núm. 122-123 (1989), p. 326, nota 163.

monasterio de Ripoll a la provincia de Gerona, de seguro que no hubiera de lamentarse tanto descuido y desgracia.⁸⁴⁷

I, per si amb això no hi hagués prou, pocs dies després, en el mateix diari, es reblava el clau, atès que s'acompanyava una nota on s'anunciava pròxima la sortida de la comissió mixta cap a Ripoll amb una nova denúncia encara més directa:

En el diario del viernes, 9 del actual, edición de la tarde, leí con dolor el suelto copiado del Eco de la Montaña, referente a la ex-colegiata de San Juan de las Abadesas y la referencia que con tal motivo, se hacia del calendado monasterio de Ripoll, asegurando que, a no pertenecer ambos a la provincia de Gerona, de seguro que no hubiera de lamentarse tanto descuido y desgracia. He dicho que leí el suelto con dolor, porque efectivamente es harto cierto su contenido, y mientras esta provincia es una de las más ricas en antigüedades y monumentos, es donde menos afición se nota para la conservación de estos preciosos. Sin salirnos de Gerona, tenemos una prueba evidente del descuido con que se miran aquí las preciosidades del arte, en los claustros del monasterio de San Pedro de Galligans, verdadera riqueza arquitectónica que el tiempo robará antes de mucho a los verdaderos amantes de las obras monumentales.⁸⁴⁸

Tot i que ambdues notes eren anònimes era obvi per qualsevol lector entès en el tema que només podien haver sortit d'algú molt proper a l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, sobretot en el cas de la segona. Més encara, quan ja l'any 1861 la Comissió havia estat víctima de les dures crítiques de Mañé i Flaquer al *Diari de Barcelona*. A efectes pràctics això era un atac en tota regla, ja que la referència al monestir de Sant Pere de Galligants, que era la nineta dels ulls de la Comissió, era un torpede directe a la seva línia de flotació. En conseqüència, la Comissió de Girona tractà de respondre-hi amb una llarga i meditada nota signada per Joaquim Pujol i Santo, que envià al *Diari de Barcelona* el dia 26. Aquesta, però, no fou admesa. Davant d'això, Pujol hagué de recórrer a la premsa de la província i demanà a *l'Eco de Girona* que la publicqués. Finalment, fou editada per aquest diari el 6 de gener de 1867.⁸⁴⁹

⁸⁴⁷ *Diari de Barcelona* del 9/11/1866.

⁸⁴⁸ *Diario de Barcelona*, del 13/11/1866.

⁸⁴⁹ *El Eco de Gerona*, del 6/01/1867.

I si això succeïa abans de produir-se cap conflicte, lògicament, les crítiques contra la Comissió de Girona havien de pujar de to un cop xocaren ambdós ens. Clarament, s'ha d'interpretar com un atac premeditat i contundent la publicació de l'informe elaborat per Elies Rogent sobre el monestir de Camprodon al mateix *Diari de Barcelona*, el mes de febrer de 1867. La seva reproducció era una denúncia pública a la ineficàcia de la Comissió —cal recordar que l'Acadèmia s'havia negat a enviar els plànols d'aquest monument a la Comissió de Girona—, com ho demostra la frase amb la qual s'acabava, que deixava ben clar l'objectiu que es pretenia:

Según las leyes vigentes corresponde ahora a la Comisión de monumentos de Gerona procurar que se realice el deseo manifestado por el alcalde y mayores contribuyentes de la villa de Camprodon y por la academia de Bellas Artes de esta capital respecto a la reparación y conservación de la mencionada iglesia de San Paladio.⁸⁵⁰

És a dir, si el monestir de Camprodon no era declarat monument i es restaurava no era culpa de la manca de recursos, ni de la ineficàcia de la legislació existent, sinó que l'únic culpable era la Comissió de Monuments de Girona.

El conflicte entre els dos ens, fins i tot, arribà a la Reial Acadèmia de Sant Ferran, a Madrid, on fou objecte d'un llarg i dur informe de Valentín Carderera, que acusava a la Comissió de Girona d'haver negligit fins feia ben poc les seves obligacions respecte a Ripoll i veia poc plausible que ella sola pogués finalitzar les obres. Finalment, tot l'afer acabà en un intercanvi epistolar on, això sí, mai es perderen les bones maneres, en el qual l'Acadèmia de Sant Ferran de Madrid tractat de fer d'àrbitre, sense obtenir-ne cap resultat tangible. Fins i tot, per tractar de calmar els ànims Sant Ferran arribà a proposar la possibilitat que se separés Claudi Lorenzale de la restauració del monument, per acontentar així a la Comissió de Girona. S'ignora exactament per quin motiu Lorenzale no era acceptable per aquest ens, però això indica de forma clara que el conflicte entre ambdues institucions, fins i tot, ja s'havia personalitzat.⁸⁵¹ Malauradament, malgrat les

⁸⁵⁰ *Diari de Barcelona*, del 11/02/1867. De fet, els plànols no existien com a tals, atès que l'únic que s'envià a Madrid foren uns esborranys fets per Elies Rogent durant la visita que féu l'any anterior al monestir.

⁸⁵¹ ARABASF/CP/GE 47-7/2 (informe de Valentín Carderera a l'Acadèmia de Sant Ferran, abril de 1867). En una nota manuscrita al final d'aquest informe es troba el següent comentari: «Junta de

crítiques de Valentín Carderera, l'Acadèmia de Sant Ferran poca cosa podia fer per defensar la posició de la de Barcelona, atès que legalment no li corresponien aquestes competències.⁸⁵²

Per tot això, a la vista d'aquest conjunt de dades, ja es pot tractar de respondre la pregunta que es plantejava abans, sobre si realment tot l'afer havia estat fruit d'un simple malentès o si darrera d'ell s'hi amagava quelcom més profund. És a dir, si un petit conflicte fou dirigit i aprofitat per part de la Comissió de Girona, o algun dels seus membres, d'una forma maquiavèl·lica, per provocar un desitjat trencament i esdevenir així l'única entitat gestora i executora de la restauració de Ripoll. Ara es pot afirmar amb rotunditat que aquesta opció no sembla possible, atès que en tota la documentació consultada no s'observa cap element que permeti afirmar que el trencament fou volgut i preparat. Per exemple, un fet que és determinant és l'existència, dins del fons de la Comissió de Girona, de diversa documentació ja preparada per l'ús de la comissió mixta, la qual fou retocada i reaprofitada posteriorment. És a dir, si la comissió gironina hagués volgut sabotejar la trobada de bon principi no tenia cap sentit que preparés

Comisión de 10 de abril 1867. Aprobado pero separando al Sr. Lorenzale de tomar parte en razón a que en dicho caso se podra resentir la Comisión de Monumentos de Gerona».

⁸⁵² Josep Calzada transcriu en un dels seus treballs un ofici, sense datar, però que pel context caldria situar-lo a finals de 1867, on l'Acadèmia de Sant Ferran donava la raó definitiva a la Comissió de Monuments. Malauradament, no s'ha pogut localitzar l'original dins la documentació de la Comissió de Monuments de Girona, malgrat que Calzada dóna dades molt clares que el localitzà dins d'aquest fons: «Exmo. Señor. La Comisión Central de Monumentos, ha tenido ocasión de examinar las comunicaciones habidas entre esa de Bellas Artes y la Comisión Provincial de Monumentos de Gerona, con motivo de las obras más urgentes de reparación llevadas a cabo en el célebre exmonasterio de Santa María de Ripoll, y deplora que la citada Academia, desconociendo el círculo de sus atribuciones, y diciéndose delegada de la Real Academia de San Fernando, aunque con el mejor deseo, había querido inmiscuirse en los derechos y atribuciones de la Comisión Provincial. La Academia de Bellas Artes de San Fernando, ni su Comisión central de monumentos, han delegado ni delegar pudieran en las Academias provinciales sus atribuciones en la restauración y conservación de los Monumentos Nacionales, pues siendo su organización puramente consultiva, existen las Comisiones con el carácter ejecutivo necesario para la satisfacción de aquella necesidad, pues si bien es cierto que hubo un tiempo en que las Academias con distinta organización tenían diferentes atribuciones, no lo es menos que desde el decreto orgánico de 1849, dejaron de tenerlas, y en el reglamento de 24 de noviembre de 1865, está consignada clara y explícitamente, no sólo la organización de las Comisiones provinciales de Monumentos, sí que también su dependencia de la central, y en su caso, de la Academia de Bellas Artes de San Fernando y de la Historia». Vegeu: CALZADA i OLIVERAS, Josep, «Documentació inèdita», *Revista de Girona*, núm. 94 (1981), p. 45-52.

aquests documents. En conseqüència, es pot afirmar que no hi hagué una voluntat expressa de torpedinar la trobada per part de Girona. Fins i tot, l'actuació de Pujol i Santo sembla més fruit de la voluntat de no quedar apartat de l'assumpte que no pas d'un intent de provocar un trencament entre les dues institucions. Tanmateix, sí que s'observa, i les cites precedents ho demostren d'una forma fefaent, que existia una creixent tibantor entre ambdues entitats, que anà augmentant a mesura que s'apropava la data de trobada. En conseqüència, enmig d'un ambient ja enrarit, la plantada feta per partida doble per part de la Comissió de Monuments de Girona perfectament podia ser malinterpretada per l'Acadèmia de Sant Jordi. Així mateix, la proposta de l'Acadèmia a la Comissió perquè es coordinés amb ella a la seva seu barcelonina només podia ser percebuda pels gironins com una invasió de les seves competències. És a dir, el trencament entre les dues institucions fou una conclusió lògica i, possiblement, inevitable en no existir una bona jerarquitització, coordinació i comunicació entre ambdues institucions.

Un cop apartada l'Acadèmia de Barcelona de la restauració, la Comissió de Monuments de Girona es trobà que havia de prendre entre les seves mans la continuació de les obres. En certa mesura s'hi veié obligada per l'arribada d'una de les escasses subvencions econòmiques que de tant en tant venien de Madrid. Concretament, es tractava d'un ajut econòmic de 1.000 escuts (10.000 rals o 2.500 ptes), que s'havien concedit l'any 1861, però que per motius diversos no s'havien rebut fins llavors. Aquesta actuació no estigué exempta de polèmica, com es pot observar en el següent comentari que es localitza a l'informe de Valentín Carderera, que s'ha citat més amunt:

La nueva Real orden de 22 de febrero último cuyo traslado acaba de recibir nuestra Academia, librando mil escudos al gobernador de Gerona con objeto de atender a las reparaciones de la Comisión de aquella provincia prueba una rivalidad perjudicial y las gestiones que han debido hacer sus individuos para entender solos en este asunto excluyendo a la Academia y Comisión de Barcelona (la major part dels membres de l'Acadèmia de Belles Arts també ho eren de la Comissió de Monuments de Barcelona), única, puede decirse que, después de la Comisión Central, fijó sus miras para conservar aquella rica joya del Principado, mientras que la Comisión o Autoridad de Gerona no aparece haya dado señales de vida hasta los últimos meses del año 62.

No cal dir, que la crítica de Carderera, tot i ser exacta en definir la manca d'actuació de Girona, era clarament tendenciosa en el tema monetari, atès que la només uns anys abans l'Acadèmia de Sant Ferran havia previst que fos la Comissió de Girona qui es fes càrrec de la gestió econòmica de les obres.

En rebre els diners la Comissió es troba amb una doble obligació que li exigia actuar amb rapidesa i per si sola. Per un costat, la tramesa monetària anava acompanyada d'una ordre del director general d'Instrucció Pública, per la qual la inversió s'havia de justificar abans del 15 de juny de l'any en curs. Però, alhora, la Comissió havia de formar i enviar a l'Acadèmia de Sant Ferran un pla i pressupost complet de la restauració del monestir.⁸⁵³ Lògicament, davant d'aquestes clares indicacions de la superioritat, la Comissió decidí actuar pel seu compte i risc i encarregà de la seva realització als mateixos comissionats que havien d'anar a aclarir els problemes de delimitació del monestir, els senyors: Pujol i Santo, Martí Sureda i Alfons Gelabert; alhora que sol·licitava novament al governador el nomenament d'un representant de la hisenda pública.⁸⁵⁴ A tall d'hipòtesi, potser calgui plantejar-se que aquesta ordre, en realitat, responia a un intent de posar de nou en relació la Comissió de Girona i l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi. La Reial Acadèmia de Sant Ferran havia de ser plenament conscient que la Comissió de Girona no disposava de cap projecte de restauració. En conseqüència, l'ordre perquè es redactés un pla i pressupost de restauració podria respondre a un intent d'obligar-la a reiniciar les seves relacions amb l'Acadèmia de Belles Arts. Certament, si fou així, la jugada fou un fracàs total, atès que va fer decidir a la Comissió de Girona la intenció de preparar el projecte per ella sola, aprofitant que disposava momentàniament de mitjans econòmics per fer-ho.⁸⁵⁵

La comissió delegada, doncs, marxà cap a Ripoll el 4 de maig, on restà el temps just per fer-se càrrec de les obres més urgents que s'havien de realitzar, les quals foren breument detallades en el compte justificatiu que presentaren el 13 de juny a la Comissió de

⁸⁵³ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 21/03/1867).

⁸⁵⁴ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 4/04/1867).

⁸⁵⁵ De fet, el projecte redactat per Elies Rogent estava força avançat per les mateixes dates, si bé, al contrari del que afirmà en els seus escrits posteriors el mateix Rogent, encara no l'havia finalitzat. Vegeu: GANAU i CASAS. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 60.

Girona.⁸⁵⁶ A més, aquesta visita serví per aixecar els ànims al vell protector del monestir, el senyor Eudald Ragner. Aquest, al llarg dels anteriors mesos havia anat acumulant una creixent frustració i, per si no n'hi hagués prou, a això s'hi afegí la mort de la seva mare octogenària i d'un dels seus fills. Ragner, víctima d'una profunda depressió, es plantejà de nou dimitir. Tot i que el reinici de les obres el va fer repensar-s'hi.⁸⁵⁷ Concretament, la intervenció realitzada per la Comissió se centrà, com fou habitual en la majoria de les actuacions endegades per aquest ens, en el claustre del monestir, i finalitzà el juliol, quan Ragner informà la Comissió de la col·locació de 60 biguetes per assegurar els arcs del claustre.⁸⁵⁸ La visita també serví perquè es fes el primer reportatge fotogràfic del monestir. Es van obtenir un seguit d'imatges fetes pel fotògraf gironí Josep Boades, que foren enviades a l'Acadèmia de Sant Ferran.⁸⁵⁹

Les despeses de la intervenció s'havien repartit entre les d'adquisició de les bigues, el transport i la seva col·locació, que pujaren a 888 escuts; i les dietes dels comissionats, que foren de 112 escuts. Precisament, aquesta despesa provocà una queixa de la Direcció General d'Instrucció Pública, que la trobava excessiva, atès que segons ella per dirigir les obres n'hi hagués hagut prou amb enviar un o dos comissionats.⁸⁶⁰ Finalment, en resposta a l'ordre rebuda de la superioritat, de 22 de febrer, la Comissió aprovà un pressupost amb les despeses que hom considerava indispensables per realitzar un pla general de restauració del monestir, que es detallen a continuació.

Comissió

Manutenció dels tres membres de la comissió (10 dies)	84 Escuts
Carruatge i ferrocarril 150 rals cadascun	45 Escuts

⁸⁵⁶ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 13/06/1867).

⁸⁵⁷ AABAB, Secció Arquitectura, Capsa 69.9 (ofici d'Eudald Ragner a Belles Arts, del 3/06/1867).

⁸⁵⁸ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 30/07/1867).

⁸⁵⁹ LLAGOSTERA, Antoni, «Josep Berga i Boix i el monestir de Ripoll (1867)», *Revista de Girona*, núm. 247 (2008), p. 42-45. Posteriorment, aquest fotògraf reclamà el pagament de 1.000 rals que teòricament li havien estat promesos per Joaquim Pujol i Santo. Ràpidament, aquest comunicà a la Comissió, que els 1.000 rals suposadament promesos eren els pressupostats si s'aprojava el pressupost del projecte de restauració fet per la Comissió. A més, també la informava que ja havia pagat 320 rals de la seva butxaca; per tant la seva queixa era totalment extemporània. MAC-Gi/CM, lligall 7/92 (carta de Pujol i Santo a la Comissió on la informa de l'afer, del 23/04/1869).

⁸⁶⁰ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 21/09/1867).

Dibuixants

Dietes tres dibuixants auxiliars (30 rals x dia)	90 Escuts
Manutenció dibuixants (10 dies)	84 Escuts
Carruatge i ferrocarril dibuixants	45 Escuts

Fotògraf

Dietes fotògraf (80 rals x 10 dies)	80 Escuts
Manutenció fotògraf	28 Escuts
Viatge anada i tornada	15 Escuts

Materials

Despeses paper i bufet	30 Escuts
Material fotografia	<u>40 Escuts</u>

Total despeses comissió a Ripoll 541 Escuts

Resulta evident que si una simple despesa de 112 escuts havia escandalitzat a la superioritat, que s'arribessin a destinar 541 més a la redacció del projecte ja el feia totalment inviable. A la pràctica, aquesta fou la darrera actuació que s'efectuà al monestir fins l'any 1875, atès que l'esgotament de la subvenció i l'empitjorament de la situació social i política, que culminà amb la caiguda d'Isabel II, impediren tota ulterior actuació. Finalment, també cal esmentar que la visita dels membres de la Comissió no acabà amb els conflictes de propietat, atès que encara a l'any 1869 Ragner sol·licitava que s'hi enviés algú per tal de dirimir aquestes qüestions. La petició obtingué idèntic resultat que les anteriors, atès que la Comissió respongué que no comptava amb mitjans econòmics per fer front a les despeses que produiria l'enviament d'un dels seus membres.⁸⁶¹ De fet, la Comissió no comptà amb un projecte més o menys definit fins força anys després, quan Martí Sureda l'elaborà.⁸⁶² Això fou un veritable handicap, atès que propicià crítiques i atacs per part d'altres entitats, com la que transcrivim a continuació, feta per l'Acadèmia de Sant Jordi que no havia paït gens bé que l'haguessin apartat del projecte:

⁸⁶¹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 30/11/1869).

⁸⁶² MAC-Gi/CM, lligall 21/3 (aprovació memòria de restauració del monestir de Ripoll per Sant Ferran). I també: GONZÁLEZ-VARAS IBANEZ, IGNACIO, «La reconstrucción de Santa María de Ripoll por Martín Sureda y Elías Rogent (1880-1893)», *Espacio, tiempo y forma, Serie VII*, vol-9 (1996), p. 260 i següents.

“Diose cuenta: 1 De un oficio del Ser. Gobernador de la provincia de fecha 29 de julio último trasladando otro de la Academia de Bellas Artes de Barcelona de 24 del propio mes, por el que se le pide si las obras que se verifican en Ripoll obedecen a un proyecto general aprobado de conformidad a las disposiciones vigentes por la Real Academia de S[an] Fernando, o por su delegada la de Bellas Artes de Barcelona, petición, dice, que hace tan solo en virtud del deber que le impone su reglamento de vigilar sobre los edificios y construcciones comprendidos en la demarcación de su distrito. La comisión acordó manifestar al Sr. Gobernador que este Cuerpo provincial, por reglamento, solo depende de la R[ea]l Academia de S[an] Fernando, sin que tenga ningún lazo de dependencia respecto de la de Bellas Artes de Barcelona, y por tanto, que únicamente por atención contesta que las obras que en Ripoll se verifican son de reparación y no de restauración, y que este cuerpo, gracias a las buenas gestiones de la Academia de S[an] Fernando, ha dispensado para verificar dichas obras, de la formulación de planos, proyectos y presupuestos por R. O., de 14 de noviembre del año próximo pasado”.⁸⁶³

Finalment, tot i que surt de l'àmbit temporal que emmarca aquest treball, no es pot finalitzar aquest apartat sense fer referència a una mena de llegenda sorgida en la historiografia més recent que estudia el monument, que caldria aclarir. En concret, s'ha argumentat que darrera de la decisió presa pel bisbe Morgades de decantar-se pel projecte de Elies Rogent —un cop el monestir passà a mans del bisbat de Vic a finals de l'any 1885—⁸⁶⁴ i deixar de costat el redactat l'any 1880 per Martí Sureda, era el resultat d'un debat patrimonial. Concretament, es planteja que a causa de la penetració de les idees de John Ruskin a Catalunya, i més concretament a la Comissió de Monuments, havia sorgit dins d'aquesta la idea de deixar Ripoll com una mena de ruïna consolidada.⁸⁶⁵ Malgrat l'innegable interès d'aquesta proposta, cal puntualitzar que es basa únicament en una afirmació feta per Josep Maria Pellicer:

En el seno de la Comisión había cundido el parecer de conservar la parte monumental en estado de ruina, haciéndose las reparaciones convenientes como si de un

⁸⁶³ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 12/08/1879).

⁸⁶⁴ La cessió fou per R. O., de 3 d'octubre de 1885. El bisbe ho comunicà a la Comissió al gener de 1886.

⁸⁶⁵ BARRAL i ALTET, Xavier, «Un intent fallit per fer del monestir de Ripoll una ruïna arqueològica romànica (1874-1877)», *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie II, Hª Antigua, t. I (1988), p. 396 i següents. I també: BARRAL I ALTET, Xavier, «La restauració de l'església de Ripoll», dins de *Catalunya Romànica X (El Ripollès)*. Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1987, p. 267.

monumentos griego o romano se tratase, no de un templo nacional en cuya consagración estaba interesada Cataluña.⁸⁶⁶

De fet, dins el conjunt de documentació de la Comissió de Monuments mai s'arribà a expressar aquesta idea, si més no com un debat teòric.⁸⁶⁷ En realitat, doncs, el problema ve donat pels escassos recursos econòmics amb que havia comptat la Comissió, des que als anys cinquanta intervingué al monument, per fer front a la seva restauració. La Comissió sempre havia actuat d'una forma puntual, consolidant les restes i refent alguns petits elements, per tal d'evitar la seva total ruïna, però mai expressà obertament la voluntat de convertir Ripoll en una ruïna arqueològica a gust del romanticisme més tronat. A més, això lligaria poc, per no dir gens, amb les actuacions que es realitzaren al llarg dels anys seixanta, amb la col·laboració de l'Acadèmia de Sant Jordi i sota la direcció de l'arquitecte Elies Rogent. Tal com s'ha vist, fins que es produí el trencament entre ambdues institucions, la darrera paraula sobre la restauració arquitectònica la tenia aquest arquitecte, a qui no es pot acusar precisament de ser seguidor dels ideals estètics de Ruskin. D'igual manera, no es pot afirmar sense caure en el més absolut ridícul que Martí Sureda combregava amb aquest autor anglès. Ans al contrari, per edat i estudis, malgrat algunes petites diferències, Sureda s'havia format dins dels mateixos cànons estètics i formals que Rogent, amb qui, com a màxim, mantenia diferències estrictament personals.⁸⁶⁸ I si Sureda, que era la persona més preparada de la Comissió, no podia ser el difusor de la idea de deixar Ripoll com una ruïna d'acord amb els ideals estètics d'aquest autor anglès, què podem dir de la resta de membres de la institució, simples afeccionats i col·leccionistes sense gairebé cap formació ni coneixement en l'àmbit arquitectònic. Més encara quan, com a mínim des 1878, la Comissió estava plenament d'acord amb la idea de restaurar el monestir i adequar-lo novament com a parròquia i,

⁸⁶⁶ PELLICER PAGÈS. *Santa Maria del Monasterio...*, p. 290 .

⁸⁶⁷ Miquel Mirambell ja plantejà poc després que la posició de la Comissió de Monuments poc tenia a veure amb les tesis ruskinianes, però no arriba al fons de la qüestió, possiblement perquè el seu és un treball de síntesi, realitzat sense consultar els fons documentals existents. Vegeu: MIRAMBELL i ABANCÓ, Miquel, «La restauració del monestir de Santa Maria de Ripoll al segle XIX. Entre la restauració arqueològica i la restauració estilística», *Unicum* , núm. 0 (2001), p. 6-8.

⁸⁶⁸ GANAU i CASAS, Joan. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 61-62.

fins i tot, hi havia intentat implicar al bisbat de Vic en l'afer.⁸⁶⁹ A la pràctica, l'únic motiu pel qual no havia dut endavant la restauració total del monument era la manca dels mitjans econòmics necessaris per fer-ho.⁸⁷⁰ A més a més, tal com ha demostrat Joan Ganau, la penetració dels ideals restauracionistes de John Ruskin, expressats sobretot a través de la seva obra *The seven lamps of architecture* (bàsicament al capítol VI "La làmpada del record"), fou molt tardana a Catalunya. A la pràctica, no arribà i es començà a assimilar fins a finals del segle XIX i principis del XX.⁸⁷¹

A la vista de tot això, com cal interpretar l'esmentada afirmació de Pellicer? Doncs, simplement, s'ha d'entendre com un atac més —a la pràctica fou l'estocada final—, dins del conflicte de baixa intensitat que havia enfrontat la Comissió de Monuments amb d'altres entitats implicades en la restauració del monestir (bàsicament l'Acadèmia de Sant Jordi, recolzada pels delegats de la Comissió a Ripoll, Eudald Ragner i Josep Maria Pellicer) per controlar-ne les obres i rebré els honors resultants de la seva rehabilitació. Arquitectònicament parlant, l'única diferència existent entre ambdós projectes, si és que es pot parlar de projectes divergents, era que la Comissió preveia anar pas a pas, d'acord amb els recursos existents. És a dir, més que no pas una restauració del monestir, es tractava de fer-ne una reparació. En canvi, el projecte d'Elies Rogent plantejava la restauració total i ràpida del monument.⁸⁷² Possiblement, fou aquest el motiu pel qual fou l'elegit pel bisbe Morgades i no per cap altre. En el fons, quan Morgades es féu càrrec del monestir, la Comissió portava més de 30 anys

⁸⁶⁹ CALZADA i OLIVERAS, Josep, «Període civil de la restauració de la basílica olibiana», dins de *Commemoració del centenari de la restauració del monestir de Ripoll (1886-1986)*, Girona: Diputació de Girona, 1987, p. 67 i següents.

⁸⁷⁰ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 27/04/1878).

⁸⁷¹ GANAU i CASAS, Joan. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 160 i següents. Tot i que existeix algun escrit anterior que sembla haver estat inspirat en part en l'obra de Ruskin, el més destacat és el fragment d'un article de Macari Planella (1836-1899) publicat a *la Renaixença* que hem citat al principi d'aquest apartat, no queda clara aquesta vinculació. De fet, la formació i vida professional d'aquest mestre d'obres barceloní no denota cap influència d'aquest autor anglès. És a dir, l'escrit s'ha d'emmarcar en el context històric en què fou redactat, a finals del Sexenni, quan múltiples monuments havien caigut a mans de la piqueta. En conseqüència, s'ha d'interpretar simplement com un crit de dolor llençat per un amant de l'art i l'arquitectura davant les destrosses produïdes en els monuments durant aquests anys i no com un plantejament teòric basat en la lectura de Ruskin.

⁸⁷² GANAU i CASAS, Joan. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 114.

sense aconseguir finalitzar les obres i immersa en conflictes amb d'altres entitats i, això era el pitjor, entre els seus membres, que retardaven la finalització de les obres. Per esmentar només un parell de casos, cal recordar la batussa dialèctica que enfrontà l'any 1874 Enric Claudi Girbal amb part de la Comissió, en negar-li aquesta els mitjans econòmics per realitzar una visita al monestir l'any 1874. O, el que es produí l'any 1880 entre el depositari de la Comissió, Felip Lloret, i Joaquim Pujol i Santo, quan aquest es negà a fer entrega dels diners que havia rebut per continuar les obres de restauració, la qual cosa provocà la seva aturada.⁸⁷³ En conseqüència, al ulls del bisbe Morgades la direcció de les obres de restauració per part de la Comissió de Monuments no era una opció acceptable, tot i els innegables èxits aconseguits per aquesta al llarg dels anys anteriors amb uns mitjans reduïts. Això era tan patent que, fins i tot, fou reconegut anys després per Elies Rogent:

Por último, necesito hacer especialísima mención de la Junta de Monumentos históricos y Artísticos y del arquitecto provincial D. Martín Sureda, director de las obras durante algunos años, por los acertados servicios que prestaron a la restauración, recalzando los cimientos del ala Norte del claustro, rehaciendo el cuerpo bajo de la galería Este, del todo destruida, y atirantando y restableciendo el techo del primer piso que protegía la pared meridional, salvándola de inminente ruina. Además la misma Junta es digna de consideración y aplauso por haber reconstruido el muro Norte de la nave mayor y terraplenado la parte exterior absidial, devolviendo a los hemiciclos su forma originaria, aparte de otras obras, si bien menos importantes, muy apreciables porque han precavido la total ruina del monasterio.⁸⁷⁴

De fet, els conflictes entre la Comissió de Monuments i l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi no es limitaren al cas de Ripoll, sinó que anaren molt més enllà i afectaren, fins i tot, a la mateixa independència de la Comissió. L'any 1878 l'Acadèmia de Sant Jordi va emetre un «Dictamen sobre las reformas que convendría introducir en la instrucción artística en España», en el qual es sol·licitava fer diversos canvis en la llei d'instrucció pública. Per tal d'obtenir un ampli suport l'envià a la Comissió de Girona perquè l'estudiés i, si ho considerava convenient, el recolzés. La Comissió ho discutí en la sessió del set de maig i no només no hi donà el seu suport, sinó que expressà la seva

⁸⁷³ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 10/09/1880).

⁸⁷⁴ ROGENT, Elies. *Informe sobre las obras...*, p. 12.

total oposició al projecte. El motiu d'aquest refús radical era que la seva implantació suposava que *de facto* les Comissions passarien a dependre orgànicament de les acadèmies de belles arts districte universitari, és a dir de Barcelona; de forma que perdien totalment la seva independència:

De aquí la organización mixta de las Comisiones, que afecta desconocer el dictamen proponiendo la creación de una nueva rueda administrativa intermedia entre la capital del Reino y las capitales de provincia en cuanto tienen relación con la sección artística de las Comisiones, que a extenderse también a la sección histórica resultaría adjudicarse la Academia de Bellas Artes de Barcelona un carácter que no le corresponde. La agregación de las Comisiones Provinciales de Monumentos a las Academias de Bellas Artes de distrito importaría una doble centralización que coartaría por completo la libertad de estas anulando su existencia por cuanto les sería muy difícil obtener de las Diputaciones provinciales respectivas los auxilios pecuniarios y la protección que ahora les conceden, puesto que sus trabajos no serían del exclusivo provecho de la provincia que los costearía, antes bien en su mayor parte redundarían en beneficio tan sólo de la Capital del Distrito Académico.⁸⁷⁵

Òbviament, la Comissió de Monuments de Girona no podia admetre aquesta proposta, que suposava —segons ella— la seva total vinculació i sotmetiment als dictats d'una entitat amb la qual havia tingut sovintejades topades al llarg dels anys anteriors. En conseqüència, reaccionà trametent a l'Acadèmia de Sant Jordi; alhora que també n'enviava una còpia a les seves acadèmies superiors, una llarga exposició en què expressava la seva total oposició a la proposta. Aquesta fou ben rebuda per les Acadèmies de Madrid, però no pas per la de Sant Jordi,⁸⁷⁶ de forma que en les sessions del 18 de juny i del 8 de juliol es reberen oficis de suport d'ambdues entitats. Fins i tot, la de la Història, a més d'expressar el seu acord amb la Comissió, li comunicà que traslladaria la seva queixa al Govern, per tal que la tingués present en confeccionar la

⁸⁷⁵ AHG. Fons Diputació. Secció Cultura 1824-1971. D. 2781/004 (Exposició de la Comissió al Govern Civil, del 13/05/1878).

⁸⁷⁶ En un breu ofici l'Acadèmia de Sant Jordi exposà a la Comissió que la seva exposició havia estat malinterpretada, atès que en cap moment proposava la seva subordinació. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 18/06/1878).

nova llei d'instrucció pública.⁸⁷⁷ Certament, a la vista d'aquests fets, no es pot dubtar que les relacions entre la Comissió i l'Acadèmia de Sant Jordi ja havien assolit un punt de no retorn i que tota posterior reconciliació era impossible, de forma que la participació d'una en la restauració de Ripoll suposava, de retruc, l'expulsió de l'altra.

d) Un estat de la qüestió. L'obra de Pedro Martínez Quintanilla

Tal com s'ha apuntat unes pàgines més endarrere, la reforma de l'organització de les Comissions de Monuments l'any 1865, a la pràctica, suposà una veritable refundació de la institució, malgrat la continuïtat de competències, activitats i, sovint, de mitjans humans. Per aquest motiu, seria interessant fer una breu recapitulació dels resultats obtinguts en el moment de produir-se aquest fet. En el cas concret de la situació de la Comissió de Monuments de Girona, afortunadament es disposa d'un resum de les seves activitats realitzat precisament per les mateixes dates. Es tracta del llibre de Pedro Martínez Quintanilla *La província de Gerona. Datos estadísticos*. Aquest treball lluny de ser només un compendi de dades estadístiques, com afirma el seu títol, era un veritable estat de la qüestió sobre la situació econòmica, cultural i humana de la província a la primera meitat dels anys seixanta del segle XIX. De fet, ja fou vist així pels seus contemporanis i per la mateixa administració, atès que es publicà mercès a una inhabitual subvenció de la Diputació de Girona (possiblement, calgui considerar-lo el primer llibre subvencionat per aquesta institució, que hi destinà 6.000 rals). En conseqüència, es dedicarà el següent apartat a estudiar breument aquest treball, el seu autor, les fonts que utilitzà i els motius que l'impulsaren a redactar-lo.

Un funcionari a la Girona del segle XIX⁸⁷⁸

Pedro Martínez Quintanilla pràcticament dedicà tota la seva vida a la carrera administrativa, atès que hi ingressà amb poc més de quinze anys (1840), com a escriptor meritori del govern polític de Múrcia. La següent dada que es té el situa l'any

⁸⁷⁷ ARAH/CAGE 9/7954/22(2) (Minuta acusament de recepció i resposta de la RAH a la Comissió de Girona, del 03/07/1878), fou llegida a la sessió de la Comissió del 8 de juliol.

⁸⁷⁸ La major part de dades contingudes en aquest apartat han estat extretes d'un anterior article de títol homònim. Vegeu: BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís, «Pedro Martínez Quintanilla. Un funcionari a la Girona del Segle XIX», *Revista de Girona*, núm. 241 (2007), p. 38-43.

1844 al Govern Civil de Sòria, on ocupà diversos càrrecs al llarg dels anys següents: escrivent el 1844 (*grosso modo*, l'administració estava formada per meritoris, personal sense sou que fa mèrits; escrivents, oficials i caps),⁸⁷⁹ escrivent del consell provincial al 1845, oficial de 3a 3a l'octubre de 1847 i oficial de 2a 2a juny de 1850. Alhora, també cal esmentar que de forma interina fou secretari del Consell Provincial i vicesecretari de l'Associació Econòmica Numantina d'Amics del País.⁸⁸⁰

Pel que fa a la seva vinguda a Girona, aquesta tingué lloc l'any 1850, quan prengué possessió del càrrec d'oficial de 2a 2a. Concretament, cal vincular aquesta arribada amb l'estabilització de la situació política a la província —des de l'any 1833 es trobava en un estat de guerra continuat— i amb la reforma de l'administració provincial endegada l'any 1849. En concret, en aquesta data es produí la desaparició de la figura de l'intendent (encarregat de la hisenda provincial), la qual cosa suposà un enfortiment de la figura del governador civil i, de retop, un augment del personal adscrit a les seves ordres. L'adaptació de Pedro Martínez Quintanilla fou ràpida —ell mateix en la seva obra arribà a qualificar Girona com la seva segona pàtria—,⁸⁸¹ de forma que hi inicià una llarga i exitosa carrera administrativa, mercès a les seves qualitats intrínseques com a treballador organitzat i eficient. Aquestes qualitats li permeteren mantenir-se en el seu càrrec durant el Bienni Progressista, quan juntament amb altres treballadors havia estat declarat cessant per les noves autoritats. De fet, no fou expulsat mercès a la intervenció directa del mateix governador civil, Pedro Celestino Argüelles,⁸⁸² que el defensà per tots

⁸⁷⁹ CARRASCO CANALS. *La burocracia en...*, p. 217 i següents.

⁸⁸⁰ L'Associació Econòmica Numantina d'Amics del País era l'hereva de l'Associació Econòmica d'Amics del País de Sòria, fundada l'any 1777. Un cop acabada la Guerra del Francès, l'any 1815, l'entitat afegí al seu nom el de l'antiga Numància per les connotacions patriòtiques que això tenia. De fet, s'afegia a la dinàmica seguida per altres associacions econòmiques, com la de Girona, d'interessar-se per l'estudi i el coneixement del passat. L'any 1842 la societat endegà un fracassat intent de bastir un monument commemoratiu a l'antiga ciutat celtibera, que no arribà a materialitzar-se per manca de finançament.

⁸⁸¹ «Me atrevo, por lo tanto, a dedicarle esta obrita (a la Diputación), esperando que la admitirá con indulgencia, siquiera sea en gracia del afecto a esta provincia, a la cual miro ya como mi segunda patria». Vegeu: MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro. *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Gerona: Imprenta F. Dorca Sucesor de J. Grases, 1865, p. 5.

⁸⁸² Pedro Celestino Argüelles fou governador d'agost de 1854 a octubre del mateix any, quan cessà a petició pròpia. A causa d'aquesta breu ocupació del càrrec, es pot afirmar que l'única actuació positiva que féu fou defensar el seu subaltern.

els mitjans.⁸⁸³ Un cop superat aquest petit atzucac, Quintanilla continuà el seu lent però segur ascens en la carrera administrativa, de forma que l'any 1858 prengué possessió del càrrec d'oficial de 1a de la Secció d'Estadística, departament que dirigia en el moment de publicar la seva obra (en el llibre consta que era cap de 1a classe de la secció d'estadística). Precisament, fou per aquestes dates que Martínez Quintanilla publicà la seva primera obra, un índex de legislació administrativa civil, de 1850 a 1858.⁸⁸⁴

L'escalada de Pedro Martínez Quintanilla, però, no s'acabà aquí, atès que a finals de l'any 1865 fou nomenat secretari del Govern Civil. Poc temps després, a finals del mes d'agost de 1866, fou cessat de forma immediata. Hom desconeix les causes exactes que ho motivaren, però cal relacionar-ho amb la forta crisi que es vivia en l'etapa final del regnat d'Isabel II. A Girona aquesta crisi s'exterioritzà amb la fracassada revolta del regiment Bailén núm. 24, el dia 23 de juny de 1866, que finalitzà amb la fugida d'aquest destacament cap a França. La resposta del Govern davant d'aquesta insurrecció fou molt dura, atès que ordenà afusellar d'immediat l'home que guià cap a la frontera la tropa revoltada. També es depuraren possibles responsabilitats dins de la mateixa administració, de forma que el governador civil fou cessat el 18 de juliol de 1866 i, pocs dies després, ho fou Quintanilla, que com a secretari era el substitut interí del governador. En relació amb això, cal recordar la bona relació que sembla hi hagué entre Pedro Martínez Quintanilla i Francesc de Maranges i Juli, que era el president en funcions de la Diputació quan aquesta subvencionà l'edició del llibre; però també un liberal progressista que mantenia una forta amistat amb el general Prim. Aquest *feeling*, enmig d'una situació de crisi política i institucional, no devia resultar gens innocent pels caps administratius superiors de Martínez Quintanilla, que sense pensar-ho dos cops el feren fora. Posteriorment, no hi ha cap més dada sobre ell en el fons Diputació/Govern Civil. En conseqüència, cal pensar que abandonà Girona en una data no determinada

⁸⁸³ AHG, Fons Diputació, expedients personals, 200/16 (informes del governador civil al Ministeri de Governació del 12/09/1854 i del 2/10/1854).

⁸⁸⁴ MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro. *Índice de la legislación administrativa civil de 1850 hasta 1858*. Gerona: Imprenta de Pedro Corominas, 1859. Curiosament, el volum que s'ha consultat —mercès a la seva digitalització—, havia estat propietat de Francesc de Maranges i Juli, que el regalà a la Universitat de Madrid juntament amb la resta de llibres del seu difunt fill, Josep Maria de Maranges i Diago. Concretament, aquest exemplar conté una interessant dedicatòria que confirma l'estreta relació existent entre tots dos: «Al Sr. D. Francisco Maranges, diputado a Cortes en demostración de afecto».

anterior al setembre de 1868, atès que sinó, amb tota probabilitat, hagués recuperat el seu càrrec amb el triomf de la revolta contra Isabel II.⁸⁸⁵

La província de Gerona. Datos estadísticos: Un primer estat de la qüestió

L'obra de Pedro Martínez Quintanilla *La província de Gerona. Datos estadísticos*, tal com ens indica el seu nom, era un compendi detallat de dades diverses relatives a la demarcació provincial gironina, les quals anaven des dels aspectes purament econòmics o demogràfics, fins d'altres que avui dia no entrarien dins d'una publicació d'aquestes característiques, com eren els culturals. Concretament, per tal que ens fem una idea més detallada del seu contingut a continuació transcriurem els diversos apartats que el formaven:

I.- Una introducció general on s'hi barrejaven un preàmbul fet per Narcís Heras de Puig,⁸⁸⁶ una dedicatòria de l'autor a la Diputació de Girona i una carta d'aquest ens especificant els motius pels quals s'havia concedit una subvenció per la seva publicació.

II.- Població: dedicat a aspectes demogràfics de la província.

III.- Beneficència: en aquest apartat s'inclouïa una relació detallada d'hospitals, cases de dements, asils, confraries i associacions de socors mutus.

IV.- Banyes i aigües minerals: descripció dels balnearis de Caldes de Malavella, Ribes, Banyoles, Capmany i Sant Hilari Sacalm.

V.- Instrucció pública: en ell s'hi descrivien breument els centres de primer i segon ensenyament existents a la província, la granja escola de Fortianell, el seminari conciliar i societats científiques.

⁸⁸⁵ L'any 1877, en un article a la revista de Girona, Celestí i Pujol esmenta a Pedro Martínez Quintanilla com: «el malogrado Sr. Quintanilla». En conseqüència, cal pensar que per aquestes dates ja havia mort. Vegeu: PUJOL i CAMPS, Celestí, «No existe Empúrias», *Revista de Gerona*, Volum I (1876-77), p. 235-236.

⁸⁸⁶ Narcís Heras de Puig (Adri 1814–Girona 1900) era descendent de la important família d'hisendats Heras de Canet d'Adri. Llicenciat en lleis exercí com a advocat a Barcelona fins que l'any 1843 retornà a Girona, on exercí diversos càrrecs a l'administració provincial i polítics. Finalment, assolí la presidència de la Diputació durant els bienni 1876-1878.

VI.- Monuments històrics i artístics: era una breu però detallada descripció dels monuments més destacats existents a la província.

VII.- Diversions i espectacles: relació de casinos, ateneus, teatres i altres llocs d'oci existents.

VIII.- Criminalitat: relació detallada de atacs produïts contra la propietat i les persones al llarg dels anys anteriors.

IX.- Serveis públics: nombre de persones adscrites a les diverses administracions públiques de la província, allotjaments de tropes, mossos quintats i redimits, participació electoral, etc.

X.- Hisenda: dades relatives als impostos recaptats i als majors contribuents de la província.

XI.- Indústries, mineria, forest, pesca i cacera: era una breu descripció dels recursos miners existents a la província, de l'explotació silvícola que s'hi realitzava i espècies d'arbres més comunes, etc.

XII.- Agricultura i ramaderia: descripció dels principals cultius existents a la província i extensió d'aquests.

XIII.- Indústria fabril i comerç: relació més o menys detallada de les diverses activitats industrials que es realitzaven a la província. Dedicava una especial atenció a la indústria surera.

XIV.- Mitjans de comunicació i transport, breu descripció de les vies de comunicació existents i de les que es pretenia obrir en breu. Alhora, es fa una ràpida descripció dels ferrocarrils, fars, carruatges i cavalleries existents a la província.

XV.- Nomenclàtor de llocs, pobles i ciutats de la província.

En definitiva, es tracta d'un treball de caràcter recopilatori que posava a l'abast dels seus lectors un conjunt de dades fins llavors disperses, d'una forma sistemàtica i

regular, en la línia d'altres novells estudis estadístics que s'estaven realitzant a l'època.⁸⁸⁷ Per entendre això, cal no oblidar que un recull de dades tant important per l'Estat com era el registre civil no fou creat fins als anys setanta del segle XIX, de forma que fins aquell moment la font de dades demogràfiques principals per l'Estat eren els llibres parroquials. D'aquí que en més d'una ocasió, en moments de conflicte entre els sectors conservadors de la societat i l'Estat, no fou estrany que es donés la fugida del capellà d'una població amb els esmentats llibres sota el braç, la qual cosa deixava a l'administració òrfena de les dades necessàries per realitzar actuacions tan importants com els sorteigs de quintes. Fins i tot, el mateix autor declarava en la introducció que la seva voluntat era fer una obra completa d'estadística general de la província, la qual considerava que era absolutament necessària per a la seva correcta administració:

A nadie seguramente conviene tanto como a esa celosa Diputación, el conocimiento del Estado actual de la provincia, para promover el desarrollo de sus intereses morales y materiales, empleando al efecto los elementos de vida propia que encierra el país. Y si la estadística es al pueblo lo que el perro es al ciego, tal vez este pequeño trabajo, fruto de mis ratos de ocio, pueda en varios casos servir de guía a esa digna e ilustre corporación, en el camino de mejoras que ha emprendido procurando todo el bien posible a sus administrados.⁸⁸⁸

Pel que fa a les fonts que Martínez Quintanilla utilitzà en el seu treball cal esmentar dos fets. En primer lloc, que aquestes provenien de la facilitat que tingué com a funcionari de l'administració provincial per indagar en els arxius administratius del Govern civil i de la Diputació provincial, que a la pràctica es confonien. I en segon lloc, a les relacions personals que, a causa dels seus càrrecs administratius, mantingué amb l'elit política i econòmica de la província. Concretament, és aquesta segona font la que més importància té per aquest treball. Com a conseqüència d'això, Pedro Martínez Quintanilla es trobava en una posició immillorable per organitzar el conjunt d'informacions que arribaven al Govern Civil procedents dels ajuntaments, del bisbat de Girona o de la Comissió de Monuments; i posar-los en ordre.

⁸⁸⁷ SANZ SERRANO, Anselmo. *Resumen histórico de la Estadística en España*. Madrid: Presidencia del Gobierno, 1954, p. 138 i següents.

⁸⁸⁸ MARTÍNEZ QUINTANILLA. *La provincia de...*, p. 5.

Pel que fa als aspectes històrics de l'obra, que són aquells que ens interessen (capítol VI), resulten d'una gran importància, ja que a la pràctica fou el primer catàleg de monuments de la província.⁸⁸⁹ En concret, aquest apartat de poc més d'una vintena de pàgines s'inicia amb un quadre on es detallaven els diversos monuments existents, ordenats segons el seu estil arquitectònic. Immediatament, l'autor passà a descriure'ls de forma més o menys detallada, afegint, de tant en tant, alguna dada d'algun altre edifici no inclòs en el quadre inicial. Lògicament, l'organització del quadre està d'acord amb els coneixements i gustos de l'època, atès que els monuments descrits són majoritàriament medievals (esglésies i monestirs) o restes arqueològiques d'època grega i romana. Dins d'aquest segon grup cal destacar les informacions que dedica a l'antiga ciutat d'Empúries. Sobretot, cal esmentar les dades relatives a les primeres excavacions realitzades en el jaciment durant els anys 1846-1847, a la troballa del mosaic del sacrifici d'Ifigènia i a la polèmica entre defensors i detractors de continuar-hi les excavacions:

A pesar de ese resultado, creen algunos que si se promovieran los trabajos en grande escala y fuesen bien dirigidos, se descubrirían hasta calles enteras, como hemos oído decir a personas ilustradas, recogiendo objetos de mérito, bien por su valor, bien porque podrían servir para esclarecer hechos históricos. Por el contrario, opinan otros, que sólo se obtendrían nuevos desengaños, atendiendo a que durante muchos siglos ha sido removida sin oposición ni cortapisa la superficie del perímetro que ocupaba la antigua ciudad, ya para trabajos agrícolas, ya para extraer sillares, ya para buscar objetos de valor; y no es de esperar que se encuentren nuevas preciosidades, a no ser alguna que otra, y mucho menos edificios monumentos de gran volumen, cuando ya se han descubierto los pavimentos y aljibes de varios en distintos puntos, apareciendo a flor de tierra.⁸⁹⁰

⁸⁸⁹ En la introducció a l'apartat dedicat a monuments Pedro Martínez Quintanilla fa referència al decret de 15 de novembre de 1854, on s'especificava que els inventaris de monuments existents a l'Estat ja estaven redactats, però no publicats. Això era una veritat a mitges, atès que en aquest moment la Comissió Central no posseïa cap veritable catàleg monumental, només dades disperses per múltiples expedients. En conseqüència, l'únic treball d'aquestes característiques que ens llegà el segle XIX en relació amb Girona fou el seu.

⁸⁹⁰ MARTÍNEZ QUINTANILLA. *La província de...*, p. 168.

Sense cap mena de dubte, tot aquest conjunt d'informacions procedien de les seves converses amb erudits i membres de la Comissió, especialment amb Francesc de Maranges i Juli i Joaquim Pujol i Santo, que havien participat de forma directa en les excavacions a Empúries. En relació amb aquest segon personatge, cal destacar la descripció que féu dels fons del museu provincial i de la seva col·lecció privada. Si hom deixa de costat que el detall d'ambdues col·leccions li fou donat, amb tota seguretat, pel mateix Pujol i Santo —ja que era l'encarregat de la conservació dels fons de la Comissió—; queda clar que la de Pujol era la més rica i més ben ordenada de les dues, sobretot pel que fa al seu monetari amb més de cinc mil cinc-cents peces.⁸⁹¹ És a dir, aquesta dada confirma novament que la intervenció realitzada a Empúries per la Comissió de Girona als anys quaranta havia estat dirigida per un grup de col·leccionistes privats, els quals al mateix temps que col·laboraven en la creació d'un fons pel museu provincial obtenien nous objectes per les seves pròpies col·leccions.

Quant als monuments pertanyents a d'altres estils artístics, Quintanilla amb prou feines fa esment, per la seva majestuositat i importància, dels elements no gòtics de la catedral, Sant Feliu i la capella de Sant Narcís; alhora que els inclou dins el terme «gusto greco-romano».

Possiblement, allò que crida més l'atenció és el nombre de monuments esmentats. Cal no oblidar que feia només un parell de dècades, en les primeres informacions trameses a la Comissió Central de Monuments amb prou feines s'havia fet esment dels monestirs de Ripoll, Camprodon, Vilabertran —aquest ràpidament oblidat— i al jaciment d'Empúries. Ara la llista era molt més rica i nombrosa, ja que recollia els principals edificis monumentals de la província, sense distingir la seva situació jurídica (propietat pública o privada). Això confirmà que Quintanilla s'havia guiat per redactar el seu treball de l'opinió dels erudits i col·leccionistes que formaven la Comissió de Monuments de Girona, atès que ell era un simple funcionari sense grans coneixements històrics i artístics —tot i que per la descripció que en fa i alguns comentaris esparsos, sembla que en visità la majoria—. És a dir, el treball de Quintanilla és una prova

⁸⁹¹ Aquest monetari fou heretat pel seu fill Celestí Pujol i Camps qui, finalment, en vengué una bona part, a l'Ajuntament de Barcelona l'any 1880, per dotze mil cinc-cents pessetes. En concret, es tractava de la seva col·lecció numismàtica emporitana —és així com se l'esmenta a les fonts—, és a dir les emeses per les antigues ciutats de *Rhode* i Empúries. Vegeu: AMAB, Governació, Série B, núm. 32/2.

palpable de l'ampliació de l'àmbit que abastava el concepte monument per aquestes dates —si més no, en els ambients erudits—, el qual ja no es limitava només a uns quants monestirs desamortitzats, sinó que afegia un nombre creixent d'edificis històrics que eren estudiats i admirats. Una altra cosa molt diferent és que es desenvolupessin polítiques protectores adequades, les quals encara trigaren força anys a arribar.

Pel que fa a les seves fonts bibliogràfiques, en tot el llibre es nota una forta influència de l'obra de Pau Piferrer, *Recuerdos y bellezas de España*, atès que bona part dels monuments esmentats i la forma com es fa la seva descripció semblen extrets d'aquest treball.⁸⁹² Tanmateix, aquesta no és l'única font, ja que també utilitzavà *La Crónica* de Jeroni Pujades, la *Gerona monumental* de Blanch i Illa, la *España Sagrada*, del pare Flórez i, sobretot, el diccionari històric i geogràfic de Pascual Madoz.

En resum, el treball és interessant per dos fets. Per un costat, a nivell més personal, perquè denota per les seves característiques la feina d'una persona precisa i detallista, acostumada a les feixugues tasques administratives i molt ordenada, que reuní totes les dades existents a l'època, bibliogràfiques i documentals. El resultat final d'aquest esforç recopilador fou un interessant estat de la qüestió, que permet observar en quina situació es trobaven bona part, si més no els més emblemàtics, monuments gironins a mitjan segle XIX, entre els quals ocupa un lloc destacat el jaciment d'Empúries. És a dir, un exemple d'allò que hauria hagut de ser l'administració espanyola i no ha estat mai, un organisme públic gestionat per funcionaris de carrera amb una òptima preparació professional. I, per l'altre, dóna un resum clar i de primera mà de quina era la visió que es tenia del patrimoni gironí en les elits culturals i dirigents de la província.

⁸⁹² En relació amb aquest fet cal tenir present que el mateix Govern Civil, alguns anys abans, havia aconsellat als ens locals l'adquisició de l'obra de Piferrer. En conseqüència, és lògic pensar que Pedro Martínez Quintanilla la coneixia bé, atès que com a bon funcionari devia entretenir les seves hores de poca feina llegint els diaris, llibres i revistes que hi havia al seu abast. Vegeu: MIRAMBELL i BELLOC, *Historia del gobierno...*, p. 62.

4.5. L'empenta acadèmica (1865-68)

Tal com ja s'ha comentat amb anterioritat, la refundació oficial de la Comissió de Monuments de Girona, d'acord amb el nou reglament de l'any 1865, tingué lloc al despatx del governador civil el dia 18 d'abril de 1866. A la vista de la documentació consultada, la sessió constitutiva sembla que tingué un caràcter precipitat, possiblement la visita realitzada pocs dies abans pels membres de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi hi influí. Prova d'això és que l'acta de la reunió no fou copiada en el llibre d'actes de la Comissió, ni a ella hi assistiren tots els seus nous membres, atès que la major part dels de Belles Arts encara no havien estat nomenats. En concret, hi foren presents, sense comptar-hi el governador civil, Xavier Maria Moner,⁸⁹³ els següents: Joaquim Pujol i Santo (RAH), Martín Matute (RAH), Josep Antoni Secret (RAH), Narcís Garcia Donzel (cap de foment), Martí Sureda (arquitecte provincial) i Alfons Gelabert (BA). També es produí alguna baixa en declinar un dels nomenats, el Sr. Fernando García (BA), l'honor de formar part de la Comissió.⁸⁹⁴ Poc després, en la primera sessió oficial de la nova Comissió, es decidí oficiar als correspondents de l'Acadèmia de la Història que hi havia fora de la ciutat per tal d'informar-los. Aquests eren els senyors Ignaci Aloy⁸⁹⁵ de

⁸⁹³ Xavier Maria Moner fou un dels escassos gironins que ocuparen el càrrec de governador civil de la província. El seu mandat fou curt, com era habitual, des del mes de juny de 1865 al juliol de l'any següent. Fou també diputat provincial pel partit de la Bisbal i, posteriorment, pel de Girona. La seva formació cultural era àmplia, professionalment fou jurista. Possiblement, aquest conjunt d'elements afavoriren que fos més receptiu als aspectes patrimonials del seu càrrec que no pas els seus antecessors.

⁸⁹⁴ MAC-Gi/CM, lligall 7/22 (còpia de l'acta d'instal·lació de la nova comissió, del 18/04/1866).

⁸⁹⁵ Ignasi Aloy de (Figueres ? – *íd* 1885) era un important propietari empordanès amb negocis en el món de l'aigua —hom pot esmentar que fins fa només unes dècades la companyia que subministrava aigua potable a la vila de Figueres era *Aguas Aloy*—. També fou un destacat col·leccionista d'antiguitats i numismata, ja que arribà a posseir una important col·lecció de monedes emporitanes i catalanes, bàsicament de l'edat mitjana. En l'àmbit cultural cal esmentar el seu recolzament a diverses institucions culturals de la ciutat, com el *Centro Artístico e Industrial Figuerense*. Alguns anys després, juntament amb altres erudits locals, endegà unes interessants excavacions a Figueres, on descobrí una necròpoli tardoantiga.

Figueres i Francesc Maranges de l'Escala.⁸⁹⁶ Curiosament, ningú es plantejà informar a Eudald Ragner, possiblement perquè no era correspondent de cap de les dues acadèmies nacionals. Precisament, no haver sabut aprofitar més aquesta figura, la del delegat local, fou una de les més grans mancances de la Comissió, atès que si hagués creat una xarxa de delegats, com feren les associacions excursionistes o, fins i tot, alguna comissió,⁸⁹⁷ el seu coneixement i control del territori hagués estat molt superior. Possiblement, no es féu perquè per a la Comissió això no era una necessitat, atès que el mateix reglament obligava els batlles de les poblacions a col·laborar-hi. Malauradament, aquesta obligació es mostrà sempre més teòrica que real.

El nomenament dels correspondents de l'Acadèmia de Sant Ferran es produí oficialment l'octubre de 1866,⁸⁹⁸ quan es féu lectura d'un ofici tramès per aquest ens, el juny anterior, on es nomenava a Josep Ametller Viñas,⁸⁹⁹ Felip Lloret⁹⁰⁰ i Francesc Xavier Rosés.⁹⁰¹ En la mateixa sessió també es donà entrada a la Comissió al fill de Pujol i Santo, Celestí Pujol i Camps, que fou nomenat secretari en ser el vocal més jove.⁹⁰²

⁸⁹⁶ En el text original es fa esment al seu fill Josep Maria Maranges i Diago, però es tracta d'una confusió, tot i que poc després també ingressà com a correspondent a l'acadèmia. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 23/04 i del 8/11/1866).

⁸⁹⁷ LAVÍN BERDONCES, Ana Carme, «La labor arqueològica de la Comisión de Monumentos de Navarra», *Príncipe de Viana*, núm. 211 (1997), p. 417 i següents. I també: MARTÍNEZ PINO, «La comisión provincial de...», p. 146 i 153.

⁸⁹⁸ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 17/10/1866).

⁸⁹⁹ Josep Ametller i Viñas (Girona, 1832 – íd 1901) fou un destacat metge, historiador aficionat i poeta de la Girona de la segona meitat del segle XIX. Els seus treballs històrics es publicaren, bàsicament, a la *Revista de Gerona*, de la qual fou un col·laborador assidu.

⁹⁰⁰ Felip Lloret i Puig erudit gironí fortament implicat en la vida social i cultural de la ciutat. Fou fundador de la *Sociedad Artística para el Fomento de Bellas Artes*, que feia exposicions artístiques, i un destacat membre de l'Associació literària, promotora de la *Revista de Girona*. Ingressà a la Comissió de Monuments l'any 1866, com a vocal de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Ferran.

⁹⁰¹ Francesc Xavier Rosés fou un dels més importants hisendats gironins de l'època. Les seves propietats es concentraven a Girona ciutat, Cervià de Ter i Palafrugell. En el terreny cultural fou un membre de la Comissió de Monuments des de l'any 1866 i president de la Societat Econòmica d'Amics del País. Pel que fa al conreu de la història, cal esmentar la seva correspondència amb la Reial Acadèmia de la Història, on destaca l'informe que hi trameté relatiu a l'aparició de diverses troballes d'època romana a Llafranc.

⁹⁰² Celestí Pujol (Girona, 1843-Madrid, 1891) fou historiador, advocat i numismata. Membre de la Comissió de Monuments de Girona des de l'any 1866, quan en fou nomenat secretari. També fou membre

Aquest fet cal que sigui destacat, atès que, amb tota seguretat, fou una jugada molt ben calculada del seu pare per no perdre el control d'aquest important càrrec, ja que el nou reglament detallava que havia de ser ocupat pel membre més jove de l'entitat. Una prova clara d'això la trobem en la seva presa de possessió del càrrec, que tingué lloc el desembre del mateix any, on es feia constar explícitament que en cas d'absència el reemplaçaria el seu pare.⁹⁰³

En el camp dels mitjans humans, cal dir que aquesta refundació fou un èxit, atès que es produí l'entrada d'un seguit de persones que foren bàsiques per donar una nova embranzida a la institució. Aquestes, a més, no limitaren les seves accions a la Comissió, sinó que participaren activament en altres entitats com la *Asociación Literaria de Gerona*, fundada el 1871, que fou la promotora del *Certamen Literario* (1872-1902); o la *Revista de Gerona* (1876-1895). A nivell més particular, s'ha d'esmentar que també participaren assíduament en les tertúlies literàries que tenien lloc a la ciutat, com la quasi mítica tertúlia de la "Cova de Can Viñes".⁹⁰⁴ És a dir, bona part de la vida cultural de la Girona de l'època girà al seu voltant. Cal destacar que aquestes persones no eren intel·lectuals professionals, el mercat cultural gironí no ho permetia, sinó que actuaren amb voluntat i empena simplement per assolir un cert prestigi dins de la seva comunitat o grup social.⁹⁰⁵ En concret, dins de la Comissió de Monuments, cal destacar als ja esmentats: Celestí Pujol i Camps, Josep Ametller i Viñes, Felip Lloret; als quals s'hi afegiren pocs anys després Enric Claudi i Girbal,⁹⁰⁶ Joaquim Botet i Sisó⁹⁰⁷ o Joaquim Riera Bertran.⁹⁰⁸

correspondent de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i de la de Sant Ferran (1870). Ocupà petits càrrecs públics a Girona, on fou jutge municipal i, poc després, diputat provincial pel districte de Fornells de la Selva (1874). Posteriorment, es traslladà a Madrid on col·laborà assíduament amb l'escriptor i polític Víctor Balaguer i ingressà com a individu de número a la Reial Acadèmia de la Història (1886).

⁹⁰³ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 13/12/1866).

⁹⁰⁴ VINYAS i COMAS, JOAN (estudi introductor i a càrrec de Lluís Costa). *Memòries d'un gironí. Una visió de la premsa de Girona*. Girona: Diputació de Girona & Col·legi de Periodistes de Catalunya, 2002, p. 16 i següents.

⁹⁰⁵ CARMANIU i MAINADÉ, Xavier, «El Certamen Literario de Gerona (1872-1902). La sociabilitat del segle XIX a través dels certàmens floralescos», *Comunicacions del VI Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, Barcelona: l'Avenç, 2001, p. 416-423.

⁹⁰⁶ Enric Claudi Girbal i Nadal (Girona 1839–1896) destacà com a historiador i escriptor a la Girona de la segona meitat del segle XIX. Fundà i dirigí diversos diaris locals com: *La Espingarda* (1861); *El Eco*

Aquesta refundació de les comissions suposava, en l'àmbit estatal, que per primera vegada existia una organització unitària arreu del país, la qual s'encarregava de l'estudi i protecció dels monuments i de la seva conservació, ja fossin mobles o immobles (article 21 del reglament de 1865). Tot i que vist amb els ulls actuals el nou sistema pugui semblar un xic caòtic, que els membres de les comissions de monuments depenguessin ara de la grans Acadèmies de Madrid —que eren qui els nomenaven—, era de gran importància, ja que els cohesionava a nivell nacional. És a dir, en darrera instància els vocals de les comissions havien de justificar davant d'elles les seves actuacions, la qual cosa era un element de coordinació de primer ordre.⁹⁰⁹ Amb la nova

de Gerona (1864), *La Crònica de Gerona*, (1864) o *La Revista de Gerona* (1876). També fou destacada la seva participació en la creació de l'Associació Literària de Girona, que arribà a presidir (1875). Pel que fa a la seva relació amb el patrimoni històric gironí, cal esmentar que fou membre de la Comissió de Monuments de Girona des del 1869, conservador del seu museu d'antiguitats el 1870 i inspector d'antiguitats de la província de Girona el 1874.

⁹⁰⁷ Joaquim Botet i Sisó (Girona, 1846–1917) fou un remarcable historiador i numismata. Ingressà a la Comissió de Monuments de Girona l'any 1873, quan fou nomenat per la Reial Acadèmia de la Història juntament amb altres 23 individus elegits entre professors i cossos facultatius, per mirar de donar nova embranzida a les comissions de monuments. Un cop hi entrà ocupà diversos càrrecs fins a la seva mort: vocal i secretari del 1873 al 1885, dipositari del 1891 al 1899, de conservador del museu de 1896 al 1904 i de vicepresident del 1902 al 1907

⁹⁰⁸ Joaquim Riera Bertran (Girona 1848–1924) fou un advocat, escriptor i dinamitzador cultural de prestigi. Riera també destacà per la seva participació en la vida pública, atès que fou batlle de Girona i diputat a Corts. En el terreny cultural estigué molt relacionat amb el primer catalanisme, atès que fou impulsor de la Jove Catalunya, presidí la Unió Catalanista, l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i també fou membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i de la Reial Acadèmia de la Història. Com a escriptor col·laborà en múltiples publicacions com: *la Revista de Gerona*, *l'Orfeonista*, *Lo Gai Saber*, *La Renaixença*, *La Bandera Catalana*, *l'Esquella de la Torratxa*, etc.

⁹⁰⁹ Segons Miquel Àngel López aquesta adscripció de les Comissions a les Acadèmies a la llarga fou negativa, atès que aquestes eren massa properes i extremadament submisses al poder central, de forma que els acadèmics esdevingueren una mena d'aristocràcia cultural de l'Estat, al qual servien fidelment sense posar-li traves. Vegeu: LÓPEZ TRUJILLO. *Patrimonio. La lucha por...*, p. 240 i següents. Tanmateix, vist que el personal que formà la Comissió Central tenia la mateixa extracció social i, fins i tot, eren les mateixes persones que gestionaven les acadèmies, això planteja dubtes sobre aquesta afirmació. Possiblement, si hagués continuat existint aquest ens, la seva vinculació i dependència cap al Govern hauria estat semblant. Vegeu: NAVARRETE MARTÍNEZ. *Sèrie Comisiones Provinciales y...*, p. 9.

normativa, doncs, desapareixien la multitud d'entitats pseudopúbliques que havien lluitat pel control del patrimoni al llarg dels darrers anys. De fet, el sistema s'acabaria de depurar poc després amb la desaparició de les darreres restes del caos anterior, l'any 1868 amb l'eliminació física de l'Acadèmia d'Arqueologia i la posterior desaparició *de facto* del càrrec d'inspector d'antiguitats.⁹¹⁰

Un cop definitivament constituïda i dotada de saba nova —només dos dels membres de la nova comissió procedien de l'antiga, l'incombustible Joaquim Pujol i Santo i l'arquitecte Martí Sureda—, l'entitat endegà una reorganització general de la seva estructura per mirar de fer-la més operativa. Per exemple, es nomenà oficialment, oficiosament ja ho era, d'acord amb els articles 33 i 34 del nou reglament que exigia l'existència d'un conservador del museu, a Joaquim Pujol i Santo, qui així controlava de nou els punts claus de la nova Comissió.⁹¹¹ Alhora, a proposta de Josep Antoni Secret, per tal d'agilitar-ne el funcionament, s'acceptà que la Comissió es dividís internament en dues seccions, una encarregada dels monuments històrics i una segona que adreçaria les seves activitats als monuments artístics. Òbviament, de la primera s'encarregarien els acadèmics de la Història i de la segona els de Sant Ferran.⁹¹² Malgrat que la proposta fou acceptada, a la pràctica tingué poca importància, perquè l'assistència i activitat dels membres obligava a la Comissió a actuar en cada moment amb els mitjans humans que tenia i no es podia permetre aquestes filigranes administratives. A la pràctica, sembla que ni els mateixos vocals de la Comissió van veure clara aquesta possibilitat, atès que es preveïé, per evitar retards en els casos d'urgència, facultar la secretaria perquè, per ordre de la presidència, gestionés i tramités allò que fos necessari; tot i que posteriorment caldria informar a la Comissió.⁹¹³ També s'intentà de nou aconseguir un local com a seu de la Comissió, amb un èxit escàs.⁹¹⁴ Finalment, per donar una major

⁹¹⁰ MAIER ALLENDE; SALAS ÁLVAREZ, «Los inspectores de...», p. 187 i següents

⁹¹¹ En realitat, els articles 33 i 34 d'aquest reglament preveïen l'existència de dos conservadors, un per al museu de belles arts i un altre per a l'antiguitats, que serien ocupats respectivament per un corresponent de l'Acadèmia de Sant Ferran i per un altre de la Història. Aquesta distinció dugué pocs anys després un breu conflicte d'interessos dins de la Comissió.

⁹¹² MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 8/11/1866).

⁹¹³ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 22/11/1866).

⁹¹⁴ El màxim que s'aconseguí fou la cessió, momentània, de la sala de plens de la Diputació. L'acceptació d'aquesta proposta provocà la queixa de Joaquim Pujol i Santo, que considerava que només era un pedaç,

difusió a l'entitat reconstituïda es proposà i obtingué, del governador i del bisbe, la publicació de la notícia de la seva constitució en el butlletí de la província i en l'eclesiàstic.⁹¹⁵ Aquest no era un afer menor, com a primer cop d'ull podria semblar, sinó de la major importància per la futura actuació dels membres de la Comissió. És evident que, en un món on no existien ni carnets ni documents que identifiquessin els comissionats, era de vital importància posseir alguna mena de document oficial mitjançant el qual es podien identificar davant de mossens i batlles. Mostra d'això és que un cop publicats els anuncis s'acordà que es donaria un exemplar d'ambdós butlletins a cadascun dels membres de la comissió, per tal que fos utilitzat com a document acreditatiu en les seves visites a temples i dependències de l'Estat.⁹¹⁶

En vista de totes aquestes dades, hom no pot negar que l'entrada de tot aquest conjunt de persones fou un veritable revulsiu per l'entitat, que fins llavors havia tingut una vida esllanguida i gens activa. Una mostra clara d'això és l'increment que tingueren les sessions de la Comissió, que augmentaren d'una forma exponencial passant d'una l'any 1865, a vuit el 1866 i a 23 el 1867. Tot i que, també cal dir-ho, mai assoliren la periodicitat setmanal que hom havia volgut donar-li.⁹¹⁷

Un cop constituïda i organitzada internament la Comissió inicià una etapa d'intensa activitat, que se centrà en tres fronts estretament relacionats. En primer lloc, s'intentà finalitzar la restauració del museu provincial. En segon lloc, s'inicià una política d'ampliació dels seus fons i; com a conseqüència d'això, s'intentà endegar una certa activitat de control sobre les restes arquitectòniques i arqueològiques conegudes o que s'anessin localitzant a la província. Finalment, el darrer front fou la ja tradicional restauració del monestir de Ripoll. Tot i que durant aquest període més que no pas continuar-hi les restauracions —els recursos disponibles brillaren per la seva absència—

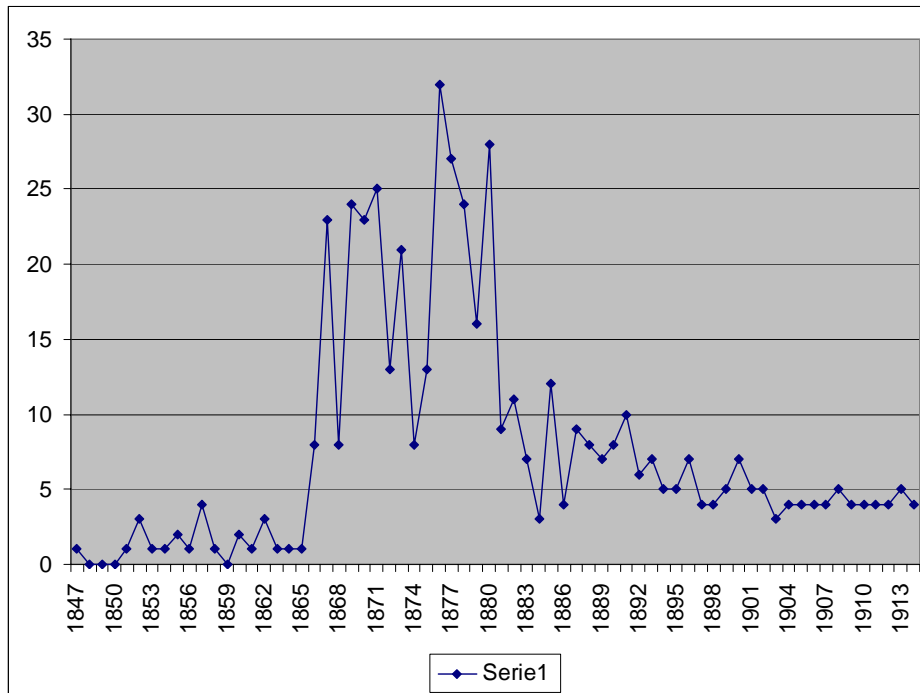
atès que no solucionava la manca d'un espai fix per a la secretaria i documentació de la Comissió. MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 2/07/1868).

⁹¹⁵ L'escrit fou publicat al Butlletí de la Província del 7/12/1866 i al butlletí eclesiàstic del 10/12 del 1866. Això no fou un cas únic, atès que en ser la Comissió una entitat pública calia difondre de forma oficial les seves tasques, com fou el cas de la de Toledo. Vegeu: GARCÍA MARTÍN, Francisco. *La Comisión de monumentos de Toledo (1836-1872)*. Toledo: Editorial LEDOIRA, 2008, p. 166.

⁹¹⁶ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 13/12/1866).

⁹¹⁷ MAC-GiC/CM, lligall 1/2 (sessió del 7/04/1866).

l'obra de la Comissió se centrà bàsicament a evitar que el monument es malmetés encara més.

Gràfic de les reunions de la Comissió de Monuments al llarg dels seixanta-sis primers anys de la seva història. En ell es pot observar com l'entrada dels corresponents de les Reials Acadèmies fou un important revulsiu per l'entitat i no s'aturà malgrat la inestable situació política i social que patí el país durant el Sexenni (1868-74). Malauradament, l'envelliment i la mort dels seus membres, juntament amb la pèrdua del control de la restauració de Ripoll, comportaren una forta aturada de les seves activitats.

En el primer front la lluita fou dura i desigual, atès que l'ens seguia sense comptar amb els mitjans materials i econòmics necessaris per dur l'actuació a bon port. La Comissió, amb un gran esforç, intentà continuar les obres de restauració i adequació de Sant Pere de Galligants, per tal que esdevingués un lloc adient on exposar la seva col·lecció artística i arqueològica. Fins aquell moment, tot i que feia més d'una dècada que l'ocupava, el monument no reunia les condicions mínimes necessàries per fer-ho, com denota la descripció que en féu Martínez Quintanilla:

Museo arqueológico. Apenas merece aún tal nombre el local que al tratar de los claustros de San Pedro de Galligants, dijimos se estaba arreglando en los mismos, para depositar los objetos que posee y pueda reunir la Comisión de Monumentos históricos y artísticos de esta provincia.⁹¹⁸

⁹¹⁸ MARTÍNEZ QUINTANILLA. *La província de...*, p. 180.

Les obres s'anaren fent a batzegades, d'acord amb els mitjans econòmics disponibles a cada moment, de forma que quan s'acumulava un dèficit important s'aturaven.⁹¹⁹ Aquest dèficit, a més, es veié augmentat quan la Diputació, l'any 1867, decidí reduir dins dels seus pressupostos la partida destinada a la Comissió, que es limità a 300 escuts anuals (unes 750 pessetes). Òbviament, aquests eren totalment inadequats per fer front a les despeses de funcionament de l'entitat i a la restauració dels claustres de Sant Pere de Galligants.⁹²⁰ Davant d'aquesta sonora clatellada els seus membres, que per poc no dimitiren, hagueren de posar diners de la seva butxaca per tal de continuar-hi les obres i intentar així acabar d'adequar la primera de les galeries superiors del claustre, que tot just s'estava bastint. No obstant això, no es van estar de fer arribar el seu malestar a l'Acadèmia de Sant Ferran.⁹²¹ Aquesta queixa donà com a resultat l'enviament al Govern Civil, el gener següent, d'un escrit signat pel seu director Eugenio de la Cámara on es feia explícit l'enuig que aquesta decisió havia provocat.⁹²² Els resultats, però, foren nuls,⁹²³ atès que poc després la Comissió hagué d'escriure a la Direcció General d'Instrucció Pública sol·licitant-li que intervingués davant del ministre de Foment per tal que per llei es reguessin les aportacions a les comissions de monuments, ja que eren un veritable caos, atès que variaven enormement d'una província a l'altra. Per exemple, segons la Comissió de Girona, per aquestes dates Salamanca rebia 19.000 rals, Valladolid 18.000, Còrdova 10.000, Àvila 7.000, Barcelona, Ciudad Real i Càceres 2.000 i Santander 1.000. En concret, la de Girona sol·licitava que en les províncies de

⁹¹⁹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 28/02/1867).

⁹²⁰ No hi ha dades concretes sobre els pressupostos concedits els primers anys a la Comissió. Segons Joan Ganau aquests es movien entorn a les 1.000 o 1.500 ptes, però a partir de l'any 1850 no feren més que disminuir. De fet, Joaquim Pujol i Santo reconegué obertament que l'anterior comissió mai presentà ni se li exigiren pressupostos. Vegeu: GANAU i CASAS. *La protección de los monumentos...*, p. 63 i següents. MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 8/01/1867).

⁹²¹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 6/12/1867).

⁹²² MAC-Gi/CM, lligall 7/77 (carta de Joaquim Pujol i Santo a Eugenio de la Cámara, febrer de 1868).

⁹²³ La Direcció General d'Instrucció Pública reenvià a la Reial Acadèmia de Sant Ferran un escrit del Govern Civil de Girona on aquest feia constar que no veia motiu per fer l'augment que es proposava, alhora que ja no podia fer més esforços fiscals, atès que ja havia sobrecarregat al màxim els recàrrecs que la llei li permetia fer (els recursos de la Diputació venien bàsicament de fer recàrrecs als grans impostos estatals). Vegeu: ARABASF/CP/GE 47-6/2 (minuta d'ofici de trasllat de Sant Ferran a la Comissió de Girona, del 10/02/1868).

tercera, com era el seu cas, l'assignació fos com a mínim de 400 a 600 escuts (entre 1.000 i 1.500 pessetes).⁹²⁴

Fins i tot, per si amb la constitució d'un museu no en tinguessin prou, la Comissió de Monuments es plantejà bastir-ne un de nou, que havia d'orientar-se cap a les antiguitats cristianes. L'origen d'aquesta breu i forassenyada aventura —prou feina tenia per mantenir un museu— fou un escrit rebut de la Direcció General d'Instrucció Pública, on se la informava de la idea que tenia la Comissió de Barcelona d'establir un museu d'antiguitats cristianes a la capella de Santa Àgueda,⁹²⁵ que tot just l'any anterior havia estat declarada Monument Nacional i, poc després, havia estat objecte d'una restauració dirigida per Elies Rogent.⁹²⁶ En l'esmentat escrit s'hi feia constar que la Reial Acadèmia de Sant Ferran havia vist amb bons ulls l'actuació i havia expressat el seu desig que cada província comptés amb el seu museu.⁹²⁷ Òbviament, la Direcció General d'Instrucció Pública no interpretà correctament el dictamen de Sant Ferran, atès que aquest només podia fer referència a la possibilitat d'establir el museu provincial de Barcelona, encara sense seu fixa, a l'esmentada capella —aquest, però, no s'hi instal·là oficialment fins l'any 1879—. ⁹²⁸ Immediatament, la Comissió de Girona delegà a dos dels seus membres, Joaquim Pujol i Alfons Gelabert, per tal que anessin a parlar amb el

⁹²⁴ MAC-Gi/CM, lligall 7/78 (esborrany de l'ofici enviat per la Comissió a la Direcció General d'Instrucció Pública, 21/08/1868). El 26 de juny de 1864 es decretà una nova reforma monetària, per la qual apareixia l'escut com a nova unitat monetària. Un escut equivalia a 10 rals, vegeu: MARTORELL, Miguel. *Historia de la peseta. La España contemporánea a través de su moneda*. Barcelona: Editorial Planeta S. A, 2002, p. 27 i següents.

⁹²⁵ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 30/07, del 13/08 i del 2/10 de 1867).

⁹²⁶ LACUESTA, Raquel. *Restauració monumental a Catalunya (segles XIX -XX). Les aportacions de la Diputació de Barcelona*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2000, p. 49.

⁹²⁷ MAC-Gi/CM, lligall 7/56 (ofici de trasllat del governador civil a la Comissió, del 20/07/1867). La proposta fou àmpliament difosa entre comissions, com la de Toledo que rebé per les mateixes dates un ofici semblant. Vegeu: GARCÍA MARTÍN. *La Comisión de...*, p. 201.

⁹²⁸ REMESAL RODRÍGUEZ et alii. *Comisión de antigüedades de la...*, p. 50; BOHIGAS TARRAGÓ, P., «Resumen histórico de los museos de arte de Barcelona», *Anales y boletín de los museos de arte de Barcelona, Vol. V (1947)*, p. 142. I també: TORNER, Jordi. *Catàleg del fons documental de la Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la província de Barcelona (1844-1983)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2002, p.15.

bisbe i li sol·licitessin la cessió d'un temple de la capital per establir-hi el museu.⁹²⁹ Un cop reunits, el bisbe de Girona mostrà la seva sorpresa per l'estranya petició, atès que no havia rebut cap ordre ni notificació del Ministeri de Gràcia i Justícia. Alhora, aquest exposà als comissionats que la ciutat era escassa de temples des de l'extinció dels ordres regulars i, en conseqüència, els que hi havia amb prou feines donaven l'abast pel creixent volum de població. A més, els manifestà que l'existent museu provincial ja ocupava el claustre i galeries superiors de Sant Pere de Galligants, que era el monument bizantí —enteneu romànic—, més antic de la ciutat. Per tot això, considerava que si ja existia un museu dins d'un monument artístic que responia a les característiques esmentades, es podia considerar que l'ordre de la superioritat ja s'havia complert. Davant d'aquest posicionament i, possiblement, comprenent les dificultats insalvables existents, la Comissió acceptà la proposta del bisbe i així ho comunicà a la superioritat:

Esta Comisión provincial en vista de las razones del S[eñ]or. Obispo y de la dificultad que ofrece el recabar otro templo para el exclusivo servicio de recopilar antigüedades cristianas, y considerando que los claustros del monasterio de Galligans, y sus galerías superiores son susceptibles a encerrar objetos, que tal vez no pueda en muchos años reunir esta Comisión por afortunada que sea en sus investigaciones; y teniendo en cuenta que sólo la iglesia Catedral y la insigne excolegiata de San Félix, hoy iglesia parroquial, son monumentos artísticos y dignos del servicio que se propone, ha creído deber significar a V. Il[ustrí]sima. la conveniencia de reunir y colocar con separación los objetos de arqueología cristiana en una de las referidas galerías de San Pedro de Galligans, conciliando este servicio, con el del culto divino, sin aumentar por esto los gastos que serían indispensables para el mobiliario, enseres y personal, si se creara un nuevo museo.⁹³⁰

La Comissió també inicià una política d'obtenció de noves adquisicions per al museu de Sant Pere de Galligants, bàsicament a través de donacions de particulars, sistema que ja tenia precedents en el període anterior. Per citar només alguns casos, es pot esmentar l'obtenció d'unes làpides hebrees procedents de les Torres de Palau, cedides pel comte

⁹²⁹ La premsa local també féu esment a aquest afer. En concret, l'*Eco de Gerona* publicà una breu nota, el 10/08/1867, on hi feia referència; alhora que es plantejava que Sant Pere de Galligants no reunia les condicions necessàries per establir-lo, de forma que proposava l'adequació d'una sala al complex de la catedral.

⁹³⁰ AGA, lligall 31/6724 (ofici de la Comissió a la Direcció General d'Instrucció Púb., del 9/10/1867).

de Solterra,⁹³¹ la petició d'una de pedra antiga existent al pati de la casa del Sr. Miralles i Roger, la d'un relleu gòtic que estava encastat en una casa del carrer Ferreria Vella que s'havia enderrocat, feta a Pascual Espelt de Girona, o⁹³² la demanda feta a Josep Barraquer, veí de Barcelona; per tal que cedís una làpida que posseïa a la seva propietat de l'Escala, etc.⁹³³ Però, possiblement, la donació més nombrosa fou la realitzada pel comandant d'enginyers de la plaça,⁹³⁴ Luís de Castro Díaz, que cedí tres sepulcres complets, un fragment d'un altre, una làpida funerària de l'any 1292, diversos lleons de pedra i d'altres restes.⁹³⁵ També se sol·licitaren objectes que no tenien res d'artístic o arqueològic, però que responien als ideals patriòtics i romàntics del moment, com la petició que es féu a la vídua de l'oficial Blas de Tournai —heroi dels setges de 1808-09—, per tal que cedís algun objecte que hagués estat propietat del seu marit. Fins i tot, els vocals de la Comissió es plantejaren intentar aconseguir una mòmia egípcia, que es volia sol·licitar al cònsol espanyol a Suez.⁹³⁶ Malauradament, la por a la despesa que

⁹³¹ La sol·licitud d'aquestes havia estat feta per l'anterior Comissió. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 17/10/1866).

⁹³² MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 8/11 i del 13/12/1866 del mateix any).

⁹³³ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 28/02/1867).

⁹³⁴ Com ja s'ha esmentat, la comandància d'enginyers era un departament altament especialitzat, on els seus membres, tenien una molt bona formació cultural, atès que s'accedia al cos prèvia oposició. Els enginyers tenien al seu càrrec àmplies competències tècniques, fins i tot en àmbits que avui dia consideràrem civils, com la construcció de carreteres, ponts o urbanització. En el terreny militar les seves tasques es centraven en la construcció de fortificacions, regulació i control de zones polèmiques i la realització de qualsevol altra tasca tècnica que requerís l'exèrcit. Per aquest motiu, en controlar i dirigir les obres que es feien a les muralles i zones polèmiques de Girona, aquests oficials tenien la possibilitat de recollir gran nombre de restes antigues, les quals sovint s'havien reutilitzat com a material de construcció en les fortificacions.

⁹³⁵ Aquesta no fou l'única ocasió en la qual aquest oficial col·laborà amb la Comissió de Monuments. Ja l'any anterior la Comissió havia contactat amb ell per tal de girar una visita a les restes d'una antiga porta situada al tram de muralla de Sant Cristòfor, al costat de Torre Gironella, la qual encara es conserva en l'actualitat. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 13/12/1866).

⁹³⁶ Al llarg del segle XIX, període en què predomina la denominada arqueologia romàntica, la passió per Egipte fou generalitzada. Cap col·lecció ni museuera complet, sinó que posseïa algun objecte d'aquesta antiga civilització. En concret, la joia més preuada era la possessió d'una mòmia, que eren àmpliament exportades a l'estranger. Si més no, això assegurava la seva conservació, atès que només unes dècades abans se les exportava a Europa per utilitzar-les en les fórmules magistrals de les farmàcies, atès que es creia que tenien propietats curatives. Vegeu: LANGE, Kurt. *Piràmides, esfinges y faraones*, Barcelona: Ediciones Destino S. A., 1987, p. 139 i ss.

això podia suposar féu que no s'arribés a cap acord definitiu.⁹³⁷ Els resultats d'aquest conjunt de peticions sovint foren negatius, ja que molts particulars no només es negaven a atendre les sol·licituds, sinó que, fins i tot, arribaven a destruir els objectes demanats.⁹³⁸ Per exemple, es pot esmentar el conflicte que enfrontà breument la Comissió amb l'enginyer civil de la província, quan aquest després d'afirmar públicament davant de diversos membres de la Comissió que en unes obres que dirigia s'havia localitzat una làpida antiga, posteriorment ho negà.⁹³⁹

Pel que fa al control dels monuments coneguts o que s'anaven documentant arreu de la província, això també fou tota una novetat, atès que l'anterior Comissió amb prou feines se sentí atreta pels existents fora de la capital —tampoc tenia mitjans per fer-ho—. Per exemple, el desembre del 1866 es reberen notícies de les troballes fetes a Empúries pel metge de l'Escala, Sr. Casellas.⁹⁴⁰ Poc després, el 13 d'agost del 1867, s'oficià a l'ajuntament de Blanes per tal que donés compte detallat de la descoberta d'un edifici a la zona anomenada Palau i, més tard, s'oficià al batlle de Santa Coloma de Farners per tal que informés de la troballa d'unes termes romanes, que es demostrà falsa.⁹⁴¹ En definitiva, amb totes les mancances que es vulgui, per primer cop s'intentà, com a mínim, tenir notícies i un cert control de les descobertes que tenien lloc fora de la capital.

Fins i tot, durant aquest període la Comissió de Monuments edità la primera publicació que féu sota el seu segell. Aquesta fou una breu biografia del seu vicepresident Martí Matute, amb motiu de la seva defunció; escrita pel seu jove secretari Celestí Pujol. Per donar-li la major difusió possible aquesta fou inserida al butlletí de la província, alhora que s'editaven 400 exemplars per ésser repartits entre corporacions científiques i literàries, comissions de monuments, diaris, familiars del mort, corporacions provincials

⁹³⁷ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 27/12/1866).

⁹³⁸ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 29/11/1866).

⁹³⁹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 28/02/1867 i del 4/04 del mateix any).

⁹⁴⁰ MAC-Gi/CM, lligall 7/35 (dades sobre la troballa d'una làpida romana, 17/12/1866). En concret, la notícia arribà a través de Pujol i Santo, qui havia rebut una carta del seu amic Casellas, on l'informava que havia pogut adquirir l'esmentada placa per 16 escuts (unes 40 pessetes).

⁹⁴¹ MAC-Gi/CM, lligall 7/80 (ofici del batlle de Santa Coloma a la Comissió, del 2/09/1868).

i altres persones il·lustrades.⁹⁴² En general, la Comissió de Girona fou poc amant d'editar butlletins o opuscles per difondre les seves activitats o inquietuds, al contrari que d'altres comissions. En part, això es degué que aquesta funció fou realitzada a partir de l'any 1876 per la *Revista de Gerona*, on els membres de la Comissió publicaren molts dels seus treballs històrics.⁹⁴³ Concretament, a l'apartat *Notícies*, a càrrec d'Enric Claudi Girbal, sovint es feia esment a les activitats de la Comissió.⁹⁴⁴

Membres de les diverses comissions de monuments de 1852 al 1866

	Professions	Acadèmia	1852	1854	1856	1860	1862	1865	1866
Joaquim Pujol i Santo	propietari	RAH	X	X	X	X	X	X	X
Manuel Hurtado	canonge		X	X	X	X	X	?	
Gabriel Esteve	prevere		X	X	X				
Manuel Maria Barber	propietari		X*						
Martí Sureda i Deulovol	arquitecte provincial		X**	X	X	X	X	X	X
Miguel M. Castillos	funcionari				X				
José M. Faquinet	enginyer civil				X***				
José Mollera	diputat provincial					X	X	Probable	
Mariano Rodríguez de Castro	enginyer civil					X			
N. Martí	?					X****			
Virgilio Vilanova (oficial GC)	funcionari						X	X	

⁹⁴² MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (Sessions del 23/06/1868).

⁹⁴³ NEGRE i PASTELL, Pelayo, «Los historiadores de la primitiva Revista de Gerona», *Revista de Gerona*, núm. 75 (1976), p. 207-214.

⁹⁴⁴ LLORENS i RAMS et alii. *La Comissió de Monuments...*, p. 41.

* Manuel Maria Barber ingressà com a vocal el 12/08/1851.

** Sureda ingressà a la Comissió l'any 1852.

*** Faquinet era l'enginyer civil de la província i el seu ingrès respongué a l'intent de descarregar de feina a Martí Sureda. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/1 (sessió del 13/10/1856).

**** Nomenat l'abril de 1860, pràcticament no surt esmentat a la documentació posterior. Possiblement, es tractava d'un dels múltiples funcionaris del Govern Civil que eren nomenats membres de la Comissió per agilitar les relacions amb aquest ens, els quals, en ser rellevats dels seus càrrecs administratius perdien la condició de vocals.

Martín Matute	canonge	RAH							X
Josep Antoni Secret i Coll	director de l'Institut	RAH							X
Narciso Garcia Donzel	funcionari (cap de Foment)								X
Celestí Pujol i Camps	advocat	RAH							X
Alfons Gelabert	professor de l'Institut	BA							X
Felip Lloret	?	BA							X
Josep Ametller Viñas	metge	BA							X
Francesc Xavier Rosés	propietari	BA							X
Esteve Paluzie *****	professor / inspector d'Antiguitats								X

La gran oblidada, enmig d'aquest florit d'actuacions i activitats, fou la recerca arqueològica directa, que fins llavors s'havia concentrat a Empúries. A primer cop d'ull això és un fet sorprenent, atès que el nou reglament de 1865 havia retornat a les comissions les competències sobre aquest afer, previ permís de l'Acadèmia de la Història. Per aquest motiu moltes comissions de monuments endegaren intervencions arqueològiques.⁹⁴⁵ Serveixi com a mostra d'aquest escàs interès la pobre resposta que donà la Comissió de Girona a una petició feta per la Direcció General d'Instrucció Pública, el 23 de juny de 1868, on se sol·licitava la indicació dels *despoblados* que eren susceptibles de ser objecte d'una excavació arqueològica. El motiu d'aquesta demanda era la voluntat del Govern de dur a terme una estadística de monuments amb l'objectiu d'aclarir alguns punts de la història i geografia de la Península, previs a l'elaboració d'una llei d'excavacions i antiguitats, que mai no s'arribà a fer.⁹⁴⁶ La Comissió de Girona respongué l'11 de juliol amb un lacònic informe, on es feia constar que els *despoblados* de la província eren únicament Empúries i Rhode.⁹⁴⁷ L'arribada d'aquesta resposta a Madrid provocà una reacció crítica, atès que demostrava un escàs

***** Paluzie era un vocal "nato" de la Comissió pel fet de ser inspector d'antiguitats, igual com l'arquitecte provincial i el cap de Foment, etc. Només prengué part en una sessió de la Comissió, la del 29/11/1866.

⁹⁴⁵ LÓPEZ TRUJILLO. *Patrimonio. La lucha por...*, p. 230.

⁹⁴⁶ TORTOSA; MORA, «La actuación de la Real Academia...», p. 204 . I també: MORA, Gloria, «Acerca del primer proyecto para una Ley de Excavaciones», *Boletín EDAR*, 01 (2008), p.12-24.

⁹⁴⁷ ARAH/CAGE 9/7954/9(1) (ofici de la Comissió de Girona a la RAH, del 11/07/1868).

coneixement del significat del terme *despoblado*. L'Acadèmia definia així un lloc on es poguessin conservar restes antigues d'èpoques diverses.⁹⁴⁸ Òbviament, d'aquesta resposta es deduïa l'escàs coneixement empíric que la Comissió de Monuments gironina tenia dels jaciments arqueològics de la província, basat quasi únicament en la lectura dels clàssics grecolatins. L'Acadèmia intentà corregir aquest defecte i li indicà que iniciés un treball de camp a Empúries, en la realització del qual podien fer servir com a guia la descripció de la ciutat feta per Titus Livi. Malauradament, aquesta intervenció no es dugué mai a terme, atès que la Comissió no mostrà cap mena d'interès en esmerçar-hi els seus escassos recursos, tot i tenir un coneixement directe d'Empúries, fruit de la seva intervenció precedent. En conseqüència, cal interrogar-se si aquesta manca d'interès pel jaciment responia realment a un desconeixement o era fruit precisament de la seva experiència precedent.

Hom no pot afirmar que la Comissió de Girona desconegués la vàlua arqueològica d'Empúries, atès que en la dècada dels quaranta ja s'hi havien realitzat excavacions arqueològiques i, més encara, quan dos dels seus més destacats membres, Celestí Pujol i Joaquim Botet i Sisó, l'esmentaren freqüentment en els seus treballs. Aleshores, a què s'ha d'imputar aquesta manca d'intervenció? Doncs, precisament a aquest coneixement directe del jaciment, tal com ho documentà Pedro Martínez Quintanilla en la seva obra. En ella planteja obertament que el magre resultat de les excavacions dels anys quaranta originà dues actituds oposades respecte a les seves possibilitats arqueològiques. Per una banda, es defensava que en cas de continuar-se les excavacions es trobarien carrers i barris sencers; i de l'altra, que el resultat no serien gens satisfactoris, atès que els de les excavacions precedents no havien compensat els esforços esmerçats:

En los años 1846, 1847 y 1848, se hicieron excavaciones por cuenta de la Diputación, y aun cuando los trabajos se dirigieron hábilmente por la Comisión provincial de

⁹⁴⁸ «..como la Comisión de Gerona declara que los despoblados de aquella provincia son dos, añadiendo que se ignora la situación del último, hay que deducir que no da el valor técnico de la ciencia a aquella palabra, pues que significando la voz *despoblado*, en el lenguaje arqueológico, lugar donde se encuentran restos de antiguas construcciones, bastantes a revelar la existencia de antigua ciudad, municipio, opido, presidio, villa, etc, no es posible calificar de tal el nombre solo de una población, cuya determinación se ignora. Parece por tanto conveniente que en vista de esto se amplie a la Comisión de Gerona el concepto de las noticias que se le han pedido sobre los despoblados...». Vegeu: ARAH/CAGE 9/7954/9(2) (minuta d'ofici de trasllat de Sant Ferran a la Comissió de Girona, del 16/07/1868).

*Monumentos históricos y artísticos y por el delegado de la misma D. Gabriel de Molina, entendido anticuario y administrador, que era entonces de la Aduana de la Escala, los objetos hallados parece que no correspondieron a las esperanzas que se habían concebido, sin que su valor compensase, por concepto alguno, los gastos que ocasionaron las obras.*⁹⁴⁹

Cal no oblidar que Quintanilla no era cap expert en el tema. En conseqüència, només podia prendre les seves opinions dels membres de la Comissió que li serviren d'informadors pel seu treball, bàsicament Joaquim Pujol i Santo. Aquesta visió pessimista respecte al jaciment, doncs, fou la que s'imposà en els cercles culturals gironins, de forma que a la pràctica esdevingué la posició oficial de la Comissió de Monuments ja durant la dècada dels setanta, com demostren alguns treballs dels esmentats membres de la Comissió. Per exemple, l'any 1876, Celestí Pujol en un article aparegut en la *Revista de Gerona*, afirmava obertament que Empúries no existia. Aquesta afirmació era la resposta a un anterior article, aparegut a la revista *La família cristiana* de Barcelona, signat per Pelegrí Casabó, on denunciava l'abandó del jaciment.⁹⁵⁰ Curiosament, aquest escriptor havia estat l'autor del què podem considerar la primera guia d'Empúries «Un dia entre las ruinas de Ampúrias», publicada l'any 1862, que malauradament s'ha de donar per perduda.⁹⁵¹ En concret, Celestí Pujol

⁹⁴⁹ MARTÍNEZ QUINTANILLA. *La provincia de...*, p. 166-169.

⁹⁵⁰ Aquesta discussió epistolar sobre la importància d'Empúries únicament ha estat investigada per Martín Almagro. A la pràctica, aquest autor prengué descaradament posició a favor de Celestí Pujol i menystingué clarament a Casabó, en part perquè els seus escrits eren en català. De la lectura dels diversos articles, a part de la posició de Celestí Pujol respecte a Empúries, se'n dedueix un fort enfrontament personal entre ambdós autors. De fet, tot i que Casabó vivia a Barcelona en el moment de fer els escrits esmentats, era originari de Torroella i havia treballat alguns anys pel Govern Civil de Girona. En conseqüència, seria lògic pensar que ambdós es devien conèixer personalment i, possiblement, havien tingut alguna mena de conflicte personal. Sobre aquest tema vegeu: ALMAGRO, Martín, «Gerona en la historia de las excavaciones de Ampurias», *Revista de Gerona*, núm. 1 (1956), p. 75-82. CASABÓ, Pelegrí., «Ampurias», *La família cristiana*, núm. 7 (1877) p. 104-108; «Qüestió histórico-Geogràfica» núm. 12 (1877), p. 180-185; «Existeix Empúries? Sí!», núm. 14 (1877), p. 210-216. PUJOL i CAMPS, Celestí., «¿Existe Empúrias?», *Revista de Gerona*, Volum I (1876-77), p. 169- 174; i «No existe Empúrias», p. 235-239.

⁹⁵¹ La recerca de l'esmentat folletó en els catàlegs de les diverses biblioteques públiques del país no ha donat cap resultat. Possiblement, si se'n conserva algun exemplar, s'ha de buscar en alguna biblioteca

afirmava que l'acusació no era real i demostrava un escàs coneixement del jaciment, donat que Empúries estava arrasada pel pas del temps i dels homes: «No busquemos poblado sepulto en las vertientes del otero, pues descarnadas por el despeño de las aguas pluviales, muestran por doquier la roca nativa engastada en el terreno virgen».⁹⁵² Un altre exemple el dóna Joaquim Botet i Sisó, en la seva obra *Notícia històrica y arqueològica de la antigua ciudad de Emporion*, considerada el primer estudi científic i modern del jaciment, en les conclusions del qual afirmava el següent:

Enteramente conformes con los que sustentan la última opinión, creemos que caso de practicarse en las ruinas de Emporion nuevas excavaciones, deben éstas tener casi por único fin averiguar cuál fuese el recinto de la ciudad, o ver si se encuentra alguna lápida o monumento que pueda ilustrar su historia, y nunca el objeto de descubrir edificios importantes o preciosidades arqueológicas, que el estado de sus ruinas permite afirmar no se encontrarían o serían las últimas tan escasas, que no compensarían el trabajo que se empleara en buscarlos.⁹⁵³

És a dir, dins els àmbits culturals de Girona es percebia Empúries com un jaciment arrasat, on les inversions que s'hi fessin no produirien el fruits desitjats. Aquesta visió s'originà perquè en iniciar-s'hi les excavacions s'havia cercat una nova Pompeia i Herculà; precisament per això, en no respondre a les expectatives, el jaciment havia estat menystingut.⁹⁵⁴ Si a això s'hi afegeix la penúria econòmica que patia la Comissió de Monuments de Girona, no ens ha d'estranyar que s'abandonés qualsevol intent d'iniciar-hi una recerca directa. Durant la resta del segle, doncs, la Comissió es limità a intentar controlar mínimament les excavacions que hi realitzaven particulars amb finalitats lucratives, mitjançant l'adquisició dels objectes més interessants que hi apareguessin o la recopilació de notícies. I això només quan era possible, atès que sovint els excavadors particulars es negaven a donar cap mena d'informació.⁹⁵⁵

privada, tot i que la consulta de la del Casino de Girona i de la de Francesc Maranges, a l'Escala, han estat inútils.

⁹⁵² PUJOL i CAMPS, «¿Existe...», p. 172-173.

⁹⁵³ BOTET i SISÓ. *Notícia històrica...*, p. 145.

⁹⁵⁴ Per comprovar la importància que donaven a aquest jaciment els erudits gironins vegeu: PUJOL, Celestí. «Datos arqueológicos», *Revista de Gerona*, Tom 1, 1876, p. 68-74.

⁹⁵⁵ Curiosament, fins i tot es donarà el cas que alguns dels descobridors d'antiguitats, conscients que si es documentava la troballa perdien possibles compradors, es negaven a permetre que ningú llegís les

Davant d'aquest conjunt de dades, hom pot afirmar que en el moment en què es produí la revolta de la Gloriosa (1868), que marcà l'inici d'una nova etapa de dificultats pels monuments del país, la Comissió a nivell humà es trobava en un dels seus moments àlgids. La reestructuració total que havia sofert i l'entrada d'un nombrós grup de joves erudits altament preparats semblava prometre un futur brillant a l'entitat. Per desgràcia, la continuació de les tradicionals xacres que havien ofegat la institució fins llavors encara eren un immens llast. Així estava la situació quan la secretaria de la Comissió rebé la següent nota que la informava de la caiguda de la monarquia d'Isabel II, la qual cosa donava el toc de sortida a una nova etapa de desamortització i destruccions de monuments:

El Sr. Brigadier Gobernador militar de esta provincia, me dirige con esta fecha un oficio participándome que a consecuencia de dos telegramas recibidos del Exmo. Sr. Capitán General de este distrito a las 6 de esta tarde se ha adherido con la guarnición de esta plaza al pronunciamiento iniciado por la población en la mañana de este día y que el Sr. Gobernador militar de Figueras ha secundado el movimiento.⁹⁵⁶

4.6. El sexenni, un parèntesi (1868-74)

El triomf de la Gloriosa suposà l'inici d'una nova etapa de desamortitzacions contra els ordes religiosos, els quals a partir del Concordat de l'any 1851 havien iniciat un tímid retorn. I, per si amb això no n'hi hagués prou, les noves autoritats sorgides de la revolució, sobretot les locals, per motius molt diversos, endegaren un seguit de reformes urbanes que provocaren l'enderroc de múltiples edificis i fortificacions antigues. Aquestes actuacions, majoritàriament, es feren sense cap mena de control, ja que les inscripcions localitzades o dibuixessin els objectes apareguts. Botet i Sisó es lamentà amargament d'aquest costum en un breu article publicat en el diari *Lo Geronès*, del 16/02/1902: «En lo mateix camp s'hi ha trobat la següent làpida romana que ab molta dificultat varem conseguir se'ns deixés veure depressa y corrents, sens poder copiarla ni treuren cap calch com hauria sigut nostre desitg, ja que comprar-la no'ns fou possible, per creure son posseidor que li te de valer molts diners. La preocupació arrelada que tenen aquella gent y que es inutil volguer combatre, de que sapigut lo que diu una inscripció pert son valor, es la causa d'aquesta infundada y ridícula conducta».

⁹⁵⁶ MAC-Gi., lligall 7/83 (ofici del governador civil i militar de la província Sr. Pedro Cavanna, 30/09/1868).

acadèmies i les comissions de monuments veieren menystingudes les seves competències, de forma que hagueren d'actuar sovint a contracorrent per intentar salvar allò que bonament poguessin.

La província de Girona no destacà en aquesta nova onada desamortitzadora, en bona part a causa del reduït creixement de les seves poblacions, la qual cosa feina innecessàries grans actuacions urbanístiques; i a l'escàs nombre d'edificis que restaven en mans dels ordes regulars. És per això que no s'han de lamentar grans destruccions, com passà a la província de Barcelona, on s'enderrocaren nombrosos edificis fins llavors protegits.⁹⁵⁷ Tot i així, a Girona també es produïren alguns enderrocs. En el cas concret de la capital provincial, poc després d'haver-se constituït la Junta Revolucionària s'endegà un breu intent d'enderroc de les muralles que envoltaven la ciutat.⁹⁵⁸ Alhora, per les mateixes dates s'intentarà desallotjar algun convent femení, com el de Santa Clara.⁹⁵⁹ Immersa enmig d'aquest ambient general, doncs, la Comissió de Monuments hagué de lluitar fermament per conservar sota el seu control el monestir de Ripoll, que juntament amb el claustre de Sant Pere de Galligants eren els únics monuments que gestionava. A més, també hagué de fer front a altres formes d'espoliació patrimonial per part de l'Estat, com fou l'intent de traslladar diversos llibres procedents de l'arxiu de la catedral a Madrid. Que la Comissió de Monuments de Girona fos capaç d'afrontar tots aquests contratemps i, en la seva major part, sortir-ne victoriosa, és una prova evident que la reorganització feta d'acord amb el nou model acadèmic l'havia reforçada.

⁹⁵⁷ GANAU i CASAS. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 52.

⁹⁵⁸ NADAL i FARRERAS. *La revolució...*, p. 47.

⁹⁵⁹ El convent de Santa Clara fou incautat d'acord amb un decret del Govern Provisional de 8 de desembre de 1868. Inicialment, rebé diverses peticions per ésser cedit a corporacions diverses. En concret, fou sol·licitat pel notari arxiver de protocols del districte de Girona, Sr. Narcís Xifre i Bahí, per instal·lar-hi l'arxiu notarial; també el sol·licità l'Ajuntament de Girona per escola i parc de Bombers. També el demanà l'exèrcit per instal·lar-hi un magatzem i caserna. Finalment, fou cedit a l'Ajuntament l'any 1873, però aviat fou retornat a la comunitat, això sí totalment arruïnada, l'any 1876. Vegeu: AHG, Govern Civil, Culte i Clergat, D. 188/20/26/27. I també: GIRONELLA i DELGÀ, Anna. *Girona. Convents i monestirs, segles X-XIX*. Girona: Ajuntament de Girona, 2005, p. 68-69.

a) La reorganització de la Comissió

L'arribada d'un nou ordre polític suposà un cop molt profund per a la Comissió de Monuments de Girona, atès que inicialment comportà una desorganització total de la seva estructura interna. Tant el seu vicepresident, Josep Antoni Secret, com els seus conservador i secretari, Joaquim Pujol i Santo i Celestí Pujol, abandonaren momentàniament tota activitat i marxaren de la ciutat cames ajudeu-me. En el cas de Secret això no ens ha d'estranyar, atès que se'l considerava un col·laborador dels serveis policíacs de l'anterior règim, de forma que fins i tot fou expulsat del seu càrrec de catedràtic de Geografia i Història a l'Institut de Segon Ensenyament de la ciutat.⁹⁶⁰ Pel que fa als Pujol, a primer cop d'ull aquesta marxa resulta més sorprenent, atès que el pare, Joaquim Pujol i Santo, s'havia distingit en la seva joventut per la seva ferotge militància a favor del progressisme més radical. Tanmateix, és obvi que al llarg dels anys Pujol i Santo havia experimentat una clara deriva conservadora, com tants d'altres liberals. En conseqüència, tots tres sembla que preferiren abandonar durant un temps prudencial la ciutat per evitar-se possibles problemes amb les noves autoritats. Lògicament, la desaparició dels seus membres més destacats deixà sense operativitat la Comissió durant força temps —no es reuní des del mes de juliol de 1868 fins al febrer de 1869.

Òbviament, endegar de nou l'entitat requeria una reorganització total.⁹⁶¹ Inicialment, el vocal Alfons Gelabert passà a ocupar la vicepresidència de l'ens, alhora que es produïren altres canvis organitzatius, als quals s'afegí l'entrada de nous membres. Per exemple, l'arquitecte Martí Sureda passà a ser un simple vocal —havia estat nomenat per les mateixes dates corresponent de l'Acadèmia de la Història—, atès que fou cessat com a arquitecte provincial.⁹⁶² El seu càrrec fou llavors ocupat per l'arquitecte Fèlix Azúa.⁹⁶³ A més, també hi feren la seva entrada dos destacats erudits gironins, els

⁹⁶⁰ MIRAMBELL i BELLOC, Enric, «L'institut de la revolució a la restauració», *Revista de Girona*, núm. 149 (1991), p. 33. I també: OLÒRIZ. *L'institut de segon...*, p. 130 i següents.

⁹⁶¹ Al desembre del 1868 ja es localitza un document on la Comissió expressa la seva situació de col·lapse per la desaparició del seu vicepresident, secretari, conservador i dipositari de fons. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 16/11 (minuta ofici Comissió a Sant Ferran, 10/12/1868).

⁹⁶² AHG, Fons Diputació, Sèries de personal 1835-1894. D 191/17 i 203/35.

⁹⁶³ Fèlix Azúa fou nomenat per la Diputació de Girona arquitecte provincial el 20/01/1869, en substitució de Martí Sureda que havia estat cessat per les noves autoritats. Tanmateix, Azúa aviat veié la seva posició

senyors Enric Claudi i Girbal i Joaquim Riera i Bertran. Aquesta primera reorganització fou ràpidament retocada, atès que Joan Antoni Secret recuperà momentàniament el seu càrrec de vicepresident en retornar a Girona —al setembre en traslladar-se a Conca el perdé definitivament—. Per aquest motiu Alfons Gelabert abandonà la vicepresidència i passà a ésser momentàniament conservador del Museu, atès que els Pujol s'havien traslladat a Barcelona.⁹⁶⁴ Precisament, a causa d'aquest fet la Comissió de Girona es trobava en una situació d'instabilitat, atès que la marxa dels anteriors conservador i secretari l'havia deixat sense bona part dels objectes del seu museu, sense la seva documentació —no oblidem que en no posseir un local, el secretari era l'encarregat de custodiar-la—; i sense saber el seu estat de comptes, atès que Pujol i Santo també n'era el dipositari. Davant d'això la Comissió intentà, un cop tingué constància de la localització dels Pujol, obtenir el retorn de la documentació i objectes que aquests guardaven. Malauradament, això no fou una tasca gens fàcil i desembocà en un breu conflicte amb qui havia estat l'ànima de l'entitat pràcticament des de la seva fundació. El motiu fou que Joaquim Pujol i Santo es resistí amb fermesa, en diverses ocasions, a donar compte de la situació dels fons i dels objectes que estaven en la seva possessió.⁹⁶⁵ Davant d'aquesta contínua negativa, a finals d'octubre del 1869, el novament vicepresident de la Comissió, el Sr. Alfons Gelabert, hagué d'escriure a la superioritat per sol·licitar consell. Per un costat, Gelabert la informà de la negativa de Pujol i Santo a cedir els objectes que custodiava, atès que no acceptava el seu cessament:

En otra circunstancia tuve una larga conversación con ellos, en la cual Don Joaquín me declaró que no tomaría parte ni personalmente ni por apoderado en la formación del inventario de los objetos contenidos en el local destinado para museo, sosteniendo además la extraña tesis de que podía ausentarse de la Provincia y establecer su domicilio en otra, por tanto tiempo que le conviniese, quedando a pesar de ello en pleno ejercicio de sus funciones.⁹⁶⁶

en entredit, atès que per ordre del Govern de 29/04/1869 s'havia de reposar els arquitectes que les Junes Revolucionàries havien cessat. Finalment, l'any 1872, en ésser nomenat arquitecte director del cementiri de Colón a l'Habana, presentà la seva renúncia al càrrec.

⁹⁶⁴ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 13/02, del 20/02 i del 8/03/1869).

⁹⁶⁵ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 20/02, 8/03, 12/07, 26/07, 17/10/1869).

⁹⁶⁶ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 18/01/1870).

Per un altre, feia constar les greus faltes administratives comeses durant el període immediatament anterior, com la inexistència d'un catàleg del museu —Pujol havia declarat repetides vegades que ja estava redactat, sense aportar-lo mai—; i de les relacions trimestrals d'activitats, que segons reglament vigent s'havien d'enviar obligatòriament a la superioritat.⁹⁶⁷ A la pràctica, no existí un catàleg del museu fins l'any 1870, quan el nou conservador del museu provincial, Enric Claudi Girbal, en redactà un, al qual afegí un apèndix —a causa de l'increment que experimentaren els fons del museu amb l'entrada de noves donacions— l'any següent.⁹⁶⁸

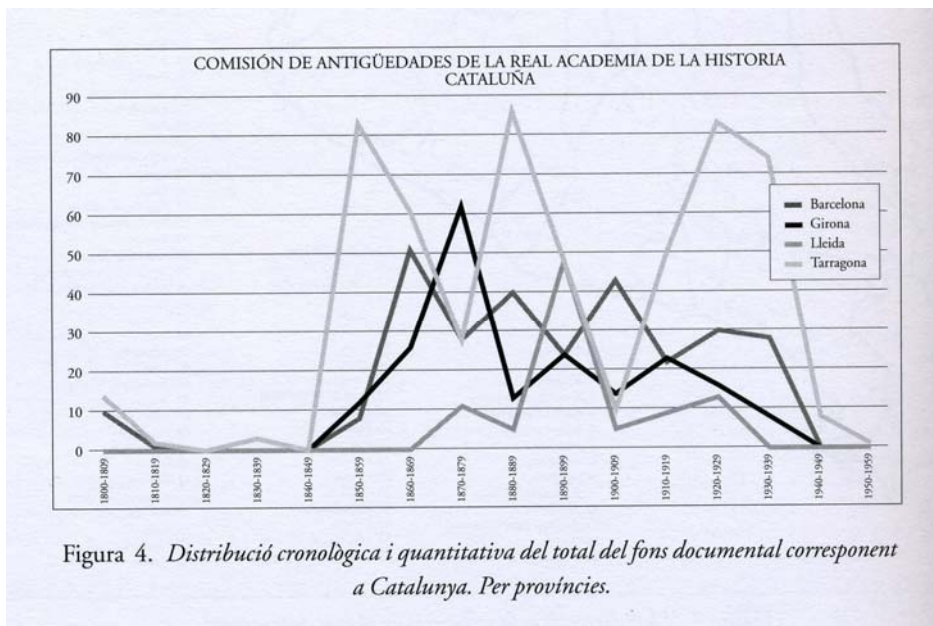

Figura 4. Distribució cronològica i quantitativa del total del fons documental corresponent a Catalunya. Per províncies.

Distribució de la documentació procedent de les comissions de monuments catalanes a l'arxiu de la Reial Acadèmia de la Història. En el gràfic es pot observar que, malgrat l'escassa activitat realitzada per la Comissió de Monuments durant els seus primers anys de vida, la tramesa de documentació fou constant i creixent, mercès a la tasca que Pujol i Santo realitzà com a secretari (Font: Remesal et alii, Comisión de antigüedades de la..., p. 52).

És evident, que la tasca de Pujol i Santo al llarg dels anys anteriors havia estat hercúlia, ja que a la pràctica ell sol havia tirat endavant la Comissió. N'hi ha prou amb veure l'estadística de documentació tramitada des de la Comissió a la Reial Acadèmia de la

⁹⁶⁷ Aquesta disposició apareixia a l'article 22.6 del reglament. Que la resta de membres de la Comissió en cap moment s'haguessin preocupat de comprovar el seu enviament, ni l'Acadèmia de Sant Ferran de sol·licitar-los, diu molt poc de l'organització interna d'ambdues entitats.

⁹⁶⁸ ARAH/CAGE 9/7954/12(2) i 9/7954/5(3) (memòria de millores al museu enviada per Enric Claudi Girbal a l'Acadèmia de Sant Ferran, del 30/04/1871).

Història, per exemple, per comprovar que en un moment en què la Comissió no es reunia, el seu secretari mantenia sovintejats contactes amb les acadèmies de Madrid.⁹⁶⁹

En resum, l'actuació pràcticament en solitari que havia dut al llarg dels anys precedents havia comportat que Pujol sentís els afers i la col·lecció de la Comissió com quelcom quasi personal, de forma que no quedava clar on acabava una i on començava l'altra. I si això era greu en l'aspecte documental, encara ho era més en el cas de la col·lecció d'antiguitats del museu, atès que en no existir cap mena d'inventari dels seus fons era impossible dir quins objectes en formaven part i quins no. A la pràctica, doncs, hom pot afirmar que Pujol i Santo tractava la col·lecció de la Comissió com un apèndix de la seva, que era molt més rica, com es pot comprovar en llegir les pàgines que hi dedicà a la seva obra Martínez Quintanilla.⁹⁷⁰ Per tot això, que hom tractés de sostreure del seu control una part d'allò que ell devia considerar que quasi li pertanyia, només podia comportar malentesos i lluites.

Realment, en aquest context, la posició de la Comissió era ben galdosa, atès que en no existir cap mena de relació o document que detallés quines obres li pertanyien; i en ser la major part dels seus membres d'entrada recent, no tenia cap mitjà per saber quins objectes eren seus i quins no, de forma que durant un temps es trobà desposseïda de bona part del seu fons documental i museístic. Per exemple, el retorn dels documents, que en principi eren més fàcils de reclamar que no pas les peces arqueològiques, es produí amb comptagotes, de forma que la Comissió no recuperà el seu propi llibre d'actes fins el gener de 1870.⁹⁷¹ Òbviament, l'única sortida davant d'aquesta situació era buscar una entesa, per mirar de salvar allò que es pogués del naufragi, la qual arribà de forma natural quan els Pujol, pare i fill, restabliren de nou la seva residència a Girona

⁹⁶⁹ Víctor Balaguer, en la introducció al treball que donà entrada a Celestí Pujol a l'Acadèmia de la Història, com a individu de número, així ho reconegué: «el Sr. Pujol i Santo, repito, mereció bien de la Academia en las varias ocasiones que ésta tuvo de examinar y aplaudir los trabajos de su celoso correspondiente. En nuestro Archivo se conservan, inéditas aún, algunas memorias que sobre puntos difíciles de ciencias históricas escribió el Sr. Pujol y Santo; en nuestra Secretaría constan los informes y consultas que evacuó, así como las minutas de diferentes comunicaciones, que se le dirigieron en distintas épocas, ya con plácemes, ya con votos de gracias ya encomendándole delicadas comisiones, ya excitando su celo. Vegeu. PUJOL i CAMPS. *Melo y...*, p. 93.

⁹⁷⁰ MARTÍNEZ QUINTANILLA, *La provincia de...*, p. 180 i 181.

⁹⁷¹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 25/01/1870).

i recuperaren els seus càrrecs com a vocals.⁹⁷² Inicialment, però, no passà el mateix amb els càrrecs directius, atès que poc abans l'Acadèmia de Sant Ferran havia dictaminat, en resposta a l'anteriorment esmentada sol·licitud de Gelabert, que això anava contra el reglament de les comissions.⁹⁷³ La trobada d'una sortida consensuada era, doncs, l'única sortida lògica, atès que la continuació del conflicte no podia aportar res de bo, perquè els Pujol, a més de controlar part del fons del museu, comptaven amb un immillorable bon nom a l'Acadèmia de la Història. Per esmentar només un cas, aquesta era la visió que en tenia el literat, poeta i historiador Víctor Balaguer; que els lloava en els seus escrits com uns grans protectors i mecenes del museu provincial.⁹⁷⁴

Aquest, però, no fou el darrer intent de Pujol i Santo de recuperar la seva antiga preeminència sobre la Comissió com es veurà a continuació. Per exemple, temps després de reingressar a l'ens Pujol i Santo es produí un greu conflicte intern, que sembla respondre un intent per part de Pujol i Santo de controlar directament de nou part dels fons artístics de la Comissió. En concret, el juliol de 1873, Pujol i Santo aprofità que ocupava interinament la vicepresidència —per malaltia de Gelabert i absència del conservador Enric Claudi Girbal—, per proposar la divisió del museu

⁹⁷² La Comissió tingué coneixement oficial del retorn de Joaquim Pujol i Santo el 10 de febrer de 1870, mentre que el seu fill, Celestí Pujol, no ho comunicà fins el gener de l'any següent MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 10/02/1870 i del 16/01/1871). Al llarg dels anys següents, amb comptagotes, els Pujol foren reingressant a la Comissió alguns documents i objectes que havien retingut. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 8/04/1873).

⁹⁷³ «Cuando un vocal de una Comisión de Monumentos que desempeñaba algún cargo en ellas muda de domicilio, sólo conserva y lleva consigo el carácter del Académico Corresponsal que le da derecho a ser incorporado a la Comisión de aquella provincia a donde se traslada, pero dejando vacante el cargo que desempeñaba, el cual es ocupado por otro vocal conforme a las prescripciones reglamentarias con tan buen derecho como el que tuvo el primero, y con el mismo carácter de perpetuidad. Es pues claro que, si el que trasladó su domicilio vuelve a establecerlo en la misma población; si bien tiene derecho a volver a ingresar como vocal en la Comisión, no lo tiene a recuperar el puesto que dejó, y que encuentra legítimamente ocupado, hasta que vaque de nuevo». MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 22/03/1870).

⁹⁷⁴ Tot i que Víctor Balaguer no fou nomenat acadèmic de número fins 1875, ja mantenia contactes sovintejats amb l'institució amb anterioritat. En concret, descrigué l'actuació de Pujol i Santo amb els següents termes: «Consiguí de esta manera hacerse (Pujol i Santo) con un verdadero museo, admiración de propios y extraños, de que luego cedió hidalgamente buena parte para contribuir a la formación del que hoy ostenta Gerona con orgullo; museo por él principalmente creado a costa de continuos desvelos y extraordinarios sacrificios». Vegeu: PUJOL i CAMPS. *Melo y..*, p. 94.

provincial en dos, un dedicat a les belles arts i l'altre a les antiguitats. L'excusa era que l'article 40 del reglament de 1865 preveia que quan no existís un museu de belles arts a la província les obres incloses en aquest apartat s'havien de posar a disposició de la Reial Acadèmia de Sant Ferran. L'actuació, doncs, es presentà als membres de la Comissió com una mesura preventiva per evitar una possible expropiació per part de l'Estat i fou aprovada —malgrat que el recentment nomenat vocal Joaquim Botet i Sisó expressà nombrosos dubtes sobre la seva conveniència—. Quan Alfons Gelabert es recuperà i reocupà el càrrec de vicepresident s'oposà fermament l'acord, juntament amb el conservador Claudi Girbal, i plantejà que en primer lloc calia consultar la superioritat, per saber si realment es podia produir aquest fet. La nova proposta fou majoritàriament aprovada per la Comissió, malgrat l'oposició de Pujol i Santo, que per tractar de vetar-la abandonà la reunió. A tall d'hipòtesi, cal pensar que l'estratègia de Pujol i Santo anava encaminada a fer que la part no arqueològica de la col·lecció de la Comissió quedés sota el control d'un conservador de belles arts —òbviament, aquest només podia ser el seu fill, Celestí Pujol, que també era corresponent de l'Acadèmia de Sant Ferran—. ⁹⁷⁵ És, doncs, evident que darrera aquesta tempesta en un got d'aigua hi havia clarament la voluntat de Joaquim Pujol i Santo de reassumir el control d'una part de la col·lecció d'objectes d'art de la Comissió. Fins i tot, l'elecció del moment per fer-la, quan ocupava novament la vicepresidència per la malaltia de Gelabert, denota una clara mala fe. ⁹⁷⁶ En tot cas, el conflicte fou tancat per l'Acadèmia de Sant Ferran, que respongué a la consulta feta per Gelabert el gener de l'any següent, amb el consell que primer la Comissió se centrés a augmentar els fons del museu. Un cop això s'hagués aconseguit ja es plantejaria si calia o no la seva divisió. Això, però, només retardà l'ofensiva de Pujol i Santo per recuperar el terreny perdut, ja que en dimitir Alfons Gelabert per motius de salut el juny de 1874, fou nomenat novament vicepresident de la Comissió.

Enmig d'aquest ambient general, cal també destacar l'obertura del Museu Provincial, que finalment tingué lloc per les fires de Sant Narcís de 1870. Sembla que la iniciativa fou del nou conservador Enric Claudi Girbal (ocupava el càrrec des del 31 de gener de

⁹⁷⁵ CLAUDI GIRBAL, Enric, «Necrología. Don Celestino Pujol y Camps—, *Revista de Gerona*, volumen XVI (1892), p. 16. Vegeu també: PEIRÓ MARTÍN, Ignacio; PASAMAR ALZURIA, Gonzalo, *Diccionario AKAL de historiadores españoles contemporáneos*, Madrid: Editorial AKAL S. A., 2002, p. 503.

⁹⁷⁶ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 18/07, 22/07, 18/10, 11/11/1873).

1870).⁹⁷⁷ Aquest en veure parcialment finalitzades les obres del claustre de Sant Pere de Galligants, plantejà a la Comissió la conveniència d'obrir-lo al públic en una data tan assenyalada com era la festa major de Girona.⁹⁷⁸ Fins i tot, per tal d'accelerar-ne l'obertura, Girbal es féu càrrec de la redacció del reglament d'ús intern del museu, l'existència del qual era preceptiva segons l'article 38 del reglament de 1865. Aquest era molt concís —atès que només constava de set articles que es detallen a continuació— i fou aprovat immediatament per la Comissió:

Artículo 1º: El Museo estará abierto al público todos los domingos del año de nueve a doce horas de la mañana y mientras otra cosa no acordase la Comisión Provincial de Monumentos por fundados motivos.

Artículo 2º: Tanto los alumnos de la Escuela de Bellas Artes como las demás personas que lo solicitasen del Sr. Conservador, podrán concurrir al Museo en los demás días de la semana para obtener copias o diseños de los cuadros, estatuas, lápidas, ánforas, medallas y demás objetos históricos y artísticos custodiados en el establecimiento.

Artículo 3º: No será permitido vaciado alguno, y para sacar facsímiles de lápidas, inscripciones o relieves, se necesitará especial permiso de la Comisión provincial, acordado en junta ordinaria.

Artículo 4º: El Museo podrá abrirse al público en cuantas ocasiones lo estime oportuno la Comisión de Monumentos.

Artículo 5º: La horas ordinarias de exposiciones podrán variarse en la época que la misma Comisión creyese conveniente.

⁹⁷⁷ Girbal ja havia estat proposat pel càrrec l'octubre anterior, a l'Acadèmia de la Història, però, en no respondre aquesta entitat a la petició al gener es reféu. Fou contestada afirmativament poc després. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 31/10/1869, 18/01 i 19/02/1870).

⁹⁷⁸ Les obres no estaven acabades ni molt menys. Tan sols s'havia condicionat el claustre inferior i de les galeries superiors només n'hi havia una d'acabada, a la qual, a més, s'havia d'accedir per una escala provisional o pel cor de l'església, atès que l'escala existent actualment encara no estava ni començada. Vegeu: CALZADA i OLIVERAS. *Sant Pere de...*, p. 94. Aquesta idea no era nova, ja l'havia plantejat el mateix Girbal quan ocupava el càrrec de secretari de la comissió un any abans. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 13/09/1869).

Artículo 6º: No será permitido entrar en el establecimiento con bastones, paraguas, etc., ni fumar dentro de él. El conserje cuidará de la guarda de los objetos, mediante la módica retribución de 8 ms [milésimas]. Por cada uno.

Artículo 7º: El Sr. Conservador o en su ausencia los encargados del local, quedan autorizados para tomar las mediadas que alguna circunstancia imprevista hicieran necesarias.⁹⁷⁹

L'obertura del museu, malgrat fer-se amb moltes limitacions, sobretot d'espai, va ser tot un èxit, atès que fou molt ben acollida pel públic; alhora que propicià, com havien esperat els seus promotors, que alguns particulars hi fessin diverses donacions.⁹⁸⁰ Els fons del museu, doncs, al llarg dels anys següents no feren més que créixer mitjançant les donacions de particulars, les dels propis membres de la Comissió i les adquisicions per compra. És a dir, l'existència física i visible d'un museu fou un important revulsiu, atès que l'exposició pública dels objectes actuava com un imant, en fer palpable la feina de conservació dels objectes recollits.

En l'àmbit dels mitjans humans, cal destacar que per aquestes dates trobem les primeres referències a qui fou posteriorment un dels seus membres més destacats, Joaquim Botet i Sisó, tot i que no destacà dins de l'entitat fins al període immediatament posterior a l'estudiat en aquest treball —el seu nomenament com a vocal és de l'any 1873—. ⁹⁸¹ En concret, la primera referència que hom troba a les actes de la Comissió data de l'any 1871, quan féu donació d'onze monedes romanes al museu provincial.

En definitiva, si bé es pot afirmar que el Sexenni a nivell patrimonial provocà un petit daltabaix en la Comissió, atès que s'inicià amb aturada total d'activitats i amb un nou període de destruccions de monuments, a nivell organitzatiu, en canvi, fou un període positiu, ja que permeté que es consolidés el canvi generacional i, perquè no dir-ho, familiar, que s'havia endegat amb el nou reglament de 1865. A més, es produí l'entrada d'un nou contingent humà altament qualificat i amb ganes de treballar, que dotà la

⁹⁷⁹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 4/10/1870).

⁹⁸⁰ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 15/11/1870).

⁹⁸¹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 28/08/1871 i del 26/03/1873). Vegeu: ALBERCH, Ramon; QUER, Josep. *Joaquím Botet i Sisó. Del catalanisme al nacionalisme*. Barcelona: Columna, 1998, p. 152 i ss.

Comissió de Girona d'uns mitjans humans magnífics que, a la llarga, foren el que li permeté resistir la dinàmica desamortitzadora del període amb un notable èxit.

b) La lluita pels llibres

Dins del procés desamortitzador endegat per les noves autoritats cal destacar la promulgació d'un decret, l'u de gener de 1869,⁹⁸² pel qual es confiscaven tots els arxius, biblioteques, gabinets o col·leccions que estiguessin en mans de catedrals, canòniques, monestirs i ordres militars; només s'exceptuava allò que fos necessari pel culte o per les biblioteques dels seminaris. En un primer moment, aquesta nova norma fou ben rebuda per la Comissió de Monuments de Girona, atès que era un bon mitjà per obtenir nous materials per omplir la biblioteca i el museu provincials.⁹⁸³ Fins i tot, destacats membres de la Comissió participaren en el procés d'expropiació. A tall d'exemple, el secretari de la Comissió Enric Claudi i Girbal i el vocal Felip Lloret col·laboraren amb la comissió creada pel Govern Civil per tal d'informar sobre el mèrit artístic i literari dels arxius que la hisenda pública custodiava —de fet, aquests seguien al seu lloc i allò que controlava hisenda eren únicament les claus de les dependències on es guardaven. Fins i tot, arribaren a proposar a la Comissió que a causa del pèssim estat de conservació que alguns interessants llibres i còdexs presentaven, calia sol·licitar el seu trasllat d'acord amb l'article 32 del reglament de 1865— en què es preveia que els fons del museu es nodririen, entre d'altres, dels béns procedents delsordes i corporacions religioses suprimides. Naturalment, la Comissió veié amb bons ulls la idea i la plantejà a les autoritats superiors.⁹⁸⁴ L'interès era tal que en no rebre inicialment cap resposta es reféu la petició al cap d'uns mesos:

En atención a no haber producido resultado alguno hasta la fecha, la comunicación que en su día se dirigió al Sr. Administrador Económico de la provincia solicitándole permiso para extraer de los archivos de la cátedra y de San Félix algunos códices dignos

⁹⁸² Posteriorment, fou anul·lat per un nou decret del 23/01/1875.

⁹⁸³ Inicialment, a Girona no es produí pràcticament cap resistència davant d'aquesta nova normativa, ni tan sols entre els sectors més conservadors de la societat. No succeí el mateix en d'altres províncies on la resistència a la nova norma, fins i tot, fou violenta. Cal destacar el que va succeir a la ciutat de Burgos, on el dia 25 de gener el governador civil fou assassinat mentre era al claustre de la catedral, on estava seleccionant quines peces s'havien d'expropiar i portar al Museu Arqueològic Nacional.

⁹⁸⁴ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 8/07/1869).

de figurar en este museo por su valor artístico y arqueológico, los cuales están perdiéndose lastimosamente por el abandono en que se hallan, la Comisión acordó pasar un recuerdo al gobernador civil.⁹⁸⁵

En l'interval alguns dels esmentats llibres ja havien estat traslladats a la biblioteca provincial, situada a l'Institut de Segon Ensenyament. Ràpidament, però, els membres de la Comissió quedaren astorats en ser informats que el Govern Central preveia traslladar a Madrid una Bíblia, anomenada de Carles V, i un Apocalipsi procedents de l'arxiu de la catedral. L'ordre de trasllat, que es copia a continuació, havia estat emesa pel Ministeri de Foment, a través de la Direcció General d'Instrucció Pública uns mesos abans:

El poder ejecutivo ha resuelto de acuerdo con la Comisión para informar sobre lo incautado que se trasladen a la Biblioteca Nacional sección de manuscritos dos códices que existen en Gerona entre lo incautado al Clero que son una Biblia del siglo trece y el Apocalipsis comentado por San Beato, los que bajo su responsabilidad remitirá a este Ministerio al Gobernador Civil de Gerona para que desde aquí se remitan a la antedicha Biblioteca.⁹⁸⁶

El que més sorprèn d'aquesta nota és que si bé l'ordre de trasllat dels llibres és de l'abril de 1869, la Comissió no en fou informada fins el maig de l'any següent. En conseqüència, el trasllat precisament d'aquest dos llibres a la biblioteca de l'Institut s'ha de veure com un pas previ en el seu trasllat a Madrid. Un cop assabentats d'aquestes intencions, en un primer moment, els membres de la Comissió es plantejaren presentar la seva dimissió per protestar davant del què ells consideraven un veritable robatori.⁹⁸⁷

⁹⁸⁵ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 13/05/1870).

⁹⁸⁶ AHG, Govern Civil, Expedients d'administració General 1772-1884, lligall 175/47 (ofici de trasllat de la Direcció General d'Instrucció Pública al Govern Civil, del 15/04/1869).

⁹⁸⁷ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 18/05/1870). Aquesta línia d'oposició, però, fou ràpidament abandonada per consell de la Real Acadèmia de Sant Ferran, que plantejà a la Comissió els problemes, fins i tot judicials, que podia comportar la negativa a obeir una llei. En canvi l'Acadèmia proposava que es fes una petició al Govern, per tal que en atenció a les peculiars circumstàncies existents a Girona no s'apliqués la mesura en aquesta ciutat. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 7/103 (còpia de l'ofici de l'Acadèmia de Sant Ferran a la Comissió de Girona del 01/06/1870).

Per intentar aturar el trasllat els comissionats acordaren telegrafiar a destacats polítics i intel·lectuals relacionats amb la província, que en aquests moments residien a Madrid, perquè fessin servir la seva influència en l'afer. Concretament, s'enviaren telegrams al president del Consell de Ministres, als ministres de Foment i Governació i als diputats Pascual Madoz —que s'havia presentat per la província dins dels rengles progressistes—, Víctor Balaguer, Joan Tutau (republicà) i Ferran del Pino i Villalmil (carlí).⁹⁸⁸ El més curiós d'aquests telegrams fou que s'adaptaren d'una forma molt intel·ligent a cadascun dels seus receptors. D'aquesta forma a Balaguer se li deia que l'esperit català estava sol·levat per la decisió del Govern, mentre que per Madoz era l'esperit provincial el que estava indignat, al president del Congrés se l'informava que la mesura podia causar un mal efecte polític i, finalment, a Tutau i a Pino se'ls demanava que s'oposessin a la centralització que suposava l'adopció d'aquesta mesura.⁹⁸⁹ També s'enviaren escrits a diverses institucions, com la Direcció General d'Instrucció Pública, a la Diputació⁹⁹⁰ i l'Ajuntament de Girona, per sol·licitar el seu suport. No cal dir que la iniciativa de la Comissió fou tot un èxit, atès que en la defensa d'aquest béns provincials aconseguí que s'impliquessin persones d'un ampli espectre polític. Mostra d'això són els articles publicats a la premsa local, tant progressista com carlina, on es defensava aferrissadament el manteniment dels llibres a la província. Per exemple, quan ja s'havia aconseguit impedir el seu trasllat immediat a Madrid, el diari carlí *El Norte* publicà un article, un fragment del qual es reproduïx tot seguit, que demostra que l'afer havia esdevingut un punt d'honor provincial, és a dir quelcom que depassava àmpliament les fronteres dels diversos partits polítics:

Aquíétense los ilustrados de la capital de la nación; los salvajes no habitan en la morigerada provincia de Gerona; pues con todo las escisiones que en sus habitantes pudiesen causar las ideas revolucionarias, los monumentos históricos y artísticos tienen por fortuna [en] estos naturales el privilegio de estar por encima de las mezquindades de

⁹⁸⁸ Sembla que en aquesta veritable campanya proteccionista hi tingué una important participació Enric Claudi Girbal, que en diverses ocasions havia demostrat el seu domini dels mitjans de comunicació com a eina de pressió sobre els àmbits polítics. Vegeu: MIRAMBELL i BELLOC, Enric, «Enrique Claudio Girbal», *Revista de Girona*, núm. 32 (1965), p. 31.

⁹⁸⁹ MAC-Gi/CM, lligall 7/103 (minuts telegrams enviats a Madrid).

⁹⁹⁰ AHG, Govern Civil, Expedients d'administració General 1772-1884, lligall 176/67.

partido, y ante las glorias artísticas y arqueológicas lo mismo se inclinan respetuosos el monárquico que el republicano.⁹⁹¹

És a dir, en aquests moments el patrimoni històric de la província i la seva defensa ja no era únicament un afer de quatre erudits i lletraferits, sinó que començava a ser percebut, si més no entre les elits intel·lectuals, socials i polítiques locals com a quelcom propi, que superava les divergències internes. Aquesta nova percepció no es limità al cas que s'ha descrit, sinó que també s'amplià cap a altres monuments, com succeí amb el monestir de Ripoll.

c) La defensa dels monuments: Ripoll

Com ja s'ha esmentat, la revolució del 1868 suposà que es reiniciessin les desamortitzacions d'edificis religiosos i el seu enderroc, teòricament per afavorir un urbanisme més higienista, que pretenia afavorir les condicions socials i econòmiques del conjunt de la població. En conseqüència, les entitats protectores del patrimoni es veieren enfrontades a un procés de destrucció monumental que no estaven preparades per afrontar, però tot i així ho intentaren. En el cas gironí, ja al novembre de 1868, la Direcció General d'Instrucció Pública trameté un ofici (a causa de l'escassa operativitat de la Comissió no fou llegida fins febrer de l'any següent) en què li demanava a la Comissió que fes servir tots els mitjans que tingués a l'abast per tal d'evitar que es destruís cap edifici que fos digne de conservar-se, ja fos pel seu mèrit històric o importància artística.⁹⁹² Poc després, l'Acadèmia de Sant Ferran trameté un altre escrit, on remarcava que calia informar-la d'aquells edificis que com a conseqüència de les reformes urbanes o la desaparició de comunitats religioses es trobessin en perill d'ésser derruïts, per tractar d'intercedir pels que meressuessin conservar-se.⁹⁹³ Clarament, s'ha d'inscriure aquesta actuació en el desesperat intent que les acadèmies feien, sobretot la de Sant Ferran, per aturar el nou procés de destruccions monumentals que s'havia endegat.⁹⁹⁴

⁹⁹¹ *El Norte* (26/05/1870). *El Vigilante*, diari de tendència liberal progressista, publicà un article molt semblant el 24/05/1870.

⁹⁹² MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 13/02/1869).

⁹⁹³ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 8/03/1869).

⁹⁹⁴ ORDIERES DÍAZ. *Historia de la restauración...*, p. 87 i següents.

A la província de Girona, a causa de l'escassa importància que tingué aquest procés en comparació amb d'altres demarcacions, les actuacions endegades per la Comissió es limitaren a intentar mantenir el control dels monuments que custodiava: Sant Pere de Galligants i Ripoll; i a emetre alguns informes a petició del Govern Civil sobre edificis susceptibles de ser alienats.⁹⁹⁵ La situació de la Comissió de Monuments de Girona en aquests moments tampoc donava per gaire més, com ho demostra la resposta que donà a un posterior ofici, tramès per la Direcció General d'Instrucció Pública. En aquest se li sol·licitava una relació dels edificis de l'Estat existents a la província, en què es detallés si estaven declarats com a monuments nacionals o quins mèrits feien que meressin ésser exceptuats de la desamortització. La resposta de la Comissió fou lacònica i simple: no podia respondre perquè les condicions existents a la província i la manca de recursos li impedièren conèixer la situació existent fora de la capital.⁹⁹⁶

En el cas concret dels edificis custodiats per la Comissió, la primera alarma seriosa fou la recepció d'una circular de l'Acadèmia de Sant Ferran, que alertava les comissions provincials sobre el Reial decret del Ministeri d'Hisenda, de 21 de març de 1871, en el qual es plantejava la possibilitat que es desposseïssin les comissions d'aquells edificis que estiguessin sota la seva vigilància.⁹⁹⁷ Per evitar això calia informar a la superioritat de quins eren aquests edificis i per quin motiu estaven a càrrec de les comissions. Davant d'aquesta petició, la Comissió de Girona acordà que pel feia a Sant Pere de Galligants no calia fer cap document ni actuació, atès que aquest havia estat cedit pel bisbat i, en conseqüència, no es podia considerar edifici de l'Estat sinó de la província, ja que era aquest ens qui en pagava seva restauració. En canvi, en el cas del monestir de Ripoll, la Comissió es trobava sense cap títol de propietat ni ordres de concessió, malgrat que estava al seu càrrec des de l'any 1850. Per aquest motiu es decidí que el

⁹⁹⁵ En concret, aquests informes foren molt escassos i només feren referència a la casa de l'abadia de Besalú i al monestir de Santa Clara, a Girona. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 18/01/1870, 28/08 i 29/11/1871).

⁹⁹⁶ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 2/12/1872).

⁹⁹⁷ En concret, aquesta norma preveia que es venguessin en pública subhasta aquells edificis que havien estat cedits a corporacions i no es destinaven a la finalitat prevista per aquesta cessió. ORDIERES DÍAZ. *Historia de la restauración...*, p. 88.

secretari, Enric Claudi Girbal, emetés un certificat on es posés això de manifest. És a dir, es reconeixia obertament que no es posseïa cap títol sobre el monument.⁹⁹⁸

A la pràctica, la situació del monestir de Ripoll no havia variat des de la visita que hi feren diversos comissionats a mitjan 1867; tot i que els contactes amb Raguer quasi s'havien tallat. Durant aquest període l'única actuació que la reconstituïda Comissió pogué o volgué fer fou aprofitar un viatge que l'arquitecte provincial, Sr. Azúa, havia de realitzar-hi per motius de feina, perquè hi fes una visita. Aquest en retornar a Girona informà que la situació del monestir no era greu, però que calia intervenir per solucionar alguns problemes que podien arribar a posar en perill la seva conservació —bàsicament, perquè els conflictes amb els propietaris propers encara estaven pendents de ser solucionats—. ⁹⁹⁹ La Comissió, llavors, plantejà aquest fet al seu president, Ambrosio de Villalba,¹⁰⁰⁰ en una de les escasses sessions que foren presidides per un governador. Aquest, a la vista de la problemàtica que se li plantejà, trameté un breu escrit al batlle de la vila de Ripoll, per tal de demanar-li que vetllés amb especial cura del monument:

Este Gobierno de provincia he tenido conocimiento de que después de ejecutadas últimamente algunas obras de reparación en el Monasterio de Benitos de esa villa, los vecinos de la misma no respetan como se debe aquel edificio, introduciéndose en su recinto y destruyendo las obras de arte sin respeto alguno. El edificio mencionado está clasificado como monumento artístico y está bajo la custodia de la comisión provincial, viniendo U. por lo mismo obligado a vigilar por su conservación. Mas que llamar a U., al cumplimiento de su deber en esta ocasión, deber que es ineludible, quiero invocar su patriotismo para que cuide de la conservación de una obra con la que se enorgullece la Nación y más directamente debe hacerlo la villa de Ripoll de la que es U., la primera

⁹⁹⁸ «Certifico: que de los documentos que obran en la Secretaria de mi cargo, consta que la Comisión provincial, por lo menos desde el año 1850 hasta la fecha ha tenido a su cargo la guarda y conservación del ex-monasterio de Ripoll, considerado como edificio histórico-artístico, y que en diferentes épocas ha cuidado de aplicar para reparaciones del mismo varias cantidades libradas por la Exma. Diputación provincial, por la antigua Comisión Central de Monumentos del Reyno, refundida hoy en la Real Academia de las tres nobles artes de San Fernando, y por el Ministerio de Fomento, sin que conste por otra parte de los antecedentes de esta Secretaria haberse expedido decreto u orden expresa sobre la concesión del indicado edificio...». MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 12/04/1871) i lligall 20/26 (certificat d'Enric Claudi Girbal el 21/04/1871).

⁹⁹⁹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 8 i 26/07/1869).

¹⁰⁰⁰ Ambrosio de Villalba fou governador civil del juliol de 1869 al març de 1870.

autoridad administrativa Así pues, me dirijo a U., en la confianza de que por los medios que estén dentro de sus atribuciones, tratara de que se respeten los restos del Monasterio imponiendo con digno castigo o denunciando a mi autoridad a todo el que obre de un modo contrario. Espero contestación y que me manifestará U., las medidas que hubiese adoptado en cumplimiento de esta orden.¹⁰⁰¹

Malgrat la bona voluntat que presidí aquesta intervenció, l'actuació ràpidament es mostrà nefasta, atès que el batlle aprofità l'avinentesa per fer-se amb el control total del monestir, atès que exigí a Eudald Ragner que li fes entrega immediata de les claus.¹⁰⁰² Ragner obeí sorprès, però, immediatament informà a la Comissió de Girona, mitjançant la tramesa de la nota que havia rebut del batlle, que es reproduïx a continuació:

Y como dicha Autoridad (el gobernador civil) me recomienda tan eficazmente la vigilancia que debe desplegarse para que se conserven intactos los objetos artísticos, que encierra el mencionado recinto, así como las obras ejecutadas para la conservación de los mismos, lo cual no podría verificar por mi parte si no me incautase de las llaves de las puertas del propio recinto; y teniendo entendido que estas obran en poder de U., como delegado de la comisión de Monumentos artísticos de la provincia, espero que para que yo pueda cumplir como corresponde con lo que manda el Gobierno civil de la misma, se servirá poner desde luego a mi disposición las mencionadas llaves, sin perjuicio de lo que acaso se sirva determinar la mencionada Comisión.

A la vista d'aquesta nota la Comissió, en un primer moment, prengué l'actuació simplement com un excés de zel i sol·licità al governador que clarifiqués la seva anterior carta al batlle de Ripoll, la qual cosa es féu per ofici el 12 de setembre. Tanmateix, poc després, la Comissió rebé sorpresa un nou escrit d'Eudald Ragner, en què aquest la informava que si bé li havien retornat les claus del monestir, s'havia trobat que l'ajuntament havia llogat el claustre com a dipòsit i fàbrica a un paleta de la població, el qual s'havia fet una còpia de les claus per entrar-hi. Davant d'aquest despropòsit, Ragner sol·licitava instruccions sobre com havia d'actuar. La Comissió de Girona, entre sorpresa i enutjada, expressà per escrit la seva plena confiança a Ragner i li demanà que anés amb el batlle a exigir les claus del llogater i, si aquest es negava a

¹⁰⁰¹ MAC-Gi/CM, lligall 20/23 (ofici del batlle de Ripoll a Eudald Ragner, del 25/09/1869).

¹⁰⁰² MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 13/09/1869).

acompanyar-lo, la Comissió amenaçava amb denunciar-lo davant el governador.¹⁰⁰³ Finalment, davant d'aquesta contundent actuació l'arrendatari retornà les claus. A la vista dels fets, propis d'una opera bufa, no es pot entendre l'actuació del batlle de Ripoll com un excés de zel, com ho havia interpretat inicialment la Comissió de Girona, sinó com un clar intent d'aprofitar l'ocasió per controlar el monestir i treure'n un profit econòmic, embolcallat, com ha passat i passa encara en l'actualitat, sota l'excusa de trobar una utilitat pública al patrimoni.

Malauradament, aquest no fou l'únic atzucac que patí el monestir al llarg d'aquests anys. Concretament, els problemes més grans es produïren en esdevenir la revolta carlina, que s'havia iniciat l'abril de 1872, una veritable guerra civil. Ripoll, situada a la zona de major predomini carlí, esdevingué ràpidament una plaça de guerra amenaçada, de forma que el febrer de 1873 el cap dels carrabiners de la població ja ordenà tancar diverses obertures del monestir per tal d'afavorir-ne la defensa en cas de setge. Tot i així, fou durant l'ocupació carlina de la ciutat, com es veurà a continuació, quan es produïren les destrosses més destacades. En aquests moments la penosa situació per la qual passava el monestir només era parcialment coneguda per la Comissió de Monuments de Girona, atès que a les tradicionalment males comunicacions que hi havia amb l'interior de la província s'hi havien afegit els efectes perversos de la guerra. En conseqüència, es plantejà novament la necessitat d'enviar-hi un delegat per tal de recopilar un mínim d'informació sobre la situació i estat del monument. En un primer moment, el conservador del museu i recentment nomenat inspector d'antiguitats de la província, Enric Claudi Girbal,¹⁰⁰⁴ s'oferí per anar-hi —la despesa del viatge havia d'anar a càrrec dels fons previstos en el pressupost de la Comissió per girar visites als monuments de la província—. Un cop a Ripoll, a més, aprofitaria l'avinentsa per traslladar al Museu Provincial aquelles restes i objectes de valor artístic que estiguessin en perill de perdre's o deteriorar-se.¹⁰⁰⁵ La proposta, però, compta amb l'oposició

¹⁰⁰³ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 31/10 i del 30/11/1869).

¹⁰⁰⁴ Claudi Girbal fou nomenat inspector d'antiguitats l'any 1874 pel Govern (de fet, tots els nomenats per aquest càrrec a partir de 1865 ho foren així), sense l'autorització de l'Acadèmia de la Història, la qual cosa motivà el malestar de les acadèmies; que ho veïeren com una intromissió en les seves competències. Vegeu: MAIER ALLENDE; SALAS ÁLVAREZ, «Los inspectores de...», p. 178.

¹⁰⁰⁵ La idea de traslladar alguns objectes artístics, escultures i pintures, de l'antic monestir a Girona, per evitar-ne la desaparició, era un projecte que ja venia de lluny. En concret, ja s'havia plantejat al juliol de

d'alguns membres de la Comissió, entre els quals es destacà el seu nou vicepresident, Joaquim Pujol i Santo, que per dinamitar la iniciativa de Girbal arribà a oferir-se per a anar a Ripoll gratuïtament, això sí, quan la situació política hagués esdevingut més tranquil·la. És a dir, s'aprovava enviar-hi un delegat, però de moment no hi anava ningú.¹⁰⁰⁶ Tot i així, a finals del mateix any 1874, la greu situació per la qual passava el monestir féu evident la necessitat que hi anés un membre de la Comissió, malgrat que les especials circumstàncies per les quals passava el país feien preveure que seria una tasca altament perillosa. La persona designada fou Josep Pellicer i Pagès,¹⁰⁰⁷ autor d'un treball sobre el monestir i nou vocal de la Comissió, que havia d'anar a Ripoll per motius personals.¹⁰⁰⁸

Per aquestes dates la situació de l'antic cenobi havia esdevingut molt greu, atès que les forces carlines, després d'algunes actuacions prèvies com la d'instal·lar-hi un magatzem de palla, l'havien ocupat definitivament. Aquesta havia estat una ordre directa del capítol carlí Francesc Savalls, que per escrit manà al delegat de la Comissió a Ripoll, Josep Raguer —fill d'Eudald Raguer, que patia una greu malaltia—, que donés les claus

1869. Tanmateix, la manca dels recursos i mitjans necessaris per efectuar l'actuació ho havien impedit fins llavors. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 8/07/1869).

¹⁰⁰⁶ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 30/06/1874). Aquesta actuació provocà una dolguda resposta del vocal Sr. Girbal, qui envià com a inspector de monuments una dolguda relació dels fets a la Reial Acadèmia de Sant Ferran. Vegeu: ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici del 10/07/1874).

¹⁰⁰⁷ Josep Pellicer i Pagès (Barcelona 1843–Mataró 1903) fou un destacat aficionat a l'estudi de la història i la literatura, que exercí de mestre a Ripoll, Girona i Mataró. Des de 1867 s'implicà en la restauració de Ripoll, juntament amb el membre de l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona Terenci Thos, amb qui creà l'Associació Artística-Arqueològica Mataronesa. També fou fundador del diari *El Ripollès* (1867) i col·laborador de la *Revista de Girona*; també fou autor de diversos treballs d'investigació sobre el monestir de Ripoll.

¹⁰⁰⁸ En aquests moments Pellicer era el més semblant a un expert que la Comissió tenia a mà, atès que tenia un ampli i directe coneixement del monument, alhora que mantenia contactes i coneixences a la població. A més, les seves relacions amb la Comissió en aquest moment eren immillorables; tot i que posteriorment canviaren, com es pot observar en les lloances que féu a aquest ens en la introducció del seu treball: «No sin justo motivo la Comisión de Monumentos históricos y artísticos de la provincia de Gerona mira con especial predilección las ruinas del Real monasterio de Santa María de Ripoll. Constándole perfectamente a la bemenérita Comisión, que el célebre monasterio es para Cataluña lo que para Asturias Covadonga y S. Juan de la Peña para Aragón». PELLICER i PAGÈS, «El monasterio de...», p. 2. I també: MIRAMBELL i BELLOC, Enric, «Presència de Girona a la reconstrucció de Santa Maria de Ripoll», *Revista de Girona*, núm. 83 (1978), p. 196.

a les autoritats carlines de la vila. Això comportà la realització de diverses obres menors per adequar l'edifici a la seva nova funció. Fou, doncs, enmig d'aquest perillós context quan la Comissió encarregà a Josep Pellicer, el desembre de 1875, que visités el monestir i informés del seu estat.¹⁰⁰⁹ Realment, l'espectacle que s'oferí a la vista de Pellicer fou terrible, com podem observar en la crua descripció que posteriorment en féu:

... no pude contener mi justa indignación al ver embadurnados con argamasa todos los capiteles historiados y las columnas de bruñido jaspe del incomparable claustro, tapiados con adobes las bizantinas arcadas en todo su piso inferior, y las galerías transformadas en establos. No me fue dable examinar la célebre portada pues sus preciosos relieves —cuya interpretación fue objeto por parte mía de un trabajo original ya conocido— servían de sostén al maderamen y desperfectos de casas arruinadas, la iglesia de Oliva estaba convertida en un verdadero pajar y en el vasto recinto del claustro fermentaba un inmundito estercolero. No existía el pequeño museo de la torre donde habíamos logrado reunir [...]. Todos los objetos de dicho museo los hallé posteriormente revueltos entre los escombros de las excavaciones que, con fútil pretexto de buscar ocultados cañones y, en realidad, para dar con soñados tesoros, se practicaron en la misma torre y en diversos puntos de la iglesia. Para que nada faltase a un espectáculo tan desolador, se me aseguró que el monasterio iba a ser fortificado, lo cual hubiera inutilizado, y tal vez destruido para siempre, toda la parte monumental digna de conservarse.¹⁰¹⁰

El monestir en aquests moments estava ocupat i era utilitzat per les forces carlines com a seu dels serveis de la remunta de la seva escassa cavalleria, la qual cosa suposava un greu perill per a la seva conservació. Pellicer demostrà en aquesta missió una capacitat de diàleg i un valor personal enormes, atès que no es limità a girar una simple visita per constatar la situació del monument, sinó que tot sol decidí presentar-se davant de la

¹⁰⁰⁹ Des del mes de juliol dins de la Comissió ja s'havien aixecat veus que denunciaven la terrible situació per la qual passava el monestir. Com s'ha vist, Enric Claudi Girbal s'arribà a oferir per girar-hi una visita, la qual no es pogué efectuar en oposar-s'hi els vocals Srs. Lloret i Pujol i Camps, que no estaven d'acord a dedicar els escassos recursos de la Comissió a pagar dietes de viatges. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 30/06/1874).

¹⁰¹⁰ PELLICER i PAGÈS, Josep Maria. *Breve reseña del resultado de la visita al Real Monasterio de Santa María de Ripoll*. Gerona: Imprenta y librería de Vicente Dorca, 1875, p. 6-7.

Diputació carlina, constituïda poc abans a Sant Joan de les Abadesses,¹⁰¹¹ per sol·licitar la desocupació de l'edifici. Sorprenentment, Pellicer trobà una immillorable acollida entre els membres de l'organisme carlí, sobretot per part del seu màxim dirigent Joan Mestre i Tudela. Aquest ens, doncs, es mostrà favorable a la petició presentada per Pellicer, atès que en tractar-se el monestir d'una gloria nacional calia protegir-lo.¹⁰¹² En conseqüència, es donà l'ordre de retornar de les claus i traslladar la remunta a Olot. Pellicer aprofità l'avinentesa per demanar al batlle que li proporcionés alguns manobres per enderrocar els murs recentment bastits al claustre i així assegurar-se que el monestir no fos reocupat. Fins i tot, es permeté fer unes petites excavacions al claustre, on localitzà una sepultura que atribuï al comte Guifré. L'èxit fou tan clamorós que un cop retornat a Girona, en informar la Comissió dels resultats obtinguts, aquesta aprovà la publicació de la memòria presentada.¹⁰¹³ Malauradament, l'actuació del vocal de la Comissió no fou tan espectacular com a primer cop d'ull podria semblar, atès que les autoritats locals carlines, tot i desallotjar el monestir, retingueren les seves claus, de forma que la Diputació carlina hagué d'exigir novament la seva devolució l'1 de febrer de 1875. Posteriorment, en ésser ocupada la vila per les forces governamentals l'edifici fou novament utilitzat com a fortificació. Finalment, el retorn definitiu de les claus del monestir als delegats a Ripoll de la Comissió i la seva desocupació definitiva no es produí fins a la fi de la guerra civil, ja ben entrat l'any 1876.

Malgrat que aquesta fou la intervenció més espectacular que desenvolupà la Comissió al llarg d'aquests anys no fou l'única, atès que emprengué altres actuacions protectores del patrimoni, d'acord amb l'article 17.8 del reglament, que preveia el reconeixement facultatiu i arqueològic dels monuments públics per evitar-ne ruïna o restauracions impròpies. Per exemple, en el cas del control de la restauració d'edificis, la Comissió intervingué davant del governador per evitar el suposat enderroc de la façana romànica

¹⁰¹¹ Oficialment, la Diputació carlina de Sant Joan de les Abadesses es constituí l'1 de novembre de 1874. Vegeu: TOLEDANO GONZÁLEZ, Ferran. *Carlins i catalanisme. La defensa dels furs catalans i de la religió a la darrera carlinada, 1868 – 1875*. Sant Vicenç de Castellet: Editorial Farell, 2002, p. 136 i següents.

¹⁰¹² Segons Pellicer la resposta de la Diputació carlina, transmesa pel seu cap Joan Mestre, fou la següent: «Concedido por unanimidad cuanto U. pide, y a raja tabla, sin pedir informes y sin quererlos. Se trata de una gloria nacional, y, para ello, aunque a salvarla se presentara el mayor enemigo, sería respetado y protegido». Vegeu: PELLICER i PAGÈS. *Breve reseña del...*, p. 7 i següents.

¹⁰¹³ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 10/06/1875).

de l'església de Sant Julià a Vallfogona de Ripollès.¹⁰¹⁴ Igualment, l'any 1872, intervingué per cridar l'atenció sobre una escala que s'estava bastint annexa a la façana de l'església de Sant Esteve d'Olot, perquè no guardava cap harmonia amb l'edifici.¹⁰¹⁵ Finalment, amb l'extensió de la guerra civil i la consegüent ocupació d'esglésies per fortificar-les, cal no oblidar que solien ésser els edificis més resistents de les poblacions, també s'intervingué davant de les autoritats per evitar que aquestes actuacions comportessin la pèrdua d'objectes o elements arquitectònics de valor:

El vocal Sr. Pujol y Camps propuso y así fue acordado que, visto que se habían ocupado varias iglesias y que peligraban en ellas muchos objetos valiosos de arte, se interesara del Excmo. Sr. Gobernador Civil que, por medio de circular que se publique en el Boletín Oficial, se dirija a los alcaldes de la provincia recomendándoles y exigiéndoles la debida vigilancia en los tempos ocupados.¹⁰¹⁶

Dins de la mateixa dinàmica s'efectuaren també el que podríem denominar incipients controls arqueològics. Per exemple, ja l'any 1869 els vocals Gelabert, Girbal, Ametller i Azúa feren una visita a Sant Julià de Ramis, a la zona del Congost, per a reconèixer un monument conegut com Pedra Dreta i confirmar si era un menhir o una formació natural, com així fou.¹⁰¹⁷ Posteriorment, també es féu una visita per reconèixer el fragment de muralla ciclòpia que sobresortia darrera de l'edifici de les Àligues, en aquell moment universitat, per corroborar la seva antiguitat. La visita serví per confirmar que com a màxim datava d'època romana.¹⁰¹⁸ Semblaria, doncs, que la Comissió tornava a sentir un cert interès per l'arqueologia, possiblement era així, però es limitava a la recopilació dades i no sembla que es pretengués anar més enllà. Per exemple, quan el governador civil, en una de les escasses sessions de la Comissió que presidí, plantejà que veuria amb bons ulls que es reiniciessin les intervencions arqueològiques a Empúries, el secretari del moment, Girbal, manipulà la situació per tal que tot acabés en una sol·licitud d'ajut econòmic a la Diputació per continuar la

¹⁰¹⁴ L'actuació però no fou necessària, atès que pocs dies després el batlle de la població negà que es pretengués fer tal cosa. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 18 i 28/3/1871)

¹⁰¹⁵ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 22/05/1872).

¹⁰¹⁶ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 29/04/1873).

¹⁰¹⁷ MAC-Gi/CM., lligall 1/2 (sessió del 5/05/1869).

¹⁰¹⁸ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 3 i 10/05/1869).

restauració de Sant Pere de Galligants i així poder-lo obrir al públic per fires. Per desgràcia, els resultats no foren els esperats, atès que aquesta entitat comunicà que no disposava de recursos per destinar a aquesta actuació a causa de la situació econòmica de la província.¹⁰¹⁹ Possiblement, de totes aquestes petites actuacions, les més destacades foren les visites que es feren a Caldes de Malavella, on gràcies a la notícia tramesa per un jove Joaquim Botet i Sisó es féu una visita als seus banys romans, que ja eren coneguts amb anterioritat,¹⁰²⁰ i es recollí una làpida romana consagrada al déu Apol·lo, que ingressà al museu.¹⁰²¹ La realitzada a la masia de Can Pau Birol, al pla de Girona, on per l'existència de diversos mosaics es detectà la presència d'una vil·la romana, de la qual es tornarà a parlar. A això, també cal afegir les diverses intervencions fetes pel conservador del museu a la zona del Bou d'Or, a la muntanya de Montjuïc, per tal de recollir-hi diversos sepulcres hebreus. I, finalment, podem esmentar la recollida de materials d'època romana als entorns de la torre sepulcral de Vilablareix.¹⁰²² Tanmateix aquestes actuacions se centraren únicament en els jaciments més propers a Girona i, a més, no responien a una línia d'actuació de la pròpia comissió, sinó que eren fetes a títol individual per alguns dels seus vocals o col·laboradors, els quals pagaven les despeses de desplaçament de les seves butxaques. Concretament, en bona part d'aquestes actuacions hi tingué una participació destacada el jove Joaquim Botet i Sisó, que per aquestes dates es dedicava a investigar pel seu compte bona part

¹⁰¹⁹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 17/10/1869).

¹⁰²⁰ CEÁN BERMÚDEZ, Juan Agustín. *Sumario de antigüedades romanas que hay en España, en especial las pertenecientes a las bellas artes*, Madrid: Imprenta de Miguel Burgos, 1832, p. 73.

¹⁰²¹ L'esmentada làpida havia estat localitzada per Botet i Sisó l'any 1871 a l'exterior de l'església. Sembla que devia la seva òptima conservació al fet que havia format part del paviment interior de la parròquia fins feia relativament poc temps. Vegeu: BOTET i SISÓ, Joaquim, «Aquis Voconis», *Revista Històrica*, III (1876), p. 72. I també: MAC-Gi., lligall 1/2 (sessió del 8/01/1872).

¹⁰²² MAC-Gi., lligall 1/2 (sessions del 11/12/1871 i del 8/01/1872, del 20 i 26/03/1872, del 25/06/1872 i del 18/05/1872). Les primeres notícies referents a la torre sepulcral de Vilablareix foren difoses per l'historiador i secretari del consistori gironí Julià de Chía, qui el donà a conèixer per primer cop l'any 1847. Vegeu: MARTÍNEZ QUINTANILLA. *La província de...*, p. 187. Posteriorment, es publicaren notícies sobre el monument a *El Eco de Gerona*, del 22/05/1864; a la *Renaixença* del 31/05/1874, per part de Botet i Sisó; i, finalment, Enric Claudi i Girbal publicà un interessant article a l'Anuari de l'Associació Catalanista d'Excursions científiques del 1882 amb el títol «Sepulcre romà en los encontorns de Girona».

dels jaciments arqueològics més propers a Girona.¹⁰²³ Per aquest motiu, aquestes actuacions es poden definir clarament com a anecdòtiques, sense cap més repercussió que els objectes que gràcies a elles ingressaren dins dels fons del museu.

d) Una protecció impossible: Sant Nicolau i Can Pau Birol

A la vista del conjunt de dades exposades en l'apartat anterior podria semblar, a primer cop d'ull, que la posició de la Comissió havia sortit reforçada dels estralls del Sexenni, atès que havia conservat sota el seu control, maniobrant amb habilitat, els dos edificis que tenia sota la seva protecció (els monestirs de Sant Pere de Galligants i Ripoll). Alhora, en l'àmbit dels mitjans humans, aquest ens mai havia comptat amb un personal tan nombrós, ben qualificat i amb ganes de treballar, la qual cosa era tota una promesa de futur. A més a més, la creixent implicació d'aquests nous vocals en l'àmbit cultural gironí, clarament visible amb l'èxit assolit per la llarga pervivència i qualitat de la *Revista de Gerona* —que es començaria a publicar just al final del període estudiat i que *de facto* esdevingué l'òrgan oficial de la Comissió—, feien preveure que la posició de la Comissió dins dels àmbits culturals i polítics de la província només podia millorar. Malauradament, els tradicionals handicaps que tenallaren l'actuació d'aquest ens al llarg de tota la seva història seguien presents, de forma que aviat es farien evidents els límits fins on podia arribar la bona voluntat i les ganes de treballar per amor a l'art dels seus membres. Aquestes limitacions aparegueren tot just finit el Sexenni, en les dues actuacions protectores del patrimoni més ambiciosos que havia desenvolupat fins al moment la Comissió, les quals posaren de nou sobre la taula les mancances intrínseques d'aquest model protector.

L'església de Sant Nicolau:

L'esglésiola de Sant Nicolau era reconeguda per la major part d'erudits gironins de l'època com un monument històric de primer ordre, de forma que rebé una especial atenció en les obres de destacats escriptors com Pau Piferrer i Narcís Blanch i Illa.

¹⁰²³ AICART i HEREU, Francesc; NOLLA i BRUFAU, Josep Maria; VIVÓ i LLORCA, Jordi. *La Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà). Història i arqueologia d'un jaciment maleït*. Girona: Universitat de Girona, 2007, p. 14 i següents.

Desgraciadament, l'interès que havia despertat en aquests àmbits no l'havien salvat de la desamortització, de forma que a mitjan dels anys setanta l'edifici era de propietat particular i el seu estat general era patètic, per això els mateixos erudits que la lloaven veien propera la seva desaparició:

San Nicolás es un santuario bellísimo por su rara constructora [sic], un santuario que cautiva la atención del artista, y que cuanto tiene de bajo y diminuto, tenía de precioso cuando el tiempo y el hombre no habían colocado su mano destructora sobre sus amarillos muros. No obstante aún hoy día, no es posible se le muestre indiferente el arqueólogo que va en busca de preciosidades artísticas, todavía conserva restos de su antigua belleza, aun parece clamar en favor de su conservación, pidiendo que se deposite, como un objeto curioso y raro, en un museo, sacándolo del triste abandono en que abismado yace.

Más no, no es tiempo ya, los tiempos, los elementos y, lo que es peor, la incuria y la ignorancia han arrojado el monumento hacia su ruina, en vano es ya clamar en su favor: el genio que lo levantara desapareciera para siempre, como desaparecerá en breve su bella creación.¹⁰²⁴

En aquest context, el conservador i inspector d'antiguitats, Enric Claudi Girbal fou informat que el propietari de l'edifici, un industrial d'origen francès anomenat Joan Cat, es plantejava enderrocar-lo per bastir-hi un magatzem. Per tractar d'impedir aquesta pèrdua pel patrimoni monumental gironí Girbal provà de cridar l'atenció de les institucions culturals i polítiques, per la qual cosa escrigué diverses cartes on informava del proper enderroc a la Comissió de Monuments, a l'Ajuntament, la Diputació i a les acadèmies de Sant Ferran i de la Història.¹⁰²⁵ El primer ens a reaccionar davant d'aquest escrit fou l'Acadèmia de Sant Ferran, que es mostrà sorpresa tant pel fet, com per la forma com li havia estat comunicada la notícia, directament i sense passar per la

¹⁰²⁴ BLANCH i ILLA, Narcís. *Gerona histórico-monumental...*, p. 102.

¹⁰²⁵ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici d'Enric Claudi Girbal on informa a l'Acadèmia de Sant Ferran de la seva actuació, del 25/01/1876). I també ARAH/CAGE 9/7954/20(1) (ofici a la RAH, del 25/01/1876). Aquesta fou una forma de pressió que Girbal emprà en diverses ocasions, per exemple anteriorment ja havia actuat així en el cas dels llibres procedents de l'arxiu de la catedral que s'havien de trametre a Madrid. Igualment, actuà alguns anys després quan intentà desesperadament interessar l'Estat en la protecció del monestir de Sant Pere de Roda. Vegeu: BUSCATÓ i SOMOZA, «Propietat privada *versus* patrimoni...», p. 269-70.

Comissió de Monuments. Per entendre aquesta estranya reacció de l'Acadèmia, que pot semblar fruit d'una excessiva passió per la burocràcia, cal tenir present que la figura de l'inspector d'antiguitats es trobava en aquests moments totalment desacreditat, de forma que l'actuació de Girbal al marge de la Comissió no podia ser gaire ben rebuda a Madrid. En conseqüència, tot i que se li donaren les gràcies i se li demanà que recopilés totes les dades que pogués, atès que la situació era delicada perquè afectava el sagrat dret de propietat,¹⁰²⁶ també l'exhortaven a seguir en les seves comunicacions futures el procediment administratiu correcte.¹⁰²⁷ Òbviament, la resposta de l'Acadèmia ferí la sensibilitat de Girbal, que es trobava en un atzucac, atès que no sabia exactament quines eren les competències que li corresponien com a inspector —de fet, anteriorment ja havia sol·licitat per escrit aquesta informació a l'Acadèmia, sense rebre cap mena de resposta—, alhora que excusava la seva actuació per la manca d'activitat de la Comissió —no es reunia des del 27 de novembre passat—. ¹⁰²⁸ Pel que fa a la resposta de l'Acadèmia de la Història, si bé aquesta no entrà en temes administratius, encara fou més ingènua, ja que plantejà la necessitat de dirigir les gestions a procurar que el propietari desistís de les seves intencions per honor a la ciutat i a la província.¹⁰²⁹

Pel que fa a la Comissió de Monuments de Girona, aquesta fou oficialment informada el dia 11 de febrer immediatament es plantejà la necessitat d'interessar la Diputació en l'afer, per tal que aquest ens adquirís l'edifici, únicament segura d'assegurar-ne la conservació.¹⁰³⁰ La importància i urgència del fet exigí que l'endemà es fes una nova reunió, en la qual Girbal informà que a títol personal ja s'havia posat en contacte amb el

¹⁰²⁶ «...cuantos datos pueda sobre el mérito del edificio, su estado actual y las condiciones con que fué enagenado, a fin de ver si hubiere lugar a intentar la anulación de la venta o la reversión al Estado». ARABASF/CP/GE 47-7/2 (ofici de l'Acadèmia de Sant Ferran a la Comissió de Girona, del 4/02/1876).

¹⁰²⁷ ARABASF/CP/GE 47-7/2 (minuta d'ofici de l'Acadèmia de Sant Ferran a Enric Claudi Girbal, del 4/02/1876). Claudi Girbal tenia tendència a actuar pel seu compte sense esperar les decisions de la Comissió de Monuments, de forma que aquesta no fou l'única amonestació que rebé. Per exemple, uns anys abans, la Real Acadèmia de la Història ja li havia cridat l'atenció pel mateix fet. Vegeu: ARAH/CAGE 9/7954/15(6) (ofici de l'Acadèmia de la Història a Enric Claudi Girbal, del 25/05/1871).

¹⁰²⁸ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici d'Enric Claudi Girbal a l'Acadèmia de Sant Ferran, del 6/02/1876). Tot i demanar excuses oficialment, Girbal es sentí ferit per la resposta de l'Acadèmia, tal com ho expressà en una carta enviada al membre de l'Acadèmia Eugenio de la Cámara, del 8/02/1876).

¹⁰²⁹ ARAH/CAGE 9/795420(3) (ofici de la RAH a Enric Claudi Girbal, del 5/02/1876).

¹⁰³⁰ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 11/02/1876).

propietari. Posteriorment, el 15 del mateix mes, Girbal exposà davant de la mateixa Comissió que el propietari estava disposat a vendre l'edifici a canvi de 8.000 pessetes.¹⁰³¹ Davant d'aquesta oferta la Comissió, mancada de mitjans econòmics, tal com ja s'havia plantejat, s'adreçà a la Diputació de Girona. Per tractar conjuntament l'assumpte tingué lloc una sessió mixta amb diversos membres de la Diputació, l'1 de març següent, sota la presidència del governador Mariano Vergara.¹⁰³² En un primer moment, aquesta reunió fou percebuda pels membres de la Comissió com un gran èxit; de forma que eufòricament comunicaren a les seves acadèmies superiors que la Diputació estava disposada a posar els mitjans econòmics necessaris per fer front a l'operació d'adquisició de l'immoble. Naturalment, les Acadèmies de Madrid en rebre tan bones notícies es congratularen i enviaren notes de suport i felicitació a la Comissió i al governador, atès que això permetia tenir esperances que es podria conservar el monument.¹⁰³³ El motiu d'aquesta favorable percepció de l'evolució de l'assumpte provenia del suport incondicional que el nou governador provincial, que també era corresponent de l'Acadèmia de la Història, ofería a la Comissió. Aquest tenia molt clar, i així ho expressava en els seus escrits, que pensava obtenir la col·laboració econòmica de la Diputació, ja fos de grat o per força. Mostra d'això és la nota que poc després de l'esmentada reunió mixta, comissió-Diputació, escrigué al destacat acadèmic madrileny Eugenio de la Cámara, on feia afirmacions com: «aún cuando me cueste trabajo que la Diputación provincial lo adquiera, como lo adquirirá sin duda ninguna, si yo sigo aquí algún tiempo, con objeto de restaurarla».¹⁰³⁴ A més, aquest suport del governador no es limitava només a aquest afer i s'estenia a totes les activitats que la Comissió realitzava. Una mostra d'això són les diverses circulars que ordenà publicar al butlletí oficial de la província. En concret, el 13 de març de 1876, manà als ajuntaments que recolzessin la Comissió de Monuments en l'exercici de les seves funcions; mentre que el 27

¹⁰³¹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 15/02/1876). També s'informà d'això a l'Acadèmia de Sant Ferran. Vegeu: ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de la Comissió a l'Acadèmia, del 16/02/1876).

¹⁰³² Mariano Vergara fou governador civil de Girona de febrer a juny de 1876. Home culte i format, era membre de l'Acadèmia de la Història, de forma que possiblement fou el governador que més col·laborà amb la Comissió de Monuments. Fins i tot fou inspector d'antiguitats per les províncies de Múrcia i Albacete, on realitzà diverses intervencions arqueològiques.

¹⁰³³ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de Sant Ferran a la Comissió, del 19/05/1876).

¹⁰³⁴ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (carta de Mariano de Vergara a Eugenio de la Cámara, del 7/05/1876).

sol·licitava als particulars que dipositessin al museu provincial els objectes artístics que posseïssin.¹⁰³⁵

Malauradament, el suport de la Diputació no era tan clar. A la pràctica, l'únic compromís que s'havia obtingut del seu representant, Sr. Vicent Cánovas i Montesinos (diputat provincial per Puigcerdà de 1869 a 1881),¹⁰³⁶ en la reunió de l'1 de març, era que comunicaria la proposta de Girbal a la resta de diputats.¹⁰³⁷ En conseqüència, la situació era molt més inestable del que podria semblar, atès que depenia bàsicament que es mantingués el suport oficial i aquest faltà en ser destinat Mariano de Vergara al Govern Civil de Guipúscoa. Una mostra clara d'això és que en la mateixa sessió de la Comissió on s'acomiadà oficialment al governador s'acordà que l'arquitecte provincial suspengués el treballs de l'avantprojecte de restauració de la capella de Sant Nicolau (l'encàrrec li havia estat fet per la mateixa Comissió el 3 de març anterior), a l'espera que aquesta fos adquirida.¹⁰³⁸ Sense el suport del governador, doncs, l'assumpte ràpidament fracassà, de forma que poc després la Comissió hagué de reconèixer públicament, davant la petició d'informació de Sant Ferran, que l'únic resultat visible aconseguit fins el moment era que la Diputació hagués nomenat una comissió de 5 diputats per estudiar l'assumpte.¹⁰³⁹ Si hom parteix de la màxima que quan es vol perllongar *sine die* un afer cal nomenar una comissió, era obvi que l'assumpte no anava ben encaminat. Finalment, la mateixa Comissió de Monuments hagué de reconèixer davant de Sant Ferran les poques possibilitats que hi havia de portar a bon port l'actuació, atès que s'havia vist totalment abandonada:

¹⁰³⁵ *Boletín Oficial de la Provincia*, del 13 i 27/03/1876. I també: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 30/03/1876).

¹⁰³⁶ Vicent Casanovas també era un admirador de la Comissió, atès que poc després, juntament amb el també diputat Alexandre Rovira, cediren part del seu sou com a diputats per tal de pagar la restauració de la volta de la part sud del claustre i l'escala d'accés a les galeries superiors del museu provincial.

¹⁰³⁷ ARAH/CAGE 9/7954/20(4) (ofici de Girbal a la Real Acadèmia de la Història on la informa que la Diputació té intenció d'adquirir la capella, del 1/03/1876); ARABASF 47-6/2 (ofici de la Comissió a Sant Ferran, del 2/03/1876) i MAC-Gi/CM., lligall 1/2 (sessió de l'1/03/1876).

¹⁰³⁸ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 9/03 i 18/05/1876). En la mateixa reunió també es plantejà que els 3.000 rals que s'havien demanat per a la seva restauració al Ministeri de Foment, si arribaven, es destinessin a Sant Pere de Galligants.

¹⁰³⁹ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de la Comissió a Sant Ferran, del 26/07/1876).

Respecto a las noticias que con urgencia pide la Real Academia sobre la capilla de S[an] Nicolás, se acordó exponerle el estado de las gestiones hechas por este Cuerpo para su adquisición por cuenta de la provincia y el probable mal éxito de ella a pesar de las seguridades y promesas que le habían hecho la Comisión permanente e de la Ex[celentisi]ma Diputación.¹⁰⁴⁰

La darrera notícia que hom té sobre l'afer data del mes d'agost, quan la Comissió sol·licità a l'Ajuntament de Girona que no donés permís a Miquel Cat per obrir una porta més gran que l'existent a la capella de Sant Nicolau, mostra palpable que la possibilitat d'adquirir la capella havia quedat totalment oblidada.¹⁰⁴¹

Els mosaics de Can Pau Birol

Al març de 1872 la Comissió de Monuments de Girona fou informada pel seu incansable vocal, Enric Claudi Girbal, de l'existència de restes de mosaics d'època romana a la masia de Can Pau Birol,¹⁰⁴² situada al pla a escassos quilòmetres de la ciutat. Per tal de recollir més informació es nomenà dos dels seus membres, Celestí Pujol i al mateix Girbal, perquè anessin a inspeccionar-ne l'estat i importància. La visita permeté comprovar que existia un mosaic romà, molt malmès per les tasques agrícoles i construccions més recents. A la vista de les dades recollides, la Comissió arribà a la conclusió que les restes eren d'escassa importància i es trobaven en un estat extremadament precari, raó per la qual es desestimà la possibilitat de traslladar un fragment al museu provincial, tal com proposava Celestí Pujol. A la pràctica, l'única mesura que es prengué fou demanar al masover que estigués a l'aguait per si hi apareixia res més i que intentés no destruir res en conrear els camps.¹⁰⁴³

¹⁰⁴⁰ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 9/06/1976).

¹⁰⁴¹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 9/08/1876).

¹⁰⁴² Malgrat que la major part de la bibliografia existent, des de l'època del descobriment dels mosaics, es refereix al lloc de la troballa com a torre de Bell-lloc, en combinar el nom del propietari del moment a la construcció turriforme del mas. Resulta molt més correcte referir-s'hi, tal com ho fan els treballs més recents, amb el topònim més antic, d'origen medieval o modern, de Can Pau Birol. Sobre aquest tema vegeu: PATIÑO i BARTOMEU, Carles. *Les produccions musives de les vil·les suburbanes de Gerunda*, Treball de recerca de doctorat (inèdit), 2002, p. 30 i següents.

¹⁰⁴³ *Memòria acerca del mosaico romano descubierto en el presente año en la heredad llamada Torre de Bell-lloch, situada en el llano de esta ciudad*, Gerona: Imprenta de Vicente Dorca, 1876, p.6. (Tot i que

Alguns anys després, el propietari de la masia Joan Mercader, comte de Bell-lloc, decidí iniciar unes excavacions pel seu compte, per tal d'obtenir antiguitats que ampliessin la seva rica col·lecció particular. La intervenció s'endegà el 13 de maig de 1876, amb l'assistència dels membres de la Comissió de Monuments —que havia estat convidada a l'acte pel mateix comte mitjançant els oficis del seu bon amic, i vocal de la Comissió, Francesc Xavier Rosés—. ¹⁰⁴⁴ L'aparició d'un mosaic de grans dimensions, amb una espectacular decoració de temàtica circense, provocà una gran impressió en els membres de la Comissió, que ràpidament informaren les seves acadèmies superiors de la descoberta. ¹⁰⁴⁵ La notícia també fou escampada per la premsa local, on el diari *La Lucha* publicà una nota només dos dies després. ¹⁰⁴⁶ La descoberta també provocà que nombrosos curiosos envaïssin la propietat per veure el mosaic, la qual cosa atirà en el propietari els temors que la troballa patís desperfectes, ¹⁰⁴⁷ la qual cosa degué reforçar la seva inicial intenció de traslladar-lo a casa seva a Barcelona, on passaria a formar part de la seva coneguda col·lecció.

Fou aquesta decisió del propietari el que provocà que els membres de la Comissió passessin ràpidament de l'alegria inicial a una actitud de malestar, de forma que ràpidament començaren a plantejar-se què podien fer per evitar-ho. Per exemple, ja el 18 de maig, pocs dies després d'efectuar-se el descobriment, el vocal Sr. Lloret manifestà que el mateix ajuntament també estava disposat a demanar al propietari que mantingués el mosaic allà on l'havia trobat. L'actuació, però, era molt problemàtica, ja que en ser el mosaic de propietat privada era pràcticament impossible fer res per oposar-

no consta el nom dels autors, segurament aquests foren Joaquím Botet i Sisó i Miquel Ametller. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 27/07/1876).

¹⁰⁴⁴ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 13/05/1876).

¹⁰⁴⁵ Mostra de l'impacte que la descoberta produïen els vocals de la Comissió és que la Real Acadèmia de la Història rebé la notícia de la seva aparició per triplicat, atès que fou informada per la Comissió, per l'inspector d'antiguitats i pel Govern Civil). Vegeu: ARAH/CAGE 9/7954/19 (01/02/03).

¹⁰⁴⁶ *La Lucha*, del 15/05/1876. Aquesta nota no fou ben rebuda per la Comissió de Monuments, que la considerà quasi injuriosa. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 18/05/1876).

¹⁰⁴⁷ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 18/05/1876). En aquesta sessió es llegí un telegrama de Joan Mercader, comte de Bell-lloch, on informava a la Comissió que en breu aniria a Girona per prendre les mesures que fossin necessàries a fi d'evitar que la visita de nombrosos curiosos pogués malmetre el mosaic.

se al seu trasllat. Davant d'aquest atzucac, la Comissió intentà variar la decisió del propietari iniciant una tàctica de lloança (és a dir, s'intentà estimular al comte, mitjançant mòbils psicològics i ofertes d'honors). Paral·lelament, s'adreçaren escrits a les acadèmies de Madrid, Història i Sant Ferran, perquè intercedissin també a favor de la proposta.¹⁰⁴⁸ A més, de forma gairebé coetània i segurament a efectes preventius, la Comissió decidí endegar una memòria acurada sobre el mosaic, integrada per un estudi històric i una còpia del mateix per la realització del qual es sol·licità una subvenció de 1.000 pessetes a la Diputació de Girona.¹⁰⁴⁹ Malauradament, la tàctica emprada no tingué cap mena d'èxit, de forma que a principis de juliol el flamant propietari del mosaic respongué, educada però negativament a la proposta feta per Sant Ferran:

Muy sensible es para el que suscribe tener que manifestar a V. E. Mi pensamiento de extraer del lugar donde fue hallado, el Mosaico en cuestión, porque teniendo como ya consta a esa Real Academia, un grande entusiasmo por las Bellas Artes, no debe extrañar tenga un grande interés en su conservación, y por cuya razón su traslación y en su colocación en la casa que habito en esta Capital, con el doble objeto de proporcionar al público y a las personas inteligentes del país y extranjeras, el poderlo ver y estudiar, con toda comodidad, por ser punto más céntrico que Gerona, pues de dejarlo en aquella capital, además de los gastos que me proporcionaría, no lograría el objeto de tenerlo a la vista ni conservarse de ninguna manera, como estando bajo mi custodia y vigilancia.¹⁰⁵⁰

A la pràctica, l'única raó per la qual el mosaic no marxà a Barcelona al cap de pocs dies fou perquè l'operació d'extracció fou un rotund fracàs, que malmeté parcialment un dels laterals de l'obra. L'incident fou descrit amb els següents termes per la Comissió a l'acadèmia de Sant Ferran:

¹⁰⁴⁸ «Para el buen logro de este deseo, la Comisión suplica a V. E. se sirva interponer sus buenos oficios para con el Sr. Conde de Belloch, con lo cual no solo conseguirá respetar la significación histórica del monumento, sino también mantener su integridad artística, puesto que todas las injurias que ha sufrido con el trascurso de los siglos y sus extraordinarias dimensiones, sería muy difícil trasladarlo sin gran peligro de que se destruyera total o parcialmente». ARABASF 47-6/2 (ofici de la Comissió de Monuments de Girona a l'Acadèmia de Sant Ferran, del 22/05/1876).

¹⁰⁴⁹ MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 2/06/1876).

¹⁰⁵⁰ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de Joan Mercader a l'Acadèmia de Sant Ferran, del 7/07/1876).

Esta Comisión asociándose al pensamiento de su vocal D. Celestino Pujol y Camps y estimando oportunas las razones que expone, ha acordado elevar a su conocimiento la desgraciada tentativa de traslación del mosaico romano encontrado recientemente en el llano y término de esta Ciudad, tentativa que sólo ha producido el deterioro de una parte del mismo y cuyo mal resultado ha hecho que se hayan abandonado por ahora los trabajos de traslación.¹⁰⁵¹

A més a més, com a conseqüència d'aquesta actuació de pressió, el comte es va molestar amb la Comissió, de forma que ja a finals de juny les seves relacions es refredaren fins al punt que no la informava de les actuacions que es realitzaven al mas.¹⁰⁵² Per aquest motiu, quan l'any següent es rebé la notícia de noves troballes, s'envià com a comissionat a visitar el comte al vocal Rosés, precisament perquè en ser amic personal d'aquest, tindria més possibilitats d'obtenir-ne informacions.¹⁰⁵³ Per fortuna, això no aturà la tasca d'edició de la memòria sobre el mosaic que havia endegat la Comissió, de forma que a finals d'any aquesta ja estava editada i fou àmpliament difosa.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵¹ ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de la Comissió a l'Acadèmia de Sant Ferran, del 11/07/1876).

¹⁰⁵² «De un oficio del vocal D. Celestino Pujol y Camps de fecha 27 del corriente, pidiendo que este cuerpo coadyuve a las gestiones practicadas por la Real Academia de Bellas Artes de S. Fernando cerca del Sr. Conde de Bell-lloch para que no se lleve el mosaico del lugar en que se halla, por razón de que junto al mismo en el huerto de casa Pau Birol, se han hallado otras entidades de la villa romana que allí estuvo edificada, y entre ellas un gran pilón anepigráfico formando un solo bloque labrado con argamasa y con un gran reborde o cornisamiento que lo circunda, el cual bien pudiera ser el "Impluvium", y se descomplementarían los restos de dicha villa, llevándose aquel monumento. Añade el propio Sr. vocal que a pesar de la gran reserva que se guardaba sobre el hallazgo de estos nuevos restos y de haberlos cubierto de nuevo de tierra, tiene datos para animar y garantizar su existencia. MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 30/06/1876).

¹⁰⁵³ «Los Senyores Rosés y Pujol i Santo dieron cuenta de la llegada del Sr. Conde de Bell-lloch, y de que, practicadas nuevas excavaciones en el manso Pau Birol, se han descubierto otros trozos de mosaico. La Comisión acuerda que el Sr. Rosés se aviste con el Sr. Conde de Bell-lloch, a fin de que este cuerpo pueda enterarse por sí de los nuevos descubrimientos y hacer sobre ellos los estudios que sean necesarios». Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessió del 1/05/1877).

¹⁰⁵⁴ Bona part dels exemplars d'aquesta memòria, uns tres-cents, foren tramesos a institucions i personatges de rellevància social de l'Estat. Vegeu: PATIÑO i BARTOMEU. *Les produccions musives...*, p. 40 i següents.

En definitiva, aquestes dues actuacions, l'intent d'adquirir l'esglésiola de Sant Nicolau i impedir el trasllat del mosaic de Can Pau Birol, mostren clarament la feblesa de la Comissió de Monuments davant d'actuacions que escapaven totalment del seu control, atès que envaïen el sacrosant dret de propietat. De fet, si Sant Nicolau no fou enderrocat i si el mosaic de Bell-lloc no fou traslladat, no es degué als bons oficis de la Comissió, tot i que no es pot negar que lluità aferrissadament en ambdós casos, sinó perquè els seus propietaris se'n desdigueren. En el primer cas, perquè Miquel Cat preferí utilitzar l'edifici tal com estava per situar-hi una serradora i magatzem de fusta, mentre que en el segon cas, la dificultat d'extreure el mosaic sense malmetre'l, provocà que Joan Mercader es desdigués de la seva intenció final.

CONCLUSIONS

Els inicis de la protecció del patrimoni històric i arqueològic en el territori de l'actual província de Girona s'han de situar clarament a mitjan segle XVIII, atès que les anteriors actuacions —a causa de la seva manca de continuïtat— no deixen de ser simples anècdotes. El cas concret de la troballa d'unes termes romanes feta per l'enginyer Calvi a Roses és paradigmàtic, ja que la utilització de què foren objecte com a argument per justificar l'obra de construcció d'una nova plaça forta no evità la seva immediata destrucció. El moviment il·lustrat fou, doncs, el motor que empenyé l'aparició d'una creixent valoració de les restes materials del món clàssic en les classes dirigents. Aquest interès pel passat, en concret el grecoromà, no responia a una simple estima de caràcter col·leccionista i erudita, sinó que venia donada bàsicament per dos fets. En primer lloc, pel paper cabdal que tenia com a punta de llança de la modernitat i innovació científica de l'època. És a dir, s'investigava aquest passat perquè es considerava que era un immillorable model a imitar. A tall d'exemple, es pot esmentar que fou precisament en aquest període quan la frase feta «obra de romanos» adquirí definitivament en la llengua castellana el sentit de ser quelcom que 'cuesta mucho trabajo y tiempo, o que es grande y perfectamente acabada'. El terme era utilitzat com a sinònim d'una obra ben feta, resistent i útil; tot i que el monument o construcció descrit no fos d'aquest període històric. En segon lloc, la Il·lustració es veié potenciada per la protecció que li oferí l'Estat borbònic, la qual cosa ajudà a la seva difusió mitjançant les entitats culturals que patrocinava: reials acadèmies i societats d'amics del país. Aquest recolzament tampoc responia únicament a motivacions de caràcter cultural, sinó que darrera d'ell s'amagava i justificava una decidida política regalista, amb la qual es pretenia posar sota patronat reial la major part de béns i drets de l'Església. En definitiva, els erudits il·lustrats mitjançant les seves investigacions, sovint recolzades i subvencionades per l'Estat, estudiaven un seguit de models útils pel progrés de la nova societat i, alhora, proporcionaven al govern borbònic munició per batre l'Església com a institució independent i posar-la sota el seu control.

Emmarcats dins d'aquesta dinàmica general sorgiren els primers i escassos nuclis d'antiquaris il·lustrats existents al territori català.¹⁰⁵⁵ Els formaven majoritàriament membres de les classes dirigents que mantenien un cert contacte, més o menys directe, amb l'administració estatal: funcionaris, religiosos —bàsicament pertanyents a la cúpula eclesiàstica— i militars. Aquesta proximitat als òrgans estatals, fins i tot, s'observa en l'àmbit territorial, atès que es concentraven en major nombre a les poblacions on hi havia una certa presència d'aquests. Pel que fa al corregiment de Girona, cal parlar de tres nuclis concrets: Girona, Figueres i l'Escala. A Girona, si es deixa de banda la influència que hi pogueren tenir els enginyers militars que hi treballaren, que ens és desconeguda,¹⁰⁵⁶ els elements més destacats d'aquesta nova valoració del passat grecoromà es localitzen en els nuclis eclesiàstics que es movien a l'entorn de la catedral. Si bé és cert que aquests ambients no tenien una il·lustració excessivament marcada — l'Església en conjunt sempre tingué una actitud ambivalent davant d'aquest nou corrent cultural—, no es pot negar que els seus dirigents estaven oberts als nous aires que bufaven de Madrid. Les motivacions principals d'això eren l'estreta vinculació que existí durant aquest període entre la cúpula eclesiàstica i l'Estat borbònic i l'òptima formació cultural dels seus membres.¹⁰⁵⁷ Com a exemple d'aquesta dinàmica s'ha d'entendre la descripció que el viatger il·lustrat Francisco de Zamora féu de l'entorn més immediat del bisbe Tomàs de Lorenzana, quan definí amb els següents termes la vetllada que visqué amb el bisbe l'any 1790: «la noche la pasamos en conversación con el Ilustrísimo y varias otras personas de esta ciudad, notando buen trato y

¹⁰⁵⁵ RIU BARRERA, Eduard, «Les revolucions, l'art i l'arquitectura antiga. Monuments i museus de Barcelona en època romàntica», *Quaderns d'Història*, núm. 12 (2005), p.140.

¹⁰⁵⁶ La irrupció de l'arquitectura acadèmica, promoguda per l'Acadèmia de Sant Ferran, fou relativament lenta, atès que el primer arquitecte acadèmic no s'instal·là a Girona fins ben entrat el segle XIX. Vegeu: RIPOLL i MASFERRER. *L'arquitecte, l'arquitectura i...*, p. 124. I també: MOLI i FRIGOLA, Montserrat, «Arquitectura i urbanisme a Girona durant el segle XVIII. Les propostes il·lustrades de Francisco de Zamora», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 15 (juny-desembre de 1988), p.71-101.

¹⁰⁵⁷ BADA i ELIAS, Joan, «Les relacions entre els bisbes i l'Estat a la Catalunya de la Il·lustració», *Manuscrits*, núm. 20 (2002), p. 82 i següents. *De facto* l'Església espanyola de l'època —finals del XVIII— actuava, als seus nivells superiors, com una Església Nacional, on la seva elit era una mena de funcionariat públic més. Vegeu: CALLAHAN. *Iglesia, poder y...*, p. 15 i següents.

instrucción».¹⁰⁵⁸ A nivell més particular, cal destacar figures com el professor de filosofia i teologia Antoni de Codorniu (1699-1770), que arribà a col·laborar —amb escàs èxit— en les empreses il·lustrades de l'Estat.¹⁰⁵⁹ O el canonge Xavier Dorca i Parra (1736-1806), que en els seus estudis s'interessà per la història de la diòcesi.¹⁰⁶⁰ No obstant això, tot i les coincidències entre aquests i altres religiosos que es movien entorn de la Seu gironina, no sembla que s'arribés a formar un cercle il·lustrat clarament definit entre el clergat gironí.¹⁰⁶¹ Tot i així, no es pot negar que entre aquests sectors l'amor a l'antiquària i al món clàssic, que acompanyava la il·lustració, hi tingué una més que bona acceptació, atès que deixà una empremta prou forta com perquè es mantingués una certa tradició antiquarista durant el segle següent. En particular, els eclesiàstics Juan Manuel Calleja, Martín Matute o Manuel Hurtado, foren uns magnífics hereus d'aquesta. En segon lloc, cal esmentar el nucli d'antiquaris que es formà a la vila de Figueres a finals del segle XVIII. Durant aquest període aquesta població empordanesa visqué una veritable explosió econòmica, motivada per les importants inversions que la monarquia hi féu a partir de l'any 1754 per bastir la fortalesa de Sant Ferran. Però, els canvis no es limitaren només als aspectes econòmics, sinó que també afectaren els culturals, atès que les idees il·lustrades i neoclàssiques hi foren directament difoses pels enginyers militars que hi treballaren.¹⁰⁶² La importància del nucli d'antiquaris que es formà a la població queda palesa pels noms dels diversos col·leccionistes que ens han pervingut: el tinent de la guàrdia valona Josep Lebrún, l'abat Claveria del monestir de Sant Pere de Roda i, possiblement, el propietari Ignasi Aloy. També ho confirma la llarga continuïtat que tingué el col·leccionisme a la població, atès que fins ben entrat el

¹⁰⁵⁸ ZAMORA. *Diario de los...*, p. 307. Vegeu també: MARQUÈS i PLANAGUMÀ, Josep Maria, «Tomàs de Lorenzana, bisbe de Girona. Un funcionari benefactor (1775-1796)», dins *Bisbes, Il·lustració i jansenisme a la Catalunya del segle XVIII*. Vic: Eumo Editorial, (2000), p. 23 i següents.

¹⁰⁵⁹ JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat. *L'Església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 419 i següents.

¹⁰⁶⁰ Alberch Fugueras, Ramon; Antón Pelayo, Javier; Jiménez Sureda, Montserrat i Quer carbonell, Josep. *Girona a l'època de la Il·lustració*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2001.

¹⁰⁶¹ MARQUÈS i PLANAGUMÀ. *Una història de la...*, p. 161.

¹⁰⁶² ALONSO DE MEDINA i ALBERICH, Maria Assumpció; CERVERA i FLOTATS, Benet. *La formació d'una ciutat durant el neoclassicisme. Figueres i l'arquitecte Roca i Bros*. Girona: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1980, p. 17 i següents. I vegeu també: EGEE CODINA, Antonio, «Figueres i la seva evolució urbana durant el vell règim (segles XVI, XVII i XVIII)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 20 (1987), p. 153 i següents.

segle XIX existí un important nombre d'afecionats a les antiguitats, com ho demostra el fet que hi arribés a fundar una delegació local de la Societat d'Arqueologia. O, ja més avançat el segle XIX, que alguns destacats prohoms de la població, com eren Romuald Alfaràs —posseïdor d'un veritable museu d'antiguitats—,¹⁰⁶³ i Artur Dalfó emprenguessin excavacions arqueològiques pel seu compte.¹⁰⁶⁴ Finalment, cal parlar del petit nucli sorgit a la població de l'Escala, l'aparició del qual es veié afavorida per la proximitat amb l'antiga Empúries. Inicialment, aquest s'organitzà entorn de la família d'hisendats locals dels Maranges, la qual es va abocar a descobrir les oportunitats de promoció social que el col·leccionisme d'antiguitats oferia, de forma que explotaren àmpliament aquesta via per dotar-se d'una pàtina cultural que els permetés ennoblir-se.¹⁰⁶⁵ A aquesta activitat, a més, aviat s'hi afegiren altres particulars, com el monjo servita Fra Manel Romeu, que recol·lectà nombrosos objectes, en part també per tractar de promocionar-se socialment.¹⁰⁶⁶ Les activitats d'aquest nucli d'antiquaris i col·leccionistes escalencs continuaren al llarg del segle XIX i bona part del XX, estenent-seen bona part dels sectors més benestants de la localitat, els quals formaren ràpidament un nucli d'una certa importància i llarga durada. Per exemple, a mitjans del segle XIX, cal destacar les figures de Francesc de Maranges i Juli i Gabriel de Molina i, posteriorment, ja entrat el XX, s'ha d'esmentar, entre altres, el doctor Rossend Pi, Pedro Villanueva i l'escriptora Caterina Albert, més coneguda com a Víctor Català.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶³ VIDAL, Lluís Maria, «Excursió a Cadaqués y Sant Pere de Roda», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 39 (1898), p. 101-103. A aquests, a més, caldria sumar-hi altres destacats col·leccionistes d'antiguitats de la població com Sebastià Aguilar i Ignasi d'Aloy.

¹⁰⁶⁴ BOTET i SISÓ, Joaquim, «Investigaciones arqueológicas», *Revista de Girona*, volum. VII (1883), p. 105-109. I també: PUIG i GRIESENBERGUER, Anna Maria, «Figueres arqueològica. Una recerca oblidada», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 34 (2001), p. 71-100.

¹⁰⁶⁵ Tot i que no hem trobat cap dada que permeti afirmar que la família aconseguí el preuat títol de noblesa, això no fou excusa perquè a finals del segle XVIII es fessin esculpir un escut, format per unes onades i un estel que simbolitza un àngel, és a dir "Maranges", a la porta del seu casalot a l'Escala. Vegeu: ALBERT, Lluís, «Los Maranges de la Escala», *Destino*, núm. 83, (1961), p. 10.

¹⁰⁶⁶ «Yo sólo conocí al P. Fr. Mauel Romeu, religioso servita del convento de Nuestra Señora de Gracia, fundado allí, el cual no deja perecer lo que le viene a mano, dándole el logra que le corresponde; y esto es cuanto puedo decir de la Empurias invisible». Vegeu: VILLANUEVA, Jaime. *Viage literario a las...* 1851, volum XV, p. 24 i següents.

¹⁰⁶⁷ De les diverses col·leccions formades per objectes d'origen emporità de les quals tenim esment, aquesta és una de les millor conegudes i que més bibliografia ha generat, probablement a causa de la fama

En definitiva, tot i que l'antiquarisme de finals del XVIII al territori gironí —entenenent com a tal el corregiment homònim—¹⁰⁶⁸ fou minoritari i circumscrit a uns sectors socials molt determinats, cal no menystenir la seva importància. Bàsicament, perquè posà les bases sobre les quals es recolzaren els primers nuclis de col·leccionistes i arqueòlegs romàntics que sorgiren a la província durant el segle següent. Fins i tot, en algun cas es pot parlar d'una veritable tradició familiar, com succeí amb la família Maranges i els seus hereus, els Oliveras; o els Aloy de Figueres. Aquesta continuïtat és, doncs, una clara mostra de l'arrelament del col·leccionisme erudit a la zona, ja que aquests sectors tingueren prou força com per perpetuar-se, malgrat el fort impacte que suposà la Guerra del Francès i l'enfonsament de la monarquia il·lustrada de Carles IV.

El conflicte originat com a resultat de la intervenció de Napoleó en els afers de la monarquia espanyola l'any 1808 suposà un doble cop per a l'edifici cultural bastit a Espanya al llarg de les dècades precedents, el qual s'enderrocà parcialment. D'una banda, esfondrà el marc institucional i legislatiu, ja que les institucions creades per la monarquia per gestionar el patrimoni cultural, les Reials Acadèmies, igual com les normatives protectores que aquest havia emès, quedaren ràpidament aturades i obsoletes.¹⁰⁶⁹ De l'altra, en l'àmbit més material, comportà una terrible sotragada per al patrimoni moble i immoble del país. Les pèrdues foren ingents, tot i que concentrades als llocs on es produïren combats o en els edificis de les comunitats religioses, que patiren una primera exclaustació; amb les consegüents pèrdues i robatoris de les seves propietats. El resultat final d'això, dins l'àmbit cultural, fou una momentània aturada en la tasca que s'havia vingut desenvolupant fins llavors arreu de l'Estat. No obstant, l'arrelament dels estudis antiquaris fou prou fort com perquè s'hi mantingués una certa continuïtat, com ho demostra l'experiència personal de l'erudit nord-català Jaubert de

de la seva propietària. Vegeu: OLIVERAS i LLOVERA, Carme, «La col·lecció emporitana de Caterina Albert i Paradís», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29 (1996), p. 413-429.

¹⁰⁶⁸ Existí també un corregiment amb capital a Figueres, però aquest fou una creació relativament tardana (1802) i de curtadurada.

¹⁰⁶⁹ Pel cas de l'Acadèmia de Sant Ferran, vegeu: GARCÍA SÁNCHEZ, Jorge, «La Real Academia de San Fernando en una época de crisis 1808-1814», *Hispania Nova* (<http://hispanianova.rederis.es>), núm. 7 (2007), p. 17 i següents. Pel que fa a la Reial Acadèmia de la Història i a l'estudi de l'Arqueologia en general, vegeu: MAIER ALLENDE, Jorge, «Las antigüedades en la España de Fernando VII: de la anticuaría a la arqueología (1814-1833)», *Revista de Historiografía*, núm. 5 (2006), p. 95 i següents.

Paçà. Aquest, en la seva obra sobre Empúries constatà la continuació de la recollida d'antiguitats en aquest jaciment en el primer quart del segle XIX, quan en abandonar una petita intervenció arqueològica que hi realitzà la veié continuada per “*un digne eclesiastique*”, que probablement calgui identificar amb el frare servita Fra Manel Romeu.¹⁰⁷⁰

La fi de la guerra i el retorn de Ferran VII no suposà una millora de la situació política i econòmica, ans al contrari, s'endegà un nou període de conflictes polítics i socials que en pocs anys transformaren totalment la societat espanyola. Aquest fou un període de transició i canvis generacionals, on s'hi barregeren els darrers representants de l'antiquarisme del període anterior, amb l'aparició de les noves generacions “d'arqueòlegs” marcats pel nou moviment romàntic.¹⁰⁷¹ I tot això, precisament, es produí en un moment en el qual el patrimoni moble i immoble passava per una de les situacions més compromeses de la història contemporània d'Espanya.

Sense cap mena de dubte, la desamortització suposà un cop mortal per molts dels edificis històrics de la província de Girona, com succeí arreu del país, encara més que les destruccions físiques patides al llarg dels diversos conflictes armats que precedentment i posteriorment afectaren el territori. La desaparició de les comunitats monàstiques va anar acompanyada de la destrucció i dispersió de bona part dels seus béns mobles; juntament amb l'enderroc de multitud d'edificis. A més, sovint, aquells que es conservaren —més per casualitat que no pas per l'existència d'una veritable política protectora— patiren canvis de funcionalitat que suposaren la realització d'importants reformes arquitectòniques, que tot sovint els destruïren o emmascararen parcialment. Aquest moviment destructor, però, també motivà que sorgís un corrent protector, estretament vinculat al nou moviment cultural hegemònic, el romanticisme. Malauradament, les intervencions protectores foren, majoritàriament, tardanes i molt restrictives. La nova societat sorgida de la revolució liberal no volia, de cap manera, realitzar accions que poguessin posar en qüestió el Sagrat Dret de Propietat. Per això, les actuacions que s'emprengueren per fer front a aquesta situació, en primer lloc mitjançant la catalogació dels béns mobles procedents dels monestirs i posteriorment

¹⁰⁷⁰ NOLLA i BRUFAU, Josep Maria; VILA, Pep, «Notice historique sur...», p. 525.

¹⁰⁷¹ MAIER ALLENDE, «Las antigüedades en la España...», p. 97 i següents.

dels immobles, foren puntuals i insegures i es veieren mancades de mitjans humans, econòmics i legals per intervenir d'una forma eficient. La reduïda importància que tingueren les comissions creades pel Ministeri de Governació per protegir els béns mobles susceptibles de posseir valors culturals, sovint dinamitades per altres òrgans de l'Estat —Ministeri d'Hisenda—, són clars exemples d'aquesta precària situació. En el cas concret de Girona, els resultats obtinguts per aquestes foren patètics. Per exemple, l'any 1835 només s'arribà a formar una breu comissió a la capital, que no recollí ni catalogà res, mentre que a la resta de la província ni tan sols es féu això. No fou fins l'any 1838, amb una primera reglamentació d'aquests òrgans, que s'efectuà una reduïda recollida d'uns quants objectes i nombrosos llibres, els quals passaren a ser l'embrió de la futura biblioteca provincial. Malauradament, aquesta actuació tingué una ràpida fi, atès que a finals d'any la Comissió Científica i Artística ja havia deixat d'actuar, de forma que calgué reorganitzar-la l'any 1842, amb poc èxit, tot sigui dit.

Paral·lelament, sorgiren altres entitats pseudopúbliques que iniciaren diverses actuacions proteccionistes i col·leccionistes. Concretament, cal esmentar l'Associació Econòmica d'Amics del País, creada a Girona l'any 1834. Aquesta col·laborà en la recopilació de dades diverses sobre la província, entre les quals es troba el primer informe, més o menys científic, que es conserva sobre les ruïnes d'Empúries. Major importància tingué la delegació provincial de la Societat d'Arqueologia que es creà l'any 1842, sota la protecció de les autoritats provincials. Aquesta, en comptar amb un major suport oficial, arribà a establir dues seccions locals, a Girona i Figueres; alhora que també comptà amb delegats a cadascun dels partits judicials. La Societat, a més, tingué la capacitat d'endegar diverses accions, com fou la redacció d'un nou informe sobre Empúries, fet pel seu delegat a l'Escala Gabriel de Molina —probablement serví de base a la descripció que alguns anys després en féu Pascual Madoz al seu *Diccionario*—. ¹⁰⁷² Però, sense cap mena de dubte, l'acte més destacat que realitzà fou el d'iniciar les excavacions a Empúries, malgrat que qui les portà a terme fou una altra entitat creada pocs anys després: la Comissió Provincial de Monuments.

¹⁰⁷² MADDOZ, Pascual. *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. (edició d'articles sobre Catalunya i Andorra per Antoni Pladevall), vol. I, Barcelona: Curial, 1985, p. 51 (el volum on es fa aquesta descripció va ser publicatoriginàriament l'any 1845).

L'any 1843 els sectors més moderats del liberalisme espanyol es feren amb el control dels òrgans estatals, des d'on iniciaren una política conservadora i centralista, que de fet posà les bases damunt les quals s'ha recolzat l'Estat espanyol fins a l'actualitat. En el terreny cultural això suposà l'inici d'una política més proteccionista del patrimoni, en part motivada pels intents de restablir els contactes amb la institució eclesiàstica. En concret, un cop es constatà, a través de la Reial ordre de 2 d'abril de 1844, el terrible estat dels monuments espanyols, per donar-li solució es crearen les Comissions Provincials de Monuments. Aquestes, tot i que eren una còpia adaptada del proper model francès, que havia obtingut un notable èxit, i gaudir d'unes competències i organització molt més clares que les seves predecessores, tampoc aconseguiren el seus objectius. Les causes d'aquest fracàs foren múltiples, però, com ja s'ha esmentat, bàsicament es poden resumir en tres. En primer lloc, el caràcter honorari dels càrrecs. En segon lloc, l'excessiva burocratització que patien en totes les seves actuacions. I, finalment, la seva manca de capacitat executiva.¹⁰⁷³

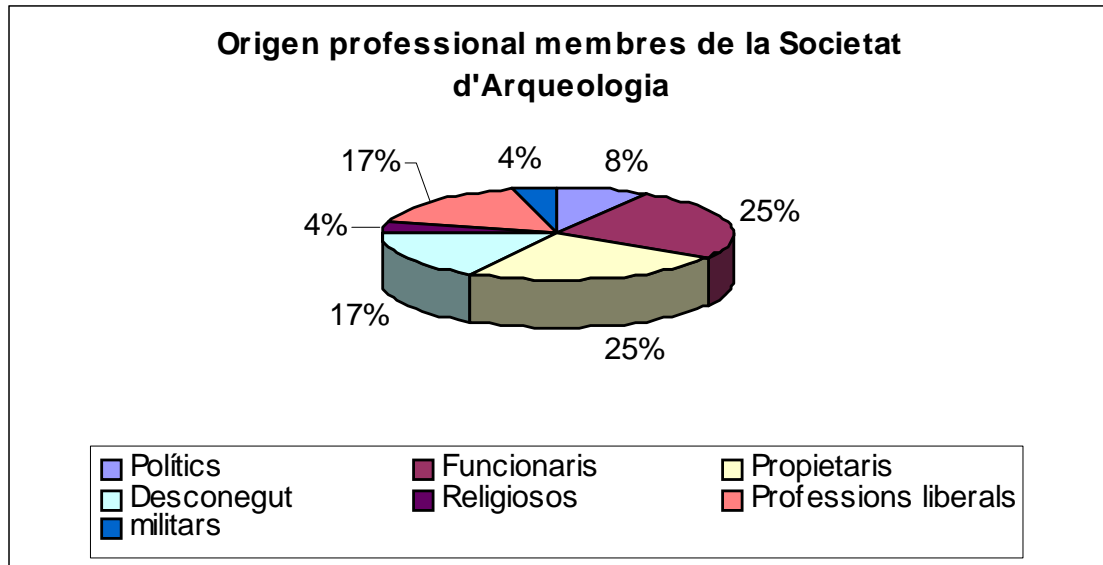
En el cas concret de Girona, aquestes mancances afectaren la Comissió Provincial de diverses maneres. Primerament, a nivell del personal que en formà part, el caràcter honorari del càrrec féu que el volum de gent disponible fos reduït, de forma que els càrrecs de les diferents comissions sovint es donaren a les mateixes persones. De fet, les continuïtats foren la tònica general, com es pot constatar en observar qui formà part de la Comissió de 1835, 1838 i, en part, la de 1844; i això sense tenir en compte la participació d'alguns dels seus membres en d'altres entitats, com eren la Societat d'Amics del País o la Societat d'Arqueologia. A més, malgrat alguna honrosa excepció, la major part d'aquestes persones no destacaren per la seva activitat en pro de la defensa del patrimoni. Però, qui era exactament aquesta gent que, si més no en teoria, estaven disposats a dedicar el seu temps a protegir i estudiar el patrimoni històric del país?

De manera més particular, si es vol intentar descriure les característiques del personal que formà part d'aquestes entitats culturals durant aquest període es planteja el problema de com definir exactament l'adscripció social dels seus membres. Les fronteres entre els diversos grups que les componien són borroses. Per exemple, en el cas dels religiosos, que és dels menys problemàtics, ja es fa difícil decidir on situar el

¹⁰⁷³ GANAU i CASAS, Joan. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 31-32.

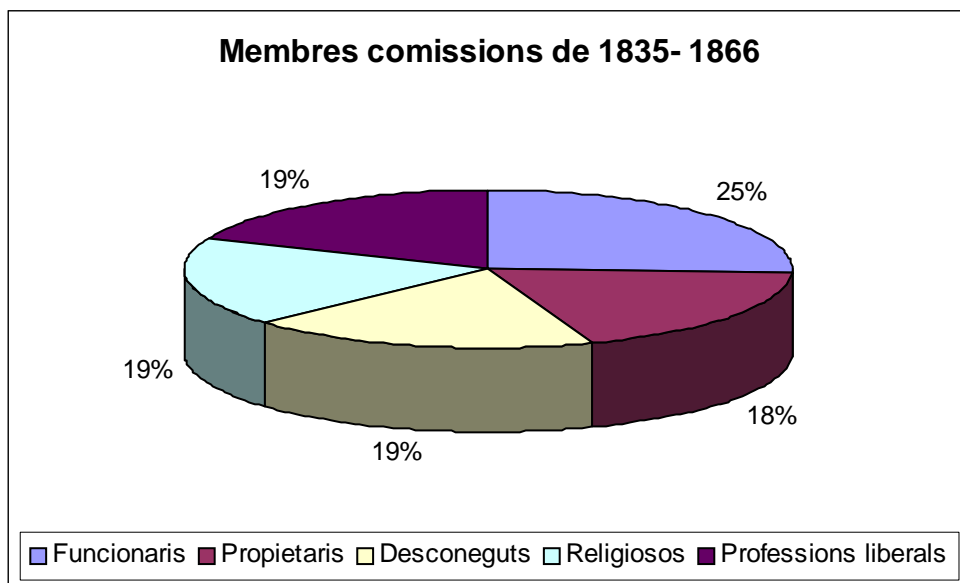
seus membres. Certament, no hi ha dubte en el cas del rector del Mercadal Salvi Cabruja o dels canonges Martín Matute i Manuel Hurtado; però el cas de Julián González de Soto és més problemàtic. Aquest s'ha d'inscriure com a religiós o, en canvi, d'acord amb la seva vida professional, caldria adscriure'l a les professions liberals? —de fet, s'ha pres l'opció incloure'l en aquest segon grup—. Però, quan es parla de funcionaris la cosa encara es complica més, perquè incloure un governador civil dins del mateix grup que un simple treballador de l'administració també esdevé problemàtic. Concretament, per aquest motiu s'han obviat dels gràfics següents, excepte en el cas de la Societat d'Arqueologia, ja que en foren els principals impulsors, fundadors i sembla que tingueren un veritable interès en el tema. Igualment, la frontera entre funcionaris, polítics i propietaris sovint és molt tènue. Per exemple, Joaquim Pujol i Santo fou funcionari de la Intendència i del Govern Civil durant un cert període de la seva vida, però també fou un important propietari i professional liberal. D'igual forma succeeix amb el seu fill Celestí Pujol, que fou l'hereu de les seves propietats. Aquest ocupà diversos càrrecs públics i, fins i tot, fou diputat provincial de 1874 a 1875. Tanmateix, la seva principal activitat professional fou l'advocacia i les tasques de secretaria —en morir era el secretari personal de Víctor Balaguer—.

En definitiva, tot i que les adscripcions dels diversos personatges s'han intentat posar d'acord amb la seva activitat professional principal, aquestes poden ser perfectament objecte d'una posterior revisió. Tanmateix, els següents quadres ens permetran fer-nos una clara idea de la mena persones que formaren la plantilla d'aquestes entitats, dels àmbits socials on es reclutaven i de les motivacions que els empenyien a formar-ne part.

A la vista del gràfic anterior es pot observar que la Societat d'Arqueologia creada l'any 1842 a Girona estava formada en la seva totalitat per membres de les elits socials de l'època, les quals mantenien una forta vinculació amb l'administració estatal. Que el fundador de la nova societat fos precisament el governador civil ja era tota una declaració de principis. En concret, els funcionaris adscrits directament a l'administració formaven un dels dos grups més nombrosos de l'entitat. Empatats amb aquests hi havia el format pels propietaris, molts dels quals també ocuparen càrrecs públics. Igualment, el tercer grup per ordre d'importància, els professionals liberals, també depenien majoritàriament per sobreviure de sous pagats per l'administració, ja fos provincial o local. De tot el conjunt els únics que semblen respondre a una dinàmica diferent, i que emparenten directament amb els antiquaris del període anterior, són els procedents d'àmbits religiosos. La importància d'aquest grup, a més, creixeria si se li sumessin les persones que dins de la Societat Econòmica d'Amics del País també ocuparen càrrecs en alguna de les entitats protectores del patrimoni que existiren durant aquest període (Reial Acadèmia de la Història, de Bones Lletres o Comissió de Provincial de Monuments), llavors passarien del 4 al 15 %. En definitiva, dins de les entitats pseudoparticulars que iniciaren actuacions en pro de la protecció del patrimoni, Societat d'Arqueologia, principalment, i Societat d'Amics del País, es detecta la importància que hi tingué la mà de l'administració delegada de l'Estat, el Govern Civil, que en fou el veritable promotor. Però, succeí igualment amb les comissions durant aquesta primera etapa?

Si bé el gràfic posterior sembla indicar un cert canvi en l'extracció social dels membres de les comissions respecte als de les entitats pseudopúbliques estudiats més a munt, cal anar en compte amb aquesta primera impressió a causa de les especials característiques professionals del grup. En primer lloc, perquè molts dels seus socis —sis en total— també foren membres de la Societat d'Arqueologia o de l'Econòmica. En segon lloc, no s'hi ha comptat als governadors civils que, en teoria, presidien aquestes comissions des de 1844, la qual cosa fa desaparèixer la categoria de polítics. En tercer lloc, perquè l'important increment del nombre de religiosos que apareix en el gràfic, passen del 4 al 19 %, és irreal, pels motius que s'han esmentat en l'anterior paràgraf. A més, les fronteres entre professions liberals i funcionaris sovint eren molt difuses. Per exemple, el cas de Martí Sureda és il·lustratiu d'això, perquè malgrat ser un professional de capacitat contrastada dedicà bona part de la seva pràctica professional a l'administració. D'igual forma, els propietaris destaquen per les seves estretes relacions amb l'administració provincial i local.

Ens trobem, doncs, amb unes entitats on la vinculació dels seus membres als òrgans delegats de l'Estat era bàsica per entendre la seva participació, fora dels escassos veritables erudits i col·leccionistes que en formaven part. Òbviament, a partir de la reforma de l'any 1865, que permeté l'entrada dels delegats de les acadèmies, augmentà el nombre de persones veritablement interessades pel tema, raó per la qual l'activitat de la Comissió, ara dotada d'un personal humà més preparat i motivat, augmentà exponencialment. A la vista d'això, no ens ha d'estranyar la quasi nul·la capacitat de

treball demostrada per aquests ens durant les seves primeres dècades d'existència. De fet, es pot afirmar que si la Comissió de 1844 no desaparegué ràpidament, de la mateixa manera que les seves predecessores de 1835, 1838 i 1842, fou per l'empenta i capacitat de treball del qui en fou el seu secretari des de l'any 1846, el senyor Joaquim Pujol i Santo, que assumí personalment la quasi totalitat de les tasques d'aquesta entitat.

En definitiva, tot i les mancances exposades, aquests quadres ens permeten constatar que el personal humà del conjunt d'entitats que actuaren en l'àmbit de la protecció del patrimoni a la Girona de les dècades centrals del segle XIX estava format per gent d'àmbits professionals molt diversos, però unida pel fet que tenien una relació més o menys directa amb l'administració pública. A la pràctica, per la majoria, aquesta tasca era simplement un mitjà de promoció social i d'obtenció de mèrits davant l'administració, de forma que quan aquesta deixava de banda l'activitat de la Comissió, sovint per desídia del governador, no era estrany que se'n desentenguessin,

Quant a la seva supeditació al Govern Civil i a l'excessiva burocratització que patien, aquesta era evident pel fet que només era una comissió informativa, que sovint ni tan sols era consultada. Malgrat que inicialment la presència del governador a les seves reunions i en activitats de la Comissió sovintegà —cal destacar la figura de Carles Llauder—, de mica en mica aquesta es féu més escadussera. Per tractar de solucionar aquesta mancança la Comissió tractà d'integrar dins seu algun funcionari per mantenir encara que fos un dèbil contacte amb el governador, com fou el cas de Miguel Maria Castillo (1854), però aquesta via tingué un escàs èxit. En aquest apartat també cal destacar la tasca de formiga que realitzà Pujol i Santo, la qual permeté, en bona part mercès a la seva pròpia experiència en l'administració local, que l'entitat seguís operativa. Resulta paradigmàtic que tot i l'escassetat de reunions —mai arribaren a més de cinc a l'any de 1847 a 1865—, el volum de documentació que la Comissió trameté a les entitats superiors, Comissió Central i Reials Acadèmies, augmentà progressivament.

Finalment, cal destacar la manca de recursos econòmics disponibles, que fou el principal problema amb què s'hagué d'enfrontar la Comissió de Monuments i les seves predecessores. La resta de problemes es podien solucionar mitjançant la bona voluntat i hores de treball no retribuït d'algun membre de l'entitat, tal com ho demostrà Joaquim Pujol i Santo, però la manca de mitjans pecuniaris era un afer totalment diferent. Aquest

handicap, a més, mai fou solucionat d'una forma adequada. A la pràctica, durant els primers anys els recursos econòmics de la Comissió mancaren d'una regularitat mínima —a la normativa de 1844, 1854 i 1865 només es preveia que aquests vindrien principalment dels fons provincials, sense especificar res més—. No fou fins ben entrats els anys seixanta del segle XIX que es regularitzaren unes insuficients partides econòmiques, procedents dels esmentats pressupostos provincials, que amb prou feines donaven per mantenir les tasques administratives ordinàries de l'entitat. Aquestes, malgrat la seva precarietat, foren bàsiques pel funcionament de l'entitat, tal com reconegué obertament al darrer terç del segle XIX l'historiador i arqueòleg aficionat Joaquim Botet i Sisó:

Por último, con notoria injusticia hace el Dictamen prohiado por esa Academia, caso omiso del interés y celo con la que la Excm. Diputación Provincial de Gerona ha siempre cooperado a los trabajos de la Comisión de monumentos: a ella se debe el que se hayan podido restaurarse los magníficos claustros bizantinos de S. Pedro de Galligans; a ella el notable desarrollo del Museo Provincial de Antigüedades y Bellas Artes Establecido en dichos claustros; a ella la reproducción del mosaico romano encontrado en el llano de esta ciudad y la publicación descriptiva del mismo; a ella las excavaciones que se practicaron hace años en las ruinas de Ampurias, y a ella por fin importantes cantidades gastadas en la conservación de la Iglesia y Claustro de Sta. María de Ripoll. Fruto de estos esfuerzos de la Exma. Diputación provincial y de los de la Comisión de monumentos ha sido la creación en Gerona de un verdadero Museo que, si no contiene muchos objetos de gran valor, los hay sin embargo algunos de importancia local y otros bastante dignos para figurar al lado de los de cualquier museo.¹⁰⁷⁴

Òbviament, aquest handicap llastà a la Comissió al llarg de tot el període estudiat i limità enormement les seves possibilitats d'actuació. A això, a més, cal afegir-hi la irregularitat dels ingressos extraordinaris, els quals en la seva major part anaven destinats ja *a priori* a subvencionar activitats concretes, com la restauració del claustre de Sant Pere de Galligants o el monestir de Santa Maria de Ripoll. A més, si bé aquests

¹⁰⁷⁴ En realitat, es tracta d'un informe, ja esmentat anteriorment, fet per la Comissió de Girona adreçat al Ministeri de Foment, l'objectiu del qual era rebatre la proposta feta per l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi per reformar les comissions de monuments. Vegeu: AHG. Fons Diputació. Secció Cultura 1824-1971. D. 2781/004 (Informe adreçat al Ministre de Foment, del 13/05/1878).

podien ser puntualment importants, mai no tingueren prou continuïtat com per permetre finalitzar amb rapidesa ambdues restauracions, de forma que la seva arribada a batzegades sovint provocava greus problemes d'organització a l'entitat, que no comptava amb els mitjans personals necessaris per dur-les endavant.

Aquest conjunt de mancances feia molt difícil que la Comissió arribés a organitzar de forma més o menys regular les seves activitats, raó per la qual al llarg dels primers anys d'existència aquestes foren en extrem limitades i centrades únicament en la creació d'un museu i biblioteca provincials; i en la restauració del monestir de Ripoll.

Concretament, la creació de la biblioteca i museu provincial havien estat els principals objectius de les diverses comissions creades des de l'any 1838. Per desgràcia, la manca de mitjans humans i econòmics havia impossibilitat realitzar aquesta actuació fins que l'any 1844 es creà la Comissió Provincial de Monuments. Aquesta, finalment, aconseguí establir, d'una forma un xic *sui generis*, la biblioteca aprofitant que per les mateixes dates s'havia posat en marxa l'Institut Provincial, on foren tramesos els llibres recollits en els anys anteriors —fins llavors s'havien guardat a la biblioteca del seminari—. D'igual forma s'intentà actuar en el cas del museu, atès que s'arribà a ocupar una antiga cel·la del monestir de Sant Antoni, reconvertit ara en Institut, per encabir-hi una col·lecció formada en la seva major part d'objectes emporitans obtinguts de les excavacions realitzades a Empúries al llarg dels anys 1846 i 1847. Malauradament, aquesta opció s'hagué d'abandonar en ser expulsada la Comissió d'aquest local. A la vista de la nova situació la Comissió posà els seus ulls en els claustres de l'antic convent de Sant Pere de Galligants, la cessió dels quals s'obtingué amb penes i treballs. El condicionament d'aquest local, que presentava un estat de ruïna total, comportà la realització de diverses obres de restauració que s'allargaren durant anys, ja que encara no estaven finalitzades l'any 1870 quan tingué lloc la inauguració oficial del museu amb la seva obertura al públic per les fires d'aquell any. Tot i així, l'esforç valgué la pena, i a finals del segle XIX la Comissió comptava amb un local restaurat, on podia encabir d'una forma senzilla, però digna, la seva col·lecció d'antiguitats i, fins i tot, obtenir la cessió de diversos quadres del museu del Prado per ser-hi exposats de forma permanent.

La restauració de Ripoll, en canvi, fou un veritable via crucis per la Comissió. Com ja s'ha esmentat, l'estat de ruïna del monestir i la llunyania de la capital —cal no oblidar que la forma més ràpida de comunicar-se entre Ripoll i Girona fins ben entrat el segle XX fou passar per Barcelona i agafar allà el ferrocarril— depassaven les seves possibilitats tècniques i econòmiques. Aquestes mancances, a més, es veieren potenciades pel fet que la Comissió havia entrat en un període de letargia, a causa de la manca de mitjans econòmics i la desídia dels seus presidents. A la pràctica, si no hagués estat per l'empenta d'Eudald Ragner, que arribà a posar diners de la seva butxaca, i el suport que li donava Valentín Carderera des de Madrid, probablement el monument hagués desaparegut. Però, què podia fer una Comissió escassa de mitjans humans i materials, a la qual les autoritats es limitaven a donar-li copets a l'esquena i poca cosa més. Realment, les sovintejades crítiques que es troben a la documentació cap a aquesta entitat per part de la Comissió Central i d'Eudald Ragner tenien poc sentit en aquest context i, probablement, per aquest motiu mai foren comunicades de forma oficial. Sens dubte, si això s'hagués fet, l'únic resultat hagués estat la dimissió general de tots els seus membres, que prou feien amb dedicar part del seu temps a una activitat que no els donava cap mena de guany. La manca de recursos econòmics, doncs, obligà la Comissió al llarg dels anys cinquanta a limitar-se a invertir els escassos diners arribats de Madrid i a fer-hi alguna limitada contribució pròpia a la restauració de Santa Maria de Ripoll. Aquesta actitud, però, començà a canviar a partir del moment que hi intervingueren altres entitats, com era l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi. A principis dels anys seixanta aquest ens aconseguí una important aportació econòmica procedent de les diputacions catalanes i particulars, la qual unida a una de les escasses subvencions obtingudes de Madrid i a l'oferta de realitzar el projecte de restauració de forma gratuïta obria tot un món de possibilitats. Així ho entengué l'Acadèmia de Sant Ferran, que beneí l'afer en distribuir salomònicament les tasques de restauració entre la Comissió de Monuments i l'Acadèmia de Sant Jordi, la primera es faria càrrec de la gestió econòmica, mentre que la segona s'encarregaria de la redacció i execució del projecte. Malauradament, aquesta direcció bicèfala no acabà de funcionar per motius totalment aliens a l'obra. Ràpidament, la Comissió de Monuments es trobà que el mèrit de la restauració se l'enduia majoritàriament Sant Jordi, tot i que les competències sobre el monument eren únicament seves. Això, de mica en mica, provocà petites friccions que es veieren potenciades per la manca de comunicacions directes i fluïdes entre les dues

entitats. Potser, la millor descripció d'aquest conflicte l'ha donada Josep Calzada, que el definí amb els següents termes:

Però la qüestió sorgida entre Girona i Barcelona en aquest assumpte és la que tantes vegades hem vist: als ulls dels de Barcelona la labor de la Comissió de Girona era “de mires localistes i inoperants”, però als ulls dels de Girona es feia ingrat i inadmissible l'intrusisme barceloní.¹⁰⁷⁵

Òbviament, la situació no tenia una solució fàcil, atès que totes dues entitats tenien una part de raó i cap de les dues volia acceptar els punts de vista del contrari. Finalment, el conflicte esclatà arran d'un petit malentès, que comportà l'exclusió de l'Acadèmia de Sant Jordi de l'obra a partir de l'any 1867. A això, a més, s'hi sumà l'inici d'un greu període d'inestabilitats socials i polítiques, l'anomenat “Sexenni revolucionari” (1868-1874), que motivà la momentània aturada de la restauració del monument. Tanmateix, l'impacte provocat dins de la Comissió per la intervenció de l'Acadèmia de Sant Jordi, per l'arribada d'una gens menyspreable quantitat de diners per fer front a la restauració i per la difusió mediàtica de l'afer entre els ambients cultes de l'època, feren que al llarg d'aquests anys la percepció que la Comissió de Monuments tenia de Ripoll com un monument llunyà i difícil de controlar i protegir variés totalment. Ara el monestir havia esdevingut, a causa de la seva creixent importància, que depassava el seu caràcter monumental, una veritable icona nacional¹⁰⁷⁶ mereixedora de les majors atencions.¹⁰⁷⁷ A

¹⁰⁷⁵ CALZADA i OLIVERAS, «Documentació...», p. 47.

¹⁰⁷⁶ FIGUEROLA, Jordi. *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 399 i següents.

¹⁰⁷⁷ A tall d'exemple, l'any 1878, tot just a punt de reniciar-se les obres de restauració, a l'apartat *Notícies* de la Revista de Girona —veritable òrgan informatiu de la Comissió— s'hi publicà el següent escrit que permet observar la visió que aquesta tenia llavors del monument i la seva importància: «Además de las 8.000 pesetas, que como saben nuestros lectores concedió el Gobierno para la reparación y restauración de la Iglesia y claustros de Sta. Maria de Ripoll, cantidad que hasta el presente no se ha hecho aún efectiva, por cuya razón la Comisión Provincial de monumentos no ha podido dar principio a las obras que deben verificarse en aquel histórico y magnífico santuario, la Junta de restauración constituida en dicha villa acaba de alcanzar dos dádivas con igual destino, de importe en conjunto de cerca de 3.000 pesetas. Felicitamos a la indicada Junta por el buen éxito que van alcanzando sus esfuerzos y abrigamos la esperanza de que no cesará en sus propósitos en favor de un monumento, gloria de nuestra provincia y panteón de los primeros condes independientes de Cataluña. Verdad es que la cantidad necesaria para una restauración completa ha de ser muy subida, pero dicha restauración es una obra de patriotismo para todos

partir de llavors la Comissió considerà el monestir com un edifici de la seva exclusiva propietat i rebutjà qualsevol intent d'apropiació per part d'altres entitats. Una mostra clara d'això són els diversos enfrontaments que esclataren amb qualsevol que intentés actuar sobre el monuments sense el seu permís. Per exemple, l'amonestació que la Comissió envià al seu delegat, Josep Maria Pellicer, l'any 1880 per realitzar obres sense el seu coneixement i permís.¹⁰⁷⁸ O el breu conflicte que enfrontà aquesta entitat, representada per Joaquim Botet i Sisó, amb Ramon Arabia primer, de l'Associació d'Excursions Catalana; i després amb Pere Pellicer, germà del anterior delegat de la Comissió a Ripoll (per aquestes dates ja havia dimitit), l'any 1882, per la inversió dels diners procedents d'una subscripció realitzada per l'Associació sense el control de la Comissió.¹⁰⁷⁹

En definitiva, mancada de mitjans humans, materials i econòmics; enfrontada a una tasca ingent i gens agraïda, amb múltiples conflictes de competències amb d'altres entitats i particulars, la Comissió de Monuments realitzà al llarg de la seva existència una tasca més que meritòria, sobretot a partir de la reforma de 1865 i de l'entrada d'un nombrós contingent d'intel·lectuals, ben preparats i amb ganes de treballar. S'obrí, així, un llarg i fructífer període durant el qual la Comissió aconseguí els seus èxits més destacats. Malauradament, el pas del temps demostrà les limitacions del sistema, empitjorades amb l'envelliment, primer, i desaparició després dels seus millors

los catalanes y todos deben tener interés en contribuir a ella: es preciso, por consiguiente, que ahora que se ha reunido ya una cantidad regular y que van a principiarse pronto las obras, no se deje amortiguar el interés que se ha despertado para llevar a feliz término tan noble pensamiento y que tanto las corporaciones oficiales como las privadas, como los simples particulares presten al mismo su cooperación más decidida». Vegeu: *Revista de Girona*, Volum II (1878), p. 388.

¹⁰⁷⁸ «A consecuencia de todo lo expuesto la Comisión acuerda 1º manifestar al Delegado en Ripoll que es imposible emprender en el monasterio obra alguna sin que estén aprobados los proyectos y presupuestos de las que deban hacerse y el orden de preferencia de las mismas, incluyéndole copia del informe de la Real Academia de S[an] Fernando sobre dichos proyectos y presupuestos, que ha extrañado mucho que el ayuntamiento haya hecho obrasen los claustros sin conocimiento ni permiso de la Comisión, que de sobre las obras aludidas noticias concretas y detalladas, sobre todo respecto de la verja de los pórticos del Abad (...) que no permita en absoluto obra alguna sin conocimiento de la comisión, dando de cuantas se hagan, cualquiera que sea la procedencia de los fondos en ellas empleados...». La resposta de Pellicer fou amenaçar amb la dimissió si se li limitaven les competències. Vegeu: MAC-Gi/CM, lligall 1/2 (sessions del 24/05 i 12/06/1880).

¹⁰⁷⁹ GANAU i CASAS, Joan. *Els inicis del pensament conservacionista...*, p. 114-115.

components, que no foren substituïts. De fet, el nou període que s'obrí a finals del segle XIX, amb una nova percepció del patrimoni, no fou liderat per la Comissió ni per les Acadèmies, que havien quedat totalment desfasades, sinó pels grups excursionistes, compresos dins del moviment catalanista; i culminà, ja entrat el segle XX, amb la magna tasca cultural emesa per la Mancomunitat de Catalunya. Possiblement, el millor epíleg que es pot fer a la Comissió de Monuments en aquest treball és transcriure la descripció que en féu l'escriptor de Palafrugell, Josep Pla:

Després del que acabo d'escriure, no em veuria pas amb força per a fer una paròdia i encara menys un atac a la Comisión Provincial de Monumentos. Treballant a través de decennis i decennis nefastos, desproveïts de l'interès general, sense ni un clau, sense la menor col·laboració de la gent —en l'actualitat la situació és molt diferent—, ha fet una obra de formigueta, si voleu més aviat passiva: ha anat recollint i suscitant tot el que ha pogut, que ha acabat per formar amb el pas dels anys, un volum considerable. Ha estat una obra feta amb un esperit provincial. Sí. És exacte. Ara: el més normal hauria estat no fer res. [...] Aquells erudits que han estat qualificats de carrinclons i provincians, alguna cosa feren. Amb una constància admirable recolliren el que pogueren, el que s'anava trobant.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁸⁰ PLA, Josep, «La Girona del meu temps i la d'avui», *Obra completa*, volum. 32, Barcelona: Destino, 1977, p. 572 i següents.

REFERÈNCIES DOCUMENTALS I BIBLIOGRÀFIQUES

Aquest ha estat un discurs constituït sobre fonts d'arxiu. Totes elles apareixen citades amb els acrònims corresponents, seguides del registre i de la foliació, si escau.

ABPG	Arxiu Biblioteca Pública de Girona
ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó.
ADG	Arxiu Diocesà de Girona.
/ACC	Arxiu Diocesà de Girona, Fons de la Casa Carles.
AGA	Archivo General de la Administración.
AGS	Arxiu General de Simancas
AHG/NT	Arxiu Històric de Girona, Protocols Notarials.
/VV	Arxiu Històric de Girona, fons de l'Institut Vicens Vives.
/GC i Diputació	Arxiu Històric de Girona, fons Govern Civil i Diputació
AMAB	Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona.
APM	Arxiu Patrimonial Casa Maranges (l'Escala)
ARABASF/CP/GE.	Arxiu Reial Acadèmia de Sant Ferran, Comisiones Provinciales y Comisión Central de Monumentos Histórico-Artísticos, Gerona.
ARABLB	Arxiu de Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
ARAH/GA	Arxiu de la Reial Acadèmia de la Història, Gabinete de Antigüedades.
/CAGE i CAIGE	Arxiu de la Reial Acadèmia de la Història, Comisión de Antigüedades Gerona.
/SE	Arxiu de la Reial Acadèmia de la Història, Secretaria.
MAC-Gi/CM	Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Comissió de Monuments.

BIBLIOGRAFIA

La bibliografia citada com a suport per als continguts és la següent:

AICART I HEREU, Francesc; NOLLA I BRUFAU, Josep Maria; VIVÓ I LLORCA, Jordi. *La Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà). Història i arqueologia d'un jaciment maleït*. Girona: Universitat de Girona, 2007.

AINAUD, Josep, «La Disertación de Joseph Vega i Sentmenat i altres notes sobre Empúries», *Miscelánea arqueológica. XXV Aniversario de los cursos de Ampurias (1947-1971)*, Barcelona: Diputació de Barcelona, 1974, p. 1-4.

ALBERCH I FUGUERAS, Ramon. *Els orígens de la Girona contemporània. La crisi de començaments del s.XIX*. Girona: Diputació de Girona & Ajuntament de Girona, 1976.

ALBERCH, Ramon; QUER, Josep. *Joaquim Botet i Sisó. Del catalanisme al nacionalisme*. Barcelona: Columna, 1998.

ALBERCH, Ramon; QUER, Josep. *La Girona del set-cents. Els límits d'una transformació (1700-1792)*. Girona: Ajuntament de Girona & Diputació de Girona, 2001.

ALBERT, Lluís, «Los Maranges de la Escala», *Destino*, núm. 83, (1961), p. 10-12.

ALMAGRO, Martín, «Gerona en la historia de las excavaciones de Ampurias», *Revista de Gerona*, núm. 1 (1956), p. 75-82.

ALMAGRO-GORBEA, Martín, «El Archivo de la Comisión de Antigüedades: una visión de conjunto», *250 años de arqueología y patrimonio*, Madrid: Real Academia de la Historia, 2003, pàg. 209-224.

ALMAGRO i GUASCH, Martín. *Las fuentes antiguas referentes a Ampurias*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1951.

ALONSO DE MEDINA i ALBERICH, Maria Assumpció; CERVERA i FLOTATS, Benet. *La formació d'una ciutat durant el neoclassicisme. Figueres i l'arquitecte Roca i Bros*. Girona: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1980, p. 17 i següents.

ALVAREZ JUNCO, José. *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*. Madrid: Taurus, 2001.

AMALRIC, Jean Pierre; DOMERGUE, Lucienne. *La España de la ilustración (1700-1833)*. Barcelona: Crítica, 2001.

AMAT i DE CORTADA, RAFAEL (edició crítica de Margarida Aritzeta). *Miscel·lània de viatges i festes majors*. Barcelona: Editorial Barcino, 1994.

AMICH i RAURICH, Narcís. *Les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII)*. Girona: Institut d'Estudis Empordanesos, 2006.

ANDRÉS-GALLEGO, José «El problema de la representación popular en Aranda y su entorno (1766)», *El conde de Aranda y su tiempo*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2000, p. 611-620.

ANDRÉS-GALLEGO, José. *El Motín de Esquilache, América y Europa*. Madrid, Fundación Mapfre Tavera: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2003.

ANGUERA, Pere, *Déu, Rei i fam. El primer carlisme a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

ANÒNIM. *Memoria que publica la Sociedad Económica Gerundense de Amigos del país en el centenario de su fundación, Gerona: Sociedad Económica de Amigos del País*, Gerona: Sociedad Económica, 1935.

ANÒNIM. «Documentos relativos al busto y monedas halladas en el término de la villa de Palafrugell (provincia de Gerona)», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, núm. 6 (1875), p. 99-101.

ANÒNIM. *Memoria comprensiva de los trabajos verificados por las Comisiones de Monumentos Históricos y Artísticos del Reino*. Madrid: Imprenta Nacional, 1845.

ANÒNIM. «Reales Órdenes de la Reina Gobernadora Doña Maria Cristina de Borbón (años 1836-1838), vedando la extracción a país extranjero de preciosos objetos artísticos e históricos», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Tom LI (1907), p. 390-93.

ANÒNIM. «Excursió a l'Empordà», *El Excursionista*, núm. 9 (1879), p. 90 i 92.

ANTIGÜEDAD del CASTILLO-OLIVARES, Maria Dolores, «Arte y coleccionismo en Burgos durante la ocupación francesa», *Espacio, Tiempo y Forma*, Série VII Hª del Arte, tom 2, (1989), p. 329-342.

ANTON PELAYO, Javier. *La sociabilitat epistolar de la família Burgués (1799-1803)*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2005.

AQUILUÉ, Xavier; AMIGO, Xavier; HERNÁNDEZ, Elisa; i SANTAMARIA, Paula. «Actuacions arqueològiques efectuades al poblat ibèric de Castell (Palamós, Baix Empordà) als anys 2006 i 2007», *IX jornades d'arqueologia de les comarques de Girona*. L'Escala: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2008, p. 129-137.

ARAGÓ, Narcís-Jordi, «La restauració de Ripoll, un episodi de la Renaixença», *Revista de Girona*, núm. 114 (1986), p. 73-75.

ARNABAT MATA, Ramon. *La revolució de 1820 i el trienni liberal a Catalunya*. Vic: Eumo editorial, 2001.

ARTOLA, Miguel. *Partidos y programas políticos 1808-1936*. Madrid: Alianza editorial, 1991.

BADA i ELIAS, Joan, «Les relacions entre els bisbes i l'Estat a la Catalunya de la Il·lustració», *Manuscrits*, núm. 20 (2002), p. 71-89.

BADIA i HOMES, Joan. *L'arquitectura medieval de l'Empordà*. Girona: Diputació de Girona, 1981 (3 volums).

BALLART, Josep. *El patrimonio histórico y arqueológico. Valor y uso*. Barcelona: Ariel, 1997.

BARBAZA, Yvette. *El paisatge humà de la Costa Brava*. Barcelona, Edicions 62, 1988.

BARRAL i ALTET, Xavier, «Un intent fallit per fer del monestir de Ripoll una ruïna arqueològica romànica (1874-1877)», *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie II, Hª Antigua, t. I (1988), p. 395-401.

BARRAL I ALTET, Xavier, «La restauració de l'església de Ripoll», dins de *Catalunya Romànica X (El Ripollès)*. Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1987, p. 265-274.

BARRAL i ALTET, Xavier; MANENT, Ramon. *L'arqueologia a Catalunya*. Barcelona: Edicions Destino, 1989.

BARRAL i ALTET, Xavier «La història moderna del mosaic del Sacrifici d'Ifigènia d'Empúries», *Empúries*, núm. 48-50/I (1986-1989 [1993]), p. 94-99.

BARRAL i ALTET, Xavier. *Catalunya destruïda*. Barcelona: Edicions 62, 2005.

BARRAQUER i ROVIRALTA, Cayetano. *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*. Barcelona: Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, 1906 (l'obra té dos volums).

BARRAQUER i ROVIRALTA, Cayetano. *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Barcelona: Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, 1915-1917 (l'obra té quatre volums).

BARRERO RODRÍGUEZ, Concepción. *La ordenación jurídica del patrimonio histórico*. Madrid: Civitas, 1990.

BARRIS i RUSSET, Josep Maria; BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís, «Notes sobre un patrimoni agrícola altempordanès. El Coll de Roses (segles XVII-XX)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 31 (1998), p. 291-347.

BARTI, Americà; PLANA, Rosa; TREMOLEDA, Joaquim. *Llafranc romà*. Palafrugell, Ajuntament de Palafrugell, 2004.

BARTOLOMÉ ROVIRAS, Laura; FUMAROL i PAGÈS, Miquel Àngel; SANJOSÉ i LLONGUERAS, Lourdes. *Sant Pere de Besalú 1003-2003. Una història de l'art*. Besalú: Ajuntament de Besalú, 2003.

BATLLE PRATS, Luís, «La creación del Instituto Provincial gerundense como precursor del Instituto Nacional de Enseñanza media», *Revista de Girona*, núm. 75-77 (1976 fascicle II), p. 117-120.

BATLLE PRATS, Luís, «Correspondencia entre la ciudad de Gerona i Víctor Balaguer», *Revista de Girona*, núm. 93 (1980), p. 255-256.

BELLO, Josefina. *Frailes, intendentes y políticos. Los bienes nacionales 1835-1850*. Madrid: Taurus, 1997.

BELTRAN FORTES, José, «Arqueología Sevillana de la segunda mitad del siglo XIX», dins de *Arqueología fin de siglo. La arqueología española de la segunda mitad del siglo XIX (I reunión andaluza de historiografía arqueológica)*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2002, p. 11-42.

BERLANGA PALOMO, José Maria, «La enseñanza de la arqueología en el siglo XIX: de las cátedras de Castellanos de Losada a la introducción en los estudios universitarios», *Anales de Arqueología Cordovesa*, núm. 12 (2001), p. 13-33.

BERLANGA PALOMO, José Maria, «La enseñanza de la arqueología en el siglo XIX: de las cátedras de Castellanos de Losada a la introducción en los estudios universitarios», *Anales de Arqueología Cordovesa*, núm. 12 (2001), p. 13-33.

BERLANGA PALOMO, Josep Maria, «Algunas referencias sobre el concepto de arqueología en España en el siglo XIX», *Gerion*, núm. 21 (2003), p. 379-394.

BERNILS i MACH, Josep Maria, «Les fonts i les aigües de Figueres», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 24 (1991), p. 279-326.

BÉTHENCOURT MASSIEU, A. de, «El Marques de la Ensenada y la arqueología: hallazgos romanos en las obras de cimentación del arsenal de Cartagena (1750-52)», *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, XXIX, (1963), p. 73-87.

BLANCH i ILLA, Narcís. *Gerona histórico-monumental: Noticias históricas de esta ciudad y descripción artística de sus antiguos monumentos*. Gerona: Paciano Torres, 1853.

BLANC i ILLA, Narcís. *Crónica de la provincia de Gerona*. Madrid: Editorial Ronchi-Vitturi-Grilo, 1865.

BOHIGAS, Jordi; MORALES, Francesc Xavier. *La Guerra del Francès a la Selva. L'impacte de l'ocupació napoleònica al món rural*. Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 2008.

BOHIGAS, Jordi; MORALES, Francesc Xavier. *Girona 1808-1809. Setges, guerra i societat a la Catalunya del nord-est*. Girona: Diputació de Girona, 2010.

BOHIGAS TARRAGÓ, P., «Resumen histórico de los museos de arte de Barcelona», *Anales y boletín de los museos de arte de Barcelona*, Vol. V (1947), p. 129-160.

BOIXES i SABATER, Joaquim. *La destrucció de Ripoll al 1839. El ripollès en la primera guerra carlina*. Ripoll: Edicions Maideu, 1995.

BOSCH i PORTELL, Mònica, «La formació d'una classe dirigent: els hisendats de la regió de Girona. L'exemple del patrimoni Carles (1750-1850)», dins *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1999, pàg. 365-408.

BOSCH i PORTELL, Mònica, «De la restauració absolutista a la Revolució liberal», p. 389-396; «De la regència d'Espartero al segon període de govern moderat», dins *Història de Girona*. p. 397-404, a: *Història de Girona de l'ADAC, Girona*. Girona: CCG Edicions, 2006.

BOTET i SISÓ, Joaquim, «Aquis Voconis», *Revista Històrica*, III (1876), p. 72-76.

BOTET i SISÓ, Joaquím, «La antiga Rhoda», *La Renaixença*, Vol. III (1873), p. 97-101.

BOTET i SISÓ, Joaquím, «Notícia d'alguns poblats arqueològics de la província de Girona», *La Renaixensa*, Vol. IV (31/05/1874), p. 181-82.

BOTET i SISÓ, Joaquim. *Notícia histórica y arqueológica de la ciudad de Emporion*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1879.

BOTET i SISÓ, Joaquim, «Investigaciones arqueológicas», *Revista de Girona*, volum. VII (1883), p. 105-109.

BOTET i SISÓ, Joaquim. *Data aproximada en que'ls Grechs s'establiren a Empories y estat de la cultura dels naturals del país al realitzar-se aquell establiment. Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 27 de diciembre de 1908*. Gerona, 1908

BOLAÑOS, Maria. *Historia de los museos en España*. Gijón: Ediciones Trea SL, 1997.

BURGUEÑO RIBERO, Jesús, «Del bisbat a la província. La configuració territorial de la regió de Girona», *Estudi general*, núm. 13 (1993), p. 113-126.

BURGUEÑO RIVERO, Jesús, «La gestació de la divisió provincial (1820-1833): entre el pacte i la imposició», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 40 (1995), p. 71-83.

BURGUEÑO, Jesús. *De la vegueria a la província. La formació de la divisió territorial contemporània als països catalans (1790-1850)*. Barcelona: Rafael Dalmau ed., 1995.

BURGUEÑO RIBERA, Jesús. *Història de la divisió comarcal*. Barcelona: Rafael Dalmau ed., 1995.

BURGUEÑO RIBERO, Jesús. *Geografía política de la España constitucional. La división provincial*, Madrid: Centro de Estudios constitucionales, 1996.

BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís; DE LA FUENTE, Pablo, «El ingeniero Calvi y la concepción de la Nueva Rhode: historia, arqueología e ingeniería militar en la Rosas renacentista», *Espacio, Tiempo y Forma. Historia del arte*, núm. 14 (2001), p. 57-71.

BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís; PONS i PUJOL, Lluís, «La Real Academia de la Historia y los yacimientos de Rhode y Emporion en el siglo XIX», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom CXCVIII (2001), p. 155-174.

BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís; PONS i PUJOL, Lluís, «La troballa del mosaic del sacrifici d'Ifigènia a Empúries i la seva posterior adquisició per la Comissió de Monuments de Girona. Uns fets poc coneguts», *Empúries*, núm. 53 (2002), p.195-209.

BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís, «Propietat privada versus patrimoni històric i arqueològic. L'exemple del monestir de Sant Pere de Roda», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 38 (2005), p. 253-275.

BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís, «Pedro Martínez Quintanilla. Un funcionari a la Girona del segle XIX», *Revista de Girona*, núm. 241 (2007), p. 38-43.

BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís; DE LA FUENTE, Pablo, «Por un puñado de sestercios. Regalismo y arqueología en el siglo XVIII», *Tiempos Modernos*, núm 19 (2009/2).

BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís, «Els inicis de les excavacions arqueològiques a Empúries. Una iniciativa empordanesa», *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 629-638.

BUSCATÓ i SOMOZA, Lluís; PONS i PUJOL, Lluís, «Les primeres excavacions arqueològiques d'Empúries: la descoberta de la necròpoli paleocristiana (1846-1847)», *Empúries a l'antiguitat tardana* (en premsa).

CABALLEROS RUFINO, Antonio; MARÍN FATUARTE, Jesús; RODRÍGUEZ, HIDALGO José M. *Itálica arqueológica*, Sevilla: Universidad de Sevilla, 1999.

CAJAL VALERO, Arturo. *El gobernador civil y el estado centralizado del siglo XIX*. Madrid: Ministerio de administraciones públicas, 1999.

CAL, Rosa, «La recuperación de los monumentos históricos para acrecentar el turismo», *Historia y Comunicación Social*, núm. 8 (2003), p. 7-19.

CALERO AMOR, Antonio Maria. *La división provincial de 1833. Bases y antecedentes*. Madrid: Instituto de Estudios de la administración local, 1987.

CALLAHAN, William J. *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*. Madrid: Nerea, 1989.

CALLE MARIN, Sònia, «La Academia perdida: La Real de Arqueología y Geografía del Príncipe Alfonso (1837-1869)», dins *Excavando papeles. Indagaciones arqueológicas en los archivos españoles*. Alcalá de Henares: AACHE Ediciones de Guadalajara S. L., 2004, p. 121-152.

CALZADA i OLIVERAS, Josep, «Documentació inèdita», *Revista de Girona*, núm. 94 (1981), p. 45-52.

CALZADA i OLIVERAS, Josep. *Sant Pere de Galligants. La història i el monument*. Girona: Diputació de Girona, 1983.

CALZADA i OLIVERAS, Josep, «La desamortització i la Comissió de Monuments de Girona», *Revista de Girona*, núm. 113 (1985), p. 28-35.

CALZADA i OLIVERAS, Josep, «Període civil de la restauració de la basílica olibadiana», dins *Commemoració del centenari de la restauració del monestir de Ripoll (1886-1986)*. Girona: Diputació de Girona, 1987, p. 57-76.

CAMPABADAL i BERTRAN, Mireia, «La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, impulsora de la cultura catalana al segle XIX», *Anuari de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, Barcelona: 2003, p. 11-34.

CAMPABAL i BERTRAN, Mireia. *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII. L'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat & Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2006.

CAMPS i SAGUÉ, Lluís. *Els castells i masos de Celrà*. Celrà: Taller d'Història de Celrà, 2004.

CANAL, Jordi, «Homenatge a Girona: Pérez Galdós, Gerona i els setges», *Revista de Girona*, núm. 251 (2008), p. 92-97.

CARMANIU i MAINADÉ, Xavier, «El Certamen Literario de Gerona (1872-1902). La Sociabilitat del segle XIX a través dels certàmens floralescos», *Comunicacions del VI Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, Barcelona: l'Avenç, 2001, p. 416-423.

CARRASCO CANALS, Carlos. *La burocracia en la España del siglo XIX*. Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local, 1975.

CARRERAS i VIGORÓS, Enric; BADIA-HOMS, Joan; GAY i FUMADÓ, Pere; PIÑERO i COSTA, Miquel-Dídac, «L'església de Sant Basili. Roses, Alt Empordà», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 32 (1999), p. 83-97.

CASABÓ, Pelegrí, «Ampurias», *La família cristiana*, núm. 7 (1877) p. 104-108; «Qüestió històrico-Geogràfica» núm. 12 (1877), p. 180-185; «Existeix Empúries? Sí!», núm. 14 (1877), p. 210-216.

CASAS, Jordi, «La hisenda municipal liberal a Catalunya durant la primera meitat del segle XIX», *III Congrés internacional d'història local de Catalunya. Funcionament de les finances locals al llarg de la història*. Barcelona: l'Avenç, 1996, p. 87-107.

CASAS, Josep; NOLLA i BRUFAU, Josep Maria, «La porta meridional de la Força Vella de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. L (2009), p. 27-39.

CASASSAS IMBERT, Jordi. *La fàbrica de les idees. La política i cultura a la Catalunya del segle XX*. Catarroja: Editorial Afers, 2009.

CATTINI, Giovanni C. *Historiografia i catalanisme*. Catarroja: Editorial Afers, 2007.

CASTELLS, Narcís; FINA, Josep M.; PUIGDEVALL, Narcís. *El palau de la Diputació de Girona*. Girona: Diputació de Girona, 1991.

CEÁN BERMÚDEZ, Juan Agustín. *Sumario de antigüedades romanas que hay en España, en especial las pertenecientes a las bellas artes*. Madrid: Imprenta de Miquel Burgos, 1832.

CEBRIÀ, A.; MURO, I.; RIU, E., «Un projecte de coneixement històric: l'arqueologia», *L'Avenç*, núm. 134 (1990), p. 65-71.

CEBRIÁN FERNÁNDEZ, Rosario. *Comisión de Antigüedades de la RAH, Antigüedades e inscripciones 1748-1845. Catálogo e Índices*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2002.

CERAM, C. W. *Dioses, tumbas y sabios*. Barcelona: Ediciones Destino, 1969.

CERRILLO CRUZ, Gonzalo. «Los familiares de la Inquisición en la época borbónica», *Revista de la Inquisición*, 4 (1995), p. 177-204.

CERVERA i FLOTATS, Benet, «El conjunt arquitectònic de Santa Maria de Vilabertran», dins de *Santa Maria de Vilabertran 900 anys*. Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 2002, p. 63-91.

CHRISTIANSEN, C. *Los orígenes del poder militar en España 1800-1854*. Madrid: Aguilar, 1974.

CHOAY, Françoise. *L'allégorie du patrimoine*. Paris: Editions du Seuil, 1999.

CLARÀ i BLANQUERA, Maria Antònia. *La Comissió Provincial de Monuments Històrics i Artístics de Girona a través de les seves actes (1847-1870)*. Màster en museologia (inèdit).

CLARA, Josep, «Sobre la Girona constitucional, 1820-23», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. XXVII (1984), p. 357-390.

CLARA, Josep, «De convent a Fàbrica: Can Barrau del carrer Nou», *Revista de Girona*, núm. 113 (1985), p. 24-27.

CLARA i RESPLANDIS, Josep. *El federalisme a les comarques gironines*. Diputació de Girona: Girona, 1986.

CLARA i RESPLANDIS, Josep. *Excursions abans de l'excursionisme. Quatre recorreguts per terres gironines a mitjan segle XIX*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironinès, 2003.

CLARA i RESPLANDIS, Josep; CONGOST i COLOMER, Rosa., «Girona a l'era del cotó i de les fàbriques», *Història de Girona*, Girona: CCG Edicions, 2006, p. 415-424.

CLARA i RESPLANDIS, Josep, «Ramon Cabrera i Ciurana (1794-1874), polític empordanès», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 27 (2008), p. 155-166.

CLAUDI GIRBAL, Enric, «Necrologia. Don Celestino Pujol y Camps», *Revista de Gerona*, volumen XVI (1892), p. 14-21.

CLOSA i SALINAS, Francesc, «El patrimoni eclesiàstic català, instrument per a la regeneració social (1850-1905)», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 10 (2000), p. 175-196.

COLL i CASTANYER, Jaume. *Breda històrica i actual*. Granollers: Montblanc, 1971.

CONGOST, Rosa. *Els propietaris i els altres*. Vic: Eumo Editorial, 1990.

CONGOST, Rosa, «Sagrada propiedad imperfecta. Otra visión de la revolución liberal española», *Historia agraria*, núm. 20 (2000), p. 61-93.

CORTADELLA MORRAL, Jordi, «la investigación arqueológica en las asociaciones excursionistas catalanas (1876-1915)», dins *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*. Málaga: CSIC&Universidad de Málaga, 1997, p. 273-285.

CORTADELLA, Jordi, «Història de l'arqueologia a Catalunya, avui», dins *L'arqueologia a Catalunya durant la República i el franquisme (1931-1975)*. Mataró: Patronat Municipal de Cultura, 2003, p.17-29.

CURET, Francesc. *La Jamancia 1842-1843*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1961.

DÍAZ-ANDREU, Margarita. *Historia de la arqueología. Estudios*. Madrid: Ediciones Clásicas S. A, 2002.

DÍEZ-PICAZO, Luís. *Estudios sobre la jurisprudencia civil*. Madrid: TECNOS, 1975.

DURAN, Eulàlia, «Historiografia dels temps de l'Humanisme», dins *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 77-92.

DURAN, Eulàlia, «Estudis sobre la cultura catalana al Renaixement», València: Edicions Tres i Quatre, 2004.

FABRE, Jaume, «El Mercadal de Girona, un barri transformat per l'expulsió dels religiosos», *Revista de Girona*, núm. 113 (1985), p. 17-23.

FÀBREGAS ROIG, Josep. *La Guerra Gran 1793-1795. El protagonisme de Girona i la mobilització dels miquelets*. Lleida: Pagès editors, S.C, 2000.

FERNÁNDEZ, Jordi. *Excavaciones en la necrópolis del Puig dels Molins (Eivissa): las campañas de D. Carlos Roman Ferrer: 1921-29*. Eivissa: Govern Balear, 1992.

FERRER i BOSCH, Maria Antònia; DASCA i ROIGÉ, Andreu; ROVIRA i SORIANO, Jordi. *CL anys de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense*. Tarragona: Reial Societat Arqueològica Tarraconense, 1994.

FERRERONS, Ramon, «La universitat lliure de Girona (1870-74)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXIV (1994), p. 201-216.

FIGUEROLA, Jordi. *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

FIGUEROLA, Jordi, «Regeneració religiosa i catalanisme: el cas del bisbe Morgades», *l'Avenç*, núm. 177 (1994), p. 18-25.

FONT, Ramon. *Episcopologio ampuritano. Precedido de una reseña histórica y arqueológica de Ampurias*. Gerona: Imprenta de Tomás Carreras (la data d'edició no surt, però cal situar-la en els darrers anys del segle XIX).

FONTANA, Josep. *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*. Ariel: Barcelona, 1975.

FONTANA, Josep. *La crisis del antiguo régimen 1808-1833*. Barcelona: Ariel, 1979.

FONTANA, Josep, «La historiografía española del siglo XIX: un siglo de renovación entre dos rupturas», dins *La historia social en España. Actualidad y perspectivas*. Madrid: Siglo XXI, 1991, p. 325-335.

FONTANA, Josep. *La revolució liberal a Catalunya*. Lleida: Eumo editorial & Pagès edicions, 2003.

FONTANA, Josep. *De en medio del Tiempo. La segunda restauración española, 1823-1834*. Barcelona: Crítica, 2006.

FORD, Richard. *Manual para viajeros por Cataluña y lectores en casa*. Madrid: Ediciones Turner, 1983.

FRADERA, Josep Maria. *Cultura nacional en una sociedad dividida 1838-68*. Madrid: Marcial Pous, 2003.

FUENTE, Pablo de la. *La ciudad como problema militar: Perpiñán y los ingenieros de la monarquía española (ss. XVI-XVII)*. Madrid: Ministerio de Defensa, 1995.

FUENTE, Pablo de la. *Les fortificacions reials del golf de Roses en època moderna*. Roses: Ajuntament de Roses, 1998.

FUENTE, Pablo de la, «Les portes de la Nova Rhode: Voluptas, necessitas & commoditas a la Roses Cinccentista», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 34 (2001), p. 361-377.

FUSTER SOBREPÈRE, Joan. *Barcelona i l'Estat centralista. Indústria i política a la dècada moderada*. Vic: Eumo editorial, 2006.

GANAU i CASAS, Joan, «L'eixample de Girona i l'urbanisme de la segona meitat del segle XIX», *Estudi General*, núm. 13 (1993), p. 247-273.

GANAU i CASAS, Joan. *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català (1844-1931)*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

GANAU i CASAS, Joan. *La protección de los monumentos arquitectónicos de España y Cataluña 1844-1936. Legislación, organización i inventario*. Lleida: Universitat de Lleida (Espai temps, 34), 1998.

GANAU i CASAS, Joan, «Urbanisme i monument a Catalunya en la segona meitat del segle XIX», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 35, (1993), p. 25-40.

GARCÍA COLMENARES, Pablo, «Transformaciones urbanísticas e industriales», *Ayer*, núm. 9 (1993), p. 175-212.

GARCIA GUATAS, Manuel, «Carderera: un ejemplo de artista y erudito romántico», *Artigrama*, núm. 11 (1994-95), p. 425-450.

GARCÍA MARTÍN, Francisco. *La comisión de monumentos de Toledo (1836-1875)*. Toledo: Editorial Ledoria, 2008.

GARCIA i ROVIRA, Anna Maria. *La revolució liberal a Espanya i les classes populars*. Vic: Eumo editorial, 1989.

GARCÍA SÁNCHEZ, Jorge, «La Real Academia de San Fernando en una època de crisis 1808-1814», *Hispania Nova* (<http://hispanianova.rederis.es>), núm. 7 (2007), sense paginar .

GARCIA RUIZ, Yolanda, «Influencia del modelo de relación iglesia-estado en la ley de instrucción de 1857», *Revista de derecho*, núm. 1 (2002), (edició electrònica).

GARRIDO i VALLS, Josep-David. *Vida i regnat de Martí I. L'últim rei del casal de Barcelona*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2010.

GHANIME, Albert. *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

GIMÉNEZ LÓPEZ, Enrique. «De Moniño a Floridablanca. El soborno en la extinción de los Jesuitas», Actes inèdites del “Seminario Floridablanca: 1728-1808, la España de las reformas”, Murcia, 2008, (edició electrònica).

GIRBAL, Enric Claudi, «Sepulcre romà en los encontorns de Girona», *Anuari de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, Vol. II (1882), p. 527-530.

GRAU i FERNÁNDEZ, Ramon, «La historiografía: a la recerca de l'emoció patriòtica», dins *El romanticisme a Catalunya 1820-1874*. Barcelona: Pòrtic, 1999, p. 47-51.

GONZÁLEZ-VARAS IBÁÑEZ, Ignacio, «La reconstrucción de Santa María de Ripoll por Martín Sureda y Elias Rogent (1880-1893)», *Espacio, tiempo y forma*, Sèrie VII (1996), núm. 9, p. 249-296.

GONZÁLO, Antoni; LACUESTA, Raquel; CARLO ANGLE, Italo. *1380-1980 Sis segles de protecció del patrimoni arquitectònic de Catalunya*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1984.

GRAHIT i GRAU, José. *Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de la provincia de Barcelona. Memoria de la labor realizada por la misma en su primer siglo de existencia (1844-1944)*. Barcelona: Comisión Provincial de Monumentos, 1947.

GRAN AYMERICH, Eve. *El nacimiento de la arqueología moderna 1798-1945*. Zaragoza: Prensas universitarias de Zaragoza, 2001.

GRAU, Ramon; LÓPEZ, Marina, «Les columnes romanes de Barcelona», *l'Avenç*, núm. 87 (1985), p. 78-84; «Pau Piferrer i Victor Hugo: la llum no venia d'Alemanya», *l'Avenç*, núm. 89 (1985), p. 70-73; «Arqueologia Romàntica: espiritualisme versus materialisme» *l'Avenç*, núm. 91 (1986), p. 72-75; «La gènesi del positivisme historiogràfic: Barcelona revisitada (1844-1848)», *l'Avenç*, núm. 96 (1986), p. 71-74.

GIL, Juan Manuel; FUENTE, Pablo de la. *Quan l'Empordà esdevingué frontera: La Reial plaça de guerra de Sant Ferran de Figueres*. Figueres: Fundació les fortaleses catalanes, 2003.

GIRONELLA i DELGÀ, Anna. *Girona, convents i monestirs s. X-XIX*. Girona: Ajuntament de Girona, 2005.

GONZÁLEZ CASANOVAS, J. A. *Las Diputaciones provinciales en España. Historia política de la Diputación desde 1812 hasta 1985*. Madrid: Mancomunidad General de Diputaciones de Régimen común, 1986.

GONZÁLEZ-VARAS IBANEZ, IGNACIO, «La reconstrucción de Santa María de Ripoll por Martín Sureda y Elías Rogent (1880-1893)», *Espacio, tiempo y forma, Serie VII*, vol-9 (1996), p. 249-296.

IM HOF, Ulrico. *Les lumières en Europe*. Paris: Éditions du Senil, 1993.

IXART, Josep, «Sociedades de excursiones», *Revista de Ciencias Históricas*, núm. 5 (1887), p.148-167.

HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, Francisca, «Las revistas románticas españolas y su visión del patrimonio arqueológico», *Complutum*, núm. 9 (1998), p. 231-253.

HOSTA i REBÉS, Montserrat; SOLER i SIMON, Santi, «El convent dels carmelites descalços de Girona en el primer terç del segle XIX», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLIX (2008), p. 205-225.

IGLÉSIES, Josep. *Enciclopedia de l'Excursionisme*. Barcelona, Rafael Dalmau, 1964 (dos volums).

JAUÉ i MIRET, Maurició. *Els polítics en temps de revolució. La vida política a Barcelona durant el Sexenni Revolucionari*. Vic: Eumo Editorial, 2002.

JAUBERT DE PAÇÀ, François. *Souvenir du voyage de 1819 en Espagne*. Perpignan: Société Agricole Scientifique et littéraire des Pyrénées Orientales, 1998 (reedició).

JAUBERT DE PAÇÀ, Francesc. *Recherches historiques et géographiques sur la montagne de Roses et le Cap de Creus*. París, 1833.

JIMÉNEZ AZNAR, Emilio, «La Diputación Arqueológica de Zaragoza», *Cuadernos de Estudios Borjanos*, núm. LIII (2010), p. 185-241.

JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat. *L'Església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

JIMENO, Alfredo; DE LA TORRE, José Ignacio, «Numancia y regeneración», *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Málaga: CSIC & Universidad de Málaga, 1997, p. 471-484 .

JUNYENT, Josep, «Les campanyes de Jaume Collell», *Ausa*, núm. 122-123 (1989), p. 257-408.

LAVÍN BERDONCES, Ana Carmen, «La labor arqueológica de la Comisión de Monumentos de Navarra», *Príncipe de Viana*, núm. 211 (1997), p. 403-444.

LABORDE, Alexandre. *Viatge pintoresc i històric. El Principat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1974.

LACUESTA, Raquel. *Restauració monumental a Catalunya (segles XIX i XX). Les aportacions de la Diputació de Barcelona*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2000.

LEINAUD, Jean-Michel. *Les archipels du passé. Le patrimoine et son histoire*. Paris: Fagard, 2002.

LEN i CURRIUS, Lluís; PERARNAU i LLORENS, Jaume. *La telegrafia òptica a Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2004.

LLAGOSTERA, Antoni, «La gènesi dels articles de Joan Mañé i Flaquer al *Diario de Barcelona*, “Cataluña y sus ruinas” (15 de setembre i 27 d'octubre de 1861)», *Annals del Centre d'Estudis del Ripollès 2003-2004*, (2005), p. 51-75.

LLAGOSTERA, Antoni, «Josep Berga i Boix i el monestir de Ripoll (1867)», *Revista de Girona*, núm. 247 (2008), p. 42-45.

LLAGOSTERA FERNÁNDEZ, Antoni. *Eudald Mirapeix i Illa “Crónica de la villa y monasterio de Ripoll” Història i memòria*. Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 2010, p. 51.

LLOBET MASACHS, Santiago de, «Notes per a una biografia d'en Josep de Maranges i de Marimon, primer historiador-arqueòleg d'Empúries», *Fulls d'història local. l'Escala*, IV (1989).

LLORENS i RAMS, Josep Maria; PLANA i PAR, Clàudia; COSTA i VIARNÉS, Inmaculada. *La Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la província de Girona (1844-1981). Catàleg dels fons documental*. Generalitat de Catalunya: Barcelona, 2006.

LLUCH i MARTÍN, Ernest, «Les institucions de la Il·lustració a Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 18 (1966), p. 373-376.

LLUCH i MARTÍN, Ernest, «Las Sociedades Económicas de Cataluña», *Las reales sociedades económicas de amigos del país y su obra. Comunicaciones presentadas en el Pleno de la Asamblea celebrado en Sant Sebastián, los días 9 al 11 de diciembre de 1971*, San Sebastián: Patronato “José Maria Quadrado” (C. S. I. C), 1972, p. 269-313.

LÓPEZ TRUJILLO, Miguel Àngel, «La Comisión de Monumentos de Guadalajara (1835-1939). Breve reseña histórica e inventario de fuentes», *La investigación y las fuentes documentales de los archivos*, Guadalajara, 1996, p. 443-456.

LÓPEZ TRUJILLO, Miguel Àngel, «French influences on the first administrative inventory of Spanish cultural heritage (1844)», *Actas del congreso ibérico de arqueología (Faro-Portugal)*, 2001, www.lopeztrujillo.com/recursos.html.

LÓPEZ TRUJILLO, Miguel Àngel, «Las Comisiones Provinciales de Monumentos, Quijotes del pasado», dins *Pioneros de la arqueología en España Del siglo XVI a 1912*, Alcalá de Henares: Museo arqueológico regional, 2004, p. 363-369.

LÓPEZ TRUJILLO. *Patrimonio. La lucha por los bienes culturales españoles (1500-1939)*. Gijón: Ediciones Trea S. L., 2006.

LYNCH, John. *La España del siglo XVIII*. Barcelona: Crítica, 1999.

MAESTRE ABAD, Vicente, «Elias Rogent arqueólogo y restaurador», *Revista de Girona*, núm. 83 (1978), p. 201-212.

MAIER ALLENDE, Jorge. *Comisión de antigüedades de Madrid. Catálogo e índices*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1998.

MAIER ALLENDE, Jorge. *Jorge Bonsor (1855-1930). Un académico correspondiente de la Real Academia de la historia y la arqueología española*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1999.

MAIER ALLENDE, Jorge, «II centenario de la Real Cédula de 1803. La Real Academia de la historia y el inicio de la legislación sobre el patrimonio arqueológico y monumental en España», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Tom CC, quadern III, (2003), p. 437-473.

MAIER ALLENDE, Jorge. *Noticias de antigüedades de las actas de sesiones de la RAH (1792-1833)*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2003.

MAIER ALLENDE, Jorge, «La Comisión de Antigüedades de la Real Academia de la Historia», dins *250 años de arqueología y patrimonio*, Madrid: Real Academia de la Historia, 2003, p. 27-51.

MAIER ALLENDE, Jorge, «La Real Academia de la Historia y la arqueología española en el siglo XIX», *Eres. Arqueología/bioantropología*, núm. 12 (2004), p. 91-121.

MAIER ALLENDE, Jorge, «Las antigüedades en la España de Fernando VII: de la anticuaria a la arqueología (1814-1833)», *Revista de Historiografía*, núm. 5 (2006), p. 95-111.

MAIER ALLENDE, Jorge; SALAS ÁLVAREZ, Jesús, «Los inspectores de antigüedades de la Real Academia de la Historia en Andalucía», *Las instituciones en el origen y desarrollo de la Arqueología en España*, Sevilla, p. 175-238.

MAIER ALLENDE, Jorge, «La enseñanza de la arqueología y sus maestros en la Escuela Superior de Diplomática», *Revista General de Información y Documentación*, núm. 18 (2008), p. 173-189.

MARANGES i MARIMON, Josep Maria, 1803. *Compendio histórico, resumen y descripción de la antiquísima ciudad de Empurias*. Barcelona: (reedició de 1968 a càrrec d'Eduard Ripoll).

MAR-7, «El procés de consolidació de l'arqueologia catalana», *l'Avenç*, núm. 90 (1986), p. 19-145; «De la postguerra als anys setanta», núm. 91 (1986), p. 224-231; «Reorganització i nous impulsos», núm. 92, p. 291-297.

MARFANY, Joan-Lluís. *La cultura del catalanisme*. Barcelona: Empúries, 1995.

MARQUÈS i CASANOVAS, Jaume, «Tercer centenari del llibre de Roig i Jalpí sobre Girona», *Revista de Girona*, núm. 58 (1978), p. 437-440.

MARQUÈS i PLANAGUMÀ, Josep Maria, «Descubrimientos arqueológicos en Palafrugell en el año 1774», *Revista de Girona*, núm. 78 (1977), p. 57-58.

MARQUÈS i PLANAGUMÀ, Josep Maria; MARTÍ i BONET, Josep Maria. *Historia de las diócesis españolas*. Barcelona, Terrassa, Sant Feliu del Llobregat, Gerona. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 2006.

MARQUÈS i PLANAGUMÀ, Josep Maria. *Una història de la diòcesi de Girona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.

MASCARELLA i ROVIRA, Jordi, «Els darrers temps del monestir de Ripoll», *Annals 1992-1993. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès* (1994), p. 213-226.

MASSÓ CARBALLIDO, Jaume, «Cinc segles de recerca arqueològica», *L'Avenç*, núm. 269 (2002), p. 24-29.

MAS YEBRA, Juan Adolfo. *La reforma de Barcelona. Contribución al estudio de tan importante y trascendental problema*. Barcelona: Luis Tasso, 1898.

MARCOS POUS, Alejandro, «Origen y desarrollo del Museo Arqueológico Nacional», dins *De gabinete a Museo. Tres siglos de historia*. Madrid: Museo Arqueológico Nacional, 1993, p. 21-100.

MARTÍ GILABERT, Francisco. *Carlos III y la política religiosa*. Madrid: Ediciones Rialp S. A., 2004.

MARTÍNEZ JUSTICIA, Maria José; SÁNCHEZ-MESA MARTÍNEZ, Domingo; SÁNCHEZ-MESA MARTÍNEZ, Leonardo. *Historia y teoría de la conservación y restauración artística*. Madrid: Editorial Tecnos, 2008.

MARTÍNEZ QUINTANILLA, Pedro. *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*. Gerona: Imprenta de F. Dorca, 1865.

MARTÍNEZ PINO, Joaquín, «La comisión provincial de los monumentos de Murcia (1835-1865)», *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie VII. Hª del Arte, T- 18-19 (2005-2006), p. 135-162.

MAÑÉ i FLAQUER, Joan, «Cataluña y sus ruinas», *Diario de Barcelona*, núm. 259-300 (15/09 i 27/10/1861).

MERCADER i RIBA, Joan. *Historiadors i erudits a Catalunya i a València en el segle XVIII*. Barcelona: Dalmau editor, 1966.

MERCADER i RIBA, Joan. *Catalunya i l'imperi napoleònic*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1978.

MICHONNEAU, Stéphane. *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*. Vic: Eumo editorial, 2002.

MICHONNEAU, Stéphane, «Gerona, baluarte de España. La conmemoración de los sitios de Gerona en los siglos XIX y XX», *Historia y política*, núm. 14 (2005), p. 191-218.

MIRAMBELL i BELLOC, Enric, «Enrique Claudi Girbal Nadal», *Revista de Girona*, núm. 32 (1965), p. 30-32.

MIRAMBELL i BELLOC, Enric, «Presència de Girona a la reconstrucció de Santa Maria de Ripoll», *Revista de Girona*, núm. 83 (1978), p. 195-199.

MIRAMBELL i BELLOC, Enric, «La biblioteca pública de Girona, fruit de la desamortització», *Revista de Girona*, núm. 113 (1985), p. 36-39.

MIRAMBELL i BELLOC, Enric, «Projecte de Biblioteca provincial (1820-1823)», *Revista de Girona*, núm. 136 (1989), p. 75-82.

MIRAMBELL i BELLOC, Enric, «L'institut de la revolució a la restauració», *Revista de Girona*, núm. 149 (1991), p. 31-35.

MIRAMBELL i BELLOC, Enric. *Un segle i mig d'història de la biblioteca pública de Girona*. Girona: Central de Biblioteques, 1998.

MIRAMBELL i BELLOC, Enric. *Historia del gobierno civil de Gerona*. Madrid: Ministerio del Interior, 1992.

MIRAMBELL i ABANCÓ, Miquel, «la restauració del monestir de Santa Maria de Ripoll al segle XIX. Entre la restauració arqueològica i la restauració estilística», *Unicum*, núm. 0 (2001), p. 6-8.

MIRET i SANS, Joaquim, «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Vol IX, (1917-20), p. 249-280.

MIRÓ i SOLÀ, Lluís. *L'alba dels Matiners. El procés dels trabucaires (Perpinyà, 1845-1846)*. Afers: Catarroja, 2008.

MOLAS RIBALTA, Pere, «Els cavallers catalans de l'orde de Carles III», *Pedralbes*, núm. 16 (1999), p. 61-95.

MOLI i FRIGOLA, Montserrat, «Els arquitectes del segle XIX a la província de Girona: Bru Barnoya i Liberta (1809-1888)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. XXII, (1974-75), p. 365-371.

MOLI i FRIGOLA, Montserrat. *La desamortización en la provincia de Gerona (1835-1854)*. Barcelona: UAB (tesi doctoral inèdita), 1975.

MOLI i FRIGOLA, Montserrat, «Arquitectura i urbanisme a Girona durant el segle XVIII. Les propostes il·lustrades de Francisco de Zamora», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 15 (juny-desembre de 1988), p.71-101.

MONSALVATGE i FOSSAS, Francesc. *Monasterios del antiguo condado de Besalú.*, Olot: Imprenta y librería de Juan Bonet, 1895.

MORA, Gloria, «Coleccionismo de antigüedades y recepción del clasicismo. Relaciones entre Italia y España en el siglo XVIII», *Hispania*, núm. 192 (1996), p. 63-75.

MORA, Gloria; TORTOSA, Trinidad, «La actuación de la Real Academia de la Historia sobre el patrimonio arqueológico: ruinas y antigüedades», *Archivo Español de Arqueología*, vol. 69, núm. 173-174 (1996), p. 191-218.

MORA, Gloria; TORTOSA, Trinidad, «La Real Academia de la Historia: *In Patriam, Populumque Fluit*», *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Málaga: CSIC & Universidad de Málaga, 1997, p. 187-193.

MORA, Gloria. *Historias de mármol. La arqueología clásica española en el siglo XVIII*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1998.

MORA, Gloria, «La arqueología en España durante el renacimiento y la ilustración», p. 17-18; «Francisco Pérez Bayer», p. 47-49; dins *Pioneros de la arqueología en la España del siglo XVI al 1912*, Alcalá de Henares, Museo Arqueológico Regional, 2004.

MORA, Gloria, «Acerca del primer proyecto para una Ley de Excavaciones», *Boletín EDAR*, 01 (2008), p.12-24.

MORA, Gloria, «La erudita peregrinación. El viaje arqueológico de Francisco Pérez Bayer a Italia (1754-1759)», en *Iluminismo e Ilustración. Le antichità e i loro protagonista in Spagna e in Italia nel XVIII secolo*. Roma: L'Erma di Bretschneider, 2003, p. 255-275.

MORAN, Miguel; CHECA, Fernando, *El coleccionismo en España*, Madrid: Càtedra, 1985.

MUNDET i GIFRE, Josep Maria. *La primera Guerra Carlina a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

MUÑOZ COSME, Alonso. *La conservación del patrimonio español*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1989.

NADAL i FARRERAS, Joaquim. *La revolución de 1868 en Gerona. La actuación de la Junta Revolucionaria Provincial (del 30-IX al 23-X de 1868)*, Girona: Cámara Oficial de Comercio e Industria de la Provincia de Gerona, 1971.

NAVARRETE MARTÍNEZ, Esperanza. *Serie Comisiones provinciales y Comisión Central de Monumentos Histórico-artísticos (Parte Iª)*. Madrid: Real Academia de San Fernando-Archivo, 2001.

NAVARRETE MARTÍNEZ, Esperanza, «El Ministerio de Gobernación y la Comisión Central de Monumentos Históricos y Artísticos ¿Dónde se conservan los fondos documentales de las Comisiones Provinciales?», *ANABAD*, Núm. LVII (1), 2007, p. 427-448.

NEGRE i PASTELL, Pelayo, «Los historiadores de la primitiva Revista de Gerona», *Revista de Girona*, núm. 75 (1976), p. 207-214.

NIETO, Alejandro. *Historia administrativa de la regencia de María Cristina*. Barcelona: Ariel, 2006 (hi ha una edició anterior de 1996).

NOLLA i BRUFAU, Josep Maria; SAGRERA, Jordi. *Ciuitatis impuritanae coementaria. Les necròpolis tardanes de la Neàpolis*. Girona: Universitat de Girona, 1995.

NOLLA i BRUFAU, Josep Maria; VILA, Pep, «Notice historique sur la ville et le comté d'Empúries de Francesc Jaubert de Paça (presentació i facsímil de l'edició de 1823)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* (XLI), 2000, p.419-530.

NOLLA, Josep Maria; PALAHÍ, Lluís; i BURCH, Josep. «L'abandonament de l'oppidum de Castell», *Estudis del Baix Empordà*, 16 (1998), p. 57-78.

OLAECHEA, Rafael. *Las relaciones hispano-romanas en la segunda mitad del siglo XVIII. La Agencia de Preces*. Zaragoza. El Noticiero, 1965.

OLAECHEA, Rafael. «Contribución al estudio del “Motín contra Esquilache” (1766)», *Tiempos Modernos*, 8 (2002) (edició electrònica).

OLIVERAS i LLOVERA, Carme, «La col·lecció emporitana de Caterina Albert i Paradís», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29 (1996), p. 413-429.

OLIVERAS, Carme, «Les excavacions a Empúries abans de 1908», dins *1908-2008. 100 anys d'excavacions arqueològiques a Empúries*. Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, 2008, p. 12-16.

OLIVERAS, Carme, «Els precedents de la recerca. Una visió de l'Empordà», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 39 (2008), p. 31-48.

OLLÉ i ROMEU, Josep Maria. *L'oligarquia i la construcció de l'Estat centralista. Estat de setge a Catalunya (1844-1847)*. Barcelona: Josep Maria Ollé i Romeo, 2003.

OLÒRIZ, Joan. *L'institut de segon ensenyament de Girona (1845-1900)*. Girona: CCG Edicions, 2008.

ORDIERES DÍAZ, Isabel. *Historia de la restauración monumental en España (1835-1936)*. Madrid, 1995.

OSSORIO y GALLARDO, Àngel. *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la república francesa (1793-1795)*. Barcelona: Grimaldo, 1977 (edició original de 1913).

PAPÍ i RODES. *Aureliano Ibarra y la Alcudia. Una mirada a la arqueología del XIX*. Alacant: Universitat d'Alacant, 2008.

PAPELL, Antoni. *L'Empordà a la guerra carlina (mig segle d'història empordanesa)*. Figueres: Tipografia Ideal, 1931.

PARKER, Geoffrey. *La revolución militar. Las innovaciones militares y el apogeo de Occidente 1500-1800*. Barcelona: Crítica, 1990.

PATÍÑO i BARTOMEU, Carles. *Les produccions musives de les vil·les suburbanes de Gerunda*. Treball de recerca de doctorat (inèdit), 2002.

PLANELLA, Macari, «Del respecte als monuments arquitectònics», *La Renaixensa*, IV (1874), p. 54-55 i 70-72.

PEIRÓ MARTÍN, Ignacio; PASAMAR ALZURIA, Gonzalo. *Diccionario AKAL de historiadores españoles contemporáneos*. Madrid: Editorial AKAL S. A., 2002.

PEIRÓ MARTÍN, Ignacio. *Los guardianes de la historia*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2006 (2a edició revisada i augmentada).

PEIG i GINABREDA, CONXA, «El proceso de una transformación: Santa Maria de Ripoll y los proyectos de recuperación del edificio (1846-1893)», *Monasterios intervención en el patrimonio arquitectónico*, Barcelona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 2001, p. 47-61.

PELLA i FORGAS, Josep. *Historia del Ampurdán*. Barcelona: Luís Tasso y Serra impresor, 1883 (reedició facsímil de 1980).

PELLICER i PAGÈS, Josep, «El monasterio de Ripoll. Memoria descriptiva de este célebre monumento en sus relaciones con la religión, las ciencias y el arte», dins *Certamen de la Asociación Literaria de Gerona de 1872*, Gerona: Establecimiento tipográfico de Manuel Llach, 1873.

PELLICER i PAGÈS, Josep Maria. *Breve reseña del resultado de la visita al Real Monasterio de Santa María de Ripoll*. Gerona: Imprenta y librería de Vicente Dorca, 1875

PELLICER PAGÈS, Josep Maria. *Santa María del Monasterio de Ripoll. Reseña Histórica*. Mataró: Tipografía F. Horta, 1888.

PÉREZ LATRE, Miguel; ASENSIO VILARÓ, David, «Cultura histórica en Cataluña: el caso de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, entre 1752-1799», *Pedralbes*, núm. 8-11 (1988), p. 227-243.

PIFERRER, Pau; PI i MARGALL, Francesc. *España. Sus monumentos y artes- Su naturaleza e historia. Cataluña*. Toms I i II. Barcelona: Establecimiento tipográfico-editorial de Daniel Cortezo y C^a, 1884 (en realitat es tracta d'una reedició dels volums dedicats a Catalunya de l'obra *Recuerdos y bellezas de España*, realitzada per Antoni Aulèstia Pijoan l'any 1884).

PLA CARGOL, Joaquim. *Biografías de gerundenses (Gerona y sus comarcas)*. Girona: Dalmau Carles, Pla, S. A., 1948.

PLA i CARGOL, Joaquim, «Comisión Provincial de Monumentos de Gerona. Un siglo de actuación (memoria) [I-II-III]», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, Volums 3,4 i 5 (1948-1949-1950), p. 145-192; p. 194-249; p. 158-218.

PONS i BRUN, Enriqueta. *Pobles de muntanya, pobles d'aigua al Pirineu oriental (1100-650 aC)*. Roses: Ajuntament de Roses, 2000.

PONS RAMOS, Albert; SERRANO JIMÉNEZ, Lluís. *Afrancesats i guerrillers: revolució a la regió de Girona (1808-1814)*. Girona: Diputació de Girona, 2010.

PONZ, Antonio. *Viaje de España*. Madrid: Aguilar S. A., 1988 (bàsicament el volum IV).

PRO RUIZ, JUAN, «Poder político y poder económico en el Madrid de los Moderados», *Ayer*, núm. 66 (2007), pàg. 27-55.

PUIG i CADAFALCH, J.; DE FALGUERAS, A.; GODAY, J., *L'arquitectura romànica a Catalunya. I. Precedents: l'arquitectura romana; l'arquitectura cristiana preromànica*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1909 (reedició 2001).

PUIG i REIXACH, Miquel. *Esteve Paluzie i Cantalozella. Passió per l'escola, la història i la llibertat (1806-1873)*. Olot: Ajuntament d'Olot, 2006.

PUIG i GRIESENBERGUER, Anna Maria, «Figueres arqueològica. Una recerca oblidada», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 34 (2001), p. 71-100.

PUIG i OLIVER, Lluís Maria. *Girona francesa 1812-1814*. Girona: Gòthia, 1976.

PUIGVERT, Joan. *La Girona de la restauració. Girona, 1874-1923*. Girona: Diputació de Girona & Ajuntament de Girona, 1995.

PUIGVERT i SOLÀ, Joaquim Maria, «La restauració del monestir de Ripoll revisitada», *Cercles: Revista d'Història i Cultura*, núm. 5 (2002), p. 36-51.

PUIGVERT i SOLÀ, Joaquim Maria (ed). *Bisbes, il·lustració i janseisme a la Catalunya del segle XVIII*, Eumo: Vic, 2000.

PUIGVERT i SOLÀ, Joaquim Maria. *Església, territori i sociabilitat als segles XVII-XIX*. Vic: Eumo editorial, 2001.

PUIGVERT i SOLÀ, Joaquim Maria, «La restauració del monestir de Ripoll revisitada», *Cercles. Revista d'Història i Cultura*, núm. 5 (2002), p. 36-51.

PUIGVERT i SOLÀ, Joaquim, «Romanticisme i patrimoni històric a la Girona decimonònica», dins *Història de Girona*, Girona: CCG Edicions, 2006, p. 409-413.

PUIGDEVALL, Narcís et alii. *Història de la Diputació de Girona*. Girona: Diputació de Girona, 1990.

PUJADES, Jeroni. *Crònica universal del Principado de Cataluña*. Tom I, Barcelona, 1829.

PUJOL i CAMPS, Celestino. *Estudio de la monedas de Empurias y Rhode con sus imitaciones*. Sevilla: Imprenta de José Maria Ariza, 1873.

PUJOL i CAMPS, Celestí, «Datos arqueológicos», p. 68-74; «¿Existe Empúrias», p. 169-174; «No existe Empúrias», p. 235-239; *Revista de Girona*, Tom 1, (1876-1877).

PUJOL i CAMPS, Celestí. *Melo y la revolución de Cataluña en 1640. Discursos leídos ante la Real Academia de la Historia*. Madrid: Imprenta y fundición Manuel Tello, 1886.

PUJOL i CANELLES, Miquel, «Trasllat de la comunitat del monestir de Sant Pere de Rodes al castell de Vila-Sacra», *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 326 i següents.

QUER i CARBONELL, Josep. «L'oligarquia gironina durant el trienni constitucional», *Revista de Girona*, núm. (122) 1987, p. 75-81.

QUÍLEZ i CORELLA, Francesc Miquel, «La història del col·leccionisme públic a la Barcelona vuitcentista», dins *Col·leccionistes, col·leccions i museus. Episodis de la història del patrimoni artístic de Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2007.

QUIROSA GARCÍA, Maria Victoria, «El nacimiento de la conciencia tutelar. Origen y desarrollo en Europa durante el siglo XVIII», *Revista Electrónica de Patrimonio Histórico*, núm. 2 (junio-2008), sense paginar.

RAHOLA, Carles. *La ciutat de Girona*. Barcelona: Barcino, 1929.

RAMISA, Maties, «La Catalunya ocupada», *L'Avenç*, núm. 225 (1988), pàg. 14-20.

RAMISA, Maties. *Guerra napoleònica a Catalunya, 1808-1814*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1996.

REMESAL RODRÍGUEZ, José; AGUILERA MARTÍN, Antonio; PONS i PUJOL, Lluís. *Comisión de antigüedades de la Real Academia de la Historia. Catalunya catàleg i índex*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2002.

RIEYL, Aloïs. *El culto moderno a los monumentos*. Madrid, Visor, 1999 (l'edició original és de 1903).

RIPOLL i MASFERRER, Ramon. *L'arquitecte, l'arquitectura i la ciutat: Girona 1760-1835*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 2006.

RISQUES CORBELLA, Manel. *El govern civil de Barcelona al segle XIX*. Barcelona: Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

RIU BARRERA, Eduard, «Orígens i evolució de l'arqueologia a Catalunya», *Cultura*, Núm. 5 (1989), p. 40-42.

RIU BARRERA, Eduard, «L'arqueologia a Lleida i a la Catalunya de ponent. Origen i evolució fins a la fi de la Dictadura franquista», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 4 (1994), p. 117-135.

RIU BARRERA, Eduard, «Les arqueologies del segle XIX a Catalunya», dins *Un home per a la història. Homenatge Bonaventura Hernández Sanahuja*. Tarragona: Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, 1992, p. 20-23.

RIU-BARRERA, Eduard, «Les pintures romàniques de la Vall de Boí. De la reconeixença a l'extracció (1904-1923)», *l'Avenç*, núm. 282 (2003), p. 14 i 19.

RIU BARRERA, Eduard, «Les revolucions, l'art i l'arquitectura antiga. Monuments i museus de Barcelona en època romàntica», *Quaderns d'Història*, núm. 12 (2005), p. 135-147.

RIU-BARRERA, Eduard, «La fortuna d'unes obres. Sant Pere de Rodes, del monestir al museu», *Quaderns del Museu Frederic Marès*, núm. 12 (2006), p. 21- 112.

RIVIÈRE GÓMEZ, Aurora, «Arqueólogos y arqueología en el proceso de construcción del Estado-Nacional Español (1834-1868)», dins *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*, Málaga: CSIC&Universidad de Málaga, 1997, p. 131-139.

RIURÓ, Francesc, «Empúries i la Comissió Provincial de Monuments de Girona», *Associació Arqueològica de Girona. Quadern de Treball núm. 8* (1995), p. 46-63.

ROGENT, Elies. *Informe sobre las obras realizadas en la basílica y las fuentes de la restauración*. Barcelona: Imprenta de la viuda e hijos de J. Subirana, 1887.

ROURA i AULINAS, Lluís. *Guerra Gran a la ratlla de França*. Barcelona: Curial, 1993.

SALAS ÁLVAREZ, Jesús. «La recuperación del patrimonio arqueológico de Andalucía durante la Ilustración (1736-1808)», tesi doctoral inèdita de la Facultad de Geografía e Historia de la Universidad de Sevilla dirigida pel Dr. J. Beltrán Fortes, 2004.

SANTANA MOLINA, Manuel. *La Diputación provincial en la España decimonónica*. Madrid: Instituto Nacional de la Administración Pública, 1989.

SANTIRSO, Manuel. *Revolució liberal i guerra civil a Catalunya*. Lleida: Pagès editors, 1999.

SANZ SERRANO, Anselmo. *Resumen histórico de la Estadística en España*. Madrid: Presidencia del Gobierno, 1954.

SCHNAPP, Alain. *La conquête du passé. Aux origines de l'archéologie*. Paris: Editions Carré, 1993.

SIMON SEGURA, Francisco. *Contribución al estudio de la desamortización en España. La desamortización de Mendizábal en la provincia de Gerona*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 1969.

SIMON i TARRÉS, Antoni, «La historiografia del segle del barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu)», dins *Història de la historiografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 93-116.

SOBREQUÉS i VIDAL, Santiago. *Joan Margarit i Pau. La tràgica fi de l'edat mitjana a Catalunya*. Barcelona: Editorial Base, 2006.

SOLÀ i COLOMER, Xavier, «Guerres, destrucció i saqueig del patrimoni eclesiàstic a l'època moderna: el bisbat de Girona (segles XVI-XVII)», dins *L'època del Barroc i els Bonifàs. Actes de les Jornades d'Història de l'art a Catalunya. Valls, 1, 2 i 3 de juny de 2006*. Barcelona: 2007, p. 471-492.

SOLÀ i COLOMER, Xavier. *La reforma catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2008.

SOLÀ i COLOMER, Xavier. *El monestir de Santa Maria d'Amer a l'època moderna: Religió, cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les desamortitzacions (1592-1835)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2010.

TATE, Robert B. *Joan Margarit i Pau. Cardenal i bisbe de Girona*. Barcelona: Curial, 1975.

TOLEDANO GONZÁLEZ, Ferran. *Carlins i catalanisme. La defensa dels furs catalans i de la religió a la darrera carlinada, 1868-1875*. Sant Vicenç de Castellet: Editorial Farell, 2002.

TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *La muntanya insurgent. La tercera guerra carlina a Catalunya 1972-1875*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2004.

TORNER, Jordi. *Catàleg del fons documental de la Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la província de Barcelona (1844-1983)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2002.

TORTOSA, Trinidad; MORA, Gloria, «La actuación de la Real Academia de la Historia sobre el patrimonio arqueológico: ruinas y antigüedades», dins *Archivo Español de Arqueología*, núm. 69 (1996), p. 191-217.

TORRAS i RIBÉ, Josep. *Felip V contra Catalunya*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2005.

TORRES i SANS, XAVIER, «Identitat i vocabulari: Nació, terra i pàtria a la Catalunya dels Àustria», *Pedralbes*, núm. 23 (2003), p. 41-58.

TORRENT i FABREGAS, Juan, «Inventarios y enajenación de efectos del suprimido monasterio de San Feliu de Guíxols (1835-1839)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. XX (1970-71), p. 283-315.

TRIGGUER, Bruce G. *Historia del pensamiento arqueológico*. Barcelona, 1992.

TRIJUEQUE i FONOLLERAS, Pere, *El convent dels agustinians de Palamós*. Palamós: Ajuntament de Palamós, 1991.

TRIJUEQUE i FONOLLERAS, Pere. *Toponímia de Vila-Romà i Palamós (2a. Part)*, Col·lecció Guispires, núm. 9, Palamós, 2000.

VALLVERDÚ i MARTÍ, Robert. *La guerra dels Matiners a Catalunya (1846-1849). Una crisi econòmica i una revolta social*. Barcelona: Publicacions de l'Abat Oliba, 2002.

VILA, Pep. *La Renaixença a Girona. Antologia de textos i documents*. Girona: Diputació de Girona, 1986.

VILAR, Pierre, «Pàtria i nació en el vocabulari de la guerra contra Napoleó», dins *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*. Barcelona: Curial, 1973, p. 133-71.

VILLANUEVA, Jaime. *Viaje literario a las iglesias de España*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, en especial els volums VIII. Valencia: Imprenta de Oliveres, antes de Estevan, 1821; i el XV, Madrid: Imprenta de la Real Academia, 1851.

VALIENTE, Francisco. *El marco político de la desamortización en España*. Barcelona: Ariel, 1971.

VEHÍ i CASTELLÓ, Agustí. *Torna el fusell i posa't a treballar. La Milícia Nacional a Figueres a la darrera guerra carlina (1872-1876)*. Figueres: Ajuntament de Figueres, 2008.

VELASCO MORENO, Eva. *La Real Academia de la Historia en el siglo XVIII. Una institución de sociabilidad*. Madrid: Boletín Oficial del Estado. Centro de estudios políticos y constitucionales, 2000.

VÉLEZ, Pilar. *El desvetllament de la consciència de patrimoni històric a Catalunya (Lliçó inaugural del curs 2003-2004)*. Barcelona: Amics de l'Art Romànic, 2003.

VIDAL, Lluís Maria, «Excursió a Cadaqués y Sant Pere de Roda», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 39 (1898), p. 101-103.

VILA, Frederic, «La restauració de Ripoll, un intent de redreçar la història», *d'Art*, núm. 13 (1987), p. 213-223.

VINYAS i COMAS, JOAN (estudi introductor a càrrec de Lluís Costa). *Memòries d'un gironí. Una visió de la premsa de Girona*. Girona: Diputació de Girona & Col·legi de Periodistes de Catalunya, 2002.

WULFF, Fernando. *Las esencias patrias. Historiografía e historia antigua en la construcción de la identidad española (siglos XVI-XX)*. Barcelona: Crítica, 2003.

YAÑEZ VEGA, Ana, «Estudio sobre la Ley de Excavaciones y Antigüedades de 1911 y el reglamento para su aplicación de 1912», dins *La cristalización del pasado. Génesis y desarrollo del marco institucional de la arqueología en España*. Málaga: CSIC&Universidad de Málaga, 1997, p. 423-429.

YOUNG, Arthur. *Viatge a Catalunya (1787)*. Barcelona: Edicions Ariel, 1970 (edició a càrrec de Ramon Boixareu).

YXART, J., «Sociedades excursionistas», *Revista de Ciencias Históricas*, Volum V (1887), p. 148-167.

ZAMORA, Francisco. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial, 1973 (edició a cura d'Antoni Pladevall).

ZARAGOZA i PASCUAL, Ernest, «Recuperació dels convents gironins després de la Guerra del Francès», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. XL (1999), p. 257-286.

ZARAGOZA i PASCUAL, Ernest, «Els exclaustrats a Girona al 1854», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol XLIV (2003), p. 275-288.

ZARAGOZA i PASCUAL, Ernest. *Història de la congregació benedictina claustral tarraconense (1215-1835)*. Barcelona: Abadía de Montserrat, 2004.

ANNEX LEGISLACIÓ

- R. O., del 8 d'abril de 1752. Instruccions del Marquès de la Ensenada, on es detalla com s'ha d'actuar per protegir les antiguitats que apareguin en les obres del port de Cartagena.
- R. O., de 2 de novembre de 1752. Instruccions al Marquès de Valdeflores en el seu viatge literari.
- R. D., de 14 de juliol de 1753. Ordre als corregidors y justícies del regne que fessin arribar a la Cort les peces antigues que es trobessin.
- R. O., de 16 d'octubre de 1779. Prohibició sortida objectes artístics del país.
- Real Cédula de S. M. y Senyores del Consejo por la cual se aprueba y manda observar la Instrucción formada por la Real Academia de la Historia sobre el modo de recoger y conservar los monumentos antiguos descubiertos o que se descubran en el Reyno (1803). L'any 1805 fou insertada a la *Novísima Recopilación*, com a llei 3a, títol 20, llibre 8.
- R. D., del 25 de juliol de 1835. Supressió dels convents i monestirs de religiosos que no tinguessin un mínim de 12 membres; i aplicació dels seus béns a l'extinció del deute públic.
- R. O., del 29 de juliol de 1835. Establiment de comissions provincials per examinar, inventariar i recollir el contingut d'arxius i biblioteques del monestirs i convents suprimits, juntament amb les pintures, objectes d'escultura i altres que s'hagin de conservar.
- R. D., de 11 de octubre de 1835. Aprovació de la desamortització eclesiàstica i supressió de les comunitats religioses, amb excepció d'aquelles que es dediquen

a l'ensenyament de nens i a l'assistència de gent gran; i procediment per l'ocupació i venda en subhasta pública dels seus béns.

- R. D., del 19 de febrer de 1836. Posada a la venda de tots els béns immobles, de qualsevol mena, que haguessin estat propietat de les comunitats suprimides.
- R. D., de 8 de març de 1836. Supressió de monestirs, convents i altres congregacions religioses.
- R. O., del 14 de desembre de 1836 per la qual el Govern sol·licitava als encarregats de recollir els quadres dels convents suprimits la tramesa d'informació sobre els recollits i inventaris dels objectes artístics i científics existents en els convents, per elegir les obres que meressuessin formar part del Museu Nacional i iniciar la formació dels provincials.
- R. D., de 28 d'abril de 1837. Prohibició d'exportar qualsevol antiguitat sense l'autorització expressa per real ordre.
- R. O., de 27 de maig de 1837. Creació de les Comissions Científiques i Artístiques.
- R. O., de 10 de novembre de 1837. Establiment a l'església de Sant Francesc el Gran de Madrid d'un panteó d'espanyols il·lustres.
- R. O., de 8 de març de 1838. Reiteració de l'ordre de creació de les Comissions Científiques i Artístiques.
- R. O., de 3 de març de 1840. Primer intent de formar un inventari, on es sol·liciten dades relatives a temples on existeixin sepulcres de personatges de prestigi dignes de ser conservats.
- R. O., de 6 de novembre de 1840. Posada a la venda d'aquells edificis que no s'utilitzessin per a una finalitat pública.

- R. O., de 27 de juliol de 1842. Bases per a la concessió d'edificis destinats a serveis públics.
- R. O., de 2 d'abril de 1844. Ordre als governadors per tal que fessin un inventari monumental dels edificis afectats pel procés desamortitzador.
- R. O., de 13 de juny de 1844. Estableix la creació de les comissions de Monuments.
- R. O., de 24 de juliol de 1844. Estableix aspectes sobre la seva organització i crea la Comissió Central de Monuments.
- R. O., de 4 de maig de 1850. Prohibeix la realització de cap obra en edificis públics sense una consulta prèvia a les comissions de Monuments.
- R. D., de 15 de novembre de 1854. Reorganització de la Comissió Central i de les comissions provincials de monuments.
- Llei "Moyano", del 9 de setembre de 1857. Es suprimeix la Comissió Central de Monuments. Les comissions provincials de Monuments passen a dependre de la Real Acadèmia de Sant Ferran.
- R. D., del 24 de novembre de 1865. Nou reglament de les comissions de monuments.
- R. D., del 20 de març de 1867. Creació del Museu Arqueològic Nacional.
- Ordre del 31 d'octubre de 1868. Supressió de la Reial Acadèmia d'Arqueologia i Geografia del Príncep Alfonso.
- Decret de l'1 de gener de 1869. Preveia que l'Estat s'apoderés de tots els arxius i biblioteques que estaven a càrrec de les catedrals, capítols, monestirs o ordes militars.

- Decret del 16 de desembre de 1873. Dicta disposicions per evitar la destrucció, per part d'ajuntaments o diputacions, dels edificis públics que pel seu mèrit artístic o valor històric siguin dignes de ser conservats.
- Decret del 23 de gener de 1875. S'hi estableix el retorn dels objectes confiscats pel decret d'1 de gener de 1869.

ANNEX DOCUMENTAL

Document núm.: 1

ARABLB, Lligall 14, document núm. 45 (Ramon Dalmasas, Resumen historial de la antiquísima Ciudad de Ampurias, o, Empurias, 1-05-1730).

La antiquísima Ciudad de Ampurias fue fundación de Griegos Phocenses que vinieron a nuestra España Celtica [el] 547 antes de Xto [Cristo]; o bien de la Beocia o de Marsella en donde algunos años antes habían poblado, y la dieron el nombre de Alba: aunque de el sacan algunos, y no con poco fundamento que fue poblada por Julio Ascanio hijo de Eneas. Aumentose mucho 327 años antes del salvador con los mismos griegos Marselleses que dexando [sic] la isleta de las Medas que también habían poblado se vinieron y edificaron junto a ellos dividiéndose solo con muralla por lo que desde entonces se lamó Diopolis que significa ciudad de dos naciones, o Paleo polis que quiere dezir [sic] Ciudad vieja, tomando después el de Emporium por la grandeza de su traslación. Llegando a ser por su causa tan populosísima que se dize [sic]tenia mas de [8] mil casas. Tenia también su muelle [y] puerto capaz de un buen numero de [naves] y de cualquier armada.

El sitio en que estaba fundada [esa] los pueblos Indicetes, o, Indigetes que tenia desde cabo Cruces hasta la ciudad de Betulonia [según] algunos o solo hasta el río sambroca o Sambuca que es a la otra parte de dicha Ciudad y en esta opinión estaría en medio los pueblos gerundenses era uno de los buenos de toda España alto y sano por [...] buen temperamento y sobre estar edificada en una colina podían ir cómoda y seguramente los carros por toda ella: estaba rodeada de dos ríos el Fluvia que aún le pasa cerca, antiguamente llamado Clodianus y [...] que hoy tiene diferente lecho, hermoseaban estos y utilizaban con diferentes acequias aquel territorio haciendo mas saludable utilísima y deleitosa a sus habitantes.

En el año 228 antes de Xto [Cristo] la puso sitio el grande Aníbal por estar confederada con los Romanos pero en vano. Marco Porcio Cato también la sitio pero solo a la parte de los españoles porque la otra pared (que aun estaban divididos con la muralla) le admitió en custodia con sus romanos rindió la en fin [usando] con los rendidos de gran clemencia los honró a todos mucho y hizo que los romanos, también edificasen en ella con que el pueblo y ciudad que era de dos naciones ahora se componía de tres pero todos divididos con su muralla y cada uno con su lengua, ritos y costumbres. Hasta que Julio cesar los unió y mezclo a todos y les hizo observar las leyes, ritos, lengua y costumbres Romanas haciendo a la ciudad colonia y convento jurídico

aunque algunos solo quieren que fuese Ciudad Municipal pero fue lo [...] es cierto que la privilegiaron mucho los emperadores Romanos.

Se dice y no sin algún fundamento que la ilustraron con su predicación los sagrados Apóstoles Santiago, San Pedro y S[a]n Pablo y el Discípulo de este Paulo Servio, obispo de Narbona y que la dieron obispo lo que es cierto es que su silla episcopal era antiquísima y que en el concilio Lliberitano tan voceado en España Empurias se señaló [...] la metrópoli de Tarragona y en el segundo Concilio celebrado en Tarragona primó Pablo obispo de aquella [...] se hallan en Toledo, y el mismo también firmo en el concilio Gerundense año 515. En el de Bar[celo]na también firmo el obispo de Ampurias y en otros muchos que por brevedad [no] refiero.

Empezó a perder algo de su gloria esta nobilísima Ciudad en tiempo del Rey Ecija por las guerras y enfermedades pestilentes que le sobrevinieron de la Galia gótica; en la lamentable ruina de España se apoderó de ella un valiente moro sin titulo de Rey conservándose el trono en sus sucesores hasta que Carlos Magno la libró de su tiranía pues aunque la asedió el grande Otger dejó en sus murallas junto con la vida las esperanzas de rendirla. En comend[o el] emperador a Armengol [...] conde de ella y después se la dio en feudo al noble por sus grandes servicios. Por lo que el Conde de Empuries ni el de Urgel que tam[ién] por esa razón era señor soberano y independientes los dos del de Bar[celona] no quisieron concurrir a las Cortes que celebró en Bar[celo]na Dn Ramon Berenguer por los años del señor 1068 ni quisieron admitir ni guardar sus Usages. Pero poco a poco comenzó a minorarse aquella soberanía recibiendo tierras y honores los condes de Ampurias de (de Barc[elo]na por los que le prestaban homenaje de fidelidad. Consta que Hugo Conde de Ampurias a 13 de 8bre de 112[.] presto homenaje a D[o]n Ramon Berenguer [...] el le prometió que le seria vale[dor] y fiel en todos los honores que tenía [o] había de tener des del Castillo Lavia hasta el de Estopañan y desde este hasta la ciudad de [...] y en fin por ultimo este mismo conde se hizo dependiente del Conde de Barcelona D[o]n Ramón Berenguer el aunque les han quedado muchas y muy singulares prerrogativas. Este Condado se incorporó en la Corona por infeudo por la muerte de Magaulin sin hijos barones en el año 1322. Se halla que los consejeros de Barna fueron dueños de este Condado pues a los 9 de febrero del año 1411 en poder de Pedro Jayme n[atural] de Castellón de Ampurias [...] a los oficiales de dicha villa dejaron sacar los frutos de su Pavordía cuya [...].

Esto es lo que he podido saber de la antiquísima Ciudad de Ampurias y sucedió hoy en tan pequeña población que quien lo escribiera [...]Roig y Jalpi solo constaba de unas 20 hasta 25 casas por haberse las demás desahuciado no tan solamente por causa de sus sitios si también por hacerse con el tiempo cegado sus conductos y acequias de las [...] y ser por los muchos pantanos

que en ella ay el lugar mas malsano de toda Cataluña formándose de sus ruinas los muros de la fortaleza de Rosas y de sus habitantes el lugar de Castellón de Ampurias.

Autores que tratan de esto el obispo de Gerona, Franc[isc]o Compte, Pedro Juan Nuñez, Fray franco Diago, Ambrosio de Morales, D[on] Ant[onio] Agujo, Luis Pons de Icart, Florian de Ocampo, [...] zurita, Gariday, Mariana, Méndez, Tito Lívio, Plinio y Pujades lo lleva casi todo citando muchísimos.

Document núm.: 2

ARAH/SE 11/7986/9(1) (ofici del governador civil al ministre de Governació, del 25-05-1841).

Conociendo mi predecesor toda la importancia del pensamiento verdaderamente nacional de la Regencia provisional del Reino consignada en su Decreto de 5 de febrero último por el que dispuso el establecimiento en la capital de la Monarquía de un Panteón para depositar en el los restos mortales de todos los Españoles ilustres, dio desde luego de recibida la expresada superior resolución, las órdenes oportunas para recoger los más exactos datos acerca de los sepulcros de la clase indicada que podían hallarse en esta provincia. Pero a pesar de haberse desplegado la mayor actividad en las comunicaciones y de haberse dirigido este Gobierno político a las principales autoridades y Corporaciones del país, ningún resultado ha ofrecido tan ímprobo trabajo, pues no se han recogido mayores noticias de las que tenía ya esta dependencia; y convencido de que poco o nada se podrá y a adelantar sobre este particular, he creído de mi deber elevar al conocimiento de V. E., el resultado del consabido expediente.

Según es, Ex[celentis]imo. S[eñ]or, solo existen en esta provincia dos sepulcros que encierran los restos de varones esclarecidos, que por los servicios que prestaron a su patria ocupan un distinguido lugar en la historia. Uno de ellos es el de D. Gelaberto de Cruilles, gran senescal de Aragón y Cataluña de quién hace mención honorífica Zurita en su interesante crónica de Aragón. Este cenotafio es de piedra y se halla en la iglesia del extinguido convento de S. Francisco de Asís, de esta capital; por lo que si bien considero que tal vez no esta en el caso de ser trasladado al Panteón nacional, porque D. Gelaberto de Cruillas vivió antes de la reunión de las coronas de Castilla y Aragón, con todo es digno de ser conservado; así que parece podría trasladarse a la Santa Iglesia de esta capital.

El otro monumento mortuorio de los indicados, existe en la capilla de S. Narciso de la colegiata de S. Felio Mártir de esta ciudad, y encierra las cenizas del héroe D. Mariano Álvarez, general gobernador de esta plaza durante el memorable sitio que sufrió la misma por las tropas francesas en los años 1808 y 1809. El heroísmo con que Álvarez defendió estas murallas durante seis meses contra las mejores tropas del vencedor de Austerlitz, Marengo y Jena; con una cortísima guarnición, con escasos medios de defensa, y sin repuestos de víveres, las veces que al frente de un puñado de valientes humilló las águilas, y tremolo triunfante el pabellón español, lo hacen acreedor en mi concepto, a que sus restos mortales ocupen un lugar en el panteón nacional, como justo premio de sus eminentes virtudes, así como su nombre ha sido inscrito en el salón de Cortes.

Considero oportuno poner en conocimiento de V. E., que la traslación de las cenizas consabidas fuera muy fácil y poco costosa en razón de estar aún depositadas en la misma caja en que se colocaron cuando fueron extraídas del Castillo de S[an] Fernando de Figueras para recibir en Barcelona los honores fúnebres del Capitán General del Ejército, que le fueron decretados por premio de sus esclarecidos servicios.

Si en lo sucesivo descubriese algun otro sepulcro de los que habla el precitado decreto de 5 de febrero último me apresuraré a ponerlo en conocimiento de V. E.,

Dios guarde a V. E., muchos años. Gerona, 26 de marzo de 1841.

Ex[celentisi]mo S[eñ]or

Tomás Bruguera

Document núm.: 3

CAI-GE/9/3930/2(6) Còpia de la memòria escrita l'any 1834 per la *Junta de Antigüedades de L'Escala*.

Provincia de Gerona

Memoria descriptiva y circunstanciada de los monumentos que de la antigua ciudad de Ampurias existen en el termino de la Villa de la Escala, de los que se han descubierto en épocas señaladas, e indicios que se tienen de poderse hacer nuevas adquisiciones, que da la Junta de antigüedades de la misma villa, mandada instalar por S. S el M. I. S. Gobernador civil de la provincia de Gerona, por oficio de 11 de abril de 1834.

Monumentos existentes

1º Al norte de dicha villa, y a un tercio de legua de ella, se halla en la misma orilla del mar construida una pequeña población, casi circuida de una muy antigua muralla, que llaman pueblo de Empurias edificado sobre la peña y ruinas de la antigüedad. Comúnmente se cree que en aquellos siglos, era la torre fuerte en donde estaba colocado el faro para facilitar la entrada y salida del puerto a las embarcaciones. En este lugar, o fuerte, que entonces era mucho mas grande, según lo indican las ruinas, había un barrio a manera de clausura, que sino era enteramente circuido de mar, o aislado, poco le faltaba, en donde los Emporitanos, al salir a hacer largas jornadas, encerraban sus mujeres y familias, dejándolas allá custodiadas durante su viaje, llamando a aquella clausura Gordell.

2º Al medio día del dicho fuerte o clausura se halla un pedazo de muralla de cal y canto con extraordinarias piezas sobre una cordillera de rocas azotadas continuamente por el mar la que permanece en pié a pesar de los fuertes sacudimientos de la marea. Tiene de longitud esta muralla unas cien varas, unas cinco de espesor; y unas seis de alto. Esta muralla al parecer estaba prolongada hasta la peña, sobre la cual estaba construido el fuerte del farol referido, y así es, que la que permanece no es mas que una sexta parte de la que cerraba aquel grande puerto; y no deja duda que fuese parte del puerto, pues que pocos años hace se conservaban robustas argollas de hierro clavadas en la muralla expresada, cuyo objeto no podía ser otro que para atar barcos.

3º A unas doscientas varas de distancia y en línea perpendicular de dicha muralla está edificado el convento de los P. P. Servitas de Gracia, antes ermita de S. Salvador. Entre la referida muralla

y dicho convento se descubren entre arena los restos de un grande edificio, que al parecer debió ser templo, y en contorno muchas ruinas de otros edificios también entre arena.

4° Dicho convento está situado sobre una pequeña cuesta, ramal de un monte elevado sobre el nivel del mar unas treinta y seis varas. En lo más elevado de este monte, que forma una hermosa llanura, es el sitio mas principal de la antigua Emporio, como manifiestamente se descubre por los restos de los robustos muros y multitud de edificios enterrados. Esta parte principal de aquella famosa ciudad estaba separada por lo restante de ella por una grande muralla de piedra y cal, cubierta de fortísima argamasa compuesta de picadillo a modo de betún. Parte de dicha muralla, hoy día existente, es la [casa] de muralla que cerraba lo principal de la ciudad por el lado de mediodía, y tienen de longitud unas trescientas varas. Por la parte de poniente se hallan trozos de otro muro demolido de la misma especie, lo que manifiesta bien, que estaba dicha ciudad cerrada por aquella parte de igual muralla que por la parte del mediodía. La cara de poniente tiene de longitud como unas quinientas varas. Por los antiguos restos que se han hallado en varios puntos de aquella alta llanura, de muralla muy parecida a la que actualmente permanece no deja duda que aquella parte principal de la ciudad estaba circuida toda de un muro como el de mediodía. Este muro tienen de alto unas cinco varas; y casi cuatro de grueso, con la rara particularidad, que tiene interiormente y a lo largo un pasadizo que pueden cómodamente pasar dos personas de frente. Esta parte principal circuida de tan rara muralla forma un cuadrilongo regular de ciento cincuenta mil vara cuadradas.

5° el referido cuadrilongo se dice ser lo mas principal de aquella gran ciudad, porque se cree, y lo manifiestan las ruinas, que tanto por la parte de oriente, como por la parte de poniente había extraordinarios arrabales exteriores a dichas murallas, que formaban otras dos grandes poblaciones circuidas de otras distintas murallas, cuyas tres poblaciones juntas formaban un vecindario de 35.000 familias todas catalanas, griegas, Focenses originarias de la Jonia y Romanas; pero ninguno de dichos arrabales o barrios ha suministrado tantas preciosidades, ni manifiesta tantos restos de suntuosos edificios, como aquella parte central y regular superficie.

6° Entre sur y oeste de dicha ciudad y a cosa de medio cuarto de legua de ella hay un vecindario de cuatro casas de campo que llaman las Cors, y en dos de dichas casa dos fuertes y muy altos torreones, que manifiestan ser muy antiguos; se dice y cree ser este el sitio y lugar en donde los magnates y ancianos del pueblo Emporitano se juntaban en Cortes para tratar de los negocios arduos de justicia, y se promulgaban las sentencias de muerte a los reos y delinquentes merecedores del ultimo suplicio; lo que lo confirma el monumento siguiente.

7º Al Norte de dichas Cors y a unos 700 pasos de distancia, al extremo y encima de un montecillo, en medio de un cerco de pared de piedra y cal, que forma una plaza cuadrada de superficie 670 varas cuadradas, se halla fabricado lo que llaman Castellet, o Forcas, y consiste en una torre maciza y cuadrada, construida de grandes piezas de argamasa muy dura formando un cubo de 4.800 pies cúbicos. Sobre este cubo se elevaba una columna de mármol fino, de la que colgaba la cuchilla del rigor, en señal de la dureza del castigo y rectitud de la justicia.

Monumentos descubiertos en épocas señaladas

Seguramente que nadie habrá hecho mas descubrimientos (a lo menos que se sepa) sobre la consabida ciudad de Empurias, ni ha reunido mas preciosidades que el aficionado D. José Maranges y de Marimon, antes vecino de esta villa de La Escala, pues que consta que en el año de 1789 habia ya reunido mas de 550, monedas de plata y cobre de varios Emperadores, y principalmente de Escipión, Catón, Mario, Agripa y Julio Cesar; un ídolo de cobre, una culebra de plata con dos cabezas, agatas y cornelinas con varias figuras, un riquísimo camafeo, muchas piedrecillas finísimas, un busto de Tiberio Cesar, una diosa Venus dorada y vestida a la romana, un topacio oriental finísimo y guarnecido en una sortija de oro, una cornelina muy rica con dos bustos gravados en fondo, de Dión i Silvio: vasos de vidrio y barro de raro modelo y extrañas figuras; un porfido [sic] manifestando haber sido pedestal de una columna con la siguiente inscripción: Septimia [...]. Es de presunto que dicho aficionado haría tales y tan preciosos descubrimientos, al mismo tiempo de arrancar por primera vez aquel lugar de ruinas, pues que ahora no se descubren varios de los monumentos de que dicho Señor hace mención. [Tampoco] se ven las cisternas, grutas, sepulcros y concavidades que el con velas encendidas y con grande afán recorría y escudriñaba, siendo seguramente la causa lo estar todo aquel territorio dividido en varias piezas, unas viñas y otras campos; casi todas circuidas de paredes hechas de los restos y ruinas de aquellos antiguos monumentos, y labradas ya muchas veces.

Sin embargo de la tan singular variación de aquel terreno, como no se sabe que haya habido quien haya hecho mas que superficiales excavaciones siendo las mas profundas para plantar viñas, que no pasan de cinco cuartas de profundidad, se cree que con trabajo, profundizando bien las excavaciones se hallarían monumentos en abundancia, no descubiertos desde la ruina de aquella populosa ciudad. Comprueba esta fundada creencia las declaraciones dadas por los tenedores y labradores de las referidas piezas de tierra, pues que de ellas resulta:

En pieza de D. José Barraquer, reducida de pan llevar a viña, e inmediata a la muralla existente de la ciudad y por la parte interior de ella, al reducirla a viña dos años hace, bajo la inmediata dirección del Señor D. Rafael Feliu; encargado por su principal, se descubrió a una vara de

profundidad una muy larga pared de unos dos pies o más de espesor, y muy dura, de piedra y cal paralela a dicha muralla, y distante de ella unas diez varas; y otras muchas de poca longitud perpendiculares, y unidas a la primera; todo lo que por declaración del indicado Feliu indica haber sido un gran de edificio de Hospital; Cuartel u otra cosa semejante, y que a pesar de incomodar mucho a sus trabajadores para hacer el indicado plantío de viña; las dejaron intactas, a causa de haber sido muy costoso el demolerlas por su rara dureza. Dicho encargado manifestó también, que al labrar el centro de dicha pieza, movido de curiosidad, hallando tantos obstáculos para el trabajo, hizo profundizar algo mas la excavación que se hallo con una cisterna al parecer, que por su mucha profundidad no acabo de escudriñar, y por lo tanto la volvió a llenar de tierra. Mas dijo que en las varias veces que ha hecho trabajar dicha pieza han hallado los trabajadores varias monedas de plata y cobre con otras muchas frioleras de barro que por su poco aprecio las inutilizaban o dejaban enterradas, sin hacer atención al punto o puesto en donde las hallaban. I por ultimo que un poco mas a poniente del centro de la pieza se hallaron sueltas dos piezas de mármol, al parecer bases agujereadas de columnas; la una muy bien trabajada que regaló a su principal D. José Barraquer, diciendo que todo lo demás lo ha ido distribuyendo por haber de ello hecho poco aprecio.

En pieza de Catalina Bañas confrontante con la anterior por parte de oriente, reducida a pan llevar, según afirma su dueña; se han descubierto muchas paredes que no han escudriñado por haber siempre labrado muy superficialmente aquel terreno, pero que a pesar de esto han hallado subterráneos, aposentos que arrasaron, piedras grandes labradas, varias monedas de plata y cobre, varios vasos de barro, piedrecillas ricas y preciosas, y añade a todo esto que el referido D. José Maranges y de Marimon les hacia un cambio de dicha pieza con otras de mucha mas estima, confiando hacer en dicha pieza preciosos descubrimientos, lo que había oído decir varias veces a sus progenitores.

En otra pieza de tierra de D. Jose Piferrer, confrontante con la antedicha de Barraquer por parte del medio dia, encargada al labrador D. Silvestre [Lay] de Empurias, según sus declaraciones se halla principalmente en el centro de dicha pieza muchas paredes, que labrando incomodan bastante, pero que a pesar de todo incomodo nunca se ha detenido ni hecho atención en buscar cosa alguna perteneciente a las antigüedades, causa por la que no ha descubierto objeto alguno que merezca la atención.

En otra pieza de Narciso Ramis confrontante con la anterior por parte de Oriente, dice su dueño haber hallado muchas paredes, ladrillos pintados muy grandes, sepulturas y restos de personas de extraordinaria estatura, pero que no se sabe el punto fijo de la pieza en donde se hallaren por haber recibido esta noticia de sus mayores.

En otra de Juan Poch, parte de ella viña, confrontante con la referida de Barraquer y Bañas, en la que según su dueño se han también hallado muy duras paredes, algunas monedas y vasos de barro con huesecitos.

En otra de Cristobal Sureda confrontante con la anterior, según declaración del mismo, se hallan trabajando muchas paredes, un subterráneo entre las mismas que ya esta cubierto, se han hallado monedas, vasos de barro, y otras varias cosa que han vendido a unos y a otros, sin poder ahora asegurarse en que parte de aquella pieza se hallaron dichos objetos.

En otra de Jerónimo Mas, confrontante por parte de Mediodía con la número cuarto, declara su dueño haber en ella hallado, entre el centro de dicha pieza y el camino con quien confronta por parte del Norte, un empedrado de pedacitos de mármol cuadrados blancos y negros, colocados con mucha simetría y orden, y nada mas que mereciese la atención.

En otra pieza de bastante extensión parte campo de labranza y parte viña de Estevan Oliveras, según este, dijo: que por la parte de Poniente de dicha pieza había hallado varios puesto o sitios enterrados, contruidos de una especie de betún muy sólido al parecer dispuestos para la conservación de líquidos de los que existen aun a flor de tierra, varias monedas de distinto metal en distintos puntos de la pieza, varios vasos de barro, piedrecillas transparentes con figuras gravadas muy ricamente; de todo lo que ; solo se conservaba las cinco monedas que presenta.

En otra pieza de Martín Sureda, confrontante con las del numero 6, dice su dueño haber hallado en el centro de la pieza una cisterna con sus conductos de plomo hecha de argamasa muy dura, añadiendo que en tiempo de lluvias se descubrieron otras seis o siete en varios puntos de la misma pieza, monedas, piedrecillas ricas y muy bien trabajadas, clavos de roble, mangos o puños de cuerno de ciervo, y otras muchas cosas raras, de las que ya no se sabe su paradero por haberse con el tiempo extraviado. Y por ultimo que se acuerda haber tenido en sus manos un cráneo de persona humana dentro del cual entraba anchurosamente su cabeza hasta las orejas, cuyo cráneo había hallado en pieza de tierra de su hermano, confrontante con la muralla de la referida ciudad de Emporias por la parte exterior de la misma y del lado de Poniente, y dicho cráneo se halló casi debajo de las ruinas de dicha muralla en aquella parte, creyendo que ya no existe allá aquel monstruoso resto de la humanidad, pero que creé que si en el mismo punto, del

cual no se acuerda de fijo, se hiciera una profunda excavación se hallaría lo restante de aquel agigantado esqueleto.

En otra pieza de Pedro Busquets situada en la parte exterior de la referida ciudad y por la parte de Oriente de la misma, según declaración del mismo dueño, se habían hallado al plantarla de viña varios restos de la humanidad, entre estos huesos tan extraordinarios, que calculaba dicho Busquets ser de personas cuya talla no bajaría de 12 pies, como también unos varios de barro con varias figuras pintadas y amoldadas sobre los mismos.

En otra de Francisco Sureda exterior a las murallas y confrontante con ellas por la parte de Poniente dice el mismo, que 18 o 20 años ha trabajando en aquella pieza entre una pequeña eminencia (tal vez el punto mas alto de toda aquella cuesta) y la muralla derruida de parte de Poniente, halló el cráneo de que se hace mención en el numero 9, pero no se acuerda si volviere ha enterrar, y aun no puede asegurar se halle dicho cráneo ni los demás restos de aquel extraordinario cuerpo, pues que a pesar de que se acuerda que muchos de aquellos monstruosos huesos se volvieron a enterrar no puede asegurar el punto fijo, y así es de parecer que a no ser por casualidad, costaría mucho trabajo para dar con ellos, a mas de que habiendo pasado tanto tiempo después de removidos, podrán tal vez haberse consumido o extraviado por las lluvias y temporales.

De las indagaciones tomadas a la multitud de tenedores de piezas y trabajadores de aquellas tierras de ruinas, solo las presentes merecen alguna atención por alguna variedad entre ellas, y así es que se omiten las otras varias porque no son mas que mera repeticiones de las antes puestas, y por no abultar inútilmente esta memoria, y cansar sin provecho la atención de V. S. pues que por las citadas, y concordancia de todos los declarantes pueden deducir las esperanzas de nuevas adquisiciones siguientes.

Esperanzas de nuevas adquisiciones

Es de parecer esta Junta que en virtud y fuerza de lo que queda expuesto, pocos objetos de aprecio puede presentar la casualidad pues que habiendo tanto tiempo que se trabajan aquellas tierras de ruinas, si alguna cosa podía hallarse en la superficie tantas veces trabajadas, ya había desaparecido de entra las manos de los trabajadores como aparece de las declaraciones dadas.

T(ampoco) seria lo mismo según el parecer de dicha Junta y de los prácticos del terreno, si se hicieran profundas excavaciones principalmente en lo interior y principal de aquella destruida y

en tiempo opulenta ciudad, como lo manifiestan los restos de tantos edificios y tanta variedad de objetos hallados en dicho sitio, y solo en la superficie.

Es muy de notar el descubrimiento de la larga pared de Oriente a Poniente hecho por Rafael Feliu del numero 1º, pues que por la dicha dirección de Oriente a Poniente es bien de presumir que aquella seria la dirección de las principales calles de aquella principal parte de la ciudad.

A pesar de lo dicho seria muy costoso hacer dichas excavaciones, para hacerlas con la profundidad que exige el descubrimiento de tales restos de la antigüedad, necesarias por consiguiente cuantiosas sumas, no tanto para indemnizar a los dueños de aquellas tierras, como por la multitud de trabajadores, seria necesario emplear para dicho trabajo.

Esto es en resumen lo que ha parecido a esta Junta poner en conocimiento de S. S. el M. Y. S. Gobernador civil de esta provincia de Gerona, en cumplimiento de las ordenes emanadas de dicho M. Y. S. hasta la presente fecha. La Escala, 27 de octubre de 1834._ El cura Párroco José casa Presidente.

Esta es la copia de la original memoria que en la anterior fecha remitió esta Junta al M. Y. S. Jefe superior político de esta provincia_ La Escala, 22 de julio de julio de 1841.

El cura párroco José Casa,
Presidente- Tomas Brugera.

Document núm.: 4

Real orden de 29-07-1835, publicada a la Gaceta de Madrid, núm. 217, del 4-08-1838.

Por el decreto de 25 del corriente, relativo a la supresión de algunos monasterios y casas religiosas, se informará V. S., de que en su artículo 7º se exceptúan de la aplicación al pago de la deuda pública los archivos, bibliotecas, obras de escultura, pintura y enseres que haya en dichas casas, y puedan ser útiles a las ciencias y a las artes.

S. M., cree se podrán reunir con este motivo objetos dignos de conservarse por su antigüedad, o por la perfección y bondad de su trabajo.

En medio de las vastas y diarias ocupaciones encomendadas a V. S., conoce S. M., que no podrá por sí examinar y recoger tales objetos, al mismo tiempo que esto debe hacerse con su conocimiento, por ser propio de las funciones que V. S., ejerce en la provincia; y atendiendo a estas consideraciones, S. M., se ha servido disponer:

1º. Que V. S., al recibo de esta circular y según la extensión de su provincia, nombre una comisión de tres o cinco individuos inteligentes y activos, los cuales tengan a su cargo examinar, inventariar y recoger cuanto contengan los archivos y bibliotecas de los monasterios y conventos suprimidos, y las pinturas, objetos de escultura o otros que deban conservarse.

2º. Para el nombramiento de los individuos de esta comisión deberá V. S., consultar a las academias de bellas artes o letras, a los encargados de los archivos públicos, o bien a las sociedades económicas.

3º. En el caso de no haber en su provincia estos cuerpos, nombrará V. S., directamente los comisionados, eligiéndolos entre las personas que por su ilustración y gusto acreditado le merezcan mejor opinión y más confianza.

4º. Nombrada la comisión, y puesto V. S., de acuerdo con el intendente, acompañará aquella a los comisionados de la dirección de amortización que pasen a hacerse cargo de los conventos, y de común inteligencia se formarán los inventarios de los objetos terminantemente excluidos en dicho artículo 7º de la adjudicación al pago de la deuda pública.

5º. Deberá V. S., mandar se formen inventarios separados de cada clase de objetos, y tres copias autorizadas de cada uno de ellos para que pueda quedar uno en el archivo del Gobierno civil de

cada provincia, otro en el de esta secretaría del Despacho, y el tercero en las academias o bibliotecas de esta corte.

6° A proporción que se vayan recogiendo dichos objetos cuidarán V. S., y los comisionados irlos remitiendo a la capital de cada provincia, en la que se depositarán en paraje cómodo y seguro hasta que s. M., con conocimiento cierto y puntual de todo lo recogido, pueda darles el destino que mejor le pareciere.

7° No siendo fácil asignar cantidad alguna fija y determinada, tanto para indemnizar a los comisionados, ya que por patriotismo y puro amor a las artes no admitan su comisión, como para satisfacer los gastos de transporte y otros, cuidará V. S., de remitir a este ministerio el presupuesto de las cantidades que próximamente juzgue necesarias para el pago de todo, manifestando de qué fondos podrán satisfacerse, a fin de que se den oportunamente las órdenes al efecto, o las satisfaga este ministerio en otro caso por aquel medio que le pareciere más conveniente.

S. M., espera que penetrado V. S., del objeto a que se dirigen las anteriores disposiciones, les dará el puntual y eficaz cumplimiento; y de su Real orden lo comunico a V. S., persuadido también que en ello mostrará V. S., su actividad e inteligencia. Dios guarde a V. S. muchos años.

Document núm.: 5

ARABASF/CP/GE 47-6/2 (informe del gobernador, Dionisio Valdés, al Ministeri de Governació, del 27-10-1835).

Quedo enterado del Real Decreto que con fecha 14 del corriente se ha servido mandarme V. E., por el cual S. M., la Reyna Gobernadora tubo a bien suprimir todos los Monasterios de órdenes monacales, los de canónigos regulares de San Benito, de la Congregación claustral Tarraconense y la cesaraugustana, los de S. Agustín y los premostratenses, cualquiera que sea el número de Monjes, o Religiosos de que en la actualidad se compongan, con la excepción que manifiesta,; encargándome al mismo tiempo el exacto cumplimiento de la Real orden de 29 de julio último, y que emplee cuantos medios me parezcan convenientes a fin de evitar la enajenación y venta fraudulenta que pueda verificarse de los objetos científicos y artísticos de los conventos suprimidos, haciendo responsables a los Prelados de estos de la que se haya efectuado posteriormente a la publicación del Real Decreto de 25 de dicho mes.

Al mismo tiempo que tengo el honor de manifestar a V. E., que por todos los medios imaginable procuraré cumplir el encargo que se sirve hacerme S. M., en el citado Real Decreto, creo de mi deber poner en el superior conocimiento de V. E., que a causa de la flojedad con que miraron este interesante asunto los anteriores Gobernadores militar y civil, de la poca delicadeza, mezquino interés y reprehensible abuso de varios prelados de las casas religiosas de esta ciudad, y del desorden que con este motivo ha habido en ellas, no será fácil recoger todos los objetos de que habla la Real orden de 29 de julio, pertenecientes a las expresadas casas, si bien es cierto que por efecto de las desgracias ocurridas en los dos sitios que sufrió esta inmortal ciudad en la guerra de la independencia, quedaron muy pocos de dichos efectos en estos conventos.

En 7 de Agosto de este año remitió a ese Ministerio este Gobierno Civil una copia del documento firmado por las autoridades civil, militar y eclesiástica y por los prelados de las ordenes religiosas de esta población, en virtud del cual quedaron cerrados desde dicho día todos los conventos de ella, habiéndose convenido que cada uno de los expresados prelados nombrase un individuo a su satisfacción, para que en clase de procurador formara los correspondientes inventarios, cuidara de los muebles i inmuebles, y respondiera de ellos, cuando la superioridad lo determinase; y a pesar de esta acta u acuerdo, anda se practicó después hasta que en 10 de setiembre último el secretario de este Gobierno Civil D. Manuel Martínez Rueda que hacia de Gobernador Civil entonces, nombró una comisión compuesta del licenciado D. Benito Calero de Cáceres oficial primero de la Secretaria de esta Gobernación Civil, D. Segismundo Amich, D. Salvia Cabruna, D. Antonio Bertrán y de D. Luís Barnoya para que en unión del comisionado de

Amortización pasase a examinar, inventariar y recoger cuanto contuviesen los archivos y Bibliotecas de los referidos conventos y las pinturas y objetos de escultura u otros que deben conservarse. Constituida la Comisión en algunas casas de religiosos observó que apenas existía en ellas efecto alguno de los citados, motivo por el cual, el expresado Calero que en 19 de setiembre último estaba encargado de este Gobierno Civil, ofició a los mencionados expresados que no permitiesen extraer de los conventos efecto alguno de ellos y que los que lo hubiesen sido procuraran que fuesen restituidos inmediatamente a los mismos; pero unos contestaron que por sus dueños habían sido recogidos algunos efectos de las casas religiosas, otros que ningunos habían sido extraídos, y algunos finalmente nada contestaron por haberse ausentado de esta Capital.

A pesar de que acaba de establecerse en esta Ciudad una delegación de la Comisión de la Intendencia de este Principado, que ha mandado, que dentro de 3 día[s] se ponga en poder de D. Ignacio Feliu comisionado de Amortización, cuanto se tenga de dichos Monasterios y Conventos, bajo la inteligencia que de lo contrario serán tratados los contraventores con todo el rigor de la ley, procuraré por cuantos medios estén a mi alcance, que los objetos de que habla la repetida Real orden sean recogidos, a cuyo efecto dictaré las medidas oportunas; sintiendo que por los motivos ya emitidos en esta exposición queden algunos en poder de los que los extrajeron.

Gerona, 27 de octubre de 1835

Dionisio Valdés

Document núm.: 6

Real orden de 27-05-1837, publicada a la Gaceta de Madrid, núm. 907, del 28-05-1837.

Las diferentes consultas elevadas últimamente al Gobierno de S. M. por varios jefes políticos acerca de los obstáculos que entorpecen el total cumplimiento de los mandado en Reales órdenes de 29 de Julio de 1835 y 14 de Diciembre de 1836, relativo á la clasificación, traslación y destino de objetos científicos y artísticos procedentes de los conventos suprimidos, le han persuadido de la conveniencia de hacer extensivas con uniformidad á todas las provincias de la Península é islas adyacentes las reglas dictadas ya en 8 y 25 de Abril último y 7 del corriente, respecto á las de Cuenca, Barcelona, Salamanca y otras en cuyo pronto y exacto cumplimiento funda S. M. la esperanza de ver en breve á salvo de la codicia extranjera, y convertida en provecho de la ilustración nacional, la casta riqueza que España posee en obras de literatura, ciencias y artes. Provincias hay en que el celo de las autoridades, superando todos los obstáculos, ha reunido ya en paraje seguro estos objetos, y concluido sus inventarios clasificados; y las hay también en que, llevando á su complemento las miras del Gobierno, erige bibliotecas y museos, que en breve podrán abrirse al público estudioso. Empero á fin de que en todas se logre igualmente el mismo resultado, se ha servido S. M. mandar lo siguiente:

1º Los Jefes políticos, tomando informes de las diputaciones provinciales y ayuntamientos respectivos, nombrarán en cada uno de los pueblos a que correspondieron lo suprimidos conventos, comisiones de sujetos de inteligencia, integridad y celo por el bien público, á la cuales encargarán, con las facultades suficientes, la formación de inventarios clasificados de los objetos científicos y artísticos procedentes de los indicados conventos, cuyos inventarios remitirán á la capital de la provincia.

2º En cada capital de provincia se formará una comisión científica y artística presidida por un individuo de la diputación provincial ó del ayuntamiento, y compuesta de cinco personas nombradas por el jefe político é inteligentes en literatura, ciencias y artes. Esta comisión reuniendo los inventarios particulares, formará uno general, en el cual designará las obras que merezca, según su juicio, ser conservadas, y las hará trasladar inmediatamente á la capital.

3º Estas obras serán colocadas en edificio á propósito para servir á un tiempo de biblioteca y museo; pudiendo también dejarse de ellas las que parezcas convenientes, en aquellos pueblos donde por su importancia se crea útil plantear dicho establecimiento mediante la aprobación del Gobierno.

4º Las obras desechadas por la comisión se venderán en pública subasta, y su producto se aplicará a los gastos de formación de inventarios, traslación de efectos y establecimientos de bibliotecas.

5º Los jefes políticos remitirán á este ministerio en el término de dos meses, contados desde el día en que reciban la presente instrucción, copia del inventario general clasificado, con separación de las obras conservadas y de las destinadas a la venta pública, proponiendo al mismo tiempo todo cuanto sea necesario para la definitiva instalación de las bibliotecas.

6º Los ayuntamientos de los pueblos donde hayan de establecerse bibliotecas, facilitarán los medios necesarios para su colocación; y si no los tuvieren, los propondrán al Gobierno de S. M. por conducto de la respectiva diputación provincial y jefe político.

7º Este jefe, a propuesta del ayuntamiento, nombrará por ahora los empleados absolutamente necesarios para el cuidado y servicio de las bibliotecas; y los sueldos o gratificaciones que le fueren asignados, se comprenderán en el presupuesto de gastos del ayuntamiento, en concepto de disposición provisional, hasta que por el Gobierno se determine lo mas conveniente.

8º No tendrán lugar las precedentes disposiciones en la capital de reino y demás puntos donde los libros y efectos artísticos de los conventos suprimidos han sido destinados a bibliotecas y museos ya existentes. Finalmente, S. M. me manda reiterar á V. S. el mas exacto cumplimiento de la circular de 28 de Abril último para que con la cooperación de los funcionarios dependientes del ministerio de Hacienda, al cual con la misma fecha se trasladó la citada orden para su circulación y observancia, cuide V. S. con la mayor escrupulosidad no se extraigan para el extranjero ni provincias de Ultramar libros, manuscritos, pinturas ó esculturas de autores antiguos, sin expreso permiso de S. M., cuidando de que se apliquen por quien corresponda á los contraventores las penas establecidas por las leyes.

Lo digo á V. S. de Real orden para su puntual cumplimiento. Dios guarde á V. S. muchos años.
Madrid 27 de Mayo de 1837.= Pita.= Sr. jefe político de...

Document núm.: 7

ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici del governador civil Tomás Bruguera al Ministeri de Governació, del 14-08-1842).

Las circunstancias de la guerra felizmente terminada y la ocupación por los facciosos de casi toda la provincia, causaron sin duda el extravío de los mas preciosos objetos de literatura y artes, que pertenecieron a los suprimidos Monasterios y Conventos, sin que se haya hecho en cumplimiento de lo mandado en los reales decretos de 25 de julio y 11 de octubre de 1835, mas que recoger de cinco a seis mil volúmenes escritos en latín casi todos, y algunos cuadros raídos sin merito alguno en mi concepto; amontonándolos sin orden y sin inventario en un sitio escusado de este edificio; así que considero que mis antecesores, no practicaron por dichas causas lo determinado en la real orden de 27 de mayo de 1837. Más deseoso yo de plantear como se me previene en la real orden circular de 13 de julio último, los importante establecimientos de Biblioteca y Museo provincial, he procurado remover cuantos obstáculos a ello se oponga, y reunir en esta Capital los restos de varias Bibliotecas y algunos cuadros que procedentes de los conventos se encuentran arrinconados y olvidados en diversos parajes unos , y repartidos entre varios particulares otros que serán los mejores o de algún mérito, según lo manifestado por el Contador de Arbitrios de Amortización, pues que de este asunto ningún antecedente obraba en este Gobierno político.

Para logra los resultados que me prometo de esta determinación, me he dirigido al Intendente de rentas de esta provincia pidiéndole ordene a los comisionados de Amortización , remitan a mi disposición los objetos mencionados que conservan; con una noticia de los que no se han recogido por hallarse descuidados de las autoridades, y nota de los particulares de sus respectivas demarcaciones que se apoderaron o se hicieron por otro medio dueños de los objetos que se echan de menos por el merito que de público se les atribuya, a fin de que con conocimiento de su paradero sean recogidos por un sujeto dotado de saber y de conocimientos en la materia, que comisionaré al efecto.

También me he dirigido a la Diputación y Ayuntamiento constitucional de esta ciudad: a la primera para que me provea de los indispensable recursos para el abono de dietas al referido comisionado, y atender a los gastos de conducción y colocación de los consabidos objetos; y al segundo para que me indique y prepare el local en que se han de constituir los expresados establecimientos, y en caso de no poderlo hacer así que propongan a esa Superioridad por conducto de la Diputación los medios de adquirirlo.

Luego que se reúnan los objetos que han de formar la Biblioteca y Museo provincial se ocuparan los sujetos que compongan la Comisión Científica y Artística que he nombrado tres días hace con arreglo a lo dispuesto en la citada real orden de 27 de Mayo de 1837, del arreglo y colocación de aquellos que contengan algún mérito, formalizando al propio tiempo el inventario general que pasará a manos de V. E., con la debida clasificación y expresando los nombres de los autores si constaren.

Todo lo cual tengo el honor de participar a V. E., en cumplimiento de lo que se ha servido prevenirme en la disposición primera de la referida real orden circular de 13 de julio último.

Document núm.: 8

Butlletí Oficial de la Província de Girona, Suplement del 4 d'octubre de 1842

Acta de haberse instalado la Diputación Arqueológica de la provincia

En la ciudad de Gerona a las cinco de la tarde del día trece del mes de Septiembre de mil ochocientos cuarenta y dos, se constituyeron en el Salón de sesiones del Excmo. Ayuntamiento constitucional los señores D. Tomás Bruguera, Sr. D. Pedro Nicanor González, Sr. D. Ignacio Irigoyen, Sr. D. José María Muñoz, D. Narciso Sicars, D. José Tomás y Sala, D. Juan Martell, D. Manuel Hurtado, D. José Clapés, D. Jaime Albertí, D. Francisco Albertí, D. Francisco Camps y Roger, D. Narciso de Ametller, D. Fernando Niuelant, D. José Blanco y Córdova, D. Miquel Ametller para formar definitivamente la Diputación Arqueológica de esta provincia conforme al art. 11 tit. 1º de las constituciones de la Sociedad central Matritense, y en su virtud de la autorización concedida por la misma al primer corresponsal Don Tomás Bruguera por quien han sido nombrados al efecto expresado.

Leídas por el Sr. Bruguera dos comunicaciones del Director de la sociedad Arqueológica Matritense ambas referentes al establecimiento de la Diputación de esta provincia preguntó a cada uno de los Sres. Reunidos si aceptaban o no el nombramiento consabido, a lo que respondieron todos afirmativamente añadiendo que procurarían corresponder al objeto que se propone la Sociedad central, todo lo que se creyó necesario para acordar unánimes “queda completamente instalada la Diputación Arqueológica de la provincia de Gerona”.

Acto continuo se levantó el Sr. Bruguera e hizo la siguiente manifestación.

Señores, La Sociedad Arqueológica Matritense y central de España me ha conferido la comisión de designar los socios corresponsales que deben constituir definitivamente la Diputación Arqueológica de esta provincia conforme al art. 11 de las constituciones de la sociedad. –La ilustración de las personas a este efecto reunidas dice el acierto de mí elección mas que a encomio pueda expresar.- es colosal el objeto de la Sociedad: edificar sobre un mundo antiguo otro moderno dando a las ciencias toda la extensión que pueda abarcar el conocimiento del hombre. –Mucho hay oculto bajo la dominación de los viejos siglos transcurridos; pero los tiempos y el imperio de la oscuridad están subordinados a las investigaciones humanas. Tal es el fin de la ciencia. –Por el estímulo de poseerla osados y en competencia siguiendo el impulso Arqueológico avanzase el historiador, el literato y el artista y llegan a lo pasado para levantar de sus sepulcros las creaciones que no volverán sujetarlas al daguerrotipo de su imaginación y transmitir a la posteridad los grandes hechos y las inspiraciones del genio. –Tras de ellos viene

el Geógrafo y a su paso describe cuanto ve: una medalla antigua llama la atención del numismático y mientras este contemplativamente goza en su descubrimiento el párrafo mas feliz por una inscripción conoce la existencia de una populosa ciudad o halle el depósito de las cenizas de un Héroe tan halagüeño sobre interesante es el estudio de la Arqueología. Yo siento Sres., que la traslación de un destino a Ciudad- Real donde tendré que pasar por no haber tenido a bien S. A., el Regente del Reino admitirme la renuncia que de dicho nombramiento había hecho; sea motivo de no contarme como individuo de esta Diputación Arqueológica, de la cual, si no tengo la satisfacción de sus glorias literarias, tendré la de ser otro de sus admiradores.

Después se procedió al nombramiento de Director o Presidente, vicepresidente y un Secretario, recayendo el 1º en D. Pedro Nicanor González, el 2º en D. Manuel Hurtado y el 3º en D. José Clapés por unanimidad de votos. Se hizo el nombramiento de vicepresidente por considerar que no siempre podrá el Sr. Presidente asistir a las sesiones pues que sus graves ocupaciones como Gefe político de la provincia no se lo permitirán.

En seguida tuvo lugar la propuesta de corresponsales de Partido por varios individuos de la Diputación, los cuales fueron aprobados recayendo en Don Miquel Sans y Serra por el de Figueras, en D. Míguels de Montagut por el de Puigcerdá, en D. José Antonio Marimón por el de La Bisbal, en D. Francisco Bolos por el de Olot y en D. Tomás Berdaguer por el de Sta. Coloma de Farnés.

El Sr. Bruguera tomó la palabra acto continuo para manifestar el sentimiento que le producía su marcha a Ciudad-Real por no poder con este motivo tomar parte en las tareas científicas, artísticas y literarias que han de ocupar a los individuos de esta Diputación a quienes encareció correspondiesen de la manera más ventajosa al objeto de la Sociedad central y manifestó así mismo que la idea de haber contribuido tan poderosamente a la formación de esta Sociedad no se borraría jamás de su memoria.

El Sr. Director D. Pedro Nicanor González aseguró al Sr. Bruguera que la Diputación recordará el empeño más noble, y que sus individuos procuraran corresponder al gran pensamiento de la Sociedad central. Después de esto se levantó la sesión y se aplazo para cuando el Sr. Director lo disponga”- Tomás Bruguera.

Document núm.: 9

ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici del governador civil Josep March al Ministeri de Governació, del 26-05-1844).

Relación de los edificios, monumentos y objetos artísticos que existen en esta provincia.

Ripoll: Existe la iglesia y claustros del extinguido convento de monjes benedictinos, que por su antigüedad, recuerdos históricos, y por la elegancia de su construcción merecen ser conservados. Las bellezas artísticas de este edificio han sido admiradas por hombres inteligentes. El pórtico de la iglesia, de construcción gótica, manifiesta la mas remota antigüedad; representa en figura de relieve los pasos principales del antiguo testamento: los claustros, de figura triangular [*síc*], y de construcción mas moderna, se hallan circuidos de dos hileras de dobles columnas de mármol, unas encima de otras; sus capiteles son dignos de la mayor atención, y contienen un relieve de diferentes figuras, primorosamente esculpidas. En la iglesia merece una particular atención la figura de un pez grande, formado de piedras de diferentes colores. Los recuerdos históricos que encierra son más interesantes que su construcción. Este edificio fue fundado y construido a expensas del Conde Wifredo el Belloso, aunque hay quién dice que fue el fundador Carlomagno. Los Condes de Barcelona Wifredo 1º y 2º, Mir, Suñé, Sicofredo, Borrell 2º y D. Ramon Berenguer, se hallan enterrados allí. El archivo que era de los más apreciables de la provincia fue destruido en tiempo de la guerra pasada.

Camprodon: Existe en aquel término el monasterio suprimido de monjes benitos, que por la belleza de su construcción y su antigüedad merecen conservarse.

Document núm.: 10

Real orden de 13-06-1844, publicada a la *Gaceta de Madrid*, del 21-06-1844.

MINISTERIO DE LA GOBERNACIÓN DE LA PENÍNSULA Negociado núm. 14= Circular

Por Real orden de 2 de abril último se sirvió la Reina (Q.D.G.) mandar que los jefes políticos remitiesen á este ministerio de mi cargo una nota de todos los edificios, monumentos y objetos artísticos de cualquiera especie que fuesen que, procedentes de los extinguidos conventos, existan en sus respectivas provincias, y que por la belleza de su construcción, por su antigüedad, el destino que han tenido ó los recuerdos históricos que ofrecen sean dignos de conservarse, á fin de adoptar las medidas oportunas para salvarlos de la destrucción que les amenaza. Aunque no todos los jefes políticos han podido cumplir con este encargo por la dificultad de reunir las noticias pedidas, son bastantes ya los datos que se tiene para conocer la gran riqueza que en esta parte posee todavía la nación, y la necesidad urgente de adoptar providencias eficaces que contengan la devastación y la pérdida de tan preciosos objetos, procurando sacar de ellos todo el partido posible en beneficio de las artes y de la historia. Por lo tanto S. M. enterada de todo, y deseando que se proceda en tan importante punto con el conocimiento, método y regularidad que son de desear para que los resultados correspondan al fin que se propone, se ha servido dictar las disposiciones siguientes:

Art. 1º. Habrá en cada provincia una comisión de monumentos históricos y artísticos, compuesta de cinco personas inteligentes y celosas por la conservación de nuestras antigüedades.

Art. 2º. Tres de estas personas serán nombradas por el jefe político; las otras dos por la diputación provincial, que podrá elegir una de su propio seno. La presidencia corresponde al jefe político, y en su defecto al vocal que esta autoridad señale.

Art. 3º. Será atribución de estas comisiones: 1º Adquirir noticia de todos los edificios, monumentos y antigüedades que existan en su respectiva provincia y que merezcan conservarse. 2º. Reunir los libros, códices, documentos, cuadros, estatuas, medallas y demás objetos preciosos literarios y artísticos pertenecientes al Estado que estén diseminados en la provincia, reclamando los que hubieren sido sustraídos y puedan descubrirse. 3º Rehabilitar los panteones de Reyes y personas célebres ó de familias ilustres, ó trasladar sus reliquias á paraje donde estén con el decoro que les corresponde. 4º Cuidar de los museos y bibliotecas provinciales, aumentar estos establecimientos, ordenarlos y formar catálogos metódicos de los objetos que encierran. 5º. Crear archivos con los manuscritos, códices y documentos que se puedan recoger,

clasificarlos e inventariarlos. 6º Formar catálogos, descripciones y dibujos de los monumentos y antigüedades que no sean susceptibles de traslación, ó que deban quedar donde estén, y también de las preciosidades artísticas que pro hallarse en edificios que convenga enajenar, o que no puedan conservarse, merezcan ser trasmitidas en esta forma á la posteridad. 7º. Proponer al Gobierno cuanto crean conveniente á los fines de su instituto, y suministrarle las noticias que les pida.

Art. 4º. Los gastos que ocasionen estas comisiones se satisfarán por ahora de los fondos provinciales.

Art. 5º. Cesarán todas las juntas que en el día existan para la organización y conservación de museos y bibliotecas provinciales; mas para la composición de las nuevas comisiones se contará en lo posible con los individuos de aquellas juntas, consultando el jefe político al Gobierno cualquiera duda que pueda ofrecerse acerca de este particular.

Art. 6. Las comisiones no se entenderán con el Gobierno, oficinas, corporaciones ó particulares sino pro el conducto de su presidente el jefe político, que firmará todas las comunicaciones. Cuando estas se dirijan al Gobierno, el jefe político añadirá su dictamen particular. Art.

7. Estas mismas comisiones no procederán á operación alguna ni harán gastos, de cualquiera especie que sean, sin expresa autorización del jefe político, quien consultará al Gobierno simples que el objeto lo merezca por su importancia.

Art. 8. Cada tres meses pasarán al ministerio de la Gobernación de la Península un resumen de sus trabajos y de los resultados que hubieren conseguido.

Art. 9. Habrán en Madrid una comisión central presidida por el Ministro de la Gobernación, y compuesta de un vicepresidente y cuatro vocales, á lo menos, nombrados por S. M.

Art. 10 Serán Atribuciones de esta comisión: 1º. Dar impulso á los trabajos de las comisiones provinciales y regularizarlos. 2º. Proponer al Gobierno cuanto crea conveniente para este fin y para el logro de los objetos comprendidos en el Art. 3º. 3º. Evacuar todos lo informes que le pida el Gobierno y ejecutar cuantos trabajos le encargue correspondientes á los objetos de su instituto. 4º. Redactar anualmente una memoria que se publicará, y en que dé cuenta del resultado que hubieren tenido sus trabajos.

Art. 11. La comisión central no tendrá autoridad sobre las provinciales; pero podrá corresponder con ellas para adquirir las noticias que necesite. En todo lo demás de dirigirá siempre al Gobierno.

Art. 12. En el nuevo presupuesto se propondrá á las Cortes un crédito proporcionado parpa los varios objetos de todas estas comisiones, y el Gobierno suministrará á la comisión central las obras y auxilios que le sean indispensables para el mejor desempeño de su cometido.

De Real orden lo comunico á V. S. para su inteligencia y efectos correspondiente. Dios guarde á V. S. muchos años. Madrid 13 de Junio de 1844= Pidal.= Sr. jefe político de...

Document núm.: 11

Real orden de 24-06-1844, publicada a la *Gaceta de Madrid*, núm. 3605, del 28-06-1844

MINISTERIO DE LA GOBERNACIÓN DE LA PENÍNSULA Negociado núm. 14= Circular

La Reina, a propuesta de la comisión central de monumentos históricos y artísticos, ha tenido á bien aprobar las siguientes instrucciones que deben observarse por la comisiones provinciales de los mismos monumentos.

CAPITULO I.

De la organización de las comisiones.

Art. 1º. Establecidas las comisiones en todas las provincias, como se manda por la Real orden de 13 de Junio último, su primera atención será la de dividirse en secciones con el objeto de simplificar los trabajos.

Art. 2º. Las secciones serán tres, y abrazarán los ramos siguientes: 1ª Bibliotecas.= Archivos 2ª Esculturas. = Pinturas 3ª Arqueología. = Arquitectura.

Art. 3º. La sección primera entenderá en la formación de los archivos y de las bibliotecas, cuidando de aumentarlos con los manuscritos y obras que vayan adquiriéndose.

Art. 4º. La sección segunda tendrá á su cargo la inspección de museos de pintura y escultura, siendo de su incumbencia el proponer las mejoras que deban introducirse en dichos establecimientos.

Art. 5º. La sección tercera cuidará de promover excavaciones en los sitios en donde hayan existido famosas poblaciones de la antigüedad, excitando el celo u patriotismo de los eruditos y anticuarios: recogerá cuantas monedas, medallas, noticias y otros objetos antiguos puedan encontrarse, los clasificará oportunamente, y atenderá en fin á la conservación de aquellos edificios, cuyo mérito los haga acreedores á semejante distinción.

Art. 6º. A pesar de ser privativo de cada sección el ocuparse en estos ramos separadamente, para que todos los pasos dados por las comisiones lleven el sello de la madurez, no podrá ninguna sección proceder por sí en ningún asunto sin anuencia o acuerdo de la comisión.

CAPITULO II

De los trabajos de las secciones

Sección primera.

Art. 7º. Las principales obligaciones de esta sección son las prevenidas en la Real orden del 13 de Junio en las atribuciones 4ª y 5ª del Art. 3º, exceptuando la parte que tiene relación con los museos.

Art. 8º. Para lograr este objeto cumplidamente se pondrán las comisiones de acuerdo con los encargados de amortización, procurando reunir todos los códices, manuscritos y demás documentos que tengan relación con las ciencias, la historia y la literatura.

Art. 9º. Cuando en un archivo ó biblioteca exista aun índice ó catálogo de los manuscritos ó libros que en él se conservaron hasta la exclaustación de los regulares, se examinará detenidamente, se anotará la diferencia que se encontrare, y se dará parte de ello al Gobierno.

Art. 10. En caso de adquirirse alguna noticia del paradero de los documentos que se hayan extraviado, se procederá con la mayor reserva y solicitud á recuperarlos, como se previene en la disposición 2ª del Art. 3º de la Real orden arriba mencionada, poniendo en conocimiento del Gobierno las circunstancias que hayan concurrido á la usurpación ó extravío de cualquier otro género.

Art. 11. Recogidos y clasificados por épocas y materias los documento, manuscritos, y códices de que se habla en el Art. 10, se formarán memorias en que se dé noticia del nombre y vida de los autores, se califique el mérito de cada cual, y se señalen las relaciones que puedan tener con la historia de los hechos y de las letras. Estos trabajos se remitirán directamente á la comisión central para que pueda utilizarlos como mejor convenga.

Art. 12. Siendo una de las principales atenciones del Gobierno crear bibliotecas que puedan dar impulso á la ilustración del país, cuidarán la comisiones de reunir en un solo local cuantos libros pertenezcan á la nación, separándolos por materias, y formando con arreglo á esta clasificación los correspondiente índices.

Sección segunda

Art. 13. Tendrá esta sección como uno de sus más importantes deberes el evitar que se prolongue por más tiempo el abandono en que ha estado este género de preciosidades artísticas por espacio de algunos años.

Art. 14. Estará á su cargo el dar cumplimiento á las disposiciones 1^a, 2^a, 3^a y 6ª del art. 3° de la Real óden de 13 de Junio en cuanto tenga relación con el remo que se pone á su cuidado.

Art. 15. Pedirá para ello a los encargado de amortización los inventario que se extendieron al encargarse de los bienes nacionales, y practicará las mismas diligencias que respecto á los códigos &c. se previenen en los artículos 9 y 10 de estas instrucciones, apelando a la autoridad de los tribunales en caso de poner resistencia á sus invitaciones los que tuvieren algún objeto usurpado.

Art. 16. Recogerá cuantas noticias tengan relación con los monumentos que por su antigüedad ó mérito artístico deban conservarse, y la comisión en vista de ellas propondrá al gefe político cuanto juzgare oportuno, elevándolo este al Gobierno de S.M., siempre que no sea de grande urgencia el salvar de la ruina algún objeto importante. Cuando esto aconteciere deberá ejecutarse lo que la comisión juzgare más conveniente.

Art. 17. En los puntos en donde no hubiere museos reunirán las comisiones en un local seguro cuantos lienzos, estatuas, relieves y demás obras de talla recojan, hasta que el Gobierno de S.M. disponga lo más conveniente.

Art. 18. Para evitar que los usurpadores de cuadros ú otros objetos puedan enagenarlos llevándolos al extranjero, cuidarán la comisiones por medio de la sección segunda de que no se despache guía alguna de este género de mercadería por los administradores de aduanas sin que antes haya sido reconocida por tres profesores, y sin que se presenten testimonios en que se acredite su procedencia.

Art. 19. Cuando ésta fuera incierta ó sospechosa, quedarán los cuadros en poder de las comisiones hasta que los interesados prueben su derecho, lo cual habrá de verificarse en el espacio de 30 días.

Art. 20. Todos los cuadros que se recojan, y los que ahora existen en los museos, serán sellados en el reverso por las comisiones con este inscripción: Comisión de monumentos artísticos de la provincia de... cuidando que este sello no perjudique en nada á la pintura. Y en el catálogo que haya de formarse, según se manda por la disposición 4ª del art. 3° de la Real órden mencionada, se expresará la procedencia de cada producción, con nota del día en que fue adquirida. Esta disposición será extensiva á la sección primera.

Art. 21. Los catálogos serán metódicos y razonados, esto es, separando los cuadros por escuelas, y poniendo un breve juicio sobre cada uno.

Art. 22. Remitirán las comisiones estos catálogos á la central, así como también una nota de los objetos recogidos anualmente, además del resumen que expresa el art. 8º de la Real orden citada.

Sección tercera

Art. 23. Para llevar a cabo las disposiciones contenidas en el art. 5º de estas instrucciones observará la sección tercera las siguientes: 1ª. Corresponderá con las academias y particulares que entienda ó hayan entendido en trabajos de excavaciones, estimulándolos á continuarlos. 2ª. Nombrará personas, si ya no las tuviere en su seno, que puedan encargarse de la dirección de dichas excavaciones, é intervengan todos los objetos descubiertos, poniéndolos en poder de la comisión. 3ª. Recogerá por cuantos medios le sean posibles las lápidas, vasos, vasijas, monedas, medallas y otros objetos de antigüedad, reuniéndolos en el mismo local donde esté establecido el museo, y clasificándolos por épocas. Las épocas principales serán: época fenicia. Época céltica, época griega, época romana, púnica, época bárbara, época árabe y época del renacimiento. 4ª. Clasificados de esta forma los objetos de arqueología, formará el correspondiente catálogo de ellos. 5ª. Se informará detenidamente de los monetarios y demás gabinetes arqueológicos que existieren en cada provincia, y notará el número de monedas y objetos que encierren, dando parte de ello al Gobierno de S.M. para que este tenga presente estos datos en la formación de estadísticas.

Art. 24. Cumplirá esta sección exactamente con la primera cláusula de la disposición 1ª del art. 3º de la Real orden de Junio, y tendrá á su cargo el desempeñar los trabajos que señalan las atribuciones 3ª y 6ª del mismo artículo, en cuanto tenga relación con la parte arquitectónica.

Art 25. Siempre que algún edificio se halle en mal estado, é interese á las artes y á la historia el conservarlo propondrán las comisiones, oyendo á la sección tercera, los medios de repararlo, para que sean elevados al conocimiento del Gobierno por el gefe político.

Art. 26. Estas reparaciones se harán bajo la dirección de la sección tercera, que deberá contar en su seno algún profesor de arquitectura, pero sin apartarse del dictamen de la comisión.

Art. 27. Las descripciones y dibujos que se hicieran de los monumentos que no sean susceptibles de traslación serán remitidos á la comisión central, que procurará darles publicidad oportunamente.

Art. 28. Podrán reunirse las secciones siempre que lo exija el buen desempeño de los trabajos que se ponen á su cuidado.

Art. 29. Las comisiones celebrarán sesión semanalmente, siendo presididas, en caso de faltar el gefe político, por la persona que este haya designado anticipadamente, y en los casos que alguna sección lo reclame para hacer alguna consulta extraordinaria.

Art. 30. Harán las comisiones por medio de un individuo de su seno una visita anual á todos los pueblos de sus provincias respectivas para vigilar sobre la conservación de todos los monumentos que no puedan trasladarse, y proveer lo más conveniente á este objeto. Las comisiones señalarán los honorarios que deberán satisfacerse á dicho individuo durante el tiempo de su permanencia fuera de la capital.

Art. 31. Como el Gobierno de S.M. se propone estimular pro todos conceptos el patriotismo de los amantes de las letras y de las artes, se hará una mención honorífica en la Memoria Anual, que escribirá la comisión central, de aquellos sujetos cuyo celo les haya hecho distinguirse en los trabajos de las comisiones.

Art. 32. Cuando los servicios prestados sean de tal consideración que merezcan ser premiados de otro modo, el Gobierno de S.M. ser propone también hacerlo dignamente.

CAPITULO III

De las obligaciones de los alcaldes de los pueblos respecto á las comisiones de monumentos históricos y artísticos.

Art. 33. Para que no sean infructuosos los trabajos de las comisiones quedan los alcaldes de los pueblos obligados a observar las disposiciones siguientes: 1ª. Suministrar cuantas noticias les sean pedidas por la comisión respecto á cualquiera de los ramos de su instituto, asociándose para desempeñar este cometido á los curas párrocos (de cuyo celo espera mucho el Gobierno de S.M.), así como para cumplir con las demás obligaciones que expresa el presente capítulo. 2ª. Coadyuvar por cuantos medios esten á su alcance al logro de lo dispuesto en los artículos 9, 10 y 15 de estas instrucciones, bajo su responsabilidad más estrecha. 3ª. Auxiliar á los encargados de las comisiones en cualquiera obra de traslación u otra semejante. 4ª. Retener los lienzos,

códices, escrituras, estatuas y otros objetos de artes de sospechosa procedencia que se encuentren en su jurisdicción, dando parte á las comisiones para que esta acuerden lo mas conveniente con arreglo á los artículos 18 y 19 del capítulo anterior. 5ª Recoger todos los fragmentos de lápidas, estatuas, columnas, medallas, vasos y otros objetos de antigüedad que se descubrieren en su término, y remitirlos á las comisiones, expresando el lugar en donde fueron hallados. Cuando el objeto encontrado esté fijo en el suelo, ó sea de tal magnitud que pueda peligrar removiéndolo, no se procederá a tomar medida alguna sin anuencia de la comisión provincial, que determinará lo más conveniente. 6ª. Vigilar por la conservación de aquellos edificios, cuadros y esculturas que existan aun en las iglesias de los conventos habilitadas para parroquias ó ayudas de tales, poniendo en conocimiento de las comisiones cualquiera novedad que en esta parte ocurra. 7ª. Estimular á los hombres estudiosos que residen en los pueblos de su jurisdicción para que se dediquen á estos trabajos.

Art. 34. Los alcaldes, y curas párrocos que llevados de un verdadero patriotismo se distinguieran en el cumplimiento de estas disposiciones, contribuyendo así á ilustrar las glorias de su patria, serán acreedores á las recompensas honoríficas que se indican en los artículos 31 y 32.

De Real orden lo comunico a V.S. para su inteligencia y efectos correspondiente. Dios guarde á V.S. muchos años. Madrid 24 de Julio de 1844.= Pidal

Document núm.: 12

ANÓNIM, *Memoria compresiva de los trabajos verificados por las Comisiones de Monumentos Históricos y Artísticos del Reino des de 1º de julio de 1844 hasta igual fecha de 1845, Madrid: Imprenta Nacional, 1845, pp. 24, 56 i 94.*

Bibliotecas y archivos

La única comunicación de esta provincia que existe en la Secretaria de esta Central, fecha en febrero del pasado año, dice no existir en ella Biblioteca algun, sin mencionar antecedente de ninguna especie. Examinados los que existian en esta Secretaria a consecuencia de esta negativa, se hallaron comunicaciones de años anteriores en que no solamente se mencionaba haberse recogido en la provincia de 5 a 6000 volúmenes, sino que también se expresaba una cantidad que se habia destinado para trasladarlos y acomodarlos en la caqpital. Con motivo de semejante contradiccion se recurrió a V. E en octubre del pasado año, exponiendo estos hechos (24).

Museos de pintura y escultura:

Menos feliz la Comision de esta provincia en lo relativo a la seccion segunda que lo ha sido, como V. E verá en su lugar, respecto a la tercera; no debe sin duda haberse obtenido éxito alguno de sus indagaciones puesto que ni una sola comunicación suya obra en la Secretaria de esta Central, a que pueda referirse la misma para conocer el estado en que actualmente se encuentra la formacion del Museo provincial; pues la única que existe, remitida a V. E. En febrero del año pasado, no hace mas que negar simplemente y sin otra explicacion la existencia de aquel establecimiento. Sin embargo, el exámen de expedientes, anteriores ofrece a esta Central entre otras cosas una comunicacion del Gefe político, fecha en 14 de agosto de 1842, donde se expresa terminantemente haberse recogido y custodiado en el edificio del Gobierno político algunos cuadros, si bien añade que estaban raidos, y eran en su concepto obras de escaso mérito. La central ha tenido el honor de exponer a V. E estos precedentea, a fin de que sirva en su virtud pedir acerca de ellos las aclaraciones que estime oportunas (56).

Antes de instalarse en esta provincia la Comision de Monumentos habia participado el Gefe político que los dos únicos de conservarse en el territorio de su mando eran los monasterios de Ripoll y Camprodon, célebres por la multitud y belleza de sus ornatos. En el primero, edificado pro Vifredo “el velloso”, existen los sepulcros de los Condes de Barcelona Vifredo I y II, Mir, Suñé, Sinofredo, Borrell II y D. Ramon Berenguer. Creada la Comision, y pedidos por esta Central nuevas noticias, nada se ha adelantado, por responder aquella negativamente. D. Manuel

Sanz Serra, vecino de Figueras, persona de buen juicio y muy adicta a los estudios arqueológicos, recurrió entre tanto a esta Junta, manifestándole la facilidad que ofrecia el proyecto de formar en la citada villa un Museo de antigüedades romanas; proyecto que pareció tant más ventajoso cuanto que se prestaba el referido Sanz a llevarlo a cabo gratuitamente. Reconociendo, pues, esta Comision la utilidad que podria obtenerse de los trabajos con que se le brindaban, no pudo menos de recomendar al presidente de la de Gerona el proyecto del Sr. Serra, rogando a este al mismo tiempo que se sirviera informe sobre el estado de la antigua Ampurias, ciudad que por haber sido sepultada en el mar, podia ofrecer un interes inmenso, retirado ya este a gran distancia, pareciendo permanecer en pié sus muros, casa y palacios. En mayo próximo pasado participa últimamente dicho Sr. Serra que se disponia a hacer un detenido reconocimiento de aquella celebre poblacion, reservandose remitir una memoria arqueológica sobre la misma (94).

Document núm.: 13

ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici del governador civil Carles Llauder al Ministeri de Governació, del 14-07-1846).

Aún cuando esta Comisión provincial de monumentos artísticos a causa de las particulares circunstancias de los sujetos que la componen, de las cuales es la principal el estar rodeados de otras ocupaciones, no ha podido llevar su cometido como hubiera sido de desear la paralización que V. E., ha notado en sus trabajos, no es resultado de su poco celo y si de la falta absoluta de objeto.

Los conventos existentes en esta provincia fueron saqueados en la época de su supresión, y el largo tiempo que des de entonces ha transcurrido, sembrado además de trastornos y revueltas políticas, ha impedido que al dirigir posteriormente la Comisión sus investigaciones hacia este negocio, se encontrase objeto alguno referente a los mismos, a pesar de los esfuerzos practicados para lograrlo y que aún siguen practicándose en el día, pero todo inútil puesto que los expresados edificios han estado a merced de unos y otros y ocupados constantemente para cuarteles, por lo que no solo han desaparecido las curiosidades que encerraban, si que la mayor parte han sido arruinadas, sin respetar la destrozadora mano de la revolución, algunos que por su antigüedad, mérito artístico y restos de personajes celebres que descansaban en sus sepulcros, debían por todos títulos conservarse.

El antiguo Monasterio de Ripoll, admiración de los inteligentes por sus muchas bellezas artísticas aparece como triste ejemplo de las guerras civiles por que hemos atravesado, y seria muy conveniente que el Gobierno de S. M q D G, tomase por su cuenta la reparación de este edificio en atención a ser difícil contar con los recursos de la provincia por su mucho coste. No obstante de la cantidad consignada en el presupuesto de este año, he dispuesto aplicar una parte a la recomposición de los claustros de aquel, obra que por ahora se considera más urgente.

En la antigua Ampurias es donde se encuentra monedas, medallas, sellos, camafeos y otras mil antigüedades que debieron recogerse, pero desgraciadamente existe en la Escala un apersona que lo compra todo a buen precio para venderlas a los extranjeros y así es que ninguno de aquellos se ha presentado aún a esta Comisión, a pesar de las repetidas órdenes que se ha comunicado al efecto, ofreciendo premiar un servicio de esta naturaleza. En aquel terreno podría hacerse excavaciones con completa seguridad de grandes resultados, atendida la profusión con que se encuentran a flor de tierra los objetos citados, pero V. E., conocerá que esta obra ni puede ni conviene que se haga sino por cuenta del Gobierno. Si esto no se considerase por ahora realizable tal vez podría adoptarse el medio de ceder la explotación a una empresa particular con

las condiciones o reserva que se les impusiese. La provincia nunca emprenderá voluntariamente estos trabajos por que no ve en ello resultados materiales y utilidad inmediata y palpable, mayormente cuando sus propios recursos los considera mejor aplicables a otras muchas obras que necesita y le hacen suma falta, una de ellas la construcción de caminos. De desear seria para los amantes de las artes y antigüedades que el Gobierno de S. M., tuviese a bien fijar su atención en cuanto le sea dable acerca del particular, disponiendo lo necesario para desenterrar las preciosidades de aquella antigua Ciudad que actualmente y de muchos años a esta parte están recogiendo con avidéz los extranjeros. Con el fin de recoger algunos de los ya mencionados objetos ha oficiado esta Comisión a D. Miguel Sanz y Serra vecino de Figueras individuo de la sociedad arqueológica de aquella villa, a fin de que como persona inteligente en la materia se sirva proponer los medios más fáciles y económicos de lograrlo.

Por las razones expuestas, se convencerá V. E., de los pocos adelantos que ha podido ofrecer esta Comisión en sus trabajos, sin embargo prometo a V. E., hacer cuanto de mí dependa a fin de ocuparme con el mejor interés en este asunto.

Lo que tengo el honor de poner en el superior conocimiento de V. E., en contestación a la Real orden que ha tenido a bien dirigirme en 16 del próximo pasado Junio bajo el núm. 66.

Document núm.: 14

ADG/ACC, Lligall en quart núm. 25 (ofici del Govern Civil a Joaquim Carles de Mendoza, del 27-08-1846).

Acordado por este cuerpo provincial en sesión del 20 del corriente que una Comisión de su seno se entienda personalmente con el Sor. Director del Instituto de 2ª enseñanza de esta ciudad, respecto a disponer lo que considere más acertado en todo lo perteneciente a la parte económica de la Biblioteca pública provincial y en lo que haga referencia a la traslación de obras a la misma, ha nombrado a V. S. y al Sor D. Narciso Pagés y Prats para que se sirvan llevar a efecto cuanto antes este servicio, autorizándoles para adoptar cuantas medidas consideren conducentes al efecto.

En su consecuencia se pasa con esta fecha el oportuno oficio a dicho Director del Instituto dándole conocimiento del nombramiento de la Comisión, así como también al adm[inistrad]or del Hospital de Santa Catalina mártir de esta ciudad, para que con arreglos a lo dispuesto por la Junta de Beneficencia del 21 del corriente se entienda con la misma para la entrega de los volúmenes que obran en aquel establecimiento, y han de servir para la citada Biblioteca.

Document núm.: 15

ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici del governador civil Carles Llauder al Ministeri de Governació, del 1-10-1846, acompanyat de la memoria de les excavacions practicades a Empúries, del 20-09-1846).

Deseosa esta Comisión de cumplir con su instituto, y queriendo aprovechar los innumerable tesoros que deben hallarse ocultos en las ruinas de la ciudad de Ampurias, según manifestó a V. E., en su comunicación de fecha de 6 del pasado setiembre, en cargo a un digno socio el prebero D. Julián González de Soto, Director de este Instituto Provincial, para que pasase a principiar y dirigir excavaciones en el mencionado punto.

Esta Junta, que mucho esperaba del celo y actividad de dicho Sr., así como de sus conocimientos en la ciencia arqueológica, se ha llevado la más viva satisfacción al leer la memoria, que acompaño a V. E., en la cual su digno consocio le participa el resultado de sus primeros tanteos de excavación, y le promete otra más extensa y más detallada que comprenderá los resultados de las excavaciones ulteriores, de la que daré cuenta a V. E., a su debido tiempo.

MEMÓRIA acerca las excavaciones practicadas en las ruinas de Ampurias en el mes de setiembre del presente años de 1846

Por Don Julián González de Soto, director del Instituto Provincial.

En virtud de un oficio del Sr. Presidente de la Comisión de monumentos históricos y artísticos de esta Prov[inci]a de fecha de 6 del corriente set[iembr]e, en que me confiaba la dirección de las excavaciones que la Comisión había resuelto verificar en las ruinas de Ampurias, me trasladé a ellas el día 9. Empleé todo el día 10 en recorrerlas, junto con el muy entendido y apreciable socio D. Gabriel de Molina: dos aficionados, el Sr. Alcalde y otras personas de la Escala nos hicieron también el obsequio de acompañarnos. Después de esta visita acordamos y convinimos con el Sr. De Molina en algunos datos generales que nos suministró la inspección del terreno; tales fueron:

1º Que Ampurias carecía de fuentes aún en la parte más baja e inmediata al mar. El estar situado en un montecillo aislado por todas partes, el no verse vestigios de acueductos, ni ser estos posibles atendidos los conocimientos hidráulicos de aquella época por la inmensa y dilatada profundidad que debían salvar, y finalmente, el hallar aljibes en todos los puntos, aún en el mismo puerto, prueba suficientemente esta aserción. Las aguadas se harían probablemente en la

desembocadura del río Fluvia, o en la fuente cuyas aguas van hoy día a la Escala, y que corrieron por un acueducto.

2° Convinimos también en que las arenas han viajado por toda la parte N. O., de la ciudad, aún por su cumbre, fenómeno que sigue reproduciéndose con mucha regularidad en varios puntos cercanos, y es causado por los vientos del N. que hallan en su dirección y barren constantemente una costa baja de tres leguas.

3° Finalmente convinimos también en que los paredones que hoy día asoman a la superficie, eran guía poco segura para dirigirnos por ellos; se hallan tan diseminados; se ocultan tan pronto y son tan distintas sus direcciones, que la imaginación se turba, y para lograr algún resultado con pocos dispendios, creímos deber consultar no menos que al terreno, a la experiencia y a las tradiciones probables de los plantadores de viñas. En efecto; la sencillez de los mismos, la sincera cooperación del Sr. Cura, del Sr. Alcalde y del celoso D. Fran[cisc]o Maranges nos auxiliaron en esta investigación tan poderosamente como nos habíamos prometido. De las varias relaciones que oímos pudimos deducir:

1° Que hay varias cavidades y habitaciones sepultadas en distintos puntos que aproximadamente están ya designados; viven los que han bajado a ellas y describen sus pavimentos, pinturas y distribución con tales circunstancias, que solo podría inventarlas el que tuviere noticia experimental de antigüedades y más luces que las que alcanza un pobre jornalero.

2° Que debe haber estatuas sepultadas, pues en 1802 se sacaron algunas enteras y otras mutiladas, de solo una viña de corta extensión; estas estatuas se pulverizaron para estucar la Iglesia del convento de N. S., de Gracia; vive aún y he hablado con el pintor que ayudó en este trabajo y describe con una candidez que desespera la belleza de una de ellas.

3° Que debía ser población rica o de artistas. Las pruebas son inconcusas: en el espacio de unos doce años se ha hallado un número exorbitante de sellos grabados en cornalinas, ópalos, calcedonias, rubíes, etc., puede asegurarse que se han encontrado casi tantos sellos como medallas, y que las que están o han estado en manos de solo cinco o seis individuos que viven hoy día en esta prov[inci]a no bajan de dos mil. Todas se han descubierto en la superficie de los campos, y muy pocas estaban montadas; he examinado un buen número y hallado que son de exquisito gusto, de muy buen dibujo y con detalles que solo percibe el ojo ornado de un buen lente.

Con estos y otros antecedentes que seria difuso referir principiamos los trabajos de tanteo el día 11 del corriente y se continuaron, a presencia mía, el 12, 14 y 15. En estos cuatro días se halló:

1° Cinco sepulcros comunes formados con mucha sencillez de grandes ladrillos de cuatro palmos cuadrados de superficie cada uno: debajo del esqueleto había cuatro ladrillos; igual número a cada lado, colocados de modo que se tocaban por la parte superior; uno vertical a los pies y otro a la cabeza. Uno de estos sepulcros tenia encima una capa de cal y canto y otra superior de mezcla de cal y ladrillo en figura (...)mi-cilíndrica: los huesos estaban reducidos a polvo, y se halló objeto alguno mortuorio dentro de los sepulcros solo en el centro de todos ellos se descubrió una grande ánfora colocada horizontalmente, con heces de vino: el ánfora estaba muy cascada, pero los trozos se hallaban cada uno en su lugar, hemos conservado para el museo los quince mejores y mas enteros ladrillos que han salido.

2° Una lápida casi entera de dos palmos y medio de anchura seis de alta en la cual se lee:

I O M VEXILLATO EG VII CF VB: CURA VNI. VICTO RIS JIEC. ES SD. OBNA \\LEM. AQUILAE

3° Un sepulcro labrado en piedra artificial de color de rosa, que parece ser de cal y ladrillo molido: la caja es de una pieza y la tapa de otra: las formas son regulares y agraciadas, pero sin relieves. Este sepulcro se halló muy desnivelado y algo abierto, y solo contenía tierra y un esqueleto muy descompuesto: es sepulcro digno de conservarse para el museo prov[incia]. Otro igual se encontró abierto, sin tapa y muy cuarteado. Entre cuatro paredes se halló además un esqueleto cuyo cráneo apreciaban sobremanera los frenólogos: las suturas indican ser persona mayor; la dentadura estaba íntegra y perfectamente conservada con todo el esmalte; la parte frontal y superior tan desarrollada como en los cráneos araucanos y notablemente prominentes la parte posterior e inmediata a las orejas.

4° En el campo que media entre el Convento de N. S. de Gracia y el mar, hallamos una cisterna compuesta de dos cámaras que se comunicaban por una puerta; bajamos a ellas, examiné el enlucido y me sorprendió verle compuesto de cal, arena y carbón graneado: caté las paredes en varios puntos y me cercioré de que el enlucido era uniforme: esto me probó que las propiedades reconocidas recientemente en el carbón fueron ya apreciadas y aplicadas por los antiguos.

5° Se halló también una cornalina con aguas acarameladas y rojizas; es ovalada, de unas seis (...) en su eje mayor, y tiene grabado un cupido de formas puras, pero algo obesas; parece mucho al amor perezoso de Rafael.

6° Se hallaron también dos estilos; algunos trozos de mosaico de poco mérito, y una piedra de toque para ensayar metales.

7° Se encontraron también trozos de enlucido pintados con colores, que a pesar de los siglos y del contacto inmediato con la tierra de labor, se conservan vivísimos, sobre todo uno que parece bermellón y es más subido y acarminado que el bermellón mejor de la China.

8° Entre los varios trozos de barro saguntino rojo, negro y jaspeado, hemos logrado recoger varios en que están los nombres de los alfareros: uno de ellos dice *cn ate zoili*: no hemos leído todavía los demás.

9° He traído para el gabinete una coleccioncita de trozos de argamasa y de almendrado muy curiosos por su variedad y solidez.

10° Casi en la orilla del mar encontré un trocito de vidrio azul con volutas interiores blancas, lo enseñé al instante al apreciable socio Sr., de Molina manifestándole mi sorpresa, y este Sr. Me aseguró que hallaríamos otros y no pocos. Vueltos a casa, el Sr., de Molina me presentó una colección de varios trocitos de vidrio, semejantes al que yo había encontrado, pero muy variados, los he examinado muy detenidamente; (...); hay uno del género de los afiligranados de Venecia del siglo 15°; otros son de los mille fiori de Alemania, pero hay tres que no pertenecen a ningún género de que yo tenga noticia. M. Bontemps, director de la cristalería de Choins-le Roi, acaba de publicar una memoria histórico práctica sobre el modo de trabajar los vidrios que él llama mosaicos y son los mille fiore; pero yo puedo asegurar, que, si dicho Sr., viese los de Ampurias confesaría la insuficiencia de sus medios para la ejecución de los que tengo a la vista. Confío mucho que esta Prov[incia] poseerá en breve una rica colección de trozos de vidrio de estas y acaso otras especies que serán visitadas con placer por los curiosos.

El día 16 por la mañana, después de haber gastado unos 600 r[ea]les en los hallazgos anteriores, salí de Ampurias, porque la matrícula y toma de grados de los alumnos del Instituto Prov[incia] reclamaban mi presencia en esta ciudad.

Sensible en extremo me ha sido el separarme de aquellas ruinas, pero me queda el consuelo de haber quedado en mi lugar D. Gabriel de Molina tan benemérito de la arqueológica como conocedor de aquellos lugares.

Al terminar este escrito recomiendo a V. S., a D. Franc[isc]o Maranges, propietario de la Escala, que me ha auxiliado con sus conocimientos teóricos y prácticos del país y de sus antigüedades.

Después de mi salida se han descubierto ya varios mosaicos; una, al parecer, herrería; dos sepulcros superiores a los arriba descritos; una piedra preciosa grabada para sello, otros objetos de que daré cuenta en otra memoria luego que los haya visto.

Gerona, 20 de set[iembr]e de 1846

Julián González de Soto

Document núm.: 16

ADG/ACC, Lligall en quart núm. 25 (ofici de la Comissió de Monuments de Girona a Joaquim Carles de Mendoza, del 15-12-1846).

Para dar la latitud e importancia que merece el Museo de objetos literarios, históricos y artísticos, que a impulso de la Comisión Provincial de Monumentos se está formando en esta Capital, se ha reconocido muy útil el formar una sección compuesta de cuatro a cinco individuos de buen criterio y amantes de las ciencias y bellas artes, para que secundando los esfuerzos de esta corporación, contribuyan al engrandecimiento del Museo Provincial.

Esta sección que se denominará conservadora, tendrá por principal mira proponer los medios más eficaces para reunir objetos dignos de conservación por su antigüedad o merito, ejerciendo una inmediata inspección en el Museo, para que ahora ni en tiempo alguno se extraigan objetos del mismo, para lo cual podrá llevar un registro en que se anoten las adquisiciones que se van haciendo procedentes de compras hechas por la comisión de Monumentos, regalos de particulares o hallazgos en las excavaciones que se practican sobre el terreno que fue Ciudad de Ampurias; con lo cual tendrá la Provincia una seguridad completa, de que si invierte algunos fondos para fomentar este útil establecimiento, también cuenta con personas a propósito para conservarlo.

Y siendo U. uno de los individuos elegido por esta comisión para llevar a cabo su proyecto por reconocerle con las cualidades necesarias al efecto, he venido en nombrarle miembro de la sección conservadora del Museo de esta Provincia, esperando se servirá U. admitir este encargo.

Presidente: Carlos Llauder, Vocal secretario: Joaquin Pujol y Santo”.

Document núm.: 17

Butlletí Oficial de la Província, del 5-02-1847

Comisión de Monumentos de la Provincia de Gerona. Relación de los objetos que han ingresado en el Museo de Antigüedades de esta capital hasta 31 de Enero próximo pasado. Procedentes de las excavaciones que se practican sobre el terreno que fue ciudad de Ampurias.

Un sepulcro de mármol de cuerpo entero al parecer gentil, con buenos grabados al gusto y dibujo de aquella época.

5 ánforas selladas en muy buena conservación.

1 ídem id de vidrio.

3 estilos de marfil.

1 cuadrado de mármol en forma de mesa.

1 capitel de mármol blanco.

1 lápida de piedra con caracteres latinos.

18 monedas de cobre a saber:

1 del Rey Servio Tulio.

1 del emperador Claudio.

1 del emperador Domiciano.

1 del emperador Hadriano.

1 del emperador Constantino.

4 de la colonia de Ampurias.

9 en muy mala conservación, que no se conocen sus signos para ser clasificados.

1 moneda de plata borrada en muy mala conservación.

[También ingresen, regalades per Joaquim Pujol i Santo, 17 monedes de coure]

Butlletí Oficial de la Província, del 5-03-1847

1 trozo de mármol blanco, sellado con caracteres griegos.

1 ánfora en muy buena conservación.

1 lamparilla sepulcral.

6 estilos de marfil.

1 colección de trozos de hierro y bronce de desconocido uso.

1 colección de locetas triangulares, de mármol blanco que sirviera de pavimento.

Varios trozos de pavimento de mosaico.

1 colección de clavos de varias dimensiones y especie de metal.

1 colección de trozos de vasijas labradas de barro saguntino.

Objetos regalados por D. Gabriel de Molina, de la Escala.

3 monedas de plata, primitivos dineros romanos.

2 id de cobre id id

12 monedas del imperio romano a saber:

1 Julio Cesar.

1 Caligula.

3 Claudio.

2 Vespasiano.

1 Trajano.

1 Antonio Vero.

1 Galieno.

6 monedas del municipio de Ampurias.

1 id de colonia Cartago-Nova.

6 id de pequeño bronce de varias colonias y municipios.

1 id de Marco Agripa.

1 id de Faustina Junior.

1 id de Salonina mujer del emperador Galieno.

Butlletí Oficial de la Província, del 16-04-1847.

1 caja de plomo que contiene los huesos de un cuerpo humano, de época gentil.

4 vasijas de barro con el mismo contenido y de igual época.

8 vasos lacrimarios de barro de varias formas.

6 ídem ídem de vidrio.

9 estilos de marfil.

5 lamparillas sepulcrales.

1 cucharita de marfil para sacrificios.

1 Ídem de cobre para igual uso.

1 vasija de barro (al parecer pátera de sacrificios).

1 ánfora pequeña.

6 piezas de barro, unas de a libra, otras de a media y otras de a 4 onzas.

2 Trozos que constituyen un pedestal de mármol.

12 tejas romanas.

Varios trozos de lapidas de mármol con caracteres latinos.

Un trozo de porfidio Egipcio, color esmeralda.

Varios trozos de mármol labrado.

Algunos pedazos de vidrio de colores de curiosa construcción.

Se ha descubierto en las últimas excavaciones un mosaico entero de mármol de colores, que será trasladado al Museo provincial, si examinado con detención presenta mérito para ello.

Medallas,

7 de plata, a saber

1 de colonia Cartago-Nova.

1 Victoria.

1 dinero [denari] romano.

3 de familias.

1 emperador Vespasiano.

72 cobres de bronze imperiales, a saber: [Bàsicament alt-imperials excepte 35 del mateix municipi emporità]

3 Augusto.

45 Claudio.

1 Caligula.

1 Galba.

5 Vespasiano.

2 Domiciano.

1 Trajano.

5 Hadriano.

2 Antonino.

1 Lucio Vero.

2 Gordiano.

1 M. Julio Filipino.

2 Galieno.

2 Galieno.

35 Municipio Ampurias con reversos griegos y romanos.

1 municipio de Ceret.

2 Marco Agripa.

1 Faustina.

1 Julia Mammea.

1 Antonia.

1 Servio Tulio.

[4 Baix imperials] 1 Claudio II, 1 Constantino, 2 mal conservadas.

7 pequeños bronce desconocidos.

[14 esborrades, mala conservació].

Butlletí Oficial de la Província, del 12-05-1847

Una caja de plomo de época gentil, que contienen los restos de un cuerpo humano.

3 vasijas cinerarias de barro, con igual contenido

Varios trozos de vasija, de barro saguntino.

Varios pedazos de lápidas de mármol, algunos con caracteres latinos.

2 medallas del emperador Galieno.

Regalo hecho por el Sr. Leandro Ereu Saávedra de la Escala.

Una cucharita de cobre para sacrificios.

2 vasos lacrimatorios de barro.

1 peso de barro.

6 monedas imperiales, a saber:

2 del emperador Claudio.

1 id de Trajano.

1 id de Antonio Pio.

1 id de Galieno.

1 id de Constantino.

4 del municipio de Ampurias.

1 de plata de dicho municipio.

1 del Rey Servio Tulio.

Document núm.: 18

MAC-Gi/CM, lligall. 22/1 (fitxes d'objectes trobats a Empúries en el mes de setembre de 1846).

[Fitxa 1] Un trozo de un sepulcro hallado en las excavaciones de Ampurias junto al mar frete al convento de Gracia en el mes de septiembre de 1846. Esta compuesto de cal ladrillo y arena.

[Fitxa 3] Trozo de enlucido hallado en las excavaciones de Ampurias en el campo que ha frente a la puerta del convento de Gracia en la margen que separa dicho campo de una viña mas elevada.

[Fitxa 5] Trozo de mosaico ordinario hallado junto al mar frente al convento de Gracia, excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Fitxa 6] Mármoles hallados entre las murallas de la parte superior de Ampurias, excavaciones del mes de septiembre. De 1846.

[Fitxa 8] Trozos de vajilla de barro rojo hallado en la superficie de los campos del S. O de la parte superior de Ampurias. Excavaciones del mes de septiembre. De 1846.

[Fitxa 9] Trozos de barro rojo con los nombres de los fabricantes. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Fitxa 10] Trozos de vajilla de barro con barniz negro. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Fitxa 11] Trozos de barro con barniz jaspeado. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Fitxa 12] Trozos de vajilla de barro negro muy compacto. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Fitxa 13] Enlucido común pintado de rojo. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Fitxa 14] Argamasa arrancada de un murallón que hay entre el convento de Gracia y el mar. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Fitxa 15] Ladrillo común sellado. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Fitxa 16] Mosaico común hallado en la parte superior del campo que hay frente la puerta de la iglesia del convento de Gracia en un espolón saliente de la viña superior.

[Fitxa 18] Vidrios ampuritanos de varios colores unidos. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Fitxa 20] Candileja romana. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Fitxa 23] Astas que parecen de ciervo. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Fitxa 24] Plomadas de pescador acaso modernas. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

[Sense numerar] Enlucido de cal arena y carbón arrancado por D. Julián González de Soto de una cisterna que se halla en el campo que fue del convento de Gracia situado entre el citado convento y el mar. Excavaciones del mes de septiembre de 1846.

Document núm.: 19

ADG, Secretaria de Cambra i Govern, Comunicacions rebudes i registres de sortida. T-428/S-26 (carta del cap polític, Carles Llauder, al vicari general de la diòcesi de Girona, del 30-11-1846)

De las últimas comunicaciones recibidas del encargado de las excavaciones que se practican sobre el terreno que fue ciudad de Ampurias, resulta haberse descubierto fragmentos de un pequeño templo, al extremo del cual, se ha hallado una especie de Altar, elevado algunos palmos del pavimento común a manera de nuestros Presbiterios.

Esta Comisión no ha podido (...) hasta ahora con exactitud a que época y religión pertenecen los indicados fragmentos por que no suministran los datos suficientes para calificarlos con acierto, pues no se ha presentado todavía signo alguno Cristiano; pero como pudiera pertenecer a los tres primeros siglos de nuestra Era, en este caso, fácilmente se concibe el interés que ofrecería el mencionado altar por si puede ocultar en el pavimento al pie del mismo, algunos sepulcros de Mártires del Cristianismo; por cuya atención ha dispuesto esta comisión suspender los trabajos, prohibiendo toda especie de investigación, y acordando al propio tiempo dirigirse a V. S. como lo hace, a fin de que se sirva nombrar el Reverendo o Cura Párroco de la Escala ú otro Ministro del sacerdocio que tenga V. S. por conveniente, para que representando a la Autoridad eclesiástica, forme parte de la Comisión que ha de proceder al reconocimiento de dicho pavimento y de lo demás que en adelante se obtendrá en las excavaciones, y que “diese” alguna sospecha; cuya comisión la compondrán un individuo de esta Corporación, Alcalde de la Escala y un Escribano, para que levante auto formal de los reconocimientos que tengan lugar. De su conformidad y de la persona nombrada, ruego a V. S. se sirva dar conocimiento a esta Comisión, quien en su vista señalará el día del citado reconocimiento, y avisará a los que deban presenciarlo.

Document núm.: 20

AHG/NT, Lligall 510 (protocols notarial del notari Josep Bataller, 1848).

En el termino de la villa de La Escala provincia de Gerona, a primero de diciembre del año de mil ochocientos cuarenta y ocho: los padre e hijo Pedro y José Puig trabajadores de dicha villa, para atender a sus deberes de familia, con espontaneidad por ellos y sucesores, otorgan venta perpetua a favor de los SS. Pedro Caner, D. Juan Torrent, D. José Manegat y Casademont, D. Gabriel de Molina, D. Joaquín Pujol i Santo, D^a. Esperanza Ros y Dalfau, viuda, D. Ramón Oliveras y D. Francisco Maranges, vecinos todos de la Escala, excepto el Sr. Pujol que reside en Gerona y obra en su representación el Sr. Maranges, y a sus respectivos herederos, media vesana de tierra, que deberá medirse y es parte y de la de oriente de aquella finca de mayor cabida, sita en este termino y paraje que le llaman Las murallas de Ampurias; cual media vesana de tierra adquieren, al objeto de buscar preciosidades y conservar las antigüedades o restos de edificios que la casualidad ofreciere o quizá se hallaren; lindando a oriente con tierras de los sucesores de José Cortada del vecindario de Ampurias, a mediodía con otras de D. Martín Sureda de La Escala y a poniente y cierzo con el restante de otra finca: que pertenece a José Puig otro de los vendedores por titulo de subestablecimiento y otros legítimos; de sus antecesores dueños. Esta venta perpetua otorga con todas las cláusulas y renunciaciones de su naturaleza y la de "Constituto" a fin de que puedan los SS. Compradores en posesionarse y libremente disponer de la confrontada tierra, mediante el precio de ducientas [sic] setenta y cinco libras de moneda catalana, de que se dan por satisfechos los vendedores y pagan los SS. Compradores al respeto de doceavas partes por capital y gastos que ocurran, a saber, dos cada uno de los SS. Caner, Torrent, Manegat y Maranges, y una los SS. Molina, Pujol, S^a Ros y Sr. Oliveras, y de otra suma, firman a favor de estos carta de pago en forma "conveniencia" de toda excepción del derecho, cediéndoles el mayor precio que correspondiere acaso y renunciando también a la ley ultra (...). Queda pactado que los vendedores deban ceder y ceden camino carretal (...) a los SS. Compradores para dirigirse ellos y quienes y (...) en el modo quisieren en otra tierra vendida, debiendo quedar el camino en la parte de oriente del resto de la finca, y desde la carretera que existe a la de cierzo de la propia finca.

Prometen la evicción de esta escritura los vendedores, con todos sus respectivos bienes y derechos presentes y venideros, y que no la revocaran ni impugnarán en tiempo ni por motivo alguna, bajo el juramento que prestan; y en su virtud afirman también que no se ha acordado este contrato en perjuicio de los derechos dominicales, reservados siempre por el Exmo. Sr. Conde de Ampurias, sin prestación de censos ni otros gravámenes, de que indemnizan a los SS. Compradores.

Quienes, aceptando esta escritura de venta prometen satisfacer cada uno los respectivos dozavas partes del montante de gastos que, de consumo resuelvan hacerse, de excavaciones, construcción de paredes o edificios: a los manifestados fines de conservación de los que la casualidad ofreciese: pactando que si alguno de los mismos compradores dejase de afrontar la cantidad que corresponda, en el acto que se le pida perderá la parte de precio que ha pagado por otro. Terreno y cuanto hubiese satisfecho además, quedando privado de toda reclamación y “refundido”, a la proporción explicada, a favor de los otros SS., compradores pues así lo consienten todos, el Rs. Maranges, en su representación, y de D. Joaquin Pujol, ausente.

Testimonis: Buenaventura Serra y Jaime Tutau (de l'Escala)

Document núm.: 21

ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici d'Eudald Raguer a Valentín Carderera, del 21-11-1851).

Sr. Don Valentín Carderera

Mi muy estimado señor y dueño; de intento he diferido contestar hasta ahora a su favorecida del 12 del mes anterior para ver si podía decirle que estaba en mi poder parte o todo el dinero, que aguardábamos de Gerona; pero nada de eso, ni siquiera contestaciones a mis últimas comunicaciones oficiales, ni tampoco la he tenido del Sr. Secretario de aquella comisión a pesar de pedirle con encarecimiento, en carta separada, que no olvidara la necesidad muy apremiante de las obras del claustro, y además le pedía un ejemplar de aquellas reales órdenes, reglamentos, o disposiciones, que pudiesen servir al acierto y buen desempeño de mi comisión, con algunos pliegos de papel timbrado para la correspondencia oficial mas interesante. Como digo, nada he sabido, no obstante de haber transcurrido mas de un mes; siendo lo peor del caso que nos hallamos engolfados en un invierno crudo y temo mucho por la suerte de nuestro edificio. Es una lastima Sr. D. Valentín, que por tres o cuatro mil reales con que salvaríamos el claustro, tengamos que exponernos a ver como desaparece en uno de los fuertes vendavales que ahora reinan y se me figura que no lo evitaremos si el remedio nos va venir de Gerona. Estoy tan azorado por ello, que si conoce V. que esa central puede mandar un día dicha cantidad, yo la adelantare, pues me ruboriza estar metido en el cuidado de un negocio, que tan mal puede acabar pasando el tiempo en escritos y palabras, cuando aquí lo que realmente importa son OBRAS y obras prontas.

He dicho a V., mil veces, que yo no tengo fe con los de Gerona: allá veremos.

Con respecto a la Iglesia he proyectado el siguiente plan, que si es de la aprobación de V., ser realizará en el momento mismo en que conteste, aunque acaso la provincial piense de distinta manera.

Supuesto que no hay medio de conservar el crucero, la nave central y la de su izquierda, porque se han hundido ya, no solo las bóvedas, sino las paredes; supuesto que acaso esta misma noche, en que arrecia el viento, se desplome uno de los altos costados del crucero, y supuesto por fin, que el restablecimiento de lo material de todo lo dicho es imposible, porque no se haría ni con medio millón; me propongo conservar la nave que está menos mala y la capilla del Sacramento, que afortunadamente son dos piezas contiguas a la parte del claustro que se cubrió últimamente y que, por tanto, su conservación contribuye a la mayor seguridad del citado claustro. Esta es la primera ventaja de mi proyecto. La segunda seria la de poder conservar una capilla donde

preexistió un templo magnífico, si este llega a enajenarse o nunca jamás se restablece, quedándonos por lo menos como mil años atrás, es decir; como cuando lo fundara y enriqueciera el gran Wifredo 1^a. La tercera ventaja sería la de tener provisionalmente un puno a propósito para formar una colección o especie de museo de cuanto precioso arrojen las ruinas. Y la cuarta ventaja, en fin, sería la de aprovechar inmediatamente las tejas y maderos que tengo recogidos, cuyos efectos me robarán, por mas que vigile, en este invierno. Acaso me diga V., porque no los empleo desde luego en el claustro, siendo aquella obra tan urgente; a lo cual debo responder: que no es esta menos urgente que aquella i que trasladar los despojos del crucero al claustro es el doble mas costoso, que acarrearlos del crucero a la nave: que en las obras del claustro necesito maderamen diferente del que tengo, necesito construir paredes, y para ello me es indispensable metálico sonante; mientras que para poner un tejado sobre la nave y capilla del Sacramento, no necesito de un solo maravedí, porque espero poder pagar los jornales de carpintero y albañil [...] con lo sobrante del maderamen precisamente de aquel maderamen, que no puedo servirme en el claustro, ni me saldría de mucho a cuenta haciéndolo aserrar para acomodarlo a la obra de este.

En fin, aun cuando llegase el inesperado caso de venderse esa misma nave, no habríamos perdido nada, porque su coste no saldría de nuestro bolsillo, es decir de fondos destinados a ella, sino de la propia iglesia.

Sucede con los despojos del monasterio que nadie se hace escrúpulo de robarlos, mientras que tratándose de comprarlos, no basta el concordato para tranquilizar conciencia alguna; así es que no espero sacar una peseta de nada por ahora. Si no fuera así, dentro de poco sabría U., que se han quitado los escombros, paredones, aspilleras y mil porquerías que dan asco, y dejan una mala idea de las personas bajo cuya protección se hallan estas ruinas a los curiosos, así nacionales como extranjeros, que vienen a visitarlas. Sin embargo, tengo un vivo anhelo de poner algún orden a tanta confusión y entonces daré a U., una nota mas detallada de los sepulcros, fragmentos y demás preciosidades, según U., desea porque también hace tiempo que tengo esos mismo deseo, y aun me prometo, si vienen esos tres o cuatro mil reales de que he hablado en el principio, cumplirlo en breve remitiendo además un estado general de todas las mejoras hechas hasta entonces, que no dudo complacerá a esa central.

Restablecida la Iglesia y claustro en esta parte, la sucesiva conservación, que de seguro no costaría de mucho mil reales anuales, podría salir del alquiler si se verificara el proyecto hace tiempo en boga de traer aquí Esculapios, y entre tanto que esto no se verifica, podría sacarse alguna cantidad del alquiler del pórtico del claustro, ocupado hace años, por un teatro de aficionados sin autorización de nadie, para lo cual me parece bastaría una indicación del Sr.

Gobernador civil de la provincia. Si a U., le parece, oficiaré a la provinciales en este sentido, luego que sea conveniente.

Contestando a su posdata, ignoro se haya practicado nuevas gestiones para la enajenación, con todo el enemigo nunca duerme, y bueno será observarle.

Tocante a poder separar para la venta alguna otra oficina al monasterio o claustro, no será seguramente tan fácil. Atendiendo que después de este, de una pared de la iglesia y de los dos pórticos, lo demás del monasterio sobre ser obra común a mí entender; no encierra gran mérito artístico, histórico ni monumental.

Excúseme U., tanto garabato y sobretodo no haber escrito esta [...] por mi propia mano porque me he hallado indispuerto y he sido [...] a valerme de un pariente joven de confianza.

Cuando [...] V., alguna noticia de mi solicitud estimaré me la escriba”

Document núm.: 22

Reial decret de 15-11-1854, publicat a la *Gaceta de Madrid*, núm. 685, del 17-11-1854.

MINISTERIO DE FOMENTO

Exposición a S.M. SEÑORA:

Cuando no podia ser bien conocido y apreciado el número y el valor de los edificios, pinturas y esculturas, bibliotecas y archivos, que habiendo correspondido á las comunidades religiosas, son hoy una pertenencia del Estado, se creó para clasificar estos objetos y aprender á su custodia la comision central de monumentos históricos y artísticos, con arreglo á la Real órden circular de 13 de Junio de 1844. Producto de la necesidad del momento, y mas bien como un ensayo que como una institucion proporcionada á las miras sucesivas del Gobierno, si desde su mismo origen produjo felices resultados, la experiencia vino á demostrar despues que para llevarlos mas lejos era indispensable determinar con precision sus atribuciones, harto vagas y generales; darles mayores ensanches; relacionarla de un modo directo con las comisiones provinciales: procurar á estas un centro de unidad y de accion, y prevenir desde luego los graves daños que podian seguirse de reducir las al aislamiento, sometidas sin un guia seguro á las influencias de la localidad, y abandonadas á sus propios esfuerzos. En vano con Reales órdenes expedidas en diversas épocas, producto de circunstancias dadas, y dirigidas á satisfacer atenciones del momento, se pretendió mejorar esta organizacion incompleta. Le faltaba un carácter general, no habia presidido el mismo pensamiento á sus modificaciones sucesivas, y se perdió de vista el enlace de las partes que la constituyen. Mas por fortuna, formados ya los inventarios de todos los monumentos artísticos é históricos; reconocido el número y el precio de los edificios notables, ó por sus bellezas arquitectónicas, ó por sus recuerdos históricos; planteadas algunas bibliotecas, y establecidos lo museos de pinturas, esculturas y antigüedades, alli donde ha sido posible; mejor conocidos los medios de conservar tan inapreciable riqueza, pueden ya apreciarse en su justo valor los trabajos de las comisiones provinciales, toda la extension de sus deberes, la manera mas cumplida de satisfacerlos, y el vínculo comun que las enlaza con la central.

No serán de consiguiente, ni las varias conjeturas, ni los cálculos aventurados, el fundamento de sus atribuciones: determinadas ahora por los hechos y por la experiencia, ni pecarán de vagas y excesivas, ni inferiores á su objeto podrán tacharse de ineficaces y mezquinas. Su naturaleza misma; el fin á que se dirigen; el estado de los edificios públicos que deben conservarse; las reparaciones que reclaman, y los sacrificios indispensables para preservarlos de una próxima ruina, han venido á demostrar que la comision central, no solamente ha de ser un cuerpo facultativo, sino tambien un agente directo del Gobierno, que á la ciencia debe reunir la accion,

y al pensamiento la autoridad necesaria para realizarlo en muchos casos, que es en fin un cuerpo auxiliar de la Administracion pública en uno de los ramos mas importantes confiados á su cuidado. Esencialmente conservadora, destinada á investigar el verdadero estado de los monumentos de todas clases, patrimonio de la nacion y ornamento de los pueblos, siendo uno de sus primeros deberes protegerlos; cuidar de su reparacion y mejora, y proponer los medios de conseguirla, preciso es que no se limiten sus funciones á la simple discusion, á reclamaciones estériles, á las tareas de una Academia. Necesita ejecutar; atribuciones propias; la correspondencia directa con los Gobernadores de las provincias; el auxilio eficaz de las comisiones provinciales; el conocimiento de sus recursos y sus tereas; es un deber suyo prestarles sus luces y su apoyo; es un deber tambien que estas corporaciones acojan sus consejos en la restauracion de los edificios; en el establecimiento de los museos; en las apreciaciones de las obras artísticas; que, a pesar de su ilustrado y reconocido celo, nunca procedan tan independientemente en el ejercicio de sus funciones, que califiquen y aprecien por sí mismas, ó las demoliciones, ó la reparacion de los monumentos, como mas de una vez ha sucedido. Partes de un conjunto no bien apreciado con la independencia necesaria para corresponder á su instituto; ejecutoras en las localidades de las disposiciones del Gobierno relativas á la mejor conservacion de los objetos confinados á su cargo, ha de conciliarse el amor á las artes y á las letras que tanto las distingue con aquella dependencia absolutamente indispensable, que sin coartar su accion, la regularice y dirija al fin que por su estatuto se proponen. Y nunca mas necesario que en el dia este órden u concierto en las comisiones provinciales y en la central que debe inspeccionar sus procedimientos. Porque si hasta ahora se limitaron á reunir objetos artísticos; á conocerlos y ordenarlos; á procurar al Gobierno su propiedad, salvándolos de la destruccion ó del olvido, tarea mas penosa y dificil les aguarda en la custodia y reparacion de las fábricas monumentales; en defenderlas de los rigores del tiempo y la incuria de los hombres; en presentarlas al artista como un modelo para la imitacion y el estudio. Ensayos mas ó menos felices, la experiencia y el exámen han dado á conocer el verdadero estado de una gran parte de esos preciosos monumentos. Cuarenta años de guerras domésticas y extrañas; infortunios no merecidos, y la influencia de los siglos conspiraron en su daño constantemente, cuando circunstancias desgraciadas hacian tal vez imposible el remedio á tanto daño. Muchos existen de un precio inestimable, y amenazados de una próxima destruccion: otros, circuidos ya de ruinas, esconden entre ellas muy venerables memorias, esculturas, sepulcros, trofeos é inscripciones de gran precio. Mengua de nuestra cultura seria abandonar al olvido estos preciosos restos de las artes. Constituyen una herencia de gloria, á la cual no podemos renunciar: son un legado de la piedad y sabiduría de nuestros padres, que por gratitud y por el amor que les debemos, por el respeto á sus nombres inmortales estamos obligados á conservar como un depósito sagrado, como un ornamento precioso de nuestro suelo, como el comprobante de la civilizacion y grandeza de las pasadas edades, como el testimonio mas irrecusable de sus altos merecimientos.

Tal es la necesidad y tal el fundamento del adjunto proyecto de decreto, Díguese V.M. prestarle su aprobación, y habrá adquirido un nuevo derecho al reconocimiento público.

Madrid 15 de Noviembre de 1854.= SEÑORA.= A.L.R.P. de V.M.= Francisco de Luxán.

REAL DECRETO

Atendiendo á las razones que me ha expuesto el Ministro de Fomento para la mejor organizacion de las comisiones encargadas de la conservacion y mejora de los monumentos históricos y artísticos pertenecientes al Estado, vengo en decretar los siguiente:

CAPITULO PRIMERO

De la comision central

Artículo 1º. La comision central de monumentos históricos y artísticos y las subalternas de provincia, creadas por la Real órden de 13 de Junio de 1844, se sujetarán en lo sucesivo, asi en su organizacion como en el desempeño de su cargo, á las prescripciones de este Real decreto.

Art. 2º. Es objeto de la comision central de monumentos históricos y artísticos reunir y conservar en el mejor estado posible todos los que habiendo correspondido á las órdenes religiosas y demas corporaciones suprimidas, son hoy de la pertenencia del Estado.

Art. 3º. Se compondrá de un Vicepresidente, un Secretario y siete Vocales, bajo la presidencia del Ministro de Fomento.

Art. 4º. El cargo de Vocal de la comision central es honorífico y gratuito. Solo el Secretario disfrutará como hasta ahora la dotacion anual de 12.000 rs.

Art. 5º. Conforme se verifiquen las vacantes, el Ministro de Fomento nombrará los Vocales de la comision central; y á propuesta de esta y en terna, los dependientes de su Secretaría.

Art. 6º. Para el despacho de los negocios de la Secretaría habrá un Oficial con el sueldo de 7000 rs.

Art. 7º. El Secretario tendrá voz y voto en las deliberaciones de la comision.

Art. 8º. Segun se halla ya dispuesto por Real orden de 16 de Agosto de 1844, la comision usará en la correspondencia oficial de un sello con este lema: "Comision central de monumentos históricos y artísticos".

Art. 9º. Anualmente se fijará en el presupuesto general del Estado una suma proporcionada á las atenciones de la comision central.

Art. 10. Reunirá esta á sus atribuciones las de la comision provincial de Madrid en los mismos términos que actualmente las desempeña.

Art. 11. Quedan bajo su inmediata dependencia todas las provinciales en cuanto tenga relacion con el objeto de su instituto.

Art. 12. Son atribuciones de la comision central: 1º. Indagar el paradero de los objetos históricos y artísticos que se hayan extraviado y pertenezcan al Estado. 2º. Promover la restauracion de aquellos edificios, propiedad de la nacion ó de los pueblos, que se encuentren en estado ruinoso, y sean de un verdadero precio para las artes y la historia. 3º. Dar unidad y direccion á los trabajos de las comisiones provinciales, auxiliándolas con sus luces. 4º. Cooperar al mejor éxito de sus tareas alentando su celo, y procurando remover los obstáculos que puedan tropezar en el ejercicio de sus funciones. 5º. Contribuir eficazmente á la mejor organizacion de los museos, bibliotecas y archivos que estas han creado. 6º. Promover ante el Gobierno aquellas gestiones que crea necesarias para evitar las restauraciones inoportunas de las fábricas monumentales, y el mal uso que de ellas pueda hacerse con perjuicio de su buena conservacion. 7º. Denunciar los abusos cometidos en el disfrute de estos edificios al concederse para usos de utilidad pública. 8º. Hacer las oportunas reclamaciones cuando sin conocimiento de su importancia histórica y artística se pretenda enagenarlos ó demolerlos.

Art. 13. Con justa causa, y despues de tomar los informes oportunos, podrá la comision central suspender de sus funciones á los individuos de las comisiones provinciales; pero entonces dará inmediatamente cuenta al Gobierno, manifestándole los fundamentos de su resolucion.

Art. 14. Evacuará la comision central los informes y consultas que el Gobierno le exija relativamente á los diversos objetos de su instituto, así como ejecutará cuantos trabajos le encomiende para la conservacion y mejora de los monumentos históricos y artísticos.

Art. 15. Anualmente presentará al Gobierno una memoria detallada de sus tareas y de los resultados que hayan producido, proponiéndole las medidas que crea mas oportunas para el

mejor desempeño de sus funciones y la mas pronta restauracion de los monumentos públicos confiados á su custodia.

Art. 16. Se propondrá tambien la de aquellos edificios que en mal estado de conservacion sean de una verdadera importancia para las artes ó la historia.

Art. 17. Si el costo de las restauraciones intentadas no excediese de 10,000 reales, podrá acordarlas por sí misma la comision central: si pasase de esta cantidad, solicitará préviamente la autorización del Ministro de Fomento.

Art. 18. Le rendirá anualmente cuenta documentada de las sumas del presupuesto que hay invertido en los objetos de su instituto.

Art. 19. Los gobernadores de provincia evacuarán todos los informes que les pidiese la comision central referentes á sus funciones.

CAPITULO II

De las comisiones provinciales

Art. 20. En las provincias dinde no se hubiese creado todavía la comision de monumentos históricos y artísticos, con arreglo á la Real órden de 13 de Junio de 1844, se procederá desde luego á su ereccion; y tanto las antiguas como las que de nuevo se establezcan, habrán de organizarse conforme á las reglas y disposiciones del presente Real decreto.

Art. 21. Se compondrá la comision provincial de monumentos históricos y artísticos de cinco Vocales que, á su reconocida aficion á las bellas artes y á los estudios arqueológicos, reunan un celo ya acreditado por el bien público.

Art. 22. La presidencia de las comisiones corresponde á los Gobernadores de provincia, los cuales nombrarán entre sus Vocales un Vicepresidente para sustituirles cuando les sea imposible desempeñar este cargo: designarán tambien el que ha de desempeñar las funciones de Secretario.

Art. 23. A propuesta en terna de los Gobernadores, elegirá la comision central los individuos de las comisiones provinciales. Será siempre uno de ellos el arquitecto titular de la provincia, ó en su defecto el de la capital de la misma.

Art.24. Las funciones de Vocal de la comision provincial no son retribuidas, pero constituyen un cargo honorífico y una señalada distincion para los que las desempeñen. Mientras que no la renunciare ó no la desmereciesen por su conducta, continuarán en el ejercicio de sus funciones, y su destitucion en todo caso será acordada pro el Gobierno.

Art. 25. En los presupuestos provinciales se consignará la cantidad suficiente á cubrir los gastos puramente precisos de estas comisiones, segun hasta ahora se ha verificado.

Art. 26. Se reunirán á lo menos una vez cada semana y siempre que el desempeño de sus obligaciones ó algun servicio extraordinario lo exigiese.

Art. 27. El Gobernado de la provincia les procurará un local oportuno para celebrar sus juntas y establecer convenientemente la Secretaría y el archivo.

Art. 28. Serán otros tantos deberes de las comisiones provinciales: Primero. Procurar á la central cuantos informes, datos y antecedentes les reclamase. Segundo. Someter á su exámen y aprobacion las restauraciones de los edificios confiados á su cuidado, siempre que sean de alguna importancia, ó puedan alterar la forma y el carácter de las fábricas. Tercero. Remitirle anualmente una nota de sus respectivos presupuestos y de su inversion. Cuarto. Consultarle la creacion de nuevos museos, bibliotecas y archivos, ó las modificaciones sustanciales, ampliacion y mejora de estos establecimientos si se hallasen ya planteados. Quinto. Darle conocimiento de los descubrimientos y adquisiciones de nuevos objetos artísticos ó arqueológicos. Sexto. Continuar los trabajos de que trata el artículo tercero de la Real órden de 13 de Junio de 1844, y sobre todo, la formacion de los indices de las bibliotecas, archivos y museos puestos á su cargo. Sétimo. Reconocer frecuentemente el estado de los monumentos públicos, y dar parte desde luego al Gobernador y á la central de los deterioros que en ellos advirtiesen, procurando su pronta reparacion. Octavo. Indicar al Gobierno por conducto de la comision central aquellas investigaciones y diligencias que creyesen oportunas para el descubrimiento de cualquier objeto de la propiedad del Estado que pueda interesar á las artes ó á la historia. Noveno. Dirigir los trabajos y exploraciones que tengan por objeto recobrar los documentos, lápidas, libros, estátuas y esculturas que correspondieron á las casas religiosas suprimidas, y que hayan podido extraviarse. Décimo. Reclamar ante el Gobernador contra aquellas restauraciones que desfiguran el carácter y las formas de las obras monumentales, propiedad del Estado ó de los pueblos. Undécimo. Vigilar la buena conservación de los panteones de nuestros Reyes y de los hombres ilustres, y promover la restauracion de los que se hallasen en estado ruinoso, ó necesiten reparaciones importantes.

CAPITULO III

Disposiciones generales

Art. 29. Los Gobernadores de provincia y los Alcaldes de los pueblos prestarán á la comision central y á las provinciales y eficaz apoyo, proporcionándoles cuantos datos y noticias necesiten para el mejor desempeño de sus respectivas funciones, y procurando remover los obstáculos que puedan oponerse á la continuacion de las tareas de su instituto.

Art. 30. Por las oficinas de la Hacienda pública se les facilitará tambien el exámen de aquellos documentos, que habiendo pertenecido á las órdenes religiosas suprimidas, pueden ilustrar la historia de los monumentos, confiados á su custodia.

Art. 31 No podrán las comisiones provinciales destinar los fondos consignados en sus presupuestos á las excavaciones y diligencias practicadas para el descubrimiento de antigüedades y nuevas empresas arqueológicas, debiendo emplearse exclusivamente en la conservacion de los edificios monumentales, en sus restauraciones, y en el sostenimiento de los museos, bibliotecas y archivos que se hayan establecido, ó que en lo sucesivo puedan establecerse.

Art. 32. Unicamente cuando estas atenciones se halles satisfechas, será dado á las comisiones emplear las sumas sobrantes en las investigaciones arqueológicas de que trata el artículo anterior, y aun entonces necesitarán la autorizacion prévia del Gobierno.

Art. 33. Donde no se hubiesen establecido museos provinciales, y por la escasez de objetos arqueológicos e históricos ya reunidos se haga imposible su ereccion, se pondrán estos á disposicion de la Real Academia de la Historia, por conducto de la comision central de monumentos artísticos, para plantear en la capital de reino un museo arqueológico general:

Art. 34. Ademas de las tareas de las comisiones, consignadas en el art. 28 de este Real decreto y en la Real órden circular de 13 de Junio de 1844, cuando su estado lo permitiese, se ocuparán con preferencia á otros trabajos en la formacion de un catálogo razonado de aquellos edificio públicos de sus respectivas provincias que se recomienden, ó por sus recuerdo históricos ó por su mérito artístico.

Art. 35. Una instruccion especial formulada por la comision central determinará el plan y las condiciones de este catálogo.

Art. 36. Queda derogada por el presente Real decreto la Real órden de 13 de Junio de 1844 en todo aquello que no estuviese de acuerdo con sus disposiciones.

Dado en Palacio á quince de Noviembre de mil ochocientos cincuenta y cuatro.= Está rubricado de la Real mano= El Ministro de Fomento, Francisco de Luxán

Document núm.: 23

ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona a la de Sant Ferran, del 27-02-1862).

Naturalmente impresionada esta academia por el deterioro cada día creciente, que iban experimentando los restos monumentales del celebre Monasterio de Ripoll, creyó deber dirigirse a V. E., con fecha 29 de abril del año último, remitiendo a la corporación que dignamente preside, un presupuesto del coste aproximado de las obras que habían de verificarse para evitar siguiera la ruina del claustro y portada de la iglesia de dicho Monasterio, que era lo que por de pronto presentaba un carácter más urgente. Y atendiendo V. E., a estas indicaciones, con el notorio celo que siempre le ha distinguido por el bien de las Bellas artes españolas, se sirvió remitir al Sr. Gobernado civil de Gerona, en su calidad de presidente de la comisión de monumentos de aquella provincia, la cantidad a que aproximadamente ascendía el mencionado presupuesto, la cual fue puesta, por dichas autoridad, a disposición de D. Eudaldo Ragner, vecino de Ripoll, delegado de la referida comisión y persona a cuya ilustrada eficacia se debe el que no haya desaparecido por completo aquella verdadera joya artística.

Los primeros pasos dados con seguridad y con fe en la buena senda acostumbran ser augurio de que ha de llegarse felizmente al término que se desea. Bastó, E. Sr. Que se divulgara la noticia de haberse destinado por V. E. esa cantidad a la conservación de un objeto tan querido, para que la villa de Ripoll y su comarca llena de entusiasmo, se prestara, sin excepción de sexos ni edades, a cooperar con materiales, con dinero y con sus brazos a la conservación del fin de todos apetecido, dando el hermosísimo ejemplo algún tanto raro en nuestra época, de que muy cerca de doscientas personas se ocuparan diariamente en las pocas horas que les dejaban libres sus tareas ordinarias y la mayor parte de las del domingo, previa licencia de la autoridad eclesiástica, en quitar los escombros, conducir materiales y dedicarse a todas las operaciones en que podían ser utilizados, según el oficio a que cada cual estaba dedicado.

Sabedora entonces la academia de cuanto acontecía, y deseosa al propio tiempo de que ese entusiasmos tuviera la dirección debida, acordó el nombramiento de una comisión de dos individuos de su seno quienes voluntaria y graciosamente se ofrecieron a pasar a inspeccionar, en la parte artística, los trabajos de restauración que se iban verificando con notable celeridad y de los que pudo formarse la academia cabal conceptos por medio del dictamen que por copia tienen el gusto de remitir a V. E., de él se desprende la necesidad de la formación de un proyecto general de restauración que sirva de base a todas y cada una de las obras que en lo sucesivo deban verificarse según los fondos que se vayan reuniendo. Y esta academia tiene la honra de ofrecerse a la Real de San Fernando (según acuerdo unánimemente tomado en la

última Junta general) para la ejecución de este trabajo, al cual desean contribuir, en la parte que pueda corresponderles, si V. E., lo acepta, todos los académicos sin excepción, supuesto que se trata de un monumento enclavado dentro de los límites a que alcanza este distrito académico.

Está fuera de toda duda Excelentísimo señor, que con solos los esfuerzos de los particulares y con la cantidad entregada por V. E., no era posible emprender en mayor escala las obras que de día en día van siendo consideradas como de imperiosa necesidad para que, reconstruyéndose por de pronto la pequeña parte de la nave del crucero, pueda abrirse al cuto divino, medio único quizás de salvar el monumentos. Así que han abierto los señores académicos, ya que no le era dado hacerlo a la corporación, una suscripción voluntaria a la cual se agregan otros centros y varios amantes de las artes nacionales, al objeto de allegar nuevos fondos a los muy exiguos que hasta el presente se obtuvieron.

Hase [sic] además excitado el celo de las Excelentísimas Diputaciones de Barcelona y Gerona, de cuyo celo y amor a todo lo que pueda contribuir a enaltecer el buen nombre del país, nace la esperanza de que no en vano se acuda a su solicitud: y si mientras esto se verifica, pudiese contarse con alguna protección de parte del gobierno de S. M. la Reina (q D g) por medio de V. E., para que se mantuvieran vivos el entusiasmos y los buenos propósitos de todos lo que aspiran a ver restaurado el antiguo panteón de los condes de Barcelona nada le quedaría a esta academia que desear, como no ser que la Real de San Fernando, se sirva hacer de la presente manifestación el mérito que estime conveniente”.

Document núm.: 24

ARABASF/CP/GE 47-6/2 (informe, que acompanyava l'escrit anterior, de Claudi Lorenzale i Elies Rogent, del 5-01-1862).

Excelentísimo Señor:

En cumplimiento del atento y honroso oficio de V. E., hemos pasado a la Villa de Ripoll para inspeccionar el antiguo Monasterio. Triste es la impresión que se recibe al contemplar tan venerable Monumento; pues lo que un día fue panteón condal y archivo de nuestras glorias está convertido hoy día en una masa informe de ruinas en mengua de la edad presente y del buen nombre de Cataluña. No entrará la comisión en el análisis detallado de las bellezas y recuerdos que estas ruinas atesoran por ser tan conocidas y apreciadas de todos los dignos individuos de esta corporación; solo en globo, y guiada por el sentimiento artístico, manifestará el estado en que se hallan, para proponer a V. E., los medios que a su juicio podrían conducir al logro de una empresa tan útil para la historia de nuestro arte monumental, como para atestiguar que en Cataluña se mantiene aún vivo el recuerdo de pasadas glorias.

De esta antigua abadía quedan en pie la portada de su Iglesia, la torre campanario, parte del crucero de la misma, con sus siete ábsides y tres lados de su preciosos claustro. Encontrándose además parte hacinados en un rincón de la Iglesia y parte entre las ruinas preciosos fragmentos en su generalidad, pertenecientes al género romano-bizantino, que atestiguan la bondad de las obras que han desaparecido.

Males sin cuento han causado la revolución a este sagrado asilo, si bien ellos nos dan el medio de estudiar lo que fue la primitiva fábrica: y notable es que al paso que las obras más recientes son las primeras que se han hundido, protestando de su conveniencia, las antiguas permanecen con su frente erguida, desafiando la incuria de los hombres y el abandono en que las tiene nuestro siglo; y que mucho que esto sucediera si están las primeras talladas en la dura roca de nuestras agrestes montañas, simbolizando la fe y la constancia de aquellos primeros siglos de nuestra nacionalidad, en que no se buscaba en las obras un principio de utilidad, si no que, guiados por la mano del que todo es poder y sabiduría, las emprendía sin pensar en el término de su conclusión, ni en los medios de llevarlas a cabo? A medida que las generaciones se iban sucediendo y hundiéndose en el polvo, la casa de Dios iba elevándose. Las obras que se hicieron pocos años antes de su destrucción, siendo solo una vana y fútil apariencia de un trabajo monumental han desaparecido viéndose claramente los destrozos y mutilaciones causadas en el viejo monumento por los reformadores y restauradores de los primeros lustros de este siglo.

La planta de la Iglesia es una cruz latina de forma muy prolongada presentando siete ábsides en semicírculo uno central que descuella en primer termino y tres colocados lateralmente de menores dimensiones, único ejemplo que hemos encontrado en Cataluña; desarrollándose después la Iglesia en cinco naves sostenidas por sólidos y robustos pilares pertenecientes a una edad en que las leyes estáticas y estéticas de las construcciones, no eran hijas de la fría razón y de las abstracciones filosóficas, sino del sentimiento que dominaba.

Esta Iglesia fue empezada, como las demás de aquella edad, por el santuario viéndose³ empleado el pequeño aparejo, y su ornamentación exterior está formada por el feliz enlace de los toscos sillares con sus [...].

La primitiva Iglesia empieza en los últimos años del siglo nono, o en los primeros del siguiente, pero su rica portada no queda concluida hasta el duodécimo siglo, época en que se termina también la primera parte de su poético e interesante claustro.

El siglo trece y catorce siguen enriqueciendo el Monasterio, completando su claustro y llenándolo de ricos sepulcros y retablos, datando ya de de la primera mitad del décimo quinto su primera restauración, pues la bóveda de plena cimbra, severa como la fe de sus constructores, se ve reemplazada por las esbeltas ojivas que dan al cuerpo central mayor gallardía, quitándole, ya el carácter de unidad que precediera en la primitiva obra; pues no fue ya una continuación, sino la mutilación del pensamiento de una edad anterior.

Del renacimiento apenas queda obra alguna, solo se presentan las huellas de la profanación que sufrió el monasterio en este siglo, pues para vestirlo a la moda de nuestras mezquinas construcciones, y darle esta falsa apariencia de grandiosidad que nos caracteriza, no repararon en cambiar las cuatro primitivas naves laterales con obras dos de mayor ancho, mutilando antiguos pilares y hundiendo bóvedas de ochos siglos, y todo para cubrirlo con una mala decoración de yeso, no porque critiquemos su estilo sino por la inconveniencia de tal restauración.

En varias épocas el Gobierno ha destinado algunos fondos para la conservación de este Monasterio, pero desgraciadamente los esfuerzos que se han hecho han sido tan ineficaces que, a pesar del celo y desinterés de las dignas personas encargadas de su custodia, la masa va perdiendo todos los días, y sino se busca un pronto y eficaz remedio, quizás no se llegue a tiempo para salvarle.

Últimamente la Real Academia de San Fernando facilitó algunos fondos para atender a las necesidades más apremiantes, y el espectáculo imponente que ofrecía todo un pueblo salvando la parte del edificio que aun no se ha hundido, patentiza que, en nuestras montañas se conservan todavía puras la fe y las tradiciones.

Con las obras actuales se ha reconstruido el pórtico protector de la portada, se ha asegurado la estabilidad de las tres caras del claustro, que aún permanecen en pie, salvándose también la torre campanario de una pronta e inminente ruina. Estos esfuerzos aislados nada significan cuando no son periódicos y constantes, pues las obras que diez años atrás se hicieron para conservarlo, han sido completamente infructuosas por no haberlas ido reparando cuando era conveniente.

Lo que la comisión cree es que deben escogitarse [síc] los medios para que haciendo un esfuerzo supremo se emprenda la restauración de una parte de la Iglesia; pues con la abundancia de materiales que hay en la localidad, y la cooperación enérgica de los Ripolleses de que están dando tan buenas pruebas; podría reconstruirse la pequeña parte de la nave del crucero que se ha venido abajo, abriéndose al culto divino la parte primitiva de esta fábrica; pues el único medio de prevenir tantos males, es el de santificar este antiguo recinto, al mismo tiempo que cree la comisión que debe excitarse el celo de la Academia de San Fernando para que destine de sus fondos una cantidad anual hasta dejar completada esta obra.

Lo que tiene el honor de poner en conocimiento de V. E., para que se sirva acordar lo que crea más conveniente.

Document núm.: 25

ABAB, Secció Arquitectura, Dictamens-opos, Ripoll monestir (Restauració), Capsa 69.1 (minuta ofici enviat per l'Acadèmia de Bones Lletres a les quatre diputacions provincials de Catalunya, del 25-01-1861).

Afectado el ánimo de esta Academia por el deterioro cada día creciente de los restos del antiguo monasterio de Ripoll, y con el fundado temor de que no tardará en desaparecer por completo ese monumento artístico romano-bizantino, que quizás no tenga rival; acudió a la Real de San Fernando para que le facilitara algunos fondos con que poder atender siguiera, a contener la completa ruina de la portada de la iglesia y parte del claustro, que era lo que lo reclamaba como más urgente necesidad. I comprendiendo aquella dignísima corporación toda la importancia de la suplica que se le dirigía, se apresuró a remitir la cantidad de siete mil y pico de reales, que aún que exigua, bastó para despertar un verdadero entusiasmo entre los habitantes de Ripoll y su comarca, quienes in distinción de sexos ni de edades, quisieron contribuir con dinero, con materiales y con sus brazos, a la realización del fin de todos apetecido, empleando en los días laborables las pocas horas que les dejaban libres sus tareas ordinarias y la mayor parte de las fiestas, previo el competente permiso de la Autoridad eclesiástica. Este hermoso espectáculo de generosos desprendimiento tanto raro en la época en que vivimos, ha hecho que la Academia que tiene la honra de dirigirse a V. E., haya enviado allí una comisión de su seno, encargada de inspeccionar en lo artístico los trabajos de restauración que se practicaban; y con el vivo deseo de allegar nuevos fondos han abierto sus individuos entre ellos, una suscripción voluntaria, a la que se agregarán probablemente otros centros y algunas personas amantes de las bellas artes españolas. Ha hecho más todavía: ha acudido de nuevo a la Real de San Fernando ofreciéndose a trazar un proyecto general de restauración al cual hayan de ajustarse todas las obras que, según los recursos vayan verificándose en lo sucesivo, y al cual desean contribuir todos y cada uno de los académicos en la parte que les corresponda.

Más para ello Ex[celentísimo] S[eñ]or son necesarios auxilios pecuniarios de mayor entidad. I conociendo esta corporación el notorio interés que a V. E., le inspira todo cuanto tiende a enaltecer el buen nombre del país; ha acordado dirigirle la presente manifestación, así como a las demás Diputaciones provinciales de Cataluña, con la seguridad de que se ha de complacer en cooperar, en cuanto esté de su parte, en salvar de la ruina el célebre monasterio de Ripoll, soberbio monumento artístico, riquísima joya de nuestro antiguo Principado, y respetable panteón de los condes de Barcelona desgraciadamente profanado por la mano de nuestra civil discordia.

Document núm.: 26

ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de l'Acadèmia de Sant Ferran a la de Belles Arts de Barcelona, del 30-04-1862).

Enterada esta Academia del atengo oficio de V. E., y de las cantidades que por varios conceptos se han allegado para la restauración del ex-Monasterio de Ripoll, acogida tan honrosamente por esa Corporación de su digna Presidencia ha dirigido al Gobernador de Gerona el oficio que a la letra es como sigue = “Por un oficio de la Academia de Bellas artes de Barcelona f[ec]ha 7 del corriente se ha enterado con satisfacción y aprobado esta Real de San Fernando, el presupuesto que ha formado para obras de reparación en ese ex-Monasterio de Ripoll y dándole cuenta de las cantidades votadas por las Diputaciones de esa Provincia y de la de Barcelona, y de otras, suscritas por particulares, todas destinadas a la realización de las indicadas obras. Manifiesta también aquella Corporación la conveniencia de que se provea al nombramiento de quien deba encargarse de la custodia y distribución de los fondos recaudados, y que se vayan allegando; y atendiendo esta Academia a que el célebre ex-Monasterio corresponde a esa Provincia, y a que esa Diputación ha votado mas de la mitad de la suma presupuestada, cree que a ella juntamente con esa Comisión provincial de Monumentos que deberá rendir las cuentas documentadas de las obras, corresponde la custodia y distribución de los fondos para ellas destinados; cometiendo a su vez a la celosa e ilustrada Academia de Bellas artes de Barcelona la parte directiva de que la hacen digna su competencia y el laudable desinterés que ha manifestado en este asunto y con el cual se esta ocupando de la formación de un plan general de restauración del celebre ex-Monasterio.

La Academia ha acordado también hacer presente a V. S., cuan satisfactoria le ha sido la patriótica acogida que ha merecido a esa Corporación provincial y a ilustrados particulares la idea de reparar ese monumento deseando que la Comisión de su digna presidencia se sirva formar y remitir nota de las cantidades recaudadas para que viendo el déficit que resulte por cubrir hasta completar el presupuesto, pueda esta Academia reclamarlo oportunamente del Gobierno de S. M.”= La Academia atendiendo principalmente a que aquella Comisión será la que deba justificar los gastos y rendir las correspondientes cuentas. Ha creído que la custodia y distribución de fondos debía encargarse a la misma en unión de la Diputación provincial de Gerona, cometiendo a esa Academia la dirección de las obras para cuya realización tan desinteresadamente ha contribuido. Esta Corporación ha visto en extremo satisfecho el patriótico desprendimiento de esa digna Diputación provincial ante la necesidad de conservar un monumento ilustre por sus recuerdos y antigüedad, sentida también por personas particulares dignas asimismo de singular apreció, que significa a V. E., como un deber hacia dicha

Corporación y particulares y muy principalmente hacia la Academia que tan justa y honrosamente ha sabido interpretar las necesidades de un monumento de notoria importancia.

Document núm.: 27

R O de 21 de noviembre de 1865, publicada a la *Gaceta de Madrid*, núm 345, de l'11-12-1865.

Ilmo. Sr.: De conformidad con lo propuesto pro las Reales Academias de San Fernando y de la Historia, la Reina (Q.D.G.) se ha servido aprobar el adjunto reglamento para las Comisiones provinciales de Monumentos históricos y artísticos. De Real orden lo digo á V. I. para su conocimiento y efectos oportunos. Dios guarde á V. I. muchos años. Madrid 24 de Noviembre de 1865. VEGA DE ARNIJO Sr. Director general de Instrucción pública

REGLAMENTO DE LAS COMISIONES PROVINCIALES DE MONUMENTO HISTÓRICOS Y ARTÍSTICOS.

CAPITULO PRIMERO

De la organización, objeto y atribuciones de las Comisiones provinciales de Monumentos históricos y artísticos.

Artículo 1º. Habrá en cada provincia una Comision de Monumentos históricos y artísticos, compuesta de los individuos correspondientes de las Reales Academias de la Historia y de Nobles Artes de San Fernando. En las capitales de provincia donde el número de Académicos corresponsales, ya de la Historia, ya de la de Nobles Artes de San Fernando, excediese de seis, solo formarán parte de la Comision de Monumentos los cinco más antiguos de cada una.

Art. 2º. Serán individuos natos de las Comisiones provinciales de Monumentos, además de los expresados Académicos correspondientes, los Inspectores de antigüedades, Arquitectos provinciales y el Jefe de la Seccion de Fomento.

Art. 3º. En las provincias donde existieren Academias de Bellas Artes, propondrán estas á la Real de San Fernando tres diferentes ternas, una por cada seccion, para que la expresada Real Academia elija tres individuos, los cuales deberán formar parte de las Comisiones de Monumentos. Las indicadas ternas serán elevadas por los Presidentes de las respectivas Academias.

Art. 4º. Las Comisiones provinciales de monumentos históricos y artísticos, así reorganizadas, son inmediatas representantes de las expresadas Reales Academias de San Fernando y de la Historia en cuanto se refiere á los fines de su respectivo instituto, conforme á las leyes y disposiciones vigentes.

Art. 5º. La Presidencia de las Comisiones de Monumentos históricos y artísticos corresponde á los Gobernadores de las provincias respectivas.

Art. 6º. El cago de Vicepresidentes será ejercido por el Académico más antiguo, ya pertenezca a la Real Academia de San Fernando, ya á la de la Historia.

Art. 7º. Los antiguos Académicos de mérito de la Real Academia de San Fernando que tuviesen su domicilio en las provincias, se considerarán par los fines del artículo anterior como individuos correspondientes, contándose su antigüedad desde la fecha de su nombramiento como tales Académicos de mérito.

Art. 8º. Cuando un individuo numerario de cualquiera de las Reales Academias fijase su domicilio en una capital de provincia, le corresponderá de hecho la Vicepresidencia de la Comision de Monumentos históricos y artísticos.

Art. 9º. Las funciones de Secretario serán desempeñadas por el Académico más moderno.

Art. 10º. Las Comisiones provinciales de Monumentos celebrarán cada semana y en dia determinado sesion ordinaria, y extraordinaria siempre que el desempeño de sus obligaciones ó algun servicio especial lo exigiere.

Art. 11º. Para celebrar sesion ordinaria será indispensable la asistencia de cinco individuos, entre los cuales deberán contarse precisamente dos correspondientes de cada una de las Reales Academias de San Fernando y de la Historia.

Art. 12º. Al ser convocadas las Comisiones de Monumentos para sesion extraordinaria, se expresará en la papeleta ú oficio de citacion el asunto principal que deba tratarse en la expresada junta.

Art. 13º. Las juntas se tendrán precisamente en el local destinado para la Secretaría y el Archivo de las mismas Comisiones, á menos que circunstancias muy singulares obligasen al Gobernador de la provincia á convocarlas en su propio despacho, en cuyo caso tendrán carácter de extraordinarias.

Art. 14º. Los individuos correspondientes de una y otra Real Academia que residieren fuera de la capital de provincia, podrán concurrir con voz y voto á las sesiones de las Comisiones

provinciales, y darán cuenta á las mismas de los descubrimientos que en sus respectivas localidades se verificaren, proporcionándoles cuanto juzgaren conveniente á los fines de su instituto.

Art. 15°. Los individuos de las Comisiones provinciales de Monumentos podrán usar como único distintivo, en los actos públicos á que fueren invitados en concepto de tales, una medalla de oro sin esmalte de la forma y con la empresa y lema de la Real Academia á que cada cual perteneciere como socio correspondiente.

Art. 16°. En las solemnidades á que asistieran como Cuerpo se les dará lugar entre las demás Corporaciones provinciales.

Art. 17°. Son atribuciones de la Comisiones provinciales de Monumentos: 1°. La conservacion y restauracion de los monumentos históricos y artísticos que fueren propiedad del Estado. 2°. El cuidado, mejora, aumento ó creacion de los Museos provinciales de Bellas Artes. 3°. La direccion de las excavaciones arqueológicas que en cada provincia se conceptuaren necesarias para la ilustracion de la historia nacional 4°. La creacion, aumento y mejora de los Museos de antigüedades. 5°. La adquisicion de cuadros, estatuas, lápidas, relieves, medallas y cualesquiera otros objetos que por su mérito ó importancia artística é historica merezcan figurar, tanto en los Museos de Bellas Artes como en los Arqueológicos. 6°. La investigacion, adquisicion ó compra de códices, diplomas, manuscritos y cualquier otro documento que pueda contribuir al esclarecimiento de la verdad histórica, así en lo artístico como en lo político, religioso. 7°. El exámen de los archivos existentes aun en las oficinas de la Hacienda públicas, ya con el propósito de señalar los documentos que deben pasar al Archivo nacional formado por la Real Academia de la Historia, ya con el fin de ilustrar la de los Monumentos artísticos confiados á su custodia. 8°. El reconocimiento facultativo y arqueológico de los monumentos públicos con el intento de precaver su ruina y evitar al propio tiempo que se hagan en ellos restauraciones impropias de su carácter y que menoscaben su mérito artístico. 9°. La custodia y decorosa conservacion de los sepulcros y enterramiento de nuestros Reyes, Principes y hombres ilustres, y la traslacion ó restauracion de los que, por haber sido enajenados los edificios donde existan, ó por su mal estado de conservacion lo exigiere. 10. La intervencion en las obras públicas que se hicieren, ya con fondos municipales ó provinciales, ya á expensas del Estado, en despoblados antiguos, en las inmediaciones de las grandes vías romanas ó en otro cualquier lugar que ofrezca indicio de construcciones respetables, á fin de evitar la pérdida ó sustraccion de los objetos artísticos ó arqueológicos que pudieran descubrirse.

CAPITULO II De las obligaciones de las Comisiones provinciales de Monumentos.

Art. 18. Las Comisiones de Monumentos históricos y artísticos, atendidos los fines que deben realizar, segun las leyes, son cuerpos consultivos de los Gobernadores de las respectivas provincias en todo lo concerniente a su instituto.

Art. 19. Serán deberes de las Comisiones provinciales en tal concepto: 1º. Evacuar los informes que el Gobernador les pidiere sobre el mérito é importancia de los monumentos artísticos que deban conservarse ó restaurarse en la provincia de su cargo. 2º. Hacer propuestas ó informar sobre la manera y forma de practicar exploraciones arqueológicas en los despoblados de antiguas ciudades ú otro lugar análogo siempre que algun descubrimiento fortuito y la conveniencia de no malograrlo asi lo aconsejaren. 3º. Ilustrarle igualmente en órden á la adquisicion de aquellos objetos arqueológicos ó artísticos, que sin ser propiedad del Estado ni de los pueblos, parezcan dignos, por su antigüedad ó su belleza, de ocupar un puesto en los Museos provinciales. 4º. Suministrarle cuantos datos y noticias hubiere menester para la mejor resolucion de los expedientes relativos á las bellas artes y antigüedades. Formaranualmente los presupuestos de la obras de conservacion que hayan de ejecutarse en los monumentos artísticos con fondos provinciales ó municipales, como tambien de las mejoras que sucesivamente deban introducirse, tanto en los Museos de Bellas Artes como en los arqueológicos.

Art. 20. Los Gobernadores de provincia no podrán dictar resolucion definitiva en los asuntos á que concierne el articulo anterior sin prévia consulta de las Comisiones provinciales de Monumentos, ni llevarla á ejecucion sin conocimiento de la respectiva Real Academia, á menos que la urgencia de los casos no diese lugar á ello. Cuando esto sucediere, lo pondrán inmediatamente en conocimiento de la Real Academia, á cuyo instituto se refiere la resolucion adoptada.

Art. 21. Podrán las Comisiones provinciales de Monumentos usar de la iniciativa, respecto de los Gobernadores: 1º. Para reclamar contra las restauraciones ó modificaciones proyectadas en los edificios públicos y que alteren su carácter histórico ó adulteren sus formas artísticas. 2º. Para representar contra la inmediata enajenacion, demolicion ó destruccion de los monumentos de verdadero mérito ó interés nacional, cualquiera que sea el pretexto que se alegare al intentar su ruina. 3º. Para proponer la pronta reparacion de aquellas construcciones de mérito artístico, que siendo propiedad de la provincia ó del municipio, o ofrecieren seguridades de duracion. 4º. Para evitar que sean extraidos indebidamente de los archivos de la Hacienda pública aquellos documentos que por su índole histórica deben formar parte de los generales del Estado. 5º. Para impedir que los objetos de arte que en cualquier concepto pertenezcan al Estado y cuya posesion importe á la historia de la civilizacion española, sean

enajenados á los extranjeros. 6°. Para proponer la adquisicion de cuadros, estatuas, relieves y cuantos objetos de arte ó de antigüedad creyeren dignos de conservarse, evitando, en cuanto fuere compatible con el derecho de propiedad, el que dichos objetos salgan del territorio español. 7°. Para atender á la adquisicion, ya por permuta, ya por otros medios, de aquellos objetos que, siendo propiedad de las iglesias y de verdadero interés artístico ó histórico, no tengan ya aplicacion al servicio del culto. 8°. Y por último, para proponer cuanto juzgaren conveniente á los fines de su instituto y estuviere en sus atribuciones.

Art. 22. Serán asimismo otros tantos deberes de las Comisiones provinciales, respecto de la Real Academia de San Fernando, en la cual han recaído por la ley todas las facultades de la Comision central de Monumentos: 1°. Evacuar cuantos informes les pidiere y facilitarle los datos y antecedentes que les reclame, para la más acertada resolucion de los asuntos encomendados ó su cuidado. 2°. Someter á su exámen y aprobacion los proyectos de restauracion de los edificios confiado á su celo, siempre que sean aquellos de alguna importancia ó pueda al verificarse las obras, alterarse la forma ó el carácter de las fábricas. 3°. Remitirle anualmente nota circunstanciada de sus respectivos presupuestos y de su inversion, en lo que se refiera á la conservacion de los monumentos artísticos y á los Museos de Bellas Artes. 4°. Consultarle la creacion de nuevos Museos, ó las modificaciones sustanciales, ampliacion y mejora de estos establecimiento, su ya se hallaren planteados. 5°. Darle conocimiento de las adquisiciones especiales de nuevos objetos artísticos hechas para los expresados Museos, y proponerle la de aquellas obras que por su calor excedieren de los medios ordinarios de que disponen las referidas Comisiones. 6°. Remitirle cada tres meses un resumen de sus trabajos y de los resultados que vayan estos produciendo. 7°. Proponerle aquellas investigaciones y diligencias que se creyesen conducentes al descubrimiento y recuperacion de cualquier objeto artístico de la propiedad del Estado que haya venido indebidamente á poder de corporaciones ó particulares. 8°. Elevar oportunamente á la Real Academia para los fines á que hubiere lugar, los catálogos razonados de los Museos de Bellas Artes, formados por los conservadores de los indicados Museos, al tenor de lo que en el artículo 36, cap. 4° se dispone.

Art. 23. Las Comisiones provinciales de Monumentos estará obligadas respecto de la Real Academia de la Historia, inspectora de todas las antigüedades descubiertas y que se descubrieren en el reino, á cumplir los mismos deberes en cuanto se refiera á la investigacion, adquisicion y estudio de los monumentos históricos y á la creacion, organizacion y mejora de los Museos arqueológicos.

Art. 24. Será además obligacion de las Comisiones, en órden á la Real Academia de la Historia: 1º. Proponerle las excavaciones que deban hacerse en los despoblados y sitios donde hayan existido importantes construcciones antiguas, acompañando siempre al proyecto de exploracion los planos demostrativos de las obras que al intento hayan de verificarse. 2º. Elevar á su conocimiento las oportunas notas de los objetos que en estas excavaciones se descubrieren, acompañándolas de aquellas observaciones que parecieren más propias para su ilustracion científica y de los diseños y demás demostraciones gráficas que contribuyan á su mayor esclarecimiento. 3º. Darle cuenta de todo descubrimiento fortuito que en la provincia se hiciere, con noticia y descripcion, si les fuere dable, de los objetos encontrados; manifestando al propio tiempo si es realizable su adquisicion y en qué términos puede esta verificarse. 4º. Remitirle oportunas notas de cuantos objetos arqueológicos se hallaren al llevar á cabo las obras públicas de que trata el párrafo décimo del art. 17. 5º. Procurarle copias exactas, facsimiles, ó vaciados de cuantas lápidas ó inscripciones existieren en la respectiva provincia, cualquiera que sea el periodo histórico á que los referidos monumentos pertenezca. 6º. Proporcionarle asimismo noticia de los códigos diplomas ú otros manuscritos, cuya adquisicion sea útil para el estudio y esclarecimiento de la historia nacional. 7º. Y por último, comunicarle el resultado de sus trabajos en el exámen de los archivos de las oficinas de la hacienda pública para los fines prevenidos en el párrafo sétimo del art. 17, y exacto cumplimiento de las disposiciones vigentes en la materia.

Art. 25. Ninguna Comision podrá proceder á ejecutar excavaciones sin el prévio conocimiento y aprobacion de la Real Academia de la Historia, á ménos que circunstancias muy especiales la autorizaren al efecto, segun se indica en el párrafo segundo del art. 20. En este caso dará inmediatamente cuenta de las razones que la han obligado á proceder así, exponiendo al mismo tiempo el resultado de sus trabajos.

Art. 26. La adquisicion y compra de códices, diplomas, lápidas medallas y demás objetos arqueológicos que deban enriquecer el archivo y gabinete de la Real Academia de la Historia, así como las excavaciones que se realizaren con su aprobacion y conocimiento, serán de cuenta de la expresada Corporacion, la cual atenderá á estas obligaciones en la forma que le consintiere su presupuesto.

Art. 27. A la conservacion y restauracion de los monumentos artisticos, establecimiento y mejora de los Museos de Bellas Artes, y adquisicion de cuadros, estatuas, relieves y demás objetos propios del instituto de la Real Academia de San Fernando, se atenderá segun los casos: 1º. Con las partidas asignadas ahora y que en adelante se asignaren en los presupuesto provinciales á las Comisiones de Monumentos. 2º. Con las señaladas en el presupuesto general

del Estado para los mismos fines. 3º. Con las cantidades extraordinarias que á petición de la Real Academia concediere el Gobierno de S. M. en circunstancias especiales.

CAPITULO III

De los trabajos académicos de las Comisiones provinciales de Monumentos.

Art. 28. Correspondiendo á las Comisiones provinciales de Monumentos , además de sus funciones administrativas, la consideracion de corporaciones verdaderamente artística-científicas, y estando sus individuos obligados por reglamento á contribuir á los trabajos de las Reales Academia, de que son correspondientes, consagrarán sus habituales tareas: 1º. A la formacion de un catálogo razonado de aquellos edificios que existan en sus respectivas provincias y cuyo mérito artístico ó importancia histórica los hicieren dignos de figurar en la Estadística monumental proyectada por la Comision central de Monumentos. 2º. A la formacion de un catálogo de los despoblados que en cada provincia existieren, y á la redaccion de memorias ó monografías sobre los objetos artísticos y arqueológicos que se custodiaren en los Museos de cada provincia, procurando clasificarlos y describirlos científicamente, ilustrándolos por medios de exactos diseños ó fotografías. 3º. A la investigacion y esclarecimiento de dudosos puntos históricos ó simplemente geográficos, relativos al territorio á que se extienden las atribuciones de cada Comision, acompañando tambien á estos importantes trabajos los planos y demostraciones gráficas que se juzgaren convenientes. 4º. A la formacion de biografías de los pintores, escultores, arquitectos, orfebres y entalladores que más se hubieren distinguido en cada provincia por sus obras artísticas, atendiendo con todo esmero á enriquecerlas con documentos inéditos ó poco conocidos, y á ilustrarlas con diseños ó fotografías de los cuadros, estatuas, relieves ó edificios más notables de cada Profesor.

Art. 29. Serán estos trabajos sometidos, segun su respectiva naturaleza, á la aprobacion de las Reales Academias de San Fernando y de la Historia, las cuales procurarán recompensarlos, ya haciendo mencion honorífica de sus autores, al dar cuenta en las juntas públicas de las tareas académicas, ya acordando su publicacion, u concediendo á los mismos autores un número conveniente de ejemplares; ya en fin, adjudicándoles además premios especiales, ó señaládoles retribuciones pecuniarias correspondientes al mérito de cada disertacion ó memoria.

Art. 30. Cuando las obras de que tratan los artículos precedentes merecieren otro género de recompensas, las Reales Academias de la Historia y de San Fernando propondrán al Gobierno de S. M. los premios ó distinciones que en cada caso debieren concederse á sus autores.

Art. 31. Tanto para llevar á cabo los expresados trabajos como para el mejor desempeño de sus funciones administrativas, harán las Comisiones provinciales de Monumentos, por medio de un

individuo de su seno, una visita anual á todos los pueblos de sus provincias respectivas donde existieren monumentos artísticos ó objetos arqueológicos que no pudieren ser trasladados á la capital. Las Comisiones señalarán las dietas ú honorarios que deberán satisfacerse á dicho individuo durante la expresada visita. Las Academias podrán enviar Inspectores generales con el objeto expresado en los casos en que lo estimaren conveniente.

CAPITULO IV

De los Museos provinciales

Art. 32. Los Museos provinciales de Bellas Artes y de antigüedades se formarán: 1º. Con los cuadros, estatuas, relieves y demás objetos de arte, procedentes de las Ordenes religiosas y corporaciones suprimidas, y que son hoy de la pertenencia del Estado. 2º. Con las lápidas de todo género, losas sepulcrales, sarcófagos, fragmentos arquitectónicos, medallones, piedras miliarias, ánforas, vasos y demás objetos de antigüedad que ofrecieren verdadero interés histórico, y provengan ya del derribo de los edificios enajenados en los últimos tiempos, ya de excavaciones practicadas con fondos provinciales ó que por cualquiera otro concepto fueren propiedad del Estado. 3º. Con las adquisiciones de obras artísticas ó de monumentos arqueológicos, hechas á expensas de las provincias. 4º. Con las donaciones de objetos artísticos ó históricos, debidas á corporaciones ó particulares.

Art. 33. Establecidos lo Museos de Bellas Artes y de Antigüedades, se pondrá cada cual al cuidado de un individuo de la Comision provincial de Monumentos, quien se distinguirá con el titulo de Conservador.

Art. 34. El nombramiento de estos Conservadores se hará respectivamente por las Reales Academias de San Fernando y de la Historia, á propuesta del Gobierno de la provincia, pero deberá recaer, el del Museo de Bellas Artes en un correspondiente de la primera Corporacion, y el del Museo de Antigüedades en otros de la segunda.

Art. 35. Será obligacion de los Conservadores la ordenacion metódica y científica de cuantos objetos constituyeren los Museos de Antigüedades, así como tambien la formacion de los catálogos razonados de los mismos. Un tarjeton, colocado al lado de cada objeto, determinará su nombre, el uso á que fué destinado y su procedencia.

Art. 36. En órden á la clasificacion de los cuadros, estatuas, relieves y demás objetos que formaren los Museos de Bellas Artes, se sujetarán los Conservadores á las disposiciones que sobre el particular comunicase á cada Comision de Monumentos la Real Academia de San

Fernando, al tenor de la mandado en el Reglamento general de Museos de Pinturas, Esculturas.

Art. 37. Los Conservadores de los museos de Bellas Artes y de Antigüedades podrán gozar un gratificación anual, siempre que en concepto de las Comisiones provinciales y de la respectiva Real Academias lo exigiere así la importancia de sus trabajos.

Art. 38. Siendo los Museos provinciales establecimientos del Estado, estarán abiertos al público todos los domingos del año en la forma y durante las horas que determinaren los reglamentos especiales de los mismos, cuya formacion corresponde á las Comisiones respectivas.

Art. 39. Todos los alumnos de las escuelas de Bellas Artes, donde estas existieren, como las demás personas que lo solicitaren de los Conservadores, podrán concurrir á los Museos provinciales en los demas dias de la semana para obtener copias ó diseños de los cuadros, estatuas, lápidas, ánforas, medallas y demás objetos históricos y artísticos que en los indicados establecimientos custodiaren. No será permitido hacer vaciado alguno, y para sacar facsimiles de lápidas, inscripciones ó relieves se necesitará especial permiso de la Comision provincial, acordado en junta ordinaria.

Art. 40. En las provincias donde no hubiere sido posible ni lo sea en lo sucesivo crear Museos de Bellas Artes por la escasez de los objetos que deben constituirlos, se pondrán los cuadros, estatuas, relieves y demás objetos existentes á disposicion de la Real Academia de San Fernando, á fin de que esta designe los que deban pasar a enriquecer el Museo Nacional de Bellas Artes ya establecido en al capital de la Monarquia, o bien aquel de los Museos provinciales en que más útiles puedan ser ó con el que tengan mayor analogía. Lo mismo se verificará respecto de la Real Academia de la Historia en órden a los objetos propios de su instituto en las provincias donde no haya sido posible establecer los Museos Arqueológicos, para que llegado el momento de plantearse el Nacional de Antigüedades, determine la expresada corparacion los que deban formar parte de dicho general establecimiento ó de alguno de los que ya existan en las provincias.

Art. 41. Cuando la rareza e importancia de algun objeto artístico ó arqueológico fuese tal que no existiese análogo ó semejante, ya en el Museo Nacional de Bellas Artes, ya en el de Antigüedades, podrá ser trasladado á la capital de la Monarquia y colocado en el correspondiente establecimiento, haciendose constar su procedencia tanto en el tarjeton que lo acompañe, como en el catálogo del Museo respectivo. Si el objeto fuere de tal magnitud ó

naturaleza que pudiere peligrar en su conduccion, se procurará adquirir con el indicado propósito los más perfectos vaciados del mismo.

CAPITULO V

Disposiciones generales

Art. 42. Los Gobernadores de provincia y los Alcaldes de los pueblos prestará á las Comisiones provinciales el más eficaz apoyo, proporcionándoles cuantos datos y noticias necesitaren para llenar los fines de su instituto y procurando remover los obstáculos que puedan oponerse al regular ejercicio de sus atribuciones.

Art. 43. Será además obligacion de los Alcaldes de los pueblos para con las Comisiones provinciales de Monumentos: 1º. Coadyuvar por cuantos medios estuvieren á su alcance al logro de lo dispuesto en los párrafos octavo, noveno y décimo del art. 17. quinto del 19 y tercero del 20. 2º. Auxiliar á los individuos de las Comisiones ó á los encargados de las mismas en las visitas anuales y en las obras de explotacion, excavacion, traslacion y sus análogas. 3º. Recoger cuantos fragmentos de lápidas, estatuas, columnas miliarias, sarcófagos, vasos y otros objetos de antigüedad se descubrieren fortuitamente en el término de su jurisdiccion respectiva, y remitirlos á las Comisiones provinciales, expresando el lugar donde fueren hallados y las circunstancias especiales del descubrimiento. Cuando el objeto encontrado estuviere fijo en el suelo ó fuere de tal magnitud que pueda peligrar removiéndolo, darán los Alcaldes inmediatamente cuenta á las Comisiones provinciales, á fin de que estas dispongan en cada caso lo más acertado y conveniente. 4º. Vigilar por la conservacion de los edificios que hubiesen sido ya clasificados como monumentos artísticos dando parte a la Comision provincial de cualquier deterioro que en ellos advirtiesen para su pronta reparacion. 5º. Retener los lienzos, tablas, estatuas, códices y demás objetos históricos ó artísticos de sospechosa procedencia que se hallaren en su jurisdiccion, dando inmediatamente cuenta á la Comision respectiva para que esta proceda á lo que hubiere lugar, conforme á lo preceptuado en el párrafo sexto del art. 21.

Art. 44. Los Alcaldes que más se distinguieren en el cumplimiento de estas obligaciones serán acreedores á la consideracion del Gobierno de S. M., quien á propuesta de las Reales Academias de San Fernando y de la Historia les concederá las recompensas honorificas de que fueren conceptuados dignos.

Art. 45. Las oficinas de la Hacienda pública, en cumplimiento de las disposiciones vigentes, facilitarán á las Comisiones provinciales de Monumentos el examen de sus archivos para que

puedan hacer convenientemente la designacion de los documentos históricos que deben figurar en el Archivo general formado por la Real Academia de la Historia.

Art. 46. Las Diputaciones provinciales proseguirán incluyendo en los presupuesto de cada provincia las partidas necesarias para atender á los gastos ordinarios de las Comisiones de Monumentos, y las que se conceptuaren anualmente indispensables para llevar á cavo las reparaciones y restauraciones que hayan de hacerse en los edificios monumentales que fueren de la pertenencia de las provincias. Lo mismo harán los Ayuntamientos respecto de los que, teniendo igual carácter, le hubieren sido confiados para objetos de utilidad pública.

Art. 47. Quedan derogado por el presente reglamento cuantas Reales órdenes se opusieren á sus disposiciones, no pudiendo ser alterado ni modificado sin oír previamente á las Reales Academias de la Historia y de San Fernando.

Madrid 24 de Noviembre de 1865.= El Ministro de Fomento, Vega de Armijo

Document núm.: 28

*El Eco de Gerona, del 6-01-1867.*¹⁰⁸¹

Muy Sr. Mío y distinguido amigo: el día 26 de noviembre último dirigí al señor director del Diario de Barcelona el adjunto artículo rogándole su inserción en aquel periódico y como no haya tenido la complacencia de verificarlo pasar del tiempo trascurrido, ni pueda penetrar la causa de esta omisión, me obliga a suplicarle tenga a bien darle cabida en su apreciable diario para que no quede sin correctivo la correspondencia que lo motiva.

Anticipo a V. las gracias y se renueva a sus órdenes con toda consideración su afectísimo amigo y atento S. S. Q. S. M. B. – Joaquín Pujol i Santo. Gerona, 2 de enero de 1867.

Sr. Director del Diario de Barcelona. Gerona, 26 de noviembre de 1866.

En la edición de la mañana de su apreciable periódico, correspondiente al día 13 del actual, leemos un suelto fechado en Gerona, en el que, haciéndose cargo el articulista de otro suelto inserto en el Eco de la Montaña, se lamenta con dolor del estado de abandono en que se hallan la Colegiata de S. Juan de las Abadesas y el Monasterio de Ripoll, asegurando que a no pertenecer a la provincia de Gerona, de seguro que no hubiera de lamentarse tanto descuido y desgracia.

Aduce el comunicante como prueba del descuido con que se miran aquí las obras de arte, los claustros del Monasterio de Galligans, asegurando que, antes de mucho, robará el tiempo esta riqueza arquitectónica a los verdaderos amantes de las obras monumentales.

Como este artículo envuelve una censura amarga contra la Diputación de esta provincia y Comisión de Monumentos nos es fuerza rectificar las equivocaciones en que ha incurrido el articulista, siquiera le haya guiado como a nosotros, el buen fin de ver alzadas de la postración, las obras que encierran bellezas artísticas o recuerdos históricos.

El monumento de Ripoll, rica joya del arte bizantino, llegó a un estado deplorable de ruina, por causas que no queremos recordar. La comisión provincial de Monumentos secundada muy

¹⁰⁸¹ L'article fou reproduït en la seva totalitat com a annex en l'article que Josep Calzada i Oliveras dedicà a la documentació de la Comissió de Monuments. Vegeu: CALZADA i OLIVERAS, Josep, "Documentació inèdita", *Revista de Girona*, núm. 94 (1981), p. 45-52.

eficazmente por la academia de bellas artes de Barcelona, ha recabado fondos del presupuesto del Estado y de las diputaciones de Gerona, Barcelona y Lérida que han invertido con toda escrupulosidad y economía en las obras de reparación más necesarias de aquel precioso monumento, y aun ha logrado con el prestigio del encargado del Monasterio, Dr. D. Eudaldo Ragner, que los vecinos de aquella villa se ocupasen de la mano de obra, sin más retribución que la gloria de contribuir a tan laudable objeto; y gracias sean dadas a la eficacia de estas reparaciones, pues sin ellas hubiera desaparecido en totalidad combatido por la acción del tiempo.

He aquí porque no es justo acusar de abandono a una provincia que cuenta con una diputación generosa, que ha votado sumas para el Monasterio en proporción a su exiguo presupuesto y al cúmulo de atenciones importantes que la rodean, con una población cuyos habitantes se prestan al trabajo de las obras, y con una comisión incansable en procurarse medios con que precaver la ruina de los detalles más interesantes de aquel conjunto artístico.

Si los esfuerzos andados que hasta aquí se han empleado para salvar al Monasterio de Ripoll, no satisfacen por completo la ansiedad de los amantes del arte, culpa es de circunstancias especiales independientes de la comisión de Monumentos, a quien incumbe en primer término la conservación de todos los que radican en la provincia.

Por último, rogamos al articulista que se tome la pena de visitar los claustros del Monasterio de S. Pedro de Galligans de esta ciudad, para que pueda rectificar el error en que ha incurrido augurando su cercana desaparición. Desde el año 1861 en que el terrible aguacero ocurrido los días 8 y 11 de octubre arrastró la pared que cerraba los claustros por el lado meridional y causó otros desperfectos, se ha ocupado la comisión en la restauración de este monumento; y aunque las obras se han hecho con lentitud por la escasez de fondos, ha conseguido no obstante defender completamente contra nuevas avenidas, elevar sus cuatro tejados, reparar las columnas y capiteles de los arcos y hacer otras obras interiores con toda pureza arquitectónica.

Tenemos la seguridad de que el comunicante llevado de su amor al arte, ha desfigurado los hechos involuntariamente, y esperamos nos hará la justicia de rectificar el concepto desfavorable que habrá formado de los encargados en la provincia, de velar por las glorias monumentales y del celo y generosidad de su Diputación.

Document núm.: 29

ARABASF/CP/GE 47-7/2 (informe de Valentín Carderera a l'Acadèmia de Sant Ferran, d'abril de 1867).

Al informar el que suscribe acerca del expediente y comunicación de la Academia de Barcelona y Comisión de Monumentos sobre el insigne y célebre Monasterio de Ripoll, no puede menos de deplorar la desgracia en que ha caído aquella preciosa joya del Principado. Se me permitirá por lo mismo extenderme algún tanto para hacer presente a la Academia desde que época la Comisión central de Monumentos fijó su vista y casi continua vigilancia hacia aquel Monasterio, meditando con celo particular la conservación de sus preciosísimas ruinas. Ventidos [sic] años hace, es decir desde 1845 que empezaron las comunicaciones de la Central con la Autoridad de la Provincia de Gerona y su comisión para informarse de los Monumentos que en ella se conservan; la respuesta fue decir que nada existía. No podía ocultarse al celo de la Central y al de su digno Vice-Presidente en aquella época el Sr. Conde Clonard que dicha provincia, entre otros preciados monumentos contenía el importantísimo de Ripoll el más curiosos y antiguo de los muchos admirables que contiene el Principado. Solo por medio de D. Manuel Sanz y Serra, vecino de Figueras pudo tener la Central informes del estado de aquellos venerables restos. Pero el que con más celo y perseverancia procuró poner al corriente a la Comisión Central acerca del estado y medidas perentorias e indispensables para detener la total ruina del edificio fue el D. Eudaldo Raguer medico de aquella Villa que por más de cinco años dirigió comunicaciones continuas, en cartas confidenciales al que suscribe. Fruto de sus gestiones que aquel hizo fueron los primeros trabajos que se hicieron de quitar escombros, de desenterrar de aquellas ruinas muchos restos curiosísimos de los sepulcros de los condes de Barcelona, Mir, Suñe, Sinofredo, Borrel 2º, D. Ramón Berenguer. Fruto fueron también otras urgentes providencias que hacen grande honor al expresado Sr. Raguer, quien, dicho sea de paso, con gran satisfacción ve el que suscribe por las recientes comunicaciones que todavía su celo después de 20 años no se ha disminuido un punto. Entretanto no consta que la Comisión de Gerona haya tomado iniciativa alguna aunque por su mano como es natural hayan pasado en aquella época algunas cortas sumas que la Comisión central procuró remitir para lo que exigía la más perentoria reparación, como todo debe constar en el expediente general del archivo de nuestra Comisión.

Más las expresadas obras eran insuficientes en un edificio tan vasto y tan ruinoso cuya importancia y la necesidad del remedio crecía de día en día. Así la Academia de Barcelona y los dignísimos individuos de la Comisión de Monumentos con celo muy noble tomó un grande interés en su conservación adoptando disposiciones que la honran siempre. Concretándose ahora el informante a lo que arroja la última comunicación y el expediente desde 1861, una de las

medidas que aquella Corporación ya en últimos de dicho años fue la de enviar una comisión de dos celosos y muy distinguidos individuos de sus seno como fueron D. Claudio Lorenzale en la de Pintura y D. Elías Rogent en la de Arquitectura con la circunstancia de tener este muy adelantado un excelente plan de restauración del edificio. Ambos se hicieron cargo de su importancia y de los medios de detener su inminente ruina. No contento con esto aquella Corporación, se extendió a allegar fondos por medio de suscripciones y entre sus individuos y otros particulares y por el llamamiento que hizo a las Diputaciones provinciales catalanas distinguiéndose, preciso es confesarlo, en laudable celo la de Gerona.

Así con la recaudación hecha se llenó la mayor parte de las sumas presupuestadas para aquellas obras más perentorias, por lo que esta Academia dio a la de Barcelona y a su Comisión de Monumentos muy expresivas gracias, encargándola la formación de presupuestos y el estudio de plan general de restauración mientras que al propio tiempo la encomendaba la parte directiva de las obras hacederas dejando a la Diputación Provincial de Gerona junto con la respectiva Comisión de Monumentos la custodia y distribución de las cantidades recaudadas.

A la generosa abnegación y noble esfuerzos de la expresada Corporación de Barcelona y de la de los catalanes que contribuyeron con su dinero a tan noble empresa formaba triste contraste las mezquinas mira de algunos pocos vecinos de Ripoll procurando, dice la Comunicación de Barcelona, sin tregua alguna la completa destrucción de aquellos inestimable restos creyéndose dueños de algunos trozos adyacentes al edificio.

Para poner remedio a esta nueva calamidad, incansable la celosa Academia de Barcelona y su digno Presidente envió a Gerona dos individuos de su seno para que pasaran a personarse con el Sr. Gobernador de la Provincia manifestándole la necesidad de que nombrase otra Comisión en la que él mismo formara parte o un delegado suyo, otro de Hacienda y dos individuos de la Comisión para que juntos con el Alcalde de Ripoll y en presencia de los interesados que se creyesen con algún derecho en los terrenos colindantes al Monasterio se marcaran los límites de lo que a cada uno pertenecieran y se hicieran las prevenciones que dicho Sr. Gobernador estimara oportuno dictar. Habiendo quedado muy conforme esta autoridad oficiada por la Academia a Barcelona designando los comisionados que esta había elegido la rogaba a su vez que designase los suyos para que reunidos verificasen el expresado deslinde y amojonamiento de los sitios convenientes, y la encarecía al propio tiempo la necesidad de mandar suspender las obras de los particulares colindantes, ya que de algunos de estos se presentía que empleaban multitud de operarios para adelantarlas con la rapidez posible a fin de presentarlas a los comisionados como perteneciendo ya en la región de los hechos consumados.

Más de cuatro meses transcurrieron sin que tuviera la Academia contestación a este convenio hasta que respondió la Comisión de Gerona de hallarse dispuesta a emprender la marcha a Ripoll en cualquier día que lo mirase conveniente la Academia. En consecuencia, esta fijó un día previo beneplácito de los de Gerona. Más esta alegando después motivos imprevistos, ofició sobre la imposibilidad de acudir al punto designado pidiendo señalase la Academia otro día. Así lo verificó esta poniéndose de acuerdo confidencialmente entre ambos y avisando además por un telegrama de la autoridad de Gerona.

Grande fue la sorpresa de la Comisión de Barcelona, al llegar a Ripoll, de no encontrar a ninguno de los expresados comisionados a Gerona; más con la esperanza de que acudirían, pasó a visitar el Monasterio de Camprodon, y de regreso, esperando en vano que acudieran aquellos se ocupó del estudio de las expresadas obras de amojonamiento o deslinde, regresó a Barcelona. Con estos trabajos parecía muy razonable la proposición que se hizo a los primeros de reunirse en la Capital del principado para conferenciar sobre tan urgente asunto, ya que habían faltado a la cita; más con extraordinaria sorpresa la Autoridad de Gerona comunicó a la de Barcelona el acuerdo que formó de no acudir a la expresada reunión pues que habían dado ya fin por su parte al servicio que se les había encomendado diciendo al propio tiempo que juzgaba estéril e inconveniente recordar lo ocurrido al paso que no podía admitir inmixción alguna que desconozca la autonomía de aquella provincia ni reconocer otra superior que las dos Reales Academias de que son correspondientes los vocales que componen aquella Junta artística y arqueológica. En esta comunicación la expresada Autoridad ruega a la de Barcelona tenga a bien comunicar el fruto de sus investigaciones y el resultado de su visario para poder proponer la mejor solución en este asunto.

Aquí aparece en los de Gerona una rivalidad funesta y lamentable con la Comisión y Academia de Barcelona, pues si bien cada Comisión provincial está encargada de atender a sus monumentos respectivos, y aunque en oficio de 2 de Enero de 1862 nuestra Academia acordara dirigirse al Sr. Gobernador de la Provincia de Gerona para que en unión con la Comisión de ella vigile las obras y de noticia a la Central de su curso y marcha, la mente y resolución de nuestra Academia fue y es a que la de Barcelona tenga directa y exclusivamente la dirección artística, quedando de no ser así inutilizados muchos gastos hechos, como siempre sucede cuando las obras quedan suspendidas, perdiéndose además un tiempo precioso, ya que no se sabe que la Comisión de Gerona tenga planes de restauración preparados para poner con la premura necesaria manos a la obra.

La nueva Real orden de 22 de febrero último cuyo traslado acaba de recibir nuestra Academia, librando mil al Gobernador de Gerona con objeto de atender a las reparaciones de la Comisión

de aquella Provincia prueban una rivalidad perjudicial y las gestiones que han debido hacer sus individuos para entender solos en este asunto excluyendo a la Academia y Comisión de Barcelona, única, puede decirse que , después de la Comisión Central, fijó sus miras para conservar aquella rica joya del Principado, mientras que la Comisión o Autoridad de Gerona no aparecen haya dado señales de vida hasta los primeros meses del año 62.

Por los antecedentes expuestos conocerá la Academia, así como lo presiente la de Barcelona los peligros que puede correr aquel monumento ya por intereses mezquinos de los vecinos colindantes a él, ya por el retardo que tendrán que sufrir las obras de reparación, pues aunque la Comisión de Gerona se halle hoy animada del mejor celo, de que no ha dado muy grandes pruebas en los años anteriores al de 52, nuestra Academia tiene una completa confianza en el acierto de los estudios reconocimientos y plan de reparación hechos por la de Barcelona, sin perderse un tiempo precioso como deberá perderse despojándola de la intervención que tan acertadamente la confirió esta Academia.

En este estado terrible es que el celo de la benemérita Academia de Barcelona y su Comisión se enfríe hasta el punto de renunciar la honorífica misión que nuestra Academia la confirió, y acaso a otras iniciativas importantes expuestas a quedar inutilizados muchos de los gastos hechos como siempre sucede cuando las obras quedan suspendidas.

Por otra parte no se sabe que la Comisión de Gerona tenga planos o estudios preparados, ni que pueda presumirse en sus individuos por muy dignos que sean mayores conocimientos que los que adornan a los mencionados individuos de la Academia de Barcelona y su Comisión de Monumentos.

A pesar de las razones expuestas la Comisión aunque muy conforme en el total del dictamen considerando que no pueden ser invadidas las atribuciones que el Reglamento concede a la Comisión de Gerona, cuya provincia es suscritora por la mayor cantidad, no puede menos de encargársela de la Administración de la expresada restauración, pero atendido el exquisito celo desplegado por la citada Academia de Barcelona, a quien especial y únicamente es debida la iniciativa de esta restauración, ayudada de otras personas celosas y amantes del arte que con sus luces y recursos han concurrido a tan patriótico objeto; no puede en manera alguna privárseles de la Dirección artística, personificada en el Arquitecto D. Elías Rogent y D. Claudio Lorenzale que han hecho los trabajos preparatorios para llenar aquel objeto; y por lo tanto la Comisión los propone para este cargo, debiendo excitarse el celo de la Comisión de Gerona a fin de que se ocupe de este asunto con la asiduidad que su importancia reclama.

Y de la comunicación que en este sentido deberá darse al Gobierno de S. M. se dará traslado a la Academia y Comisión de Barcelona con particular acción de Gracias.

La Academia sin embargo determinará lo que crea más conveniente.

Document núm.: 30

MAC-Gi/CM, lligall 20/35 (ofici de Josep Raguer a la Comissió de Monuments de Girona, 13-02-1876).

La Delegación que en Ripoll tiene establecida esta Comisión Provincial, cree de su deber, hoy que finidas las circunstancias de la guerra puede de nuevo relacionarse directamente con V. S., exponerle el estado del Monasterio cuya conservación y custodia se le tienen confiado, lo acaecido en él durante el periodo de la guerra y alguna de las medidas que podrían adoptarse en beneficio del mismo.

Dilatada sería en exceso la relación de lo acaecido en el Monasterio apuntaré tan solo los hechos más culminantes, para manifestar la conducta seguida por la Delegación y para que pueda esta Comisión formarse concepto de las vicisitudes del mismo.

En cinco febrero de mil ochocientos setenta y tres el jefe de carabineros acantonados en esta villa, comandante militar de la misma, dispuso que la puerta sita en el corredor del patio en la parte oeste, que facilita la salida a la villa desde el Monasterio fuese tapiada, lo que se cumplió, quedando así hasta veinte y cuatro de marzo, o sea a la entrada de los carlistas en Ripoll, quienes destruyeron todas las obras que se consideraron de defensa.

En nueve enero de mil ochocientos setenta y cuatro recibió esta Delegación un oficio de la alcaldía en el cual se consignaba; que en atención a que las circunstancias de la guerra exigían tener en depósito grandes cantidades de paja se permitiese su entrada en el Monasterio, asumiendo el Municipio toda responsabilidad. Contesté que si era urgente la medida, se pasase a efectuarla pero de lo contrario, se aguardase la contestación de la Comisión a la que consultaría a la mayor brevedad posible: quedó por indicación del I. Alcalde, suspendida esta comunicación. Trascurrido algún tiempo fui de nuevo llamado a las Casas Consistoriales, y allí de palabra se renovó la petición añadiendo a más que atendido el lugar en que se tenía depositada (los pórticos del noviciado) podía en caso de incendio perjudicar al mismo claustro, lo que en efecto era verdad. Para preservar daños mayores accedí condicionalmente en ello, quedando en que lo pondría en conocimiento de esta Comisión, que la paja se situaría en lugar que no perjudicase la parte artística del monumento, que un concejal tendría una de las llaves en su poder y que presenciara las entradas y salidas, quedando el Municipio responsable de los daños que en él se ocasionen. No se cumplieron estas condiciones y ni tan solo se me paso el oficio, que conteniendo estos puntos reclame del Municipio.

Era mi intento extender de oficio una reclamación, pero desistí de ello porque a los pocos días y en fecha veinte y dos junio mil ochocientos setenta y cuatro recibimos una comunicación del comandante militar de la villa en la que se nos decía: En virtud de las facultades que me están conferidas por el jefe de Adm[inistración del P[artido], prevengo a U., que a la más permitida brevedad haga U., entrega de las llaves, que existen en su poder, las cuales dan entrada al derruido monasterio de esta villa haciendo entrega de ellas al alcalde de la misma D. Miquel Oliver. Contesté que no podía cumplir lo que se mandaba porque no siendo las ruinas del Monasterio bienes amortizables, no podía obedecer a las ordenes de la Adm[inistración del P[artido] sino tan solo a las emanadas de las Academias de bellas artes o directamente del gobierno de S. M., redactando una exposición a la Real Intendencia, que no elevé por asegurarme el comandante que no había necesidad de ella y podía continuar con la custodia del Monasterio.

Poco duró esta concesión, pues en once de julio de mil ochocientos setenta y cuatro recibimos el siguiente oficio que por lo conciso y terminante copiamos integro. Con autorización del Ex[celentísimo] Marques de Alpens, prevengo a U., que tan presto reciba U., esta comunicación, hará entrega de las llaves que dan entrada al derruido Monasterio a esta comandancia. Dios... Ante orden tan absoluta cogí las llaves, visité el Monasterio e hice su entrega exigiendo recibo que se libró.

Expulsado del Monasterio de un modo tan violento, no volví a pisarlo hasta Enero de mil ochocientos setenta y cinco; ya que gracias a las sugerencias del académico D. José Pellicer la Diputación carlista de Cataluña establecida en San Juan las Abadesas, anuló las órdenes que llevo apuntadas, disponiendo se volviesen las cosas en su primitivo estado y las llaves en poder de la Delegación. Muchas modificaciones encontré en él monumento: los claustros convertidos en caballerizas, los pórticos en depósito de maderas y en el campanario y en la escalera que desde la nave derecha del que entraba a un pasadizo que existía sobre el caso. Excavaciones que posteriormente he sabido habían sido hechas en busca de efectos de guerra o de algún tesoro que allí se creería oculto.

En primero de febrero de mil ochocientos setenta y cinco ofició de nuevo la Diputación carlista que se hiciese entrega de las llaves a la comandancia militar, y aunque la orden era solo pase quince días, no se nos devolvieron hasta que la ocupación del país por fuerzas del gobierno hizo intranquila primero e imposible después la estancia de los carlistas en Ripoll.

Transcurrido breve tiempo se dispuso la fortificación de esta villa recogiendo entonces la autoridad las llaves del Monasterio, de la persona a quién teníamos encargada la vigilancia y,

por lo que he visto después, se han levantado andamios en el campanario, se ha pasado un lienzo de pared que cierra en su mitad la luz de los arcos que hay frente la portada, se ha abierto una puerta de comunicación en la pared del claustro colateral al paso del veterano, y hoy día las paredes del crucero y la pared lateral derecha de la Iglesia forman parte de la línea de defensa de la población. Para la construcción de las murallas me consta se ha servido la autoridad de la piedra procedente de las ruinas de las casas habitaciones de los monjes, todas ellas sin ningún merito artístico habiéndose dispuesto asimismo la demolición de los lienzos de pared de las citadas casas que aún hoy día existían en estado ruinoso y cuya [...] sería de aplaudir, si con el derribo no se facilitase la sustracción de los materiales de construcción.

Tal es el estado del Monasterio puesto bajo la responsabilidad no sé de quién, si bien supongo será directamente de las autoridades o de personas que mereciesen su confianza.

Esta Comisión conoce ya los resultados de las excavaciones practicadas por el académico Sr. Pellicer: la tradición y la historia del conjunto señalan ser la parte de claustros que esta derruida el lugar donde descansan los restos de nuestros antiguos condes. Ya en mil ochocientos sesenta y tres con motivo de la reconstrucción del lienzo de pared que por esta parte limita el claustro, tuvo que separarse un esqueleto que se dijo entonces ser de Vifredo que se contradijo después, y que hoy es posible vuelva a reinar la primera opinión. Es pues necesario para la historia de que se completen estas excavaciones, cuyo coste de seguro no alcanza a mil reales y con ellas se limpiaría del todo el piso del claustro; y si bien desaparecerían las gradas que del mismo van a la Iglesia, no debiera ser obstáculo, porque dado caso de que deban existir, hoy debieran construirse de nuevo y según tenemos entendido, no vienen comprendidas en el plan de restauración. Insistimos acerca la necesidad de estas excavaciones, porque ellas pondrían de manifiesto los restos que hubiesen y podrían examinarse. Nada vanidosos nuestros condes, están depositadas sus cenizas en sepulcros contruidos con baldosas de piedra en extremo sencillas dejando en su unión anchos intersticios; y estos sepulcros colocados debajo del suelo vienen a ser como desagüe del mismo, sintiendo toda la mala influencia de la humedad sin gozar los beneficios del calor. Eso es lo que hemos observado en las excavaciones arriba citadas, y por cierto que el estado de los restos del que juzgamos ser Wifredo hubo de mitigar la satisfacción que nos causara su hallazgo.

Existen hoy en el Monasterio restos humanos y artísticos para cuya conservación es preciso que la Comisión tome alguna providencia. En una exposición dirigida por la Inspección de antigüedades de esta provincia a los directores de las Academias de la Historia y de Bellas artes y de la cual se nos pasó copia, se decía que en una de las sesiones de esa comisión indicó el Sr. Inspector sus propósitos de pasar a girar una visita a esta villa proponiendo que, si se estimaba

conveniente, podría con tal oportunidad proceder a la traslación de algunos preciosos restos que allí se encuentran fuera del lugar propio dignos de figurar en este Museo provincial, según ya en mil ochocientos sesenta y nueve lo había expuesto usando para semejante servicio del derecho que artículo treinta y uno del Reglamento concede a los delegados de las comisiones. Esta delegación se lisonjea en la esperanza de que la Comisión no abrigara tales designios, pues se hace inconcebible que se intente restaurar un monumento cuando se empieza por despojarle de sus glorias y aunque no conocemos el texto del Reglamento que se cita, opinamos que solo puede tener aplicación respecto de los objetos aislados cuya pertenencia es desconocida; pero no con los restos de un monumento, que en ninguna parte pueden estar tan adecuados como en el monumento mismo. La Delegación opina que para los restos artísticos debiera buscarse algún local en el mismo Monasterio para depositarlos, y que reuniese mejores condiciones que el campanario, y para los humanos, ya que no es decoroso privarles de un asilo sagrado, como apetecemos los cristianos ínterin no se continúan las obras de construcción y llega el día de colocarles en el mismo monumento conforme con la voluntad expresa de los difuntos, debiendo depositarse en alguna iglesia, para cuyo efecto señalamos la de San Eudaldo que por no ser parroquial y por su historia civil, nos parece ser la más apropiada.

También debemos mencionar el estado de la [...] de claustros que esta a la derecha del que entre, la cual no teniendo trabazón con otros edificios que le sirvan de estribo va perdiendo su línea perpendicular y si no se hace en ella algún reparo, es de temer que antes de poco amenazará una ruina inminente.

Faltamos tan solo para concluir, indicar a V. S., la oportunidad más diré la necesidad de que un individuo de esa Comisión viniera a plantear sobre el terreno las indicaciones que llevo apuntadas y las que le sugeriría su observación. Desconocidos por las autoridades los derechos de la delegación, es preciso hoy que es un hecho la pacificación del país, se consignen de una manera clara y terminante, hasta donde llega la acción de unos y otros, participándoles la necesidad de obrar de común acuerdo con el delegado, dándole conocimiento, siempre que sea posible, de las determinaciones que acerca del Monasterio se tomen y los acuerdos que en sus respectivos libros de actas se consignen, a fin de hacer en su tiempo las reclamaciones que se juzguen oportunas, encareciendo también a la Guardia Civil y demás dependientes de la autoridad, velen por este monumento que encierra en si nuestras más bellas tradiciones, nuestras más queridas glorias y nuestros más gratos recuerdos, y cuya desgracia es solo comparable a su grandeza.

Document núm.: 31

Pelegrí Casabó i Pagès, "Ampurias", *La familia cristiana*, núm. 7 (1877), pp. 104-108).

Tot sovint Ohim a dir o llegim que s'han descobert de sota terra, ahont hi havia segles que jeyan, ja mosáichs que representan tal o qual passatge mitològich, ja tal o qual moviment que pot fer idear los usatges y costums de tal o qual poble de l'antiguitat; y mai llegim res, ni Ohio dir paraula de lo millor que tenim, a casa mateix, tactant d'això. ¿Per qué sera? Lo cert es que, méntres tothom se fá llenguas pera parlarnos un i altre jorn de Ilion, de Pompeya, de Herculano, de las escavacions portades a cap a tal y tal altre punt d'Espanya y de fora d'ella, no hi ha una ánima compasiva que's recorde de la regina de l'Ampurdá, de la culta ciutat que doná nom a la contrada, que ab rahó y justicia, anomenan molts l'Andalusía de Catalunya. Diga'm, avans de tot, duas paraulas d'aqueixa ciutat.

Fou Ampurias la ciutat mes gran, de mes comers pel mar y la terra que hi havia a Espanya, molt avans de la vinguda de Jesucrist; puig, segons la més probable comptació, existia IX segles primer que vingués nostre Redemptor. Pel espay de molts anys s'anomenà Alba y també Indica, d'ahont isqué'l nom d'Indicetes, o, com dihuen altres Indigetes, dels naturals que l'habitaven.

La gran planuria ahont avuy s'extén lo millor de l'Ampurdà, ab una terra poética y joliva y un cel sempre blau i bell, era ja llavors molt fètil, regada com estava pels dos rius Ter y Flúvia, que passaven besant los murs d'Ampurias: aquell pel mitx jorn y l'altre a tramontana, semblant dues ciutats d'argent, guarnides llurs vores d'altre d'esmeraldas, pels boscos d'arbres polls y blancs que'ls emballien ab llur verdor y ombra. D'aqueixos dos rius eixian, com bonicas brancas d'un gran arbre, molts rechs que serpejaven regant la campinya, tant abundosa llavors de cánem y lli molt fins, que'ls emporitans filaven y blanquejavan ab molt primor, com que aqueix ram de comers fou l'objecte cadal de célebras firas y mercats, junt tot això amb la reunió de grans y pasturas dels prats, que pagaven molt bé'l conréu d'aquell poble tan treballador. Llavors fou quant mudá l'antich nom d'Alba pel d'Emporium o Emporos, que després fou Empurias, y ara Ampurias, qu'es com se's digués punt o lloch de molt comers, o de molta abundó.

No cal que'ns allarguèm per donar novas d'Ampurias, pues no es aquest l'objecte especial d'una Revista com "la Família Cristiana", ni encara que ho fòra, tindriam bastant espay en sas planas pera tot lo que tindriem que dir d'ella. Donchs bé, a quina Revista, Il·lustració, o paper dles que's dihuen il·lustrats, han vist nostres lectors dibuixos generals, particulars, o especials d'aqueixa ciutat. Y, al contrari, ¿quin d'ells no ha pogut examinar detingudament, un per un,

tots los llochs de Herculano y Pompeya y fins d'Ilion, sens fer esment d'altres no tan dignes de record?

Y no es que'ns sápia greu que's donen a conéixer eixos y demás antiguitats; al contrari, voldriam que tothom las sapigués, com s'acostuma dir, pel cap dels dits, ja perque aixís las coneixements arqueològichs estarien mes exxtensos, ja també perque hi hauria eloqüents motius de meditar la vanitat de tot lo d'aquest mon, veyent cambiades en pilots de runes lo qu'eran grans, ricas y poderosas ciutats, com ho era Ampurias.

Es inútil dir lo molt convenient que fòra pel Ampurdà, y per la honra de toda Espanya, l'emprèndrer los treballs necessaris, y ben dirigits, pera descolgar del mitx dels mals los molts y grans monuments que jauhen soterrats, per vergonya nostra, y menyspreu que d'Espanya fan los forasters. ¡Oh! Si Ampurias fos a Anglaterra o Fransa, Alemanya o Italia, quin'altre fora sa actual sort.

Demà, quan lo fum de la locomotiva passara, com un núvol, pel damunt dels llansols de sorra, que, ocm una mortalla, tapan la gran ciutat, i com nos avergonyirém, viatjant ab algun foraster, haventli de convessar lo gran descuyt que tenim per nostra malastrugada ciutat, per sas respectables antiguitats. ¿Quina idea formarà d'Espanya, qui haja visitat las ruinas que altrás nacions ab honra y profit ensemps!

Fa molts anys qu'ns valguerem de quant humanament pot fer un home sol, pera que s'enprenguessen treballs a Ampurias: ¿ay! Nostra veu fou la veu que crida al desert. Ningú nolgué ohirnos; fins aquells que podian, sens gastar res séu, fer emprèndrer los treballs, se burlaren de nostra veu... . Homes molt mes sabis reyan també, quan un desconegut los hi proposava lo descobriment d'un nou mon; homes molt mes sabis també, 's burlaven, no hi ha gayre, de l'empresa d'obrir lo sólch de Suez; y Conon doná un nou mon a Espanya, y Lesseps auntá las ayguas de dos mars. Perque viuhen homes que han vist y seguit part d'algun de sos carrers, que han admirat sos richs edificis, y que han contemplat assombrats allí sumptuosas mostrás d'arquitectura etrusca ¡Sí d'arquitectura etrusca!

¿Quant trista es la teva sort, ciutat desdixada! Mentres hi ha medis pera descolgar cosas que, per tant que vulguan, res tens ni qu'envejarloshi, 'm mancan pera comensar sisquera los treballs, a fi d'obrir la cobdicia dels aymadors, que s'afanyarien bé prou a fer treballs en gran, tan prest comensarien a veurer los richs tresors que tens amagats. ¡Mosaichs! No parlarem del que, representant lo sacrifici d'Ifigenia, 's descobrí l'any 1849, que no será l'únich que hi haja; pel

mitx de las vinyas hi ha salons qu'en compte de rajolas o altre paviment, tenen moasaichs de diferents colors, sens havernhi cap d'igual dibuix.

Y deixèm pasar anys y més anys y segle sy més segles, sens dòldrens que sota d'aqueulls interminable sllansols de sorra jemeguen y dormen lo son de la eternitat edificis, tempsles y palaus que'ns dirien, ab muda eloqüencia, com vivien llavors nostres avis, quina era llur religió, quinas llurs costjms, quina llur civilisació, quin l'estat de llurs arts, oficis, comers, llenguatje y ciencias; perque no es pas de creurer que un poble tan rich, tan comerciant y tan poderós pel mar y la terra, no estigués al corrent de tot; y això 'ns ho dirian las runas, las inscripcions y tot lo demés que de segur se trobaria.

No se'ns diga que ja s'han fet excavacions, y que'ls resultats no han recompensat lo que s'hi ha esmersat. D'això no'n podèm parlar, perque la materia es relliscosa, y no está disn de las condicions de "La Família Cristiana"; si que dihem que no es pas veritat. Y prou.

Un historiador català contemporáneo, qu'ha visitat aqueulls sorrals, diu qu'es un crim no fer allí excavacions; que hi ha allí una reiquesa soterrada. Es veritat. Mes ¡ay! L'historiador es també poeta, y, quan huria pogut fer colcom perque s'acabés aqueix crim, y sortís a la llum del sol aquella reiquesa soterrad, no s'ha recordat, posat al mitx de palaus y jardins, lluny de la soletat de la pobreta Ampurias, de lo que, com un aucellet, cantá altres jorns d'anyoransa. Lo vent s'emporta'l cant; res ha quedat d'ell, y res s'ha fet. Bé es veritat també que, tot passejantse; recullí de los sorrals, entre altras cosas, ja l'any 1840, unas bellas arracades de dama romana - ¿perquè no emporitana?— fetas de boicas perlas, que regalà, per cert, a una distingida poetisa catalana que trová a Figueras [...].

Al cap y la fí, poetas, que, com diu Chateaubriand, cantan ahont se valla que mouhen soroll. ¿Qué han fet un y altre per la resurrecció de la pobre Ampurias.

L'amor que portem a Catalunya, especialment a l'Ampurdá, perque es nostra aymada terra, féu qu'ab aquestas quatre ratllas nos dirigim avuy a tots los caps de casa catalans, perquè alguna estona que'ls vinga a torn, expliquen a llurs familias lo qu'avans era Ampurias, lo qu'es avuy, lo que podria ésser demá, si s'emprengués ab fi y constancia lo descolgament de la morta ciutat; perque al mitx de tota aqueixa ensenyansa barrejem alguna consideració de lo que son las cosas d'aquest mon, per grans que sina, y com se pot baixar del cim d'una gran ciutat a un petit poble, que no's troba a las cartas geográficas, ignorat y desconegut fins molts del mateix país, de la mateixa contrada, y de molts que faria de mal dirloshi a la cara [...]

Lo que ahí era un granb port que donava aculliment a las més grans flotas de Roma, es avuy una platja que no té més senyal de port que un tros de moll, suficient, no obstant, pera pregonar la grandesa d'Amdpurias, al cap de tans segles; lo qu'ahí era la ciutat més gran d'Espanya, es avuy un petit vehinat de vint y cinch casetas, voltadas de vinyas y sorrals; lo qu'ahí era una gran campinya, delicia de las matronas emporitanas, es avuy habitació de quatre pajesos oblidats de tot lo mon; y aquell espay ahont ahí aixordavan los remors de las naus, los cants dels mariners de totas las parts del mon llavors conegut, no retruny avuy més que algun bruel d'una parella de bous torantsen a casa a la vesprada, després de llaurar damunt de lo que foren plassas y carrers.

Document núm.: 32

Butlletí Oficial de la Província de Girona, del dia 13 i 27 de març de 1876 (circulars del governador Mariano de Vergara als municipis i particular, per tal que donin suport a la Comissió de Monuments en les seves activitats).

Establecido en esta capital hace algunos años el Museo provincial de antigüedades y Bellas artes bajo la dirección y cuidado de la Comisión de Monumentos históricos y artísticos, cuyo establecimiento tiene ya importancia verdadera, tanto por la riqueza y número de sus colecciones, cuanto por el orden metódico colocación y clasificación científica de los objetos que lo constituyen; y deseoso por mi parte de secundar los laudables esfuerzos que para su creación y fomento han empleado de consuno dicha Comisión de Monumentos con sus trabajos y la Diputación provincial con los recursos materiales que viene facilitando a aquella me ha parecido conveniente el dirigirme a V. algunas consideraciones encaminadas al indicado objetó [...].

En esta atención he estimado conveniente dictar a los Sres. Alcaldes de los pueblos de esta provincia las prevenciones siguientes:

1 Los Alcaldes prestarán a la Comisión provincial de Monumentos el mas eficaz apoyo, proporcionándola cuantos datos y noticias necesitare para llenar los fines de su instituto, procurando remover los obstáculos que puedan oponerse al regular ejercicio de sus funciones.

2 Será también obligación de los Alcaldes auxiliar a los individuos de la Comisión o a los encargados de la misma en las visitas que practicaren y en las obras de exploración, excavación, traslación y sus análogas.

3 Recoger cuantos fragmentos de lapidas, estatuas, columnas miliarias, sarcófagos, vasos, monedas y otros objetos de la antigüedad se descubrieren fortuitamente en el término de su jurisdicción respectiva, y remitirlos a la Comisión provincial, expresando el lugar donde fueron hallados y las circunstancias especiales del descubrimiento. Cuando el objeto encontrado fuere de tal magnitud naturaleza que pueda peligrar removiéndolo, darán cuenta inmediatamente a la Comisión a fin de que esta disponga en cada caso lo más acertado y conveniente.

4 Si se hallasen en su distrito municipal lienzos, tablas, estatuas, códices y otros objetos históricos y artísticos de sospechosa procedencia, darán inmediatamente aviso a la Comisión para que esta proceda a lo que haya lugar, y si tuviesen fundado motivo para creer que dichos

objetos pudieran desaparecer procurarán retenerlos impetrando el auxilio de la autoridad judicial, si fuese necesario.

5 Los Alcaldes que mas se distingan en el cumplimiento de estas prescripciones serán recomendados a la consideración del Gobierno de S. M. y al de las Reales Academias de la Historia y de S. Fernando para que se les conceda las recompensas a que se hagan acreedores.

En la circular fecha 8 del corriente, inserta en este Boletín oficial n 31 me dirigí a los Sres. Alcaldes de los pueblos de esta provincia, con el objeto de que auxiliasen los trabajos que ola Comisión de Monumentos históricos y artísticos de la misma viene practicando con un celo que la honra, para el fomento del Museo provincial de Antigüedades y bellas Artes; haciéndoles al propósito algunas prevenciones señaladamente para las obras de exploración, excavación, traslación de objetos y sus análogos; así como para la recogida de Monumentos de arte o antigüedad, evitando, en cuanto fuere compatible con el derecho de propiedad, la salida de aquellos del territorio español.

Si con el cumplimiento de dichas prevenciones puede, en mi concepto, conseguirse parte del objeto antes indicado, no se me oculta sin embargo, que la más interesante y principal no depende de las autoridades, por muchos que sean los medios de que dispongan. Para asuntos de la índole de que se trata, la autoridad puede y debe recurrir mejor que al mandato, o la excitación. en este terreno, pues, se coloca hoy gustoso el Gobernador de la provincia, al dirigirse a las personas particulares amantes del buen nombre de la misma, en cuyo poder existan objetos de arte o antigüedad, invitándolas a ceder al museo provincial los que posean, tal vez sin destino o aplicación, los cuales, convenientemente clasificados y expuestos en las colecciones de dicho establecimiento, pueden servir de estudio interesante a los arqueólogos, artistas y aficionados, patentizando constantemente a los extranjeros que en nuestro país conocemos y conservamos lo que es digno de estudiarse y conservarse.

Me consta que por fortuna, los habitantes de la capital y provincia a quienes la Comisión de Monumentos ha invitado para ceder objetos con el indicado destino, salvo rarísimas excepciones, han accedido casi siempre con un desprendimiento ilustrado como patriótico, de tal modo que, acaso en su mayor parte los ejemplares que forman el Museo en las diferentes secciones, han sido donados, o depositados al menos, por sus propietarios o autores, contándose entre los últimos artistas de reconocida fama, algunos de ellos extraños a la provincia. esto no obstante y por razones que a nadie deben ocultarse no siempre la Comisión de Monumentos puede tener noticia de muchos objetos existentes en poder de particulares, viéndose por lo tanto privada de invitarles para la cesión de los mismos. A este propósito se dirige, pues, de un modo

especial la presente circular, o sea a invitar y a excitar el patriotismo de todas las personas amantes del buen nombre de su país en la provincia de mi cargo, para que se sirvan ceder o depositar en el Museo provincial, aquellos objetos artístico-arqueológicos que sin utilidad o destino fijo pudieran conservar, seguros de que con este acto de levantado y generoso desprendimiento prestarán un señalado servicio a la cultura del país y de que merecerán los plácemes de todas las personas ilustradas, noble galardón a que deben aspirar siempre cuantos se precian de buenos ciudadanos, amantes de la gloria de la patria.

Document núm.: 33

ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de l'Acadèmia de Sant Ferran a Joan Mercader, comte de Bell lloch, 6-06-1876).

Señor Conde,

Grande fue la satisfacción que esta Real Academia experimentó, cuando por diferentes conductos recibió en el mes pasado la grata noticia del hallazgo de un precioso mosaico romano que se estaba descubriendo en una posesión de la propiedad de V. S. a pocos kilómetros de la Ciudad de Gerona. Todos los que comunicaron aquella interesante nueva a este Cuerpo artístico revelaban bien claramente el entusiasmo que tal descubrimiento les había producido; y por los datos y rápidas descripciones que enviaron, la Academia ha concebido la esperanza de que el mosaico de que se trata ha de ser tal vez uno de los más notables entre los conocidos, no solo por sus extraordinarias dimensiones, sino también y aún más por la riqueza e importancia de su composición, por su ornamentación delicada, y por la belleza de su colorido. No causaron menos impresión en ella las noticias que también le dieron, y los elogios justos y merecidos sin duda, que todos habían de la actitud noble, desinteresada y patriótica que V. S. había tomado desde el principio en este asunto, revelando bien claramente su ilustración y amor a las glorias de su país y su generoso desprendimiento: la Academia se asoció gustosa desde luego al natural entusiasmo de los gerundenses, y en una comunicación, de que V. S. sin duda tendrá noticia, le enviaba sus más rendidas y cordiales felicitaciones.

Hoy que el descubrimiento del precioso hallazgo debe estar acaso terminado o próximo a terminarse, y que ha llegado a noticia de esta Corporación que V. S. principia a pensar seriamente en el destino que ha de dar a tan singular objeto de arte, se decide a dirigir a V. S. la palabra con el interés que le inspira todo lo que con sus estudios y aficiones naturales se relaciona, y no cree [...] de la dignidad y decoro de la representación social que le corresponde, sino obrar por el contrario en perfecto acuerdo con lo que a ellas se debe, asociándose también al pensamiento y al deseo de los que esperan que V. S., que tan cuerda y atinadamente ha obrado hasta aquí, y que con noble franqueza ha admitido y aun buscado la presencia y cooperación de las personas y corporaciones ilustradas, no se propondrá privar a la ciudad y provincia de Gerona de ese rico y elocuente testimonio de su pasada grandeza, de ese precioso dato que puede ser acaso base y fundamento de investigaciones históricas y arqueológicas de la más alta importancia. No se ocultarán seguramente a la ilustración de V. S., ni lo que perderá de su importancia ese hermoso resto de antigüedad, arrancado de su sitio y transportado a larga distancia, ni los peligros que puede ofrecer la extracción y el transportes, ni la triste impresión

que este suceso ocasionaría en los mismos que tanto júbilo han manifestado con su hallazgo, ni tampoco en fin la alta honra que ganaría V. S., y la profunda gratitud que le dedicaría Gerona y los amantes de sus glorias, si con un nuevo acto de desprendimiento se resolviese a dejar el mosaico en el sitio mismo donde ha sido hallado, y de acuerdo con la Comisión de Monumentos y con las autoridades local y provincial, excogitasen el modo de conservarlo, defendiéndolo de las injurias del tiempo y de los hombres, y poniéndolo en condiciones de ser visitado y estudiado por los inteligentes. Tampoco desconoce en cambio esta real Academia el sacrificio que semejante resolución podrá exigir de V. S., y el trastorno que acaso ocasionaría a sus planes y en sus intereses. Muy lejos está del ánimo de la Academia el pretender exigir de V. S., nada de lo que tocante al sagrado derecho de propiedad respeta nuestra legislación vigente; a ella solo le toca, colocada en el punto de tutora y promotora de los intereses artísticos y arqueológicos de España, hacer presente a V. S., estas graves reflexiones, que ya se habrán ocurrido a su penetración, y esperar que guiado por ellas con los generosos impulsos que le animan, no dudará en ceder algo de su derecho en beneficio de la gloria de esa Ciudad y provincia, conquistando a la vez mucha honra para su nombre y para su familia, y el agradecimiento y aplauso de todos los amantes de nuestras antigüedades e historia.

Document núm.: 34

ARABASF/CP/GE 47-6/2 (ofici de Joan Mercader, comte de Bell lloch, a la Real Acadèmia de Sant Ferran, del 7-07-1876).

He tenido el honor de recibir la muy respetable y atenta comunicación de V. E. De fecha 6 del pasado, en la que entre otras cosas hace grandes elogios de mi, sin merecimientos para ello, por consecuencia del interés y celo desplegado en el descubrimiento de un precioso Mosaico romano, encontrado en una heredad de la propiedad del que suscribe y en virtud de mis incansables pesquisas, la cual se denomina, torre de Belloch, situada en el llano de Gerona, y a un kilómetro de distancia de dicha Ciudad, de cuyo hallazgo tuvo V. E. Conocimiento por la Comisión de Monumentos históricos y artísticos de dicha Provincia, a cuya ilustrada Comisión di noticia oportunamente, tan luego procedí a los trabajos de excavación para el descubrimiento de joya tan inapreciable, según la opinión de personas competentes.

Al propio tiempo, quedo hecho cargo, de las altas consideraciones y nobles consejos, que esa Real Academia se sirve hacerme, con la idea de dejar en el mismo lugar donde fue encontrado, el Mosaico de que hago merito, consideraciones que yo respecto con toda mi alma porque se prueba patentemente el grande interés a mi favor al objeto de que, al levantar aquella preciosa joya de su sitio, no sufra el menor desperfecto, y por otra parte el privar a Gerona de conservar en su suelo tan precioso hallazgo.

Muy sensible es para el que suscribe tener que manifestar a V. E. Mi pensamiento de extraer del lugar donde fue hallado, el Mosaico en cuestión, porque teniendo como ya consta a esa Real Academia, un grande entusiasmo por las Bellas Artes, no debe extrañar tenga un grande interés en su conservación, y por cuya razón su traslación y en su colocación en la casa que habito en esta Capital, con el doble objeto de proporcionar al público y a las personas inteligentes del país y extranjeras, el poderlo ver y estudiar, con toda comodidad, por ser punto más céntrico que Gerona, pues de dejarlo en aquella capital, además de los gastos que me proporcionaría, no lograría el objeto de tenerlo a la vista ni conservarse de ninguna manera, como estando bajo mi custodia y vigilancia.

Así mismo debo poner en conocimiento de V. E. que poseyendo un Museo artístico histórico y arqueológico, colocado en la ya expresada casa, el citado Mosaico, formará parte en primer termino de aquel; esta circunstancia como comprenderá V. E. es la que me ha impulsado tan justamente a decidirme al levantamiento del mismo, y conducirlo contadas las precauciones a esta Capital.

Debo manifestar a V. E. que por conducto de la Comisión de monumentos históricos y artísticos de Gerona, recibí la comunicación de esa Real Academia de fecha 24 de Mayo ultimo trasladada por dicha Comisión en 4 de junio anterior de cuyo contenido quedé hecho cargo, y por ello reitero una vez más mi íntimo agradecimiento.

Es cuanto he creído de mí deber poner en el superior conocimiento de V. E. para los efectos procedentes.

Document núm.: 35

Roca i Roca, J., “Necrológica de Celestí Pujol i Camps”, *La Vanguardia* del 3-01-1892

Anteayer anticipó LA VANGUARDIA la sensible noticia del fallecimiento de don Celestino Pujol y Camps, miembro de número de la Real Academia de la Historia. Este lamentable suceso ha ocurrido en Madrid, en cuya villa, de algunos años a esta parte, residía el señor Pujol con su familia. Las circunstancias del fallecimiento del docto académico son en extremo lamentables. Hallábase almorzando tranquilamente con su buen amigo don Víctor Balaguer, y sin embargo de que su salud era, al parecer perfecta, cayó muerto de repente, sin proferir una quja. Júzguese de la consternación del señor Balaguer y del inmenso desconsuelo en que ha quedado sumida la familia del difunto.

El señor Pujol y Camps, había nacido en Gerona, donde contaba amigos, familia y numerosas relaciones. En Gerona existe un verdadero núcleo de inteligentes cultivadores de la ciencia histórica, a cuya iniciativa se debe el Museo Arqueológico de aquella ciudad, la *Revista de Gerona*, la Asociación literaria que celebra certámenes anuales, en los cuales se conceden premios a monografías históricas... En suma: Gerona es un centro intelectual verdaderamente caracterizado, Celestino Pujol heredó de su padre, don Joaquín Pujol y Santo, ese cariño acendrado hacia las cosas de los tiempos viejos, puesto que don Joaquín, socio correspondiente de la Real Academia de la Historia, había dedicado largos años de su vida a la investigación y al estudio. Para sus trabajos y excursiones halló siempre en su hijo un auxiliar excelente, quien a su vez tuvo ocasión de familiarizarse, desde su más temprana juventud, con esta clase de estudios.

Diez y ocho o veinte años atrás visité la inmortal ciudad y tuve ocasión de trabar conocimiento con tan excelentes personas. Recuerdo aun lo mucho que se esmeraron en mostrarme sus notables colecciones, en las cuales se veían valiosos ejemplares de la época ibérica y de la colonia griega emporitana, recogidos pacientemente por dichos señores, a fuerza de años y diligencia. Gran número de aquellos objetos creo que figuran hoy en el Museo arqueológico gerundense, excepto el monetario que fue adquirido, años atrás, cuando don Celestino se trasladó a Madrid, por nuestro Excelentísimo Ayuntamiento, con destino a la sección arqueológica del *Museo Martorell*.

Poseía el señor Pujol y Camps verdaderas dotes de investigador. Era además laborioso y aplicado en grado sumo. Su erudición arqueológica, numismática y lapidaria le daban condiciones de verdadera autoridad en la materia, así como no creo que nadie le aventajara en punto a conocimiento de la geografía antigua de nuestra región.

Buena prueba de ello es su *Itinerario romano* de Cataluña, publicado en la citada *Revista de Gerona*; el *Nomenclátor geográfico-histórico de la Provincia de Gerona, desde los más remotos tiempos, hasta el siglo XV*, que escribió en colaboración con Pedro Alsius, su colaboración ilustrada en la célebre obra de Heiss: *Monedas hispano-cristianas después de la invasión de los árabes*; su *Empurias y Rhode numismáticos*, libro que forma parte del tercer tomo de la obra monumental de Delgado, y un gran número de trabajos del mismo genero diseminados en los volúmenes *Asociación Literaria*, en la *Revista de Gerona*, en la *Revista de ciencias históricas*, en el *Memorial numismático español* y otras publicaciones análogas.

Si a fuer de investigador y arqueólogo merece ocupar un sitio eminente, habiéndose hecho acreedor al sillón académico, como historiador, o mejor diré como comentador de la historia, quizás no puede decirse otro tanto. Pujol y Camps tenía el defecto de ceder con hasta facilidad a los estímulos de una verdadera pasión anti-catalana. Era, en este punto, la viviente antítesis de nuestros catalanistas, para quienes no hay en el mundo cosa mejor que Cataluña, ni anales más gloriosos que los de la historia catalana. En tiempo de Felipe V, hubiera sido Pujol y Camps un acabado *butifler*.

A su modo de ver la *Historia de Cataluña* esta plagada de leyendas y fábulas. Su sueño dorado no era otro que trabajar por desvanecerlas. De Montaner decía que era un gascón, muy dado a las exageraciones, cuando no a los embustes; Pablo Claris era según él, un rebelde vulgar, vendido al oro francés. La rebelión de Cataluña, contra el gobierno de Felipe IV calificábala con la mayor dureza; y la parte que tuvo el Principado en la guerra de sucesión, tratábala de verdadero crimen. Según Pujol y Camps el derecho a reinar de Felipe V era incuestionable y Cataluña al oponerse con tanta resolución a las pretensiones de primer Borbón cometió una verdadera monstruosidad.

Naturalmente, sustentando tales ideas, no podía tener muchos amigos en el campo catalanista. A los que injustamente atribuían este prurito de rebajar las glorias históricas de Cataluña, que en él se notaba, al deseo de granjearse el apoyo y la consideración de algunos historiadores castellanos, cabe contestar que Pujol y Camps dio a conocer estas singulares tendencias en su libro *Gerona en la revolución de 1640*, publicada mucho tiempo antes de trasladarse a Madrid, y cuando aun ni remotamente pensaría en aspirar a los honores académicos.

Esto quiere decir que estaba poseído de estos sentimientos con el mayor desinterés, y que sólo el deseo de acierto impulsaba su pluma; pero era en sus empeños tan tenaz que difícilmente hubiera desistido de ellos.

Así, su discurso académico (18 abril de 1886) hubo de versar sobre la obra de Melo: *Historia, movimiento, separación y guerra de Cataluña*, en la cual el insigne escritor portugués trata con tanta consideración e hidalguía a los catalanes, contra quienes combatía con las armas en la mano, y choca en verdad, que sea un historiador catalán, quien se empeñe en rebajar la parte de gloria que aquel adversario de Cataluña, tuvo a bien reconocerle en su clásico libro.

Así también, Pujol y Camps, por encargo especial de la Academia, comentaba la crónica del espadero Miguel Parets, allegando con suma diligencia y no sé si con encono, todos los materiales de la pasión anti-catalana que hubo de manifestarse en el decurso de aquellos sucesos, tan llenos de agitaciones, tan caldeados de pasión.

En este trabajo le ha sorprendido la muerte.

El severo espíritu de justicia obligarme a consignar este aspecto de su vida intelectual en el cual desplegó siempre tan decidida constancia. Como ni él mismo se recataba, buscando, en vano, empeñadas polémicas con los escritores que tienen acerca de la Historia de Cataluña un concepto diametralmente opuesto, no he creído conveniente disfrazar la verdad, tratándose de quien andaba siempre en busca de ella, aunque, quizás con pasión exagerada y exceso de *parti pris*, que Dios le perdone.

Por otra parte, las bellas condiciones de su carácter afable, bondadoso, jovial: su juventud risueña, su laboriosidad incansable, su cultivada inteligencia, y hasta la muerte repentina que acaba de arrebatarse inopinadamente al cariño de sus amigos y al amor de su familia, harán por muchos conceptos que sea muy sentida la pérdida irreparable de este gerundense ilustre. Cataluña ama a sus hijos que valen, hasta a despecho de sus extravíos.